

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

تفسیر نور

تألیف
مکتبۃ الاسلام و المسلمین
طابع و منشیخ: نجف حسین قرظاچی

جلد نہم

مرکز ترجمان نور مسماہیں از قرآن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تفسیر نور

نویسنده:

محسن قرائتی

ناشر چاپی:

مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۳۲	تفسیر نور جلد ۹
۳۲	مشخصات کتاب
۳۴	اشاره
۳۸	[مقدمات پژوهش]
۳۸	اشاره
۳۸	سخن ناشر
۳۸	اشاره
۳۸	شیوه کار
۳۹	شیوه ارائه
۴۰	همکاران محترم:
۴۱	مقدمه جلد یازدهم
۴۶	سیمای سوره احقاف
۴۶	اشاره
۴۷	نکته ها:
۵۰	پیام ها:
۵۱	نکته ها:
۵۲	پیام ها:
۵۳	نکته ها:
۵۴	تفاوت نقش خدا و غیر خدا در زندگی انسان
۵۶	پیام ها:
۵۸	نکته ها:
۶۰	پیام ها:
۶۰	نکته ها:

- پیام ها: ۶۱
- نکته ها: ۶۲
- پیام ها: ۶۲
- نکته ها: ۶۴
- پیام ها: ۶۵
- نکته ها: ۶۵
- پیام ها: ۶۶
- نکته ها: ۶۷
- پیام ها: ۶۷
- نکته ها: ۶۹
- پیام ها: ۶۹
- نکته ها: ۷۰
- پیام ها: ۷۱
- نکته ها: ۷۳
- پیام ها: ۷۴
- نکته ها: ۷۵
- پیام ها: ۷۵
- نکته ها: ۷۷
- پیام ها: ۷۷
- نکته ها: ۷۸
- پیام ها: ۷۹
- نکته ها: ۷۹
- پیام ها: ۸۰
- پیام ها: ۸۱
- نکته ها: ۸۲
- پیام ها: ۸۲

۸۳ پیام ها:

۸۴ پیام ها:

۸۵ پیام ها:

۸۵ نکته ها:

۸۶ پیام ها:

۸۶ پیام ها:

۸۷ نکته ها:

۸۷ پیام ها:

۸۸ پیام ها:

۸۸ نکته ها:

۸۹ پیام ها:

۸۹ نکته ها:

۸۹ پیام ها:

۹۰ نکته ها:

۹۰ پیام ها:

۹۵ سیمای سوره محمد صلی الله علیه و آله

۹۵ اشاره

۹۶ نکته ها:

۹۸ پیام ها:

۹۸ نکته ها:

۹۹ پیام ها:

۱۰۰ نکته ها:

۱۰۰ پیام ها:

۱۰۳ نکته ها:

۱۰۵ پیام ها:

۱۰۶ پیام ها:

- ۱۰۷ نکته ها:
- ۱۰۷ پیام ها:
- ۱۰۹ نکته ها:
- ۱۰۹ پیام ها:
- ۱۱۰ نکته ها:
- ۱۱۱ پیام ها:
- ۱۱۱ نکته ها:
- ۱۱۲ پیام ها:
- ۱۱۲ نکته ها:
- ۱۱۳ پیام ها:
- ۱۱۴ نکته ها:
- ۱۱۵ پیام ها:
- ۱۱۵ نکته ها:
- ۱۱۶ پیام ها:
- ۱۱۷ نکته ها:
- ۱۱۸ پیام ها:
- ۱۱۹ نکته ها:
- ۱۲۰ پیام ها:
- ۱۲۱ نکته ها:
- ۱۲۱ پیام ها:
- ۱۲۳ نکته ها:
- ۱۲۴ پیام ها:
- ۱۲۴ نکته ها:
- ۱۲۶ پیام ها:
- ۱۲۷ نکته ها:
- ۱۲۷ پیام ها:

۱۲۸ نکته ها:

۱۲۹ پیام ها:

۱۳۱ نکته ها:

۱۳۱ پیام ها:

۱۳۲ نکته ها:

۱۳۲ پیام ها:

۱۳۳ نکته ها:

۱۳۵ پیام ها:

۱۳۶ نکته ها:

۱۳۶ پیام ها:

۱۳۸ نکته ها:

۱۳۸ پیام ها:

۱۳۹ نکته ها:

۱۴۰ پیام ها:

۱۴۱ نکته ها:

۱۴۲ پیام ها:

۱۴۳ نکته ها:

۱۴۳ پیام ها:

۱۴۴ نکته ها:

۱۴۵ پیام ها:

۱۴۶ نکته ها:

۱۴۶ پیام ها:

۱۴۷ نکته ها:

۱۴۸ پیام ها:

۱۴۸ نکته ها:

۱۴۹ پیام ها:

نکته ها: ۱۴۹

پیام ها: ۱۵۰

نکته ها: ۱۵۰

پیام ها: ۱۵۱

سیمای سوره فتح ۱۵۵

اشاره ۱۵۵

نکته ها: ۱۵۶

ماجرای صلح حدیبیه ۱۵۹

پیام ها: ۱۶۰

نکته ها: ۱۶۱

پیام ها: ۱۶۱

نکته ها: ۱۶۲

پیام ها: ۱۶۳

نکته ها: ۱۶۴

پیام ها: ۱۶۵

نکته ها: ۱۶۶

پیام ها: ۱۶۶

نکته ها: ۱۶۷

پیام ها: ۱۶۸

نکته ها: ۱۶۹

پیام ها: ۱۷۰

نکته ها: ۱۷۱

پیام ها: ۱۷۱

نکته ها: ۱۷۲

پیام ها: ۱۷۲

نکته ها: ۱۷۳

پیام ها: ۱۷۴

پیام ها: ۱۷۵

نکته ها: ۱۷۶

پیام ها: ۱۷۶

نکته ها: ۱۷۷

پیام ها: ۱۷۸

نکته ها: ۱۷۹

پیام ها: ۱۸۰

نکته ها: ۱۸۱

پیام ها: ۱۸۱

نکته ها: ۱۸۲

پیام ها: ۱۸۲

نکته ها: ۱۸۳

پیام ها: ۱۸۳

نکته ها: ۱۸۴

پیام ها: ۱۸۴

نکته ها: ۱۸۵

پیام ها: ۱۸۶

نکته ها: ۱۸۷

پیام ها: ۱۸۸

نکته ها: ۱۹۰

پیام ها: ۱۹۱

نکته ها: ۱۹۲

پیام ها: ۱۹۳

نکته ها: ۱۹۴

پیام ها: ۱۹۵

- ۲۰۰ سیمای سوره حجرات
- ۲۰۰ اشاره
- ۲۰۱ نکته ها:
- ۲۰۲ نمونه های پیش افتادن
- ۲۰۳ پیام ها:
- ۲۰۵ نکته ها:
- ۲۰۶ نمونه های بی ادبی به پیامبر
- ۲۰۷ مقدّسات در اسلام
- ۲۰۹ پیام ها:
- ۲۱۱ نکته ها:
- ۲۱۲ ادب در گفتار
- ۲۱۲ پیام ها:
- ۲۱۴ نکته ها:
- ۲۱۵ پیام ها:
- ۲۱۶ نکته ها:
- ۲۱۷ فسق چیست و فاسق کیست؟
- ۲۱۹ تحقیق، داروی دردهای اجتماعی
- ۲۲۰ خیر در اسلام
- ۲۲۱ پیام ها:
- ۲۲۲ نکته ها:
- ۲۲۳ پیام ها:
- ۲۲۷ نکته ها:
- ۲۲۸ عدالت
- ۲۲۸ پیام ها:
- ۲۳۰ نکته ها:
- ۲۳۱ اخوت و برادری

- ۲۳۲ حقوق برادری
- ۲۳۴ صلح و آشتی در قرآن
- ۲۳۵ پیام ها:
- ۲۳۶ نکته ها:
- ۲۳۷ تمسخر و استهزای دیگران
- ۲۳۷ ریشه های تمسخر
- ۲۳۹ پیام ها:
- ۲۴۰ نکته ها:
- ۲۴۱ اقسام سوء ظن و بدگمانی
- ۲۴۲ غیبت و پیامدهای آن
- ۲۴۴ جبران غیبت
- ۲۴۶ موارد جواز غیبت
- ۲۴۷ شنیدن غیبت
- ۲۴۷ پیام ها:
- ۲۴۹ نکته ها:
- ۲۴۹ پیام ها:
- ۲۵۰ نکته ها:
- ۲۵۰ تفاوت اسلام با ایمان
- ۲۵۲ پیام ها:
- ۲۵۳ سیمای مؤمن واقعی
- ۲۵۴ پیام ها:
- ۲۵۶ نکته ها:
- ۲۵۶ پیام ها:
- ۲۵۷ نکته ها:
- ۲۵۷ پیام ها:
- ۲۵۸ پیام ها:

- ۲۶۱ - اشاره
- ۲۶۱ - نکته ها:
- ۲۶۲ - پیام ها:
- ۲۶۳ - نکته ها:
- ۲۶۵ - پیام ها:
- ۲۶۵ - نکته ها:
- ۲۶۶ - پیام ها:
- ۲۶۷ - نکته ها:
- ۲۶۹ - پیام ها:
- ۲۶۹ - نکته ها:
- ۲۷۰ - پیام ها:
- ۲۷۱ - نکته ها:
- ۲۷۲ - پیام ها:
- ۲۷۳ - نکته ها:
- ۲۷۶ - پیام ها:
- ۲۷۶ - نکته ها:
- ۲۷۸ - پیام ها:
- ۲۷۸ - نکته ها:
- ۲۸۱ - پیام ها:
- ۲۸۲ - نکته ها:
- ۲۸۴ - پیام ها:
- ۲۸۴ - نکته ها:
- ۲۸۷ - پیام ها:
- ۲۸۷ - نکته ها:
- ۲۸۸ - پیام ها:
- ۲۸۸ - نکته ها:
- ۲۸۹ - پیام ها:

۲۹۰ نکته ها:

۲۹۱ پیام ها:

۲۹۳ نکته ها:

۲۹۵ پیام ها:

۲۹۷ نکته ها:

۲۹۷ پیام ها:

۲۹۸ نکته ها:

۲۹۹ پیام ها:

۳۰۲ سیمای سوره ذاریات

۳۰۲ اشاره

۳۰۳ نکته ها:

۳۰۵ پیام ها:

۳۰۷ نکته ها:

۳۰۹ پیام ها:

۳۱۰ نکته ها:

۳۱۰ پیام ها:

۳۱۱ نکته ها:

۳۱۲ پیام ها:

۳۱۵ نکته ها:

۳۱۷ پیام ها:

۳۱۸ نکته ها:

۳۱۹ آداب مهمانی

۳۱۹ پیام ها:

۳۲۲ نکته ها:

۳۲۲ پیام ها:

۳۲۴ نکته ها:

پیام ها: ۳۲۵

نکته ها: ۳۲۶

پیام ها: ۳۲۷

نکته ها: ۳۲۸

پیام ها: ۳۲۸

نکته ها: ۳۲۹

پیام ها: ۳۲۹

نکته ها: ۳۳۱

پیام ها: ۳۳۱

نکته ها: ۳۳۲

پیام ها: ۳۳۲

نکته ها: ۳۳۳

پیام ها: ۳۳۴

نکته ها: ۳۳۵

پیام ها: ۳۳۷

نکته ها: ۳۳۹

پیام ها: ۳۴۰

سیمای سوره طور: ۳۴۴

اشاره: ۳۴۴

نکته ها: ۳۴۵

پیام ها: ۳۴۶

نکته ها: ۳۴۸

پیام ها: ۳۴۹

نکته ها: ۳۵۱

پیام ها: ۳۵۱

نکته ها: ۳۵۲

- ۳۵۳ پیام ها:
- ۳۵۴ نکته ها:
- ۳۵۵ پیام ها:
- ۳۵۸ نکته ها:
- ۳۵۹ پیام ها:
- ۳۶۰ نکته ها:
- ۳۶۱ پیام ها:
- ۳۶۲ نکته ها:
- ۳۶۳ پیام ها:
- ۳۶۴ نکته ها:
- ۳۶۴ پیام ها:
- ۳۶۵ نکته ها:
- ۳۶۶ پیام ها:
- ۳۶۷ نکته ها:
- ۳۶۷ پیام ها:
- ۳۶۹ نکته ها:
- ۳۷۰ پیام ها:
- ۳۷۱ نکته ها:
- ۳۷۱ پیام ها:
- ۳۷۱ نکته ها:
- ۳۷۲ پیام ها:
- ۳۷۶ سیمای سوره نجم
- ۳۷۶ اشاره
- ۳۷۷ نکته ها:
- ۳۸۰ پیام ها:
- ۳۸۱ نکته ها:

- پیام‌ها: ۳۸۴
- نکته‌ها: ۳۸۷
- پیام‌ها: ۳۸۹
- نکته‌ها: ۳۹۰
- پیام‌ها: ۳۹۰
- نکته‌ها: ۳۹۱
- پیام‌ها: ۳۹۱
- نکته‌ها: ۳۹۲
- پیام‌ها: ۳۹۲
- نکته‌ها: ۳۹۴
- نگاهی به آرزو در روایات و آیات: ۳۹۶
- ارزش آرزو: ۳۹۶
- مهار کردن آرزو: ۳۹۶
- آرزوهای منفی: ۳۹۷
- آرزوهایی که به آن نمی‌رسند: ۳۹۷
- پیام‌ها: ۳۹۹
- نکته‌ها: ۴۰۰
- پیام‌ها: ۴۰۰
- نکته‌ها: ۴۰۱
- سیمای دنیا در قرآن: ۴۰۱
- پیام‌ها: ۴۰۳
- نکته‌ها: ۴۰۴
- پیام‌ها: ۴۰۴
- نکته‌ها: ۴۰۵
- نکاتی در باره گناه و نافرمانی: ۴۰۷
- اهمیت مسأله: ۴۰۷

۴۰۷ تبدیل گناه صغیره، به کبیره

۴۰۹ آثار گناه

۴۰۹ راههای جبران گناه

۴۱۱ پیام ها:

۴۱۳ نکته ها:

۴۱۳ پیام ها:

۴۱۵ نکته ها:

۴۱۶ پیام ها:

۴۱۷ نکته ها:

۴۱۹ پیام ها:

۴۲۰ نکته ها:

۴۲۰ پیام ها:

۴۲۲ نکته ها:

۴۲۲ پیام ها:

۴۲۴ نکته ها:

۴۲۴ پیام ها:

۴۲۷ سیمای سوره قمر

۴۲۷ اشاره

۴۲۸ نکته ها:

۴۲۹ پیام ها:

۴۳۰ نکته ها:

۴۳۰ پیام ها:

۴۳۱ نکته ها:

۴۳۲ پیام ها:

۴۳۲ نکته ها:

۴۳۲ پیام ها:

۴۳۳ نکته ها:

۴۳۴ پیام ها:

۴۳۵ نکته ها:

۴۳۷ پیام ها:

۴۳۸ نکته ها:

۴۳۹ پیام ها:

۴۴۰ نکته ها:

۴۴۰ پیام ها:

۴۴۲ نکته ها:

۴۴۲ پیام ها:

۴۴۵ نکته ها:

۴۴۶ پیام ها:

۴۴۷ نکته ها:

۴۴۸ پیام ها:

۴۵۰ نکته ها:

۴۵۰ پیام ها:

۴۵۳ نکته ها:

۴۵۳ پیام ها:

۴۵۴ نکته ها:

۴۵۵ پیام ها:

۴۵۸ سیمای سوره الرحمن:

۴۵۸ اشاره:

۴۵۹ نکته ها:

۴۶۳ پیام ها:

۴۶۵ نکته ها:

۴۶۷ پیام ها:

- ۴۶۸ نکته ها:
- ۴۶۸ پیام ها:
- ۴۷۰ نکته ها:
- ۴۷۱ پیام ها:
- ۴۷۳ نکته ها:
- ۴۷۴ آداب تجارت -
- ۴۷۴ پیام ها:
- ۴۷۶ نکته ها:
- ۴۷۷ بحث تکرار
- ۴۷۷ تکرار مثبت:
- ۴۷۸ دلایل تکرار در قرآن
- ۴۷۹ پیام ها:
- ۴۸۱ نکته ها:
- ۴۸۳ پیام ها:
- ۴۸۳ نکته ها:
- ۴۸۴ پیام ها:
- ۴۸۵ نکته ها:
- ۴۸۶ پیام ها:
- ۴۸۷ نکته ها:
- ۴۸۸ پیام ها:
- ۴۸۹ نکته ها:
- ۴۸۹ پیام ها:
- ۴۹۰ نکته ها:
- ۴۹۰ حساب در قیامت
- ۴۹۲ پیام ها:
- ۴۹۳ نکته ها:

پیام‌ها: ۴۹۳

نکته‌ها: ۴۹۵

پیام‌ها: ۴۹۶

نکته‌ها: ۴۹۶

پیام‌ها: ۴۹۷

نکته‌ها: ۴۹۸

پیام‌ها: ۵۰۰

نکته‌ها: ۵۰۰

پیام‌ها: ۵۰۱

نکته‌ها: ۵۰۳

پیام‌ها: ۵۰۶

نکته‌ها: ۵۰۷

پیام‌ها: ۵۰۷

نکته‌ها: ۵۰۸

پیام‌ها: ۵۱۰

نکته‌ها: ۵۱۲

پیام‌ها: ۵۱۳

نکته‌ها: ۵۱۴

پیام‌ها: ۵۱۵

سیمای سوره واقعه: ۵۱۸

اشاره: ۵۱۸

نکته‌ها: ۵۱۹

وضع زمین و کوه‌ها در آستانه قیامت: ۵۲۰

پیام‌ها: ۵۲۲

نکته‌ها: ۵۲۳

پیام‌ها: ۵۲۴

- ۵۲۶ نکته ها:
- ۵۲۶ پیام ها:
- ۵۲۷ نکته ها:
- ۵۲۸ پیام ها:
- ۵۳۱ نکته ها:
- ۵۳۲ پیام ها:
- ۵۳۳ نکته ها:
- ۵۳۴ مقایسه بهشتیان و دوزخیان
- ۵۳۴ برای اصحاب یمین: برای اصحاب شمال:
- ۵۳۶ پیام ها:
- ۵۳۸ پیام ها:
- ۵۳۹ نکته ها:
- ۵۳۹ پیام ها:
- ۵۴۰ نکته ها:
- ۵۴۱ پیام ها:
- ۵۴۲ پیام ها:
- ۵۴۳ نکته ها:
- ۵۴۳ پیام ها:
- ۵۴۴ کته ها:
- ۵۴۴ پیام ها:
- ۵۴۵ نکته ها:
- ۵۴۶ پیام ها:
- ۵۴۶ نکته ها:
- ۵۴۷ پیام ها:
- ۵۴۷ نکته ها:
- ۵۵۰ پیام ها:

۵۵۱ نکته ها:

۵۵۲ پیام ها:

۵۵۲ نکته ها:

۵۵۳ پیام ها:

۵۵۴ نکته ها:

۵۵۶ پیام ها:

۵۵۹ سیمای سوره حدید

۵۵۹ اشاره

۵۶۰ نکته ها:

۵۶۱ پیام ها:

۵۶۳ نکته ها:

۵۶۴ پیام ها:

۵۶۴ نکته ها:

۵۶۵ پیام ها:

۵۶۶ نکته ها:

۵۶۶ پیام ها:

۵۶۷ نکته ها:

۵۶۷ پیام ها:

۵۶۸ نکته ها:

۵۷۰ پیام ها:

۵۷۰ نکته ها:

۵۷۱ پیام ها:

۵۷۲ نکته ها:

۵۷۴ پیام ها:

۵۷۵ نکته ها:

۵۷۵ پیام ها:

- ۵۷۶ نکته ها:
- ۵۷۶ پیام ها:
- ۵۷۸ نکته ها:
- ۵۷۹ پیام ها:
- ۵۸۰ نکته ها:
- ۵۸۰ پیام ها:
- ۵۸۱ نکته ها:
- ۵۸۴ پیام ها:
- ۵۸۶ نکته ها:
- ۵۸۸ پیام ها:
- ۵۸۸ نکته ها:
- ۵۸۹ پیام ها:
- ۵۹۰ نکته ها:
- ۵۹۰ پیام ها:
- ۵۹۱ نکته ها:
- ۵۹۳ پیام ها:
- ۵۹۴ نکته ها:
- ۵۹۴ مسابقه معنوی در قرآن
- ۵۹۵ پیام ها:
- ۵۹۷ نکته ها:
- ۵۹۷ پیام ها:
- ۵۹۸ نکته ها:
- ۵۹۹ پیام ها:
- ۶۰۰ نکته ها:
- ۶۰۱ سیمای بخل در روایات
- ۶۰۲ پیام ها:

نکته ها: ۶۰۳

پیام ها: ۶۰۳

نکته ها: ۶۰۵

پیام ها: ۶۰۵

نکته ها: ۶۰۶

رهبانیت در اسلام ۶۰۷

پیام ها: ۶۱۰

نکته ها: ۶۱۱

پیام ها: ۶۱۱

نکته ها: ۶۱۲

پیام ها: ۶۱۲

سیمای سوره مجادله ۶۱۵

اشاره ۶۱۵

نکته ها: ۶۱۶

پیام ها: ۶۱۷

نکته ها: ۶۱۸

پیام ها: ۶۱۸

نکته ها: ۶۱۹

نگاهی به موعظه ۶۲۰

پیام ها: ۶۲۰

نکته ها: ۶۲۲

پیام ها: ۶۲۳

نکته ها: ۶۲۵

پیام ها: ۶۲۵

نکته ها: ۶۲۶

پیام ها: ۶۲۷

۶۲۸ نکته ها:

۶۲۹ پیام ها:

۶۳۱ نکته ها:

۶۳۲ پیام ها:

۶۳۳ نکته ها:

۶۳۳ پیام ها:

۶۳۴ پیام ها:

۶۳۵ نکته ها:

۶۳۶ یک خاطره:

۶۳۶ پیام ها:

۶۳۷ نکته ها:

۶۳۸ پیام ها:

۶۴۰ نکته ها:

۶۴۰ پیام ها:

۶۴۲ نکته ها:

۶۴۲ پیام ها:

۶۴۳ نکته ها:

۶۴۳ پیام ها:

۶۴۴ نکته ها:

۶۴۴ پیام ها:

۶۴۵ نکته ها:

۶۴۵ پیام ها:

۶۴۷ نکته ها:

۶۴۷ پیام ها:

۶۴۸ نکته ها:

۶۴۹ نکته ها:

- ۶۵۰ تولی و تبری
- ۶۵۲ پیام ها:
- ۶۵۸ سیمای سوره حشر
- ۶۵۸ اشاره
- ۶۵۹ نکته ها:
- ۶۶۰ تسبیح موجودات
- ۶۶۰ پیام ها:
- ۶۶۱ نکته ها:
- ۶۶۲ پیام ها:
- ۶۶۵ نکته ها:
- ۶۶۵ پیام ها:
- ۶۶۶ نکته ها:
- ۶۶۶ پیام ها:
- ۶۶۷ نکته ها:
- ۶۶۸ پیام ها:
- ۶۶۸ نکته ها:
- ۶۶۹ پیام ها:
- ۶۷۱ نکته ها:
- ۶۷۱ پیام ها:
- ۶۷۲ نکته ها:
- ۶۷۳ پیام ها:
- ۶۷۵ نکته ها:
- ۶۷۵ مغفرت و استغفار
- ۶۷۷ پیام ها:
- ۶۷۸ نکته ها:
- ۶۷۹ پیام ها:

- پیام ها: ۶۸۰
- نکته ها: ۶۸۰
- پیام ها: ۶۸۰
- نکته ها: ۶۸۱
- پیام ها: ۶۸۲
- نکته ها: ۶۸۲
- پیام ها: ۶۸۳
- نکته ها: ۶۸۳
- شباهت های منافقان با شیطان: ۶۸۶
- پیام ها: ۶۸۶
- نکته ها: ۶۸۸
- پیام ها: ۶۸۸
- نکته ها: ۶۹۰
- پیام ها: ۶۹۲
- پیام ها: ۶۹۲
- نکته ها: ۶۹۳
- پیام ها: ۶۹۳
- نکته ها: ۶۹۴
- پیام ها: ۶۹۵
- نکته ها: ۶۹۵
- پیام ها: ۶۹۵
- سیمای سوره ممتحنه: ۶۹۹
- اشاره: ۶۹۹
- نکته ها: ۷۰۰
- دشمن شناسی: ۷۰۲
- پیام ها: ۷۰۵

- ۷۰۸ نکته ها:
- ۷۰۹ پیام ها:
- ۷۱۰ نکته ها:
- ۷۱۰ پیام ها:
- ۷۱۲ نکته ها:
- ۷۱۵ پیام ها:
- ۷۱۶ نکته ها:
- ۷۱۷ پیام ها:
- ۷۱۸ نکته ها:
- ۷۱۸ پیام ها:
- ۷۱۹ نکته ها:
- ۷۱۹ پیام ها:
- ۷۲۰ نکته ها:
- ۷۲۰ پیام ها:
- ۷۲۲ نکته ها:
- ۷۲۲ پیام ها:
- ۷۲۳ نکته ها:
- ۷۲۶ پیام ها:
- ۷۲۸ نکته ها:
- ۷۲۹ پیام ها:
- ۷۳۰ نکته ها:
- ۷۳۰ پیام ها:
- ۷۳۲ نکته ها:
- ۷۳۳ پیام ها:
- ۷۳۷ سیمای سوره صفّ
- ۷۳۷ اشاره

۷۳۸ پیام ها:

۷۳۸ نکته ها:

۷۴۰ پیام ها:

۷۴۰ نکته ها:

۷۴۲ پیام ها:

۷۴۳ نکته ها:

۷۴۷ پیام ها:

۷۴۸ نکته ها:

۷۵۰ پیام ها:

۷۵۱ نکته ها:

۷۵۲ پیام ها:

۷۵۳ نکته ها:

۷۵۷ پیام ها:

۷۵۹ نکته ها:

۷۶۵ پیام ها:

۷۶۸ نکته ها:

۷۶۸ پیام ها:

۷۶۹ نکته ها:

۷۷۰ پیام ها:

۷۷۲ درباره مرکز

سرشناسه: قرائتی، محسن، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: تفسیر نور / تالیف محسن قرائتی.

وضعیت ویراست: ویراست ۲.

مشخصات نشر: تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۷-

مشخصات ظاهری: ۱۰ ج.

فروست: کتاب سال جمهوری اسلامی ایران؛ ۷۶.

شابک: دوره: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۱۰-۱؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۲؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۲: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۰-۱-۰۱؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۲، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۳: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۲-۶؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۴: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۳-۳؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۴، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۵: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۴-۰؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۵، چاپ چهارم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۵-۷؛ ۶۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ دوم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ سوم: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۱؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۶، چاپ ششم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال: ج. ۶، چاپ شانزدهم ۹۶۴-۵۶۵۲-۱۸-۹؛ ۶۰۰۰۰ ریال: ج. ۷: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۶-۴؛ ۶۵۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ پنجم)؛ ۳۰۰۰۰ ریال (ج. ۷، چاپ چهاردهم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۸: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۷-۱-۰۷؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ ششم)؛ ۴۰۰۰۰ ریال (ج. ۸، چاپ چهاردهم)؛ ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۸-۰۸؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ سوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۹، چاپ ششم)؛ ۵۰۰۰۰ ریال: ج. ۱۰: ۹۷۸-۶۰۰-۵۴۲۱-۰۹-۵؛ ۵۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ دوم)؛ ۷۰۰۰۰ ریال (ج. ۱۰، چاپ ششم)

یادداشت: چاپ قبلی: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۵ (۱۲ ج.).

یادداشت: ج. ۱-۴، ۶-۸ (چاپ اول: ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۲ و ۵ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹).

یادداشت: ج. ۴ (چاپ چهارم: بهار ۱۳۸۹)

یادداشت: ج. ۶ و ۹ (چاپ سوم: زمستان ۱۳۸۸).

یادداشت: ج. ۶ (چاپ دوم: ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ شانزدهم: بهار ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۶ (چاپ هشتم : ۱۳۹۱).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ پنجم: ۱۳۸۹).

یادداشت : ج. ۷ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۶).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۸ (چاپ چهاردهم: تابستان ۱۳۸۷).

یادداشت : ج. ۸ و ۱۰ (چاپ دوم : ۱۳۸۸).

یادداشت : ج. ۹ (چاپ ششم: تابستان ۱۳۹۰).

یادداشت : ج. ۱۰ (چاپ ششم: ۱۳۹۰).

یادداشت : عنوان دیگر: تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

یادداشت : کتابنامه.

مندرجات : ج. ۱. سوره های (۱ تا ۳) حمد، بقره و آل عمران. - ج. ۲. سوره های (۴ تا ۶) نساء، مائده و انعام. - ج. ۴. سوره های (۱۱ تا ۱۶) هود، یوسف، رعد، ابراهیم، حجر و نحل. - ج. ۵. سوره های (۱۷-۲۱) اسراء، كهف، مریم، طه و انبیاء. - ج. ۶. سوره های (۲۲ تا ۲۷) حج، مومنون، نور، فرقان، شعراء و نحل. - ج. ۷. سوره های (۲۸ تا ۳۶) قصص، عنكبوت، روم، لقمان، سجده، احزاب، سبأ، فاطر و یس. - ج. ۸. سوره های (۳۷ تا ۴۵) صافات، ص، زمر، غافر، شوری، زخرف، دخان و جاثیه. - ج. ۹. سوره های (۴۶ تا ۶۱) احقاف، محمد، فتح، حجرات، ق، ذاریات، طور، نجم.....- ج. ۱۰. جمعه، منافقون الی فلق، ناس.

عنوان دیگر : تفسیر نور: شیوه ای نو در ارایه آسان و روان پیام های آیات.

موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

رده بندی کنگره : BP۹۸/ق۳۵ت۱۳۸۷۷

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : ۱۶۰۸۱۲۴

ص : ۱

اشاره

اشاره

سخن ناشر

اشاره

انقلاب اسلامی ایران با رهبری امام خمینی قدس سره و حضور ملت مسلمان و مبارزات شهدای گرانقدر قبل و بعد از پیروزی، زمینه‌ی رشد و ترویج فرهنگ اسلامی و خصوصاً قرآن کریم را فراهم آورد. در این راستا دانشمندان درد آشنای حوزه‌های علمیه، با تألیف کتب مناسب در جهت تبلیغ دین گام‌های بسیاری برداشتند.

کتاب حاضر که بخشی از مجموعه دوازده جلدی «تفسیر نور» می‌باشد، در جهت مهجوریت زادیی از قرآن و ارائه پیام‌های انسان‌ساز کلام الهی به شیوه‌ای نو و قلمی شیوا، توسط حجّت الاسلام والمسلمین محسن قرائتی به رشته تحریر درآمده است که در سال ۷۶ به عنوان کتاب سال جمهوری اسلامی ایران معرفی گردید.

بدنبال چاپ اولین مجلدات این تفسیر، نظرات و پیشنهادات بسیاری از سوی فضلاء حوزه و دانشگاه طرح گردید که بیانگر علاقه و توجه قشر فرهنگی جامعه، به شناخت مفاهیم قرآن کریم از طریق این شیوه می‌باشد.

اکنون به جهت آشنایی با شیوه‌ی کار و چگونگی ارائه تفسیر نور، این موارد به اختصار بیان می‌شود که خود نیز می‌تواند راهگشای طلاب جوان در جهت فعالیت‌های تفسیری باشد.

شیوه کار

پس از انتخاب حداقل دوازده تفسیر معتبر از مفسران شیعه و اهل سنت، از قدما و معاصران، چند تن از طلاب فاضل با مطالعه دقیق آنها، به استخراج نکات و برداشت‌های تفسیری آنها پرداخته و به صورت مکتوب آن را در اختیار مؤلف قرار می‌دهند.

ایشان ضمن مطالعه‌ی آن مطالب، خود نیز به تحقیق و تتبع پرداخته و با توجه به

نیازهای دینی جامعه، پیام‌های راهبردی قرآن را برای نسل امروز که تشنه‌ی دریافت مفاهیم قرآنی هستند، در قالب نکات و پیام‌های آیه، با نثری ساده و روان ارائه می‌دهند.

البته در برخی موارد نیز برداشت‌های خود را مورد بحث و تبادل نظر با برخی بزرگان حوزه قرار می‌دهند.

نوشته‌های ایشان پس از ارائه در برنامه آینه وحی رادیو، ویراستاری شده و قبل از چاپ یکبار دیگر توسط خودشان مورد بازبینی نهایی قرار می‌گیرد.

شیوه ارائه

مطالب هر آیه در قالب ۵ عنوان ارائه می‌گردد:

۱- متن آیه، که با رسم الخط عثمان طه و با اعراب کامل، تایپ گردیده و چندین بار مورد دقت قرار گرفته است.

۲- ترجمه هر آیه، که به صورت گروهی و زیر نظر مؤلف محترم و با استفاده از بهترین ترجمه‌های موجود، (حداقل ۶ ترجمه) نگارش یافته و به جهت گویایی و روانی آن، مطالب توضیحی مورد لزوم در میان پرانتز آمده است.

۳- نکته‌ها، که امور زیر در این قالب عرضه گردیده است:

الف: بیان ریشه و ترجمه‌ی لغات مشکل آیه.

ب: بیان شأن نزول آیه که در فهم محتوای آیه نقش کلیدی داشته است.

ج: بیان آیات مرتبط با آیه که در فهم موضوعی قرآن تأثیر به‌سزایی دارد.

د: بیان روایات ذیل آیه، که در این بخش با توجه به گستردگی روایات، تنها به ذکر نمونه‌هایی بسنده شده است.

ه: بیان برخی توضیحات برای روشن‌تر شدن مفهوم آیه.

و: طرح برخی پرسش‌ها و پاسخ‌گویی به آنها.

۴- پیام‌ها، که مقصود اصلی مؤلف از این تفسیر همین بخش بوده است تا نشان دهد قرآن کتاب زندگی بشر در همه‌ی عصرها و برای همه نسل‌هاست. البته مستند برداشت‌های مؤلف، چنانکه در پایان هر پیام آمده است یکی از امور زیر می‌باشد:

الف: مفردات کلمات هر آیه.

ب: عبارتی مرکب از چند کلمه.

ج: رابطه ی صدر و ذیل آیه.

د: رابطه ی هر آیه با آیات قبل.

۵- پاورقی که نشانی آیات و روایات و کتب تفسیری را باختصار آورده است. همچنین مطالبی مربوط به آیه که در قالب نکته ها و پیام ها نمی گنجد، در پاورقی ذکر شده است.

در مورد کتب تفسیری، هر جا که مراد، مطالب آن تفسیر در ذیل آیه بوده است، نشانی جلد و صفحه ذکر نشده است.

علاقمندان می توانند برای دسترسی به متن مجلدات تفسیر نور و دیگر کتب حجت الاسلام و المسلمین قرائتی با امکان بهره گیری از جستجوی لفظی به پایگاه اینترنتی www.Qaraati.net مراجعه نمایند.

همکاران محترم:

در پایان از زحمات حجج اسلام آقایان:

□
حسن دهشیری و رحمت الله جعفری و محمود متوسل که در تشیع و بررسی تفاسیر و آقای علی محمد متوسلی که در امر مقابله و تصحیح نهایی این جلد نهایت همکاری را داشته اند صمیمانه تشکر می گردد.

و همچنین اعلام می داریم: با همه ی تلاش هایی که در جهت حفظ اصول و قواعد فوق و تصحیح اغلاط تایپی صورت گرفته است، یقیناً نواقص و کاستی هایی در عرضه این تفسیر وجود دارد که امیدواریم همچون گذشته خوانندگان گرامی بذل محبت نموده و با ارسال نظرات و پیشنهادات خود، به نشانی: تهران- صندوق پستی ۱۴۱۸۵/۵۸۶ ما را در جهت اصلاح و تکمیل آن یاری نمایند و پیشاپیش سپاس ما را پذیرا باشند.

مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن

شاید بتوان گفت یکی از معجزات قرآن جامعیت آن است، زیرا کتاب های دیگر تنها يك موضوع را دنبال می کنند و جامع الاطراف نیستند. در کتاب های پزشکی خبری از تاریخ نیست و در کتب تاریخ خبری از ریاضی نیست.

اما قرآن، تنها کتاب آسمانی تحریف نشده ای است که داستان و برهان، بشارت و هشدار، رحمت و حکمت، برکت و عزت، علم و بصیرت، احکام و اخلاق، هدایت و ضلالت، راه و چاه، گذشته و آینده، درد و درمان، قهر و مهر، طبیعت و ماورای طبیعت، سیاست و دیانت و مسائل روح و جسم را در هم آمیخته است.

همان کتابی که می گوید: «أَقِيمُوا الصَّلَاةَ» (۱) می فرماید: «أَقِيمُوا الْوَزْنَ» (۲). در کنار فرمان جهاد، دستور دوری از تجاوز صادر کرده است. در کنار نگاه به شتر، نگاه به آسمان را مطرح کرده است. در کنار توازن در آسمان «وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ» (۳) به مسئله توازن در زمین اشاره کرده است. «أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ» (۴).

توحید قرآن به قدری ناب است که خداوند را از هر گونه شرک و ظلم و جهل و عجز و

ص: ۸

۱-۱. بقره، ۴۳.

۲-۲. الرّحمن، ۹.

۳-۳. بقره، ۴۳.

۴-۴. الرّحمن، ۸.

داشتن همسر و فرزند منزّه می داند. نبوت قرآن، پیامبران را الگوهای پاک و معصوم و به دور از هوی و هوس و اشرافی گری و خودمحوری، همراه با موعظه و برهان و پیشگامی در آنچه به دیگران می گویند، معرفی می کند.

قرآن، برای رشد و تربیت انسان ها و جوامع بشری، از یک سو به نیت ها، شیوه ها، ابزارها، نیازها، الگوها، فرصت ها، نیروها، امکانات، تجربه ها، ابتکارات، مشارکت ها، مشورت ها، ظرفیت ها، اولویت ها و بایدها و نبایدها توجه کرده است و از سوی دیگر به آفات و آسیب ها از قبیل حسادت ها، رقابت ها، وسوسه ها، تک روی ها، خودباختگی ها، باج دادن ها، تشویق های نابجا، اسراف ها و تجمل گرایی ها، تملق ها و سازش ها، تأخیرها و تعجیل ها، اعتمادهای نابجا و سوءظن ها، فتنه ها و سم پاشی ها و شایعات و صدها آسیب دیگر اشاره کرده است.

اکنون که نگارش تفسیر این کتاب بزرگ را تمام کرده ام، به اینجا رسیده ام که مزه قرآن را نه به ما چشانند و نه خود چشیدیم و نه ما به دیگران چشانیم.

قرآنی که در سخن معصومین چنین معرفی شده است: (۱) میزان شناسایی روایات است. اگر حدیثی شنیدیم که با قرآن مخالف بود باید آن را به دیوار بزنی. قرآن، سیمای تاریخ گذشته و چشم انداز جهان آینده را برای ما ترسیم می کند. کسی که علم را از غیر قرآن جستجو کند خداوند گمراهش می کند. نه در خیرخواهی قرآن غش است و نه در هدایتش انحرافی، واسطه ای امین و ریسمانی محکم است، پس هرگاه فتنه ها به شما هجوم آورد، به سراغ قرآن بروید که راه نجات در آن است. شما را به خدا، شما را به خدا، نگذارید دیگران در عمل به قرآن بر شما سبقت گیرند. قرآن را امام و رهبر خود قرار دهید. برتری قرآن بر سایر کتب مثل برتری خداوند بر سایر مخلوقات است. قرآن را زیبا بخوانید که راست ترین داستان ها در آن است و از آن شفا بخواهید که شفای امراض در آن است. هر کتابی کهنه می شود جز قرآن که همواره تازگی دارد و برای همه عصرها و نسل ها است.

ص: ۹

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: اگر زندگی سعادت‌مندانه و مرگ شهادت گونه و نجات در قیامت را می‌خواهید به سراغ قرآن روید که آن، کلام خدای رحمن و حرز از وساوس شیطان و ثقل در میزان خوبی‌ها است.

اگر در امور و علوم دیگر پژوهش و تحقیق نکنیم، مورد توبیخ قرار نمی‌گیریم ولی تدبر نکردن در قرآن، توبیخ خداوند را به دنبال دارد. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَيَّ قُلُوبٌ أَفْقَالُهَا» (۱)

امروزه تحقیق و ابتکار در دنیا بسیار است و ارتباطات، دنیا را یک پارچه کرده است، سیاستمدار و حقوقدان و دانشمند فزونی یافته است، اما آیا انسانیت نیز رشد کرده است؟

اتوبان‌ها گسترده ولی حوصله‌ها کم، وسایل ارتباطی بسیار، ولی روابط انسانی منقطع و کدورت‌ها جای صفا و صمیمیت را گرفته است. درآمدها زیاد، اما آرامش کم، علم پیشرفت کرده ولی آمار فساد و جنایت کم نشده است. علوم سیاسی به جای استقلال و آزادی، شیوه‌های جدید استثمار و استعمار را برای بشر به ارمغان آورده است.

آری اگر انسان دست خود را از دست انبیا در آورد و به جای وحی تابع هوس‌های خود یا دیگران شود و از قرآن که ذکر الهی است، اعراض کند، حتماً زندگی سخت و نکبت‌باری خواهد داشت. «مَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا» (۲)

خداوندا! جز با لطف و اراده تو نمی‌توانیم راه نجات را پیدا کنیم. تو را به قرآن و هر که را در آن ستایش کرده‌ای، لحظه‌ای میان ما و قرآن و همتای آن اهل بیت پیامبر علیهم السلام جدایی میانداز.

محسن قرائتی

۸۴/۶/۱۷

ص: ۱۰

۱- ۱) محمد ۲۴

۲- ۲) طه ۱۲۴.

این سوره که در ابتدای جزء بیست و ششم قرآن قرار گرفته، سی و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

«احقاف» به معنای شن‌های روان است که بر اثر باد روی هم انباشته می‌شود.

به سرزمین قوم عاد، به خاطر آنکه شن زار و ریگستان بود، احقاف می‌گفتند.

نام‌گذاری این سوره به «احقاف»، بر اساس آیه ۲۱، در بیان ماجرای حضرت هود و قوم عاد است.

این سوره، آخرین سوره از سوره‌های هفتگانه‌ای است که با حروف مقطعه‌ی «حم» شروع شده و در تمامی آنها بعد از این حروف، سخن از نزول قرآن و اهمیت آن است.

امام صادق علیه السلام فرمودند: هر کس سوره احقاف را در هر شب جمعه قرائت کند، در دنیا از ترس و هراس دنیوی ایمن باشد و در آخرت نیز ترسی ندارد. (۱)

ص: ۱۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

حم ﴿۱﴾ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ ﴿۲﴾

ح، میم. نزول (این) کتاب، از جانب خداوند عزیز حکیم است.

مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنذِرُوا مُعْرِضُونَ ﴿۳﴾

ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست، جز بر اساس حق و زمان بندی مشخص نیافریدیم، و (لی) کسانی که کفر ورزیدند، از آنچه بدان هشدار داده شده اند، روی گردانند.

نکته ها:

سرآغاز هفت سوره ی غافر، فصّیلت، شوری، زخرف، دخان، جاثیه و احقاف، حروف مقطعه ی «حم» است که به «حوامیم سبعة» معروف است.

از تکرار آیه حم ، تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ... در چند سوره پشت سر هم، می توان فهمید که مسائل مهم و اساسی را باید تکرار کرد.

عزت، از اوصاف و کمالاتی است که هم برای خدا آمده، «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ»، هم برای کتاب خدا، «إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ» (۱) هم برای پیامبر خدا و مؤمنان به خدا آمده است. «ان لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ» (۲)

آفرینش هستی، حکیمانه و بر اساس حق است. اگر در هستی با چیزی برخورد کردیم که

ص: ۱۴

۱-۱. فضّلت، ۴۱.

۲-۲. منافقون، ۸.

اسرار وجودی آن را نفهمیدیم، به آفریدگار آن خدشه ای وارد نیست، بلکه مشکل محدودیت علمی ما می باشد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْيُنٍ، مَا خَلَقْنَاهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» (۱)

با کمی دقت در آیاتی که پس از حروف مقطعه «حم» آمده، نتیجه می گیریم که قرآن:

از سرچشمه علم و عزت خداوند است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ» (۲)

از سرچشمه رحمت و محبت اوست. «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۳)

از سرچشمه قدرت و حکمت اوست. كَذَلِكَ يُوحَىٰ ... اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

کتابی روشن و روشنگر و مایه ی اندیشه و تعقل است. الْكِتَابِ الْمُبِينِ ... قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۵)

کتابی مبارک و مایه ی برکت است. «وَ هَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ» (۶)

یکی از عوامل اساسی انحراف انسان، عدم توجه به محدود بودن و فانی بودن دنیا و توهم جاودانه بودن خود است، لذا انسان به فرموده قرآن به راهها و روشهای گوناگونی برای جاودانه ماندن خود دست می زند:

گاهی برای بقای خود به جمع مال و ثروت و شمار و حساب و کتاب آن می پردازد و توفیق هیچ انفاقی ندارد. «الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ. يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ» (۷)

گاهی برای جاودانگی خود بناهایی محکم می سازد. «وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ» (۸)

گاهی برای همیشگی خود به زورگویی و لشکرکشی و قدرت طلبی روی می آورد. «وَاسْتَكْبَرَ هُوَ وَجُنُودُهُ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ إِلَيْنَا لَا يُزْجَعُونَ» (۹)

گاهی به پندار خود، در صدد مقابله با مرگ و قهر الهی برمی آید. «وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ» (۱۰)

ص: ۱۵

۱-۱. دخان، ۳۸-۳۹.

۲-۲. غافر، ۲.

۳-۳. فصلت، ۲.

۴-۴. شوری، ۳.

۵-۵. زخرف، ۲-۳.

۶-۶. انعام، ۱۵۵.

٧-٧. هُمَزَه، ٢-٣.

٨-٨. شعراء، ١٢٩.

٩-٩. قصص، ٣٩.

١٠-١٠. حشر، ٢.

غافل از آنکه محدودیت عمر، حقیقتی است که در مورد همه جریان دارد. «أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ» (۱) و قرآن همواره خطر غفلت را به انسان تذکر داده است. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى»

پیام ها:

۱- نزول قرآن، تنها از جانب خداوند عزیز و حکیم مقدر است و از عهده بشر خارج است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۲- برنامه های قرآن، هر چند آسمانی و متعالی است، اما در حد فکر و توان محدود بشر، نازل شده است. «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ»

۳- چون نزول قرآن از سوی خداوندی است که سرچشمه عزت و حکمت است، لذا برنامه ها و دستورات آن فرد و جامعه را به سوی عزت و استواری سوق می دهد. «مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۴- عزت و قدرت خداوند، آمیخته با حکمت و کاردانی است. «اللَّهُ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ»

۵- نظام هدفدار، بدون برنامه نمی شود. تکوین و تشریح، بر اساس حق و حکمت است. «الْكِتَابِ ... الْحَكِيمِ - خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ»

۶- در نظام آفرینش، کثرت، انحراف، سستی، پستی، نادرستی و بیهودگی جایی ندارد. «مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ»

۷- آسمان ها و زمین و تمام هستی، زمان و فرجامی حساب شده و سنجیده دارند و اتفاقی و بی حساب نیستند. «خَلَقْنَا ... بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۸- لازمه ی حقانیت آفرینش، وجود جهانی پس از آن است. (اگر معاد نباشد، بسیاری از نابرابری ها و بی عدالتی ها جبران نشده و موجه نخواهد بود.) «مَا»

ص: ۱۶

خَلَقْنَا ... إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُّسَمًّى

۹- تمام پدیده ها از آغاز تا پایان، حساب شده و زیر نظر هستند. «أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۱۰- توجّه به محدودیت دنیا و ناپایداری نعمت ها و پدیده ها، زمینه حق گرایى و دل نبستن به دنیا و هشدارى برای انسان است. «أَجَلٍ مُّسَمًّى»

۱۱- نظام تکوین و تشریح برای هدایت و کمال انسان است، با این حال، برخی ناسپاسی کرده و کفر می ورزند. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ»

۱۲- تمام هستی در مسیر حق حرکت می کند و این انسان است که می تواند با انتخاب مسیری ناحق، منحرف شود. «وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أَنْذَرُوا مُعْرِضُونَ»

۱۳- در نظام تعلیم و تربیت و تبلیغ، هشدار و تهدید لازم است. «أَنْذَرُوا»

۱۴- اعراض از حق، نشانه ی اراده و اختیار انسان است. «مُعْرِضُونَ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَتُنُونِ بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٤﴾

بگو: آیا آنچه را به جای خداوند می خوانید، دیده اید؟ به من نشان دهید که چه چیزی را از زمین آفریده اند، یا در (آفرینش) آسمان ها چه مشارکتی داشته اند؟ اگر راستگو هستید، کتابی پیش از این (قرآن) یا نشانه ای علمی (بر ادعای خود) برای من بیاورید.

نکته ها:

«أَثَارَةٍ» به معنای آثار باقیمانده و نشانه های وجود چیزی است.

مشرکان نیز قبول داشتند که آفریدگار آسمان ها و زمین خداوند است. «وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ» (۱) لذا خداوند آنها را توییخ می کند که چرا به سراغ بت ها و دیگران می روند و به جای خدا، آنها را می پرستند و از آنان کمک می خواهند.

منطق توحید به قدری قوی و مستدل است که می توان با آن به مجادله با مشرکان

ص: ۱۷

پرداخت و آنان را محکوم کرد.

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «کتاب» در این آیه، تورات و انجیل و مراد از «علم»، سخنان جانشینان انبیاست. (۱)

پیام ها:

۱- پیامبر در تمام شئون رسالت، حتی شیوه ی مجادله با مخالفان، گوش به فرمان خداوند است. قُلْ ...

۲- در تبلیغ و ارشاد، می توان با سؤال و پرسش، فطرت دیگران را بیدار کرد و آنان را به تفکر و اندیشه واداشت. أَرَأَيْتُمْ ... مَا
ذَا خَلَقُوا

۳- استقامت و پایداری، شرط اساسی تبلیغ است، حتی پس از اعراض کفار دست از تبلیغ برندارید. مُعْرِضُونَ قُلْ أَرَأَيْتُمْ ...

۴- در پذیرش اعتقادات، به گفته دیگران اکتفا نکنید، آنچه را خود دیده اید و فهمیده اید، قبول کنید. أَرَأَيْتُمْ ... أَرُونِي

۵- موجودی صلاحیت استمداد و خواننده شدن دارد که قدرت آفرینش داشته باشد. ریشه ی توحید در عبادت، توحید در
خالقیت است. مَا تَدْعُونَ ... مَاذَا خَلَقُوا

۶- بت ها و معبودهای خیالی، از هر جهت عاجزند؛ نه نقشی در آفرینش زمین دارند، «مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ» و نه سهمی در
برپایی آسمان ها. «أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ»

۷- در مجادله و گفتگو با مخالفان، باید روی مشترکات تکیه کرد. (مشرکان، خالقیت خدا را قبول داشتند.) «أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي
السَّمَاوَاتِ»

۸- کتاب های آسمانی قبل از قرآن، شایسته احترام و اعتماد می باشند. «أَنْتَوْنِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا»

ص: ۱۸

۹- در مجادله و استدلال، دلیل یا باید فطری و شهودی باشد، «أَرَأَيْتُمْ» یا نقلی، «بِكِتَابٍ» یا عقلی، «أَثَارِهِ مِنْ عِلْمٍ» و شرک هیچ دلیلی ندارد.

۱۰- طرح هر ادعا و پذیرش آن، باید منطقی و بر اساس علم و استدلال باشد.

إِثْنُونِي بِكِتَابٍ ... أَوْ أَثَارِهِ مِنْ عِلْمٍ

۱۱- یادها و یادگارها، آثار گذشتگان و میراث فرهنگی، آنجایی ارزش دارد که نشانه ای از علم و رشد در آنها باشد. «أَثَارِهِ مِنْ عِلْمٍ»

وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُمْ عَنِ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ﴿٥﴾

و کیست گمراه تر از کسی که به جای خداوند، کسانی را می خواند که تا روز قیامت پاسخش را نمی دهند و حتی از خواننده شدن خود بی خبرند.

وَ إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً وَ كَانُوا بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ ﴿٦﴾

و آنگاه که مردم محشور شوند، آنها دشمن شان خواهند بود و عبادتشان را انکار خواهند کرد.

نکته ها:

بالاترین گمراهی، انحراف در شناخت است و کسی که خدای علیم و قدیر و سمیع و بصیر را رها کرده و به سراغ غیر او می رود، گرفتار چنین گمراهی شده است، زیرا غیر خدا توان انجام هیچ کاری را ندارد.

مشابه آیه ۵، آیه ۲۹ سوره یونس است که می فرماید: معبودهای مشرکان در قیامت به آنها می گویند: «فَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ إِنَّ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ» خداوند میان ما و شما گواه است که ما از عبادت شما بی خبر بودیم.

چقدر تفاوت است میان معبودی که دعا را می شنود و مستجاب می کند، «ادْعُونِي أَسْتَجِبْ»

و معبودی که هرگز نمی شنود و پاسخ نمی دهد. «مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ» و یا اگر بشنود، توان پاسخگویی ندارد! «إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ» (۲)

تفاوت نقش خدا و غیر خدا در زندگی انسان

الف: نقش خدا در زندگی انسان

۱. آفریدگار اوست. «حَلَقَ الْإِنْسَانَ» (۳)
۲. پروردگار او و همه جهانیان است. «رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۴)
۳. او را بسیار دوست دارد. «بِالنَّاسِ لَرُؤُفٌ» (۵)
۴. دعای او را می شنود. «سَمِيعُ الدُّعَاءِ» (۶)
۵. فریادرس اوست. «يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ» (۷)
۶. او را به خوبی راهنمایی می کند. «الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا» (۸)
۷. او را حمایت و سرپرستی می کند. «وَ هُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ» (۹)
۸. به او رشد و تکامل می دهد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۱۰)
۹. به او آرامش و اطمینان می دهد. «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۱۱)
۱۰. به او آموزش می دهد. «الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» (۱۲)
۱۱. به او وسعت و فزونی می دهد. «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۱۳)
۱۲. بیماریش را شفا می دهد. «وَ إِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ» (۱۴)
۱۳. امید آینده ی اوست. «وَ الَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ» (۱۵)

- ١-١) غافر ٦٠
- ١-٢) فاطر ١٤
- ٣-٣) الرحمن ٣
- ٤-٤) حمد ٢
- ٥-٥) بقره ١٤٣
- ٦-٦) آل عمران ٣٨
- ٧-٧) نمل ٦٢
- ٨-٨) عنكبوت ٦٩
- ٩-٩) اعراف ١٩٦
- ١٠-١٠) جن ٢
- ١١-١١) رعد ٢٨
- ١٢-١٢) علق ٤
- ١٣-١٣) ابراهيم ٧
- ١٤-١٤) شعراء ٨٠
- ١٥-١٥) شعراء ٨٢

ب: نقش غیر خدا در زندگی انسان

۱. قدرتی در آفرینش ندارند. «لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا» (۱)

۲. از خواسته های انسان بی خبرند. «وَهُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ» (۲)

۳. دعای او را نمی شنوند. «لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ» (۳)

۴. توان پاسخگویی ندارند. «يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ» (احقاف، ۵)

۵. دشمن انسان اند. «كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً» (احقاف، ۶)

۶. در برابر حوادث ناتوان اند. «فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ» (۴)

۷. نه قدرت نفع رسانی دارند و نه از ضرر جلوگیری می کنند. «مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ» (۵)

و خلاصه به قول حضرت یوسف علیه السلام: «أَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (۶) آیا خدایان پراکنده و گوناگون بهترند یا خدای یگانه مقتدر؟

پیام ها:

۱- انحرافات فکری و اعتقادی، بالاترین انحرافات بشر است. «مَنْ أَضَلُّ»

۲- هر راهی غیر از راه خداوند، گمراهی است. «مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۳- مردم، برای دنیا سراغ غیر خدا می روند، در حالی که آنها نه تنها در دنیا کمکی نمی کنند، بلکه در قیامت هم دشمن می شوند. «لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ ... كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً»

۴- پیوندهای غیر الهی و شرک آلود دنیوی، به عناد و روابط خصمانه در قیامت تبدیل خواهد شد. «إِذَا حُشِرَ النَّاسُ كَانُوا لَهُمْ أَعْدَاءً»

۵- درخواست از دیگران، اگر به جای خداوند باشد، نوعی عبادت و پرستش است که با توحید سازگار نیست. «دُعَائِهِمْ ... بِعِبَادَتِهِمْ»

۶- معبودهای خیالی، از عبادت مریدانشان در دنیا، غافل و در قیامت آن را انکار می کنند. «عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ ، بِعِبَادَتِهِمْ كَافِرِينَ»

- ١-١. حج، ٧٣.
- ٢-٢. احقاف، ٥.
- ٣-٣. فاطر، ١٤.
- ٤-٤. اسراء، ٥٦.
- ٥-٥. يونس، ١٨.
- ٦-٦. يوسف، ٣٩.

وَ إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ ﴿٧﴾

و هرگاه آیات روشنگر ما بر آنان خوانده شود، کسانی که کفر ورزیدند، در باره حقی که برایشان آمده، گویند: این سحر آشکار است.

نکته ها:

کلمه «مُبِينٌ»، بیانگر تأثیر فوق العاده کلام و معجزات انبیاست، تا آنجا که مردم آن را همچون سحر و جادو می پندارند.

منکران، هنگام شنیدن آیات قرآن، گفتارها و برخوردهای گوناگونی داشتند، از جمله:

۱. اینها را قبلاً شنیده ایم، اگر بخواهیم مثل آن را می گوئیم. «إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۱)

۲. آیاتی که بت ها را نفی و طرد می کند، حذف یا تغییر بده تا قرآن را بپذیریم. «أَنْتَ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدُّهُ» (۲)

۳. مهم، ثروت و دارایی است نه چیز دیگر. قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا (۳)

۴. متکبران پشت می کردند. «فَدَكَانَتْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ تَنكِبُونَ» (۴)

۵. آن را تکذیب می کردند. «أَلَمْ تَكُنْ آيَاتِي تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَكُنتُمْ بِهَا تُكذِّبُونَ» (۵)

۶. خود را به کری و ناشنوایی می زدند. «إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا وَلِي مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَّمْ يَسْمَعْهَا» (۶)

۷. آن را افترا و بدعت می دانستند. «قَالُوا مَا هَذَا إِلَّا رَجُلٌ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّكُمْ عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤَكُمْ وَقَالُوا مَا هَذَا إِلَّا إِفْكٌ مُّفْتَرَىٰ»

(۷)

۸. مخالفت و برخوردی بدون دلیل و تعصبی غلط داشتند. «مَا كَانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا اتَّبُوا بِآبَائِنَا» (۸)

ص: ۲۲

۱-۱. انفال، ۳۱.

۲-۲. یونس، ۱۵.

۳-۳. مریم، ۷۳.

۴-۴. مؤمنون، ۶۶.

۵-۵. مؤمنون، ۱۰۵.

۶-۶. لقمان، ۷.

۷-۷. سبأ، ۴۳.

۹. ادعا می کردند که آیات قرآن افسانه است و واقعیت ندارد. «إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱)

۱۰. پیام و پیامبر خدا را، جادو و جادوگر می نامیدند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ» (احقاف، ۷)

پیام ها:

۱- اگر روح لجاجت غالب شد، نشانه های روشن هم انکار می گردد. «وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا»

۲- آیات قرآن کریم، روشن و روشنگر است. «آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ»

۳- معجزات انبیا، برای تیره دلان، غیر قابل باور، ولی جالب توجه و غیر عادی بود. «هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ»

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَهُوَ الْغَفُورُ
الرَّحِيمُ (۸)

یا این که می گویند: (آنچه را پیامبر آورده) افتراست. بگو: اگر من آن را بافته و دروغ (به خدا) بسته باشم، (در آن هنگام) شما در برابر قهر خداوند نمی توانید از من دفاع کنید. خداوند به آنچه در آن وارد می شوید (و به گفتگو و جدال می پردازید) آگاه تر است. برای گواه بودن میان من و شما خداوند کافی است و اوست بسیار آمرزنده و مهربان.

نکته ها:

ص: ۲۳

«تَفِيضُونَ» از «افاضه» به معنای ورود و داخل شدن و طغیان و سرازیر شدن است.

اگر کسی به دروغ ادعای پیامبری کند، بر خداست که او را رسوا کند و هیچ کس نمی تواند مانع رسوایی او شود و در برابر خداوند از او دفاع کند.

پیام ها:

۱- لجاجت و بی تقوایی، سبب انواع برخوردهای متضاد و گفته های متناقض می شود. (در آیه قبل، قرآن را سحر و در این آیه پیامبر را دروغ باف می خوانند). هَذَا سِحْرٌ ... افْتَرَاهُ

۲- شبهات را بی پاسخ نگذارید و پاسخ دهید. يَقُولُونَ ... قُلْ

۳- افترا بر خداوند، کیفر و هلاکتی در پی دارد که هیچ چیز نمی تواند مانع آن شود. «إِنْ افْتَرَيْتَهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»

۴- دشمن هر حرفی می زند با انگیزه فساد است. يَقُولُونَ افْتَرَاهُ ... تَفِيضُونَ فِيهِ

۵- ایمان به حضور خداوند، هم می تواند بهترین وسیله خودداری از خلاف باشد و هم می تواند پشتوانه و امید اهل ایمان باشد. «كَفَىٰ بِهِ شَهِيدًا»

۶- در تربیت، راه اعتدال را پیمائیم و بیم و امید را در کنار هم مطرح کنیم. هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

۷- صلابت در کنار محبت ارزش دارد. فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

۸- حتی برای کفار و منکران رسالت نیز راه توبه باز است. هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ ... وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفَعَّلُ بِي وَلَا بِيَكُمُ إِنِ اتَّبَعِ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ «۹»

بگو: من در میان پیامبران، بی سابقه نیستم و نمی دانم با من و شما چگونه عمل خواهد شد و جز آنچه به من وحی می شود از چیز دیگری پیروی نمی کنم و من جز هشدار دهنده ای آشکار نیستم.

«بدع» به معنای پدیده نوظهور و بی سابقه است. مخالفان به گونه ای با پیامبر برخورد می کردند که گویا تا به حال هیچ پیامبری نیامده و این امری نوظهور است.

پیامبر، آنچه را از غیب آماده و مطلع است که خداوند به او عطا کند، «تِلْكَ مِنْ أَلْبَاءِ الْعَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ» (۱) و بدون عطا و وحی و تعلیم الهی، هیچ کس از غیب و آینده خبر ندارد.

چنانکه قرآن می فرماید: «فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَىٰ مِنْ رَسُولٍ» (۲)

پیامبر، در سخن جز وحی نمی گوید، «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (۳) و در عمل جز از وحی پیروی نمی کند، «إِنْ أَتَّبِعْ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ» بنابراین کلام و سیره پیامبر برای مردم حجت و الگو است.

پیام ها:

۱- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور پاسخ گویی به شبهات است. قُلْ ...

۲- رهبران الهی، حتی در شیوه دفاع از حقایق خود، طبق دستور خدا عمل می کنند. قُلْ مَا كُنْتُ ...

۳- بعثت پیامبران و رسالت آنان، یک جریان مستمر در طول تاریخ بوده است.

«مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ»

۴- باید شبهات را با منطق و مدارا پاسخ داد. مخالفان می گفتند: سِحْرٌ مُّبِينٌ ...

إِفْتِرَاءٌ وَلِي پیامبر می فرمود: كَفَفِي بِهِ شَهِيداً ... مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ

۵- چون مردم در برابر مسائل جدید و نوظهور حساسیت نشان می دهند، بیان سابقه و تاریخ گذشته لازم است. «قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاٍ مِنَ الرُّسُلِ»

۶- لازمه ی رسالت، دانستن همه چیز نیست. «مَا أَدْرِي»

۷- رهبر باید با مردم صادقانه سخن بگوید. «وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ»

۸- در بیان مشترکات، اول از خود شروع کنید بعد دیگران. «مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ»

(١-١). هود، ٤٩.

(٢-٢). جن، ٢٦-٢٧.

(٣-٣). نجم، ٣-٤.

۹- وظیفه پیامبر، اجبار مردم به ایمان آوردن نیست، وظیفه او هشدار و اعلام خطر است. «مَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۱۰- برای مردم غافل، هشدار دادن از امید دادن لازم تر است. «مَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنَ عِنْدِ اللَّهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَىٰ مِثْلِهِ فَأَمَنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿۱۰﴾

بگو: اگر (این قرآن) از نزد خدا باشد و شما به آن کفر ورزید، در حالی که گواهی از بنی اسرائیل، بر همانند آن (یعنی تورات) گواهی داده و ایمان آورده، ولی شما (همچنان) تکبر ورزیده اید، آیا (عاقبت کار را) دیده اید؟ همانا خداوند قوم ستمگر را هدایت نمی کند.

نکته ها:

غرورزدایی در بسیاری از موارد، لازم است. چنانکه قرآن در جایی خطاب به مؤمنان می فرماید: هر کس از شما از دین خود برگردد، خداوند دیگرانی را که از شما بهترند خواهد آورد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ» (۱) و در جای دیگر خطاب به زنان پیامبر می فرماید: بهانه گیری نکنید، اگر پیامبر شما را طلاق دهد، بهتر از شما نصیب او می شود. «عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ» (۲)

در این آیه نیز خطاب به مشرکان مکه می فرماید: پیش از شما، بنی اسرائیل بر حقایق تورات گواهی دادند و به آن ایمان آورده اند، اگر شما کفر ورزید و از پذیرش آن سر باز زنید، به قرآن ضربه ای نمی خورد، شما به فکر عاقبت کار خودتان باشید.

اکثر مفسران گفته اند که مراد از «شاهد» در «شَهِدَ شَاهِدٌ»، دانشمند معروف یهود، عبدالله بن سلام می باشد که در جمع یهودیان به حقایق اسلام و پیامبر اسلام شهادت داد.

ص: ۲۶

۱- ۱. مائده، ۵۴.

۲- ۲. تحریم، ۵.

۱- انسان باید گاهی در روش و موضع گیری های خود اندیشه کند، اگر مغرورانه ندای حقی را نپذیرفته است، برای استکبار خود چه پاسخی خواهد داشت.

«أَرَأَيْتُمْ»

۲- در گفتگو با مخالفان، بر عقاید خود تعصب نشان ندهید تا زمینه برای بحث آزاد فراهم شود. با آنکه پیامبر یقین دارد که قرآن از سوی خداست، باز هم می فرماید: «إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ»

۳- از افرادی که در محیط انحرافی، خطشکن هستند، تجلیل کنیم. «وَشَهِدَ شَاهِدًا»

۴- ریشه کفر، استکبار است. «فَأَمَّنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ» (بجای «كَفَرْتُمْ» می فرماید:

«اسْتَكْبَرْتُمْ»)

۵- ایجاد رقابت سالم میان افراد و گروه ها در جهت رشد، یک ارزش است.

«فَأَمَّنَ وَاسْتَكْبَرْتُمْ» (آنان ایمان آوردند، شما تکبر ورزیدید)

۶- استکبار در برابر وحی و قرآن، ظلم است. «اسْتَكْبَرْتُمْ... الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- ظلم، مانع بصیرت و سبب محروم شدن از الطاف الهی است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

«وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ وَإِذْ لَمْ يَهْتَدُوا بِهِ فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِنْكُافٍ قَدِيمٌ» (۱۱)

و کسانی که کفر ورزیدند، درباره کسانی که ایمان آورده اند، گویند: اگر (اسلام) خوب بود، آنان در پذیرفتن آن بر ما سبقت نمی گرفتند. و چون خود هدایت نیافتند، به زودی خواهند گفت: این دروغی سابقه دار است.

نکته ها:

کفار گمان می کنند تنها آنان می فهمند و اگر امر مفید و خوبی وجود داشته باشد، پیش از دیگران به آن دست می یابند. و چون آنان ایمان نیاورده اند، لابد، ایمان امر خوبی نیست!

پس از آنکه پیامبر فرمود: «مَا كُنْتُ بَدْعًا مِنَ الرُّسُلِ» رسالت، چیز جدیدی نیست و من پیامبری نوظهور نیستم، دشمنان، دست به تخریب اصل نبوت زدند و گفتند: «هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ» این دروغی قدیمی و نیرنگی کهن است.

پیام ها:

۱- کفار، خود را زیرک تر از مسلمانان می پندارند. «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا إِلَيْهِ»

۲- تبلیغات تحقیرآمیز علیه اسلام و مسلمانان همیشه بوده است. «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا ...»

۳- در هدایت قرآن شکی نیست، ولی افراد لجوج و متکبر آن را نمی پذیرند.

«وَ إِذْ لَمْ يَهْتَدُوا»

۴- دشمن، همیشه از یک راه وارد نمی شود و یک حرف و منطق ندارد. گاهی می گوید: اسلام ارزشی ندارد و گرنه ما قبل از همه می پذیرفتیم، «لَوْ كَانَ خَيْرًا مَا سَبَقُونَا» و گاهی می گوید: این مطالب، دروغ کهن و سابقه داری بیش نیست.

«فَسَيَقُولُونَ هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ»

۵- گاهی باید مرتبی، افراد تحت تربیت خود را با آشنا کردن به انواع ادعاها و گرایش ها و سخنان یاوه و مسموم و دادن پاسخ به آنها، بیمه کند. «قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا ... فَسَيَقُولُونَ ...»

۶- رهبر و مردم باید یاوه سرایی های مخالفان را پیش بینی کنند. «فَسَيَقُولُونَ»

۷- مخالفان به قدری لجوجند که هم محتوای قرآن را دروغ می پندارند و هم تاریخ مصرف گذشته می دانند. «هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ»

۸- این که قرآن مربوط به زمان پیامبر بوده و به درد امروز نمی خورد، شبهه و حرف جدیدی نیست، مخالفان مدعی فکر و اندیشه در زمان پیامبر نیز، این شبهات و حرف های بی اساس را می گفتند. «هَذَا ... قَدِيمٌ»

۹- زشت بودن افترا و دروغ بافی، امری فطری است. حتی کفار برای شکستن اسلام، آن را افک و افترا می نامیدند. «إِفْكٌ قَدِيمٌ»

وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِّسَانِ عَزِيَّزٍ لِّئُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَ بُشْرَى لِّلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢﴾

و پیش از قرآن، کتاب موسی امام و رحمت بود و این کتاب که به زبان عربی است، تصدیق کننده (کتاب های آسمانی) است تا به ظالمان هشدار دهد و برای نیکوکاران بشارت باشد.

نکته ها:

در آیه ی ۹، از قول پیامبر صلی الله علیه و آله خواندیم که فرمود: پیامبری من، نوظهور و بی سابقه نیست، این آیه همان مطلب را دنبال می کند و می فرماید: قبل از قرآن، کتاب موسی، امام بود.

البته قبل از قرآن، انجیل کتاب حضرت عیسی مطرح بوده و شاید علت این که از تورات نام برده شده، این است که بیشتر مخالفان پیامبر در مدینه، یهودیان بودند. علاوه بر آنکه شریعت حضرت عیسی، استمرار شریعت حضرت موسی بوده و انجیل، مکمل تورات است.

در قرآن، حضرت ابراهیم به عنوان امام مطرح شده، «إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا» (۱) و کتاب حضرت موسی، امام دانسته شده، «كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً» و سیره و روش پیامبر اسلام الگو معرفی شده است، «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۲) مؤمنان نیز از خداوند پیشوایی اهل تقوا را خواهانند. «وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (۳)

آیه ی ۹، پیامبر را «نَذِيرًا» خواند و این آیه، قرآن را «نذیر» می خواند. لِيُنذِرَ الَّذِينَ ...

همان گونه که خداوند، پیامبر را بشیر نامیده، «رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ» (۴) و این آیه، قرآن را نیز بشیر می نامد. «بُشْرَى لِّلْمُحْسِنِينَ»

پیام ها:

۱- فرستادن کتاب آسمانی، از سنت های الهی است. «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى»

ص: ۲۹

۱- ۱. بقره، ۱۲۴.

۲- ۲. احزاب، ۲۱.

۳- ۳. فرقان، ۷۴.

۴- ۴. نساء، ۱۶۵.

۲- مردم نیاز به الگو و راهبر دارند و کتاب های آسمانی که جلوه ای از رحمت الهی می باشند، امام مردم هستند. «كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۳- بر خلاف حکومت سلاطین که غالباً با سلطه و ضلالت همراه است، امامت دینی، آمیخته با هدایت و رحمت است. «إِمَامًا وَ رَحْمَةً»

۴- در تجلیل از حاضران، قبلی ها را فراموش نکنید. وَ مِنْ قَبْلِهِ ... وَ هَذَا كِتَابٌ ...

۵- هماهنگی و همسویی میان کتب آسمانی، دلیلی بر حقانیت آنهاست. وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ ... وَ هَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ

۶- در برابر تخریب و تهمت، تجلیل و تأیید لازم است. هَذَا إِفْكٌ قَدِيمٌ ... هَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ

۷- قرآن با تصدیق کتب آسمانی پیشین، حق بزرگی بر آنان دارد. «مُصَدِّقٌ»

۸- کتاب آسمانی، وسیله ی هشدار ستمگران و بشارت نیکوکاران است. لِيُنذِرَ ...

وَ بُشْرَىٰ

۹- پذیرش کتاب آسمانی، احسان و انکار آن، ظلم به خویشان است. ظَلَمُوا ... لِلْمُحْسِنِينَ

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳)

همانا کسانی که گفتند: پروردگار ما تنها خداست، سپس (بر ایمان و گفته خود) پایداری کردند، هیچ بیمی بر آنان نیست و اندوهگین نخواهند شد.

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴)

آنان به خاطر آنچه (از کارهای نیک) انجام می دادند، اهل بهشتند و در آن جاودانه خواهند ماند.

مراد از گفتن «رَبَّنَا اللَّهُ»، تنها لفظ نیست، بلکه انتخاب راه حق و پایداری بر آن است. در واقع مهم تر از اظهار ایمان و اقرار به توحید، استقامت و پایداری بر آن است. «ثُمَّ اسْتَقَامُوا»

«خَوْفٌ» ترس و هراس نسبت به آینده است و «حزن» مربوط به گذشته است.

سخن حق، باید اظهار شود، «قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ» استمرار و پایداری بر آن باشد، «ثُمَّ اسْتَقَامُوا» و همراه با عمل باشد. «بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

انسان به طور طبیعی، خواهان آرامش و رفاه و زندگانی جاوید است و خداوند، راه رسیدن به تمام این خواسته ها را در گرو ایمان و عمل صالح پایدار می داند.

پایداری بر حق مشکل است، ولی با پاداش بزرگی مثل بهشت پر نعمت و دور از حزن و اندوه، آسان می شود. لذا باید کارهای سخت را با پاداش های بزرگ جبران کرد.

پیام ها:

۱- به موقعیت فعلی خود مغرور نشویم و صِرفِ اظهار ایمان را کافی ندانیم، بلکه استقامت بر آن و سرانجام و آینده را در نظر بگیریم. «قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا» (چنانکه حضرت یوسف پس از نجات از سختی ها و رسیدن به عزیزی مصر، فرمود: «تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَ الْحَقِّينِ بِالصَّالِحِينَ» (۱) خدایا! مرا مسلمان بمیران و با نیکان محشور گردان)

۲- ایمان به خدا، خوف از دیگران را از بین می برد. رَبَّنَا اللَّهُ ... فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ

۳- تنها کسانی از گذشته خود پشیمان نمی شوند که همواره در راه خدا حرکت می کنند. رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ... لَا هُمْ يَحْزَنُونَ

۴- جزای استواری ایمان و استمرار نیکی ها، جاودانه بودن در بهشت و نعمت های بهشتی است. اسْتَقَامُوا ... خَالِدِينَ فِيهَا

۵- بهشت، پاداش اهل عمل است، نه اهل سخن. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

وَصَيَّنَا الْإِنْسَانَ بِإِحْسَانٍ حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كَرْهًا وَوَضَعْتُهُ كَرْهًا وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتِكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ وَأَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا تَرْضَاهُ وَأَصْرِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنَّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَإِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿١٥﴾

و ما انسان را سفارش کردیم که به والدین خود نیکی کند، مادرش او را با سختی حمل کرد و با سختی به دنیا آورد و دوران حمل تا از شیر گرفتنش سی ماه (به طول کشد)، تا آنگاه که به رشد کامل رسد و چهل ساله شود، گوید: پروردگارا! مرا توفیق ده تا نعمتی را که بر من و بر پدر و مادر من لطف کردی، شکرگزاری کنم و عمل شایسته ای انجام دهم که تو آن را بیسندی و فرزندانم را برای من صالح و شایسته گردان، همانا من به سوی تو بازگشته و از تسلیم شدگانم.

نکته ها:

«کره» به معنای سختی درونی و «کره»، سختی از بیرون است. (۱) «أَوْزِعْنِي» به معنای ایجاد علاقه و عشق برای انجام کاری است که به آن توفیق الهی گویند.

احسان به والدین، از جایگاه ویژه ای نزد خداوند برخوردار است. در قرآن، پنج بار کلمه «وَصَيَّنَا» بکار رفته که سه بار آن مربوط به والدین است. (۲)

در این آیه به دوران جنینی و نوزادی انسان تا سن چهل سالگی اشاره شده و این سن، اوج کمال جسمی انسان شمرده شده است. «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً»

از این آیه معلوم می شود که کوتاه ترین مدت حاملگی، شش ماه است، چون دو سال شیردهی، اگر از سی ماه که در آیه آمده است کم شود، حداقل مدت حمل شش ماه می شود.

«وَحَمَلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا»

ص: ۳۲

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. عنكبوت، آیه ۸، لقمان، آیه ۱۴ و همین آیه.

مادر به دلیل دشواری دوران بارداری و زایمان و شیردهی، حق ویژه ای بر فرزند داشته و باید نسبت به او بیشتر احسان کرد، چنانچه در روایات تأکید بیشتری در مورد احسان به مادر شده است و پیامبر اکرم در روایتی سه بار سفارش به نیکی به مادر کرد و آنگاه سفارش به نیکی به پدر. (۱)

پیام ها:

- ۱- سفارش احسان به والدین، در طول تاریخ و تمام ادیان بوده است. («وَصَيِّنَا» در قالب ماضی آمده است)
- ۲- احسان به والدین، از حقوق انسانی است که هر پدر و مادری بر گردن فرزندشان دارند. «وَصَيِّنَا الْإِنْسَانَ» (نفرمود: «وصینا الذین آمنوا»)
- ۳- در احسان به والدین، مسلمان بودن آنان شرط نیست. «وَصَيِّنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ»
- ۴- استحکام بنیاد خانواده و حفظ جایگاه والدین، مورد توجه خاص خداوند است. «وَصَيِّنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا»
- ۵- نه تنها انفاق و امداد و احترام، بلکه هر نوع نیکی نسبت به والدین لازم است.
(«إِحْسَانًا» به صورت نکره آمده که شامل هر نوع احسانی شود.)
- ۶- احسان به والدین باید پیوسته و برجسته باشد، نه به مقدار ضرورت و مقطعی.
(تنوین در «إِحْسَانًا» نشانه ی عظمت و برجستگی است.)
- ۷- توجه به سفارش اکید خداوند به زحمات گذشته والدین، احسان و خدمت کردن به آنان را عاشقانه و جدی تر می کند.
وَصَيِّنَا الْإِنْسَانَ ... حَمَلْتَهُ أُمُّهُ
- ۸- کمال احسان به والدین، در آن است که بی واسطه انجام گیرد. «بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا» (حرف «ب» در «بِوَالِدَيْهِ» نشانه آن است که احسان به والدین با دست خود باشد.)
- ۹- یاد رنج و زحمت های مادران، در برانگیختن عاطفه فرزندان مؤثر است.

ص: ۳۳

حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ... كُرْهًا ...

۱۰- حق مادر بیش از پدر است. پس از کلمه «والدین»، سخن از رنجهای مادر است. حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ...

۱۱- تمام دستورات و اوامر و نواهی دینی، دلیل و فلسفه دارند. (گرچه دلیل بعضی از آنها مانند احسان به والدین، بیان شده است). وَصَّيْنَا ... حَمَلْتُهُ أُمُّهُ كُرْهًا ...

۱۲- چهل سالگی قله توانمندی و رشد انسان است. «بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً»

۱۳- شکر الهی، به استمداد و توفیق خداوند نیاز دارد. «أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ»

۱۴- بخشی از نعمت های انسان، به واسطه والدین و نیاکان است. «أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلَىٰ وَالِدَيَّ»

۱۵- بلوغ جسمی و کمال عقلی، بستر بلوغ معنوی است. بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قَالَ رَبُّ ...

۱۶- تشکر فرزند از نعمت هایی که خداوند به والدین او داده، وظیفه و نوعی احسان به والدین است. أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... عَلَيَّ
وَالِدَيَّ

۱۷- بهترین راه تشکر از نعمت های خداوند، انجام کار نیک است.

أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... أَعْمَلُ صَالِحًا

۱۸- ارزش عمل صالح به آن است که پیوسته و دائمی باشد. «أَنْ أَعْمَلَ صَالِحًا» (فعل مضارع «اعمل»، نشانه دوام و استمرار است)

۱۹- عمل صالحی ارزشمند است که خالصانه بوده و مورد قبول و رضای خدا قرار گیرد. «أَعْمَلُ صَالِحًا تَرْضَاهُ»

۲۰- فرزند و نسل صالح، افتخاری برای والدین است. «أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي»

۲۱- بهترین دعا آن است که انسان، هم به والدین و هم به فرزندان توجه داشته باشد. عَلَيَّ وَالِدَيَّ ... أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي

۲۲- در برابر ناسپاسی هایی که نسبت به خدا و والدین داشته ایم، توبه و جبران

کنیم. وَ عَلَيَّ وَالِدَيَّ ... إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ

۲۳- تسلیم فرمان خدا زیستن و مسلمان مردن، دعای پاکان و صالحان است. «إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ وَ عَدَّ الصَّدَقِ الَّذِي كَانُوا يُوعَدُونَ «۱۶»

آنانند کسانی که بهترین آنچه را انجام داده اند، از آنان می پذیریم و از بدی هایشان در می گذریم، در حالی که در زمره بهشتیانند. (این بهشت، همان) وعده راستی است که همواره به آنان وعده داده می شدند.

نکته ها:

قبولی اعمال دارای مراتبی است:

الف) قبول عادی. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ» (۱) خداوند فقط از اهل تقوا می پذیرد.

ب) قبول نیکو. «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» (۲) خداوند، مریم را به خوبی پذیرفت.

ج) قبول احسن. «نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا» و در دعا می خوانیم: خدایا به بهترین نوع از ما قبول کن. «فتقبله منا باحسن قبولك» (۳)

اگر کارهای انسان مورد قبول حق واقع نشود، حتی ساختن خانه خدا کعبه هم بی فایده است. هنگامی که حضرت ابراهیم پایه های کعبه را بالا می برد، به خود و کار خود مباهات نکرد، بلکه گفت: «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (۴) خداوند! از ما پذیرا باش.

اعمال انسان، انواع و اقسامی دارد: واجب، حرام، مستحب، مکروه و مباح. در قیامت، خداوند در میان این پنج نوع عمل، بهترین ها را که واجبات و مستحبات باشد، از مؤمنان می پذیرد و از بدی های آنان، چه مکروهات و چه محرمات در می گذرد و مباهات، مشمول

ص: ۳۵

۱-۱. مائده، ۲۷.

۲-۲. آل عمران، ۳۷.

۳-۳. کافی، ج ۴، ص ۱۶۵.

۴-۴. بقره، ۱۲۷.

کسی از وعده ی خود تخلف می کند که یا هنگام وعده دادن توجه نداشته و عجولانه قول داده و یا پس از آن، ناتوان و پشیمان شده است و استناد هیچ یک از این نقایص و اوصاف درباره خداوند عالم، قادر و توانا صحیح نیست.

پیام ها:

۱- ارزش هر عمل، به قبول شدن آن است. أُؤَلِّئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ ...

۲- احسان به والدین و تشکر از خداوند، زمینه قبولی اعمال صالح انسان است.

بِوَالِدَيْهِ إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... أُؤَلِّئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ

۳- در بارگاه الهی، گناهکار تائب هم مورد پذیرش قرار می گیرد. أُؤَلِّئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ ... وَ نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ

۴- احسان به والدین و شکر الهی، زمینه پذیرش نیکی ها و برخورداری از عفو الهی است. إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... نَتَجَاوَزُ عَنْ سَيِّئَاتِهِمْ

۵- احسان به والدین و شکر الهی، کلید بهشت است. إِحْسَانًا ... أَشْكُرُ نِعْمَتَكَ ... فِي أَصْحَابِ الْجَنَّةِ

۶- وعده های الهی تخلف ناپذیر است. «وَعَدَ الصَّادِقُ»

۷- انبیا و جانشینان آنان، همواره پیام ها و وعده های الهی را به گوش مردم می رسانند. «كَانُوا يُوعَدُونَ»

وَ الَّذِي قَالَ لِبِوَالِدَيْهِ أَفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَ هُمَا يَسْتَتِغِيَانِ اللَّهَ وَ بِلَكَ آمِنٌ إِنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا
فَيَقُولُ مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ «۱۷»

و آنکه به والدین خود گفت: اُفُّ بر شما! آیا به من وعده می دهید که (پس از مرگ از گور) خارج گردم، در حالی که نسل های بسیاری پیش از من گذشته اند (و هرگز زنده نشده اند)؟ ولی والدین او، خدا را به فریادرسی می خوانند (و به او می گویند): وای بر تو! ایمان بیاور! قطعاً وعده خداوند حق است، اما او می گفت: این (وعده ها) جز افسانه پیشینیان نیست.

أُولَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ ﴿١٨﴾

آنان کسانی هستند که در میان اقوام کافری از جن و انس که پیش از آنان بودند، عذاب خدا بر آنان قطعی شده است، حتماً آنان زیانکارانند.

نکته ها:

«اُفُّ» به معنای اعلام بی زاری و ابراز ناخشنودی و نوعی توهین و تحقیر و بی ادبی است.

در آیه قبل، آثار احسان به والدین و ایمان به خدا و شکر نعمت های الهی که همان بهشت جاودان است، مطرح شد، در این آیه چهره ی فرزند ناهل و سرانجام شوم و خسارت بار او ترسیم می شود تا شیوه سخن و رفتار و عاقبت دو نوع فرزند، با یکدیگر مقایسه شود.

مقصود از حشر مردم در جهان آخرت، محسور شدن همه مردم در یک زمان و مکان است، نه آنکه هر چند صباحی گروهی از مردگان در این دنیا زنده شوند که این فرزند ناهل به والدین خود می گوید: چرا گروه های قبلی زنده نشده اند؟

کسی که ایمان به معاد ندارد، هستی و استعدادها و نعمت های خود را با بهای ناچیز و اهداف زود گذر معامله می کند و در قیامت دست خالی مانده و سرمایه اش هدر رفته و اهل حسرت و خسارت است.

پیام ها:

۱- فرزند ناهل به والدین خود بدگویی و بی ادبی می کند: «اُفُّ لَكُمْ» ولی والدین

با ایمان و دلسوزی، برای هدایت فرزند خود، هم از خدا استمداد می کنند و هم او را به خوبی ها امر و از بدی ها نهی می کنند. «يَسْتَعِينُ اللَّهُ وَيُلْكَ آمِنْ»

۲- معمولاً منکر معاد، نه استدلال دارد نه ادب. «أَفْ لَكُمْ أ تَعِدَانِي»

۳- فرزند، آزاد و مستقل و مسئول اعمال خویش است. أ تَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ ... وَيُلْكَ آمِنْ

۴- والدین در قبال ارشاد و هدایت فرزندان خود مسئول هستند، گرچه پاسخ مثبت نگیرند. أ تَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ ... وَيُلْكَ آمِنْ

۵- والدین، در کنار رشد و تغذیه جسمی فرزند، مسئول رشد معنوی او نیز هستند. حَمَلْتَهُ ... بَلَغَ أَشُدَّهُ ... هُمَا يَسْتَعِينَانِ ... وَيُلْكَ آمِنْ

۶- والدین، با یادآوری معاد و عاقبت اندیشی، فرزندان خود را تربیت کنند. «آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ»

۷- ایمان نداشتن به معاد، سبب بی تعهدی فرزند حتی در برابر والدین می شود.

أَفْ لَكُمْ ... مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

۸- منکران معاد، مؤمنان را مرتجع و متحجر می دانند و خود را نواندیش. «مَا هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ»

۹- کفر به معاد و بدگویی و بی ادبی گستاخی در برابر والدین، عذاب قطعی را به دنبال دارد. قَالَ لِوَالِدَيْهِ أَفْ ... أَوْلَيْكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ

۱۰- لجابت فرزندان در کفر، مانع استجابت دعای والدین در حق آنان می شود.

وَهُمَا يَسْتَعِينَانِ اللَّهُ ... حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ

۱۱- سنت خداوند نسبت به همه منحرفان یکسان است. «حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۱۲- کفر و انکار معاد، در میان جن و انس سابقه طولانی دارد. «أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ»

۱۳- جن نیز موجودی مثل انسان؛ دارای تکلیف، تمدن، مرگ و میر، حساب و

کتاب و دریافت کيفر و پاداش است. اَمَم ... مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ

۱۴- انکار معاد و انحراف فکری، خسارت سنگین در پی دارد. «إِنَّهُمْ كَانُوا خَاسِرِينَ»

۱۵- گستاخی در برابر والدین، حتی با گفتن کوچکترین حرفی، جرمی بزرگ و مورد نکوهش قرآن و مایه ی خسارت انسان است. أَفْ لَكُمَا ... كَانُوا خَاسِرِينَ

وَ لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا وَ لِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالُهُمْ وَ هُمْ لَا يُظَلِّمُونَ» ۱۹

و برای هر یک (از جن و انس، گذشتگان و آیندگان)، از آنچه انجام داده اند، درجاتی (از سعادت و شقاوت) است (که به آن خواهند رسید) و (خداوند) جزای کارهایشان را کامل بدهد و آنان مورد ستم قرار نمی گیرند.

نکته ها:

«لِيُؤْفِقَهُمْ» از «وفی» به معنای دریافت کامل است. یعنی کيفر و پاداش و درجات افراد در قیامت به طور کامل داده می شود.

در دنیا، امکان کيفر و پاداش کامل و تمام وجود ندارد، زیرا این دنیا هم بسیار کوچک و محدود است و هم آثار و تبعات جزای دنیوی به دیگران سرایت می کند و موجب اذیت و آزار آنان می شود. برای پیامبرانی که میلیون ها انسان را از جهل، شرک، تفرقه، فساد و انواع انحرافات نجات داده اند، چه پاداشی داریم؛ بهترین نعمت های دنیا از قبیل خوردنی ها، پوشیدنی ها و وسایل رفاهی هم که باشد، چیزی نیست، زیرا برای طاغوت ها نیز وجود دارد.

چنانکه برای مجرمان و جلادانی که هزاران نفر را کشته یا مجروح کرده اند، چه مجازاتی داریم جز آنکه آنان را اعدام کنیم که کيفری بسیار ناچیز و ناعادلانه است.

پیام ها:

۱- سعادت و شقاوت درجات و مراتبی دارد که انسان با عملش به آن می رسد.

«لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۲- ملاک تعیین درجه و رتبه در قیامت، عمل است. «لِكُلِّ دَرَجَاتٍ مِّمَّا عَمِلُوا»

۳- یکی از اهداف برپایی قیامت، رسیدگی به اعمال مردم است. «وَ لِيُؤْفِقَهُمْ أَعْمَالَهُمْ»

۴- قیامت، پاداشی برای مؤمنان و کیفری برای تبهکاران است. «لِيُؤْفِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ»

۵- با گذشت زمان، اعمال انسان محو و نابود نمی شود و در قیامت به طور کامل مجسم می گردد. «لِيُؤْفِيَهُمْ أَعْمَالَهُمْ» و بدون کوچکترین نقصی پاداش و جزا داده می شود. «وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ»

«وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ» (۲۰)

و (یاد کن) روزی که کافران بر آتش عرضه شوند. (به آنان گفته شود): شما در زندگی دنیا، نعمت های دل پسندتان را تلف کردید و از آنها کامیاب شدید (و برای امروزتان چیزی ذخیره نکردید)، پس امروز به خاطر استکبار ناحقی که در زمین داشتید و پیوسته مرتکب گناه می شدید، به عذاب خوار کننده کیفر داده می شوید.

نکته ها:

از دست دادن امکانات و نعمت ها و حسرت خوردن بر آنها، از لحظه مرگ آغاز می شود.

حضرت علی علیه السلام درباره چگونگی جان دادن می فرماید: انسان در آخرین لحظات زندگی فکر می کند که با عمرش چه کرده و چگونه روزگار گذرانیده است. «یفکر فیم افنی عمره و فیم اذهب دهره» (۱)

در قرآن، آیاتی این حالت را ترسیم می کند و می فرماید: انسان به هنگام مرگ می گوید: «مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيهِ. هَلَكْتُ عَنِّي سُلْطَانِيهِ» (۲) ثروتم برای من مفید واقع نشد، توان و قدرتم از دست رفت.

در این آیه نیز به انسان ها گفته می شود: طیبات را از دست دادید و ذخیره ای نکردید.

در قیامت، گاهی مجرمان بر دوزخ عرضه می شوند، «يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ» و

ص: ۴۰

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹.

۲- ۲. حاقه، ۲۸-۲۹.

گاهی دوزخ را بر آنان عرضه می کنند. «وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ» (۱) و در مرحله ای دیگر مجرمان را در آن پرتاب می کنند. «خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلُّوهُ» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت انواع شکنجه های جسمی و روحی و روانی برای مجرمان است.

«يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَدْهَبْتُمْ» (عذاب مجرمان، همراه با توییح و سرزنش و تحقیر آنان است.)

۲- استفاده از نعمت ها و طیبات برای انسان حلال است، «أَحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ» (۳) لیکن مصرف آنها در راه هوس ها، خسارت است. «أَدْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ»

۳- کیفر تکبر در دنیا، خواری و ذلت در قیامت است. «عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ»

۴- گردنکشی و استکبار، مقدمه فسق و خروج از مدار حق است. تَسْتَكْبِرُونَ ...

تَفْسُقُونَ

۵- تکبر درونی، سبب عملکرد بد بیرونی است. تَسْتَكْبِرُونَ ... تَفْسُقُونَ

وَ اذْكُرْ اَحَا عَادٍ اِذْ اَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْاَحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ اَلَّا تَعْبُدُوا اِلَّا اللّٰهَ اِنِّيْ اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ «۲۱»

و سرگذشت برادر قوم عاد (حضرت هود) را یاد کن، آنگاه که قومش را در منطقه احقاف هشدار داد. در حالی که پیش از او و پس از او هشدار دهندگانی آمده بودند.

(او به مردم گفت:) جز خدا را نپرستید که من از عذاب روز بزرگ بر شما می ترسم.

نکته ها:

«احقاف» از «حقف» به معنای شن روان، نام منطقه ای شن زار و رمل خیز در جنوب

ص: ۴۱

۱- ۱. کهف، ۱۰۰.

۲- ۲. حاقه، ۳۰-۳۱.

۳- ۳. مائده، ۴.

عربستان بین یمن، عمان و عدن است که محل سکونت قوم عاد بوده است. (۱)

تعبیر به برادر که در مورد پیامبرانی همچون صالح و شعیب و هود آمده است. (۲) حضرت هود «أَخَا عَادٍ»، یا به خاطر وابستگی فامیلی این پیامبران با قوم خود بوده و یا به خاطر انگیزه و سوز برادرانه پیامبران برای هدایت مردم است.

در تفسیر نورالثقلین می خوانیم: در زمان معتصم عباسی، برای دسترسی به آب، چاهی را در منطقه بطائنه عراق حفر کردند. با آنکه چاه عمیقی کردند اما به آب نرسید و آن را رها کردند. در زمان متوکل باز به حفر چاه پرداختند تا به تخته سنگی سخت رسیدند. هنگامی که آن را شکستند، ناگهان باد سردی وزید و عده ای را هلاک کرد. این حادثه عجیب را از امام هادی علیه السلام سؤال کردند، آن حضرت فرمود: آنجا سرزمین احقاف و قوم مشرک هود بوده که با وزیدن باد سردی به هلاکت رسیدند.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ گذشتگان و یادآوری حوادث مهم تاریخی، مایه ی درس و عبرت است. وَ اذْکُرْ ...

۲- انبیا با مردم برخورد برادرانه داشتند. «أَخَا عَادٍ»

۳- در بیان تاریخ، مقدمات بیهوده را حذف و راز و رمز حرکت ها و رشدها و سقوطها را مطرح کنیم. وَ اذْکُرْ ... اِذْ اَنْذَرَ ...

۴- شیوه انبیا در برابر منحرفان، هشدار است. «اِذْ اَنْذَرَ»

۵- اولین مخاطب انبیا، اطرافیان و قوم خودشان بودند. «قَوْمَهُ»

ص: ۴۲

۱- ۱). التحقیق فی کلمات القرآن.

۲- ۲). هود، ۸۴، ۶۱، ۵۰.

۶- شرایط سخت جغرافیایی و محیطی، مانع کار انبیا نبوده است. «بِالْأَحْقَافِ»

۷- از سنت های خداوند، فرستادن پیامبران متعدد بوده است. «خَلَّتِ النَّذْرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ»

۸- سرلوحه ی کار انبیا، دعوت به یکتاپرستی است. «أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ»

۹- بهترین راه دعوت، تذکر به پیامد اعمال و آینده نگری است. «إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»

«قَالُوا أَ جِئْنَا لِنُؤْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ» (۲۲)

(قوم عاد به حضرت هود) گفتند: آیا به سراغ ما آمده ای تا ما را از خدایانمان برگردانی؟ پس اگر از راستگویانی، آنچه را وعده می دهی برای ما بیاور.

«قَالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ وَ لَكِنِّي أَرَاكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ» (۲۳)

هود گفت: علم (به زمان وقوع قیامت) تنها نزد خداست و من آنچه را بدان فرستاده شده ام به شما ابلاغ می کنم، ولی (متأسفانه) شما را گروهی جاهل می بینم.

پیام ها:

۱- پیامبران منتظر مراجعه مردم نبودند؛ خود به سراغ آنان می رفتند و معمولاً با استقبال آنها مواجه نمی شدند. «أَجِئْنَا»

۲- گاهی شرک و بت پرستی، چنان حق جلوه می کند که توحید و یکتاپرستی، انحراف محسوب می شود. «لِنُؤْفِكَنَا عَنْ آلِهَتِنَا»

۳- علم به همه حقایق تکوینی، مخصوص خداوند است. «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- پیامبران نیز محدودیت علمی داشته و به آن اقرار کرده اند. «إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» (گاهی اقرار به نمی دانم لازم است).

۵- وظیفه انبیا، ابلاغ رسالت الهی است. «أُبَلِّغُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ»

۶- درخواست نابجای نزول عذاب، به جای تفکر در سخن حق، نشانه جهل و نادانی است. «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا ... أَرَأَيْكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُونَ»

فَلَمَّا رَأَوْهُ لِعَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٤﴾

پس چون آن توده ی ابر را دیدند که به سمت سرزمین آنان روی آورده است، گفتند: این ابر باران زاست، (هود گفت: چنین نیست) بلکه آن عذابی است که به شتاب خواستارش بودید. بادی که در آن عذابی دردناک نهفته است.

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ كَذَلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿٢٥﴾

(آن باد) به فرمان پروردگارش همه چیز را در هم می کوبد. پس صبح کردند در حالی که چیزی جز خانه هایشان دیده نمی شد، اینگونه، تبهکاران را جزا می دهیم.

نکته ها:

مراد از «عَارِضٌ» توده ابری است که در آسمان پیدا شود و گستردگی آن تمام افق را پوشانند. «أَوْدِيَّةٌ» جمع «وادی» به معنای درّه و سرزمین محل سکونت است.

«تُدَمِّرُ» از «تدمیر» به معنای هلاک و نابود کردن است.

قوم عاد که با بی آبی و خشکسالی شدیدی روبرو شده و مدت ها منتظر باران بودند، ابتدا با دیدن توده ابر خوشحال شدند، ولی بعد فهمیدند که این ابر نعمت نیست، بلکه ابرِ نقت و همان عذابی است که خواهانش بودند و برای آمدنش عجله می کردند.

پیام ها:

۱- نزول قهر خداوند، پس از اتمام حجت است. اُبَلِّغُكُمْ ... رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

۲- برخی ابرها، باران زا نیستند، بلکه سبب وزش طوفان های سخت و هولناک می شوند. مشرکان با دیدن ابرها گفتند: «هَذَا عَارِضٌ مُّمْطِرُنَا» اما حضرت هود فرمود: بَلْ هُوَ ... رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ

۳- طبیعت، هم مسیر لطف خداست، «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱) و هم می تواند وسیله قهر خداوند باشد. «رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۴- عذاب الیم، مخصوص آخرت نیست، در دنیا نیز ممکن است، رخ دهد. «رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ»

۵- اگر قهر خدا فرارسد، هیچ چیز مانع آن نیست. «تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ»

۶- حرکت ابر و بادهای نیز تصادفی نیست، بلکه با فرمان الهی است. «بِأَمْرِ رَبِّهَا»

۷- آثار بجا مانده از مجرمان، نمایشگاه عبرت است. «لَا يُرَى إِلَّا مَسَاكِينُهُمْ»

۸- قلع و قمع مجرمان، سنت الهی است. «كَذَلِكَ»

۹- عامل هلاکت مردم، رفتار خودشان است. «نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ»

وَلَقَدْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِيهَا مِنْ مَكْنَانٍ فِيهِ وَجَعَلْنَا لَهُمْ سَمْعًا وَ أَبْصَارًا وَ أَفْئِدَةً فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لَا أَبْصَارُهُمْ وَ لَا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَ حَقَّ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ» (۲۶)

و همانا به قوم عاد چنان امکاناتی دادیم که به شما (اهل مکه) ندادیم و به آنان گوش و چشم و دل دادیم، ولی گوش و چشم و دل آنان به حالشان سودی نبخشید، زیرا پیوسته آیات خدا را انکار می کردند و (بالاخره) عذابی که آن را به مسخره می گرفتند، آنان را فراگرفت.

پیام ها:

۱- گرچه تلاش انسان لازمی به دست آوردن امکانات است، اما همه آنها از آن خداوند است. «وَلَقَدْ مَكَّنَّا لَهُمْ»

۲- وقتی ابرقدرت ها فرو می پاشند، دیگران باید حساب کار خود را بکنند. «تُدَمِّرُ»

ص: ۴۵

كُلِّ شَيْءٍ ... وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ»

۳- همه جا امکانات و دارایی، مایه ی رشد نیست. مَكَّنَّاهُمْ ... فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ

۴- اگر اراده انسان بر پندپذیری نباشد، نه امکانات مادی و نه توانایی های جسمی، هیچ کدام کارساز نیست. فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ

۵- دارایی ها امکانات مادی، به شرطی ارزشمند است که در اختیار انسان صالح باشد و گرنه همان امکانات، اسباب آزار و عذاب انسان می گردد. مَكَّنَّاهُمْ ... فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ

۶- انکار و استهزای کفار، سبب نابودی آنان می شود. كَانُوا يَجْحَدُونَ ... كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

۷- کیفرهای خداوند با نوع عمل و رفتار انسان تناسب دارد. «حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ وَ صَرَّفْنَا الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٢٧﴾

و همانا آبادی هایی را که در اطراف شما (اهل مکه) بود، نابود کردیم و آیات خود را گونه گونه بیان کردیم تا شاید (از راه باطل خود) باز گردند.

پیام ها:

۱- هلاکت و قهر الهی، پس از اتمام حجت است. أَهْلَكْنَا ... صَرَّفْنَا

۲- تاریخ اقوام نزدیک به خود را مطالعه کنیم که اثر گذاری بیشتری دارد. «مَا حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرَىٰ»

۳- در تبلیغ باید تنوع باشد. «صَرَّفْنَا الْآيَاتِ»

۴- رشد انسان در سایه رجوع به فطرت و راه خداست. «لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

فَلَوْ لَا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٨﴾

پس چرا معبودانی که به جای خداوند برای تقرب برگزیده بودند، آنان را یاری نکردند؟ بلکه از نزد آنان محو شدند و این بود (سرانجام) دروغ و انحراف آنان و آنچه دروغ می بافتند.

پیام ها:

۱- باید از ناتوانی و بی خاصیتی معبودان غیر الهی عبرت گرفت. «فَلَوْ لَا نَصَرَهُمْ»

۲- تمایل به قرب الهی، فطری است و حتی بت پرستان، بت ها را وسیله تقرب به خدا می دانستند. «قُرْبَانًا آلِهَةً»

۳- به کسی تکیه کنیم که در روز نیاز و سختی، حاضر و فعال باشد، نه غایب و بی اثر. «بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ»

۴- یاری رسانی بت ها، خیالی دروغین و بی اساس و موهوم است. «ذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»

وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ ﴿٢٩﴾

و آنگاه که گروهی از جن را به سوی تو روانه ساختیم تا قرآن را بشنوند، پس چون نزد آن حاضر شدند، گفتند: خاموش باشید! (و گوش فرا دهید) پس چون (شنیدن آیات) به انجام رسید، به سوی قوم خود باز گشتند تا آنان را هشدار دهند.

نکته ها:

آشنایی با قرآن، بینش و افق دید خردمندان را باز و وسیع می کند. قرآن می گوید: موجود صاحب شعور و اراده تنها انسان نیست، بلکه موجود دیگری مثل جن، با داشتن همان

ص: ۴۷

شرایط، توان بیشتری دارند.

شاید در این آیه تعریضی به انسان های مشرک و منحرف باشد که خود را عقل کل می دانند که اگر شما با شنیدن این همه آیات ایمان نیاوردید، اما جنیان با شنیدن چند آیه، هم ایمان آوردند و هم مبلغ آن شدند.

پیام ها:

۱- آنجا که خداوند اراده کند، مسیر حرکت ها عوض می شود. «صَرَفْنَا»

۲- جن همانند انسان دارای عقل و تکلیف و مسئولیت و قدرت انتخاب و ارشاد همنوع خود است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ...

۳- جن نیز می فهمد که به هنگام استماع قرآن، باید سکوت کرد. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... قَالُوا أَنْصِتُوا

۴- پس از شناخت حق، حرکت لازم است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... وَلَوْ إِيَّاهُمْ

۵- در تبلیغ باید از آشنایان و نزدیکان شروع کرد. «إِيَّاهُمْ»

۶- هر جا استعداد و آمادگی باشد، چند آیه و چند تذکر کارساز است. يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ ... وَلَوْ إِيَّاهُمْ مُنْذِرِينَ

۷- جن نیز دارای زندگی اجتماعی است. نَفَرًا مِنَ الْجِنَّ ... وَلَوْ إِيَّاهُمْ مُنْذِرِينَ

قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٣٠﴾

گفتند: ای قوم ما! همانا ما (آیات) کتابی را شنیدیم که بعد از موسی نازل شده و کتاب های پیش از خود را تصدیق می کند. مردم را به سوی حق و به سوی راه راست هدایت می نماید.

پیام ها:

۱- پیامبر انسان ها، پیامبر جنیان نیز هست و گروهی از جن، مأمور تبلیغ دین و

آیین پیامبران در میان جامعه خود هستند. قَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا ...

۲- جنیان، از تاریخ انبیا و کتب آسمانی آگاه هستند. «كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى»

۳- جنیان، از محتوای کتاب های آسمانی آگاه هستند. «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۴- هماهنگی میان کتب آسمانی، نشانه حقایق آنهاست. «مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ»

۵- جنیان با شنیدن چند آیه، حق را فهمیدند ولی انسان هایی همچون ابوجهل و ابولهب، عمری با پیامبر بودند و نخواستند حق را بفهمند. «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ»

۶- راه حق، راه مستقیم است. راهی بر اساس اعتدال و دور از هرگونه افراط و تفریط. «يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ»

يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يُغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجْزِئَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ «۳۱»

ای قوم ما! دعوت گر الهی را اجابت کنید و به او ایمان آورید تا خداوند از گناهانتان بر شما ببخشد و از عذاب دردناک امانتان دهد.

نکته ها:

در قرآن، ایمان، استغفار، قرض الحسنه و تقوا، از عوامل جلب مغفرت الهی است.

در این آیه به تمام اصول عقاید اسلامی اشاره شده است: توحید: «آمِنُوا بِهِ»، نبوت:

«دَاعِيَ اللَّهِ» و معاد: «يُجْزِئَكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ»

پیام ها:

۱- در تبلیغ دین، از عنصر عاطفه و پیوندهای اجتماعی بهره بگیریم. «يَا قَوْمَنَا» دوبار تکرار شده است.

۲- انبیا مردم را به خدا دعوت می کنند، نه به سوی خود. «دَاعِيَ اللَّهِ»

۳- در تبلیغ و امر به معروف، آثار اعمال را بیان کنیم. أَجِيبُوا ... يُغْفِرْ لَكُمْ

۴- ایمان، بعضی گناهان مانند کفر و شرک را برطرف می کند، اما برخی گناهان

مانند تضييع حق مردم، حساب ديگري دارد. «مَنْ ذُنُوبِكُمْ» (كلمه «من»، يعنى بخشى از گناهانتان بخشیده می شود).

۵- جنّ نیز همانند انسان مکلف است و در صورت نافرمانی، گنهگار محسوب شده و مورد قهر و کيفر قرار می گیرد. ذُنُوبِكُمْ ... عَذَابِ أَلِيمٍ

وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ «۳۲»

و هر که دعوت گر الهی را پاسخ نگوید، پس نمی تواند (عوامل قهر الهی) در زمین را عاجز کند و جز خداوند هیچ گونه یآوری نخواهد داشت، آنان در گمراهی آشکارند.

پیام ها:

۱- جن، دارای قدرت انتخاب و اختیار است. أَجِيبُوا ... وَ مَنْ لَا يُجِبْ

۲- تشویق و تهدید باید در کنار هم باشد. يَغْفِرُ لَكُمْ ... فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ

۳- کفر، انسان را در بن بست قرار می دهد، نه خود می تواند فرار کند، فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ ... نه کسی می تواند او را رها سازد. «لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءُ»

۴- هر راهی به جز راه خدا، گمراهی آشکار است. مَنْ لَا يُجِبْ ... فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ لَمْ يَعْى بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَىٰ بَلَىٰ إِنَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ «۳۳»

آیا نمی نگرند خدایی که آسمان ها و زمین را آفریده و در آفرینش آنها درنمانده، می تواند مردگان را زنده کند، آری، او بر هر کاری بسیار تواناست.

نکته ها:

«لَمْ يَعْى» از «عى» به معنای ناتوانی است.

اگر این آیه را ادامه سخن جنیان بدانیم، معلوم می شود که بحث انکار معاد در میان آنان نیز وجود دارد.

پیام ها:

۱- برای امکان معاد، به قدرت نمایی خداوند در هستی بنگریم. **أَوْ لَمْ يَرَوْا... إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ**

۲- قدرت خداوند، مطلق و نامحدود است. **«وَلَمْ يَغَيِّ بِخَلْقِهِنَّ»**

۳- آیا منکران معاد، زنده کردن مردگان را از آفرینش آسمان ها و زمین سخت تر می بینند که آن را نمی پذیرند؟ **خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ... بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى**

وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ» (۳۴)

و روزی که کافران بر آتش عرضه شوند (به آنان گفته شود): آیا این (جهنم) حق نیست؟ گویند: به پروردگارمان سوگند که چنین است.

(خداوند به آنان) گوید: پس به خاطر کفرتان، عذاب را بچشید.

نکته ها:

در آیه ۲۰ نیز مسئله عرضه کفار بر آتش بیان شد. در آنجا توییح شدند: **«أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا»** که شما نعمت هایتان را در دنیا از دست دادید و ذخیره ای برنداشتید، ولی در این آیه از آنها سؤال می شود: **«أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ»** آیا قیامت حق نبود؟

پیام ها:

۱- در قیامت عذاب جسمی و روحی و روانی، در کنار هم است. **يُعْرَضُ... أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ**

۲- کافران در قیامت به ربوبیت خدا و حقایق قیامت اعتراف می کنند. **«بَلَىٰ وَرَبَّنَا»**

۳- در قیامت، اقرار و اعتراف به حقیقت سودی ندارد. **قَالُوا بَلَىٰ وَرَبَّنَا... فَذُوقُوا...**

«۳۵» فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرُونَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ

پس (ای پیامبر!) صبر کن همان گونه که پیامبران اولوا العزم صبر کردند و برای (عذاب) آنان شتاب نکن. روزی که آنچه را وعده داده شده اند بنگرند، گویی جز ساعتی از روز (در دنیا) نمانده اند. (این) ابلاغی است (برای همگان)، پس آیا جز گروه بدکار هلاک می گردند؟

نکته ها:

«عزم»، هم به معنای اراده و تصمیم است و هم به معنای عزمه و شریعت و مراد از «أُولُو الْعَزْمِ»، پیامبران صاحب شریعت است. پیامبران اولوا العزم عبارتند از: ۱. حضرت نوح ۲. حضرت ابراهیم ۳. حضرت موسی ۴. حضرت عیسی ۵. حضرت محمد که در آیه ۷ سوره احزاب و ۱۳ سوره شوری آمده است. «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى»

قرآن درباره صبر انبیا آیات فراوانی را ذکر فرموده است، از جمله:

«وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا»

(۱)

همانا پیامبران قبل از تو، مورد آزار و تکذیب واقع شدند، ولی صبر کردند تا نصرت الهی فرارسید.

آیه ای دیگر، تمام پیامبران را از صابران می داند. «كُلُّ مِنَ الصَّابِرِينَ» (۲)

پیام ها:

۱- لجاجت و اذیت و آزار کفار نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به قدری بود که پیامبر به دلداری و تسلی و سفارش خداوند نیاز دارد. فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ ...

۲- توجه به کیفر کفار، زمینه ساز صبر و استقامت مؤمنان است. «وَيَوْمَ يُعْرَضُ

ص: ۵۲

۱- ۱. انعام، ۳۴.

۲- ۲. انبیاء، ۸۵.

الَّذِينَ كَفَرُوا ... فَاصْبِرْ»

۳- انسان نیاز به الگو دارد و الگوها در رشد و سازندگی او نقشی مؤثر دارند.

«فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۴- همه ی انبیا در یک درجه نیستند، «أُولُوا الْعِزْمِ مِنَ الرُّسُلِ» و صبر همه ی آنها یکسان نبوده است. «كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۵- پیامبر اسلام نیز از انبیای اولوا العزم است و گرنه تکلیف به صبوری همچون صبر آن پیامبران، بر حضرت روا نبود. «فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعِزْمِ»

۶- لجاجت و سرسختی کافران به قدری بود که صاحب «خُلِقَ عَظِيمٌ» و «رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ» را به درخواست عذاب وادار می کرد. (هر چند به این درخواست تصریح نشده است.) «لَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ»

۷- رهبر باید سعه صدر داشته باشد. فَاصْبِرْ ... وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ

۸- سنّت خداوند بر مهلت دادن به مردم است. «وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ»

۹- عمر دنیا در مقایسه با آخرت، همچون ساعتی از یک روز است. «لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ»

۱۰- قرآن، بهترین وسیله تبلیغ، بلکه عین بلاغ و اوج آن است. «بِالْبَلَاغِ»

۱۱- فسق، سبب تباهی و مایه هلاکت فرد و جامعه است. «فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره سی و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام سوره، برگرفته از آیه دوم آن است که نام پیامبر عزیز اسلام حضرت محمد صلی الله علیه و آله در آن ذکر شده است.

جنگ و جهاد با دشمنان اسلام، مهم ترین موضوعی است که در این سوره مطرح شده و لذا برخی آن را سوره «قتال» نامیده اند.

عمده مطالب سوره درباره ی مؤمنان و کفار و مقایسه میان وضع آن دو گروه در دنیا و آخرت و نگاهی به عملکرد منافقانی که در مدینه کارهای تخریبی داشتند، می باشد. به علاوه، مسائلی پیرامون اسارت و آزادی اسرای جنگی، دعوت به انفاق و نهی از مداهنه و سازش نابجا با دشمن در آن مطرح شده است.

در حدیث می خوانیم: هر کس می خواهد حال ما اهل بیت و دشمنان ما را بنگرد، سوره محمد را تلاوت کند. (۱)

همچنین روایت شده است که پیامبر اکرم در نماز مغرب، این سوره را می خواندند. (۲)

ص: ۵۷

۱-۱. تفسیر مجمع البیان.

۲-۲. تفسیر مراغی.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» ۱

کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند، (خداوند) اعمالشان را تباه گردانید.

نکته ها:

در میان یکصد و چهارده سوره قرآن کریم، در یازده سوره، اولین آیه درباره تهدید یا توبیخ است که به جز سوره احزاب بقیه در مورد دشمنان اسلام است.

۱. سوره انعام.... ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ... اما کافران برای پروردگارشان شریک قرار می دهند.

۲. سوره توبه. «بِرَاءةٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» خداوند و رسول او از کفار برائت دارند.

۳. سوره احزاب. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ» ای پیامبر! از خداوند پروا کن و از کفار و منافقان پیروی نکن.

۴. سوره محمد. «الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۵. سوره ممتحنه. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ» ای اهل ایمان! دشمن من و دشمن خودتان را سرپرست خود قرار ندهید.

۶. سوره منافقون. إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ... هرگاه منافقین نزد تو آمدند....

۷. سوره معارج. «سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ» یکی از منافقان و دشمنان تقاضای عذاب کرد.

۸. سوره بینه. «لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ»

کفار از اهل کتاب و مشرکان، از کفر و شرک خود دست بردار نیستند، مگر آن که برایشان شاهد و بینه بیاید.

۹. سوره فیل. «أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ» آیا ندیدی که پروردگارت با سپاه فیل چه کرد؟

۱۰. سوره کافرون. «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ» ای پیامبر! به کافران بگو.

۱۱. سوره مسد. «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» دستان ابولهب بریده باد.

عبارت «صَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ» را دو گونه می توان معنا کرد:

الف) به معنای اعراض کردن، یعنی خودشان از راه خدا اعراض کردند.

ب) به معنای ممانعت کردن، یعنی مردم را از راه خدا بازداشتند. (۱)

عبارت «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» را نیز دو گونه می توان معنا کرد:

الف. خداوند اعمال خوب کفار و مشرکان، مانند صدقه و انفاق به فقرا را به دلیل کفر و منحرف کردن مردم، باطل و بی اثر می کند، به گونه ای که در آخرت در پرونده آنان خبری از این چیزها نیست.

ب. خداوند، تلاش های آنان برای از بین بردن اسلام و شکست مسلمانان را بی اثر می سازد تا به مقصد و هدف نائل نشوند.

اعمال کفار همه تباه است. «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» این تباهی اعمال کفار با چند تعبیر در قرآن کریم آمده است:

- «كَرَّمَادٍ اِشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ» (۲)، اعمال کافران چون خاکستری است که در روزی طوفانی، بادی سخت بر آن بوزد.

- «فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ» (۳) اعمال کفار محو می شود.

- «كَسْرَابٍ بَقِيَعِهِ» (۴) اعمال کفار همچون سرابی است که تشنگان، آن را آب می پندارند.

ص: ۵۹

۱-۱. تفسیر مخزن العرفان.

۲-۲. ابراهیم، ۱۸.

۳-۳. کهف، ۱۰۵.

۴-۴. نور، ۳۹.

پیام ها:

۱- در روانشناسی تبلیغ، گاهی باید بی مقدمه سخن گفت. بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ الَّذِیْنَ كَفَرُوا ...

۲- معمولاً هر انحرافی انحراف دیگر را به دنبال دارد، بعضی ابتدا کفر می ورزند و آنگاه مانع ایمان دیگران می شوند. «كَفَرُوا وَ صَدُّوا»

۳- تلاش کفار ناکام می شود، کوشش آنان عاقبت ندارد و مردم دیر یا زود حقیقت را خواهند فهمید. صَدُّوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

۴- راه خدا دشمن دارد و دشمنان بیکار نمی نشینند و در صدد انحراف دیگرانند.

«صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ»

۵- تباہ کردن اعمال، نوعی کیفر الهی برای کفار است. كَفَرُوا ... أَضَلَّ

وَ الَّذِیْنَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ عَلَیْ مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بِالْهَمِّ»

و کسانی که (به خدا) ایمان آورده و کارهای نیکو انجام داده اند و به آنچه بر محمد نازل شده که حق است و از جانب پروردگارشان است، ایمان آورده اند، خداوند بدی های آنان را پوشاند و کارشان را به سامان رساند.

نکته ها:

کلمه «بال» یا به معنای کار و حالات و شئون است و یا به معنای روح و قلب.

تکرار جمله «آمَنُوا»، نشانه آن است که باید ایمان به وحی و دستورات پیامبر هم وزن ایمان به خدا باشد همچنین خداشناسی و جهان بینی صحیح و رفتارهای خوب به تنهایی نجات بخش نیست، بلکه ایمان به رسالت پیامبر اسلام و شریعت او نیز لازم است.

مراد از «عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ» انجام تمام کارهای صالح نیست، زیرا انجام تمام آنها برای انسان ممکن نیست. چنانکه مراد این نیست که تمام کارهای مؤمنان صالح است، زیرا به

دنبال آن می فرماید: «كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» بدی های آنان را جبران می کنیم. (۱) بلکه مراد انجام کارهای نیک در هر زمینه ای به مقدار توان و در حد امکان است.

مراد از «بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ»، وحی الهی است که هم شامل قرآن می شود و هم شامل سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله. چنانکه در قرآن می خوانیم: «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲) سخنان او از روی هوا و هوس نیست.

همان گونه که تکلیف نماز و روزه بر پیامبر نازل شد، دستور تعیین جانشین نیز در حجهالوداع نازل شد. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ ...» (۳) بنابراین بشارت در این آیه مخصوص کسانی است که به تمام آنچه بر پیامبر نازل شده (نه فقط به بخشی از آن)، ایمان داشته باشند.

پیام ها:

۱- ایمان، درجات و مراحل دارد و امری کمال پذیر است. آمَنُوا ... وَ آمَنُوا

۲- ایمان و عمل، از یکدیگر جدا نمی شوند. «آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آمَنُوا»

۳- ایمانی ارزش دارد که به اطاعت کامل از دستورات الهی بیانجامد. «بِمَا نُزِّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ»

۴- پیروی از دستورات انبیا، طبق ملاک و معیار حق است. «وَ هُوَ الْحَقُّ»

۵- احکام و شریعت دین، برای رشد و تربیت انسان است. نُزِّلَ ... مِنْ رَبِّهِمْ (به

ص: ۶۱

۱- ۱). تفسیر طیب البیان.

۲- ۲). تحریم، ۳.

۳- ۳). مائده، ۶۷.

عبارت دیگر، ربوبیت الهی اقتضا می کند که برای رشد و تربیت بندگان، برنامه ای حقیقی و به دور از انحراف فرو فرستاده شود.

۶- معیار حق و حقیقت، مطابقت با وحی و دستورات خداست. «هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۷- پیامبر اسلام از پیش خود حرفی نمی زند، آنچه می گوید وحی است. نَزَلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ ... مِنْ رَبِّهِمْ

۸- برای دریافت الطاف الهی، ایمان به تنهایی کافی نیست، بلکه عمل صالح و پیروی از رسول خدا نیز لازم است. آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ آمَنُوا بِمَا نَزَلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ ... كَفَرَ عَنْهُمْ ... وَأَصْلَحَ بِالْهَمِّ

۹- ایمان و عمل صالح، گذشته ها را جبران و آینده را بیمه می کند. كَفَرَ ... أَصْلَحَ

۱۰- کفر، سبب تباهی عمل، و ایمان و عمل صالح، سبب اصلاح عمل می گردد.

الَّذِينَ كَفَرُوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ - الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... أَصْلَحَ بِالْهَمِّ

۱۱- گناهان و بدی ها مانع اصلاح انسان است، ابتدا باید آنها برطرف شود تا زمینه اصلاح فراهم گردد. «كَفَرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بِالْهَمِّ»

۱۲- خداوند با تهدید کفار «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» و بشارت به مؤمنان «أَصْلَحَ بِالْهَمِّ»، از پیامبر و اهل ایمان دلجویی می کند.

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ» ۳

این (دو گونه سرانجام) به خاطر آن است که کسانی که کفر ورزیدند، از باطل پیروی کردند و کسانی که ایمان آوردند، از همان حقی که از طرف پروردگارش (نازل شده) است پیروی نمودند. این گونه خداوند برای (بیداری) مردم، مثال حالشان را بیان می کند.

نکته ها:

مقایسه و تفکیک میان سرانجام کافران و مؤمنان، یکی از شیوه های تربیتی قرآن است که در این چند آیه مکرر بیان شده است.

در این آیه، ایمان و کفر بر اساس حق و باطل از یکدیگر جدا شده اند که بیانگر منطق قرآن در برخورد با مخالفان است.

پیام ها:

۱- سرنوشت و عاقبت خوب یا بد انسان، تابع افکار و اعمال اوست. «أَضَلَّ

أَعْمَالُهُمْ ... أَصْلَحَ بِاللَّهِمْ - ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ...

۲- باطل گرایی، زمینه گرایش به کفر است. «الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ»

۳- هر راهی که در مقابل حق قرار گیرد، باطل و بی اساس است و میان حق و باطل، راه سومی وجود ندارد. اتَّبِعُوا الْبَاطِلَ ... اتَّبِعُوا الْحَقَّ

۴- باطل، از ناحیه انسان است و به خدا نسبتی ندارد ولی حق از سوی خداوند است و حقایق آسمانی پوچ نیستند. «الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»

۵- مصداق بارز و روشن حق، قرآن است. «اتَّبِعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ» (در آیه قبل خواندیم: «بِمَا نَزَّلَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَهُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ»)

۶- استفاده از مثال و بیان عوامل سعادت و شقاوت انسان در قالب تمثیل، از اصول تربیتی قرآن است. ذَلِكَ بِأَنَّ ... كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثَالَهُمْ

فَإِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّى إِذَا أَثَخْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَتَاقَ فَإِمَّا مِمَّا بَعْدَ وَ إِمَّا فِدَاءً حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ وَلَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَلَكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بَبَعْضٍ وَالَّذِينَ قَتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۴)

پس هر گاه با کسانی که کافر شدند (در میدان جنگ) روبرو شدید، گردن هایشان را بزنید تا آن که آنان را از پا در آورید (و چون در دست شما اسیر شوند) پس آنان را سخت ببندید (تا فرار نکنند) سپس، یا بر آنان منت نهید (و آزادشان کنید) و یا با گرفتن فدیة و عوض، رهایشان کنید تا جنگ بار سنگین خود را بر زمین نهد. این است (دستور خداوند) و اگر خداوند اراده می کرد، (از طریق صاعقه و زلزله و دیگر بلاها) از آن کفار انتقام می کشید، ولی خدا (فرمان جنگ داد) تا برخی از شما را به وسیله برخی دیگر بیازماید و کسانی که در راه خدا کشته شدند، هرگز خداوند اعمالشان را از بین نمی برد.

«أَثَخْتُمُوهُمْ» از «ثخن» به معنای غلبه کامل و زمین گیر کردن دشمن است. «وثاق»، وسیله بستن مثل طناب است.

فلسفه جهاد در اسلام، چند امر است:

الف) برای دفاع از خود یا دیگر مظلومان. «أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا» (۱)، «كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً» (۲)

ب) به جهت برانداختن فساد و فتنه. «قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً» (۳)

ج) برای حفظ مراکز توحیدی. «لَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمْتُ صَوَامِعَ وَبِيْعَ» (۴)

د) برای دفاع از احکام و حدود الهی. «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ» (۵)

این آیه مربوط به میدان نبرد است، یعنی در صحنه ی جنگ که کافران در برابر شما ایستاده اند و قصد از میان برداشتن شما را دارند، شما با قاطعیت و صلابت بجنگید و آنان را بکشید و پس از غلبه کامل بر آنان و اطمینان از درهم شکستن قوای دشمن، اسیر بگیرید و پس از پایان جنگ، هرگونه که رهبر اسلامی مصلحت دانست، جنگ، در قبال گرفتن عوض یا بدون آن، اسیران را آزاد کنید.

لذا برخی که گمان کرده اند آیه می گوید: هر کافری را هر کجا یافتید بکشید، به واژه «حرب» به معنای جنگ و مسئله اسارت که در جنگ پیش می آید، توجهی نکرده اند.

از پیامبر صلی الله علیه و آله سؤال شد که شهید در راه خدا کیست؟ آیا کسی که با انگیزه به رخ کشیدن شجاعت خود و یا به خاطر تعصبات خانوادگی و قومی و یا از روی ریا و خودنمایی جنگیده و جان خود را از دست داده، شهید است؟

حضرت فرمودند: «من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله» (۶) شهید، کسی است که برای اعتلای راه خدا جنگیده باشد.

۱-۱. حج، ۳۹.

۲-۲. توبه، ۳۶.

۳-۳. بقره، ۱۹۳.

۴-۴. حج، ۴۰.

۵-۵. توبه، ۲۹.

- ۱- از میان کافران، تنها آنان را که در برابر شما به جنگ ایستاده اند، از میان بردارید. «فَإِذَا لَقِيتُمْ»
- ۲- رزمنده مسلمان باید آماده، آموزش دیده و شجاع باشد. «فَضْرَبَ الرَّقَابِ»
- ۳- هدف اصلی در حمله به دشمن، نقاط کلیدی و حساس باشد. «الرَّقَابِ»
- ۴- تا دشمن از پای در نیامده و زمین گیر نشده، به فکر اسیر گرفتن و جمع غنائم نباشید. «حَتَّىٰ إِذَا أَثَخْتُمُوهُمْ»
- ۵- در هنگام نبرد محکم کاری کنید تا دشمن سوء استفاده نکند و اسیران فرار نکنند. «فَشُدُّوا الْوُثَاقَ»
- ۶- در جبهه باید اختیاراتی به فرمانده تفویض شود. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِدَاءً»
- ۷- هدف از جهاد، جلوگیری از ظلم و یا از بین بردن ظلم و ستم است و لذا عفو و بخشش اسیران از سفارش های اسلام است. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِدَاءً»
- ۸- در جهاد اسلامی، هم قدرت لازم است، «فَضْرَبَ الرَّقَابِ» و هم عطوفت و مهربانی. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِدَاءً»
- ۹- آزاد کردن اسیران، بدون گرفتن عوض، بر آزاد کردن با عوض مقدم است. «فَإِمَّا مَنَّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِدَاءً»
- ۱۰- جنگ و جهاد، یکی از زمینه های آزمایش الهی است. «لِيَبْلُؤَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ»
- ۱۱- جهاد در اسلام، برای حفظ دین خداست، نه کشورگشایی، استعمار، تهدید، رقابت، انتقام، حسادت و... «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»
- ۱۲- گرچه در جنگ بعضی شهید می شوند ولی خداوند اهدافشان را به ثمر می رساند و زحمات آنان هرگز تباہ نمی شود. «قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ»
- ۱۳- جنگ، میدان آزمایش الهی و کفار، وسیله آزمایش و شهدا، پیروزمندان این آزمایشند. لِيَبْلُؤَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِينَ قُتِلُوا ... فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ

سَيَهْدِيهِمْ وَيُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ» (۵)

خداوند، به زودی آنان را (به سوی مقامات والا) هدایت می کند و حال و کارشان را نیکو می گرداند.

و يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ» (۶)

و در بهشتی که برای آنان توصیف کرده، وارد می سازد.

پیام ها:

۱- هدایت الهی، دائمی است و حتی پس از مرگ و شهادت نیز ادامه دارد. قُتِلُوا ...

سَيَهْدِيهِمْ

۲- هنگام رفتن به جبهه و جهاد، نگران زندگی فردی و خانوادگی خود نباشید.

«يُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ»

۳- شهادت در راه خدا، همه ی نابسامانی های انسان را جبران می کند؛ لغزش ها بخشیده و عیب ها نادیده گرفته می شود.

«يُضِلِّحُ بِاللَّهِمْ»

۴- مدیریت کارهای شهید را ذات مقدس خداوند بر عهده دارد. سَيَهْدِيهِمْ ...

يُضِلِّحُ ...

۵- تشویق ها و پاداش های بزرگ، بهترین وسیله برای ایجاد انگیزه در کارهای سخت است. فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ ... سَيَهْدِيهِمْ ...

يُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ

۶- شناخت قبلی از پاداش، لذت و شوق انسان را به هنگام دریافت آن بیشتر می کند. «الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» (۷)

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می کند و گام هایتان را استوار می سازد.

انسان، موجودی محدود است و نصرت و یاری او از راه خدا نیز محدود؛ ولی خداوند بی نهایت است و نصرت او برخاسته از قدرت نامحدود.

خداوند چند چیز را در گرو چند چیز بر خود لازم کرده است:

- توجه و یادکردش را در گرو یادکرد انسان. «فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ» (۱)

- نصرت و یاریش را در گرو یاری انسان. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

- برکت و ازدیاد را در گرو سپاسگزاری انسان. «لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ» (۲)

- وفای به عهدش را در گرو وفاداری انسان. «(۳) أَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفٍ بَعَثْتُكُمْ» (۴)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر خدا را یاری کنید، خداوند شما را یاری می کند و گام های شما را استوار می سازد... خداوند از روی خواری و ناچاری از شما نصرت و یاری نمی خواهد...

او از شما یاری خواسته در حالی که خود عزیز و حکیم است و سپاهیان آسمان ها و زمین به فرمان او هستند. نصرت خواهی و استقراض الهی برای آن است که شما را بیازماید و بهترین عامل به نیکی ها را مشخص سازد. (۵)

پیام ها:

۱- لازمه ی ایمان، اقدام عملی در جهت نشر و گسترش دین الهی است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ ...»

۲- جهاد با کفار محارب، یکی از مصادیق یاری دین خداوند است. «فَضْرَبَ الرَّقَابِ ... إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ ...»

۳- پاداش و کیفر الهی، با عملکرد انسان همگون است. «تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

۴- هر کس با فکر، زبان و عمل خویش، دین اسلام را یاری کند، خداوند نیز او را حمایت می کند. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

ص: ۶۷

۱- (۱). بقره، ۱۵۲.

۲- (۲). ابراهیم، ۷.

۳- (۳). تفسیر کشف الاسرار.

۴- (۴). بقره، ۴۰.

۵- دریافت الطاف الهی، به تلاش انسان بستگی دارد. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ» (انتظار نصرت خداوند بدون تلاش و کوشش، توقعی نابجاست).

۶- در میان امدادهای الهی، ثابت قدم بودن، برجسته ترین آنهاست. (بعد از نصرت الهی نام پایداری آمده است). «يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»

۷- پاداش های الهی بیش از عملکرد ما است. «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» (۸)

و کسانی که کفر ورزیدند، بر آنان نگون ساری باد و (خداوند) اعمالشان را نابود گردانید.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ» (۹)

این (هلاکت) به خاطر آن است که آنچه را خداوند نازل کرده، ناخوش داشتند، پس (خداوند) کارهایشان را تباه (و بی ارزش) نمود.

نکته ها:

کلمه «تعس» به معنای لغزیدن، سقوط کردن و به رو افتادن است.

یکی از بهترین راه های تربیت، روش مقایسه است. در آیات قبل نسبت به مؤمنان شهید فرمود: «فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ» در این آیه نسبت به کفار می فرماید: «أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ» این مقایسه، نویدی برای مؤمنان مجاهد است. همچنین در مورد مؤمنان فرمود: «يُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ» خداوند گام هایشان را استوار می سازد و این آیه در مورد کافران می فرماید:

«فَتَعَسَا لَهُمْ» آنها در لغزشگاه ها و پرتگاه ها سقوط می کنند.

پیام ها:

۱- نفرین بر کفار لجوج رواست. فَتَعَسَا لَهُمْ... (چنانکه در آیه ای دیگر می فرماید: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ»)

۲- کفر، مایه ی تباهی و نابودی است. كَفَرُوا ... أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ

۳- کراهت از دستورهای الهی، نشانه ی نوعی کفر در وجود انسان است. وَالَّذِينَ كَفَرُوا ... كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ

۴- کیفرهای الهی، به میزان کفر و کراهت انسان است. كَفَرُوا ... ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ ...

۵- کراهت از قرآن و اعراض از آن، موجب حبط و تباهی اعمال خیر می شود.

كَرِهُوا ... فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۶- انگیزه و نشاط، به کارها ارزش می دهد. کسی که نسبت به فرمان های خداوند ناراضی است، کارهایش ارزشی ندارد.

كَرِهُوا ... فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (۱۰)

پس آیا در زمین سیر نکردند، تا بنگرند سرانجام کسانی که قبل از آنان بودند چگونه بود؟ خداوند آنان را هلاک کرد و برای این کافران نیز همانند آن کیفرها خواهد بود.

نکته ها:

«دَمَّرَ» از «تدمیر» به معنای نابودی، هلاکت و زیر و رو کردن است و آنگاه که در کنار آن، «علی» قرار گیرد، شدت را می رساند.

در قرآن نابودی و هلاکت مردم، بر اساس عملکرد و خلق و خوی آنان است:

- گروهی به خاطر طغیان هلاک شدند. «فَأَهْلِكُوا بِالطَّغْيِيِّهِ» (۱)

- برخی به خاطر لجاجت و انکار. تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا ... إِذْ كَانُوا يَجْحَدُونَ (۲)

- عده ای به دلیل مکر و حيله. «فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ أَنَا دَمَّرْنَاَهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ» (۳)

ص: ۶۹

۱- ۱. حاقه، ۵.

۲- ۲. احقاف، ۲۵.

۳- ۳. نمل، ۵۱.

- گروهی به خاطر گناه. «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ» (۱)

- برخی به خاطر ظلم و ستم. «أَهْلَكْنَاهُمْ لِمَا ظَلَمُوا» (۲)

پیام ها:

۱- افراد غافل که از هلاکت گذشتگان عبرت نمی گیرند، قابل توبیخ و سرزنش هستند. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا»

۲- سیر و سیاحت و جهانگردی باید هدفدار و برای بررسی تاریخ ملت ها و عامل عبرت و رشد باشد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا»

۳- مطالعه تاریخ و شناخت سرنوشت ملت ها، در جهان بینی و ایمان انسان نقش دارد. «أَفَلَمْ يَسِيرُوا ... فَيَنْظُرُوا»

۴- جلوه های رفاه مهم نیست، پایان و عاقبت کار مهم است. «كَيْفَ كَانَ عَاقِبُهُ»

۵- کارهای خداوند حکیمانه و قانونمند است. «دَمَّرَ اللَّهُ ... وَ لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا»

۶- اراده خداوند بر تاریخ و طاغوت ها، غالب و حاکم است. «دَمَّرَ اللَّهُ ...»

۷- قهر الهی در انحصار یک یا چند نمونه نیست، او می تواند به شکل های گوناگون قهر خود را نشان دهد. «لِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا»

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ» (۱۱)

این (کیفر کافران) به خاطر آن است که خداوند، یاور کسانی است که ایمان آورده اند و همانا کافران یآوری ندارند.

نکته ها:

مراد از «مولی» دوست و یاور است و گرنه همه ی هستی تحت ولایت خدا می باشد و در این جهت، تفاوتی میان مؤمن و کافر نمی باشد.

ص: ۷۰

۱- ۱. انفال، ۵۴.

۲- ۲. کهف، ۵۹.

مؤمنانی که در این دنیا به ظاهر بی یار و یاور بوده و تکیه گاهشان فقط خدا بود، روز قیامت خداوند یاور آنان است. «اللَّهُ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا» چنانکه در دنیا نیز چنین است: «اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا» (۱) اما کافران که در دنیا دوستان و یاورانی داشته اند، «وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ» (۲) در قیامت مشخص می شود که اینان یاور واقعی آنها نیستند. «وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

پیام ها:

۱- ایمان، وسیله جلب حمایت های الهی و کفر، عامل از دست دادن آنهاست.

«اللَّهُ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

۲- در روز قیامت، هیچ یک از حامیان کفار و مشرکان، کارساز نیستند. «وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لَا مَوْلَى لَهُمْ»

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ» (۱۲)

همانا خداوند کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند، به باغ هایی (از بهشت) که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است داخل می کند. و کسانی که کفر ورزیدند (از زندگی دنیا) بهره می گیرند و همانند که چهارپایان می خورند (و سرانجام)، آتش جایگاه آنهاست.

نکته ها:

در این آیه، خوردن کفار به خوردن چهارپایان تشبیه شده است و این شباهت می تواند از چند جهت باشد، از جمله:

الف) تمام همّت حیوانات رسیدن به غذاست. چنانکه حضرت علی علیه السلام می فرماید: «همها علفها» (۳) هم و غم حیوانات رسیدن به خوراک است. کفار نیز جز کامیابی اراده ای ندارند.

ص: ۷۱

۱- ۱. بقره، ۲۵۶.

۲- ۲. بقره، ۲۵۶.

۳- ۳. نهج البلاغه، نامه ۴۵.

(۱)

ب) چهارپایان غافلند، کفار نیز از قیامت و مسئولیت غافلند. «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (۲)

ج) حیوانات، سرچشمه غذا را که از حلال است یا حرام نمی دانند. بعضی انسان ها نیز فکر حلال و حرام نیستند و به گفته قرآن همین که به ارث و مال بی زحمتی رسیدند، بدون توجه به حقوق دیگران در آن تصرف می کنند. «وَتَأْكُلُونَ التَّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا»

(۳)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: کسی که تمام توانش را در راه شکمش قرار داده، ارزشش همان چیزی است که از او خارج می شود. (۴)

پیام ها:

۱- وارد ساختن مؤمنان به بهشت، جلوه ای از ولایت الهی است. بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا ... إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ

۲- اهل ایمان و عمل صالح در مقامی هستند که خداوند خود عهده دار وارد ساختن آنان به بهشت است. إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ ...

۳- ملاک، پایان کار است و گرنه بهره گیری های مادی، کم و بیش برای همه هست.

جَنَّاتٍ تَجْرِي ... يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ

۴- برای تشویق به حق، از تمایلات طبیعی مردم استفاده کنید. (انسان به طور طبیعی از باغ و نهر لذت می برد) «جَنَّاتٍ تَجْرِي»

۵- بهره گیری و کامیابی در چهارچوب مقررات الهی جایز است. (آنچه مورد انتقاد قرآن است، کامیابی های حیوان گونه است) «يَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ»

۶- شکم پرستی، برجسته ترین نفسانیات انسان است، زیرا مقام، مال و شهوت،

ص: ۷۲

۱- ۱. نجم، ۲۹.

۲- ۲. اعراف، ۱۷۹.

۳- ۳. فجر، ۱۹.

۴- ۴. غررالحکم.

هر چند صبحی به سراغ انسان می آید، ولی شکم دائماً مزاحم است. (قرآن در کنار عنوان کامیابی، نام خوردن را جداگانه آورده است.) «يَمْتَعُونَ وَيَأْكُلُونَ»

۷- زندگی کفار، از نظر ماهیت حیوانی است و از نظر پایان و فرجام، دوزخی.

«كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ»

۸- در ارزیابی ها، عاقبت کار را هم به حساب آورید. «النَّارُ مَثْوًى لَهُمْ»

وَكَأَيُّنَ مِنْ قَوْمِهِ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَوْمِكَ الَّتِي أَخْرَجْتِكَ أَهْلَكْنَاهُمْ فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ» (۱۳)

و چه بسیار (مردم) شهرها که از (مردم) شهری که تو را بیرون کردند، نیرومندتر بودند، ما آنان را هلاک کردیم و برای آنان هیچ یابوری نبود.

نکته ها:

انبیا علاوه بر شنیدن تهمت هایی از قبیل شاعر، کاهن، ساحر و مجنون، به انواع خطرات نیز تهدید شده اند، مانند:

الف) قتل. «إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيُقْتَلُوكَ» (۱) جمعیت برای کشتن تو به مشورت نشسته اند.

ب) شکنجه. «لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ» (۲) به نوح گفتند: تو از سنگسار شدگانی.

ج) تبعید و اخراج. «لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ» (۳) ای شعیب! ما تو را تبعید خواهیم کرد.

د) زندان. «لَأَجْعَلَنَّكَ مِنَ الْمَسْجُونِينَ» (۴) ای موسی! ما تو را از زندانیان قرار خواهیم داد.

این آیه به پیامبر دلداری می دهد که ما همه آن اقوام پیشین را هلاک کردیم با آنکه از مردم مکه بسیار قوی تر بودند.

گرچه پیامبر اسلام با اراده خود هجرت کرد، ولی چون کفار مکه شرایط سختی را برای آن حضرت به وجود آورد که باعث تصمیم پیامبر به هجرت شد، لذا خداوند، خروج حضرت را

ص: ۷۳

۱-۱. قصص، ۲۰.

۲-۲. شعراء، ۱۱۶.

۳-۳. اعراف، ۸۸.

۴-۴. شعراء، ۲۹.

به مردم مکه نسبت می دهد. «أَخْرَجْتُكَ»

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ، انگیزه ای برای مقاومت در برابر ناملازمات است. «وَ كَأَيِّن»

۲- اقوام ستمگری که در تاریخ هلاک شده اند، زیادند. وَ كَأَيِّن مِّن قَوْمٍ ... أَهْلَكْنَاهُمْ

۳- از قدرت های غیر الهی نترسید که همه در برابر قدرت الهی هیچ اند. أَشَدُّ قُوَّةً مِّن قَزَيْتِكَ ... أَهْلَكْنَاهُمْ

۴- کفار، گاهی علاوه بر عذاب اخروی، «النَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ» عذاب دنیوی هم دارند.

«أَهْلَكْنَاهُمْ»

۵- عاقبت ابرقدرت های ظالم، هلاکت و نابودی است. أَشَدُّ قُوَّةً ... أَهْلَكْنَاهُمْ ...

۶- چه بسا فشارها و سختی ها که عامل حرکت و برکت می شود. أَخْرَجْتُكَ ...

(گرچه خداوند از عکس العمل مردم مکه در برابر دعوت پیامبر که باعث هجرت پیامبر شد انتقاد کرده، اما این هجرت برکاتی را در پی داشت.)

۷- مصلحان و مبلغان دینی باید آمادگی کامل برای هر گونه اذیت و آزاری را از جانب مخالفان داشته باشند. «أَخْرَجْتُكَ»

۸- در برابر قهر الهی هیچ یاورى نیست. «فَلَا نَاصِرَ لَهُمْ»

أَفَمَنْ كَانَ عَلَىٰ بَيْنِهِ مِنْ رَبِّهِ كَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ «۱۴»

پس آیا کسی که بر دلیل روشنی از طرف پروردگارش است، همچون کسی است که بدی کردارش در نظرش آراسته شده و از هوس هایش پیروی کرده است؟

نکته ها:

«بینه» در اصل به چیزی می گویند که میان دو چیز فاصله و جدایی ایجاد می کند به

گونه ای که دیگر هیچ گونه ربط و اتصالی با هم نداشته باشند. به همین خاطر به دلیل روشن و آشکاری که حق را از باطل جدا می کند «بینه» می گویند. (۱)

پیامبر با منطق و بینه به سراغ مردم می آید، ولی مردم با خوب پنداشتن راه خود و پیروی از هوس های خویش با او برخورد می کنند.

رسالت پیامبر اسلام همراه با بینه است. آن حضرت از جانب خداوند مأمور است و از پیش خود حرفی ندارد و بر این امر تأکید می ورزد. «إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي» (۲)

پیام ها:

۱- تکیه گاه مؤمن، دلیل و برهان است، «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي» اما کفار به پندار و هوس خویش تکیه دارند. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۲- خودمحوری، نقطه مقابل خدامحوری است. کسی که در برابر دلیل و استدلال تواضع نکند، پیرو هوس های خود و دیگران خواهد شد. «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي ... اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

۳- انسان فطرتاً با بدی مخالف است و هر کجا می خواهد دست به کار زشتی بزند، ابتدا آن را رنگ و لعاب زیبایی می زند. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۴- مقتضای ربوبیت، نشان دادن دلایل روشن است. «بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي»

۵- بعضی از کارها دارای قبح ذاتی است. یعنی ذات و حقیقت آن عوض نمی شود گرچه زیباسازی و تقلب صورت بگیرد. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ»

۶- انسان برای رسیدن به خواسته های نفسانی، کارهای زشت را به گونه ای توجیه می کند که انجام آن زیبا و پسندیده باشد. «زُيِّنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

ص: ۷۵

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). انعام، ۵۷.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرَ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَمَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ» (۱۵)

وصف بهشتی که اهل پروا به آن وعده داده شده اند، (چنین است): در آن نهرهایی است از آبی که بدبو شدنی نیست و نهرهایی از شیر که مزه آن دگرگونی ندارد و نهرهایی از شراب که برای نوشندگان لذت بخش است و نهرهایی از عسل مصفاً و ناب. و برای آنان در آنجا هرگونه میوه ای موجود است و نیز آمرزشی از طرف پروردگارشان. (آیا اینان) همانند کسانی هستند که در آتش جاودانه اند و آبی جوشان، نوشانده می شوند، که اندرونشان را متلاشی می کند.

نکته ها:

آنچه به اجمال در مورد بهشت در آیه دوازده مطرح شد «جَنَّاتٍ تَجْرِي»^۱، مشروح آن در این آیه بیان شده است. فِيهَا أَنْهَارٌ... وَأَنْهَارٌ... وَأَنْهَارٌ

انواع نهرهای بهشتی در این آیه مطرح شده، لیکن برای گروه خاصی در بهشت چشمه ای ویژه وجود دارد. «عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ»^(۱) چشمه ای که تنها مقربان از آن می نوشند.

برای هر چیزی کمالی است، کمال آب، بو نداشتن و کمال شیر، تغییر نکردن مزه آن و کمال نوشیدنی ها، لذیذ بودن و کمال عسل، خالص بودن آن است.

با توجه به تکرار کلمه «انهار» می توان فهمید که هر یک از شیر و عسل و شراب و آب، دارای چندین نهر است.

امام حسین علیه السلام فرمود: مغفرتی که در بهشت نصیب اهل بهشت می شود، بهترین نعمت برای آنان است و آنگاه به آیه ۷۲ سوره توبه استناد کردند. (۲) «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ»

ص: ۷۶

۱- (۱). مطفین، ۲۸.

۲- (۲). بحار، ج ۸، ص ۱۴۰.

ممکن است مراد از مغفرت در بهشت، زدودن یاد لغزشها از خاطر بهشتیان باشد تا به یاد لغزشهای دنیوی خود نیفتند و خاطرشان ملول نگردد. (۱)

پیام ها:

۱- در برابر جلوه ها و زینت های دنیوی که وسیله ی ارتکاب برخی گناهان می گردد، با بیان جلوه ها و زیبایی ها و کامیابی های بهشت، مردم را به حق دعوت کنید. **مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ...**

۲- کسانی که به خاطر تقوا، از کامیابی های زودگذر و نامشروع پروا می کنند، به کامیابی پایدار خواهند رسید. **«وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»**

۳- امیددادن به سرانجامی نیکو، عامل گرایش به حق و تقواست. **«وُعِدَ الْمُتَّقُونَ»**

۴- تعدد و تنوع طلبی، خواست طبیعی بشر است. **أَنْهَارٌ ... أَنْهَارٌ**

۵- در بهشت، در کنار نعمت های مادی و جسمانی، نعمت های معنوی و روحی نیز هست. **أَنْهَارٌ ... مَغْفِرَةٌ ...**

۶- نعمت های بهشتی از هر گونه آفت و نقص و تغییر به دورند. **غَيْرِ آسِنٍ ... لَمْ يَنْغَيِّرْ طَعْمَهُ ... مُصْنَفٍ**

۷- آب و هوای بهشت، نعمت ها را متغیر و مسموم و بد بو نمی کند. **لَمْ يَنْغَيِّرْ ...**

۸- نعمت هایی را که بهشتیان دریافت می کنند، در سایه مغفرت پروردگار است.

«مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ»

۹- در بهشت انواع میوه ها، به مقدار وفور وجود دارد. **«كُلُّ الثَّمَرَاتِ»**

۱۰- در دوزخ، آب جوشان را با زور و ذلت به کفار می نوشانند. **«سُقُوا»**

۱۱- تشویق و تهدید در کنار هم سازنده است. **أَنْهَارٌ ... مَاءٌ حَمِيمًا**

۱۲- معاد، جسمانی است. (شیر و عسل، نشانه کامیابی جسمانی است، چنانکه قطعه قطعه شدن اندرون کفار بر آن دلالت دارد.)

«فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ»

ص: ۷۷

۱۳- حساب جسم و بدن انسان در قیامت، با جسم و بدن او در دنیا فرق می کند.

و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنفًا أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ ﴿١٦﴾

و گروهی از آنان، کسانی هستند که (در ظاهر) به تو گوش می سپارند، اما همین که از نزد تو بیرون روند، به صاحبان علم و دانش گویند: او هم اکنون چه گفت؟ آنان کسانی هستند که خداوند بر دل‌هایشان مهر نهاده و از هوای نفسشان پیروی کرده اند.

نکته ها:

پس از بیان وضعیت مؤمنان و کافران، این آیه به شیوه برخورد منافقان با گفتار پیامبر که برگرفته از وحی آسمان بود اشاره کرده و خطاب به پیامبر می فرماید: کافرانی که در ظاهر مسلمان هستند، در مجالس تو شرکت می کنند و به قرآن گوش می دهند، اما چون به حقیقت تو و کتاب تو ایمان ندارند، قادر به درک و پذیرش آن نیستند و لذا هرگاه به پیروانت که نسبت به سخنان تو علم دارند می رسند، با تحقیر و تمسخر می گویند: این چه سخنانی است که این مرد می گوید؟!

اما ای پیامبر! گمان نکنی که سخنان تو قابل درک نیست، بلکه روحیه عناد و لجابت آنها باعث گردیده که خداوند بر دل آنها مهر نهد و آنان قدرت درک حقیقت را نداشته باشند و فقط تابع هوا و هوس های خویش باشند.

از این که جمله ی «وَ اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ» پس از عبارت «طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ» آمده است می توان استفاده کرد که اگر انسان فهم، بینش و عقل خود را رها کند، تحت فرمان هوا و هوس و شهوت قرار می گیرد. (۱)

ص: ۷۸

۱- حضور هر قشری از مردم حتی کافران و منافقان، نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آزاد بود. «مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ»

۲- شناخت و افشای حرکات مرموز مخالفان، برای مردم لازم است. «و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ...»

۳- منافقان در فکر تشکیک و تفرقه در میان خواص اهل حق هستند. «يَسْتَمِعُ ...»

قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ

۴- سؤال، اگر بر اساس تخریب و تضعیف و سست کردن ایمان و یا تحقیر و استهزا باشد، قابل توبیخ است. «مَاذَا قَالَ آتِنَا»

۵- وحی الهی و سخنان پیامبر صلی الله علیه و آله، علمی و عالم پرور بود. «أُوتُوا الْعِلْمَ»

۶- تشکیک در میان مسلمانان، نوعی تهاجم فرهنگی است. «مَاذَا قَالَ آتِنَا»

۷- انسان، با انگیزه و عمل فاسد و هواپرستی، زمینه مهر شدن دل خود را فراهم می کند و قابلیت فهم وحی و معارف الهی را از دست می دهد. «أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ»

۸- به انبوه حاضران و مستمعین مغرور نشویم که چه بسا پذیرای حق نیستند.

و مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

۹- مسخره نمودن وحی و قرآن، موجب کدورت قلب شده و انسان را از درک حقایق باز می دارد. «مَاذَا قَالَ آتِنَا ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ»

۱۰- اگر بر دلی مهر خورد، سخنان رسول خدا نیز در او کارساز نخواهد بود.

طَبَعَ اللَّهُ»

۱۱- قلب و روح آدمی، فطرتاً حق پذیر است. عواملی سبب بسته شدن و مهر خوردن بر آن می شود. (کلمه «طَبَعَ»، معمولاً در مواردی بکار می رود که ابتدا

راه باز بوده و سپس بسته شده است)

۱۲- کسی که برای تضعیف پیامبر اقدام کند، در حقیقت با خدا طرف شده است.

يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ... مَاذَا قَالَ آتِفًا ... طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ

۱۳- هوس ها و خواهش های بی پایه بشر متعدد است. «اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

۱۴- هواپرستی با خداپرستی سازگار نیست. «طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ»

وَ الَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَ اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ﴿١٧﴾

و کسانی که هدایت یافته اند، خداوند هدایتشان را بیفزاید و روح پرهیزگاری به آنان عطا کند.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که گروهی با اینکه سخنان حق و آیات قرآن را از پیامبر می شنیدند، اما حاضر به پذیرش آن نبودند. این آیه می فرماید: گروهی با شنیدن همان آیات و سخنان، رشد یافته و وسعت روحی و معنوی پیدا می کنند.

عباراتی مانند «زَادَهُمْ هُدًى» و «زِدْنِي عِلْمًا» (۱) صرفاً فزونی هدایت یا علم را بیان نمی کند، بلکه بیانگر رشد و بالندگی روحی و فزونی ظرفیت آن کسی است که از این هدایت یا علم برخوردار می شود.

چند چیز باعث ازدیاد هدایت مؤمنان می شود:

الف) آیات و معارفی که خداوند نازل می کند.

ب) سخنان و حکمت های پیامبر.

ج) صبر و تحمل آنان در برابر استهزای منافقان. (۲)

پیام ها:

۱- پذیرش هدایت از طرف انسان، زمینه ساز فزونی هدایت از طرف خداوند است. «اهْتَدَوْا زَادَهُمْ»

۲- هدایت، مراحل و مراتبی دارد. «زَادَهُمْ هُدًى»

ص: ۸۰

۳- هدایت پذیری، ظرفیت روحی انسان را توسعه می دهد. «زَادَهُمْ» (و نفرمود:

«زاد هدایتهم»)

۴- یک گام از طرف انسان، چند گام از طرف خدا را به دنبال دارد. «اهْتَدَوْا» از طرف انسان، زَادَهُمْ ... وَ اتَاهُمْ از طرف خدا.

۵- هدایت واقعی آن است که انسان را به تقوا برساند. اِهْتَدَوْا ... اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ

۶- تقوا، هدیه و پاداش الهی برای هدایت پذیران است. «اتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ»

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا فَأَنَّى لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ «۱۸»

پس آیا (کفار برای ایمان آوردن) قیامت را انتظار دارند، که ناگهان به سراغشان آید، در حالی که نشانه های آن آمده است؟
پس آنگاه که (رستاخیز) به سراغشان آید متذکر شدن آنان چه سودی برایشان خواهد داشت؟!

نکته ها:

«أشراط» جمع «شرط» به معنای نشانه و علامت است و مراد از «فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا» در این آیه، بر اساس روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله، بعثت آن بزرگوار است. (۱) زیرا آخرین رسول و کتاب الهی بر مردم نازل و حجت خداوند بر مردم، کامل گشته است. پس هرگونه گناه، فساد، کفر و انکار، ظهور قیامت را نزدیک می سازد.

گرچه معمولاً کلمه «السَّاعَةَ» در مورد قیامت بکار می رود ولی مانعی ندارد که مراد، زمان نزول قهر الهی و هلاکت مردم در همین دنیا باشد که مقدمه عذاب قیامت است.

ابن عباس نقل می کند که رسول اکرم صلی الله علیه و آله در حجّه الوداع در حالی که نزدیک ترین افراد به آن حضرت، سلمان فارسی بود فرمود: آیا به شما خبر دهم از نشانه های قیامت؟ آنگاه فرمود: «اضاعه الصلوات و اتباع الشهوات و الميل الى الاهواء و تعظيم أصحاب المال و

ص: ۸۱

بیع الدین بالدنیا» (۱) بی توجهی به نماز و پیروی از هوسها و احترام به ثروتمندان و فروختن دین به دنیا.

در برخی روایات، بیش از صد علامت برای نشانه های برپایی قیامت برشمرده اند. (۲)

پیام ها:

۱- کفار سنگدل با مشاهده تمام دلائل، باز ایمان نمی آورند و منتظر سپری شدن آخرین مهلت اند. «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ»

۲- برپایی قیامت و به هلاکت رسیدن کفار، ناگهانی و غافلگیرانه است. «بَغْتَةً»

۳- قیامت، نشانه ها و مقدماتی دارد. «فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا»

۴- فکر نکنید که همیشه راه توبه باز است و مجالی برای بازگشت وجود دارد.

«فَأْتِي لَهُمْ إِذَا جَاءَتْهُمْ ذِكْرَاهُمْ»

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ «۱۹»

پس بدان که هیچ معبودی جز الله نیست و برای گناه خود و برای مردان و زنان با ایمان استغفار کن و خداوند، رفت و آمد و آرمیدن شما را می داند (و به تمام حالات شما آگاه است).

نکته ها:

«متقلب»، مصدر میمی به معنای انقلاب و انتقال و جابجایی و «متوی» نیز مصدر میمی به معنای محل استقرار و آرامش است.

در آیه ۵۵ سوره غافر نیز همین جمله «وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ» آمده است که با توجه به اینکه همه انبیا معصوم و به دور از گناه می باشند، این استغفار و طلب بخشش، برای یکی از این چند امر است:

ص: ۸۲

(۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

(۲-۲). تفسیر برهان.

الف) استغفار یک عبادت است، گرچه گناهی در کار نباشد.

ب) استغفار از ترک اولی، یعنی کارهایی که گناه نبوده، ولی بهتر بود که شخصی همچون پیامبر انجام نمی داد.

ج) برای آنکه استغفار از گناه، برای مردم یک سنت و روش شود.

د) استغفار، سبب علو درجات پیامبر می شود.

ه) مراد، استغفار برای گناهایی است که مردم نسبت به پیامبر مرتکب شده اند.

و) استغفار همیشه از تقصیر نیست، بلکه گاهی از قصور است. بنده وقتی عزت و عظمت خداوند و حقارت و ذلت خود را می

بیند، استغفار و طلب بخشش می کند. (۱)

بعضی از مفسران گفته اند که «ذنب» همیشه به معنای عصیان و گناه نیست، بلکه به معنای «ذنب فعل» و تبعات افعال و رفتار نیز می باشد. بنا بر این معنا، «ذنب» پیامبر، همان تبعات دعوت پیامبر به سوی خداوند است که رسیدن بدی و شر از جانب مخالفان است، مانند هتک حرمت، قتل و آزار و اذیت. هرچه دعوت الهی سنگین تر باشد، ذنب و تبعات آن نیز مشکل تر خواهد بود و استغفار بیشتری را می طلبد و استغفار از آن به این معنا است که از خدای متعال بخواهیم ما را از شر مخالفان حفظ کند. (۲)

در قرآن، از پیامبران دیگر همچون حضرت داود، موسی و ابراهیم علیهم السلام نیز استغفار نقل شده است.

استغفار بزرگان برای عموم مردم نیز بارها در قرآن مطرح شده است، نظیر استغفار حضرت ابراهیم برای پدر و مادر و مؤمنان (۳) و حتی عمویش (۴) و استغفار حضرت یعقوب برای فرزندانش، (۵) استغفار حضرت موسی برای برادرش (۶) و استغفار فرشتگان برای مردم (۷) در این آیه استغفار پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای مؤمنان و مؤمنات که این خود نوعی شفاعت است.

ص: ۸۳

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، کبیر فخر رازی و المیزان.

۲-۲. تفسیر فرقان.

۳-۳. ابراهیم، ۴۱.

۴-۴. شعراء، ۸۶.

۵-۵. یوسف، ۹۸.

۶-۶. اعراف، ۱۵۱.

۷-۷. شوری، ۵ و غافر، ۷.

- ۱- اکنون که دیدی مؤمنان را پاداش و کافران را کیفر می دهیم، پس بدان که همه کاره خداست. «فَاعْلَمْ»
- ۲- ایمان و توحید باید آگاهانه باشد. «فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» (تقلید در اصول عقائد جایز نیست).
- ۳- در نظام الهی، اولیای خداوند واسطه های دریافت لطف و مغفرت الهی برای مردم هستند. با اینکه خداوند قادر است بدون دعای پیامبر مردم را ببخشد، اما به آن حضرت فرمان دعا و استغفار می دهد. اِسْتَعْفِرُ ... لِلْمُؤْمِنِينَ
- ۴- رهبر باید نسبت به مردم دلسوز باشد. اِسْتَعْفِرُ ... لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ
- ۵- زنان و مردان، هر دو مشمول دعای پیامبرند و ملاک دعای پیامبر، مؤمن بودن است نه جنسیت. «لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ»
- ۶- تنها به استغفار پیامبر تکیه نکنید، بلکه خودتان نیز خدا را حاضر و از گناه در محضر او حیا کنید. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ»
- ۷- اصلاح خود باید قبل از اصلاح دیگران باشد. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ...
- ۸- همه ی مردم حتّی رسولان الهی نیازمند لطف خداوند هستند. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ... (عظمت و بزرگی خالق، ضعف و کوچکی مخلوق و درخواست چشم پوشی از کوتاهی ها)
- ۹- خداوند، خواهان عفو و بخشش مردم است و لذا به پیامبرش فرمان می دهد تا برای مردم استغفار کند و واسطه شود. وَ اِسْتَعْفِرُ لِدُنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ ...
- ۱۰- احاطه علمی خداوند بر تمام حالات انسان، سبب نگرانی از عقوبت لغزشها و موجب روی آوردن به استغفار می شود. اِسْتَعْفِرُ ... اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ
- ۱۱- علم خداوند محدودیت ندارد و هیچ چیز از دید او دور نمی ماند. (حرکت یا سکون ما برای خدا فرقی ندارد). «يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مُتَوَاكُمُ»

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ لَهُمْ ﴿٢٠﴾

و کسانی که ایمان آورده اند می گویند: چرا سوره ای (برای جهاد) نازل نمی شود؟ پس هنگامی که سوره ای محکم و روشن نازل می گردد که در آن نامی از جنگ رفته است، بیماردلان را می بینی که به تو نگاه می کنند مانند نگاه کردن کسی که از (سکرات) مرگ بی هوش شده است، پس همان مرگ برایشان سزاوارتر است.

نکته ها:

واژه «سُورَةٌ» یک اصطلاح قرآنی است که مجموعه ای از آیات در آن جای دارد، نه آنکه بعداً وضع کرده باشند. مراد از «سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ»، سوره ای است که آیات آن محکم و روشن باشد، نه متشابه و مبهم.

مراد از کسانی که در قلوبشان مرض است، در این آیه، منافقان نیستند، زیرا منافقان جزو مؤمنان نیستند و آیه درباره ی مؤمنان است. (۱) بنابراین گاهی ایمان وجود دارد ولی قلب از سلامت کامل برخوردار نیست.

پیام ها:

- ۱- گروهی از مؤمنان در انتظار فرمان جهادند و این آمادگی خود را پیوسته به زبان می آورند. يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا ...
- ۲- مؤمنان، روش زندگی خود را در تمام ابعاد، بر پایه دستورات الهی قرار می دهند. «يَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ»
- ۳- فرمان جهاد باید بر اساس وحی و دستورات الهی باشد. «لَوْلَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ»
- ۴- جهاد در جایی است که دلایل لزوم آن، محکم و روشن باشد. «سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ»

ص: ۸۵

۵- جنگ و جهاد هدف اصلی فرمان های الهی نیست، بلکه یکی از احکام است.

«ذِكْرُ فِيهَا الْقِتَالُ»

۶- فرمان جهاد، میدان آزمایش افراد است. ذِكْرُ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ ...

۷- با توجه به نوع نگاه و دید و نظر افراد، می توان آنان را ارزیابی کرد. رَأَيْتَ ...

يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ

۸- ترس از جهاد، نشانه بیمار دلی است و افراد سست ایمان با فرمان جهاد، مرگ خود را با چشم می بینند همان گونه که در حال احتضار، انسان مرگ را می بیند.

«فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ»

۹- شعار مرگ و مرده باد و تبری از دیگران، ریشه قرآنی دارد. «فَأُولَئِكَ لَهُمْ»

طَاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» (۲۱)

فرمانبرداری و سخن سنجیده (شایسته و بایسته آنان است) پس هنگامی که امر (کارزار) قطعی شد (از رفتن به جهاد سر باز می زنند) اگر به خدا راست گویند (و صادقانه جهاد کنند)، قطعاً برایشان بهتر است.

نکته ها:

مراد از «طَاعَةٌ»، یک پارچه اطاعت کردن است. عبارت «عَزَمَ الْأَمْرُ» به معنای پیدا شدن وضعی است که عزم و اراده ای نافذ می خواهد و بعضی آن را به معنای شدت و سخت شدن جنگ دانسته اند.

افراد سست ایمان، به دلیل ترس از جهاد، علاوه بر نافرمانی و شانه خالی کردن از جهاد، دست به توجیه و دلیل تراشی و سخنان نامربوط می زنند. قرآن در آیات متعدّد به بهانه های آنان اشاره کرده است، از جمله این که می گفتند:

- طاقت و توان جنگیدن نداریم. «لَا طَاقَةَ لَنَا» (۱)

ص: ۸۶

- خانواده ما امتیّت ندارد و خانه هایمان بی حفاظ و بی پوشش است. «بِئُوتِنَا عَوْرَةً» (۱)

- هوا گرم است. «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۲)

- اگر شرکت کنیم، مرتکب گناه می شویم. در جنگ تبوک بهانه آوردند که نگاه ما به دختران رومی سبب فتنه می شود، بنابراین ما به جبهه نمی آییم. «وَلَا تَفْتِنِي» اما قرآن همین فرار از جنگ را فتنه دانست. «أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» (۳)

- اکنون زمان مناسبی برای جنگ نیست، بهتر است به تأخیر افتد. «لَوْ لَا أَخَّرْنَا» (۴)

- می ترسیم گرفتار بلا و ضرر شویم. «نَخْشِي أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ» (۵)

در این آیه می فرماید: اگر به هنگام فرمان جهاد، به جای این قبیل بهانه ها، اطاعت کنید و سخنی نیک بگویید، بهتر است. «طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

پیام ها:

۱- مؤمن، در برابر فرمان الهی جهاد، سراپا فرمانبردار است. «طَاعَةٌ»

۲- گفتار و کردار، هر دو باید صحیح و بجا باشد. «طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۳- در باره فرامین الهی، به نیکی و پسندیده سخن بگویید. «وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۴- جهاد و دفاع، از نظر عقل و فطرت پسندیده است. «قَوْلٌ مَعْرُوفٌ»

۵- ریشه ی ترس از جهاد، آن است که صادقانه عمل نمی کنیم. «فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ»

۶- فرمان خداوند بر جهاد، به نفع انسان است، (نه خدا). «لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ»

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ» (۲۲)

پس (ای بیمار دلان سست ایمان!) اگر (از جهاد) روی گردانید، جز این از شما انتظار نمی رود که در زمین فساد کنید و پیوندهای خویشاوندی را قطع کنید.

ص: ۸۷

۱- ۱. احزاب، ۱۳.

۲- ۲. توبه، ۸۱.

۳- ۳. توبه، ۴۹.

٤-٤. نساء، ٧٧.

٥-٥. مائدة، ٥٢.

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ» (۲۳)

آنانند کسانی که خداوند از رحمت خویش دور و (گوششان را) کر و چشم هایشان را کور ساخته است (نه حقی می شنوند و نه حقی می بینند).

نکته ها:

مفسران، «تَوَلَّيْتُمْ» را دو گونه معنا کرده اند:

الف) اعراض و پشت کردن به جبهه و سرگرم شدن به خلافتکاری و قطع صله رحم.

ب) ولایت بر مردم را به دست گرفتن و سپس قلع و قمع دیگران.

اما معنای دوم با سیاق آیات سازگار نیست. (۱)

آیه خطاب به افراد سست ایمان که به خاطر حفظ جان از شرکت در جهاد اعراض می کنند، می فرماید: گمان نکنید که با ترک جهاد محفوظ می مانید، زیرا با فرار خود از جنگ، زمینه گسترش فساد و قتل را فراهم می سازید که دامان شما را نیز می گیرد و همچون دوران جاهلیت، حتی کشتن فرزند را برای شما مباح می سازد.

پیام ها:

۱- اعراض از دین و دستورات قرآن، زمینه ساز فساد و تباهی است. إِنَّ تَوَلَّيْتُمْ ...

تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ ...

۲- ترک صله رحم و روابط خویشاوندی، گناهی است در ردیف فساد در زمین.

«تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ»

۳- اگر فساد گسترش یابد، انسان حتی به بستگان خود نیز رحم نمی کند. «تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ»

۴- فراریان از جنگ، فساد گران و قاطعان رحم، مورد نفرین خداوند هستند.

تَوَلَّيْتُمْ ... تُفْسِدُوا ... تَقَطَّعُوا ... أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ

ص: ۸۸

۵- محرومیت از رحمت الهی، نتیجه عملکرد خود ماست. تُفْسِدُوا ... تُقَطُّعُوا ...

لَعَنَهُمُ اللَّهُ

۶- بهره نگرفتن از امکانات، همانند محرومیت از آنها است. (گوش دارد ولی حق شنو نیست، چشم دارد ولی حقیقت بین نیست) لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ ...

۷- بزرگ ترین محرومیت معنوی، محرومیت از شناخت حقیقت است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ»

۸- استفاده نامشروع و نامتعارف و غیر مفید از استعدادهای خدادادی، نشانه ی دور شدن از رحمت الهی است. «لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ»

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا ﴿٢٤﴾

آیا در قرآن تدبّر و تأمل نمی کنند یا بر دل‌هایشان قفل‌ها خورده است.

نکته ها:

این آیه، در ادامه آیه قبل، تدبّر نکردن در قرآن را ناشی از کوری و کوری نسبت به حقایق می داند که در اثر لعنت الهی، انسان به آن گرفتار گردد.

در سوره «ص» آیه ۲۹ نیز به مسئله تدبّر در قرآن سفارش شده است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَ لِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ» قرآن کتاب مبارکی است که ما آن را به سوی تو نازل کردیم تا در آیاتش تدبّر شود و خردمندان پند گیرند.

پیام ها:

۱- قرآن، تنها برای تلاوت و رعایت تجوید نیست، کتاب اندیشه و تدبّر است و تلاوت باید مقدمه تدبّر گردد. «أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۲- همه مأمور به تدبّر در قرآن هستند و تدبّر، اختصاص به گروه خاصی ندارد.

«أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ»

۳- کسانی که تدبّر در قرآن را رها کرده و با قرآن برخوردی سطحی دارند، مورد توبیخ خداوند قرار می گیرند. «أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا»

۴- شرط بهره‌وری از مفاهیم عالی وحی و قرآن، سعه صدر و داشتن قلبی باز و سالم و تدبّر در آن است.... اَمْ عَلَي قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا

۵- یکی از راههای شناخت، راه دل و قلب است. «اَمْ عَلَي قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا»

۶- نشانه عقل و قلب سالم، تدبّر در آیات قرآن است. (کل آیه)

اِنَّ الَّذِيْنَ ارْتَدُّوا عَلَي اَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَاَمَلِي لَهُمْ «۲۵»

همانا کسانی که پس از آن که راه هدایت برایشان روشن شد به آن پشت کردند، شیطان (رفتار بدشان را) برایشان آراسته و آنان را با آرزوهای طولانی فریفته است.

نکته‌ها:

«سَوَّلَ لَهُمْ» یا به معنای زیباسازی زشتی‌ها و وارونه‌نمایاندن واقعیات است و یا به معنای «تسهیل» و آسان‌سازی است، یعنی شیطان راه انحراف را برای انسان آسان جلوه می‌دهد.

«اَمَلِي» یا به معنای مهلت دادن و یا به معنای امداد و یاری رساندن است.

کارهای سراسر شرّ شیطان در قرآن عبارتند از: وسوسه (۱)، امر به فحشا و زشتی‌ها (۲)، زینت دادن کارهای زشت (۳)، ایجاد ترس و وحشت (۴) و دشمنی (۵)، وعده فقر و تهیدستی (۶)، بدقولی و خلف وعده (۷)، اسراف (۸) و بازداشتن از یاد خدا (۹)، اختلاف و تفرقه (۱۰)، تمرد و نافرمانی (۱۱)، ایجاد شک و تردید (۱۲)، شرک و انحراف (۱۳) و آرزوهای طولانی و دراز (۱۴).

البته قرآن راه درمان و فرار انسان از شیطان را در دو چیز معرّفی می‌کند: یکی آن که به دید

ص: ۹۰

۱-۱. ناس، ۴ و ۵.

۲-۲. نور، ۲۱.

۳-۳. انفال، ۴۸ و انعام، ۴۳.

۴-۴. آل عمران، ۱۷۵.

۵-۵. مائده، ۹۱.

۶-۶. بقره، ۲۶۸.

۷-۷. ابراهیم، ۲۷.

۸-۸. اسراء، ۲۷.

٩-٩. نساء، ٦٠.

١٠-١٠. اسراء، ٥٣ و طه، ٢٠.

١١-١١. مريم، ٤٤.

١٢-١٢. حج، ٣.

١٣-١٣. نمل، ٢٤؛ قصص، ١٥.

١٤-١٤. محمد، ٢٥.

دشمن به او بنگرد، «إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا» (۱) دیگر آن که در برابر شرور شیطان، به خداوند پناه ببرد. «وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ» (۲) و گرنه شیطان خارجی، «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ» و شیطان درونی، «وَكَذَلِكَ سَوَّلْتُ لِي نَفْسِي» (۳) انسان را به هلاکت و نابودی می رسانند.

پیام ها:

۱- توجه و گوش سپردن به وسوسه های شیطان، از آفات ایمان است و سرانجامی جز ارتداد و بد عاقبت شدن ندارد. «إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُوا»

۲- ارتداد و بازگشت از حق بعد از روشن شدن آن، عملی ارتجاعی و قابل سرزنش است. «ارْتَدُوا عَلَىٰ أَذْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ ...»

۳- راه حق، روشن و واضح است و آگاهی و درک آن مسئولیت آور. «مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ»

۴- اگر با جلوه ها و وسوسه ها به جدیت مبارزه نکنیم، آگاهی و علم به تنهایی کاری از پیش نمی برد. «تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ»

۵- زیبا جلوه دادن بدی ها و آرزوهای طولانی، ابزار کار شیطان است. (هر کس زشتی ها را زیبا جلوه دهد، شیطان صفت است) «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمَلَىٰ لَهُمْ»

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ «۲۶»

این، به خاطر آن است که (بیماردلان مرتد) به کسانی که از دستورات الهی ناخشنود بودند، گفتند: ما در بعضی امور از شما اطاعت خواهیم کرد، در حالی که خداوند پنهان کاری آنان را می داند.

ص: ۹۱

۱- ۱. فاطر، ۶.

۲- ۲. اعراف، ۲۰۰.

۳- ۳. طه، ۹۶.

منافق، برای حفظ خود به دنبال افراد مخالف می گردد و اگر در تمام جهات با او قدر مشترک نداشت، به همان مقدار که وجوه مشترک دارند، همکاری و بلکه اطاعت می کند.

منافقان مدینه نیز با یهودیان مخالف پیامبر، چنین برخوردی داشتند. (۱)

شاید مراد از «لِّلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ» کافرانی باشند که در اوایل سوره نامشان برده شد و فرمود: الَّذِينَ كَفَرُوا ... كَرِهُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ (۲)

پیام ها:

۱- افراد ناراضی، آسیب پذیر و در تیررس توطئه های مخالفان هستند. قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا ... سَنُطِيعُكُمْ

۲- افراد منافق به کسانی که از احکام الهی ناراحت و ناراضی هستند، وعده پشتیبانی و حمایت و حتی اطاعت می دهند. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۳- منافقان با کفار و دشمنان اسلام همدست می باشند. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۴- نشانه ی ارتداد، همدلی با ناراضیان و کفار است. اِرْتَدُّوا ... سَنُطِيعُكُمْ

۵- پیروی از منحرفان حتی در بعضی امور، قابل سرزنش و توبیخ است.

«سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۶- بعضی برای حفظ مصالح و منافع خود، منافقانه عمل می کنند. در برخی امور، همراه مؤمنان و در برخی همراه کافران می شوند که مورد سرزنش اند. (گاهی به نعل و گاهی به میخ می زنند) «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ»

۷- قرارهای منافقان و ناراضیان علنی نیست، بلکه نامحسوس و مخفیانه است.

«وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

۸- منافقان به هوش آیند که خداوند از کارهای مخفی آنان آگاه است و ممکن است هر لحظه آنان را رسوا کند. «وَ اللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

۹- اگر انسان باور داشته باشد که خداوند تمام کارهای مخفی و اسرار او را می داند، توطئه چینی را کنار گذارده و با مردم شفاف برخورد می کند. «وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ»

فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبَارَهُمْ ﴿٢٧﴾

پس (حال آنان) چگونه خواهد بود، آنگاه که فرشتگان جانشان را باز گیرند، در حالی که به صورت و پشت آنان می کوبند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمَالَهُمْ ﴿٢٨﴾

این (نوع جان گرفتن) به خاطر آن است که آنان از آنچه خداوند را به خشم می آورد، پیروی کرده و خشنودی خدا را خوش نداشتند، پس خداوند نیز اعمالشان را تباه کرد.

نکته ها:

«توفی» به معنای بازگرفتن کامل چیزی است که به انسان داده اند. این واژه در قرآن، در مورد مرگ به کار می رود، زیرا مرگ در حقیقت، بازگرفتن روح خدا دادی از جسم است.

در آیه ۵۰ سوره انفال نیز، مشابه این آیه برای چگونگی جان دادن کفار آمده است.

شاید عذاب مرتدان از ناحیه صورت: «يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ»، تجسم اقبال و رو آوردن به سخط الهی است «اتَّبَعُوا مَا أَسْخَطَ اللَّهَ» و عذاب از ناحیه پشت: «أَدْبَارَهُمْ»، تجسم ادبار، پشت کردن و ناپسند شمردن رضوان الهی است. «وَ كَرِهُوا رِضْوَانَهُ»

پیام ها:

۱- آنان که دیگران را در برابر حق به مقاومت دعوت می کنند، با ذلت و عذاب جان خواهند داد. فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ...

۲- مرگ، نابودی نیست، بلکه گرفتن کامل روح و جان توسط فرشتگان است.

«تَوَفَّتْهُمُ»

۳- کیفر منافقان مرتد، از لحظه جان دادن آغاز می شود. «تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ»

۴- توجه به عمر محدود دنیا و خط پایانی توطئه ها و گرفتار شدن به عذاب، می تواند انسان را از توطئه بازدارد. فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ ... يَضْرِبُونَ ...

۵- دشمنی با وحی و قرآن، موجب خشم خداوند و بطلان اعمال انسان می شود.

ذَلِكَ ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۶- گرچه کافران در انتخاب راه و روش خود مختارند، «اتَّبِعُوا، كَرِهُوا» اما چاره ای جز پذیرش آثار و پیامدهای آن ندارند. «فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ»

۷- گاهی انسان نیکی ها و آنچه را کاشته است، خود به آتش کشیده و نابود می کند. اتَّبِعُوا ... كَرِهُوا ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

۸- حرکت در مسیری که رضای الهی در آن نیست، بیهوده گرایی و قابل توبیخ است. اتَّبِعُوا ... كَرِهُوا ... فَأَخْبَطَ أَعْمَالَهُمْ

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ» (۲۹)

آیا کسانی که در دل هایشان بیماری (نفاق و کفر) است، پنداشته اند که خداوند هیچ وقت کینه ها و حسادتشان را آشکار نخواهد کرد؟

وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ» (۳۰)

و اگر بخواهیم آنان را به تو می نمایانیم، آنگاه ایشان را به سیمایشان می شناسی و در شیوه و آهنگ کلامشان نیز آنان را خواهی شناخت و خداوند (ظاهر و باطن) کارهایتان را می داند.

نکته ها:

«ضغن» به معنای کینه شدید است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: هر کس چیزی را به راز در دل نگه دارد، در لابلای سخنان و

در چهره اش نمایان می شود. (۱)

هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله در غدیر خم، حضرت علی علیه السلام را به جانشینی خود منصوب کرد، بعضی گفتند: محمّد در بالا بردن بازوی پسر عمویش (از تعصب فامیلی و فامیل مداری) کوتاهی نمی کند. آنگاه این آیات نازل شد.

(۲)

پیام ها:

۱- سوء استفاده از ستّاریت خداوند عملی منافقانه و بیمار دلی است. «أَمْ حَسِبَ»

۲- رسوایی گنهکاران مخصوص قیامت نیست، بلکه در دنیا نیز امکان رسوایی هست. أَمْ ... أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ

۳- با افشاگری، منافقان را رسوا و خواب خوش را از آنان بگیریم. وَ لَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ ...

۴- حسادت و کینه، از عوامل بروز بیماری نفاق و دورویی است. فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ ... أَضْغَانَهُمْ

۵- خلق و خوی درونی انسان، در قیافه و چهره تأثیر گذار است و سیمای انسان تا حدود زیادی بیانگر سیرت اوست. «فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ»

۶- نه فقط اصل سخن، بلکه لحن سخن نیز باید مؤدبانه باشد. بی ادبی منافقان در سخن گفتن، نفاق درونی آنان را آشکار می سازد. «لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ»

وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ وَ نَبْلُوَنَّكُمْ» (۳۱)

ما قطعاً شما را می آزماییم تا از میان شما مجاهدان و صابران را نشان دهیم و اخبار (و اعمالتان) را آزمایش خواهیم کرد.

ص: ۹۵

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۲۶.

۲- ۲. تفسیر برهان.

«ابتلاء»، گاهی به معنای آزمایش افراد برای کشف حقیقت است، مانند: «إِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ» (۱) و گاهی به معنای ایجاد زمینه های مختلف برای بروز حالات درونی است، مانند این آیه. (۲) «تَبَلَّوْا أَنْخَبَارَكُمْ»

جمله «حَتَّىٰ تَعْلَمَ» به معنای «معلوم داریم» از ماده «علم» به معنای نشانه و علامت است نه از ماده «علم» در برابر جهل. یعنی آزمایش الهی، علامت شناسایی آنان است.

در آیه قبل خواندیم که خداوند عملکرد ما را می داند، «وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَاءَكُمْ» و برای علم و آگاهی خود نیاز به آزمایش ندارد. بنابراین آزمایش برای آن است که مردم کاری انجام دهند و بر اساس آن استحقاق پاداش یا کیفر را پیدا نمایند. همان گونه که ما شغل افراد را می دانیم، ولی بر اساس دانستن شغل به آنان مزد نمی دهیم، بلکه باید از آنان کاری انجام پذیرد تا استحقاق دریافت مزد را داشته باشند.

تفکیک انسان ها از یکدیگر مراحل دارد: در مرحله اول، انسان ها با کفر و ایمان جداسازی می شود و در مرحله دوم، اهل ایمان با جهاد و فرار از جهاد تفکیک می یابند و در مرحله سوم، جهادگران با صبر و مقاومت بیشتر. بنابراین آزمایش های الهی یکی پس از دیگری ادامه دارد.

از آیه ۱۶ تا اینجا، بارها سخن از منافقان و بیماردلان به میان آمد و سیمایی از آنان ترسیم شد که به جمع بندی آن اشاره می کنیم:

۱. تحقیر گفته های پیامبر. «مَاذَا قَالَ آتِفًا» (آیه ۱۶)

۲. ترس از فرمان جهاد. «ذَكَرَ فِيهَا الْقِتَالَ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ» (آیه ۲۰)

۳. فساد در زمین و قطع رحم. «تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ» (آیه ۲۲)

۴. ارتداد و برگشت از حق. «ارْتَدُّوا عَلَيَّ أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ» (آیه ۲۵)

ص: ۹۶

۱-۱. بقره، ۱۲۴.

۲-۲. مفردات راغب.

۵. به وعده های شیطان فریفته می شوند. «الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمَلَىٰ لَهُمْ» (آیه ۲۵)

۶. توطئه گری و اعلام همکاری با سایر مخالفان. «سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ» (آیه ۲۶)

۷. پیروی از کارهایی که سبب خشم الهی است. «اتَّبِعُوا مَا أَسْحَطَ اللَّهُ» (آیه ۲۸)

۸. ناخشنودی از کارهایی که سبب رضای الهی است. «كَرِهُوا رِضْوَانَهُ» (آیه ۲۸)

۹. کینه توزی. «أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ» (آیه ۲۹)

در برابر این همه خیانت، خداوند نیز آنان را با مهر زدن بر دلها، لعنت و دوری از رحمت خویش، عذاب و ضربه به صورت و پشت هنگام جان دادن و تباه و حبط شدن اعمالشان تهدید می نماید.

پیام ها:

۱- آزمایش مردم، امری حتمی و همگانی و یکی از سنت های الهی است. «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ» (حرف لام و نون تأکید، نشانه قطعی بودن آن است)

۲- یکی از بسترهای آزمایش و شناسایی انسان ها، میدان جنگ است. منافقان در جبهه رسوا می شوند. «حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ»

۳- در جهاد، صبر و استقامت نقش بسیار مهمی دارد. «الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ»

۴- ادعاهای و سخنان انسان، در صحنه عمل مورد آزمون الهی قرار می گیرند. «نَبْلُوا أَخْبَارَكُمْ»

۵- معیار ارزیابی الهی، موفقیت در آزمون های عملی است. «نَبْلُوا أَخْبَارَكُمْ»

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَشَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَىٰ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَ سَيَحِبُّ أَعْمَالَهُمْ» (۳۲)

همانا کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا بازداشتند و بعد از آنکه برایشان راه هدایت روشن شد، با پیامبر مخالفت کردند، هرگز به خداوند گزند نرسانند و زود باشد که خداوند اعمالشان را تباه سازد.

بازداشتن مردم از راه خدا، در قالب های متعددی می تواند صورت گیرد از جمله: تحریف قانون الهی، بدعت گذاری در دین، ایجاد شک در باورهای مردم، (نظیر «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ» (۱)، از کجا می دانید که صالح پیامبر است؟)، تضعیف رهبران الهی (نظیر گفتن شاعر، کاهن، ساحر و مجنون به پیامبران)، تهدید مردم برای جلوگیری از ایمان آوردن، سرگرم کردن مردم به مسائل لغو و غیر ضروری، ایجاد جنگ و جدال، وضع قوانین دست و پاگیر برای جلوگیری از کارهای الهی، در رأس قرار گرفتن ناهلان در امور دینی و ایجاد شایعه برای افراد لایق.

انسان گاهی به جای حق پذیری و اقدام در مسیر رشد و کمال خود، با حق به ستیز برخاسته و خود را به صورت بدترین عنصر در می آورد:

- با خدا، دشمنی و لجاجت می کند. كَفَرُوا ... بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ

- با پیامبر، مخالفت و سرسختی دارد. «شَاقُوا الرَّسُولَ»

- با مردم، دشمنی کرده و مانع حق پذیری آنان می شود. صَدُّوا عَنْ ...

- با خود دشمنی کرده و باعث نابوی و هلاکت خویش می شود. «سَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ»

پیام ها:

۱- کفر، سرچشمه ی ظلم به خود، جامعه و پیامبران است. كَفَرُوا ... صَدُّوا ... شَاقُوا الرَّسُولَ

۲- خداوند با ارائه راههای هدایت و کمال، با مردم اتمام حجت می کند. «تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى» (شناخت حق، تکلیف و مسئولیت انسان را بیشتر می کند)

۳- کفر و تلاش منحرفان هیچ گونه لطمه ای به خداوند نمی زند. «لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ»

۴- عناد و لجاجت بعد از آگاه شدن، سبب تباه شدن اعمال است. «سَيُحِبُّ أَعْمَالَهُمْ»

ص: ۹۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ وَ لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ ﴿٣٣﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! خدا را اطاعت کنید و از رسول (نیز) پیروی نمایید و کارهایتان را باطل نسازید.

نکته ها:

در آیات و روایات، برخی اعمال و گفتارها سبب بطلان اعمال معرّفی شده اند، از جمله:

۱. منت گذاشتن و آزار دادن نیازمندان، که پاداش انفاق را محو می کند. «لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَ الْأَذَى» (۱)

۲. بی ادبی نسبت به رهبران الهی، «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ... أَنْ تَحْبِطَ أَعْمَالُكُمْ» (۲) صدای خود را بر صدای پیامبر برتر قرار ندهید تا کارهایتان تباه نشود.

۳. عُجب و حسد. «الهی عبدنی لک و لا تفسد عبادتی بالعجب» (۳) چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند: «ان الحسد يأكل الايمان كما تأكل النار الحطب» (۴) حسد نیکی ها را نابود می کند همان گونه که آتش هیزم را می سوزاند.

۴. شرک به خدا. «لَئِنْ أَشْرُكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» (۵) اگر شرک ورزی قطعاً عمل تو را تباه می کند.

۵. ریا که گونه ای از شرک است. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ ... (۶)

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس یک «سبحان الله» بگوید، درختی در بهشت برای او کاشته می شود. شخصی گفت: پس ما (که همواره به این ذکر مشغولیم) درختان بسیار زیادی در آنجا داریم! حضرت آیه فوق را تلاوت کرده و فرمودند: مواظب باشید آتشی پس از آن نفرستید تا آنها را بسوزاند. (۷)

ص: ۹۹

۱- ۱. بقره، ۲۶۴.

۲- ۲. حجرات، ۲.

۳- ۳. دعای مکارم الاخلاق.

۴- ۴. کافی، ج ۲، ص ۳۰۶.

۵- ۵. زمر، ۶۵.

۶- ۶. نساء، ۳۸.

۷- ۷. تفسیر نورالثقلین.

در مورد معنای عبارت «لَا تُبْطَلُوا أَعْمَالَكُمْ» با توجه به صدر آیه، سه وجه می توان ذکر کرد:

(الف) ایمان خود را حفظ کنید و مشرک نشوید که اعمالتان باطل می شود. زیرا شرک اعمال را تباه می کند. «لِئِنْ أَشْرَكْتَ لِيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ» (۱)

(ب) با ترک اطاعت از رسول خدا، اعمالتان را تباه نسازید.

(ج) با منت گذاشتن به پیامبر، اعمال خود را تباه نکنید. چنانکه خداوند می فرماید: «يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِلَّا بِإِسْلَامِكُمْ» (۲)

پیام ها:

۱- گرچه مخاطب قرآن، مؤمنان هستند، اما ذکر این عنوان در آغاز برخی آیات، بیانگر شخصیت دادن و تکریم آنان است. یا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ ...

۲- اولویت ها و سلسله مراتب را مراعات کنیم. در اینجا نام خداوند قبل از پیامبر آمده است. «أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۳- لازمه ی ایمان، تسلیم بودن و اطاعت از فرامین خدا و رسول است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۴- دستورات دین، دو نوع است: دستورات ثابت که از طرف خداوند است.

«أَطِيعُوا اللَّهَ» و دستورات متغیر که به مقتضای ضرورت ها و نیازها از طرف حاکم اسلامی صادر می شود. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۵- پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله معصوم است. فرمان اطاعت از پیامبر بدون هیچ قید و شرطی، نشانه عصمت او و واجب الاتباع بودن اوست. «أَطِيعُوا الرَّسُولَ»

۶- مؤمنان، به ایمان خود مغرور نشوند که اعمالشان در معرض خطر است.

الَّذِينَ آمَنُوا ... لَا تُبْطَلُوا أَعْمَالَكُمْ

ص: ۱۰۰

۱- ۱. زمر، ۶۵.

۲- ۲. حجرات، ۱۷.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ﴿٣٤﴾

همانا کسانی که کفر ورزیدند و (مردم را) از راه خدا باز داشتند، سپس در حال کفر از دنیا رفتند، پس خداوند هرگز آنان را نخواهد بخشید.

نکته ها:

این آیه در میان دو آیه قرار گرفته که خطاب به مؤمنان است و لذا خطر ارتداد مؤمنان را که به کفر آنان بیانجامد گوشزد می کند. خطری که بسیار بدفرجام است.

با اینکه خداوند همه گناهان را می بخشد، «إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا» (۱) و راه توبه برای همه و همیشه و نسبت به هر گناه تا لحظه مرگ باز است، امّا آنان که در حال کفر از دنیا بروند و یا مرتد شده و باز نگردند و یا منافقان، مشمول مغفرت نمی گردند. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ» (۲)، «فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ»

پیام ها:

۱- کفر، مایه ی بطلان اعمال گذشته انسان در دوره ایمان می گردد. لَا تُبْطِلُوا أَعْمَالَكُمْ ... الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- هنگام مردن مهم این است که انسان مؤمن بمیرد یا کافر. كَفَرُوا ... مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ

۳- کفر و عناد، عامل بازداشتن دیگران از نیکی ها و خوبی ها می گردد. «كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- آمرزش الهی تا قبل از دیدن علائم مرگ امکان پذیر است. «مَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ»

ص: ۱۰۱

۱- (۱). زمر، ۵۳.

۲- (۲). نساء، ۴۸.

فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ وَلَنْ يَتَرَكَكُمْ أَغْمَالَكُمْ ﴿٣٥﴾

پس سستی نورزید، تا به سازش دعوت کنید، با اینکه شما برترید و خداوند با شماست و هرگز چیزی از (پاداش) اعمالتان را کم نمی کند.

نکته ها:

جمله «يَتَرَكَكُمْ» از «وتر» به معنای نقصان و کاهش است.

سؤال: قرآن در یک جا می فرماید: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (۱) اگر دشمن آغوش خود را برای صلح باز کرد، شما نیز بال خود را بگشایید و پیشنهاد صلح را بپذیرید، اما این آیه از صلح انتقاد کرده و می فرماید: «فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ» پس تکلیف چیست و باید به کدام آیه عمل کرد؟

پاسخ: هر آیه نظر به یک جنبه ای دارد، سازش بر اساس ترس و سستی و رعب زدگی ناپسند است، زیرا آرزو و علاقه دشمنان همین است، «وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ» (۲) اما مدارا که از موضع قدرت و ترحم بر ضعیف است، پسندیده می باشد. چنانکه آهسته رفتن گاهی بر اساس ضعف جسمی است و گاهی برای همراهی با کودکان و سالمندان که توان تند رفتن ندارند. اسلام می فرماید: شما از نظر روحیه، قدرت و امکانات باید در مرحله عالی باشید و در آن حال اگر دشمن تقاضای صلح کرد بپذیرید.

مراد از معیت و همراهی خداوند با مؤمنان «وَاللَّهُ مَعَكُمْ»، معیت عمومی خداوند، که فرموده است: «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (۳) نیست، بلکه معیت خاص است که در اینجا به معنای عزت و نصرت و هدایت ویژه الهی نسبت به مجاهدان راه اوست. (۴) چنانکه در آیات دیگر نیز به این همراهی خاص اشاره شده است: «إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ» (۵)

هنگامی که خداوند متعال خطاب به مؤمنان فرمود: «وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» امکان داشت که

ص: ۱۰۲

۱-۱. انفال، ۶۱.

۲-۲. قلم، ۹.

۳-۳. حدید، ۴.

۴-۴. تفسیر فرقان.

۵-۵. عنکبوت، ۶۹.

برخی مؤمنان با دیدن کمی نفرات خودی و کثرت نفرات و تجهیزات و قدرت دشمن دچار تردید و دودلی شوند، لذا خداوند بلافاصله فرمود: «وَ اللَّهُ مَعَكُمْ» . (۱)

پیام ها:

- ۱- مؤمن، نباید به خود سستی راه دهد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَلَا تَهِنُوا
 - ۲- صلابت و استحکام جبهه داخلی، شرط اساسی پیروزی است. فَلَا تَهِنُوا ...
 - ۳- پیشنهاد صلح و سازش، از جانب جبهه ایمان مطرح نمی گردد. «فَلَا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ» (ولی اگر دشمنان پیشنهاد دادند و به مصلحت بود پذیرفته می شود. «وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ لَهَا»)
 - ۴- به مسلمانان روحیه بدهید و ارزش آنان را به خودشان تذکر دهید. «وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ»
 - ۵- امدادهای الهی همواره با مؤمنان مجاهد است. «وَ اللَّهُ مَعَكُمْ»
 - ۶- خداوند، پاداش مجاهدان را تضمین نموده است. «وَ لَنْ يَتْرُكَنَّ أَعْمَالَكُمْ»
- إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهُوَ وَ إِنْ تَوَمَّنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ» (۳۶)

زندگی دنیوی، تنها بازیچه و سرگرمی است و اگر ایمان آورید و پروا پیشه کنید، خداوند به شما پاداش می دهد و همه امواتان را نمی خواهد.

نکته ها:

«لَعِبٌ» کاری است که انگیزه واهی دارد و «لَهُوَ» کاری است که انگیزه عاقلانه ندارد.

در آیه قبل، از سستی و سازش با کفار نهی شد، این آیه گویا به عامل مهم سستی که علاقه به دنیاست اشاره می کند و می فرماید: دنیا شما را نفریبند.

یوسف علیه السلام در نزد پدر، فرزندی عزیز؛ در دید برادران، رقیب؛ در دید کاروانیان که او را از چاه

ص: ۱۰۳

بیرون آوردند، برده؛ در دید زلیخا، معشوق و در دید زندانیان خوابگذار است. دنیا نیز در دید اکثر مردم، وسیله‌ی سرگرمی و کامیابی است، ولی در نگاه مؤمنان؛ کلاس خداشناسی و همه چیز آن آیات الهی و بازار تجارت عمل صالح و مزرعه آخرت و کسب فضیلت است.

آفرینش الهی بر اساس لهو و لعب نیست، «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لِأَعْبِينَ» (۱) بلکه این انسان است که به خاطر عدم استفاده صحیح، آن را لهو و لعب و وسیله زینت و تفاخر و تکاثر قرار می‌دهد.

پیام‌ها:

۱- دلدادگی به دنیا و دنیاطلبی، از عوامل اساسی سستی و ضعف مؤمنان است.

فَلَا تَهِنُوا ... إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا

۲- دنیا منهای ایمان و تقوا، بازیچه است. «لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۳- تقوا از آثار ایمان و مرحله‌ای بالاتر است. «تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا»

۴- ایمان و تقوا دو عاملی است که دنیای انسان را از پوچی خارج می‌کند. «لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِن تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ»

۵- ایمان و تقوا، منافاتی با داشتن ثروت ندارد. تُوْمِنُوا وَ تَتَّقُوا ... لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ

۶- فرمان انفاق، اطعام، زکات، خمس و صدقه، برای رشد ماست، نه پرداخت مزد هدایت. «لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ»

إِنْ يَسْئَلُكُمْوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبَحَّلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغَانَكُمْ» (۳۷)

اگر خداوند همه اموالتان را بخواهد و به آن اصرار ورزد، بخل می‌ورزید و (به سبب همین بخل)، کینه‌های شما را آشکار می‌سازد.

نکته‌ها:

«یُحْفِكُمْ» از «احفاء» به معنای اصرار در مطالبه و سؤال است و «أضغان» جمع «ضغن» به

ص: ۱۰۴

معنای کینه شدید است.

دل بستگی برخی انسان ها به مال دنیا به قدری است که حتی اگر خداوند هم از آنان چیزی را مطالبه کند، کینه او را به دل می گیرند.

پیام ها:

۱- خصلت های انسان، در برخورد با اوامر و نواهی الهی هویدا می شود.

إِنْ يَسْئَلُكُمْ هَا... تَبَخَّلُوا

۲- دل بستگی شدید به دنیا و بخل ورزیدن، مورد انتقاد و سرزنش است.

إِنْ يَسْئَلُكُمْ هَا... تَبَخَّلُوا

۳- خداوند انسان را به امور حرجی و مشقت آور فرمان نداده است. «فَيُخْفِكُمْ» (قوانین و فرمان های الهی متناسب با استعداد و توان ذاتی انسان هاست، ما نیز قوانین را آنگونه قرار ندهیم که مردم موضع خصمانه بگیرند).

۴- صفا یا کینه دوستان، به هنگام سخاوت و بخل کشف می شود. «يُخْرِجُ أَضْغَانَكُمْ»

هَذَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَدْعُونَ لِنُفْسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّهُ يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (۳۸)

آگاه باشید! این شماست که برای انفاق در راه خدا دعوت می شوید، پس بعضی از شما بخل می ورزند و هر کس بخل ورزد، فقط نسبت به خود بخل می ورزد و خداوند غنی و بی نیاز است و شما باید نیازمندان و اگر روی بگردانید، قومی غیر شما را جانشین شما می کند که آنان مثل شما (سست ایمان و بخیل) نباشند.

نکته ها:

سؤال: در دو آیه قبل فرمود: «لَا يَسْئَلُكُمْ أَمْوَالَكُمْ» ما از اموال شما چیزی نمی خواهیم، در حالی که این آیه مردم را دعوت به انفاق کرده و از آنان چیزی می خواهد، این چند آیه را

چگونه در کنار هم جمع نماییم؟

پاسخ: مراد از «لَا يَشِيئُ لَكُمْ مِنْ أَمْوَالِكُمْ» آن است که ما در قبال هدایت و ایمانتان چیزی از شما نمی خواهیم و یا برای خودمان نیازی به شما نداریم، ولی دعوت به انفاق در این آیه، برای ایجاد عدالت اجتماعی، وحدت، نوع دوستی، برطرف کردن کدورت ها، کینه ها و تبعیض هایی است که اگر برطرف نشود، تفاوت طبقاتی به صورت یک عقده و انفجار و انتقام در می آید و دعوت به انفاق برای حفظ نظام زندگی خود انسان ها است. لذا خداوند می فرماید: هر کس بخل ورزد، به ضرر خودش خواهد بود و خداوند از هر جهت غنی و بی نیاز است.

در تفاسیر می خوانیم که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پاسخ کسی که پرسید: آن قوم دیگر که بخل نمی ورزند کیانند؟ حضرت دستی به شانه سلمان زدند و فرمودند: منظور، قوم سلمان (مردم ایران) است، سوگند به آن کس که جانم به دست اوست، اگر ایمان به ثریا بسته باشد، گروهی از فارسیان آن را به چنگ می آورند. (۱)

در شیوه تربیت باید مراحل طی شود:

الف) هشدار به مخاطب. «هَا أَنْتُمْ»

ب) درخواست و دعوت. تُدْعُونَ ...

ج) توجیه و استدلال. «مَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ»

د) تکرار و قاطعیت. «وَ اللَّهُ الْعَزِيزُ وَ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ»

ه) اتمام حجّت و تهدید. «وَ إِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ ...»

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی باید مخاطب را برای شنیدن حساس کرد. «هَا أَنْتُمْ ...»

۲- تا می توانید با دست خود انفاق کنید که وارثان کاری نخواهند کرد. «لِتُنْفِقُوا»

۳- آنچه مورد دعوت الهی است، کار خالصانه است. «لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۴- مردم را باید به انفاق و کمک به دیگران دعوت کرد، اما باید آزادشان گذاشت

ص: ۱۰۶

تا با فکر و انتخاب خود گامی بردارند. «فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ»

۵- کسی که بخل می ورزد، گمان می کند مردم را از مال خود محروم کرده، در حالی که خودش را از محبوبیت و عزت و قرب الهی محروم کرده است.

«فَأَيُّكُمْ يَبْخُلُ عَنْ نَفْسِهِ»

۶- بخل مربوط به روحیه افراد است و لازمه ی آن ثروتمند بودن نیست، چه بسیارند افرادی که سرمایه دارند و بخل ندارند. «فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ»

۷- دعوت به انفاق، نشانه ی نیاز خداوند نیست. «وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ»

۸- در تبلیغ، مخاطبین را مغرور نکنیم. تُدْعُونَ لِتُنْفِقُوا ... أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ (در کنار دعوت به انفاق، بی نیازی خدا و فقر و نیازمندی انسان را یادآور می شود)

۹- در تبلیغ و دعوت، از تملق مردم پرهیز شود و کرامت احکام الهی حفظ گردد.

تُدْعُونَ لِتُنْفِقُوا ... وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ

۱۰- احکام خداوند تعطیل نمی شود، گرچه شما آن را انجام ندهید. «إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۱۱- همان گونه که تاریخ گذشته درس عبرت است، آینده نگری نیز می تواند سازنده باشد. «يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ»

۱۲- ترک انفاق به قدری خطر دارد که ممکن است خداوند ملت یا رژیم را قلع و قمع کند. «وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ ...»

۱۳- برای تربیت و ترغیب، گاهی باید از اهرم تهدید استفاده کرد. «وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبَدِلْ»

۱۴- زمین، هرگز از افراد صالح خالی نخواهد ماند. «يَسْتَبَدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (سنت الهی آن است که زمین خالی از حجت نباشد).

۱۵- آنچه برای خداوند مطرح است بسندگان مطیع است، من و شما ندارد. «قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ» (دین الهی برای بقا و استمرار خود، وابسته به هیچ گروه و قوم خاصی نیست). «وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

این سوره بیست و نه آیه دارد و در سال ششم هجری بعد از ماجرای صلح حدیبیه، در مدینه نازل شده است.

عمده مطالب این سوره در مورد بشارت فتح مکه و مسائل مربوط به صلح حدیبیه، بیعت رضوان، کارشکنی منافقان و کسانی که از جهاد تخلف کردند و در پایان سیمایی از یاران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾

همانا ما گشایش آشکاری را برای تو پیش آوردیم.

لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢﴾

تا خداوند برای تو گناه پیش و پس (از هجرت را که کفار مکه به تو نسبت می دهند) ببخشد و نعمتش را بر تو تمام کند و تو را به راه راست هدایت نماید.

وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾

و خداوند تو را با پیروزی شکست ناپذیری یاری نماید.

نکته ها:

در این که مراد از «فتح مبین» در آیه اول سوره فتح چیست، میان مفسران اختلاف است؛ گروهی مانند: آلوسی، ابوالفتوح، علامه طباطبایی و فیض کاشانی، آن را مربوط به صلح حدیبیه می دانند و گروه دیگری مانند شیخ طوسی، زمخشری و فخر رازی، آن را مربوط به فتح مکه دانسته اند و هر دو گروه به روایاتی استناد کرده اند.

صلح حدیبیه از آن جهت مهم است که سرآغاز فتح مکه و پیروزی های مهم پس از آن بوده است، علاوه بر آنکه تا آن روز مشرکان تنها به نابودی مسلمانان می اندیشیدند و برای آنان جایگاهی قائل نبودند، اما با پذیرش صلح، در حقیقت مسلمانان را پذیرفتند که این در واقع

پیروزی بزرگی در صحنه سیاسی اجتماعی بود.

فتح مبین از آن جهت بود که در سال ششم، یک هزار و چهارصد نفر همراه حضرت بودند ولی بعد از دو سال، ده هزار نفر در فتح مکه با پیامبر همراه بودند.

در نظام هدایت الهی، ابهامی وجود ندارد و همه روشن و روشنگر می باشند، از جمله:

فرستاده اش روشنگر است. «رَسُولٌ مُبِينٌ» (۱)

قرآتش روشن و روشنگر است. «قُرْآنٍ مُبِينٍ» (۲)

با زبانی روشن و واضح بیان شده است. «هَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ» (۳)

هشدارهایش نیز بدون ابهام است. «نَذِيرٌ مُبِينٌ» (۴)

حتی جنگ و صلحش نیز روشن است. «فَتْحًا مُبِينًا»

پس هر گروهی در برابر این همه شفافیت مخالفت کند، گمراهی او نیز بسیار روشن است.

«وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا»

(۵)

در این آیات، شش مرتبه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد خطاب واقع شده است، فَتَحْنَا لَكَ ... لِيُغْفَرَ لَكَ ، ذَنْبِكَ ، عَلَيْكَ ، يَهْدِيكَ ، يَنْصُرُكَ که بیانگر جایگاه ویژه پیامبر اسلام نزد خداوند است.

کلمه «ذنب» به معنای دنباله و آثار و پیامدهای هر چیز است و بیشتر در مورد گناه و پیامدهای سوء آن بکار می رود.

شکی نیست که هر حرکت حق طلبانه، برای منحرفان خوشایند نیست و آن ندا را گناه می شمردند و بر ضدّ منادیان آن، انواع مشکلات، نگرانی ها، آزار و شکنجه ها، نسبت های ناروا، توطئه ها، اختلافات و شایعات را به راه می اندازند، امام رضا علیه السلام فرمودند: گناه هیچ کس نزد مشرکان، بیشتر از گناه پیامبر نبود، زیرا پیامبر با بت پرستی مبارزه می کرد و حال آنکه مشرکان تا قبل از فتح مکه ۳۶۰ بت داشتند، اما با فتح مکه و پیروزی قدرتمند پیامبر و مسلمانان، تمام اشتباهات پوشانده ماند.

(۶)

خداوند در سال دوم هجری که قبله تغییر کرد و سال ششم که صلح حدیبیه به وقوع

- ١-١. دڤان، ١٣.
- ٢-٢. ؤر، ١.
- ٣-٣. نءل، ١٠٣.
- ٤-٤. اءرف، ١٨٤.
- ٥-٥. اءاب، ٣٦.
- ٦-٦. ؤفسفر نورالءقلفن.

پیوست و سال هشتم که مکه فتح گردید، وعده تمام کردن نعمت را در آینده می دهد می فرماید: «يَتِمُّ نِعْمَتُهُ»، اما در حجه الوداع به آن وعده ها جامه عمل پوشاند و با اعلام نصب حضرت علی علیه السلام به امامت، نعمت را تمام کرد و فرمود: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» (۱)

ماجرای صلح حدیبیه

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ماه ذی القعدة سال ششم هجرت، به قصد سفر حج به سوی مکه حرکت کرد و مسلمانان را به شرکت در این سفر، تشویق نمود و سرانجام با جمعیت یک هزار و چهارصد نفری، با لباس احرام به سوی مکه حرکت کردند. خبر به مشرکان مکه رسید و در نزدیکی مکه (روستای حدیبیه) راه را بر مسلمانان بستند و مانع ورود آنان به مکه شدند.

در این ماجرا، نمایندگان از دو طرف برای گفتگو رفت و آمد کردند، نماینده مشرکان هنگامی که دید مسلمانان چنان شیفته پیامبرند که قطرات آب وضوی پیامبر را برای تبرک برمی دارند، به مشرکان گفت: با این عشق و علاقه ای که مردم به محمد دارند، نمی توانید آنها را از او جدا کنید.

عثمان به عنوان سفیر مسلمانان برای مذاکره به مکه رفت، اما شایع شد که او را در مکه به قتل رسانده اند. پیامبر صلی الله علیه و آله برای آماده باش مسلمانان، در زیر درختی با یارانش تجدید بیعت کرد که این بیعت، بیعت رضوان نام گرفت.

پس از چند روز، عثمان به سلامت برگشت و با حضور نمایندگان دو طرف، صلح نامه ای در چند ماده تهیه و توسط حضرت علی علیه السلام نوشته شد و به امضای طرفین رسید. از جمله این که دو گروه متعهد شدند:

تا ده سال، جنگی میان آنان صورت نگیرد.

مسلمانان از همانجا برگردند و سال آینده به مدت سه روز برای عمره به مکه بیایند.

به دستور پیامبر صلی الله علیه و آله شترانی را که برای حج آورده بودند، در همانجا قربانی کردند و سرهای

ص: ۱۱۳

خود را تراشیده و از احرام خارج شدند و به مدینه بازگشتند.

گرچه مسلمانان به حج نرفتند، ولی این صلح نامه و مفاد آن که تعطیل شدن جنگ به مدت ده سال و آزاد شدن مراسم عمره بود، برای مسلمانان پیروزی آشکاری به حساب می آمد.

زیرا پایانی بر خصومت و رزی آشکار مشرکان و گشودن راهی برای تبلیغ دین و تجدید قوای مسلمانان بود و زمینه ساز فتح مکه گشت.

پیام ها:

۱- پیروزی همیشه در سایه جنگ و جهاد نیست. **إِنَّا فَتَحْنَا**... (خداوند صلح حدیبیه یا فتح مکه را پیروزی نامیده است).

۲- موفقیت و پیروزی خود را در سایه لطف خدا بدانیم، نه نتیجه فکر، طرح، تدبیر و قدرت خود. **إِنَّا فَتَحْنَا**...

۳- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مورد عنایت مخصوص خداست. **فَتَحْنَا لَكَ** ... **لِيُغْفِرَ لَكَ** ...

يَهْدِيكَ ... **يُنْصِرُكَ** (مخاطب شخص پیامبر است)

۴- همه چیز به دست خداست. **«فَتَحْنَا، لِيُغْفِرَ، يُتِمَّ، يَهْدِيكَ، يُنْصِرُكَ»** (تا خدا اراده نکند، هیچ چیزی تحقق پیدا نمی کند).

۵- پیروزی بر دشمن، هدف نهایی نیست، بلکه مقدمه ای برای دریافت نعمت های دیگر است. **«فَتَحْنَا، لِيُغْفِرَ، وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ»**

۶- اگر برای خدا کار کنیم، خداوند خود پاسخ دشمنان ما را می دهد و دهان آنان را می بندد. **«لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ»**

۷- حتی پیامبر هم با هدایت و توفیق الهی به راه مستقیم می رود. **«يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»**

۸- آنچه خداوند مرحمت می کند، برجسته ترین، روشن ترین و بهترین هاست.

پیروزی آشکار، نعمت تمام، هدایت به راه مستقیم و نصرتش غالب است.

«فَتَحْنَا مَبِينًا، يُتِمُّ نِعْمَتَهُ، يَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، نَصْرًا عَزِيزًا»

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيُزِيلُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾

اوست که آرامش را به دل های مؤمنان نازل کرد، تا ایمانی بر ایمانشان بیفزایند و لشکریان آسمان ها و زمین برای خداست و خداوند، دانای حکیم است.

نکته ها:

«سکینه» به معنای سکون و آرامش است و خداوند این حالت را به هر کس عنایت کند، نتایج بسیاری را برای او در پی دارد، از جمله: از ملامت ها نمی هراسد، توکل دارد، اگر چیزی را از دست بدهد غمناک نمی شود و اگر چیزی را به دست آورد طغیان و نافرمانی نمی کند.

استقبال یا بی اعتنایی مردم، شهرت یا گمنامی و فقر و غنا در او اثری ندارد.

همان گونه که القای ترس بر دل کفار یکی از امدادهای الهی است، «سَيُنْفِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۱) آرامش نیز نعمتی الهی است که بر قلوب مؤمنان وارد می کند. «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- آرامش روحی تنها در سایه الطاف الهی است و هیچ فرد یا چیز دیگری نمی تواند به انسان آرامش دهد. «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ»

۲- دریافت الطاف الهی، لیاقت می خواهد. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ ...

۳- ظرف آرامش، دل مؤمن و وسیله آرامش یاد خداست. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ ... (چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (۲))

۴- ایمان، درجاتی دارد و قابل کم یا زیاد شدن است. «لِيُزِيلُوا إِيمَانًا»

۵- یک مرحله از ایمان، مقدمه رسیدن به آرامش و مرحله دیگر ایمان آرامش

ص: ۱۱۵

۱- ۱. آل عمران، ۱۵۱.

۲- ۲. رعد، ۲۸.

است. «لِيُزِدُوا إِيمَانًا» (ابتداء، ایمانی لازم است تا خداوند آرامش را بر دل نازل کند «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» و نتیجه آرامش، بالارفتن ظرفیت و زیاد شدن ایمان است).

۶- توجّه به جنود الهی در زمین و آسمان، وسیله آرامش است. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ

۷- همه هستی، لشکریان خداوند هستند. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۸- اللطاف الهی و یاری رسانی خداوند، عالمانه و حکیمانه است. «وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا»

لِيَدْخُلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَ يُكَفِّرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ كَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا» (۵)

تا خداوند مردان و زنان با ایمان را، به باغ‌هایی (از بهشت) که نهرهایی از زیر (درختان) آن جاری است، داخل کند، در حالی که جاودانه در آن باشند و گناهانشان را می‌پوشاند و این نزد خداوند، رستگاری و کامیابی بزرگی است.

نکته‌ها:

کلمه «فوز» که در قرآن همراه کلمات «کبیر، مبین و عظیم» آمده، به معنای رسیدن به خیر و سعادت است.

در آیه اول و دوم، خداوند چهار نعمت به پیامبرش عطا فرمود و در آیه چهارم و پنجم، چهار نعمت و لطفی که خداوند به مؤمنان عطا کرده، بیان شده است.

نعمت‌های پیامبرش عبارت بودند از: پیروزی آشکار، مغفرت، اتمام نعمت و هدایت پیامبر و نصرت او در سایه فتح مبین. اما نعمت‌هایی که به مؤمنان عطا فرمود: سکینه و آرامش، زیاد

شدن ایمان، داخل شدن به بهشت و پوشاندن بدی ها. (۱)

بهشت جای طهارت و پاکی است و کوچک ترین آلودگی در آن راه ندارد. ابتدا باید لغزشهای بهشتیان تطهیر شود، آنگاه وارد بهشت شوند. لِيُدْخَلَ ... يُكْفَرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمُ الْبَتَّهٖ مُمْكِنٌ است مراد از تکفیر، بخشش گناهان نباشد بلکه پوشاندن گناهان از ذهن خود بهشتیان باشد تا آنان در بهشت با یادآوری گناهان خویش شرمنده و مکدر نشوند.

پیام ها:

۱- نزول آرامش الهی، سبب افزوده شدن ایمان و زمینه ورود به بهشت است.

أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِيُزِدُوا إِيمَانًا ... لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ

۲- زنان همراه و همفکر، در کنار مردان به فوز و رستگاری می رسند. «لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ» (گرچه فتح مبین به دست مردان صورت گرفت، ولی زنان همفکر آنان که به وظیفه خود عمل نمایند و از شرکت مردان و فرزندان خود در جبهه و جهاد راضی باشند، در پاداش ها در کنار مردان هستند).

۳- معنای ایمان، آن نیست که هیچ لغزشی از انسان سر نزنند. الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ...

يُكْفَرُ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ

۴- مؤمنان، با مغفرت و چشم پوشی خداوند از لغزشهای آنان، شایسته ورود به بهشت می شوند (نه اعمال خود). لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ ... يُكْفَرُ عَنْهُمْ

۵- سعادت و رستگاری بزرگ و واقعی مؤمن آن است که در دنیا دلی آرام داشته و در آخرت بهشتی باشد. أَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... لِيُدْخَلَ ... فَوْزًا عَظِيمًا (سعادت کامل و ارزشمند است که هم در دنیا باشد و هم در آخرت).

ص: ۱۱۷

و يُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾

و مردان و زنان منافق و مردان و زنان مشرک را که به خداوند گمان بد دارند،(و می گویند خداوند پیامبرش را یاری نخواهد کرد)، عذاب کند، بدی بر آنها احاطه کرده است، خداوند بر آنان غضب کرده و از رحمت خود دورشان ساخته و برایشان جهنم را آماده کرده است که بد سرانجامی است.

و لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾

و لشکریان آسمان ها و زمین برای خداوند است و خدا شکست ناپذیر حکیم است.

نکته ها:

﴿دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ به معنای حادثه ی تلخ و فراگیر است. (۱)

پس از بیان الطاف چهارگانه خداوند بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و همچنین بر مؤمنان در آیات قبل، در این آیه، چند تهدید برای منافقان و مشرکان بیان شده است.

در این آیه، نام منافق قبل از مشرک آمده، گویا نفاق از شرک و منافق از مشرک بدتر است.

ممکن است مراد از عذاب منافقان و مشرکان، عذاب آخرت نباشد، بلکه عذاب و تنگناهای خط نفاق و شرک باشد که پس از صلح حدیبیه و فتح مکه گریبانگیر آنان می شود.

در حدیث می خوانیم: خداوند هیچ بنده ای را پس از توبه و استغفار، عذاب نمی کند مگر به خاطر سوء ظنّ به خدا و امیدوار نبودن به او. آنگاه امام این آیه را تلاوت فرمودند. (۲)

﴿لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ﴾ یکبار برای لطف به مؤمنان در آیه ۴ آمد و یکبار نیز در این آیه برای قهر و عذاب آمده است.

اما آنجا که خداوند لشکریانی برای خیر رسانی به مؤمنان می فرستد، خود را با کلمه «عَلِيمًا

ص: ۱۱۸

(۱-۱). مفردات راغب.

(۲-۲). بحار، ج ۶۷، ص ۳۹۹.

حَكِيمًا» توصیف فرموده، ولی آنجا که لشکریان را برای قهر و عذاب می فرستد، خود را با «عَزِيزًا حَكِيمًا» ستوده است، و این به خاطر آن است که به مؤمنان بگوید: تمام کارهای شما را می دانم و به مخالفان بگوید: سر و کار شما با قدرتی شکست ناپذیر است. ولی در هر دو حال، کار ما حکیمانه است نه از روی انتقام و کینه و عقده و امثال آن.

پیام ها:

۱- تشویق خوبان و تهدید منحرفان، در کنار هم لازم است. لِيُدْخَلَ الْمُؤْمِنِينَ ... وَ يُعَذَّبَ الْمُتَفِئِينَ ...

۲- ممکن است حادثه ای برای عدّه ای مفید و برای دیگران عذاب باشد. فتح مسین برای مؤمنان لطف الهی و برای دیگران عذاب بود. لِيُغْفَرَ ... لِيُدْخَلَ ... يُعَذَّبَ

۳- زنان، در کسب فضایل یا رذایل، مانند مردانند. الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ ... الْمُتَفِئِينَ وَ الْمُتَفِئَاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكَاتِ

۴- سوء ظنّ به خدا، کار منافقان و مشرکان است و گرنه مؤمنان، امید و عشق و توکل به خدا دارند. «الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ»

۵- منافقان و مشرکان، در شیطنت و انحراف، همفکر و همراه یکدیگرند.

«الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ»

۶- مؤمن به خاطر ایمانش، در سکینه و آرامش است، ولی مشرک و منافق به دلیل انحراف و سوء ظنّ به خدا، گرفتار اضطراب و ناآرامی هستند. «دَائِرَةُ السَّوْءِ»

۷- منافق و مشرک، در دنیا و آخرت از رحمت الهی به دور هستند. «غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا»

۸- خداوند، کار خود را از طریق اسباب و علل انجام می دهد. لِلَّهِ جُنُودٌ ...

۹- خداوند هم برای لطف به مؤمنان لشکریان فراوان دارد و هم برای نزول قهر بر غضب شدگان. لِلَّهِ جُنُودٌ ...

۱۰- مانور قدرت الهی، برای ایجاد تقوا و عشق، کارساز است. «لِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا» (۸)

همانا ما تو را گواه (بر اعمال) و بشارت دهنده و بیم دهنده فرستادیم.

□
لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا» (۹)

تا به خدا و رسولش ایمان آورید و او را یاری کنید و بزرگش بدارید و خداوند را بامدادان و شامگاهان، تسبیح گوید.

نکته ها:

«تُعَزِّرُوهُ» از «تعزیر» به معنای بازداشتن است و مقصود آن است که پیامبر صلی الله علیه و آله را از هرگونه اذیت و آزار حفظ کنید.

ممکن است مراد از «شاهد» ارائه یک الگوی کامل باشد. وقتی گفته می شود پیامبر شاهد است، یعنی او نمونه یک انسان کامل و تمام عیار است.

جمله های «تُعَزِّرُوهُ» و «تُوَقِّرُوهُ» ممکن است مربوطه به خدا باشد و امکان دارد مربوط به پیامبر باشد که البته تکریم پیامبر، تکریم خداوند است.

پیام ها:

۱- پیامبر در همه حال ناظر و گواه بر اعمال ماست. «شاهدًا» (در قالب نکره و مطلق آمده است)

۲- وظیفه پیامبر، نظارت بر اعمال و بیم و بشارت است. «شاهدًا و مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا» و وظیفه مردم، دفاع از حریم الهی و پیامبر خدا و تکریم اوست. «لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ»

۳- از اصول تربیت و هدایت الهی، معرفی الگو در کنار بشارت و هشدار است.

□
«شاهدًا و مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا»

۴- بشارت و هشدار، تشویق و تنبیه، دو نیاز ضروری بشر برای رهیابی و انتخاب

راه صحیح است. «مُبَشَّرًا وَ نَذِيرًا»

۵- لازمه ی ایمان، حمایت و حراست از حریم دین و رسول خداست. «تُعَزُّوهُ»

۶- یاری و حراست از پیامبر، باید همراه تعظیم و تکریم و برخاسته از عشق و معرفت باشد. «تُوقِّرُوهُ»

۷- همواره باید یاد خدا باشیم و آغاز روز و پایان آن بهترین وقت ذکر و دعاست.

«تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً»

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾

همانا کسانی که با تو بیعت می کنند، در واقع با خدا بیعت می کنند، دست خداوند بالای دست آنهاست، پس هر کس پیمان شکنی کند، به زیان خود پیمان می شکند و هر کس به آنچه با خداوند عهد بسته وفا کند، خداوند به زودی پاداش بزرگی به او خواهد داد.

نکته ها:

«بیعت» به معنای پیمان و تعهد است. کسی که با دیگری بیعت می کند، گویا مال و جان خود را برای اهداف او در معرض بیع و فروش قرار می دهد. (۱) چنانکه جابرین عبدالله انصاری می گوید: ما در آن روز بیعت رضوان زیر درخت با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا مرز جانبازی و عدم فرار، بیعت بستیم.

برای بیان لطف به وفاداران، در این آیه دو تعبیر آمده است: یکی «يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ» و دیگری «أَجْرًا عَظِيمًا» ولی برای بیان قهر نسبت به پیمان شکنان، یک تعبیر آمده است.

«يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ»

ص: ۱۲۱

۱- ایمان به پیامبر و نصرت و تکریم او باید به صورت یک تعهد و جریان همیشگی باشد، نه برنامه ای موقت و موسمی. **تُعَزُّوهُ وَ تُؤَقِّرُوهُ ... إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ**، (قالب مضارع، نشان دوام و استمرار است)

۲- بیعت گرفتن از مردم، منافاتی با توحید و توکل ندارد. **يُبَايِعُونَكَ**

۳- عمل و تصمیم پیامبر، همان اراده و خواست خداوند است و پیامبر به چیزی جز اراده الهی اقدام نمی کند. **الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ**

۴- بیعت با پیامبر، بیعت با خداست. **يُبَايِعُونَكَ ... يَبَايِعُونَ اللَّهَ**

۵- رهبر مسلمانان باید در شرایط بحرانی بر وفاداری مردم تأکید ورزیده و از آنان مجدداً پیمان بگیرد. (از قرائن و شأن نزول آیه استفاده می شود که پیامبر اسلام در شرایط بحرانی قبل از صلح حدیبیه، از مردم بیعت گرفت.) (۱)

۶- حمایت رهبری الهی، حمایت خداوند را در پی دارد. **يُبَايِعُونَكَ ... يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**

۷- به بیعت و حمایت مردم مغرور نشوید که قدرت خدا، بالاتر از هر قدرتی است. **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**

۸- خداوند به حمایت کسی نیازی ندارد، پس، از پیمان شکنی پرهیزید که با خدایی طرف هستید که فوق قدرت هاست. **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ ...**

۹- پیمان شکنی، خودشکنی است. **فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ**

۱۰- عاقبت خوبان و بدان را برای مردم بیان کنید تا خود با مقایسه انتخاب کنند.

فَمَنْ نَكَثَ ... وَ مَنْ أَوْفَىٰ ...

ص: ۱۲۲

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلْنَا أَمْوَالَنَا وَ أَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾

به زودی بادیه نشینان بازمانده از جنگ و جهاد گریزان، (برای توجیه خلاف خود) به تو خواهند گفت: اموال و خانواده هایمان ما را مشغول و سرگرم ساخت (و نتوانستیم تو را همراهی کنیم). پس برای ما (از خداوند) طلب آمرزش کن. آنان به زبان چیزی می گویند که در دل هایشان نیست. (به آنان) بگو: اگر خداوند برای شما زبانی اراده کند، یا برای شما سودی بخواند، کیست که در برابر خداوند از شما دفاع کند، بلکه خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

«اعراب» به بادیه نشینان جامعه گریز و دور از فرهنگ گفته می شود. شکی نیست که اینان در مقابل شهر نشینان نیستند، بلکه کسی که از فرمان پیامبر سرپیچی کند، به نوعی از فرهنگ و تمدن به دور است.

کسانی که به جبهه نمی روند، با بهانه هایی فرار خود را توجیه می کنند:

گاهی می گویند: هوا گرم است. «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۱)

گاهی می گویند: تعداد دشمن زیاد و توان ما کم است. «لَا طَاقَةَ لَنَا» (۲)

گاهی می گویند: خانه های ما در و دیوار و حفاظی ندارد و ما نگرانیم. «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ» (۳)

گاهی می گویند: می ترسیم با نگاه به دختران رومی (در جنگ تبوک)، گرفتار فتنه و گناه شویم. پس ما را با فرمان شرکت در جنگ، به فتنه نیانداز. «لَا تَفْتِنِّي ...» (۴)

گاهی می گویند: اموال و دارایی و خانواده، ما را گرفتار کرده و مانع حضور ما در جنگ شده

ص: ۱۲۳

۱-۱. توبه، ۸۱.

۲-۲. بقره، ۲۴۹.

۳-۳. احزاب، ۱۳.

۴-۴. توبه، ۴۹.

است. «شَغَلْتَنَا أَمْوَالُنَا وَ أَهْلُونَا»

معمولاً جهاد گریزان، ترس را در قالب احتیاط، حرص و طمع را در قالب تأمین آینده، ضعف نفس را با شرم و حیا، سستی و بی‌عرضگی را در قالب زهد و ضعف و ناتوانی خود را به قضا و قدر الهی و رضایت به خواست خدا توجیه می‌کنند.

پیام‌ها:

۱- یکی از عوامل سستی در جهاد، ضعف فرهنگی و پائین بودن فرهنگ مردم است. «الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ»

۲- رهبر باید آینده نگر بوده و سخنان و تحرکات مخالفان و منافقان را پیش بینی کرده و جوابی آماده داشته باشد. سَيَقُولُ ... قُلْ ...

۳- متخلفان و نافرمانان، کار خود را توجیه می‌کنند. «شَغَلْتَنَا أَمْوَالُنَا»

۴- توجه و وابستگی به مسائل اقتصادی و خانوادگی، گروهی را از انجام فرمان الهی و جهاد باز می‌دارد. «شَغَلْتَنَا أَمْوَالُنَا وَ أَهْلُونَا»

۵- تخلف از جهاد، گناه است. «فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا»

۶- دعا و شفاعت پیامبر در حق دیگران، مستجاب و مورد قبول است. لذا مردم، به پیامبر توسل می‌جستند. «فَاسْتَغْفِرُوا لَنَا»

۷- گاهی افشاگری، لازم است. «يَقُولُونَ بِاللَّيْنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ»

۸- فرار از جهاد، سبب بیمه شدن مال و جان از خطر نیست. «فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا»

۹- دفاع از مکتب واجب است، گرچه متحمل ضرر و زیان شویم. «أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا»

۱۰- گویا منافقان و جهاد گریزان، نمی‌دانند که خداوند همه چیز آنان را می‌داند و گرنه این همه نفاق از خود نشان نمی‌دادند. «بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا»

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَلِكُمْ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَّتُمْ ظَنَّ السَّوِّءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا» (۱۲)

بلکه (نافرمانی و فرار شما به خاطر آن بود که) گمان کردید پیامبر و مؤمنان هرگز (به سلامت) به خانواده های خود باز نخواهند گشت و این در دل های شما آراسته شد و گمان بد کردید و (این گونه) مردمی بدبخت شدید.

وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنِ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا» (۱۳)

و هر کس به خدا و پیامبرش ایمان نداشته باشد، پس ما برای کافران آتش شعله ور آماده کرده ایم.

نکته ها:

کلمه «بور» به معنای ورشکستگی، رسوایی و هلاکت است.

فطرت انسان، کارهایی را بد و زشت می داند ولی شیطان و نفس، آنها را نزد انسان زیبا جلوه می دهند، تا انسان مرتکب آن شود.

جهاد گریزان، خیال کردند که مسلمانان شکست خورده و همه کشته خواهند شد، لذا ترس، بخل، محرومیت و رسوایی را بر خود خریدند.

پیام ها:

۱- خداوند به افکار درونی مردم آگاه است و روزی از آنها پرده برمی دارد.

«بَلْ ظَنَنْتُمْ»

۲- بسیاری از محاسبات و تحلیل ها که انسان را آشفته یا شیفته کرده، واقعیت ندارد. «بَلْ ظَنَنْتُمْ»

۳- گاهی سوء ظن و افکار انحرافی چنان در انسان تأثیر می گذارد که او را به یقین و سرانجام نافرمانی می کشاند. «بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ»

۴- ترس از شکست، از عوامل فرار از جهاد است. بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ ...

۵- توجه بیش از حد به خانواده، عامل فرار از جهاد است. لَنْ يَنْقَلِبَ ... إِلَىٰ أَهْلِهِمْ أَبَدًا

۶- توجه به خانواده، گاهی چنان در نزد انسان جلوه و ارزش پیدا می کند که فرد حاضر می شود خدا و رسولش را به خاطر آنها رها کند. «زَيْنَ ذَلِكِ فِي قُلُوبِكُمْ»

۷- سوء ظن و پندارها و محاسبات نابجا، دل انسان را بایر و شخصیت او را تباه می کند. «ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا»

۸- نافرمانی از فرامین رسول خدا، نشان نداشتن ایمان واقعی و یا زمینه بی ایمانی است. «مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ يَعْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (۱۴)

حکومت آسمان ها و زمین برای خداوند است، هر که را بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد و هر که را بخواهد (و سزاوار بداند) عذاب می کند و خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در مواردی که قرآن می فرماید: «خداوند هر کس را بخواهد می بخشد و هر کس را بخواهد عذاب می کند»، با توجه به این که خداوند هم عادل است و هم حکیم، مراد آن است که در موارد لطف و بخشش، انسان خود را لایق دریافت بخشش الهی کرده و در موارد قهر و عذاب، انسان خود را از قابلیت انداخته است.

پیام ها:

۱- بخشش حق کسی است که قدرت مطلقه دارد. لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يَعْفِرُ

۲- لطف خداوند بر قهرش غلبه دارد. «يَعْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ»، («يَعْفِرُ» قبل از «يُعَذِّبُ» آمده است)

۳- خوف و رجا و بیم و امید در کنار هم لازم است. يَغْفِرُ ... يُعَذِّبُ

۴- راه توبه، برای همه باز است. «كَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا»

۵- خداوند علاوه بر بخشش گذشته، با رحمت خود، آینده انسان را نیز تأمین می کند. يَغْفِرُ ... غَفُورًا رَحِيمًا

۶- بخشش و آمرزش خداوند، از روی لطف و مهربانی و رحمت است، نه از روی نیاز و چشمداشت. «غَفُورًا رَحِيمًا»

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَعَانِمِ لَتَأْخُذُوهُمَا ذُرُوقًا تَتَّبِعُكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵)

آنگاه که شما به سوی غنایم (خیبر) حرکت کردید تا آنها را برگزید، متخلفان (از حدیبیه) می گویند، بگذارید به دنبال شما بیاییم، آنان می خواهند کلام خدا را (که فرموده است: غیر از اصحاب حدیبیه در خیبر شرکت نکنند)، تغییر دهند. (به آنان) بگو: شما هرگز نباید دنبال ما بیایید، این گونه خداوند (درباره شما) از قبل گفته است. پس آنان بزودی می گویند که شما نسبت به ما حسد می برید (و نمی خواهید ما نیز از غنایم بهره ای ببریم. چنین نیست)، ولی آنان جز اندکی نمی فهمند.

نکته ها:

در شأن نزول آیه آمده است که خداوند به پیامبرش دستور داد: کسانی حق دارند در جبهه خیبر شرکت کنند که در حدیبیه حضور داشته اند. ولی متخلفان حدیبیه می خواستند این دستور را تغییر دهند و با این که در حدیبیه حضور نداشتند، تصمیم گرفتند برای جبران تخلف گذشته خود و یا به خاطر این که در خیبر غنایم زیادی به دست می آمد، حضور داشته باشند، نزول این آیه ماهیت آنان را بر ملا می کند. (۱)

ص: ۱۲۷

آیات ۱۲ و ۱۳ دلیل عدم شرکت در حدیبیه را سوء ظن به خدا و ضعف ایمان مطرح کرد.

افرادی که در حدیبیه حضور نداشتند، می خواستند با شرکت در خیر نشان دهند که ایمان دارند و سوءظنی در کار نیست و سخن خداوند در مورد آنان صادق نیست.

پیام ها:

۱- جبران شکست ها و تقویت روحیه ی مؤمنان لازم است. خداوند مشکلات حدیبیه را با غنائم خیر جبران می کند. «انطلقتم ^{إِلَى} مَغَانِمٍ» (به جای «انطلقتم الی الجهاد»)

۲- گروهی فرصت طلب، به هنگام تقسیم غنائم اعلام وجود می کنند. «مَغَانِمٍ لِنَأْخُذُوهَا ذُرُونا نَتَّبِعُكُمْ»

۳- تغییر و تبدیل سخن و فرمان خداوند، یکی از خواسته های متخلفان است.

«يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ»

۴- برای رزمندگان باید حساب ویژه ای باز کرد و مخالفان را طرد نمود. «قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا»

۵- کلام خود را مستند به کلام خدا کنید. قُلْ ... كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ

۶- از تهدید و تهمت نباید ترسید. «فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا»

۷- شیوه رفتار و شعار دشمن، تابع شرایط است و مدام در حال تغییر است. ابتدا قصد تغییر کلام الله را دارد، ولی همین که موفق نمی شود، تغییر موضع داده و به مؤمنان نسبت حسادت می دهد. «فَسَيَقُولُونَ ... ذُرُونا نَتَّبِعُكُمْ ... فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا»

۸- کسانی که سطحی نگرند، در تحلیل و تفسیر آثار رفتارهای ناشایست خود، به انحراف کشیده شده و به جای این که دلیل از دست دادن الطاف الهی را سوء سابقه خود بدانند، آن را حسادت مؤمنان می دانند. «بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا»

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سِتْدَعُونَ إِلَى قَوْمِ بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ فَإِنْ تَطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾

به بادیه نشینان متخلف بگو: به زودی (برای جنگ) با گروهی سرسخت و جنگجو دعوت خواهید شد که با آنان بجنگید تا اسلام آورند، پس اگر اطاعت کنید (و دعوت را قبول) کنید، خداوند پاداشی نیک به شما خواهد داد و اگر سرپیچی کنید، همان گونه که پیش از این نافرمانی کردید، شما را به عذابی دردناک عذاب خواهد کرد.

پیام ها:

۱- راه بحث و گفتگو را بر مخالفان و متخلفان باز بگذارید. «قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ»

۲- یکی از جلوه های اعجاز قرآن در زمان نزول، خبر دادن از آینده است.

«سِتْدَعُونَ»

۳- راه بازگشت و جبران را برای متخلفان باز بگذاریم و آنان را برای همیشه بایکوت نکنیم. «سِتْدَعُونَ إِلَى قَوْمٍ»

۴- دشمن را ساده و ناتوان ننگرید. «أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»

۵- رزمندگان باید آگاهانه بجنگند و دشمن و ساز و برگ او را از قبل شناسایی کرده باشند. «أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»

۶- دشمنی ها را در بیان حقایق نادیده بگیریم. «أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ»

۷- توان و قدرت دشمن، مانع انجام تکلیف و وظیفه نیست. «أُولَى بَأْسٍ ...»

تُقَاتِلُونَهُمْ

۸- مسلمانان باید از نظر قدرت نظامی در حدی باشند که دشمن زورمند را به اسلام آوردن وادار کنند. «تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ»

۹- در میدان جنگ، درون و باطن افراد بر ملا شده و صداقت ها و ریاکاری ها

آشکار می شوند. تُطِيعُوا ... تَتَوَلَّوْا

۱۰- نیکی ها و خیرات، بدی های گذشته را محو می کند، قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ ... فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا

۱۱- در تبلیغ و تربیت، تشویق و پاداش را بر تهدید و توبیخ مقدم بدانید. عبارت «أَجْرًا حَسَنًا» قبل از «عَذَابًا أَلِيمًا» آمده است.

۱۲- تشویق و تنبیه در کنار هم لازم است. أَجْرًا حَسَنًا ... عَذَابًا أَلِيمًا

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يَعْذِبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا (۱۷)

بر نابینا گناهی نیست و بر لنگ گناهی نیست و بر بیمار گناهی نیست، (که به جهاد نروند) و هر کس خدا و رسولش را پیروی کند، (خداوند) او را در باغ هایی (بهشتی) که نهرها از زیر (درختان) آن جاری است، داخل می کند و هر کس سرپیچی کند، او را به عذابی دردناک، عذاب خواهد کرد.

نکته ها:

معیار معافیت و مرز عذر در ترک جبهه، نابینایی و ناتوانی در راه رفتن و بیماری و ناسلامتی است، نه کوتاه بودن قد و امثال آن.

گرچه برای گروهی، جبهه رفتن واجب نیست، اما خیرخواهی برای رزمندگان لازم است، چنانکه خداوند در سوره توبه آیه ۹۱ می فرماید: لَيْسَ عَلَى الضُّعْفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى ... حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ

پیام ها:

۱- قانون گذار باید به تمام جوانب قانون توجه کند و برای موارد خاص (مانند افراد نابینا و علیل و بیمار) قانون ویژه وضع کند. لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ ...

ص: ۱۳۰

۲- معلولین، احساس حقارت نکنند، هیچ گناه و تقصیری بر آنان نیست. (کلمه «حَرْجٌ» به اصطلاح ادبی، نکره در سیاق نفی است که از آن معنای عام استفاده می شود.) لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى ... عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ

۳- تکالیف الهی، به مقدار قدرت و توان است. لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى ... حَرْجٌ

۴- افراد معذور، از بهشت محروم نمی شوند، به شرط آنکه در حدّ توان، مطیع باشند. لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى ... مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ ...

۵- پیامبر معصوم است، زیرا اطاعت او قرین اطاعت خداست. «مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۶- ملائک اصلی ورود به بهشت، اطاعت است، گرچه شفاعت هم گاهی کارساز است. مَنْ يُطِيعِ ... يُدْخِلُهُ جَنَّاتٍ

لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾

همانا خداوند از مؤمنان راضی شد، آنگاه که (در حدیبیه) زیر آن درخت با تو بیعت کردند، پس خداوند آنچه را در دل هایشان (از ایمان و صداقت) بود، دانست، بنابراین آرامش را بر آنان نازل کرد و پیروزی نزدیکی را پاداش آنان قرار داد.

وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾

و غنائم بسیاری که به چنگ خواهند آورد، و خداوند عزیز و حکیم است.

نکته ها:

رسم چنین بوده که پس از آنکه قرارداد و معامله ای صورت می گرفت، دو طرف قرارداد و معامله با یکدیگر دست می دادند که به آن بیعت می گفتند، امّا پس از آن به هر نوع توافق و تعهد و پذیرش پیمانی که با دست دادن اعلان موافقت می شود، بیعت گفته شده است.

بیعت، یک تعهد شرعی است که وفای به آن لازم و شکستن آن حرام است و عقاب دارد.

بیعت مردم با پیامبر و امام، منافاتی با تعیین و نصب آنان از سوی خدا ندارد. زیرا خداوند، پیامبر یا امام را تعیین می کند و مردم برای اعلام اطاعت خود، با او بیعت می کنند.

مراد از «الشَّجَرَه» درختی است در منطقه حدیبیه که مردم پای آن درخت با پیامبر بیعت کردند و این بیعت، به دلیل اعلام رضایت خداوند از بیعت کنندگان «رَضِيَ اللَّهُ»، «بیعت رضوان» نام گرفت.

پیام ها:

- ۱- ایمانی مورد رضایت خداوند است که همراه با وفاداری نسبت به پیامبرش باشد. «لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ»
- ۲- دین از سیاست جدا نیست. رضایت خداوند از مؤمنانی است که در مسائل اجتماعی و سیاسی با پیامبرشان بیعت نمایند. رَضِيَ اللَّهُ ... إِذْ يُبَايِعُونَكَ
- ۳- برای ثبت حوادث مهم، نام بردن از نشانه لازم است. «يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَه»
- ۴- الطاف الهی، مخصوص کسانی است که برخورد هایشان از سر اخلاص و صداقت باشد. فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ ... فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ

۵- آرامش، هدیه ای الهی است که از طرف خدا، تنها بر مؤمنان نازل می شود.

«فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ»

۶- نیت خالص و صادقانه، منافاتی با کامیابی های مادی ندارد. فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ ...

وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً

۷- وفاداری نسبت به فرستاده الهی، رمز دریافت الطاف دنیوی و اخروی است.

رَضِيَ اللَّهُ ... فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ مَغَانِمَ كَثِيرَةً

۸- نعمت های معنوی، بالاتر از نعمت های مادی است. ابتدا فرمود: «رَضِيَ اللَّهُ - فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ» و سپس فرمود: «وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً»

۹- یک حرکت خالصانه از انسان، الطاف متعدّد الهی را در پی دارد. يُبَايِعُونَكَ - فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ أَنَابَهُمْ ... وَ مَغَانِمَ

۱۰- آرامش، مقدمه پیروزی است. فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ ... وَ أَثَابَهُمْ فَتْحًا

۱۱- پیروزی ها را از لطف خداوند بدانیم. «أَثَابَهُمْ فَتْحًا» چنانکه در آیه اول این سوره خواندیم: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ»

۱۲- اگر جهت رضای خداوند تلاش کنیم و با وفاداری به پیامبرش خود را مستعد و لایق سازیم، وعده های خداوند حکیمانه و بر اعطای وعده ها، قادر است. «كَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا»

وَعَدَدُكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَلَ لَكُمْ هَذِهِ وَ كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَ لَتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَ يَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾

خداوند، غنیمت های بسیاری به شما وعده داده است که آنها را خواهید گرفت، پس این (غنایم خیبر) را زودتر برای شما فراهم ساخت و دست مردم را از (تعرض بر) شما بازداشت، تا برای مؤمنان نشانه (و عبرتی) باشد و شما را به راهی راست، هدایت کند.

نکته ها:

در دو آیه قبل، به کسانی که با پیامبر بیعت کردند، وعده «فتح قریب» داد که به گفته برخی مفسران، همچون طبری، شیخ طوسی، زمخشری، مراغی و طبرسی، مراد فتح خیبر است.

قلعه خیبر در حدود دویست کیلومتری مدینه بود با حصارهای بلند و حدود ده هزار نفر یهودی در آن زندگی می کردند و اطرافش کشاورزی داشتند. این قلعه ی بسیار محکم، در سنگین و عجیبی داشت که چهل نفر آن را حرکت می دادند.

از آنجایی که خیبر پایگاه دشمنان و لانه جاسوسی مخالفان اسلام شده بود، یک ماه پس از صلح حدیبیه، مسلمانان به سراغ آنجا رفتند. ابتدا فرماندهی مسلمانان را کسانی به عهده داشتند که نتوانستند کاری را از پیش ببرند، تا آنکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: فردا پرچم را به دست کسی خواهم داد که خدا و رسولش از او راضی هستند و او را دوست دارند و روز بعد پرچم را به دست امام علی علیه السلام داد.

راهیابی به صراط مستقیم، بزرگترین نعمت و تفضل الهی است و خداوند همواره انسان را به آن سفارش کرده است و تمام مسلمانان و مؤمنان نیز باید در شبانه روز در حال نماز و مناجات از خداوند هدایت به آن راه را در خواست کنند. با این که خداوند به پیامبر اسلام می فرماید: «إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ، عَلِيٌّ صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (۱) تو از پیامبران و در راه مستقیم می باشی؛ باز هم آن حضرت، مأمور است که در نمازهای خود از خداوند هدایت به راه مستقیم را بخواهد و بگوید: «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»

با توجه به این که نمازهای نافله نیز بر پیامبر واجب بود و از ۵۱ رکعت نماز واجب و مستحب، در ۴۴ رکعت آن باید سوره حمد تلاوت و این درخواست مطرح شود، آنهم از جانب رسول خدایی که راه و عمل او از طرف خدا بیمه و تأمین شده، نشان دهنده خطر انحراف و لغزش در همه حالات انسان است.

پیام ها:

- ۱- در جنگ و جهاد، کسب غنیمت از دشمن، امری مجاز و از وعده های الهی است. «وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً»
- ۲- گسترش و توسعه اقتصادی مسلمانان، نعمت و موهبتی الهی است و سبب ایجاد انگیزه می شود. «وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً»
- ۳- آنچه مسلمانان در امثال خیبر، به عنوان غنایم به دست می آوردند، تمام وعده های الهی نیست. «فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ»
- ۴- عجله، در بعضی جاها پسندیده است. «فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ»
- ۵- غنایم، آنگاه گواراست که همراه با امتیت باشد. «كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ»
- ۶- دست کشیدن دشمن از شما، یک نعمت الهی است. «كَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ»
- ۷- حوادث و برخوردها را تلخ نپندارید، بلکه هر یک در جای خود نشانه قدرت نمایی خداوند است. «لِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۱۳۴

۸- غنیمت، امتیت و هدایت، پاداش مؤمنان است. مَغَانِمٌ ... كَفَّ أَيْدِي ... يَهْدِيكُمْ

۹- مال و ثروت، لغزشگاهی خطرناک است و لطف الهی زمانی است که ثروت همراه با هدایت باشد. مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ ... يَهْدِيكُمْ

۱۰- درخواست هدایت به راه مستقیم، همواره لازم است، حتی بعد از بیعت با رسول خدا و پیروزی و کسب غنایم و رضای خداوند. «و يَهْدِيكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا»

وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾

و(غنایم) دیگری(نصیبتان می کند) که شما بر آنها قدرت ندارید، ولی خداوند بر آنها احاطه دارد و خداوند بر هر چیزی توانمند است.

نکته ها:

قرآن بارها فرموده است: همراه سختی، آسانی است. «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (۱) «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (۲) «فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى» (۳) سال های اول بعثت که همراه انواع تهمت ها، شکنجه ها و توطئه ها بود و سال های اول هجرت که جنگ ها، کشته ها و مجروحان زیادی به همراه داشت، سالهای سخت و طاقت فرسایی بود، اما سال های آخر عمر پیامبر، آسایش و پیروزی و عزت بود، چنانکه این سوره تاکنون به آن اشاره کرده است:

«فَتَحَّا قَرِيبًا»، «يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا»، «إِنَّا بِهِمْ فَتْحًا قَرِيبًا»، «مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ» و «وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا».

پیام ها:

۱- وعده دست یابی به غنایم در آینده، بر اساس علم و قدرت الهی است.

وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ ...

ص: ۱۳۵

۱-۱. شرح، ۵ و ۶.

۲-۲. طلاق، ۷.

۳-۳. لیل، ۱۰.

۲- به دست آوردن غنایم را به زرنگی خود نپندارید. «وَ آخِرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا»

۳- در کنار موفقیت ها، از ضعف های خود غافل نشویم. (در آیات قبل خواندیم:

فَتَحَّا قَرِيبًا ... مَغَانِمَ كَثِيرَةً وَ فِيهَا آيَةٌ لِّمَن يَرْجُو وَ لَا يَخْشَى وَ لَا يَحْزَنُ. «لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا»)

۴- به وعده های خدا ایمان داشته باشیم. وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً ... قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا

۵- آیات قرآن، بستری برای توکل به خدا و تربیت انسان های موحد است.

وَعَدَكُمْ ... فَعَجَّلَ ... كَفَّ ... يَهْدِيكُمْ ... أَحَاطَ اللَّهُ ... وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيًّا كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا

۶- به وعده کسی باید تکیه کرد که پشتوانه قوی داشته باشد. «وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيًّا كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا»

وَ لَوْ قَاتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وِلِيًّا وَ لَا نَصِيرًا» (۲۲)

و اگر کسانی که کفر ورزیدند با شما کارزار کنند، (توان مبارزه با شما را ندارند و) عقب نشینی و پشت کرده و آنگاه هیچ سرپرست و یآوری نخواهند یافت.

نکته ها:

اگر این آیات را مربوط به ادامه ماجرای صلح حدیبیه بدانیم، معنای آیه چنین می شود که صلح حدیبیه بر اساس ناتوانی و ضعف رزمی شما نبود، بلکه به خاطر مصلحت نظام بود، شما در حدیبیه نیز اگر دست به جنگ می زدید، پیروز بودید و دشمنان فرار می کردند.

در قیامت مشخص می شود که کافران هیچ ندارند و کسی ولایت و نصرت آنها را نمی پذیرد، اما در مقابل مؤمنان همه چیز دارند، گرچه در دنیا چیزی نداشته اند.

امام حسین علیه السلام در دعای عرفه به خداوند می گوید: «ما ذا فقد من وجدك و ما ذا وجد من فقدك» هر کس تو را دارد چه ندارد و هر کس تو را ندارد چه دارد؟

پیام ها:

۱- مسلمانان ضعیف، به عزتی رسیدند که دشمنان، تاب درگیری با آنان را

نداشتند. وَ لَوْ قَاتَلَكُمُ ... لَوَلُّوا

۲- هر کس خدا ندارد، هیچ یآوری ندارد. «لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا»

سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (۲۳)

(این پیروزی شما و ترس و شکست کفار،) سنت خداوند است که از پیش جاری بوده است و هرگز برای سنت های خداوند، تغییر و تبدیلی نخواهی یافت.

نکته ها:

این آیه نظیر آیه ۲۱ سوره مجادله است که می فرماید: «كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِي» خداوند این گونه مقرر داشته که ما و پیامبرانمان قطعاً پیروزیم.

تاریخ و حوادث تاریخی، قانون مند بوده و عواملی باعث رشد یا رکود، عزت یا ذلت و فقر یا غنای آن می شود و سنت خداوند، پیروزی حق بر باطل است.

پیام ها:

۱- حوادث تاریخی، جرقه و تصادف نیست، بلکه یک جریان و قانون جاری و از پیش برنامه ریزی شده است. «سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ»

۲- سنت ها و قوانین الهی، فراتر از زمان و مکان و عقل محدود بشری است و بر اساس آزمون و خطا نیست، لذا جامع و بدون تغییر است. «لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

۳- قوانین الهی، در طول زمان کهنه و ناکارآمد نمی شود. «لَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا»

وَ هُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا» (۲۴)

و او کسی است که بعد از آنکه شما را (در حدیبیه) بر آنان پیروز ساخت، در درون مکه (نیز) دست آنان را از شما و دست شما را از آنان کوتاه کرد و خداوند به هر کاری که می کنید بیناست.

نکته ها:

ظاهراً مقصود از دست کشیدن هر دو طرف از جنگ، همان صلح حدیبیه است. زیرا مشرکان مکه خود را آماده ی جنگ کرده بودند و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نیز از مسلمانان، بیعت وفاداری گرفته بود و هر دو طرف، دشمن سرسخت یکدیگر بودند.

در صلح حدیبیه، خداوند از یک سو دست تجاوز مشرکان را قطع کرد و از سوی دیگر مؤمنان را از کشتن مشرکان بازداشت که این نیز به دو دلیل، در آن تاریخ نعمت بود: یکی حفظ قداست حرم و مکه که نباید به دست مسلمانان هتک و ضایع شود و دیگری آتش بس ده ساله ای بود که در قرارداد صلح آمد، و در این مدت، جمع بسیاری به مسلمانان پیوستند، و به خاطر آنکه مسلمانان کسی از آنان را نکشته بودند، در سال بعد، عمره دسته جمعی انجام دادند و سال بعد با شکوه و هیبت هرچه تمام تر، مکه را فتح کردند، که تمام اینها از برکات آن صلح بود.

اگر در حدیبیه، جنگ و درگیری رخ می داد و نفراتی از مشرکان کشته شده بودند، راه صلح، آتش بس و راه عمره در سال های بعد و راه حفظ و قداست مکه و شاید راه فتح مکه در آینده بسته شده بود، به همین دلیل، صلح حدیبیه را فتح مبین و راه گشای نفوذ با عزت اسلام و زمینه ساز رشد سریع اسلام دانسته اند.

پیام ها:

۱- سنت خداوند در مورد لطف به مؤمنان، قطعی و حتمی است. ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ﴾

۲- تمام پیروزی ها و پیشرفت ها، به تدبیر و اراده الهی است. وَهُوَ الَّذِي ...

۳- امنیت و در امان ماندن از دشمن، آنهم در میان دشمن، نعمتی بزرگ است.

﴿بِبَطْنِ مَكَّةَ﴾

۴- گاهی صلح، نشانه پیروزی است. ﴿مَنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَ كُمْ عَلَيْهِمْ﴾

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْأَهْدَىٰ مَعَكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَ لَوْلَا رِجَالُ الْمُؤْمِنُونَ وَ نِسَاءُ الْمُؤْمِنَاتِ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فَتُصِيبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَغَيْرِ عِلْمٍ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا» (۲۵)

آنان کسانی هستند که کفر ورزیدند و شما را از مسجد الحرام و قربانی های نگاه داشته شده را از رسیدن به محل قربانگاه باز داشتند و اگر مردان و زنان با ایمانی (در مکه) نبودند که (به خاطر فرمان حمله) آنان را نشناخته پایمال کنید و ناآگاهانه از سوی مسلمانان، کشته شده و به شما ضرر برسد (ما فرمان جنگ و حمله به مکه و مبارزه با این کفار را صادر می کردیم، ولی این فرمان را ندادیم) تا خداوند هر کس را بخواهد، در رحمت خود داخل کند. اگر (مؤمنان و مشرکان) از هم جدا بودند، قطعاً کسانی از اهل مکه را که کفر ورزیدند، به عذابی دردناک عذاب می کردیم.

نکته ها:

«معکوف»، به معنای ممنوع و محبوس است، «الْأَهْدَىٰ مَعَكُوفًا» یعنی حیوانی که برای قربانی مشخص شده را محبوس می کنند تا به قربانگاه برسد. معتکف نیز به کسی گفته می شود که برای هدف مقدسی، خود را به نوعی محبوس و پایبند مکان یا چیزی می کند.

«مَعْرَةٌ» به معنای ضرر و زیان است و «تَزَيَّلُوا» به معنای تفکیک و جداسازی است.

دلیل پذیرش صلح حدیبیه این بود که اگر خداوند برای نابود کردن کفاری که مانع شما و رسیدن قربانی شما به قربانگاه شدند، فرمان حمله می داد، شما به مکه هجوم برده و مسلمانان بی دفاعی که در آن جا مقیم بودند و شما آنان را نمی شناختید، در زیر هجوم و حمله شما، خونشان به ناحق ریخته می شد و در این صورت شما گرفتار خونبها می شدید، پس یکی از دلایل صلح حدیبیه، حفظ خون مسلمانان مقیم در مکه بود.

امام حسن علیه السلام در مورد دلیل پذیرش صلح با معاویه این چنین فرمود:

«فَأَنِّي تَرَكْتُهُ لَصَلَاحٍ»

ص: ۱۳۹

الأُمَّة وحقن دمائها» (۱) من جنگ را رها کردم به خاطر مصلحت امت و حفظ خون آنان.

حساب مسلمانان مستضعف که شما ناشناخته آنان را بکشید، از حساب مسلمانانی که آگاهانه خود را در جبهه ی کفر و سپر کفار قرار داده اند جداست، در بخش اول آیه می فرماید:

نباید حمله کرد، اما در بخش دوم، کشتن مسلمانانی که خود را سپر کفر قرار داده اند، جایز دانسته است.

پیام ها:

۱- مشرکان مکه با آن همه کفر و عناد، به صلح با مسلمانان تن دادند. كَفَّ أَيْدِيَهُمْ ...

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

۲- قربانی در مناسک حج، جایگاه ویژه ای دارد. (یکی از جرم های کفار، جلوگیری از رسیدن قربانی به قربانگاه ذکر شده است). «وَالْهَدْيَ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ»

۳- فلسفه جنگ یا صلح خود را برای پیروان بیان کنید. «لَوْ لَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ» (فرمان های الهی دارای دلیل و فلسفه است و دلیل صلح حدیثیه این بود که مسلمانان ناشناخته کشته نشوند).

۴- رعایت مسئله اهم و مهم، یک قانون عقلی، شرعی و عرفی است. لَوْ لَا رِجَالٌ ...

(آری، در شرایطی حفظ خون مسلمانان، مهم تر از حمله به کفار است.)

۵- خون مسلمان محترم است و مرد و زن ندارد. «رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَ نِسَاءٌ مُّؤْمِنَاتٌ»

۶- آسیب رساندن به مسلمانان حتی از روی ناآگاهی، مسئولیت و بازخواست دارد. لَوْ لَا رِجَالٌ ... لَمْ تَعْلَمُوهُمْ

۷- خداوند، خواهان دور ماندن ساحت مؤمنان از هر لکه ننگ و بدنامی است.

«فَتُصِيبُكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ»

۸- رهبری جامعه اسلامی باید همه جوانب و آثار و عوارض فرمان خود را

ص: ۱۴۰

محاسبه کند. «لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوَّهُمْ فُتُصِّبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ» تا ناخواسته به بی گناهی آسیبی نرسد.

۹- بهانه به دست دشمن ندهید. «فُتُصِّبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةٌ بَعِيرِ عِلْمٍ» اگر فرمان حمله به مکه صادر می شد و مسلمانان ناشناخته کشته می شدند، دشمنان این حرکت را وسیله تبلیغات خود قرار می دادند و می گفتند مسلمانان به خودشان نیز رحم نمی کنند.

۱۰- گاهی صلح، زمینه ساز گسترش اسلام می شود. «وَلَوْ لَا رِجَالٌ... لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ»

۱۱- کفار، مستحق عذاب حتمی الهی هستند. «لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ»

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمُ الْتَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا» ۲۶

آنگاه که کافران، تعصب (آن هم) تعصب جاهلیت را (نسبت به شما) در قلب های خود جا داده بودند. پس خداوند آرامش خود را بر پیامبرش و بر مؤمنان نازل کرد (و آنان برای صلح آماده شدند) و خداوند آنان را به حقیقت تقوا ملزم ساخت که به آن سزاوارتر و اهل آن بودند و خداوند به همه چیز آگاه است.

نکته ها:

«حمیت» به معنای گرمی و داغی است و به خشم و تعصب شدید نیز اطلاق می شود.

تعصب اگر بر اساس جهالت باشد، نکوهیده ولی اگر بر اساس غیرت دینی و پافشاری بر حق و منطبق باشد نیکوست.

در ماجرای صلح حدیبیه، حضرت علی علیه السلام به فرمان پیامبر صلی الله علیه و آله صلح نامه را با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آغاز کردند، مشرکان گفتند که ما قبول نداریم و حضرت، آن را به

«بِسْمِكَ اللَّهُمَّ» تغییر دادند، سپس مشرکان از کلمه «رسول الله» ایراد گرفتند که باید حذف شود. بار دیگر پیامبر صلی الله علیه و آله این تغییر را با آرامش پذیرفت و لقب «رسول الله» را حذف کردند، این نمونه حمیت مشرکان و نزول سکینه بر پیامبر و یارانش بود.

اسلام، با فرهنگ جاهلیت به هر نوعی که باشد مبارزه می کند؛ «ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةَ» (۱)، «تَبَرَّجَ الْجَاهِلِيَّةَ» (۲) و «حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ»

دل انسان، هم مرکز ارتباط با خدا و رشد فضایل است و هم بستر گسترش مفسد:

رشد معنوی: «تَطْمِئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ» (۳)، «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۴) و «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۵)

گسترش منفی: «سَيَلِقُنِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبُ» (۶)، «يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ» (۷) و «أَشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (۸)

در حدیث می خوانیم که مراد از «كَلِمَةُ التَّقْوَى» ایمان است. (۹)

پیام ها:

- ۱- تعصب جاهلیت، عامل بستن راه مسجد بر مؤمنان است. صَلُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ... فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ
- ۲- آنچه انسان را در برابر تعصب های جاهلی حفظ می کند، سکینه و آرامش است. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ
- ۳- مفسد اخلاقی، در بستر کفر رشد و نمو می کند و ایمان به خدا مانع رشد غرایز منفی است. الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ
- ۴- تعصب و ایستادگی، اگر همراه با استدلال و منطق باشد، ارزش دارد، آنچه مورد انتقاد است، خشم و تعصب برخاسته از جاهلیت است. «حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ»

ص: ۱۴۲

۱-۱. آل عمران، ۱۵۴.

۲-۲. احزاب، ۳۳.

۳-۳. رعد، ۲۸.

۴-۴. فتح، ۴.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۵۱.

۷-۷. اعراف، ۱۰۱.

٨-٨. زمر، ٤٥.

٩-٩. تفسير نورالثقلين.

۵- در مقابل رفتار جاهلانه نباید مقابله به مثل کرد. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ... فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ

۶- خداوند مؤمنان را در برابر کینه ها و تعصب ها، تنها نمی گذارد. حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ ...

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ

۷- آرامش و سکینه را با مال و مقام و تعداد نفرات، نمی توان تحصیل کرد، بلکه هدیه الهی است. «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ»

۸- همین که خدا و رسول، صلح را در حدیبیه از هجوم و جهاد بهتر دانستند، مؤمنان باید به آن ملتزم و پایبند باشند. «أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى»

۹- تقوایی ارزش دارد که دائمی باشد نه موسمی. «أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى»

۱۰- برای دریافت الطاف الهی، باید اهلیت و لیاقت توسط خود افراد بوجود آید.

«كَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا»

۱۱- انتخاب ها و اولویت ها، با شعار و توقع نیست، بلکه باید آگاهانه و عالمانه باشد. «كَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا»

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسِهِمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾

همانا خداوند، آن رؤیا را برای پیامبرش به حق تحقق بخشید. شما مسلمانان ان شاء الله آسوده خاطر، در حالی که (موی) سرهای خود را تراشیده و تقصیر (و مو و ناخن) کرده اید کوتاه کرده اید و از هیچ کس ترس و وحشتی ندارید، به مسجد الحرام داخل خواهید شد. خداوند چیزی را دانست که شما نمی دانستید، پس غیر از این، پیروزی نزدیکی (در خیر) برای شما قرار داد.

نکته ها:

در سال ششم هجری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در خواب دیدند که مسلمانان، آسوده خاطر وارد مسجد الحرام شده، در حالی که سرهای خود را تراشیده و موی و ناخن کوتاه کرده اند،

ص: ۱۴۳

مراسم عمره انجام دادند. مسلمانان پس از شنیدن این خواب بسیار خوشحال و امیدوار شدند. پس از مدتی پیامبر همراه مسلمانان به قصد انجام مراسم حج حرکت کرده و تا پشت دروازه های مکه در حدیبیه رفتند. کفار از ماجرا آگاه شده و راه را بر آنان بستند و تصمیم بر کشتار مسلمانان گرفتند. پیامبر صلی الله علیه و آله از مسلمانان همراه خود بیعت و پیمان وفاداری گرفتند، اما سرانجام به امر خداوند با دشمنان صلح و صلح نامه ای را امضا کردند، زیرا در این هجوم، بعضی از مسلمانان مقیم مکه که ناشناخته بودند، به ناحق کشته می شدند و مسلمانان ناخواسته گرفتار پرداخت دیه و زخم زبان کفار شده و بسیاری در آتش فتنه می سوختند، در این صلح برکاتی بود و در این مدت گروه زیادی به اسلام ملحق شدند.

اما بعضی مسلمانان نگران بودند که چرا خواب پیامبر صلی الله علیه و آله تعبیر نشد؟ حضرت صلی الله علیه و آله فرمود:

لازم نیست این خواب در این سال تعبیر و محقق شود. به هر حال پیامبر و همراهان به مدینه بازگشتند و طبق قرارداد صلحنامه، در سال بعد سه روز مکه را خالی کردند و مسلمانان با آسودگی خاطر اعمال عمره را با شکوه فراوان انجام دادند. البته پس از مدتی کفار پیمان شکستند و مسلمانان در سال هشتم هجری مکه را بدون خونریزی فتح کردند.

آیات ۱۱، ۱۵، ۱۶ با جملات «سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ» و «سَيَتَذَعُونَ» از آینده خبر داد، همان گونه که این خواب نیز از آینده خبر می دهد.

«فَتَحَّ قَرِيبٌ»، می تواند فتح خیبر یا مکه باشد و می تواند صلح حدیبیه باشد که در حقیقت برای مسلمانان یک پیروزی به حساب می آمد.

در حدیث می خوانیم که حضرت علی صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند تراشیدن سر را مقدم بر کوتاه کردن مو ذکر کرد، بنابراین تراشیدن از کوتاه کردن بهتر است. (۱)

پیام ها:

۱- خواب انبیا، از خواب هایی است که حتماً محقق می شود. «لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ»

ص: ۱۴۴

۲- ورود حتمی مسلمانان به مسجد الحرام در حال آرامش، یک پیشگویی بود که به تحقق پیوست و از جلوه های اعجاز قرآن بوده است. «لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»

۳- با این که رؤیا از پیامبر است، اما در خبر دادن از هر امری که در آینده واقع می شود، گفتن «إِنْ شَاءَ اللَّهُ» لازم است.

۴- تراشیدن سر و کوتاه کردن مو و ناخن، از اعمال حج و عمره است. مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَ مَقْصِرِينَ ...

۵- امتیّت ظاهری کافی نیست، آرامش درونی نیز لازم است. «آمِنِينَ - لَا تَخَافُونَ»

۶- انسان، از تمام آثار و برکات، یا خطرات و عوارض تصمیم های خود آگاه نیست و باید مطیع فرمان خدا باشد. مسلمانان به فکر ورود به مکه بودند ولی خداوند می داند آثار و برکات صلح، بیشتر و بهتر است. «فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا»

۷- چه بسا صلحی که مقدمه پیروزی باشد. «فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا»

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَ دِينَ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا «۲۸»

او کسی است که پیامبرش را همراه با هدایت و دین حق فرستاد، تا آن را بر همه ادیان پیروز کند و کافی است که خداوند گواه این موضوع باشد.

نکته ها:

وعده پیروزی اسلام بر همه ادیان، بارها در قرآن تکرار شده است. این پیروزی، هم می تواند از جهت علمی، منطقی و غلبه در استدلال باشد، که همیشه چنین بوده، و هم اشاره به آینده تاریخ باشد که اسلام جهان را فرا خواهد گرفت و وارثان زمین، بندگان صالح خواهند بود، چنانکه قدرت اسلام در نیم قرن اول هجری، بخش بزرگی از زمین را فرا گرفت.

آینده تاریخ از نظر ما بسیار روشن و قطعی است و با ظهور حضرت مهدی علیه السلام آخرین امام معصوم از اهل بیت پیامبر، دنیا پر از عدل و داد خواهد شد.

۱- غلبه حق بر باطل، آرمانی است که تنها خداوند می تواند آن را محقق سازد.

«هُوَ الَّذِي»

۲- رمز پیروزی اسلام، هدایت الهی و حقایق راه است. «أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ»

۳- در شرایط سخت، نوید و امید دادن لازم است. (زمانی که کفار مکه به مسلمانان اجازه ورود به مسجد الحرام را نمی دهند، خداوند نوید پیروزی بر تمام جهان را می دهد که شما نه تنها بر مشرکان مکه بلکه بر تمام ادیان جهان، غالب خواهید شد.) «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۴- تمام ادیان گذشته، برای برهه ای از زمان بوده است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۵- قرآن از آینده تاریخ و جهانی شدن اسلام خبر می دهد. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۶- پذیرش مردم مهم نیست، گواه بودن خداوند کافی است. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا»

۷- اگر به الوهیت او ایمان دارید، به وعده های او نیز اعتماد کنید. «كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا»

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيَّمَاهُمْ فِي
وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ
يُعِجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا «۲۹»

محمد، رسول خداست و کسانی که با او هستند، بر کفار، سخت و در میان خودشان مهربانند. آنان را پیوسته در رکوع و سجود می بینی، که فضل و رضوان را از خدا می جویند، نشانه آنان در رخسارشان از اثر سجود نمایان است. این

است وصف ایشان در تورات و وصف آنان در انجیل، مانند زراعتی است که جوانه را از زمین خارج کرده، پس آن را نیرو داده تا سخت شود و بر ساقه ی خود بایستد، آن گونه که کشاورزان را به شگفتی و شادی وامی دارد. تا خداوند به واسطه مؤمنان کفار را به خشم آورد، ولی خداوند به کسانی از کفار که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام دهند، وعده آمرزش و پاداشی بزرگ داده است.

نکته ها:

«رکع» جمع «رکع» به معنای رکوع کننده و «سجد» جمع «ساجد» به معنای سجده کننده است. این دو کلمه برای کسانی به کار می رود که بسیار اهل سجده و رکوع و نماز باشند و بر آن مداومت کنند.

«سوق» به معنای ساق پا و ساقه گیاه، «شطأ» به معنای جوانه گیاه، «آزر» به معنای تقویت و کمک و «فَأَشْتَعْلُظُ» از غلظت به معنای سفت و محکم شدن می باشد.

در آغاز سوره، پیامبر صلی الله علیه و آله مورد خطاب بود، «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ» در پایان سوره نیز محور آن، رسول خدا است. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

در این آیه، شیوه ی ارتباطات یک مؤمن ترسیم شده است:

رابطه با بیگانگان. «أَشِدَّاءُ» شدت و سختی.

با خودی ها. «رُحَمَاءُ» محبت و مهربانی.

با خداوند. «رُكَّعًا سُجَّدًا» عبودیت و بندگی.

با خود. «يَتَّبِعُونَ» تلاش و کوشش و امید به فضل خدا.

تشبیه جامعه اسلامی به مزرعه کشاورزی، قابل دقت است زیرا:

الف. کشت، از درون زمین است، عقیده نیز از درون انسان است.

ب. کشت، در محیط مناسب رشد می کند، جامعه اسلامی هم نیاز به زمینه های مناسب دارد.

ج. کشت، دارای رشد طبیعی و تدریجی و اصیل و ثابت است، رشد امت اسلامی نیز مراحل و ثبوت و اصالت دارد.

در نوشتن صلح نامه حدیبیه، همین که حضرت علی علیه السلام نوشتند: محمد رسول الله، نماینده

کفار اصرار کرد که این کلمه باید حذف شود، امام علی علیه السلام از حذف لقب «رسول الله» ناراحت بود ولی خداوند به جای آن در متن قرآن فرمود: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

یاران پیامبر، در جستجوی دنیا و آخرتند، «فضل» به نعمت ها و امکانات مادی، و «رضوان» به نعمت ها و امور معنوی گفته می شود. شاید هم مقصود این باشد که یاران پیامبر برای کار خود ارزشی قائل نیستند، بلکه به فضل او دل بسته اند نه به اعمال خود.

این آیه، هم به نشانه های ظاهری مؤمن اشاره کرده که خضوع و خشوع در گفتار و رفتار است، «سَيَمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ» و هم به استواری و ریشه دار بودن عقیده در دل و جان مؤمن که همواره در حال رشد و گسترش است. كَزَّرِعِ أَخْرَجَ شَطَأَهُ ...

در انجیل متی می خوانیم: بار دیگر مثلی برای ایشان زد و گفت: ملکوت آسمان مثل دانه خردلی است که شخصی گرفته در مزرعه خویش بکارد. هر چند دانه خردل از سایر دانه ها کوچکتر است، ولی چون نمو کند، بزرگ ترین بقول (سبزیجات) و درختی می شود چنان که مرغان هوا در شاخه هایش آشیانه می گیرند. (۱)

امام صادق علیه السلام در بیان آیه «سَيَمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ»، فرمودند: مراد آثار شب زنده داری است. «هو السهر فی الصلاه» (۲)

اسلام دین جامع است؛ در خط سیاسی «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ» و در اخلاق اجتماعی، «رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» و در بعد معنوی «تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا» است.

پیام ها:

۱- وعده های الهی شفاف است. (آن پیامبری که مکتبش بر تمام ادیان غالب می شود، محمد رسول الله است.) أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى ... مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ...

۲- جهانی شدن مکتب اسلام، به رهبری الهی و یارانی صادق نیازمند است.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ ... مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ

۳- یکی از ابزار و شیوه های تربیت، معرفی الگوهاست. «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»

ص: ۱۴۸

۱- ۱). انجیل متی، باب ۱۳، شماره ۳۱ و ۳۲.

۲- ۲). من لایحضر، ج ۱، ص ۲۲۹.

۴- ایمان به رسول خدا، «آمنوا به» گام اول است، مهم ترین گام، همراهی با رسول است. «وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۵- مسلمانان باید در برابر دشمن؛ خشونت، قاطعیت، صلابت و شدت داشته و در برابر دیگر مؤمنان؛ رأفت، مودت، رحمت و عطف، مهر و احساسات داشته باشند. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۶- بی تفاوتی ممنوع، مسلمان باید مظهر حب و بغض باشد. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۷- ملاک مهر و قهر، ایمان و کفر است، نه قوم و قبیله و مال و ثروت. «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ»

۸- عبادت، برای یاران پیامبر یک سیره دائمی است، نه یک عمل موسمی. «تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا»

۹- در جامعه اسلامی، باید نماز ظهور و بروز داشته باشد، نه مخفی و پنهان.

«تَرَاهُمْ»

۱۰- رکوع و سجود در نماز، دارای محوریت است. «رُكَّعًا سُجَّدًا»

۱۱- عبادتی مورد ستایش است که همراه با کثرت و مداومت باشد. «رُكَّعًا سُجَّدًا»

۱۲- بخش هایی از تورات و انجیل فعلی، دست نخورده و تحریف نشده است، لذا قرآن در مواردی به آنها استناد می کند.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ ... الْأَنْجِيلِ

۱۳- در کتب آسمانی قبل نیز پیش گویی هایی بوده است. در تورات و انجیل، سیمای یاران پیامبر اسلام مطرح شده است.

ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ ... الْأَنْجِيلِ

۱۴- مثال های کتب آسمانی، طبیعی، همه جایی، همه فهم، در دسترس و قابل تجربه است. كَزَرْعٍ أُخْرَجَ ...

۱۵- رشدی پایدار است که طبیعی، مستقل و تدریجی باشد. كَزَرْعٍ أُخْرَجَ ...

۱۶- جامعه اسلامی باید خود کفا، مستحکم و مستقل باشد تا روی پای خود بایستد. «فَاسْتَوِيَ عَلَى سُوقِهِ»

۱۷- دین از سیاست جدا نیست. در کنار رکوع و سجود، موضع گیری های قاطع و دشمن شکن لازم است. رُكْعًا سَيِّدًا ...
لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

۱۸- رشد کمی و کیفی مسلمانان، کفار را عصبانی می کند. أَخْرَجَ شَطَأَهُ فَآزَرَهُ ...
لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ

۱۹- رکوع و سجود و همگامی با رسول خدا کافی نیست، باید تمام آن امور برخاسته از ایمان و عمل صالح باشد تا اجر عظیم دریافت شود. «الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرًا عَظِيمًا»

۲۰- پاداش مؤمنان راستین در وهم ننگجد. «أَجْرًا عَظِيمًا»

۲۱- دفع ضرر، مقدم بر کسب منفعت است. (اول «مَغْفِرَةٌ» بعد «اجر عظیم»)

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره در مدینه نازل شده و دارای هجده آیه است.

«حجرات» جمع «حجره» است و چون در آیه چهارم این سوره درباره حجره های خانه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخن به میان آمده، این سوره حجرات نامیده شده است.

در این سوره که به سوره آداب نیز شهرت دارد، موضوع های اخلاقی و اجتماعی مهمی مطرح شده که به برخی از آنها اشاره می شود:

۱. آداب برخورد با پیامبر صلی الله علیه و آله و پیشی نگرفتن بر آن حضرت.

۲. دوری از مسخره کردن، نام بد نهادن، سوءظن، تجسس و غیبت.

۳. برقراری روابط اجتماعی بر اساس اخوت و برادری، اصلاح ذات البین، بسیج عمومی بر ضد یاغی، میانجی گری عادلانه و دوری از شایعه پراکنی.

۴. ارزش گذاری افراد جامعه بر اساس درجات ایمان و تقوای آنان و دوری نمودن از کفر، فسق و گناه.

۵. پیروی از پیامبر الهی از روی عشق و آگاهی و دوری از هر گونه منت گذاری به واسطه ی پذیرش اسلام و عمل به دستورات آن.

در این سوره کوتاه، پنج بار خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» تکرار شده است که بیانگر جایگاه مسائل اخلاقی و روابط اجتماعی در اسلام می باشد و به خوبی نشان می دهد که نحوه ی رفتار مسلمانان با یکدیگر و با رهبران خود، مورد توجه شارع مقدس بوده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در هیچ کاری) بر (حکم) خدا و پیامبر او پیشی نگیرید و از خداوند پروا کنید، که خداوند شنوا و دانا است.

نکته ها:

سه سوره ی مائده، حجرات و ممتحنه که درباره مسائل حکومتی و اجتماعی است، با جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» شروع شده است.

در آغاز سوره ی مائده می خوانیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» ای کسانی که ایمان آورده اید! به پیمان های خود وفادار باشید و در سوره ی ممتحنه می خوانیم: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عِدَوِي وَعِدْوَكُمْ أَوْلِيَاءَ» ای کسانی که ایمان آورده اید! دشمن من و دشمن خود را سرپرست خود قرار ندهید و در این سوره می خوانیم: ای کسانی که ایمان آورده اید! بر حکم خدا و رسول پیشی نگیرید.

این آیه می خواهد مؤمنان را همچون فرشتگان تربیت کند، زیرا قرآن درباره ی آنها می فرماید: در سخن بر خدا سبقت نمی گیرند و تنها طبق دستور او عمل می کنند.

«لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ»

(١)

قرآن، موارد تقدّم و پیشی گرفتن بر پیامبر را بیان نکرده است تا شامل نهی از انواع پیش

ص: ۱۵۴

افتادن ها در امور عقیدتی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و غیر آن در گفتار و کردار گردد.

خداوند از تقدّم بر رهبر جامعه اسلامی به شدّت نهی نموده است، زیرا کسی که در کارهایش از خدا و پیامبر پیشی می گیرد، در مدیریت نظام اسلامی خلل وارد کرده و جامعه را به هرج و مرج می کشاند و در حقیقت نظام قانون گذاری را بازیچه تمایلات خود قرار می دهد.

عمل به این آیه، جلوی بسیاری از خطاها را می گیرد. زیرا گاهی خواسته ی مردم، پیروی انسان از حدس و تخمین یا میل به ابتکار و نوآوری و یا قضاوت عجولانه و یا گمان آزاداندیشی، انسان را وادار به گفتن، نوشتن و یا گرفتن تصمیماتی می کند که ناخودآگاه از خواسته ی خدا و رسول جلو می افتد. همان گونه که گروهی به گمان عبادت، قاطعیت، انقلابی بودن و زهد و ساده زیستی، از خدا و رسول پیشی گرفتند و به قول معروف کاسه ی داغ تر از آش شدند.

پذیرش و عمل به آن دسته از آداب و عادات و رسوم اجتماعی و یا مقررات و قوانین بشری که ریشه در قرآن و حدیث ندارد و برخاسته از عقل و فطرت نیست، نوعی پیش افتادن از خدا و رسول است.

نمونه های پیش افتادن

به چند نمونه تاریخی از پیشی گرفتن بر پیامبر که در تفاسیر و روایات آمده، توجه کنیم:

۱. در عید قربان، گروهی قبل از پیامبر صلی الله علیه و آله قربانی کردند، به آنان گفته شد: «[□]لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ» (۱)

۲. پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله گروهی را برای تبلیغ نزد کفار فرستاد. کفار نمایندگان پیامبر را کشتند و تنها سه نفر توانستند فرار کنند. این سه نفر در مسیر بازگشت دو نفر از کفار قبیله ی بنی عامر را به انتقام کشته شدن دوستان خود کشتند، در حالی که آن دو نفر بی تقصیر بودند. قرآن آنان را به خاطر این عمل خودسرانه توبیخ کرد که چرا بدون دستور پیامبر دست به این عمل زدید؟ (۲) «[□]لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

ص: ۱۵۵

۱-۱. تفسیر کشاف.

۲-۲. تفسیر کشاف.

۳. قوم بنی تمیم از پیامبر صلی الله علیه و آله امیر و حاکم خواستند. خلیفه ی اوّل و دوّم هر کدام شخصی را پیشنهاد کردند و با هم مشاجره می کردند که کاندیدای من بهتر است، آیه نازل شد:

لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ... وَلَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ (۱)

۴. امام معصوم علیه السلام به شخصی فرمود: این دعا را بخوان: لا اله الا الله... تا آنجا که می فرماید: «یحیی و یمیت». شنونده از پیش خود جمله ای اضافه کرد و گفت: «و یمیت و یحیی» حضرت فرمودند: جمله ی تو صحیح است، اما آنچه من می گویم بگو و سپس آیه ی «لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ» را برای او تلاوت فرمودند. (۲)

۵. بعضی اصحاب پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله خواب و خوراک و آمیزش با همسر را بر خود حرام کردند.

حضرت ناراحت شده و مردم را جمع کرده و فرمودند: من خودم غذا می خورم، می خوابم و با همسرم زندگی می کنم. راه و روش و سیره ی زندگی من این است، پس هر کس از این راه پیروی نکند، از من نیست. «فمن رغب عن سنتی فلیس منی» (۳)

۶. با این که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ازدواج موقت را شرعی و قانونی اعلام فرمودند، اما خلیفه ی دوم آن را حرام کرد. این خود، نوعی پیش افتادن از پیامبر صلی الله علیه و آله است که در این آیه از آن نهی شده است. «لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

۷. در سال هشتم هجری که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله برای فتح مکه از مدینه حرکت کردند، بعضی از مسلمانان در این سفر روزه خود را افطار نکردند، با این که می دانستند مسافر روزه ندارد و می دیدند که پیامبر صلی الله علیه و آله افطار کرده است. اینها در واقع از پیامبر صلی الله علیه و آله پیشی گرفتند.

پیام ها:

۱- پیش از درخواست و دستور به کاری، باید ابتدا زمینه های روانی پذیرش را در مخاطب ایجاد کرد. جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» به مؤمنان شخصیت می دهد و

ص: ۱۵۶

۱-۱. صحیح بخاری، ج ۳، ص ۱۲۳.

۲-۲. خصال صدوق، ج ۲، ص ۶۲.

۳-۳. وسائل، ج ۲۳، ص ۲۴۴.

رابطه ی آنان با خدا را که زمینه ی انجام دستور است، بیان می کند.

۲- از آنجا که فرمان پیش نیفتادن از خدا و رسول، فرمان ادب است، خود این آیه نیز مخاطب را با ادب ویژه صدا می زند. یا
أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...

۳- حرام کردن حلال خداوند و یا حلال کردن حرام ها، نوعی پیشی گرفتن بر خدا و رسول است. لا تُقَدِّمُوا ...

۴- هر گونه بدعت و جعل قانون در برابر قانون الهی ممنوع است. لا تُقَدِّمُوا ...

۵- سرچشمه ی قانون و رفتار ما باید قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله باشد. «لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۶- حکم رسول، حکم خداست و بی احترامی به او بی احترامی به خداست. «لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ»

۷- پیشی گرفتن از خدا و رسول، بی تقوایی است. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا

۸- برای انجام تکالیف، دو اهرم ایمان و تقوا لازم است. آمَنُوا ... وَ اتَّقُوا

۹- التزام عملی باید همراه با تقوای درونی باشد. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۱۰- کسانی که به خاطر سلیقه های شخصی یا آداب اجتماعی، بر خدا و رسولش پیشی می گیرند، از ایمان و تقوا دور شده اند. لا تُقَدِّمُوا ... وَ اتَّقُوا

۱۱- تندروری های خود را توجیه نکنیم. لا تُقَدِّمُوا ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

۱۲- ایمان به حضور و آگاهی خداوند، زمینه پرهیز و خداترسی می گردد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴿۲﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! (در گفتگو با پیامبر) صدایتان را بلندتر از صدای پیامبر نکنید و آن گونه که با یکدیگر بلند گفت و گو می کنید، با پیامبر بلند سخن مگویید! مبادا (به خاطر این بی ادبی)، اعمالتان نابود شود و شما آگاه نشوید.

در آیه ی قبل، از پیشی گرفتن بر رسول خدا و دستورات الهی در عمل نهی شد و در این آیه، از بلند کردن صدا در حضور پیامبر در گفتار و سخن گفتن. در آیه ی ۶۳ سوره ی نور نیز سفارش شده که پیامبر را مانند خود صدا نزنید، بلکه با احترام و مؤدبانه نام ببرید.

حفظ عمل، مهم تر از خود عمل است. اعمال ما گاهی از اول خراب است، چون با قصد ریا و خودنمایی شروع می شود، گاهی در وسط کار به خاطر عجب و غرور از بین می رود و گاهی در پایان کار به خاطر بعضی از اعمال حبط می شود. به همین جهت قرآن می فرماید: هر کسی عمل خود را تا قیامت بیاورد و از آفات بیمه کند، ده برابر پاداش داده می شود: «مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرٌ مِّثَالِهَا» (۱) و نمی فرماید: هر کس عملی را انجام دهد، ده برابر پاداش دارد. زیرا میان انجام عمل در دنیا و تحویل آن در قیامت، فاصله ی زیادی است.

چنانکه در روایتی رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: برای هر ذکری، درختی در بهشت کاشته می شود، شخصی گفت: پس ما در بهشت درختان زیادی داریم! حضرت فرمود: بله، ولی گاهی گناه و اعمالی از شما سر می زند که آن درختان را می سوزاند. سپس آیه فوق را تلاوت فرمود. (۲)

قرآن، حبط اعمال را، یک جا برای کفر و شرک آورده و یک جا برای بی ادبی در محضر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، پس کیفر بی احترامی به پیامبر، هم وزن کیفر کفر و شرک است.

یکی از یاران پیامبر که در حضور پیامبر بلند سخن گفته بود، هنگامی که شنید صدای بلند او سبب از بین رفتن و نابودی کارهای خوب او می شود، بسیار ناراحت شد. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: صدای بلند تو برای خطابه و سخنرانی بود و حساب تو از دیگران جداست. (۳)

در جمله ی «أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»، این نکته نهفته است که برخی اعمال آثار وضعی دارد و آن آثار وابسته به دانستن یا ندانستن ما نیست.

اگر انسان مایعی سمی بخورد مسموم می شود، گرچه گمان کند آب است. اگر به سیم برق دست بزنیم، دچار برق گرفتگی می شویم، گرچه گمان کنیم برق ندارد. برخی گناهان، سبب

۱-۱. انعام، ۱۶۰.

۲-۲. بحار، ج ۸، ص ۱۸۶.

۳-۳. تفسیر مجمع البیان.

پیدایش قحطی، زلزله، کوتاه شدن عمر، ذلت و خواری می شود، گرچه خود انسان از عامل پیدایش این آثار خیری نداشته باشد.

گرچه بلند کردن صدا در مقابل پیامبر بی ادبی به پیامبر صلی الله علیه و آله است که به خاطر مقام والای آن حضرت، سبب حبط اعمال می شود، ولی قرآن به ما سفارش کرده که نسبت به همه ی مردم ادب را رعایت کنیم و آرام سخن بگوییم. چنانکه لقمان علیه السلام به فرزندش می گوید:

«وَأَعِظُكَ مِنْ صَوْتِكَ» صدای خود را فرو گیر و آرام سخن بگو. سپس صداهای بلند را به صدای الاغ تشبیه کرده است: «إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ» (۱)

مسئله ی صدای بلند و آلودگی صوتی، امروزه یکی از مشکلات جامعه ی بشری است که گاهی به اسم عروسی، گاهی به اسم عزا، گاهی در مسجد و گاهی در کوچه و خیابان و زمین ورزش، آرامش را از مردم سلب می کند.

نمونه های بی ادبی به پیامبر

الف: پیامبر اسلام در آستانه ی رحلت، تقاضای قلم و کاغذی کرد و فرمود: می خواهم چیزی بگویم و بنویسید که بعد از آن هرگز گمراه نشوید! در میان حاضران خلیفه ی دوم گفت:

بیماری پیامبر شدید شده و سخنانش بی ارزش است، شما قرآن دارید و نیازی به نوشتن نیست. سر و صدا به موافقت و مخالفت بلند شد. حضرت فرمود: برخیزید و بروید. (۲)

مرحوم علامه سید شرف الدین، صاحب کتاب المراجعات، می فرماید: گرچه قلم و کاغذ نیاوردند و چیزی نوشته نشد، ولی می توان خط نانوشته را خواند. زیرا با بررسی روایات خواهیم دید که پیامبر این مطلب را بارها بیان فرموده است که من از میان شما می روم و دو چیز گرانها را به جا می گذارم که اگر به آن دو تمسک کنید، هرگز گمراه نشوید و آن دو، قرآن و اهل بیت من هستند. «انی تارک فیکم الثقلین ما ان تمسکتُم بهما لن تضلوا کتاب الله و عترتی اهل بیتی» (۳)

ص: ۱۵۹

۱-۱. لقمان، ۱۹.

۲-۲. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۱۲۵۹.

۳-۳. وسائل، ج ۲۷، ص ۳۳.

پس در اینجا نیز مراد آن حضرت تمسک به قرآن و اهل بیت بوده است.

ب: هنگامی که امام حسن مجتبی علیه السلام شهید شد و خواستند او را در کنار قبر جدش رسول خدا صلی الله علیه و آله دفن کنند، عایشه جلوگیری کرد و این امر باعث بلند شدن سر و صدای مردم شد. امام حسین علیه السلام با تلاوت آیه **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ اتَّقَاةِ** **أَصْوَاتِكُمْ...مردم را امر به سکوت کرد و فرمود: احترام پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پس از مرگ حضرت نیز همچون زمان حیات او لازم است. (۱)**

مقدّسات در اسلام

در تمام دنیا با وجود عقائد مختلف، به بزرگان خود احترام خاصّ می گزارند. شهرها، خیابان ها، دانشگاه ها، فرودگاه ها، مدارس و مؤسسات را به نام آنان نام گذاری می کنند. در اسلام نیز برخی افراد و حتّی برخی گیاهان و جمادات قدّاست دارند.

در اسلام ریشه ی قدّاست و کرامت هر چیزی، وابستگی آن به ذات مقدّس خداوند است و هر چه این وابستگی بیشتر باشد، قدّاست هم بیشتر است و ما باید احترام ویژه ی آن را حفظ کنیم. اما مقدّسات:

۱. خداوند سرچشمه قدّس است و مشرکان که دیگران را با خدا یکسان می پندارند، در قیامت به انحراف خود اقرار خواهند کرد و به معبودهای خیالی خود خواهند گفت: رمز بدبختی ما این است که شما را با پروردگار جهانیان یکسان می پنداشتیم. **«إِذْ نُسَوِّدُكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ» (۲)**

در قرآن از تسبیح و تنزیه خداوند زیاد سخن به میان آمده است، یعنی ما باید برای خدا آن احترام و قدّاستی را بپذیریم که هیچ گونه عیب و نقصی برای او تصوّر نشود. نه تنها ذات او، بلکه نام او نیز باید منزّه باشد. **«سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى» (۳)**

۲. کتاب خدا نیز احترام و قدّاست ویژه ای دارد. وقتی خداوند قرآن را عظیم می داند، **(۴)** پس ما باید آن را تعظیم کنیم، وقتی قرآن را کریم می داند، **(۵)** ما باید آن را تکریم کنیم، و چون قرآن را مجید می داند، **(۶)** ما باید آن را تمجید کنیم.

ص: ۱۶۰

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. شعراء، ۹۸.

۳-۳. اعلی، ۱.

۴-۴. حجر، ۸۷.

۵-۵. واقعه، ۷۷.

۶-۶. ق، ۱.

۳. رهبران الهی، تمام انبیا و جانشینان بر حق آن بزرگواران به خصوص حضرت محمد صلی الله علیه و آله و اهل بیت او، دارای مقام مخصوصی هستند که در این سوره پاره ای از آداب برخورد با آن حضرت بیان شده است: بر آنان پیشی نگیریم، بلندتر از آنان صحبت نکنیم و در آیات دیگر، فرمان صلوات بر پیامبر داده شده است. (۱)

البته باید به این نکته توجه کنیم که پس از رحلت پیامبر نیز، زیارت آن حضرت (۲) و زیارت و احترام جانشینان و ذریه آن بزرگوار و تمام کسانی که به گونه ای به آن حضرت نسبت دارند، به خصوص علمای ربّانی و فقهای عادل و مراجع تقلید که به فرموده ی روایات، جانشینان پیامبرند، بر ما لازم است. چنانکه در حدیث می خوانیم: کسی که سخن فقیه عادل را رد کند، مثل کسی است که سخن اهل بیت پیامبر علیهم السلام را رد کرده و کسی که سخن آنان را رد کند، مثل کسی است که سخن خدا را رد کرده باشد. (۳)

نه تنها شخص پیامبران، بلکه آنچه مربوط به آنان است، قداست و کرامت دارد. در قرآن می خوانیم: صندوقی که موسی علیه السلام در زمان نوزادیش در آن نهاده و به دریا انداخته شده بود و پس از آن یادگارهای موسی و آل موسی در آن نگهداری می شد، به قدری مقدّس بود که فرشتگان آن را حمل می کردند و باعث پیروزی بر دشمنان می شد. (۴)

۴. در اسلام، والدین از کرامت و قداست خاصی برخوردارند. در قرآن پنج مرتبه بعد از سفارش به یکتاپرستی، احسان به پدر و مادر مطرح شده (۵) و تشکر از آنان، در کنار تشکر از خداوند آمده است. (۶)

احترام والدین تا آنجا است که نگاه همراه با محبت به والدین عبادت است و به ما سفارش

ص: ۱۶۱

۱-۱. احزاب، ۵۶.

۲-۲. در کتب متعدّد مانند کتاب تبرک الصحابه نوشته آیه الله احمدی میانجی صدها نمونه از احترام اصحاب پیامبر به رسول خدا صلی الله علیه و آله در زمان حیات و بعد از رحلت ایشان ذکر شده است.

۳-۳. بحار، ج ۲۷، ص ۲۳۸.

۴-۴. بقره، ۲۴۸.

۵-۵. بقره، ۸۳؛ نساء، ۳۶؛ انعام، ۱۵۱؛ اسراء، ۲۳؛ احقاف، ۱۵.

۶-۶. لقمان، ۱۴.

شده صدای خود را بلندتر از صدای آنها قرار ندهید، سفری که سبب اذیت آنان می شود، حرام است و باید در آن سفر نماز را کامل خواند.

۵. در اسلام، بعضی زمان ها مثل شب قدر، بعضی مکان ها مثل مسجد، بعضی سنگ ها مثل حجرالاسود، بعضی آبها مثل زمزم، بعضی خاک ها مثل تربت امام حسین علیه السلام، بعضی لباسها مثل لباس احرام، مقدس شمرده شده است و باید برای آنها احترام خاصی قائل شد.

در قرآن می خوانیم: حضرت موسی به احترام وادی مقدس، هنگام ورود به آنجا کفش خود را بیرون آورد. «فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى» (۱)

مسجد الحرام مکان مقدسی است که مشرک، حق ورود به آنجا را ندارد. «إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» (۲)

محل عبادت و مساجد مقدس است و هنگامی که به مسجد می روید، زیبا و پاکیزه بروید.

«خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

(۳)

و فرد جنب و ناپاک، حق توقف در مسجد را ندارد. «وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ» (۴)

مسجد به قدری عزیز است که افرادی مثل حضرت ابراهیم، اسماعیل، زکریا و مریم عليهم السلام مسئول تطهیر آن بوده اند. «طَهِّرْ بَيْتِي» (۵) حتی مادر مریم که خیال می کرد فرزندش پسر است، نذر کرد او را خادم مسجد الاقصی قرار دهد. «إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا» (۶)

۶. انسان با ایمان نیز دارای قداست و کرامت است، تا آنجا که آبروی مؤمن از کعبه بیشتر است و آزار و غیبت او حرام و دفاع از حق او واجب و حتی بعد از مرگ نیز نبش قبر او حرام است.

پیام ها:

۱- برای آموزش ادب به دیگران، ما نیز باید آنان را مؤدبانه صدا بزیم. (در این آیه خداوند مؤمنان را با جمله ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» صدا زده است.)

۲- سفارش به احترام بزرگان، از زبان دیگران زیبا است. (در این آیه پیامبر

ص: ۱۶۲

٢-٢. توبه، ٢٨.

٣-٣. اعراف، ٣١.

٤-٤. نساء، ٤٣.

٥-٥. بقره، ١٢٥.

٦-٦. آل عمران، ٣٥.

نمی فرماید: بلندتر از من سخن نگویند، این خداوند است که سفارش می کند بلندتر از پیامبر صحبت نکنید. «لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ»

۳- مقام و موقعیت افراد، در عمل آنان اثر دارد. (جسارت مؤمن نسبت به پیامبر، کیفر سنگینی دارد.) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا ... أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ»

۴- گاهی انسان ندانسته تیشه به ریشه خود می زند. «تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَ أَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿۳﴾

همانا کسانی که نزد پیامبر (از روی ادب و احترام) صدایشان را پایین می آورند، آنان کسانی هستند که خداوند دل‌هایشان را برای (پذیرش) تقوا آزمایش (و آماده) کرده و آمرزش و پاداش بزرگ مخصوص آنها است.

نکته ها:

«غض» به معنای پایین آوردن و کوتاه کردن است. این واژه در قرآن، هم در مورد کوتاه کردن صدا به کار رفته و هم در مورد کوتاه کردن نگاه؛ چنانکه در مورد نگاه به نامحرمان، قرآن می فرماید: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ» (۱)

اگر ادب در کلام لازم است، در رفتار و کردار، به طریق اولی لازم است.

آهسته سخن گفتن، نشانه‌ی ادب، تواضع، وقار و آرامش انسان است.

قرآن در این آیه می فرماید: خداوند دل‌های افراد را آزمایش می کند، تا میزان پاکی و تقوای درون آنها را آشکار سازد. زیرا چه بسیار افراد ریاکارانه اظهار ادب و تواضع می کنند، ولی در درون متکبرند.

پاداش های الهی معمولاً با صفات «کریم»، «عظیم»، «کبیر» و «غَیْرُ مَمْنُونٍ» (پیوسته) همراه است و این بخاطر آن است که سرچشمه این پاداش ها، رحمت و لطف بی نهایت خدا است.

ص: ۱۶۳

این آیه ادب سخن گفتن با رسول خدا را بیان می کند، در اینجا مناسب است به دستوراتی که اسلام برای نوع سخن و گوینده و چگونگی بیان او دارد، اشاره کنیم:

۱. سخن باید واقعی و حقیقی باشد. «بَيِّنًا يَقِينِ» (۱)
۲. گفتار بایستی دل پسند باشد. «الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ» (۲)
۳. سخن باید رسا و شفاف باشد. «قَوْلًا بَلِيغًا» (۳)
۴. بعضی از گفتار باید نرم بیان شود. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۴)
۵. سخن باید بزرگوارانه بیان شود. «قَوْلًا كَرِيمًا» (۵)
۶. سخنی باشد که پذیرش و عمل آن آسان باشد. «قَوْلًا مَيْسُورًا» (۶)
۷. در گفتار هیچ گونه لغو و باطلی نباشد. «اجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ» (۷)، «عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ» (۸)
۸. گفتار باید همراه با کردار باشد و گر نه قابل سرزنش است. «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» (۹)

پیام ها:

- ۱- هم خلافکار را توبیخ کنیم و هم درستکار را تشویق. (در آیه ی قبل کسانی که در محضر پیامبر صلی الله علیه و آله بلند صحبت کردند توبیخ شدند، و در این آیه و آیات بعد، افراد مؤدب تشویق می شوند). إِنَّ الَّذِينَ يَعْصُونَ ... لَهُمْ مَغْفِرَةٌ ...
- ۲- ادب های مقطعی و لحظه ای، نشان دهنده ی عمق تقوا نیست. «يَعْصُونَ أَصْوَاتَهُمْ» (فعل مضارع، نشانه ی استمرار و تداوم است)
- ۳- در قرآن هر جا «مَغْفِرَةٌ» و «أَجْرٌ» آمده، ابتدا سخن از مغفرت است. زیرا تا از گناه پاک نشویم، نمی توانیم الطاف الهی را دریافت کنیم. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ»
- ۴- لازمه ی ایمان و تقوا، عصمت از گناه نیست، چه بسا افراد مؤمن متقی که

ص: ۱۶۴

٣-٣. نساء، ٦٣.

٤-٤. طه، ٤٤.

٥-٥. اسراء، ٢٣.

٦-٦. اسراء، ٢٨.

٧-٧. حج، ٣٠.

٨-٨. مؤمنون، ٣.

٩-٩. صف، ٢.

گرفتار لغزش و گناه می شوند اما به زودی جبران می کنند. «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ»

إِنَّ الَّذِينَ يَتَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

همانا کسانی که از پشت حجره ها تو را می خوانند، اکثرشان تعقل نمی کنند.

وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥﴾

و اگر صبر کنند تا به سوی آنان خارج شوی، قطعاً برایشان بهتر است و خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

اسلام، برای آداب اجتماعی اهمیّت ویژه ای قائل است. در این سوره به بخشی از آن آداب اشاره شده و لذا به سوره آداب مشهور شده است.

گرچه مسئله ی صدا زدن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از پشت دیوار و پنجره، امروز دیگر مطرح نیست، ولی درس و قانونی که از این ماجرا به دست می آید، برای ما کارساز است. در تفسیر روح المعانی می خوانیم که ابن عباس به خانه ی استادش می رفت، ولی در خانه را نمی زد و صبر می کرد تا خود استاد بیرون بیاید. از او پرسیدند: چرا در نمی زنی؟ و او در پاسخ این آیه را تلاوت می کرد: «وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ» اگر مردم صبر کنند تا تو از خانه خارج شوی برای آنان بهتر است.

اتاق های خانه پیامبر صلی الله علیه و آله به تعداد همسران او بود و هریک از آنان، حجره ای مستقل داشت. این اتاق ها بسیار ساده و بی آرایش بود و متأسفانه در زمان ولید بن عبدالملک خراب و جزو مسجد قرار داده شد. (۱) ای کاش این حجره ها به حال خود باقی می ماند تا مردم جهان این سادگی را می دیدند و عبرت می گرفتند!

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا عقل لمن لا أدب له» (۲)، کسی که ادب ندارد، در واقع عاقل نیست.

ص: ۱۶۵

۱-۱. تفسیر روح المعانی از کتاب طبقات ابن سعد.

۲-۲. غررالحکم.

۱- معمولاً بی ادبی نشانه ی بی خردی است. الَّذِينَ ينادُونَكَ ... لَا يَعْقِلُونَ

۲- بی ادبی نسبت به رهبران آسمانی، قابل توبیخ و سرزنش است. الَّذِينَ ينادُونَكَ ... لَا يَعْقِلُونَ

۳- خانه و خانواده، حریم دارد و دیگران حق مزاحمت برای آن ندارند، حتی با صدا زدن آنان از بیرون خانه. «يَنَادُونَكَ مِنْ وَّرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۴- حساب افرادی که بر اساس عادت بلند سخن می گویند، (نه بر اساس اهانت و تحقیر)، از افراد بی ادب و مغرض جداست. «أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ»

۵- به برنامه ها و اوقات فراغت دیگران احترام بگذاریم. پیامبر نیز به آرامش و استراحت نیاز دارد و نباید مردم هر لحظه مزاحم او شوند. لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا ...

۶- مسئولیت های اجتماعی، نباید مانع رسیدگی به امور خانوادگی آنان شود.

«صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله زمان هایی را برای ملاقات با مردم قرار داده بود و نیازی به فریاد از کوچه نبود. «صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ»

۸- در برابر افراد بی ادب و بی خرد، از باب رحمت، گذشت و مهربانی وارد شویم و آنان را مأیوس نکنیم. خداوند ضمن سرزنش کسانی که پیامبر را با فریاد صدا می زدند، مغفرت و رحمت خود را مطرح می کند تا یکسره مأیوس نشوند و فرصت تغییر رفتار داشته باشند. لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا ... وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ ﴿٦﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! اگر فاسقی برای شما خبری مهم آورد تحقیق کنید، مبادا (از روی زودباوری و شتاب زدگی تصمیم بگیرید و) ناآگاهانه به گروهی آسیب رسانید، سپس از خود پشیمان شوید.

بر اساس روایات متعدّد از طرق شیعه و سنی، این آیه درباره ولید بن عقبه نازل شده است.

زیرا پیامبر او را برای جمع آوری زکات از قبیله بنی مصطلق اعزام داشت، امّا از آنجا که میان او و این قبیله در دوران جاهلیت، خصومتی شدید بود، هنگامی که اهل قبیله به استقبال او می آمدند، گمان کرد که به قصد کشتن او آمده اند. لذا جلوتر نرفت و نزد پیامبر بازگشت و خبر داد که مردم از پرداخت زکات خودداری کرده اند. پیامبر از این خبر ناراحت شد و تصمیم گرفت آنان را گوشمالی دهد. آیه فوق نازل شد و در مورد خبر فاسق دستور تحقیق داد.

روشن است که فسق ولید بن عقبه، از ابتدا روشن نبود و گرنه پیامبر شخص فاسق را به عنوان نماینده خود جهت دریافت زکات اعزام نمی کرد، بلکه پس از دروغی که ولید در مورد سرباز زدن قبیله بنی المصطلق از پرداخت زکات گفت، این آیه فسق او را آشکار ساخت تا پیامبر و مؤمنان بر اساس خبر او عمل نکنند.

امام حسین علیه السلام در احتجاجی که با ولید بن عقبه داشت فرمود: به خدا سوگند من تو را در دشمنی ات با علی بن ابی طالب علیهما السلام ملامت نمی کنم، زیرا خداوند، علی را مؤمن و تو را فاسق خوانده است. سپس آیه فوق را تلاوت کردند.

(۱)

سؤال: در این آیه دستور تحقیق و بررسی آمده، ولی در آیه ی ۱۲ همین سوره، تجسس، حرام شمرده شده است، آیا می شود تحقیق و تفحص، هم حرام باشد و هم واجب؟

پاسخ: آنجا که تجسس حرام است، درباره ی رفتار شخصی مردم است که ربطی به زندگی اجتماعی ندارد، ولی آنجا که واجب است، موردی است که به جامعه مربوط است و می خواهیم بر اساس آن، اقدام و عملی انجام دهیم که اگر به خاطر احترام فرد، تحقیق و بررسی نکنیم ممکن است جامعه در معرض فتنه و آشوب قرار گیرد.

ص: ۱۶۷

فسق چیست و فاسق کیست؟

«فسق» در لغت به معنای خارج شدن است و در اصطلاح قرآنی، به خارج شدن از راه مستقیم گفته می شود. این کلمه در برابر عدالت به کار می رود و فاسق به کسی گویند که مرتکب گناه کبیره ای شود و توبه نکند.

واژه «فسق»، در قالب های گوناگون، پنجاه و چهار بار در قرآن آمده و در موضوعات و مصادیق مختلفی به کار رفته است از جمله:

۱. در مورد انحراف های فرعون و قوم او: «إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ» (۱)

۲. در مورد افراد چند چهره و منافق: «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۲)

۳. در مورد آزار دهندگان به انبیا و سرکشان از دستورات آنان: «قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا ...

الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

(۳)

۴. در مورد کسانی که طبق قانون الهی داوری و قضاوت نمی کنند: «وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۴)

۵. در مورد حيله گران: «... بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۵)

۶. در مورد کسانی که وظیفه ی مهم امر به معروف و نهی از منکر را رها می کنند: «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا ... بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۶)

۷. در مورد کسانی که خانه، تجارت، فامیل و مادیات را بر جهاد در راه خدا ترجیح می دهند:

«إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ ... أَحَبَّ ... وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ» (۷)

۸. در مورد گناهان علنی و انحرافات جنسی و شهوت رانی های ناروا. (قرآن به قوم لوط که گناه را در مجالس علنی و بی پروا انجام می دادند، لقب فاسق داده است) «رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ» (۸)

۹. در مورد بهره گیری از غذاهای حرام: «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ ... ذَلِكَمُ فَسْقٌ» (۹)

ص: ۱۶۸

٣-٣. مائده، ٢٤-٢٦.

٤-٤. مائده، ٤٧.

٥-٥. اعراف، ١٦٣.

٦-٦. اعراف، ١٦٥.

٧-٧. توبه، ٢٤.

٨-٨. عنكبوت، ٣٤.

٩-٩. مائده، ٣.

تحقیق، داروی دردهای اجتماعی

در طول تاریخ، انبیا با مردم و اجتماعی روبرو بوده اند که به انواع بیماری های اجتماعی و اخلاقی مبتلا بوده اند و حتی امروز با آن همه پیشرفت های مهمی که در زندگی بشر شده است، هنوز آن بیماری ها به قوت خود باقی است. بیماری هایی همچون:

تقلید کورکورانه از نیاکان و پیروی از عادات و آداب و رسوم خرافی.

پیروی از خیالات، شایعات، پیشگویی ها و رؤیاهای بی اساس.

داوری و موضع گیری بدون علم، ستایش یا انتقاد بدون علم و نوشتن و گفتن بدون علم.

داوری شتابخیز برای همه آن بیماری ها، تحقیق و بررسی است که در این آیه آمده است.

اگر جامعه اهل دقت و تحقیق و بررسی باشد، همه ی این آفات و بلاهای اجتماعی یکسره درمان می شود.

مشابه این آیه، آیه ۹۴ سوره نساء است که می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَيْهِ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا» ای مؤمنان! هرگاه در راه خدا گام بر می دارید و سفر می کنید، تحقیق و بررسی کنید و به کسی که اظهار ایمان می کند نگوئید تو مؤمن نیستی و بخاطر به دست آوردن غنائم بی گناهی را نکشید. زیرا نزد خداوند غنائم فراوانی است.

چنانکه در تاریخ آمده است: پس از جنگ خیبر، پیامبر صلی الله علیه و آله شخصی به نام اسامه بن زید را همراه گروهی از مسلمانان به سوی یهودیانی که در یکی از روستاهای فدک بودند فرستاد تا آنان را به اسلام یا قبول شرایط ذمه و تحت الحمایه بودن دعوت نماید، یکی از یهودیان (به نام مرداس) با شنیدن خبر، اموال و خانواده خود را در پناه کوهی قرار داد و با گفتن «لا اله

ص: ۱۶۹

إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللَّهِ» به استقبال مسلمانان آمد. آسامه به گمان این که او از ترس، اسلام آورده و اسلام او واقعی نیست، او را کشت. رسول خدا پس از اطلاع، به شدت ناراحت شدند و آیه فوق نازل شد.

خبر در اسلام

اسلام درباره ی چگونگی سخن و نقل خبر تأکیدهای فراوانی کرده است از جمله:

الف) قرآن از کسانی که هر خبری را می شنوند و نسنجیده آن را نشر می دهند، به شدت انتقاد کرده و می فرماید: خبر را به اهل استنباط عرضه کنید و اگر حقیقت آن ثابت شد، آنگاه آن را پخش کنید. (۱)

ب) قرآن برای کسانی که با پخش اخبار دروغ، در جامعه دغدغه ایجاد می کنند، کیفری سخت معین فرموده است. (۲)

ج) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در سال آخر عمر شریف خود در سفر حج فرمودند: کسانی که خبرهای دروغی از من نقل می کنند، زیادت و در آینده زیادت خواهند شد، هر کس آگاهانه به من نسبت دروغ بدهد، جایگاهش دوزخ است و هر چه از من شنیدید، به قرآن و سنت من عرضه کنید، پس اگر موافق آن دو بود بپذیرید و گرنه رد کنید. (۳)

د) امام صادق علیه السلام به کسی که خبرهای دروغی را به پدرش امام باقر علیه السلام نسبت می داد، لعنت کردند و فرمودند: هر چه از ما شنیدید، اگر شاهد و گواهی از قرآن یا سایر سخنان ما بر آن پیدا کردید، بپذیرید و گرنه نپذیرید. (۴)

ه) امام رضا علیه السلام فرمودند: سند سخنان ما، قرآن و سنت رسول خدا صلی الله علیه و آله است. (۵)

و) یکی از مهم ترین علوم اسلامی، علم رجال است که برای شناخت خبر صحیح از غیر صحیح، افرادی را که حدیث نقل می کنند، مورد ارزیابی و بررسی قرار می دهد.

ص: ۱۷۰

۱- ۱. نساء، ۸۳.

۲- ۲. احزاب، ۶۰.

۳- ۳. بحار، ج ۲، ص ۲۲۵.

۴- ۴. بحار، ج ۲، ص ۲۵۰.

۵- ۵. بحار، ج ۲، ص ۲۵۰.

۱- افراد مؤمن باید اهل تحقیق و بررسی باشند، نه افرادی زودباور و سطحی نگر.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... فَتَبَيَّنُوا

۲- همه ی اصحاب پیامبر عادل نبوده اند، بلکه در میان آنان افراد فاسق و منافق نیز بوده اند. «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ»

۳- افشاگری و رسوا کردن افرادی که کارشان سبب فتنه است، مانعی ندارد.

«إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ»

۴- زمینه فتنه دو چیز است: تلاش فاسق، زودباوری مؤمن. «الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ ... فَتَبَيَّنُوا»

۵- اصل در اسلام، اعتماد به مردم است، اما حساب کسی که فسق او بر همه روشن شد، از افراد عادی جداست. «إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ ... فَتَبَيَّنُوا»

۶- افراد فاسق، در صدد ترویج اخبار دروغ و نوعی شایعه پراکنی هستند. «جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ»

۷- ایمان، با خوش باوری سازگار نیست. «آمَنُوا ... فَتَبَيَّنُوا»

۸- تحقیق و بررسی را به تأخیر نیندازید. «فَتَبَيَّنُوا» (حرف «فاء» نشانه ی اقدام سریع است)

۹- گاهی فاسق راست می گوید، بنابراین نباید همه جا سخن او را تکذیب کرد، بلکه باید تحقیق شود. «فَتَبَيَّنُوا»

۱۰- جامعه اسلامی، در معرض تهاجم خبری است و مردم باید هوشیار باشند.

إِنْ جَاءَكُمْ ... فَتَبَيَّنُوا

۱۱- در مدیریت، باید علاج واقعه را قبل از وقوع کرد. ابتدا تحقیق و سپس اقدام کنیم. «فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ»

۱۲- بیان فلسفه و رمز و راز احکام الهی، انگیزه ی مردم را برای انجام دستورات زیاد می کند. (فلسفه تحقیق، دوری از ایجاد فتنه است.) «فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا»

۱۳- یکی از اهداف خبرگزاری های فاسق، ایجاد فتنه و بهم زدن امتیت نظام است. «أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ»

۱۴- اقدام بر اساس یک گزارش بررسی نشده، می تواند جامعه ای را به نابودی بکشاند. «أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا»

۱۵- اقدام عجولانه و بدون بررسی و تحقیق، نوعی جهالت است. «بِجَهَالَةٍ»

۱۶- عمل به دستورات الهی، مانع پشیمانی است. تحقیق کنیم تا مبدا پشیمان شویم. فَتَبَيَّنُوا... نَادِمِينَ

۱۷- پایان کار نسنجیده، پشیمانی است. «نَادِمِينَ»

وَاعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانُ وَزِينَةٌ فِي قُلُوبِكُمْ وَكَرَهٌ إِلَيْكُمْ
الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ ﴿٧﴾

و بدانید که در میان شما رسول خداست که (شما باید از او پیروی کنید و) اگر او در بسیاری از امور پیرو شما باشد، قطعاً به سختی و مشقت خواهید افتاد، ولی خدا ایمان را محبوب شما قرار داده و در دلهايتان آن را زینت بخشیده است و کفر، فسق و گناه را مورد تنفر شما قرار داده است. آنها همان رشد یافتگان هستند.

فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَنِعْمَةً وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٨﴾

(این علاقه به ایمان و تنفر از کفر، فضل و نعمتی بزرگ از طرف خداوند است و خداوند آگاه و حکیم است.)

نکته ها:

در ذیل آیه قبل خواندیم که ولید بن عقبه به دروغ، خبر مخالفت مردم با پرداخت زکات را به پیامبر صلی الله علیه و آله داد. مردم آماده هجوم شدند که آیه نازل شد: هرگاه فاسقی خبری آورد تحقیق کنید. این آیه می فرماید: اصولاً مردم باید تابع پیغمبر باشند، نه آنکه رهبر الهی تابع

هیجان های ناپخته ی برخاسته از گزارشات افراد فاسق قرار گیرد.

در روایات می خوانیم: اگر اهل ایمان نزد شما محبوب بودند، در راه خیر هستید و اگر به گنهکاران علاقمند بودید، در شما خیری نیست. (۱)

بر اساس روایات، یکی از مصادیق ایمان در جمله ی «حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ»، محبت علی ابن ابی طالب علیهما السلام و مراد از کفر و فسوق و عصیان، دشمنی با اهل بیت پیامبر علیهم السلام است. (۲)

در حدیث می خوانیم: کسانی که علاقه به معنویات و تنفر از گناه را نعمت نمی دانند، نعمت های الهی را کفران کرده، عملشان کم و تلاشهای آنان نابود است. (۳)

رسیدن به رشد و کمال، هدیه ی الهی به انبیاست؛ «آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ» (۴) و وظیفه ی آنها رشد دادن دیگران می باشد؛ «يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ» (۵) آنان نیز خود به دنبال رشد بوده اند، چنانکه حضرت موسی در بیابان ها به دنبال حضرت خضر می رود تا از طریق علم او به رشد برسد؛ «هَلْ أَتَبِعَكَ عَلِيٌّ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا» (۶)

ایمان زمینه ی رشد، «وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ» (۷) و کتب آسمانی وسیله ی رشد هستند، «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۸). در این آیه نیز مؤمنان واقعی اهل رشد معرفی شده اند. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاكِبُونَ» به هر حال مراد از رشد در قرآن، رشد معنوی است، و این کوه فکری است که انسان رشد را تنها در کامیابی های دنیوی بداند.

در مدیریت و سیاست گذاری جامعه، اگر تصمیم گیرنده معصوم یا عادل نباشد، از استبدادی سر در می آورد که در آن رشدی نیست، «وَمَا أَمْرٌ فَوْعِيٌّ بَرَشِيدٍ» (۹) ولی اگر تصمیم گیرنده معصوم یا عادل باشد، زمینه ی رشد فراهم است. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاكِبُونَ»

پیام ها:

۱- اگر می خواهیم پیشیمان نشویم باید به تعالیم انبیا مراجعه کنیم. (در آیه ی قبل،

ص: ۱۷۳

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۱۲۶.

۲-۲. کافی، ج ۱، ص ۴۲۶.

۳-۳. بحار، ج ۷۴، ص ۱۵۸.

۴-۴. انبیاء، ۵۱.

۵-۵. غافر، ۳۸.

۶-۶. کهف، ۶۶.

٧-٧. بقره، ١٨٦.

٨-٨. جن، ٢.

٩-٩. هود، ٩٧.

سخن از ندامت و پشیمانی بود و این آیه می فرماید: به پیامبر مراجعه کنید تا از کارهای ندامت آور بیمه شوید. «نَادِمِينَ - وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ»

۲- حضور پیامبر و رهبران الهی، امتیاز خاصی برای جامعه است. «فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ»

۳- رهبر باید در دسترس مردم باشد. «أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ اللَّهِ»

۴- توقع مشورت کردن پیغمبر با مردم مانعی ندارد، اما اطاعت پیامبر از مردم انتظاری نابجاست. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

۵- مشکلات جوامع به خاطر دوری از مکتب انبیا و عمل به سلیقه ها و هوسهای شخصی است. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

۶- رهبر جامعه اسلامی باید استقلال رأی داشته باشد. لَوْ يُطِيعُكُمْ ... لَعَنْتُمْ ...

(دشمن نیز همین نوع مشکلات را که برخاسته از سستی رأی رهبر است می خواهد، چنانکه در جای دیگر می خوانیم: وَ دُوا مَا عَنْتُمْ ... (۱))

۷- در مواردی که حکمی از طرف خدا و رسول نیست، مشورت با مردم و پیروی از آنها مانعی ندارد. «فِي كَثِيرٍ مِنَ الْأُمْرِ»

۸- گرایش به مذهب، امری فطری است که خداوند در انسان به ودیعه گذاشته است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ...

۹- ایمان، امری قلبی است که با جبر و تحمیل سازگار نیست. «حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ»

۱۰- ایمان، زینت دلهاست. «وَ زَيَّنَّاهُ فِي قُلُوبِكُمْ» همان گونه که کوه ها، دریاها، معادن، گل ها، آبشارها و همه ی آنچه روی زمین است، زینت زمین است. «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا» (۲) (آری، زینت انسان، کمالات معنوی است و جلوه های مادی، زینت زمین هستند.)

۱۱- تولی و تبری باید در کنار هم باشد، اگر اهل ایمان را دوست داریم باید از اهل کفر، فسق و عصیان نیز بیزار باشیم. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَاهَةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ ...

ص: ۱۷۴

۱- ۱. آل عمران، ۱۱۸.

۲- ۲. کهف، ۷.

۱۲- انکار قلبی و انگیزه‌ی فاسد، مقدمه‌ی طغیان است. ابتدا فرمود: «الْكَفَرُ» و سپس «الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ»

۱۳- آفات ایمان؛ کفر، فسوق و عصیان است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْيَانَ

۱۴- تنفر از بدی‌ها، امری فطری است، كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ ... و این تنفر، مایه‌ی رشد انسان است. «أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ»

۱۵- کسانی که از کفر، فسق و عصیان تنفر ندارند، رشد ندارند. كَرَّةَ ... أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ

۱۶- از نعمت‌های بزرگ الهی، علاقه به ایمان و بیزاری از کفر، فسق و عصیان است. حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ ... كَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ
... فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً

۱۷- فضل خداوند، بر اساس علم و حکمت اوست، نه بدون ملاک و گزافه.

فَضْلًا ... وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاصِلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحِدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَ أَقْسَطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ «۹»

و اگر دو گروه از مؤمنان به نزاع و جنگ پرداختند، پس میان آنان صلح و آشتی برقرار کنید. سپس اگر یکی از دو گروه بر دیگری تجاوز کرد، با متجاوز بجنگید تا به فرمان خداوند باز گردد. پس اگر متجاوز باز گشت (و دست از تجاوز برداشت)، میان آن دو گروه به عدالت صلح برقرار کنید و عدالت ورزید که خداوند عدالت پیشگان را دوست دارد.

ص: ۱۷۵

گرچه اقتضای ایمان، دوری از نزاع و برخورد میان مؤمنان است، اما مؤمنان، معصوم نیستند که خطایی از آنها سرزنند و چه بسا گفتن جمله ای یا انجام کاری، موجب بروز درگیری میان آنان گردد. بنابراین باید آماده بود تا در صورت بروز چنین برخوردهایی، ضمن خاموش کردن آتش فتنه، حقّ مظلوم پایمال نشود و چنان با ظالم برخورد شود که دیگر تجاوزی تکرار نگردد.

در حدیث می خوانیم: برادر دینی خود را خواه ظالم باشد یا مظلوم، یاری کن. اگر مظلوم است، در گرفتن حقّ و اگر ظالم است، در جلوگیری از ظلم. (۱)

این آیه، آیه ای است که برای تلاوتش دو دست قطع شد. در ماجرای جنگ جمل، هر چند حضرت علی علیه السلام مخالفان را از برپا کردن جنگ نهی فرمود، اما طرفداران عایشه گوش ندادند و حضرت به خداوند شکایت کرد که مردم نافرمانی می کنند. آنگاه قرآن را به دست گرفت و فرمود: کیست که آیه وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ... را برای مردم بخواند؟

شخصی به نام مسلم مجاشعی گفت: من این آیه را با صدای بلند می خوانم. امام فرمود:

دستان تو را قطع و تو را شهید خواهند کرد. گفت: «هذا قليل في ذات الله» شهادت من در راه خدا چیزی نیست. آنگاه قرآن را به دست گرفت و در برابر لشکر عایشه ایستاد و مردم را به ایمان به خدا دعوت کرد تا شاید خونی ریخته نشود و جنگی صورت نگیرد، اما آنان بر او حمله کردند و دست راست او را قطع کردند، قرآن را به دست چپ گرفت، دست چپ او را نیز جدا کردند، قرآن را به دندان گرفت، سرانجام این تلاوت کننده قرآن را به شهادت رساندند.

حضرت علی علیه السلام بعد از شهادت او دستور حمله داد. (۲)

آری، ابتدا باید با استناد به قرآن، اتمام حجت نمود و سپس شجاعانه تا آخرین نفس در راه هدف مبارزه کرد.

ص: ۱۷۶

۱-۱. وسائل، ج ۱۲، ص ۲۱۲.

۲-۲. بحار، ج ۳۲، ص ۱۷۵.

در این آیه، سه بار سخن از برقراری صلح و اصلاح میان مردم بر اساس عدالت به میان آمده است: «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

اصولاً، آفرینش بر اساس حق و عدل است. «بالعدل قامت السموات» (۱) و بعثت انبیا برای آن بوده است که مردم به عدالت قیام کنند. «لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (۲)

در جوامع امروزی، تحقق عدالت ملازم قانون مداری و بی عدالتی مرادف قانون گریزی است. اما کدام قانون؟ قانونی که ساخته دست بشری همچون خودماست؟ قانونی که هر روز در حال تغییر و تحوّل است؟ قانونی که در آن منافع افراد و احزاب نهفته و برخاسته از افکار ناپخته و اطلاعات محدود و تحت تأثیر تهدیدها، تطمیع ها و هوسهای خود و دیگران وضع شده است؟ قانونی که قانون گذارش انواع قانون گریزی ها دارد و خود به آن عمل نمی کند؟

آیا این قوانین می تواند برای انسان قداست و کرامت داشته باشد و برای جامعه، عدالت و امتیّت را به ارمغان آورد؟

آنچه می تواند صلح و عدالت را در جامعه حاکم سازد و از هر گونه خطا و نقص به دور باشد، قوانین الهی است که توسط پیامبران به بشر عرضه شده است. قوانینی که خالق انسان بر پایه ی علم و حکمت و لطف بی نهایت وضع کرده و آورنده ی آن اولین عامل به آن است.

پیام ها:

۱- ایجاد نزاع و درگیری میان مؤمنان، یک جرّقه است نه یک جریان، موقّتی است نه دائمی. «اقتتلوا» نشان از پدید آمدن نزاع است، نه دوام آن و گرنه می فرمود: «یقتتلون»

۲- مسلمانان در برابر یکدیگر مسئولند و بی تفاوتی در برابر درگیری ها پذیرفته نیست. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا»

۳- برای آشتی دادن و برقراری صلح میان مسلمانان، باید با سرعت و بدون تأخیر

ص: ۱۷۷

۱- ۱. بحار، ج ۳۳، ص ۴۹۳.

۲- ۲. حدید، ۲۵.

قیام کنیم. (حرف فاء در «فَأَصْلِحُوا» نشانه ی سرعت است)

۴- اگر یکی از دو گروه در گیر، یاغی گری کرد، امت اسلامی باید بر ضد او بسیج شود. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي

۵- برای برقراری امتیت و عدالت، حتی اگر لازم شد باید مسلمانان یاغی کشته شوند. آری، خون یاغی ارزش ندارد. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا ...

۶- در برابر خشونت باید خشونت به خرج داد. فَإِنْ بَعَثَ ... فَقَاتِلُوا

۷- در سرکوب یاغی، طفره نرویم و مسامحه نکنیم. «فَقَاتِلُوا» (حرف «فاء» علامت تسریع است)

۸- جنگ و قتال در اسلام، هدف مقدس دارد. «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ»

۹- مدت مبارزه تا زمان رسیدن به هدف است، «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ» و ساعت، ماه و تاریخ خاصی ندارد. مثل مدت مراجعه بیمار به پزشک و مصرف دارو است که تا زمان سلامتی باید ادامه یابد.

۱۰- در مبارزات اسلامی، هدفهای شخصی، قومی، حزبی، یا انتقام، خودنمایی و گرفتن زهر چشم از دیگران مطرح نیست، بلکه هدف، برگشتن یاغی به راه خداست. «حَتَّى تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ»

۱۱- در مرحله ی درگیری که متجاوز معلوم نیست، باید تلاش برای خاموش کردن اصل فتنه و ایجاد صلح باشد، «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا» ولی در مرحله ی بعد که متجاوز و یاغی شناخته شد، صلح باید در سمت و سوی دفاع از مظلوم و گرفتن حق او از ظالم باشد. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ»

۱۲- وظیفه مسلمانان در شرایط مختلف تفاوت دارد؛ گاهی اصلاح است و گاهی جنگ. (در این آیه، هم کلمه «اصلحوا» دو بار آمده است و هم کلمه «قاتلوا»)

۱۳- هر کجا طوفان غرائز و غضب و لغزشگاه خطرناکی بود، سفارشات پی در پی لازم است. بِالْعَدْلِ، أَفْسَطُوا ... يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

۱۴- صلحی ارزش دارد که حق به صاحبش برسد، و گرنه سازش ذلت بار،

مرگ آفرین و تحمیلی است. اصلحوا... و اقسطوا

۱۵- هر کجا تحمّل مشکلات لازم است، از اهرم محبّت استفاده کنید. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» □

۱۶- صلح دادن دو طرف جنگ بدون برقراری عدالت، محبوب خداوند نیست.

□
«إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

□
إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ «۱۰»

همانا مؤمنان با یکدیگر برادرند، پس میان برادران خود، (در صورت اختلاف و نزاع) صلح و آشتی برقرار کنید و از خدا پروا کنید تا مورد رحمت قرار گیرید.

نکته ها:

این آیه، رابطه ی مؤمنان با یکدیگر را همچون رابطه ی دو برادر دانسته که در این تعبیر نکاتی نهفته است، از جمله:

الف) دوستی دو برادر، عمیق و پایدار است.

ب) دوستی دو برادر، متقابل است، نه یک سویه.

ج) دوستی دو برادر، بر اساس فطرت و طبیعت است، نه جاذبه های مادی و دنیوی.

د) دو برادر در برابر بیگانه، یگانه اند و بازوی یکدیگر.

ه) اصل و ریشه دو برادر یکی است.

و) توجه به برادری مایه ی گذشت و چشم پوشی است.

ز) در شادی او شاد و در غم او غمگین است.

امروزه برای اظهار علاقه، کلمات رفیق، دوست، هم شهری و هم وطن بکار می رود، اما اسلام کلمه برادر را بکار برده که عمیق ترین واژه هاست.

در حدیث، دو برادر دینی به دو دست تشبیه شده اند که یکدیگر را شستشو می دهند. (۱)

در این آیه و آیه ی قبل، سه بار فرمان «اصلحوا» تکرار شده که نشانه ی توجه اسلام به برقراری صلح و دوستی میان افراد جامعه است.

در آیه قبل فرمود: فَأَصْلِحُوا... وَأَقْسِطُوا به عدالت، صلح برقرار کنید و این آیه می فرماید: فَأَصْلِحُوا... وَ اتَّقُوا در برقراری صلح، از خدا بترسید. اگر شما را به عنوان میانجی پذیرفتند، خدا را در نظر بگیرید و حکم دهید، نه آنکه اصلاح شما، مایه ی ظلم و ستم به یکی از طرفین گردد.

اخوت و برادری

از امتیازات اسلام آن است که اصلاحات را از ریشه شروع می کند. مثلاً می فرماید: «إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۲) تمام عزت برای خداست، چرا به خاطر کسب عزت به سراغ این و آن می روید؟ یا می فرماید: «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۳) تمام قدرت ها از اوست، چرا هر ساعتی دور یک نفر می چرخید؟! در این آیه نیز می فرماید: همه ی مؤمنان با یکدیگر برادرند، بعد می فرماید: اکنون که همه برادر هستید، قهر و جدال چرا؟ همه با هم دوست باشید.

بنابراین برای اصلاح رفتار فرد و جامعه باید مبنای فکری و اعتقادی آنان را اصلاح کرد.

طرح برادری و اخوت و بکارگیری این واژه، از ابتکارات اسلام است.

در صدر اسلام پیامبر صلی الله علیه و آله به همراه هفتصد و چهل نفر در منطقه ی «نخيله» حضور داشتند که جبرئیل نازل شد و فرمود: خداوند میان فرشتگان عقد برادری بسته است، حضرت نیز میان اصحابش عقد اخوت بست و هر کس با کسی برادر می شد. مثلاً:

ص: ۱۸۰

۱- ۱. محجّها لیبضاء، ج ۳، ص ۳۱۹..

۲- ۲. یونس، ۶۵.

۳- ۳. بقره، ۱۶۵.

ابوبکر با عمر، عثمان با عبدالرحمن، سلمان با ابوذر، طلحه با زبیر، مصعب با ابویوب انصاری، حمزه با زید بن حارثه، ابودرداء با بلال، جعفر طیار با معاذ بن جبل، مقداد با عمار، عایشه با حفصه، ام سلمه با صفیه و شخص پیامبر صلی الله علیه و آله با علی علیه السلام عقد اخوت بستند. (۱)

□
در جنگ احد، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور داد دو نفر از شهدا، به نام های عبدالله بن عمر و عمر بن جموح را که میانشان برادری برقرار شده بود، در یک قبر دفن کنند. (۲)

□
برادری نسبی، روزی گسسته خواهد شد، «فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ» (۳) ولی برادری دینی حتی در قیامت پایدار است. «إِخْوَانًا عَلَيَّ شُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» (۴)

دوستی و برادری باید تنها برای خدا باشد. اگر کسی با دیگری بخاطر دنیا دوست شود، به آنچه انتظار دارد نمی رسد و در قیامت نیز دشمن یکدیگر می شوند. (۵) قرآن می فرماید: در قیامت، دوستان با هم دشمن می گردند جز متقین. «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (۶)

آنچه مهم تر از گرفتن برادر است، حفظ برادری است. در روایات از کسانی که برادران دینی خود را رها می کنند به شدت انتقاد شده و سفارش شده است که اگر برادران از تو فاصله گرفتند، تو با آنان رفت و آمد داشته باش. «صل من قطعك» (۷)

امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمن برادر مؤمن است، مانند یک جسد که اگر بخشی از آن بیمار گردد، همه ی بدن ناراحت است. (۸)

حقوق برادری

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مسلمان بر برادر مسلمانش سی حق دارد که هر یک باید آن حقوق را ادا کنند، از جمله:

۱. عفو و مهربانی به او، ۲. پنهان کردن اسرار او، ۳. جبران اشتباهات او، ۴. قبول عذر او، ۵. دفاع در برابر بدخواهان او، ۶. خیرخواهی نسبت به او، ۷. عمل به وعده هایی که به او داده، ۸. عیادت به هنگام بیماری او، ۹. تشییع جنازه او، ۱۰. پذیرفتن دعوت و هدیه ی او، ۱۱. پاداش دادن به هدایای او، ۱۲. تشکر از خدمات او، ۱۳. کوشش در یاری رسانی به او، ۱۴. حفظ ناموس او، ۱۵. برآوردن حاجت او، ۱۶. واسطه گری برای حل مشکلاتش،

ص: ۱۸۱

۱- ۱. بحار، ج ۳۸، ص ۳۳۵.

۲- ۲. شرح ابن الحدید، ج ۱۴، ص ۲۱۴؛ بحار، ج ۲۰، ص ۱۲۱.

۳- ۳. مؤمنون، ۱۰۱.

۴- ۴. حجر، ۴۷.

٥-٥. بحار، ج ٧٤، ص ١٦٧.

٦-٦. زخرف، ٦٧.

٧-٧. بحار، ج ٧٨، ص ٧١.

٨-٨. کافی، ج ٢، ص ١٣٣.

۱۷. گمشده اش را راهنمایی کند، ۱۸. به عطسه او تهنیت گوید، ۱۹. سلامش را پاسخ دهد، ۲۰. به سخن و گفته ی او احترام گذارد، ۲۱. هدیه ی او را خوب تهیه کند، ۲۲. سوگندش را بپذیرد، ۲۳. دوست او را دوست بدارد و با او دشمنی نکند، ۲۴. او را در حوادث تنها نگذارد، ۲۵. هر چه را برای خود می خواهد برای او نیز بخواهد و... (۱)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بعد از تلاوت آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» فرمودند: خون مسلمانان با هم برابر است و اگر یکی از آنان به کسی پناه یا امان داد، دیگران باید به آن تعهد پایبند باشند و همه در برابر دشمن مشترک، بسیج شوند. «و هم ید علی من سواهم» (۲)

صلح و آشتی در قرآن

در قرآن، واژه های صلح، «وَ الصُّلْحُ خَيْرٌ» (۳)، اصلاح، «وَ أَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ» (۴)، تألیف قلوب، «فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۵) و سلیم، «ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً» (۶) نشان دهنده ی توجه اسلام به صلح و صفا و زندگی مسالمت آمیز و شیرین است.

از نعمت های الهی که خداوند در قرآن مطرح کرده است، الفت میان دل های مسلمانان است. چنانکه خداوند خطاب به مسلمانان می فرماید: «كُنْتُمْ أَغْدَاءًا فَآلَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» (۷) به یاد آورید که شما قبل از اسلام با یکدیگر دشمن بودید، پس خداوند میان دل های شما الفت برقرار کرد. چنانکه میان قبیله ی اوس و خزرج یکصد و بیست سال درگیری و فتنه بود و اسلام میان آنان صلح برقرار کرد.

اصلاح و آشتی دادن، سبب دریافت بخشودگی و رحمت از جانب خداوند شمرده شده است. «إِنْ تَصْلِحُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً» (۸) و هر کس واسطه گری خوبی میان مسلمانان انجام دهد، پاداش در شأن دریافت خواهد کرد. «مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا» (۹)

اسلام برای اصلاح میان مردم، احکام ویژه ای قرار داده است، از جمله:

ص: ۱۸۲

۱-۱. بحار، ج ۷۴، ص ۲۳۶.

۲-۲. تفسیر نمونه.

۳-۳. نساء، ۱۲۸.

۴-۴. انفال، ۱.

۵-۵. آل عمران، ۱۰۳.

۶-۶. بقره، ۲۰۸.

۷-۷. آل عمران، ۱۰۳.

۸-۸. نساء، ۱۲۹.

۹-۹. نساء، ۸۵.

۱. دروغ که از گناهان کبیره است، اگر برای آشتی و اصلاح گفته شود، جرم و گناهی ندارد. «لا کذب علی المصلح» (۱)

۲. نجوا و درگوشی سخن گفتن که از اعمال شیطان و مورد نهی است، (۲) اگر برای اصلاح و آشتی دادن باشد، منعی ندارد. «لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ» (۳)

۳. با این که عمل به سوگند، واجب و شکستن آن حرام است، اما اگر کسی سوگند یاد کند که دست به اصلاح و آشتی دادن میان دو نفر نزند، اسلام شکستن این سوگند را مجاز می داند.

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ... تُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ (۴)

۴. با این که عمل به وصیت، واجب و ترک آن حرام است، اما اگر عمل به وصیت، میان افرادی فتنه و کدورت می آورد، اسلام اجازه می دهد که وصیت ترک شود تا میان مردم صلح و صفا حاکم باشد. «فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ» (۵)

پیام ها:

۱- رابطه برادری، در گرو ایمان است. (مسائل اقتصادی، سیاسی، نژادی، جغرافیایی، تاریخی و... نمی تواند در مردم روح برادری به وجود آورد.) «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» جانِ گرگان و سگان از هم جداست متحد، جان های شیران خداست

۲- برادری بر اساس ایمان، مشروط به سن، شغل، سواد و درآمد نیست. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»

۳- هیچ کس، خود را برتر از دیگران نداند. «إِخْوَةٌ» (آری، میان والدین و فرزند برتری است، ولی میان برادران، برابری است.)

۴- برای برقراری صلح و آشتی، از کلمات محبت آمیز و انگیزه آور استفاده کنیم.

ص: ۱۸۳

۱- ۱. بحار، ج ۶۹، ص ۲۴۲.

۲- ۲. مجادله، ۱۰.

۳- ۳. نساء، ۱۱۴.

۴- ۴. بقره، ۲۲۴.

۵- ۵. بقره، ۱۸۲.

۵- جلوگیری از نزاع و اقدام برای اصلاح و برقراری صلح، وظیفه‌ی همه است، نه گروهی خاص. «فَأَصْلِحُوا»

۶- اصلاح کننده نیز خود را برادر طرفین درگیر بداند. «فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخْوَيْكُمْ»

۷- اصلاح و آشتی دادن، آفاتی دارد که باید مراقب بود. «فَأَصْلِحُوا... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۸- صلح و صفا، مقدمه‌ی نزول رحمت الهی است. «فَأَصْلِحُوا... تُرْحَمُونَ»

۹- جامعه بی تقوا، از دریافت رحمت الهی محروم است. «اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِاللُّقَابِ بِئْسَ الْأَسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿١١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! مبادا گروهی (از شما) گروهی دیگر را مسخره کند، چه بسا که مسخره شدگان بهتر از مسخره کنندگان باشند و زنان نیز، زنان دیگر را مسخره نکنند، شاید که آنان بهتر از اینان باشند و در میان خودتان عیب جویی نکنید و یکدیگر را با لقب های بد نخوانید.

(زیرا) فسق (و بدنام بودن) پس از ایمان، بد رسمی است، (و سزاوار شما نیست). و هر کس (از این اعمال) توبه نکند، پس آنان همان ستمگرانند.

نکته ها:

«لمز» عیب جویی در روبرو و «همز» عیب جویی در پشت سر است (۱) و «تنابز» نام بردن و صدازدن دیگران با لقب بد است. (۲)

در آیه ی قبل، مسئله ی برادری میان مؤمنان مطرح شد و در این آیه اموری مطرح می شود

ص: ۱۸۴

۱- ۱). کتاب العین.

۲- ۲). لسان العرب.

که برادری را از بین می برد. همچنین در آیات قبل سخن از صلح و اصلاح بود، در این آیه به بعضی عوامل و ریشه های فتنه و درگیری که مسخره کردن، تحقیر کردن و بدنام بردن است اشاره می کند.

آری، یکی از برکات عمل به دستورات اسلام، سالم سازی محیط و جلوگیری از درگیری های اجتماعی است.

شاید بتوان گفت که عنوان تمسخر و تحقیر که در این آیه مطرح شده، از باب نمونه است و هر سخن یا حرکتی که اخوت و برادری اسلامی را خدشه دار کند، ممنوع است.

با آنکه زنان در واژه «قوم» داخل بودند، اما ذکر آنان به صورت جداگانه، بیانگر خطر بیشتر تمسخر و تحقیر در میان آنان است.

تمسخر و استهزای دیگران

استهزا و مسخره کردن، در ظاهر یک گناه، ولی در باطن چند گناه است؛ گناهانی مانند:

تحقیر، خوار کردن، کشف عیوب، اختلاف افکنی، غیبت، کینه، فتنه، تحریک، انتقام و طعنه به دیگران در آن نهفته است.

ریشه های تمسخر

۱. گاهی مسخره کردن برخاسته از ثروت است که قرآن می فرماید: «وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ ، الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَ عَدَدَةً» (۱) وای بر کسی که به خاطر ثروتی که اندوخته است، در پیش رو یا پشت سر، از دیگران عیب جویی می کند.

۲. گاهی ریشه ی استهزا، علم و مدرک تحصیلی است که قرآن درباره این گروه می فرماید:

«فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَ حَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤْنَ»

(۲)

آنان به علمی که دارند شادند و کیفر آنچه را مسخره می کردند، ایشان را فرا گرفت.

۳. گاهی ریشه ی مسخره، توانایی جسمی است. کفار می گفتند: «مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً» (۳) کیست که قدرت و توانایی او از ما بیشتر باشد؟

ص: ۱۸۵

۱-۱. همزه، ۱-۲.

۲-۲. غافر، ۸۳.

۳-۳. فصلت، ۱۵.

۴. گاهی انگیزه ی مسخره کردن دیگران، عناوین و القاب دهان پر کن اجتماعی است. کفار فقرایی را که همراه انبیا بودند تحقیر می کردند و می گفتند: «مَا تَرَاكَ أَتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا أَنْ يَنْفَكُوا» (۱) ما پیروان تو را جز افراد ارادل نمی بینیم.

۵. گاهی به بهانه تفریح و سرگرمی، دیگران به تمسخر گرفته می شوند.

۶. گاهی طمع به مال و مقام، سبب انتقاد همراه با تمسخر از دیگران می شود. گروهی، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره ی زکات عیب جویی می کردند، قرآن می فرماید: «وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَشِيخُطُونَ» (۲) ریشه ی این انتقاد طمع است، اگر از همان زکات به خود آنان بدهی راضی می شوند، ولی اگر ندهی همچنان عصبانی شده و عیب جویی می نمایند.

۷. گاهی ریشه ی مسخره، جهل و نادانی است. هنگامی که حضرت موسی برای حل اختلاف و درگیری دستور کشتن گاو را داد، بنی اسرائیل گفتند: آیا ما را مسخره می کنی؟ موسی علیه السلام گفت: «أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (۳) به خدا پناه می برم که از جاهلان باشم. یعنی مسخره برخاسته از جهل و نادانی است و من جاهل نیستم.

۸. گاهی سرچشمه تمسخر، ریاکاری و بهانه گیری و شخصیت شکنی است. «يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ» (۴)

یکی از کارهای مبارک رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از بعثت تغییر نام افراد و مناطقی بود که دارای نام زشت بودند. (۵) زیرا نام بد، وسیله ای برای تمسخر و تحقیر است.

عقیل، برادر حضرت علی علیه السلام بر معاویه وارد شد، معاویه برای تحقیر او گفت: درود بر کسی که عمویش ابولهب، لعنت شده ی خداوند است و خواند: «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ» عقیل فوری پاسخ داد: درود بر کسی که عمه ی او چنین است و خواند: «وَأُمْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ» (زن ابولهب، دختر عمه ی معاویه بود). (۶)

ص: ۱۸۶

۱-۱. هود، ۲۷.

۲-۲. توبه، ۵۸.

۳-۳. بقره، ۶۷.

۴-۴. توبه، ۷۹.

۵-۵. اسد الغابه، ج ۳، ص ۷۶ و ج ۴، ص ۳۶۲.

۶-۶. بحار، ج ۴۲، ص ۱۱۲؛ الغارات، ج ۲، ص ۳۸۰.

- ۱- ایمان، با مسخره کردن بندگان خدا سازگار نیست. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُوا»
- ۲- کسی که مردم را از توهین به دیگران باز می‌دارد نباید در شیوه‌ی سخنش توهین باشد. «لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ» (نفرمود: «لا تسخروا» یعنی شما که مسخره کننده هستید).
- ۳- مسخره، کلید فتنه، کینه و دشمنی است. «لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ...» (بعد از بیان برادری و صلح و آشتی در آیات قبل، از مسخره کردن نهی شده است)
- ۴- در شیوه‌ی تبلیغ، آنجا که مسئله‌ای مهم است یا مخاطبان متنوع هستند، باید مطالب تکرار شود. «قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ... وَ لَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ»
- ۵- ریشه‌ی مسخره کردن، احساس خود برتری است که قرآن این ریشه را می‌خشکاند و می‌فرماید: نباید خود را بهتر از دیگران بدانید، شاید او بهتر از شما باشد. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا»
- ۶- ما از باطن و سرانجام مردم آگاه نیستیم، پس نباید ظاهربین، سطحی‌نگر و امروزین باشیم. «عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا...»
- ۷- عیب‌جویی از مردم، در حقیقت عیب‌جویی از خود است. «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ»
- ۸- نقل عیب دیگران، عامل کشف عیوب خود است. «وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ»
- ۹- بد صدا زدن، یک طرفه باقی نمی‌ماند، دیر یا زود مسئله به دو طرف کشیده می‌شود. «لَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ» («تَنَابَرُوا» برای کار طرفینی است)
- ۱۰- مسخره کردن و بدنام بردن، گناه است و توبه لازم دارد. «وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» (البته توبه تنها به زبان نیست، بلکه توبه‌ی تحقیر کردن، تکریم نمودن است).
- ۱۱- مسخره، تجاوز به حریم افراد است و اگر مسخره کننده توبه نکند، ظالم

است. «فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾ (۱۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! از بسیاری گمان ها دوری کنید، زیرا بعضی گمان ها گناه است. و (در کار دیگران) تجسس نکنید و بعضی از شما دیگری را غیبت نکنند، آیا هیچ یک از شما دوست دارد که گوشت برادر مرده خود را بخورد؟ (هرگز) بلکه آن را ناپسند می دانید و از خدا پروا کنید، همانا خداوند بسیار توبه پذیر مهربان است.

نکته ها:

در ادامه آیه قبل، این آیه نیز به عواملی چون سوءظن، تجسس و غیبت، که صلح و صفا و اخوت میان مؤمنان را به هم می زند اشاره می کند.

در قرآن، به حسن ظن سفارش شده و از گمان بد نسبت به دیگران نهی گردیده است. در سوره ی نور می خوانیم: «لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَ الْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا» (۱) چرا در باره ی شنیده های خود نسبت به مردان و زنان با ایمان، حسن ظن ندارید؟

همان گونه که آیه ی نهم این سوره، برای امتیّت و حفظ جان مردم، همه ی مسلمانان را مسئول مبارزه با یاغی و تجاوزگر دانست، این آیه نیز برای حفظ آبروی مردم؛ سوءظن، تجسس و غیبت را حرام کرده است.

امروزه حقوق دانان جهان، از حقوق بشر حرف می زنند، ولی اسلام به مسائلی از قبیل تمسخر، تحقیر، تجسس و غیبت توجه دارد که حقوق دانان از آن غافلند.

هیچ گناهی مثل غیبت به درندگی بی رحمانه تشبیه نشده است. آری، حتی حیوانات درنده هم نسبت به هم جنس خود تعرّض نمی کند.

ص: ۱۸۸

سوء ظن اقسامی دارد که بعضی پسندیده و برخی ناپسند است:

۱. سوء ظن به خدا، چنانکه در حدیث می خوانیم: کسی که از ترس خرج و مخارج زندگی ازدواج نمی کند، در حقیقت به خدا سوء ظن دارد؛ گویا خیال می کند اگر تنها باشد خدا قادر است رزق او را بدهد، ولی اگر همسر داشته باشد، خدا قدرت ندارد. این سوء ظن، مورد نهی است.

۲. سوء ظن به مردم، که در این آیه از آن نهی شده است.

۳. سوء ظن به خود، که مورد ستایش است. زیرا انسان نباید به خود حسن ظن داشته باشد و همه کارهای خود را بی عیب بیندارد. حضرت علی علیه السلام در برشمردن صفات متقین در خطبه همام می فرماید: یکی از کمالات افراد باتقوا آن است که نسبت به خودشان سوء ظن دارند.

آری، افرادی که خود را بی عیب می دانند، در حقیقت نور علم و ایمانشان کم است و با نور کم، انسان چیزی نمی بیند. اگر شما با یک چراغ قوه وارد سائلی بزرگ شوید، جز اشیای بزرگ چیزی را نمی بینید، ولی اگر با نور قوی مانند پرژکتور وارد سالن شدید، حتی اگر چوب کبریت یا سنجاقی در سالن باشد می توانید آن را ببینید.

افرادی که نور ایمانشان کم است، جز گناهان بزرگ چیزی به نظرشان نمی آید و لذا گاهی می گویند: ما که کسی را نکشته ایم! از دیوار خانه ای که بالا نرفته ایم! و گناه را تنها این قبیل کارها می پندارند، اما اگر نور ایمان زیاد باشد، تمام لغزش های ریز خود را نیز می بینند و به درگاه خدا ناله و استغفار می کنند.

اگر کسی نسبت به خود خوش بین شد، هرگز ترقی نمی کند. او مثل کسی است که دائماً به پشت سر خود و به راههای طی شده نگاه می کند و به آن مغرور می شود، ولی اگر به جلو نگاه کند و راههای نرفته را ببیند، خواهد دانست که نرفته ها چند برابر راههای رفته است!

توجه به این نکته لازم است که معنای حسن ظن؛ سادگی، زودباوری، سطحی نگری و غفلت از توطئه ها و شیطنت ها نیست. اُمت اسلامی هرگز نباید به خاطر حسن ظن های نابجا، دچار غفلت شده و در دام صیادان قرار گیرد.

غیبت و پیامدهای آن

غیبت آن است که انسان در غیاب شخصی چیزی بگوید که مردم از آن خبر نداشته باشند و اگر آن شخص بشنود، ناراحت شود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دست از سر مرده ها بردارید و بدی های آنان را بازگو نکنید، کسی که مُرد، خوبی هایش را بیان کند. (۲)

امام صادق علیه السلام فرمود: غیبت کننده اگر توبه کند، آخرین کسی است که وارد بهشت می شود و اگر توبه نکند، اولین کسی است که به دوزخ برده می شود. (۳)

امام رضا علیه السلام از امام سجاد علیه السلام نقل می کند که هر کس از ریختن آبروی مسلمانان خود را حفظ کند، خداوند در قیامت لغزشهای او را نادیده می گیرد. (۴)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: هر کس زن یا مردی را غیبت کند، تا چهل روز نماز و روزه اش پذیرفته نمی شود. (۵)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: در قیامت هنگامی که نامه ی اعمال انسان به دست او داده می شود، عده ای می گویند: چرا کارهای خوب ما در آن ثبت نشده است؟ به آنها گفته می شود: خداوند، نه چیزی را کم و نه چیزی را فراموش می کند، بلکه کارهای خوب شما به خاطر غیبتی که کرده اید از بین رفته است. در مقابل افراد دیگری، کارهای نیک فراوانی در نامه ی عمل خود می بینند و گمان می کنند که این پرونده از آنان نیست، به آنها می گویند: به واسطه ی غیبت شدن، نیکی های کسی که شما را غیبت کرده، برای شما ثبت شده است. (۶)

سؤال: چرا در روایات کیفر یک لحظه غیبت کردن، محور نابودی عبادات چند ساله ی انسان بیان شده است؟ آیا این نوع کیفر عادلانه است؟

پاسخ: همان گونه که غیبت کننده در یک لحظه، آبرویی را که مؤمن سال ها به دست آمده می ریزد، خداوند هم عباداتی را که او سال ها بدست آورده از بین می برد. بنابراین محو

ص: ۱۹۰:

۱-۱. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۰ و ۶۰۴.

۲-۲. نهج الفصاحه، حدیث ۲۶۴.

۳-۳. مستدرک، ج ۹، ص ۱۱۷.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۵۶.

۵-۵. بحار، ج ۷۲، ص ۲۵۸.

عبادات چندساله، یک کیفر عادلانه است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در آخرین سفر خود به مکه فرمودند: خون و مال و آبروی مسلمان، محترم است، همان گونه که این ماه ذی الحجّه و این ایام حج محترم است. (۱)

در روایات، نام غیبت کننده در کنار کسی آمده که دائماً شراب می خورد. «تحرّم الجنه علی المغتاب و مدمن الخمر» (۲) کسی که غیبت می کند و شراب می نوشد، از بهشت محروم است.

بر اساس روایات، کسی که عیوب برادر دینی خود را پی گیری (و برای دیگران نقل) کند، خداوند زشتی های او را آشکار می کند. (۳)

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: یک درهم ربا، از سی و شش زنا بدتر است و بزرگ ترین ربا، معامله با آبروی مسلمان است. (۴)

در حدیث می خوانیم: نشستن در مسجد به انتظار نماز جماعت، عبادت است البتّه مادامی که منجر به غیبت نشود. (۵)

پیامبر صلی الله علیه و آله در آخرین خطبه خود در مدینه فرمودند: اگر کسی غیبت کند، روزه ی او باطل است. (۶) یعنی از برکات و آثار معنوی که یک روزه دار برخوردار است، محروم می شود.

اگر از بدن انسان زنده قطعه ای جدا شود، امکان پر شدن جای آن هست، ولی اگر از مرده چیزی کنده شود، جای آن همچنان خالی می ماند. غیبت، بردن آبروی مردم است و آبرو که رفت دیگر جبران نمی شود. «لَحْمٌ أَخِيهِ مَيْتًا»

جبران غیبت

برای جبران غیبت هایی که در گذشته مرتکب شده ایم، در صورتی که غیبت شونده زنده و در قید حیات است؛ اگر به او بگوییم که ما غیبت تو را کرده ایم ناراحت می شود، به گفته بعضی مراجع تقلید (۷)، نباید به او گفت، بلکه باید بین خود و خداوند توبه کرد و اگر امکان دسترسی

ص: ۱۹۱

۱-۱. شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید، ج ۹، ص ۶۲.

۲-۲. بحار، ج ۷۲، ص ۲۶۰.

۳-۳. محجّه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۲ از سنن ابی داود ج ۲، ص ۵۶۸.

۴-۴. بحار، ج ۷۲، ص ۲۲۲.

۵-۵. کافی، ج ۲، ص ۳۵۷.

۶-۶. محجّه البیضاء، ج ۵، ص ۲۵۴.

۷-۷). از حضرت آیه‌الله گلپایگانی قدس سره پرسیدم: آیا لازم است به دیگران بگوییم که ما غیبت شما را کرده ایم تا ما را حلال کنند؟ فرمود: نه، زیرا او ناراحت می‌شود و ناراحت کردن مسلمان، خود گناه دیگری است. پس جبران غیبت، استغفار است و حلالیت خواستن در همه جا لازم نیست.

به شنوندگان غیبت است، به گونه ای با ذکر خیر و تکریم آن فرد، تحقیر گذشته را جبران کنیم و اگر غیبت شونده ناراحت نمی شود، از خود او حلاکت بخواییم؛ اما اگر غیبت شونده از دنیا رفته است، باید توبه کرده و از درگاه خداوند عذرخواهی کنیم که البته خداوند توبه پذیر و بخشنده است.

شیخ طوسی در شرح تجرید، بر اساس حدیثی از پیامبر صلی الله علیه و آله می فرماید: اگر غیبت شونده، غیبت را شنیده است، جبران آن به این است که نزد او برویم و عذرخواهی کرده و حلاکت بخواییم، اما اگر نشنیده است، باید هرگاه یادی از غیبت شونده کردیم، برای او استغفار نماییم. «ان کفارہ الغیبہ ان تستغفر لمن اغتبتہ کما ذکرته» (۱)

موارد جواز غیبت

در مواردی، غیبت کردن جایز است که به بعضی از آنها اشاره می کنیم:

۱. در مقام مشورت در کارهای مهم؛ یعنی اگر شخصی درباره ی دیگری در مورد ازدواج و گزینش و مسئولیت دادن و... مشورت خواست، ما می توانیم عیب های آن فرد را به مشورت کننده بگوییم.

۲. برای ردّ سخن و عقیده ی باطل اشخاصی که دارای چنین اعتقاداتی هستند، نقل سخن و عیب سخن آنها جایز است، تا مبادا مردم دنباله رو آنها شوند.

۳. برای گواهی دادن نزد قاضی، باید حقیقت را گفت گرچه غیبت باشد.

۴. برای اظهار مظلومیت، بیان کردن ظلم ظالم مانعی ندارد.

۵. کسی که بدون حیا و آشکارا گناه می کند، غیبت او مانعی ندارد.

۶. برای ردّ ادعاهای پوچ، غیبت مانعی ندارد. کسی که می گوید: من مجتهدم، دکترم، سیدم، و ما می دانیم که او اهل این صفات نیست، جایز است به مردم آگاهی دهیم تا فریب نخورند.

ص: ۱۹۲

وظیفه شنونده، گوش ندادن به غیبت و دفاع از مؤمن است. در حدیث می خوانیم: «الساکت شریک القائل» (۱) کسی که غیبت را بشنود و سکوت کند، شریک جرم گوینده است.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس غیبتی را بشنود و آن را ردّ کند، خداوند هزار باب شرّ را در دنیا و آخرت بر او می بندد، ولی اگر ساکت بود و گوش داد، گناه گوینده نیز برای او ثبت می شود. و اگر بتواند غیبت شنونده را یاری کند، ولی یاری نکند، در دو دنیا خوار و ذلیل می شود. (۲)

در روایتی، غیبت کردن؛ کفر و شنیدن و راضی بودن به آن، شرک دانسته شده است. (۳)

در آیه ی ۳۶ سوره اسراء می خوانیم: «إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصِيرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئَلًا» هر یک از گوش و چشم و دل انسان، در قیامت مورد بازخواست قرار می گیرند.

بنابراین ما حق شنیدن هر حرفی را نداریم.

پیام ها:

۱- ایمان، تعهّد آور است و باید از یک سری افکار و اعمال دوری نماید. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا... (ایمان، با سوء ظن و تجسس و غیبت سازگار نیست.)

۲- برای دوری از گناهان حتمی، باید از گناهان احتمالی اجتناب کنیم. (بنابراین از آنجایی که برخی گمان ها گناه است، باید از بسیاری گمان ها، دوری کنیم.) اجْتَنِبُوا كَثِيرًا... إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ

۳- در جامعه ی ایمانی، اصل بر اعتماد، کرامت و براءت انسان ها است. «إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ»

۴- برای جلوگیری از غیبت باید زمینه های غیبت را مسدود کرد. (راه ورود به غیبت، اول سوء ظن و سپس پیگیری و تجسس است، لذا قرآن به همان ترتیب نهی کرده است.) اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ... لَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبَ

۵- گناه، گرچه در ظاهر شیرین و دلنشین است، ولی در دید باطنی و ملکوتی،

ص: ۱۹۳

۱- ۱. غررالحکم.

۲- ۲. وسائل، ج ۸، ص ۶۰۶.

۳- ۳. بحار، ج ۷۲، ص ۲۲۶.

خباثت و تنفر آور است. «يَأْكُلُ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا» (باطن غیبت، خوردن گوشت مرده است و درباره هیچ گناهی این نوع تعبیر بکار نرفته است).

۶- از شیوه های تبلیغ و تربیت، استفاده از مثال و تمثیل است. «أُحِبُّ أَحَدُكُمْ ...»

۷- در شیوه نهی از منکر، از تعبیرات عاطفی استفاده کنیم. «لَا يَغْتَبُ ... أُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ»

۸- غیبت و بدگویی از دیگران حرام است، از هر سنّ و نژاد و مقامی که باشد. «لَا يَغْتَبُ ...» («أَحَدُكُمْ» شامل کوچک و بزرگ، مشهور و گمنام، عالم و جاهل، زن و مرد و... می شود).

۹- مردم باایمان، برادر و هم خون یکدیگرند. «لَحْمَ أَخِيهِ»

۱۰- همان گونه که مرده قدرت دفاع از خود را ندارد، شخصی که مورد غیبت قرار گرفته است، چون حاضر نیست، قدرت دفاع ندارد. «مَيْتًا»

۱۱- غیبت کردن، نوعی درزندگی است. «يَأْكُلُ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا»

۱۲- غیبت، با تقوا سازگاری ندارد. «لَا يَغْتَبُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۳- تقوا، انسان را به سوی توبه سوق می دهد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ»

۱۴- در اسلام بن بست وجود ندارد، با توبه می توان گناه گذشته را جبران کرد.

«لَا يَغْتَبُ ... إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

۱۵- عذرپذیری خداوند، همراه با رحمت است. «تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

۱۶- توبه پذیری خداوند، جلوه ای از رحمت اوست. «تَوَّابٌ رَحِيمٌ»

«يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (۱۳)

ای مردم! ما شما را از مرد و زن آفریدیم و شما را تیره ها و قبیله ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا گرامی ترین شما نزد خدا، با تقواترین شماست، همانا خدا دانای خبیر است.

بعضی مفسران این آیه را مرتبط با آیات قبل دانسته و گفته اند: چون مسخره و غیبت کردن، برخاسته از روحیه ی خود برترینی و تحقیر دیگران است، این آیه می فرماید: ملائک برتری و کرامت، تقواست، نه جنس و نژاد.

در این آیه به سه اصل مهم اشاره شده است: اصل مساوات در آفرینش زن و مرد، اصل تفاوت در ویژگی های بشری و اصل این که تقوا ملائک برتری است. البته در آیات دیگر قرآن، ملائک هایی از قبیل علم، سابقه، امانت، توانایی و هجرت نیز به چشم می خورد.

پیام ها:

۱- مرد یا زن بودن، یا از فلان قبیله و قوم بودن، ملائک افتخار نیست که اینها کار خداوند است. «خلقنا، جعلنا»

۲- تفاوت هایی که در شکل و قیافه و نژاد انسان ها دیده می شود، حکیمانه و برای شناسائی یکدیگر است، نه برای تفاخر. «لِتَعَارَفُوا»

۳- کرامت در نزد مردم زود گذر است، کسب کرامت در نزد خداوند مهم است.

«أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ»

۴- قرآن، تمام تبعیض های نژادی، حزبی، قومی، قبیله ای، اقلیمی، اقتصادی، فکری، فرهنگی، اجتماعی و نظامی را مردود می شمارد و ملائک فضیلت را تقوا می داند. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

۵- برتری جویی، در فطرت انسان است و اسلام مسیر این خواسته ی فطری را تقوا قرار داده است. «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»

۶- ادعای تقوا و تظاهر به آن نکنیم که خدا همه را خوب می شناسد. «عَلِيمٌ خَبِيرٌ»

«قَالَتِ الْمَاعِرَاتُ آمِنًا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (۱۴)

آن اعراب بادیه نشین گفتند: ما ایمان آورده ایم، به آنان بگو: شما هنوز ایمان نیاورده اید، بلکه بگوئید: اسلام آورده ایم و هنوز ایمان در دل‌های شما وارد نشده است و اگر خدا و رسولش را اطاعت کنید، خداوند ذره ای از اعمال شما کم نمی کند. همانا خداوند آمرزنده مهربان است.

نکته ها:

مراد از اعراب، بادیه نشینانند که بعضی آنان مؤمن بودند، چنانکه در سوره ی توبه از آنان تجلیل شده است: «وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ» (۱)، ولی بعضی از آنان خود را بالاتر از آنچه بودند می پنداشتند و ادعای ایمان می کردند، در حالی که یک تازه مسلمانی بیش نبودند.

تفاوت اسلام با ایمان

۱. تفاوت در عمق.

اسلام، رنگ ظاهری است، ولی ایمان تمسک قلبی است. امام صادق صلی الله علیه و آله به مناسبت آیه ی «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً» (۲) فرمود: رنگ الهی اسلام است، و در تفسیر آیه ی «فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ» (۳) فرمود: تمسک به ریسمان محکم الهی، همان ایمان است. (۴)

۲. تفاوت در انگیزه.

گاهی انگیزه ی اسلام آوردن، حفظ یا رسیدن به منافع مادی است، ولی انگیزه ی ایمان حتماً معنوی است. امام صادق علیه السلام فرمودند: با اسلام آوردن، خون انسان حفظ می شود و ازدواج با مسلمانان حلال می شود، ولی پاداش اخروی بر اساس ایمان قلبی است. (۵)

۳. تفاوت در عمل.

اظهار اسلام، بدون عمل ممکن است، ولی ایمان باید همراه عمل باشد، چنانکه در حدیث می خوانیم: «الایمان اقرار و عمل و الاسلام اقرار بلاعمل» (۶) بنابراین در ایمان، اسلام نهفته

ص: ۱۹۶

۱- ۱. توبه، ۹۹.

۲- ۲. بقره، ۱۳۸.

۳- ۳. بقره، ۲۵۶.

۴- ۴. کافی، ج ۲، ص ۱۴.

۵- ۵. کافی، ج ۲، ص ۲۴.

است، ولی در اسلام ایمان نهفته نیست.

در حدیث دیگری، اسلام، به مسجد الحرام و ایمان به کعبه تشبیه شده که در وسط مسجد الحرام قرار گرفته است. (۱)

امام باقر علیه السلام فرمود: ایمان، چیزی است که در قلب مستقر می شود و انسان به وسیله آن به خدا می رسد و عمل، آن باور قلبی را تصدیق می کند. ولی اسلام چیزی است که در گفتار و رفتار ظاهر می گردد، گرچه در قلب جای نگرفته باشد. (۲)

۴. تفاوت در رتبه.

در حدیث می خوانیم: ایمان، بالاتر از اسلام و تقوا، بالاتر از ایمان و یقین، بالاتر از تقوا است و در میان مردم چیزی کمیاب تر از یقین نیست. (۳)

پیام ها:

۱- به هر ادعا و شعاری گوش ندهیم. «وَقَالَتِ الْاَعْرَابُ اٰمَنَّا»

۲- ادعاهای نابجا را مهار کنیم. «قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوْا»

۳- هر کس حریم خود را حفظ کند و بیش از آنچه هست خود را مطرح نکند.

«قُولُوا اَسْلَمْنَا»

۴- اسلام، امری ظاهری است، ولی ایمان، به دل مربوط است. «فِي قُلُوْبِكُمْ»

۵- با مدعیان کمال باید به گونه ای سخن گفت که از رسیدن به کمال ناامید نشوند.

«وَلَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ فِي قُلُوْبِكُمْ»

۶- راه رسیدن به ایمان، اطاعت عملی است، نه ادعای زبانی. «لَمَّا يَدْخُلِ الْاِيْمَانُ ... وَ اِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَ رَسُوْلَهُ ...»

۷- اطاعت از پیامبر صلی الله علیه و آله در کنار اطاعت از خدا آمده است و این نشانه ی عصمت

ص: ۱۹۷

۱- ۱. کافی، ج ۲، ص ۵۲.

۲- ۲. کافی، ج ۲، ص ۲۶.

۳- ۳. کافی، ج ۲، ص ۵۱.

پیامبر است که باید او را بدون چون و چرا اطاعت کرد. «إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۸- خداوند، عادل است و ذره ای از پاداش عمل انسان را کم نمی کند. (مدیریت صحیح آن است که ذره ای از حقوق دیگران کم گذاشته نشود.) «لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا»

۹- اطاعت از خدا و رسول، زمینه دریافت بخشش و رحمت الهی است.

تُطِيعُوا... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَدْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ «۱۵»

مؤمنان، تنها کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان آورده و دچار تردید نشدند و با اموال و جانهای خود در راه خدا جهاد کردند. اینانند که (در ادعای ایمان) راستگویند.

سیمای مؤمن واقعی

چهار آیه ی قرآن با جمله «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ» شروع شده که ترسیم سیمای مؤمن واقعی است:

۱. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ» (۱) مؤمنان واقعی کسانی هستند که هر گاه نام خداوند برده شود، دل‌هایشان می لرزد و همین که آیات الهی بر آنان تلاوت شود، ظرفیت آنان به ایمان افزوده می گردد و تنها بر خدا تکیه می کنند.

۲. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ...» (۲) مؤمنان واقعی کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان دارند و هر گاه در یک کار دسته جمعی با پیامبر هستند، بدون اجازه ی حضرت از صحنه خارج نمی شوند.

۳ و ۴. در همین سوره مطرح شده است؛ یک بار در آیه دهم، «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ...» و بار دیگر در همین آیه.

اگر این چهار آیه را در کنار هم بگذاریم، سیمای مؤمنان صادق و واقعی را کشف می کنیم.

ص: ۱۹۸

(۱-۱). انفال، ۲.

(۲-۲). نور، ۶۲.

همانان که قرآن درباره شان فرموده است: «أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا» (۱) و «أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ» بنابراین مؤمنان واقعی کسانی هستند که:

۱. دل‌های آنان به یاد خدا بتپد، نه با مال و مقام و.... «إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ»

۲. دائماً در حال حرکت و تکامل هستند و توقّفی در کارشان نیست و در برابر هر پیام الهی؛ متعهد، عاشق و عامل هستند. «وَ إِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتَهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا»

۳. تنها تکیه گاه آنان ایمان به خداست، نه قراردادهای و وابستگی های به شرق و غرب و....

«عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ»

۴. در نظام اجتماعی، پیرو رهبر الهی هستند و بدون دستور او حرکتی نمی کنند و نسبت به او وفادارند. «إِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَىٰ أَمْرٍ جَامِعٍ لَمْ يَذْهَبُوا حَتَّىٰ يَسْتَأْذِنُوهُ»

۵. خود را برتر از دیگران ندانند و با همه به چشم برادری نگاه کنند. «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»

۶. ایمان آنان پایدار است. ایمانشان بر اساس علم، عقل و فطرت است و به خاطر عمل به آنچه می دانند، به درجه ی یقین رسیده اند و تبلیغات و حوادث تلخ و شیرین آنان را دلسرد و دچار تردید نمی کند. «ثُمَّ لَمْ يَزْتَأِبُوا»

۷. هر کجا لازم باشد، با مال و جان از مکتب دفاع می کنند. «وَ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ»

پیام ها:

۱- قرآن، هم ملاک و معیار کمال را بیان می کند، «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ» و هم الگوهای کامل را نشان می دهد. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ...

۲- ایمان به پیامبر، در کنار ایمان به خداوند لازم است. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ»

۳- نشانه ی ایمان واقعی، پایداری و عدم تردید در آن است. «ثُمَّ لَمْ يَزْتَأِبُوا»

۴- ایمان، امری باطنی است که از راه عمل شناخته می شود. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ ...

جَاهِدُوا ...

۵- ایمان بدون جهاد، شعاری بیش نیست. جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ... (کمال

ایمان به گذشت از جان و مال است.)

۶- در فرهنگ اسلام، جهاد مالی و جانی، باید در راه خدا باشد. **جَاهِدُوا ... فِي سَبِيلِ اللَّهِ**

قُلْ أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۶)

بگو: آیا شما، خدا را از دین و ایمان خود آگاه می کنید، در حالی که خداوند آنچه را در آسمان ها و آنچه را در زمین است می داند و خداوند به هر چیزی دانا است!؟

نکته ها:

گروهی با سوگند به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گفتند که ایمان ما صادقانه است. این آیه نازل شد که نیاز به سوگند نیست، خداوند به همه چیز آگاه است.

عرضه ی عقائد خود به اولیای خدا، اگر برای ارزیابی و اصلاح و یا کسب اطمینان باشد، بسیار پسندیده است، چنانکه حضرت عبدالعظیم حسنی عقائد خود را به امام هادی علیه السلام عرضه کرد. اما اگر عرضه ی عقائد ریاکارانه باشد، جای سرزنش و توبیخ است.

پیام ها:

۱- تظاهر نزد پیامبر صلی الله علیه و آله در حقیقت تظاهر نزد خداست. با این که این گروه نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله تظاهر کردند، ولی قرآن می فرماید: **أَتَعْلَمُونَ اللَّهَ ...**

۲- در برابر خداوندی که همه چیز را می داند، ادعا و تظاهر نداشته باشیم.

أَتَعْلَمُونَ ... وَاللَّهُ يَعْلَمُ ...

۳- خداوند، هم به وجود اشیا آگاه است وهم خصوصیات هر چیزی را می داند.

يَعْلَمُ ... وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تَمُنُوا عَلَيَّ إِلَّا مَكْرَمًا بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۷)

آنان بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند. بگو: اسلام آوردنتان را بر من منت ننهید، بلکه این خداوند است که بر شما منت دارد که شما را به سوی ایمان هدایت کرد، اگر راست می گوید.

نکته ها:

بعضی از مسلمانان مثل طائفه ی بنی اسد، اسلام آوردن خود را منتی بر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می دانستند و می گفتند: ما با آغوش باز به اسلام روی آوردیم و تو باید قدرشناس ما باشی.

این آیه آنان را از این عمل نهی فرمود.

خداوند در این آیه، نعمت ایمان و در آیه ی ۱۶۴ سوره آل عمران، فرستادن انبیا و در آیه ی ۵ سوره قصص، وارث کردن مستضعفان را منت خود بر مردم شمرده است و این نشان می دهد که مهم ترین نعمت ها، نعمت هدایت الهی، رهبری معصوم و حکومت حق می باشد.

پیام ها:

۱- هدایت شدن به اسلام و پذیرش اسلام، نعمت بزرگ الهی و منتی از جانب خداست. «بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ» □

۲- خداوند به اسلام و ایمان و عبادت ما احتیاج و نیازی ندارد. «لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ» □

۳- نشانه ی ایمان صادقانه، خود را منت دار خداوند دانستن است، نه منت گذاشتن بر او. «لَا تَمُنُّوا ... بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ ... إِنَّ كُنتُمْ صَادِقِينَ» (مسلمان واقعی خود را طلبکار خدا نمی داند). □

۴- منت نهادن بر پیامبر، در حقیقت منت گذاردن بر خداست. (خداوند پاسخ منت بر پیامبرش را آنگونه می دهد که گویا منت بر او گذاشته اند). «يَمُنُّونَ عَلَيْكَ ... بَلِ اللّٰهُ يَمُنُّ ...» □

۵- شما اسلام آوردن خود را منت می گذارید، «يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا» در حالی که خداوند شما را به مرحله ی ایمان هدایت فرموده است. «هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ» □

۶- مقصد نهایی تکامل انسان، ایمان است، «هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ» نه تظاهر به اسلام، زیرا

منافقان نیز در ظاهر چنین می باشند.

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

همانا خداوند نهران آسمان ها و زمین را می داند و خداوند به آنچه عمل می کنید بیناست.

پیام ها:

۱- در آسمان ها و زمین، اسرار نهفته و نامکشوف بسیاری است. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- انگیزه های پنهان بشر، گاهی به مراتب پیچیده تر از غیب آسمان ها و زمین است. (در مورد آسمان ها، واژه «يَعْلَمُ» به کار رفته و در مورد عمل انسان ها، واژه «بَصِيرٌ» آمده است.)

۳- در مدار توحید، ارزشها بر اساس تظاهر، منت و شعار نیست، بلکه بر اساس اخلاص قلبی است که آگاهی بر آن مخصوص خداست. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (خداوندی که غیب و پنهان هستی را می داند، چگونه ایمان درونی ما را نمی داند؟)

۴- اگر انسان به علم و بصیرت خداوند ایمان داشته باشد، در رفتار و گفتار خود دقت می کند. «وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» (اگر بدانیم از روزنه ای فیلم ما را می گیرند و یا صدای ما را ضبط می کنند، در کلمات و حرکات خود دقت بیشتری می کنیم.)

۵- علم خداوند همراه با بصیرت او است. علم او، اجمالی، سطحی، یک جانبه، قابل تردید و موقت نیست. «إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ... وَاللَّهُ بَصِيرٌ ...»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره چهل و پنج آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام این سوره از ابتدای آن که حرف مقطعه «ق» می باشد، گرفته شده است.

محور اصلی آن، همانند دیگر سوره های مکی، مسئله معاد و بیان فرجام اقوام گذشته و افراد نیک و بد است.

سوره با استبعاد و انکار مخالفان نسبت به زنده شدن دوباره انسان آغاز می گردد و با استناد قرآن به نمونه های معاد در طبیعت و آفرینش ادامه می یابد.

شیوه جان دادن انسان به هنگام مرگ و حوادث تکان دهنده پایان جهان که سرآغازی است بر جهان دیگر، مقدمه ای است برای بیان گوشه ای از حوادث قیامت و ویژگی های بهشت و دوزخ.

و آنچه در این میان انسان را از خطرات حفظ می کند، یاد خدا و توجه به کلام اوست که در این سوره به آن سفارش شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ ﴿١﴾

قاف، سوگند به قرآن با عظمت، (که نبوت تو و وقوع قیامت حق است).

بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾

بلکه از آمدن پیامبری هشدار دهنده از میان خودشان در شگفت شدند، پس کافران گفتند: این (سخنان که از قیامت خبر می دهد) چیز عجیبی است!

نکته ها:

این سوره یکی از ۲۹ سوره ای است که با حروف مقطعه آغاز گردیده و چنانکه بارها گفته ایم، این حروف بیانگر عظمت و اعجاز قرآن است که از همین حروف الفبا تشکیل یافته و لذا بلافاصله پس از آن به قرآن سوگند یاد شده است. «ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

درباره ی پیامبر و آنچه بر او نازل شده و دستورات او، دو نوع تعجب در قرآن ذکر شده است: یکی مثبت و دیگری منفی. تعجب مثبت از گروهی جن بود که مطالب عالی قرآن آنان را به تعجب واداشت و گفتند: «سَيَمَعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا» (۱) تعجب منفی از کفار است که در چند مورد می باشد:

از این که شخصی مثل خود آنان پیامبر شده است. «بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

از دعوت او به یکتاپرستی. «أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ» (۲)

ص: ۲۰۶

۱-۱. جن، ۱.

۲-۲. ص، ۵.

از گفتار او درباره حسابرسی و برپایی قیامت. «أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ» (۱)

از زنده شدن مجدد. «وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذَا كُنَّا تُرَابًا أَمْ إِنَّا لَأَنفِيَ خَلْقٍ جَدِيدٍ» (۲)

پیام ها:

۱- سوگند به قرآن بسیار مهم است، چون دارای مجد و عظمت است.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

۲- اگر مجد و عظمت می خواهید، به قرآن صاحب مجد و شرافت روی بیاورید.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»

۳- اگر قرآن، مجید و کریم است، ما نیز باید آن را تمجید و تکریم کنیم.

«وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ»، «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۳)

۴- معروف ها و کمال ها، در دید نابخردان منکر و ناپسند جلوه می کند. هم جنس بودن و از میان مردم بودن پیامبران، یک کار پسندیده و حکیمانه است ولی کفار آن را ناپسند دانسته و تعجب می کردند. «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

۵- از نقاط مهم رسالت انبیا، هشدار دادن و انداز مردم است. «مُنْذِرٌ مِنْهُمْ»

۶- انکار عملکرد حکیمانه ی خداوند نسبت به ارسال پیامبران، کفر است. «عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ ... فَقَالَ الْكَافِرُونَ»

۷- منطوق کفار در طول تاریخ، استبعاد و تعجب از رسالت پیامبران بوده است.

«فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ» (آری، کفار دلیلی بر نفی نبوت و قیامت ندارند، تنها کارشان تعجب از هشدارهای انبیا به خصوص در مورد قیامت است.)

أِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ» (۳)

آیا هنگامی که مردیم و خاک شدیم (دوباره زنده می شویم؟) این بازگشتی

ص: ۲۰۷

دور (از عقل و انتظار) است.

قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ ﴿٤﴾

بدون شک هر چه را زمین از آنان می کاهد، می دانیم و نزد ما کتابی است که (همه چیز را در خود) حفظ می کند.

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ ﴿٥﴾

بلکه سخن حق را چون به سراغشان آمد، تکذیب کردند، پس در کار (نبوت و معاد) سردرگم و آشفته هستند.

نکته ها:

مراد کفار از «رَجَعُ بَعِيدٌ»، بعید بودن از نظر عقل و عادت است. یعنی بازگشت دوباره انسان، از جهت عقل و عادت، امری بعید است. بنابراین آنها دلیلی بر انکار معاد ندارند و تنها استبعاد می کنند.

«مَرِيحٍ» به معنای اختلاط و آشفتنگی است. چنانکه قرآن در مورد اختلاط آب های دو دریا می فرماید: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» (۱) کلمه «مَرِيحٍ» در قرآن تنها یکبار بکار رفته آن هم در قالب صفت مشبیه که حاکی از تداوم تحیر و سردرگمی کفار است.

پیام ها:

۱- توجه به معاد و حیات پس از مرگ، محور هشدار انبیا است. جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ ...

ذَلِكَ رَجَعُ بَعِيدٌ

۲- به سؤالات و شبهات اعتقادی پاسخ دهید. تعجب کفار، ناشی از متلاشی شدن جسد انسان در زمین است که قرآن پاسخ می دهد: ما این فرسایش را می دانیم.

أَ إِذَا مِتْنَا ... قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ

۳- تمام تحولات و تغییرات مادی حساب و کتاب داشته و زیر نظر خداست. «قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ»

ص: ۲۰۸

۴- زمین، خاصیت فرسایش دهندگی دارد. «تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ»

۵- علم خداوند به ذرات هستی، منافاتی با ثبت و ضبط امور ندارد. عَلِمْنَا... وَ عِنْدَنَا كِتَابٌ (مثل آن که شما به کسی بگویید: من خودم می دانم و در ضمن اسناد و مدارک هم نشان بدهی).

۶- خداوند، نسبت به کفار نیز اتمام حجت می کند. «كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ»

۷- ریشه اضطراب و سردرگمی، تکذیب حق و کفر است، همان گونه که ریشه آرامش، توجه به قرآن و یاد خداست. بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ... فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ

۸- کسی که ایمان ثابت و محکمی ندارد، هر لحظه سخنی می گوید و مضطرب است. (گاهی پیامبر را ساحر و کاهن و گاهی مجنون و شاگرد دیگران می خواندند). «فِي أَمْرٍ مَرِيحٍ»

أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَاهَا وَ زَيَّنَّاهَا وَ مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ «۶»

پس آیا به آسمان بالای سرشان نگاه نکرده اند که چگونه آن را بنا کردیم و (با ستارگان) زینت دادیم و آن را هیچ شکاف و خللی نیست؟

وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَ أَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ «۷» تَبَصَّرَهُ وَ ذَكَرَى لِكُلِّ عِبْدٍ مُنِيبٍ «۸»

و زمین را بگستردهایم و کوه های استوار در آن افکنده ایم و از هر نوع گیاه با طراوت در آن رویانده ایم. تا برای هر بنده ای که (به سوی حق)، روی می آورد، مایه ی بینش و پند باشد.

نکته ها:

«رَوَاسِيَ» جمع «راسیه» به معنای محکم و استوار است.

بیان زوجیت گیاهان، یکی از معجزه های علمی قرآن است. «مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ»

ریشه تعجب و بعید شمردن معاد، چند چیز است:

الف) مرده ای که پوسید و خاکش پراکنده شد، چه کسی می داند کجاست؟

ب) بر فرض ذرات پراکنده شناخته شوند، با چه قدرتی جمع می شوند؟

در پاسخ شبهه اول در آیه ۴ خواندیم: ما همه ذرات خاک را می دانیم و می شناسیم. «عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ»

در پاسخ شبهه دوم در این آیات می فرماید: ما قدرت جمع کردن آن ذرات را داریم و نمونه قدرت ما را در آسمان ها و زمین مشاهده می کنید که چگونه آسمان ها را برافراشته و زینت داده ایم به گونه ای که هیچ گونه رخنه و کاستی در آن نیست.

در اسلام تعقل، تفکر، بصیرت و معرفت، گام اول است و مناجات، گریه، انابه و عبادت گام بعدی. «تَبَصَّرَهُ وَ ذَكَرَى» اول بصیرت بعد تذکر. در جای دیگر می فرماید: «يَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا سُبْحَانَكَ ... (۱) یعنی ابتدا تفکر و تعقل می کنند، آنگاه به ربوبیت خداوند اقرار می کنند.

قرآن در ستایش از خردمندان می فرماید: «أَعْيَنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۲) اشک آنان برخاسته از فکر، معرفت و بصیرت است، نه بر اساس عادت و احساسات.

پیام ها:

۱- طبیعت، کلاس خداشناسی است. «أَفَلَمْ يَنْظُرُوا إِلَى السَّمَاءِ ...»

۲- با بیان نمونه ها، مردم را دعوت کنید. (برای امکان معاد، به قدرت نمایی خداوند در آسمان و زمین نظر کنید.) «أَفَلَمْ يَنْظُرُوا»

۳- کسانی که در هستی نمی اندیشند و معاد را بعید می شمارند، قابل سرزنش اند.

«أَفَلَمْ يَنْظُرُوا»

۴- در کرات آسمانی، نظم و قانون حاکم است. «كَيْفَ بَنَيْنَاهَا ... مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ»

۵- زمین، کوه های استوار دارد. «الْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ»

ص: ۲۱۰

۱- ۱). آل عمران، ۱۹۱.

۲- ۲). مائده، ۸۳.

۶- استحکام و زیبایی، ویژگی آفریده های خداوند در آسمان و زمین است. ﴿مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ، زينا السماء، أَلْقَيْنَا ... رَوَايَ، زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۷- رویش گیاهان زنده از دل خاک مرده، نمودی از رستاخیز دوباره انسان است.

﴿ذَلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ ... وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۸- نگاه به گیاهان و مناظر طبیعی، عاملی برای ایجاد نشاط و سرور است. ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا ... مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيحٍ﴾

۹- آن قدر نمونه های قدرت خداوند را نظر کنید، تا ذره ای شبهه باقی نماند. ﴿أَفَلَمْ يَنْظُرُوا ... بَنَيْنَا، زينا، مددنا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا﴾

۱۰- ارزان ترین، عمومی ترین، نزدیک ترین، سالم ترین، بادوام ترین، هدفدارترین و جامع ترین نشاطها، نگاه در آفریده های الهی است. «بَهِيحٍ»

۱۱- در مکتب انبیا، نگاه باید مقدمه بصیرت، فهمیدن، هوشیاری و پند گرفتن باشد. «يَنْظُرُوا - تَبْصِرَةً - ذِكْرِي»

۱۲- راه بازگشت، بر روی همه باز است. «لِكُلِّ عَجْدٍ مُنِيبٍ»

۱۳- اگر انسان، دلی برای فهمیدن داشته باشد، تمام هستی (آسمان و زمین) برای او کلاس معرفت است. «تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عَجْدٍ مُنِيبٍ»

۱۴- در مکتب انبیا، زیبایی ها و سرورها، وسیله غفلت نیست، بلکه وسیله رشد و قرب است. زینا... زَوْجٍ بَهِيحٍ ... تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عَجْدٍ مُنِيبٍ

۱۵- تواضع، زمینه فهمیدن و غرور، باعث محرومیت است. «تَبْصِرَةً وَ ذِكْرِي لِكُلِّ عَجْدٍ»

۱۶- زاری و انابه به درگاه خداوند، لازمه عبودیت است. «عَجْدٍ مُنِيبٍ»

﴿وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِيدِ ۙ ۹﴾ وَ النَّخْلَ بِأَسْفَاتِ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ ﴿۱۰﴾

و از آسمان، آبی پر برکت نازل کردیم، پس به وسیله آن باغ ها و دانه های دروشدنی رویاندیم. و نیز درختان بلند خرما با خوشه های پر و برهم چیده.

رِزْقًا لِلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا كَذَلِكَ الْخُرُوجُ ﴿١١﴾

تا رزق بندگان باشد و به باران، زمین مرده را زنده کردیم، خروج (از گور نیز) این گونه است.

نکته ها:

«حصید» به معنای درو شده، «بِاسْقَاتٍ» به معنای بلندقامت، «طَلَعُ» شکوفه ای است که تازه به خرما تبدیل شده، «نَضِيدٌ» به معنای متراکم و برهم چیده شده است.

از بهترین و لذت بخش ترین حالات کشاورز، هنگام رسیدن و درو کردن محصول است.

«حَبُّ الْحَصِيدِ»

در این آیات، برای تبیین معاد، از نزول باران و رویش گیاهان استفاده شده است.

امام باقر علیه السلام درباره «نَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ» از پیامبر اکرم فرمودند: هیچ آبی در زمین نیست مگر آنکه با آب آسمان مخلوط گشته است. (۱)

حضرت علی علیه السلام هنگام بارش باران، آب باران را بر سر و روی خود می ریختند و می فرمودند: این برکتی از آسمان است که هیچ دست و ظرفی به آن برخورد نکرده است. (۲)

پیام ها:

۱- باریدن باران، اگرچه از طریق عوامل طبیعی است، اما با اراده خداست. «نَزَّلْنَا»

۲- باران، وسیله حیات و برکت زمین است. نابودی آفات، رویش گیاهان، لطافت هوا و جاری شدن چشمه ها، از خیرات و برکات باران است. «مُبَارَكًا»

۳- در میان میوه ها، خرما حساب دیگری دارد. (درخت خرما جداگانه نام برده شده است) جَنَّاتٍ ... وَ النَّخْلِ

۴- پیدایش محصولات کشاورزی، حکیمانه و هدفدار است. «رِزْقًا لِلْعِبَادِ»

۵- رزق انسان باید زمینه ی بندگی او باشد. «رِزْقًا لِلْعِبَادِ»

ص: ۲۱۲

۱- ۱. کافی، ج ۶، ص ۳۸۷.

۲- ۲. بحار، ج ۵۹، ص ۲۷۰.

۶- برای بیان معقولات، از محسوسات استفاده کنیم. أَحْيَيْنَا بِهِ بَلَدَهُ مَيِّتًا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

۷- نگاهی به قدرت خدا، مسئله زنده شدن مردگان را برای انسان آسان می کند.

بَيْنَنَا، زِينَا، مَدَدْنَا، أَلْقَيْنَا، أَنْبَتْنَا، نَزَّلْنَا، فَأَنْبَتْنَا، أَحْيَيْنَا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

۸- کارهای الهی از جامعیت ویژه ای برخوردار است؛ خداوند، صنعت و حکمت و معرفت و هدایت را بهم درآمیخته است. (بلندی نخل و زیبایی شکوفه هایش، نشانه صنعت و هنر الهی است. رزق بودن میوه ها، نشانه حکمت الهی و از زمین مرده این همه سرسبزی و محصول پدید آوردن، زمینه هدایت و معرفت انسان به قدرت الهی بر رستاخیز است.) بِاسْقَاتٍ ...

نَضِيدٌ ... رِزْقًا ... كَذَلِكَ الْخُرُوجُ

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ إِخْوَانُ لُوطٍ ﴿١٣﴾

پیش از اینان، قوم نوح و اصحاب رس و قوم ثمود، (پیامبرانشان را) تکذیب کردند. و (نیز قوم) عاد و فرعون و برادران (قبیله ای) لوط.

وَ أَصْحَابُ الْأَيْكَةِ وَ قَوْمُ بُعِجٍ كُلُّ كَذَّبَ الرَّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

و اصحاب ایکه (قوم شعیب) و قوم تبع (پادشاهان یمن) همگی پیامبران را تکذیب کردند، پس وعده عذاب من، بر آنان قطعی شد (و ناپود شدند).

نکته ها:

نام «اصحاب الرّس» در این سوره و در سوره فرقان آیه ۳۸ آمده است. «اصحاب رس» در یمامه زندگی می کردند و پیامبری به نام حنظله داشتند که پیامبرشان را تکذیب کرده، او را در چاه انداختند. چون «رس» به معنای چاه می باشد آن قوم را اصحاب رس نامیدند. برخی

آنان را قومی می دانند که درخت صنوبر را معبود خود قرار داده و آن را می پرستیدند. (۱) امام صادق علیه السلام در مورد عتّ عذاب اصحاب رسّ فرمودند: زنانشان به زنان اکتفا می کردند (و همجنس باز بودند). (۲)

قوم ثمود، قوم حضرت صالح علیه السلام و قوم عاد، قوم حضرت هود علیه السلام است.

«ایکه» به معنای بیشه زار و جایی است که درختان درهم آمده دارد. اصحاب ایکه، یک گروه از قوم حضرت شعیب بودند که در بیشه زارها زندگی می کردند. در سوره حجر و شعراء از آنان نام برده شده است.

«تُبّع» لقب پادشاهان یمن است و قوم تُبّع، به گروهی از مردم یمن گفته شده که پیرو پادشاهان خود بوده اند. نام آنان در سوره دخان آیه ۳۷ نیز آمده است.

در حدیث می خوانیم که پادشاه یمن (تبع) به دو قبیله اوس و خزرج گفت: شما در همین یشرب بمانید تا پیامبر اسلام مبعوث شود و من هم اگر آن پیامبر را درک کنم، به او خدمت می کنم و با او همراه می شوم. (۳)

از آنجا که قوم حضرت لوط، همگی از اقوام و خویشان او بودند، لذا قرآن در مورد آنان به «اخوان لوط» تعبیر کرده است. (۴) البته قرآن، پیامبران را برادران مردم می داند و شاید از این جهت نیز به قوم لوط، برادران او اطلاق شده است.

پیام ها:

۱- آشنایی با تاریخ و مشکلات انبیا، مایه ی دلداری پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است. «كُلُّ

ص: ۲۱۴

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۵۵۱.

۳- ۳). تفسیر مجمع البیان.

۴- ۴). تفسیر مجمع البیان.

۲- تضادّ میان حق و باطل، در طول تاریخ وجود داشته است. «كُلُّ كَذَّبِ الرَّسُلِ»

۳- خداوند با فرستادن انبیا، اتمام حجت می کند و اگر مردم لجاجت کردند و نپذیرفتند، کیفر می کند. كَذَّبَ الرَّسُلَ ... فَحَقَّ وَعِيدِ

۴- کیفر برخی اقوام لجوج، در دنیا بوده است. «فَحَقَّ وَعِيدِ»

۵- تاریخ و سرنوشت اقوام پیشین، درس عبرتی برای آیندگان است. كُلُّ كَذَّبِ الرَّسُلِ ... فَحَقَّ وَعِيدِ

۶- تکذیب هر یک از پیامبران، عذاب و قهر الهی را به دنبال دارد. «كُلُّ كَذَّبِ الرَّسُلِ»

أَفَعَيَّنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۵)

مگر در آفرینش نخستین عاجزیم (تا از باز آفریدن شما در رستاخیز ناتوان باشیم)، بلکه آنان از آفرینش جدید در اشتباه و تردیدند.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (۱۶)

و همانا ما انسان را آفریده ایم و هر چه را که نفسش او را وسوسه می کند می دانیم و ما از شریان و رگ گردن به او نزدیک تریم (و بر او مسلطیم).

نکته ها:

کلمه «عیینا» از «عی» به معنای عجز و ناتوانی، «لَبْسٍ» به معنای خلط و اشتباه و مشتبه شدن است.

«وسوسه» در لغت به معنای صدای آهسته است و در اصطلاح، کنایه از افکار ناپسندی است که بر فکر و دل انسان می گذرد.

کلمه «ورید» از ریشه ی «ورود» به معنای رفتن به سراغ آب است. از آنجا که این رگ، شاهراه گردش خون میان قلب و دیگر اعضای بدن است، آن را «ورید» گفته اند.

برای ارشاد منحرفان، از هر شیوه صحیحی باید استفاده کرد. در آیات قبل نمونه هایی از قدرت خداوند در هستی و نمونه هایی از سرنوشت شوم کسانی که تکذیب می کردند، بیان شد. این آیات، وجدان و عقل مردم را مخاطب قرار داده که مگر ما در آفرینش اول عاجز

شدیم تا از آفرینش دوم بازمانیم.

مشابه جمله ی «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»، این آیه است: «أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ» (۱) خداوند میان انسان و قلب او حایل می شود.

سرچشمه ی وسوسه، سه چیز است:

الف) نفس و خواهش های نفسانی. «تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

ب) شیطان. «فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ» (۲)

ج) بعضی انسان ها و جنیان. «الَّذِي يُوسِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» (۳)

علم خداوند به امور ما به دو علت است:

الف) چون آفریدگار ماست و خالق، مخلوق خود را می شناسد: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ» (۴)،

«وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَّمَ مَا تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

ب) چون بر ما احاطه دارد. نَعَلَّمَ ... وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ

لذا علم خدا دقیق، گسترده و بی واسطه است.

ریشه ی شک در معاد دو چیز است:

یکی این که خدا از کجا می داند هر کس چه کرده و ذرات او در کجاست؟

دیگر این که از کجا می تواند دوباره بیافریند؟

این آیه به هر دو جواب می دهد:

او می تواند، چون قبلاً انسان را آفریده است. «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ»

او می داند، چون وسوسه های نادیدنی را هم می داند. «نَعَلَّمَ مَا تُوسِسُ بِهِ نَفْسُهُ»

پیام ها:

۱- آفرینش هر موجود، گواه بر قدرت آفریدگار بر آفرینش مجدد آن است. اگر آفریدن اول ممکن بود، خلقت دوباره نیز ممکن است. «أَفَعَيَّبْنَا بِالْحَلْقِ الْأَوَّلِ»

١-١. انفال، ٢٤.

٢-٢. اعراف، ٢٠.

٣-٣. ناس، ٥ و ٦.

٤-٤. ملك، ١٤.

۲- در گفتگو با مخالف، کوتاه ترین و رساترین کلمات را بکار ببرید. «أَفَعَيَّبْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ» (ممکن شمردن یکی و محال شمردن دیگری تناقض است)

۳- کافران، دلیلی بر انکار معاد ندارند، تنها شک و تردید است. «بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ»

۴- اگر می خواهید عقیده ای سالم داشته باشید باید وسوسه ها را از خود دور کرده و نفس خود را اصلاح کنید. (انکار قیامت به خاطر آن است که خود را از وسوسه ها پاک نکرده اید). «بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ... وَ نَعَلِمُ مَا تُؤَسُّوسُ بِهِ نَفْسُهُ»

۵- علم و احاطه ی خداوند به بشر، در طول حیات اوست. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ» (۱۷)

(یاد کن) آنگاه که دو فرشته (ملازم انسان) از راست و چپ، (به مراقبت) نشسته (اعمال آدمی را) دریافت می کنند.

مَا يَلْفُظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ» (۱۸)

(انسان) هیچ سخنی به زبان نمی آورد، مگر آنکه در کنارش (فرشته ای) نگهبان حاضر و آماده (ثبت) است.

وَ جَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ» (۱۹)

و بی هوشی مرگ به راستی فرا رسد (و به انسان گفته شود): این همان است که همواره از آن می گریختی.

وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ ذَلِكَ يَوْمَ الْوَعِيدِ» (۲۰)

و در صور (رستاخیز) دمیده شود، این است روز تحقق وعده عذاب.

نکته ها:

تعبیر «قَعِيدٌ» کنایه از آن است که دو فرشته همواره با انسانند و در کمین او نشسته اند، نه آنکه دو فرشته در سمت راست و چپ انسان نشسته باشند.

«رَقِيبٌ» به معنای مراقب و ناظر، «عَتِيدٌ» به معنای آماده به خدمت، «سَيِّكْرَةٌ» حالتی است که هوش و عقل از انسان زایل شود و «تَحِيدٌ» به معنای عدول و فرار کردن است.

وحشت و اضطراب انسان در هنگام مرگ به قدری است که قرآن از آن به «سکره الموت» تعبیر نموده است، چنانکه در قیامت نیز، هول دادگاه الهی، انسان را دچار چنان حالتی می سازد که به تعبیر قرآن: «تَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ» (۱) مردم را همچون افراد مست، عقل پریده و بی اراده می بینی.

در میان اعضای بدن، زیر نظر بودن زبان مطرح شده است، شاید به خاطر آن که عمل زبان، از همه ی اعضا بیشتر، آسان تر، عمومی تر، عمیق تر، دائمی تر و پر حادثه تر است.

توجه به زیر نظر بودن انسان و ثبت کلیه اعمال او و توجه به لحظه مرگ و حضور در قیامت، هشدار بزرگ و زمینه ساز تقوای الهی است.

توجه به تعدد ناظران و شاهدان، در نحوه ی عملکرد انسان مؤثر است و هر چه شاهد و ناظر بیشتر باشد، انگیزه برای کار نیک و دوری از گناه بیشتر می شود. عَنِ الْيَمِينِ ... عَنِ الشَّمَالِ ... رَقِيبٌ عَتِيدٌ

پیام ها:

۱- با این که خداوند متعال، خود شاهد بر اعمال و افکار انسان است، اما تشکیلات الهی حساب و کتاب دارد و فرشتگانی دائماً مشغول ثبت اعمال هستند. «إِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَفِّيَانِ»

۲- میان فرشتگان، تقسیم کار وجود دارد. (بر اساس روایات، فرشته یمین کارهای خیر را می نویسد و فرشته شمال، کارهای بد و شر را. (۲) «الْمُتَلَفِّيَانِ عَنِ

ص: ۲۱۸

۱- (۱). حج، ۲.

۲- (۲). تفسیر نورالثقلین.

۳- انسان، نه فقط در برابر کردار، بلکه در برابر گفتار خود مسئول است و مورد محاسبه قرار می گیرد. «مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ»

۴- نظارتی دارای اعتبار و ارزش است که همه چیز را به طور کامل زیر نظر داشته باشد. عَنِ الْيَمِينِ ... عَنِ الشَّمَالِ ... رَقِيبٌ عَتِيدٌ

۵- انسان در لحظه مرگ، حالت عادی خود را از دست می دهد. «سَكْرَةُ الْمَوْتِ»

۶- سكرات مرگ برای همه حتمی است. «سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ»

۷- گریز از مرگ، ویژگی طبیعی انسان است. «كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدٌ»

وَ جَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ «۲۱» لَقَدْ كُنْتَ فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ «۲۲»

و هر کس (به صحنه قیامت) می آید، با او دو فرشته است که یکی او را به جلو سوق می دهد و دیگری گواه اوست. (به او گفته می شود): همانا از این صحنه در غفلتی (عمیق) بودی، پس پرده (غفلت) تو را کنار زدیم و امروز چشمت تیزبین شده است.

وَ قَالَ قَرِينُهُ هَذَا مَا لَدَىٰ عَتِيدٍ «۲۳»

(فرشته) همراه او گوید: اینک (نامه اعمال او) نزد من آماده است.

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ «۲۴» مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ «۲۵»

(خداوند به دو فرشته سائق و شهید خطاب می کند): هر کفرپیشه لجوج را به دوزخ افکنید. (آن که) سخت مانع خیر است و متجاوز و شبهه افکن.

الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ «۲۶»

آنکه با خداوند یکتا، معبود دیگری قرارداد، پس او را در عذاب سخت بیفکنید.

نکته ها:

در قیامت، مراحل طبیعی یک دادگاه طی می شود تا حکم صادر شود: ابتدا حضور شاهد «سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»، پس از آن، محاکمه و تفهیم جرم، «كُنْتُ فِي غَفْلَةٍ» و سپس صدور حکم.

«الْفِيَا فِي جَهَنَّمَ»

«عَتِيدٌ» اشاره به نظم و ضبط دقیق فرشتگان دارد و «عَتِيدٌ» به معنای لجوج و عنود است، «مَنَاعٌ» از «منع» به معنای بخیل، شدت بخل و منع را بیان می کند و «مُرِيْبٌ» به کسی گویند که دیگران را به شک می اندازد، آن هم شکی همراه با بدبینی.

واژه «كَفَّارٌ» بیانگر اوج و عمق کفر در وجود یک انسان است که طبیعتاً از عناد و لجاجتی سخت حکایت دارد. کفری که او را از هر چیزی باز می دارد، به ستم و تجاوز می کشاند و در دیگران نیز نسبت به حَقَائِیت راه خدا تردید ایجاد می کند. طبیعی است که پایان کار چنین فردی، دوزخ و عذاب سخت است.

مردم در برابر کار خیر، چند گروه هستند:

گروهی کارشان خیر است و در کار خیر سبقت می گیرند. «فَاسْتَبَقُوا الْخَيْرَاتِ» (۱)

گروهی سرچشمه خیر هستند و دیگران را به آن دعوت می کنند. «يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ» (۲)

«مَا غَرَّاهُ بِشِدَّةِ مَنَاعِ الْخَيْرِ»

میان جرم انسان و کیفر الهی، تناسب وجود دارد. کسی که مرتکب کفر و عناد و منع خیر و تجاوز، شبهه افکنی و شرک شود، باید عذابش شدید باشد. «فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: مراد از «قَرِينُهُ» فرشته ای است که شاهد بر اوست. (۳)

دو فرشته ی مأمور پرتاب مجرمان به جهنم، یا رقیب و عتید هستند و یا سائق و شهید.

پیام ها:

۱- هر یک از انسان ها در قیامت حاضر شده و همچون دادگاه دنیوی، همراه با فرشته ای مراقب است که او را تحت نظر دارد.
«وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ»

١-١. بقره، ١٤٨.

٢-٢. آل عمران، ١٠٤.

٣-٣. تفسير نمونه.

۲- در قیامت، نه توان فرار و نه توان انکار است. «مَعَهَا سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»

۳- وظیفه و مسئولیت هر فرشته ای، معین است. «سَائِقٌ وَ شَهِيدٌ»

۴- غفلت انسان، عمیق و فراگیر است. «فِي غَفْلَةٍ» (تنوین نشانه اهمیت و) (سیاق) «فِي» نشانه احاطه و فراگیر بودن آن است)

۵- دنیا و جلوه های آن، به روی انسان پرده غفلت می اندازد. «غَفْلَةٍ ... غِطَاءَ كَ»

۶- انسان با اعمال خویش، برای خود پرده های غفلت بوجود می آورد. «غِطَاءَ كَ»

۷- دنیا، دار غفلت و آخرت، سرای هوشیاری است. «كُنْتُ فِي غَفْلَةٍ ... فَبَصْرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۸- پرده هایی که انسان با رفتار خود برای خویش به وجود می آورد، حجاب حق بینی او می شود و روزی که پرده ها کنار رود، دید او واقعی می شود.

«غِطَاءَ كَ ... فَبَصْرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۹- انسان غافل، در دنیا سطحی نگر است و دید عمیق ندارد ولی روز قیامت چشمش باز و تیزبین می شود. «فِي غَفْلَةٍ ... الْيَوْمَ حَدِيدٌ»

۱۰- فرمان انداختن به دوزخ، بیانگر حقارت و ذلت دوزخیان است. «الْفِيَاءُ»

۱۱- ملاک در قیامت، عملکرد انسان است، از هر جنس و نژاد و قبیله ای که باشد.

«كُلَّ كَفَّارٍ»

۱۲- آنچه سبب دوزخی شدن است، کفر و انکار لجوجانه است نه جاهلانیه.

«كَفَّارٍ عَنِيدٍ»

۱۳- کفر و شرک، سرچشمه ارتکاب مفسد است. «كَفَّارٍ ... مَنَاعٍ لِلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُرِيبٍ الَّذِي جَعَلَ مَعَ اللَّهِ»

۱۴- احکام دادگاه الهی به قدری محکم و حکیمانه است که تجدید نظر ندارد.

«الْفِيَاءُ فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ... فَأَلْفِيَاءُهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

۱۵- دوزخ، دارای درکات و طبقات مختلفی از عذاب است. «الْفِيَاءُ فِي جَهَنَّمَ ... فَأَلْفِيَاءُهُ فِي الْعَذَابِ الشَّدِيدِ»

قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا مَا أَطْعَمْتَهُ وَ لَكِنْ كَانَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾

(شیطان،) هم نشین او گوید: پروردگارا! من او را به طغیان وادار نکردم، بلکه او خودش در گمراهی عمیق و دور بود.

قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ وَقَدْ قَدَّمْتُمْ إِلَيَّ بِالْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾

(خداوند فرماید:): نزد من با یکدیگر مشاجره نکنید، من پیش از این وعده عذاب را به شما داده بودم. فرمان (افکندن کافر در دوزخ) نزد من تغییر نمی یابد و من هرگز به بندگانم، ستم نکنم.

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴿٣٠﴾

روزی که به دوزخ گوئیم: آیا پر شدی؟ و او گوید: آیا بیش از این هم هست؟

نکته ها:

امام صادق علیه السلام فرمودند: منظور از «قرین» در این آیه، شیطان است. (۱) آری، در جای دیگر نیز می خوانیم: شیطان، قرین بعضی از خلافاکاران می گردد. (۲) «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (۳)

یکی از عوامل دوزخی شدن انسان، دوست و هم نشین بد است، چنانکه قرآن در این آیات، از شیطان به عنوان هم نشینی که انسان را به دوزخ می افکند نام برده است. یکی از ناله های دوزخیان در قیامت، اظهار ندامت از گرفتن دوستان بد در دنیا است، چنانکه قرآن سخن آنان را چنین بیان می فرماید: «يَا وَيْلَتَىٰ لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا» (۴) ای کاش! فلانی را به دوستی نمی گرفتم.

در قیامت، میان مجرمان با یکدیگر، و مجرمان با رهبران فاسد، و مجرمان با شیطان،

ص: ۲۲۲

۱-۱. بحار، ج ۵، ص ۳۲۳.

۲-۲. تفسیر المیزان.

۳-۳. زخرف، ۳۶.

۴-۴. فرقان، ۲۸.

گفتگو‌هایی است و هر کدام تلاش می‌کنند که گناه خود را به گردن دیگری بیاورند. در قرآن، صحنه‌هایی از این مشاجرات نقل شده است، از جمله:

گاهی به یکدیگر می‌گویند: «لَوْ لَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ» (۱) اگر شما نبودید، قطعاً ما مؤمن بودیم، ولی پاسخ می‌شنوند: «بَلْ لَمْ تَكُونُوا مُؤْمِنِينَ» (۲) هرگز چنین نیست، بلکه شما خودتان ایمان آور نبودید.

در صحنه و موقفی دیگر به رهبران فاسد می‌گویند: «كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا» (۳) ما تابع شما بودیم و بدبخت شدیم، آیا می‌توانید امروز گرهی از کار ما باز کنید.

و در صحنه‌ای، شیطان را ملامت می‌کنند و او می‌گوید: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لَوْمُوا أَنْفُسَكُمْ ...» (۴)

مرا سرزنش نکنید، خودتان را سرزنش کنید، من کاری جز دعوت نداشتم، شما خودتان دعوت مرا پذیرفتید.

این آیه نیز سخنی از ابلیس است که می‌گوید: پروردگارا من آنان را به طغیان و انداشتم.

جهنم همواره می‌گوید: «هل من مزید»، چنانکه جهنمیان نیز در دنیاپرستی و مال و مقام و خوردن اموال مردم سیری نداشته و «هل من مزید» می‌گفتند.

پیام‌ها:

۱- دوست و رفیق بد، انسان را به کجا می‌کشاند؛ انسانی که می‌توانست با ابرار هم نشین باشد، همراه و هم نشین شیطان گردیده است. «قَرِينُهُ»

۲- ابلیس، به ربوبیت خدا معترف است. «قَالَ قَرِينُهُ رَبَّنَا»

۳- به هوش باشیم که ابلیس در قیامت از خود سلب مسئولیت می‌کند و از منحرفان تبری می‌جوید. «مَا أَطَعْتَهُ»

۴- ابلیس کار خود را تنها در محدوده دعوت و وسوسه می‌داند، نه اجبار مردم.

«مَا أَطَعْتَهُ»

ص: ۲۲۳

۱- ۱. سبأ، ۳۱.

۲- ۲. صافات، ۲۹.

۳- ۳. ابراهیم، ۲۱.

۴- ۴. ابراهیم، ۲۲.

۵- کار انسان به جایی می رسد که شیطان او را گمراه می شمرد. قَالَ قَرِينُهُ ... فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

۶- دوزخیان در قیامت با ابلیس جدال و تخاصم دارند. «لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ»

۷- به جای جدال و مخاصمه با شیطان در قیامت که سودی ندارد، در دنیا به ستیز با او برخیزیم. «لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ»

۸- قهر خدا، بعد از اتمام حجت است. أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... قَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ

۹- گفتگوها و جرّ و بحث ها در قیامت، حکم الهی را تغییر نمی دهد و سبب بازنگری و تجدید نظر در حکم نمی شود. «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ»

۱۰- تغییر حکم و تخفیف کیفر ظالم، سبب ظلم به مظلومان است. «مَا يُبَدِّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ»

۱۱- به دوزخ افتادن مجرمان، ظلمی است که آنان در حق خود مرتکب شده اند، نه ظلم خدا در حق آنان. أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... وَ مَا أَنَا بِظَلَامٍ لِلْعَبِيدِ

۱۲- دوزخ، دارای نوعی شعور است و مخاطب خداوند قرار می گیرد و سؤال الهی را پاسخ می دهد. «هَلِ امْتَلَأَتْ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ»

وَ أُرْلَفَتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ «۳۱» هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ «۳۲»

و بهشت را برای تقوای پیشگان نزدیک آورند، بی آنکه دور باشد. (به آنان گویند): این است آنچه به شما وعده داده می شد که برای هر انسان پرانابه توبه کار و حافظ (حدود الهی) است.

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ «۳۳»

آن که در نهان از خدای رحمان خشیت داشته و با انابه کننده توبه کار (به سراغ خدا) آمده است.

نکته ها:

«خشیت» به آن خوف و ترسی گفته می شود که برخاسته از معرفت و عظمت خداوند باشد.

پذیرایی مطلوب آن است که سفره را نزد مهمان ببرند، نه مهمان را نزد سفره. چنانکه حضرت ابراهیم، سفره را نزد مهمانان برد، «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ» (۱) در قیامت نیز بهشت را نزد پرهیزکاران می برند تا نیازی به طی مسافت نباشد. «أُزِلْفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ»

دوزخیان را به دوزخ پرتاب می کنند، «أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ» (۲) امّا بهشتیان را تکریم کرده و بهشت را به آنان نزدیک می کنند. «أُزِلْفَتِ الْجَنَّةُ»

به دوزخیان وعید عذاب داده شده و آنان را تهدید می کنند، «قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ» (۳) ولی به بهشتیان نوید و بشارت داده می شود. «هَذَا مَا تُوْعَدُونَ»

رسول خدا صلی الله علیه و آله به ابن مسعود فرمود: ای پسر مسعود! از خداوند در نهان چنان بیمناک باش که گویا او را می بینی و اگر تو او را نمی بینی او تو را می بیند. سپس این آیه را تلاوت فرمود:

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ ... (۴)

در قرآن از سه نوع قلب سخن به میان آمده است:

الف) قلب سلیم، «إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ» (۵) که از شرک، نفاق، کینه و عیوب دیگر سالم باشد.

ب) قلب مُنِيب، «وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ» (۶) که بعد از لغزش، به درگاه خدا توبه و انابه می کند.

ج) قلب مریض، «فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ» (۷) که در آن نفاق و ناپاوری نسبت به معارف الهی است و اگر به حال خود رها شود، مرض او روز به روز گسترده تر می شود.

پیام ها:

۱- در تربیت، باید در کنار تهدید، تشویق نیز باشد. أَلْفِيَا فِي جَهَنَّمَ ... أُزِلْفَتِ الْجَنَّةُ

ص: ۲۲۵

۱- ۱. ذاریات، ۲۷.

۲- ۲. ق، ۲۴.

۳- ۳. ق، ۲۸.

۴- ۴. بحار، ج ۷۴، ص ۱۱۱.

٥-٥. شعراء، ٨٩.

٦-٦. ق، ٣٣.

٧-٧. بقره، ١٠.

۲- پاکدامنی و پرهیزگاری، بهشت را نزدیک انسان می آورد. «أَزَلَفَتِ الْجَنَّةَ لِلْمُتَّقِينَ»

۳- ملاک ها و عملکردها مهم است، نه جنسیت افراد. كُلُّ كَفَّارٍ ... لِكُلِّ أَوَّابٍ

۴- گناهکاران را به توبه تشویق کنید. «هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۵- راه دریافت بهشت، بازگشت به راه خدا و در راه قرار گرفتن است. «هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۶- انسان غیر معصوم، گرفتار گناه می شود، مهم بازگشت و توبه است. «لِكُلِّ أَوَّابٍ»

۷- رحمت الهی، نباید عامل غرور گردد، بلکه باید همواره دغدغه و خشیت داشت. (با این که خداوند ارحم الراحمین است، ولی باید به خاطر عظمت مقام او خضوع و خشیت داشت.) «خَشِيَ الرَّحْمَنَ»

۸- اگر از ترس جریمه، آبروریزی، انتقاد مردم، کم شدن مزد و... حریم نگاه داشتیم، چندان ارزشی ندارد، ترس از خدا در نهان، نشانه ی خشیت است.

«خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ»

۹- متقی منحصر کسی نیست که هرگز گناه نمی کند، بلکه کسی که اگر لغزشی پیدا کرد به طور جدی توبه می کند و دارای قلب و روح منیب است نیز متقی می باشد. لِلْمُتَّقِينَ ... لِكُلِّ أَوَّابٍ ... خَشِيَ ... بِقَلْبٍ مُنِيبٍ

۱۰- سرچشمه انابه به درگاه خداوند، معرفت مقام الهی و خشیت از اوست.

خَشِيَ الرَّحْمَنَ ... وَ جَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ

أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ «۳۴»

(به آنان گویند:) به سلامت وارد بهشت شوید. این روز (برای شما) جاودانه است.

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَ لَدَيْنَا مَزِيدٌ «۳۵»

برای اهل بهشت در آنجا هر چه بخواهند آماده است و نزد ما افزون (بر آن چه خواهند، موجود) است.

در آیات قبل، چهار کمال برای متّقین بیان شد: «أَوْابٍ» توبه کار، «حَفِیْظٍ» حافظ خود و حدود الهی، «خَشِیْتُ» ترس از خدا، «قلب منیب» دارای دلی خاضع و خاشع و در این آیه، برای بهشت چهار ویژگی عنوان شده است: «سلام» امتیّت و سلامتی، «خلود» ابدیّت و جاودانگی، «ما یشاءون» تنوّع و کامیابی، «لدینا مزید» گستردگی و وسعت نعمت ها.

نعمت های دنیا، معمولاً دارای آفاتی است که در بهشت نیست، از جمله:

۱. همراه با دردسر و رنج است، اما در بهشت هیچ گونه نگرانی و رنجی نیست. «بِسْلَامٍ»

۲. موقت است، ولی بهشت دائمی است. «یَوْمُ الْخُلُودِ»

۳. نوع آن محدود است، اما در بهشت هر چه بخواهند هست. «مَا یَشَاؤُنَ»

۴. مقدار آن محدود است، اما در بهشت رو به فزونی است. «لَدَیْنَا مَزِیْدٌ»

پیام ها:

۱- بیم و خشیت الهی در دنیا، سبب ایمنی در آخرت است. خَشِیْتُ الرَّحْمَنَ ... اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ

۲- دوزخیان با تحقیر به دوزخ افکنده می شوند، «الْقِیَآءِ فِیْ جَهَنَّمَ» (۱) ولی بهشتیان مورد استقبال و تحیّت قرار می گیرند. «اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ»

۳- خداوند هم قهر دارد، «الْقِیَآءِ فِیْ جَهَنَّمَ» هم مهر. «اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ»

۴- به دوزخیان فرمان داده می شود که نزد خداوند سخنی نگویند، «لَا تَخْصِمُوْا لَدَیَّ» ولی خداوند و فرشتگان به اهل بهشت سلام می کنند. «اَدْخُلُوْهَا بِسْلَامٍ»، «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِیْمٍ» (۲)

۵- از بهترین نویدها، بشارت به جاودانگی و زوال ناپذیری نعمت ها در بهشت است. «یَوْمُ الْخُلُودِ»

۶- کسی که در دنیا از هوسها گذشت، در بهشت به آرزوها و خواسته هایش

می رسد. لِلمَّتَّعِينَ ... لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ

۷- درباره ی دوزخیان، خداوند با عدل خود رفتار می کند، «وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» (۱) ولی درباره ی بهشتیان، با فضلش عمل می کند. «وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

۸- انسان، موجودی بی نهایت طلب است و تنها بی نهایت او را سیراب می کند.

«وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

۹- لطف خداوند به بهشتیان، فراتر از خواسته ها و انتظارات ایشان است. «لَهُمْ مَا يَشَاؤُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ»

وَ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِنْ مَحِيصٍ «۳۶»

و پیش از اینان چه بسیار نسل هایی را که نیرومندتر از ایشان بودند و (با قدرت و خود و کشورگشایی) به شهرها نفوذ کردند، هلاک کردیم. آیا (برای آنان) راه گریزی بود؟

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرٍ لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ «۳۷»

همانا در این (تحوّلات تاریخی و هلاک سرکشان) پندی هست برای کسی که دلی (بیدار) دارد و یا با حضور قلب، (به سخنان حق) گوش فرا دهد؟

نکته ها:

«قَرْنٍ» یعنی نزدیک شدن دو چیز به یکدیگر. به مردمی که در یک زمان زندگی می کنند، «قرن» گفته می شود. سپس این لفظ بر خود زمان، (صد یا سی سال) اطلاق شده است.

«بطش» به معنای گرفتن چیزی با قدرت و گاه به معنای جنگ و ستیز آمده است.

«فَنَقَّبُوا» از «نقب» به معنای ایجاد سوراخ یا شکاف و راه نفوذ در دیوار است و کلمه

ص: ۲۲۸

«منقبت» از همین ریشه، به کمالاتی گویند که در روح مردم نفوذ کند.

مراد آیه آن است که برخی اقوام گذشته، با نفوذ در اقوام دیگر و شکافتن راه و پیشروی، دست به کشورگشایی می زدند.

منظور از قلب، جسم صنوبری شکل نیست، بلکه مراد مرکز ادراک انسان است. امام کاظم علیه السلام می فرماید: منظور از قلب، عقل است. (۱)

نظیر این آیه را در سوره ملک می خوانیم: «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» (۲) اگر ما حق را می شنیدیم یا خود تعقل می کردیم امروز از دوزخیان نبودیم. در این آیه تعقل در کنار شنیدن و در آیه مورد بحث، قلب در کنار شنیدن مطرح شده است، پس مراد از قلب همان عقل است.

«القای سمع» کنایه از گوش دادن و شنیدن به قصد فراگیری است و به عبارت دیگر، مراد گوش جان است، نه گوش سر.

«شَهِيدٌ» به معنای شاهد و حاضر است. یعنی کسی که در مجلس حاضر است و با دقت به سخنان گوش می دهد، نه آنکه به اصطلاح گوشش اینجاست و خودش جای دیگر.

پیام ها:

۱- نابودی امت ها و تمدن های گذشته که به خاطر کفر و شرک بوده، چراغ راه آیندگان است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۲- هلاک قدرتمندان متجاوز، مایه تسلّی و امید اهل ایمان است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۳- نابودی قدرتمندان حق ستیز، سنت الهی است. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۴- علم تاریخ و باستان شناسی، باید سبب شناخت سنت های الهی در تاریخ و راهیابی به پیام های الهی گردد. «وَكَمْ أَهْلَكْنَا»

۵- قدرت های مادی، به هنگام قهر الهی بسیار ناچیزند. «أَهْلَكْنَا ... أَشَدُّ ... بَطْشًا»

۶- کفار قریش خود را قدرتمند می پنداشتند، لذا خداوند می فرماید: ما

ص: ۲۲۹

۱- ۱). تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۱، ص ۱۶.

۲- ۲). ملک، ۱۰.

قدرتمندتر از آنان را نابود کرده ایم. «أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا»

۷- قدرت منهای ایمان،زمینه ساز طغیان و تعرّض به دیگران و کشور گشایی می گردد. «أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشًا فَتَقَبُّوا فِي الْبِلَادِ»

۸- به هنگام قهر الهی، همه راه های نجات حتی برای قدرتمندترین افراد به بن بست می رسد. «هَلْ مِنْ مَحِيصٍ»

۹- کسانی از تاریخ پند می گیرند که یا از درون مستعد باشند، «لَذِكْرِي لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ» یا از بیرون حق را بشنوند و بپذیرند. «أَلْقَى السَّمْعَ»

۱۰- از حوادث تاریخی به سادگی نگذریم، آنها را تحلیل کنیم و درس بگیریم.

کسانی که از حوادث عبرت نمی گیرند، قلبشان مرده است. «لَذِكْرِي لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِيدٌ»

۱۱- شنیدن و گوش دادنی اثر دارد که با توجه و حضور قلب باشد. «وَهُوَ شَهِيدٌ»

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ «۳۸»

و همانا ما آسمان ها و زمین و آنچه را میان آنهاست، در شش روز (دوره) آفریدیم و هیچ رنج و خستگی به ما نرسید.

نکته ها:

«لُغُوبٌ» به معنی رنج و خستگی است که در مورد قدرت های محدود بشری معنا دارد. امّا در مورد خداوند که قدرتش نامحدود است مفهومی ندارد. کسی که قادر است آسمان و زمین را به آسانی بیافریند، آیا از آفرینش دوباره ما عاجز است؟!

مراد از «یوم» در آیه، روز و یا شبانه روز نیست، شاید مقصود شش مرحله و دوران است، زیرا روز به معنای متعارف بعد از پیدایش آسمان و زمین پیدا شده است.

فخر رازی این آیه را پاسخی به عقیده یهودیان می داند که می گویند: خداوند، آفرینش را روز یکشنبه آغاز کرد و جمعه به پایان رساند و شنبه به استراحت پرداخت!

آفرینش خداوند، ویژگی هایی دارد:

۱. بدیع و ابتکاری است. «بَدِيعِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» (۱)

۲. هدفدار است. «مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطَلًا» (۲)

۳. در حال تغییر و تحوّل و گسترش است. «وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ» (۳)

۴. با برنامه و اندازه گیری است. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (۴)

۵. هر چیز در حد خود کامل است. «أَحْسَنَ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ» (۵)

۶. تدریجی و مرحله به مرحله است. خَلَقْنَا ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

در آیه پانزدهم خواندیم: آیا ما نسبت به آفرینش نخستین عاجز ماندیم. «أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ» و در این آیه می فرماید: ذره ای خستگی در ما راه نیافت. «وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ»

پیام ها:

۱- آسمان را ساده ننگریم که به تعبیر قرآن، محل قدرت نمایی خداوند، دارای وسعت بسیار و طبقات متعدد است. «السَّمَاوَاتِ»

۲- در آفرینش تدریجی موجودات، اسرار و حکمت هایی است، و گرنه در قدرت بی نهایت خداوند ضعف و خستگی و خللی راه ندارد و او می تواند با یک اراده و در یک لحظه همه چیز را خلق کند. خَلَقْنَا ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۳- برای قدرت مطلقه الهی، خستگی مفهوم ندارد. «مَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ»

فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ «۳۹» وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبَارَ السُّجُودِ «۴۰»

پس بر آنچه (مخالفان) می گویند، شکبیا باش و پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب، پروردگارت را با سپاس و ستایش، تنزیه کن. و پاره ای از شب را به تسبیح او پرداز و به دنبال سجده ها (نیز خدا را تسبیح گوی).

ص: ۲۳۱

۱- ۱. بقره، ۱۱۷.

۲- ۲. آل عمران، ۱۹۱.

۳- ۳. ذاریات، ۴۷.

۴- ۴. قمر، ۴۹.

اسلام، در شادی و غم، به تسبیح خداوند فرمان داده است:

در شادی: إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ... فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ... (۱)

در غم: فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ ...

شبهه این دو آیه را در سوره طه آیه ۱۳۰ می خوانیم: «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ أَنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطْرَافَ النَّهَارِ»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله گاهی از سخنان یاوه مشرکان، سینه اش تنگ می شد. «وَ لَقَدْ نَعَلِمَ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ» (۲) لذا خداوند به او فرمان صوری می دهد «فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ»

برخی از عقاید باطل و گفته های ناروای مشرکان در قرآن نقل شده است، از جمله:

- آنان برای خداوند فرزند و شریک پذیرفته و بت ها را واسطه فیض و شفیع می پنداشتند.

- آنان درباره ی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله کلمات ساحر، کاهن، شاعر، دست پرورده و مجنون می گفتند.

لذا خداوند در این آیات به شکیبایی فرمان داده و راه ایستادگی در برابر مخالفان را، ذکر و یاد خدا بر شمرده است.

در قرآن معمولاً تسبیح همراه با حمد الهی آمده است که شاید به این نکته اشاره دارد که انسان وقتی خود را ناقص و خدا را کامل می بیند، او را تسبیح می کند و چون خداوند نقص او را به کمال تبدیل می کند، حمد او را می گوید. «سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

از هیجده مرتبه ای که خدا فرمان صبر به پیامبر می دهد، چهار مرتبه صبر در برابر سخنان یاوه است که در سوره های طه آیه ۱۳۰، ص آیه ۱۷، مزمل آیه ۱۰ و ق آیه (۳۹) آمده است.

به گفته ابن عباس، مراد از قبل از طلوع، نماز صبح و قبل از غروب، نماز ظهر و عصر است و مقصود از «مِنَ اللَّيْلِ» نماز مغرب و عشا و مراد از «أَدْبَارَ السُّجُودِ» نمازهای نافله است. (۳)

امام باقر علیه السلام فرمود: مراد از «أَدْبَارَ السُّجُودِ»، دو رکعت نافله پس از نماز مغرب است. (۴)

٢-٢. حجج، ٩٧.

٣-٣. تفسير مراغی.

٤-٤. وسائل، ج ٤، ص ٧٣.

امام صادق علیه السلام در ذیل آیه «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا» فرمودند:

در وقت صبح و شام ده مرتبه بگو: «لا اله الا الله وحده لا شریک له و له الملك و له الحمد یحیی و یمیت و هو علی کل شیء قدیر». (۱)

اوقات عبادت در اسلام براساس علائم طبیعی همچون حالات ماه و خورشید است که در دسترس همگان است. «قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»

پیام ها:

۱- توجه به قدرت خداوند، سبب صبر و استقامت در برابر ناملازمات می گردد.

لَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... فَاصْبِرْ ...

۲- ارشاد و هدایت و تبلیغ و تعلیم، به صبر و پشتکار نیاز دارد. «فَاصْبِرْ»

۳- انبیاء با تذکر و سفارش الهی راه هدایت را پیش می برند. «فَاصْبِرْ»

۴- صبر در مقابل زخم زبان و نیش و نوش ها، حتی برای پیامبر طاقت فرساست لذا خداوند به آن توصیه می کند. «فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ»

۵- عامل و پشتوانه صبر، یاد خداست. فَاصْبِرْ ... وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ

۶- تسبیح خداوند باید همراه با ستایش او باشد. تنزیه او از عیب ها کافی نیست، حمد و ستایش نیز لازم است. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۷- ربوبیت خدا، انگیزه ی ستایش ما و ستایش ما، عامل رشد ماست. «بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۸- تسبیح و تنزیه خداوند، بر حمد و ستایش او مقدم است. «وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

۹- برای عبادت و دعا، بعضی از زمان ها اولویت دارند. قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ ...

۱۰- انسان برای تکامل معنوی، به تکرار و تداوم عبادت نیاز دارد. «قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ. وَ مِنَ اللَّيْلِ»

۱۱- پیروان پیامبر، بخشی از شب را به عبادت می پردازند. «وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» ۱۲- علاوه بر اذکار و نمازهای واجب، نمازها و اذکار مستحب نیز مورد سفارش

خداوند است. «وَأَذْبَارَ الشُّجُودِ»

وَاسْتَمِعَ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾

و گوش به (زنگ) روزی باش که منادی از مکان نزدیک ندا می دهد.

يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾

روزی که آن صیحه حقیقی را (از صور اسرافیل) بشنوند، آن روز، روز خروج (مردم از قبرها) است.

نکته ها:

در آیه ۱۱، اصل خروج مردگان از قبرها و در آیه ۴۲ زمان خارج شدن بیان شده است.

تعبیر به «مَكَانٍ قَرِيبٍ»، اشاره به آن است که این صدا آن چنان در فضا پخش می شود که گویی بیخ گوش همه است و همه آن را به طور یکسان و از نزدیک می شنوند. آن روز بدون نیاز به وسیله خاص، همه ی اهل محشر صدای منادی را در نزدیک خود می شنوند.

مراد از «صیحه» در این آیات، صیحه نخستین نیست که پایان این جهان را اعلام می دارد، بلکه مراد صیحه دوم که همان صیحه قیام و حشر مردم است، می باشد.

پیام ها:

۱- یاد قیامت و کیفر کفار یاوه سرا، به انسان صبر و استقامت می دهد. فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ ... وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ...

۲- صیحه آسمانی (صور اسرافیل) در آستانه قیامت، امری قطعی و بجاست (نه تشریفاتی). «الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ»

۳- معاد، جسمانی است و انسان ها از همین خاک سر برخواهند آورد. «يَوْمَ الْخُرُوجِ» چنانکه در آیات بعد نیز می خوانیم:

«تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ»

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا الْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾

همانا این ما هستیم که زنده می کنیم و می میرانیم و بازگشت (همه) به سوی ماست.

يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكُمْ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾

روزی که زمین به سرعت از روی آنان شکافته شود، (و آنان از گورها بیرون آیند). این حشر (و گردآوردن همه انسان ها) بر ما آسان است.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكَرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾

ما به آنچه (مخالفان) می گویند آگاه تریم و تو مأمور به اجبار مردم نیستی (تا آنان را با زور به راه راست درآوری). پس هر که را از وعده عذاب من می ترسد، به وسیله ی قرآن پند ده.

نکته ها:

«جبار» هم به معنای جبران کننده است که یکی از صفات و نام های خداوند است، «الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ» (۱) و هم به معنای اجبار و سلطه بر دیگران از روی تجاوز است که صفتی زشت و مورد نهی است. «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ»

خداوند در این آیات می فرماید: در قیامت شک نکنید زیرا:

- مرگ و حیات شما به دست ماست. «نُحْيِي وَنُمِيتُ»

- برای خروج شما از قبرها، زمین را می شکافیم. «تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا»

- انسان های پراکنده را جمع می کنیم. «ذَلِكُمْ حَشْرٌ»

- این کار هیچ سختی ندارد. «يَسِيرٌ»

در آیه ۳۹ فرمود: «فَاصْبِرْ عَلَيَّ مَا يَقُولُونَ» بر آنچه یاوه سرایان می گویند، صبر کن، آیات

ص: ۲۳۵

بعد، به مسائلی که انسان را صبور می سازد اشاره می کند، از جمله:

- ذکر و تسبیح خداوند. «فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ»

- یاد قیامت. فَاصْبِرْ ... ذَلِكَ يَوْمَ الْخُرُوجِ

- توجه و حضور خداوند. فَاصْبِرْ ... اِلَيْنَا الْمَصِيرُ

- توجه و علم خداوند به سخنان یاوه مخالفان. فَاصْبِرْ ... نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ

آغاز این سوره با سوگند به قرآن و پایان آن با تذکر و توجه به قرآن اختصاص یافت.

پیام ها:

۱- جز خداوند، هیچ کس قدرت زنده کردن و میراندن ندارد. «اِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ»

۲- یاد این که بازگشت همه به سوی اوست، توان انسان را در برابر مشکلات افزون می کند. فَاصْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ ... اِلَيْنَا الْمَصِيرُ

۳- وظیفه پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تبلیغ دین است، نه تحمیل دین. «وَ مَا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ» (پذیرش دین باید با اختیار باشد).

۴- محور تبلیغات دینی باید قرآن باشد، زیرا بهترین وسیله تذکر است. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ»

۵- معارف بلند، منطقی و فطری قرآن، برای پذیرش مردم کافی است و نیازی به اجبار نیست. «مَّا اَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ»

۶- پندپذیر کسی است که از قیامت خوف داشته باشد. فَذَكِّرْ ... مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ

۷- حقایق دین در نهاد انسان نهفته است، تنها یادآوری لازم است. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ» (کلمه «ذکر» به معنای یادآوری نهفته ها و فراموش شده هاست)

۸- کسی که قیامت را نمی پذیرد، بهترین تبلیغ ها از بهترین مبلغان برای او سودی ندارد. «مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره شصت آیه دارد و در مکه نازل شده است.

نام این سوره از اولین آیه آن گرفته شده است: «وَ الذَّارِیَاتِ ذُرُوءًا» و به معنای بادهای تندی است که اشیا را پراکنده می کند.

آغاز و پایان این سوره با معاد است و مباحثی درباره ی توحید و نشانه های خداوند در هستی، داستان فرشتگانی که مهمان حضرت ابراهیم علیه السلام شدند و به او بشارت فرزند دادند، اخطار به قلع و قمع قوم لوط و اشاره ای به داستان برخی پیامبران، همچون موسی و نوح و قوم عاد و ثمود، بیشترین آیات این سوره را در برمی گیرد.

قرآن با بیان تاریخ انبیای گذشته و سختی ها و مشکلات آنان در راه هدایت مردم، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را به صبر و استقامت دعوت می کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الذَّارِيَاتِ ذُرُوءًا ﴿١﴾ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴿٣﴾

سوگند به بادهایی که با شدت اشیا را پراکنده می کنند. پس به ابرهای گران بار سوگند. پس به کشتی هایی که به آسانی در حرکتند سوگند.

فَالْمَقْسَمَاتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٍ ﴿٥﴾ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴿٦﴾

پس به فرشتگانی که کارها را تقسیم می کنند سوگند. که آنچه وعده داده می شوید، قطعاً راست است. و حتماً (روز) جزا واقع شدنی است.

نکته ها:

«ذاریات» جمع «ذاریه» به معنای بادهای شدید، از «ذرو» به معنای پاشیدن و پراکندن است. «وقر» به معنای بار سنگین و مراد از آن در اینجا ابرهای پرباران می باشد.

«جاریات» به معنای کشتی ها یا نهرهای روان است.

بر اساس روایات، مراد از «ذاریات»، بادهای و مراد از «حاملات»، ابرها و مقصود از «جاریات»، کشتی ها و منظور از «مقسّمات»، فرشتگانی هستند که ارزاق را تقسیم می کنند. (۱)

«یسر»، ضد «عسر» و به معنای آسانی است. مراد از «فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا» کشتی هایی است که به آسانی و آرامی حرکت می کنند.

بادهای که عامل حرکت کشتی ها و ابرها که مایه ی برکت زمین هستند، در این آیات مورد

ص: ۲۴۰

سوگند خداوند واقع شده اند.

حیات بشر، حیوانات و گیاهان در گرو باران است و بادها در جابجا نمودن ابرها، تعدیل هوا و لقاح گیاهان نقش مهمی دارند.

نقش کشتی در زندگی گذشته و حال بشر بر کسی پوشیده نیست. وسیع ترین، ارزان ترین و کم حادثه ترین راه ها، راه های دریایی و سفر با کشتی است. زمانی نقش آن معلوم می شود که چند روزی کشتی های جهان متوقف شوند.

امام رضا علیه السلام فرمود: مراد از «فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْراً» ملائکه ای هستند که هر روز ارزاق مردم را بین طلوع فجر تا طلوع خورشید تقسیم می کنند. (۱)

در تقسیم ارزاق، به هر فرد و قبیله و منطقه ای، سهمی و چیزی داده می شود و چیز دیگری داده نمی شود، تا برای جبران کمبود، مسئله مشارکت، تعاون، رقابت، تجارت، حرکت و ابتکار راه بیفتد و هیچ فرد و قبیله ای، خود را از هر جهت بی نیاز نبیند و دست به طغیان نزند. آری تنگناها در کنار گشایش ها، به طور حکیمانه ای قرار گرفته است. «قرن بسعتها عقابیل فاقتها» (۲)

توجه به قدرت نمایی خداوند در باد و ابر و کشتی، پذیرفتن معاد را برای انسان آسان می کند. در آغاز این سوره با چهار سوگند پیاپی، قطعی بودن وقوع قیامت بیان شده است.

حروف «إِنَّمَا» و «ان»، حرف «لام» در کلمات «لَصَادِقٌ» و «لَوَاقِعٌ» و جمله اسمیه، همه نشانه ی تأکید هستند.

نمونه هایی از وعده های الهی که در دنیا محقق شده است:

خداوند به مادر موسی دستور داد که نوزادش را به آب افکند و به او فرمود: ما او را به تو برمی گردانیم و از پیامبرانش قرار می دهیم، «إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ» (۳) این وعده بزرگ صورت پذیرفت.

خداوند به پیامبر اسلام وعده داد که تو را در برابر مسخره کنندگان کفایت می کنیم، «إِنَّا

ص: ۲۴۱

۱-۱. من لایحضر، ج ۱، ص ۵۰۴.

۲-۲. نهج البلاغه، خطبه ۹۱.

۳-۳. قصص، ۷.

وَعَدَهُ دَادَ نَامَ تَوْرَا بَلَنْدِ مِي گَرْدَانِيم، «وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ» (۲) و به وعده های خود عمل کرد.

خداوند، بارها پیروزی حق بر باطل و خوش عاقبتی اهل تقوا را وعده داده و به وعده اش عمل کرده است. نام امام حسین علیه السلام ماند و نام قاتلان او محو شد.

کسانی که به وعده خود عمل نمی کنند یا عاجزند یا حيله گر و یا فراموشکار و ذات مقدس الهی از تمام این عیب ها به دور است.

پیام ها:

۱- سوگند به پدیده های طبیعی همچون ابر و باد و باران، توجه اسلام را به کشف قوانین هستی و تدبیر حاکم بر آنها در جهت خداشناسی نشان می دهد. وَ الذَّارِيَاتِ ... فَالْحَامِلَاتِ ... فَالْجَارِيَاتِ ...

۲- خداوند امور انسان را از طریق فرشتگان به انجام می رساند. وَ فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا

۳- قرآن، برای اعتلای فکر بشر، او را به محسوسات و غیر محسوسات، متوجه می سازد. وَ الذَّارِيَاتِ ... وَ فَالْمُقَسَّمَاتِ أَمْرًا

۴- در برابر تردید دیگران، باید با قاطعیت و صلابت و صراحت از حق سخن گفت. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ» (کلمه ان و حرف لام، برای تأکید است)

۵- وعده معاد و سرانجام جهان، مستمر و پی در پی بوده است. «تُوعَدُونَ»

۶- خداوندی که در هستی آن همه قدرت نمایی کرده است، از عمل به قولش عاجز نیست. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ»

۷- این همه اسباب طبیعی و غیر طبیعی، (باد و ابر و کشتی و فرشته)، تنها برای خوردن و مردن و نیست شدن نیست. «وَ إِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ»

۸- خداوند، هم به وعده هایی که در دنیا داده عمل می کند و هم به وعده هایی که برای آخرت داده است. «إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ وَ إِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ»

وَ السَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ (۸)

سوگند به آسمانِ دارای راه‌ها (و زیبایی‌ها) بسیار. به درستی که شما در گفتار گوناگون (سرگردان) هستید.

يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

هر که از حق منصرف گشت، (در آینده نیز) به انحراف کشیده خواهد شد.

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِينَ هُمْ فِي عَمْرِهِمْ سَاهُونَ (۱۱)

مرگ بر دروغ‌زنان (که بی دلیل و برهان درباره قرآن و قیامت سخن می‌گویند). آنان که در بی‌خبری و غفلت غرقند.

نکته‌ها:

«حَبْك» جمع «حَبِکَه» و «حَبَاک» به سه معنای راه، زینت و اعتدال آمده است که برای هر یک از معانی آن برای توصیف آسمان در قرآن شاهدی وجود دارد:

«لَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ»

(۱)

ما بالای سر شما هفت راه آفریدیم.

«زَيْنًا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ»

(۲)

ما آسمان دنیا را با ستارگان، زینت دادیم.

«وَ السَّمَاءِ رَفَعَهَا وَ وَضَعَ الْمِيزَانَ»

(۳)

آسمان را برافراشت و توازن برقرار کرد.

«يُؤْفِكُ» از «افک» به معنای منصرف ساختن و به انحراف کشاندن است. لذا به دروغ که انحراف از حقیقت و مایه‌ی انحراف است، افک گویند.

«خراص» از «خرص»، به سخنی گفته می‌شود که پایه علمی ندارد و بر اساس گمان، تخمین و حدس است. «عَمْرِهِ» به آب

فراوانی گفته می شود که عمق آن پیدا نباشد و مراد از آن در اینجا جهالت و نادانی عمیقی است که انسان را فراگیرد.

عده ای کارشان شایعه سازی بر اساس حدس، پندار، القای بافته های خود به دیگران و

ص: ۲۴۳

۱-۱. مؤمنون، ۱۷.

۲-۲. صافات، ۶.

۳-۳. الرحمن، ۷.

ایجاد تردید در آنهاست. معمولاً شایعه را دشمن سفارش می دهد، منافقان تولید می کنند و افراد ساده لوح می پذیرند.

امام باقر علیه السلام در باره «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ» فرمودند: کسی که از ولایت اهل بیت پیامبر علیهم السلام منحرف و سرپیچی کند، از بهشت باز خواهد ماند. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که اهل منطق نباشد، ثباتی نداشته و هر لحظه حرفی می زند. لذا راه مستقیم یکی است، ولی بیراهه زیاد. عقیده حق یکی است، ولی ناحق زیاد.

«إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ»

۲- مخالفان، درباره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله سخنان مختلفی می گفتند، از قبیل: شاعر، کاذب، شاگرد دیگران، جادو گر، جادو شده، مجنون، کمک گیرنده از دیگران، بازگو کننده افکار و افسانه های پیشینیان و امثال آن. «إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ»

۳- هر انحراف، لغزش و گناهی، زمینه ساز انحرافات، لغزش ها و گناهان دیگری است. «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ»

۴- سخن گفتن بی دلیل و بی اساس و تکیه بر حدس و گمان، زمینه ی دریافت لعنت الهی است. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۵- نفرین و شعار مرده باد...، شعاری قرآنی است. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۶- جامعه اسلامی باید با قاطعیت، افراد نااهل را طرد نماید. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ»

۷- حدس و گمان و اشتباه، گاهی برای افراد پیدا می شود، لیکن خطر آنجاست که کار انسان، حدس زدن و عمر انسان در خطا و غفلت غرق باشد. الْخَرَّاصُونَ ...

فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ... (تکیه گاه انسان باید علم و دانش باشد، نه حدس و گمان)

۸- کسی که در غفلت و اشتباه غرق شده و در دنیای حدس و خیال زندگی می کند، ارزش حیات و زندگی ندارد. «قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ»

ص: ۲۴۴

يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾

می پرسند روز جزا چه وقت است. روزی است که آنها بر آتش سوزانده می شوند.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾

(به آنان گفته می شود:) عذابتان را بچشید، این همان عذابی است که درباره آن عجله داشتید.

نکته ها:

«فتنه» در اصل به معنای گداختن طلا- و نقره در آتش برای جداسازی خالص از ناخالصی های آن است و در اینجا به معنای شدت عذاب کفار است.

منکران، به انبیا می گفتند: «فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا» (۱) آن عذابی که خبر می دادی برای ما بیاور.

در اینجا قرآن می فرماید: این همان عذابی است که آن را با عجله درخواست می کردید.

سیمای دوزخیان منحرف:

تناقض گویی می کنند، «لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ» از حق روی می گردانند، «يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ» در سهو و اشتباه غرق می شوند، «فِي غَمْرِهِ سَاهُونَ» نظام فکری خود را بر حدسیات استوار می سازند، «الْحَرَاصُونَ» پندارهای بی اساس و سؤالات نابجا دارند و در تحقق وعده های الهی شتاب می ورزند. «يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ»

پیام ها:

۱- پرسیدن برای فهمیدن، مانعی ندارد، اما اگر برای بهانه جویی و انکار حقیقت باشد، قابل توبیخ است. «يَسْأَلُونَ»

۲- ندانستن جزئیات، دلیل نپذیرفتن اصول نیست. گروهی به خاطر ندانستن زمان قیامت، از پذیرفتن اصل معاد سر باز می زنند. «يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمِ الدِّينِ»

۳- با کسانی که در صدد انکار حقایقند، باید با قاطعیت برخورد کرد. «يَوْمَ هُمْ عَلَى

ص: ۲۴۵

۴- کيفر قیامت، ساخته دست خود انسان است. «ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ»

۵- کفار، با آتش عذاب جسمی می شوند و با خطاب «ذوقوا» عذاب روحی.

«النَّارِ - ذُوقُوا»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾

همانا اهل تقوا در باغ ها و (کنار) چشمه ها (جای دارند و) آنچه را پروردگارشان به آنان عطا کند، دریافت می دارند، آنان قبل از آن (در دنیا) نیکوکار بودند.

كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾

(برنامه شان این بود که) اندکی از شب را می خوابیدند و در سحر گاهان، استغفار می کردند و در اموالشان، برای سائل و محروم حقی بود.

نکته ها:

«يَهْجَعُونَ» از «هجوع» به معنای خواب شبانه است.

آیه ۱۷ دو گونه معنا می شود: یکی آنکه متقین، بیشتر شب را بیدارند و اندکی از آن را می خوابند، دیگر آنکه متقین، بیشتر شب ها به عبادت برمی خیزند و کم است شب هایی که آنها تماماً در خواب باشند و برای عبادت برنخیزند. چنانکه در روایتی از امام صادق علیه السلام درباره «كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ» پرسیدند، فرمود: شب های کمی اتفاق می افتد که آنان بخوابند و در آن قیامی (برای عبادت) نداشته باشند. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: برترین زمان برای دعا، وقت سحر است. چون خداوند فرموده

ص: ۲۴۶

است: «وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» (۱)

امام صادق علیه السلام درباره «وَبِالْأَشْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ» فرمود: مراد، هفتاد مرتبه استغفار کردن در نماز وتر نماز شب است. (۲)

امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: مراد از محروم در آیه، کسی است که مشکل عقلی ندارد ولی رزق او توسعه نیافته است. «لیس بعقله بأس و لم یبسط له فی الرزق» (۳)

گویا این حدیث، پاسخ کسانی است که گمان می کنند رزق وسیع آنان به خاطر علم و تدبیر و زرنگی و تخصص و عقلشان است، لذا امام فرمود: افراد عاقلی هستند که علی رغم تلاش و کوشش، باز هم چرخ زندگی آنان نمی چرخد.

پیام ها:

۱- برای هدایت و ارشاد مردم، باید عنصر تشویق و تهدید بهم پیوسته باشد.

دُوقُوا فِتْنَتَكُمْ ... إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ ...

۲- برای تقوا پیشگان، نه یک باغ و چشمه، که باغ ها و چشمه های با عظمتی است. «جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ» (تنوین نشانه عظمت است)

۳- چشم پوشی از لذت های فانی و زود گذر، کامیابی دائمی را به همراه دارد. إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ ... آخِذِينَ ...

۴- علاوه بر چشمه ها و باغ ها، بهشتیان هر لحظه از طرف پروردگار، نعمت تازه ای دریافت می کنند. «آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۵- آنچه به بهشتیان عطا می شود، در شأن ربوبیت خداوند است. «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۶- عطاهای بهشتی را، ذات مقدس خداوند به متقین می دهد. «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» (نظیر آیه ۲۱ سوره انسان که می فرماید: «سَقَاهُمْ رَبُّهُمْ» خدا آنان را سیراب می کند).

۷- آن کس که در این دنیا رنج نبرد، به گنج جاودان آخرت نخواهد رسید. «إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُجْسِمِينَ» آری برداشت آخرت نتیجه کشت دنیوی است.

ص: ۲۴۷

۱- ۱. مستدرک، ج ۵، ص ۲۰۰.

۲- ۲. تهذیب، ج ۲، ص ۱۳۰.

۳- ۳. کافی، ج ۳، ص ۵۰۰.

۸- لازمه ی تقوا، احسان و نیکوکاری است. الْمُتَّقِينَ ... مُحْسِنِينَ

۹- پاداش الهی، با عملکرد انسان همگون است. پاداش نیکی به دیگران در امروز سبب دریافت نیکی در فرداست. آخِذِينَ ... مُحْسِنِينَ

۱۰- نیکوکاری باید سیره دائمی انسان باشد. كَانُوا ... مُحْسِنِينَ

۱۱- شب زنده داری، از نشانه های متقین است. «قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ»

۱۲- نماز و نیایش در شب و استغفار در سحر، کار دائمی متقین است. «يَهْجَعُونَ ، يَسْتَغْفِرُونَ» (فعل مضارع نشانه تداوم و استمرار است)

۱۳- همه انسان ها حتی متقین در معرض لغزش هستند و به استغفار نیاز دارند.

الْمُتَّقِينَ ... هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ (آمدن کلمه «هم» یعنی اهل تقوا با داشتن تقوا باز هم دائماً استغفار می کنند.)

۱۴- در تهجد و سحرخیزی، از میان تمام اذکار و دعاها، استغفار جایگاه ویژه ای دارد. «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

۱۵- استغفار در سحر، اوج عبادت است. «و بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ»

۱۶- اسلام مکتب جامعی است و عبادت در شب را با خدمت به محرومان در کنار هم قرار داده است. وَ بِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ وَ فِي أَمْوَالِهِمْ ...

۱۷- گروهی از مردم، محروم اند اما سؤال نمی کنند، باید به آنان نیز توجه شود.

«لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ»

۱۸- کمکی که به سائل و محروم می کنید، حق خودشان را می دهید، زیرا خداوند در اموال مردم حقی برای آنان قرار داده است، پس بر آنان منت نگذارید.

«حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ»

۱۹- نباید منتظر ماند تا محرومان سؤال خود را مطرح کنند و بعد ما اقدام کنیم، باید آبرو و حرمت افراد حفظ شود. وَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ ... الْمَحْرُومِ

۲۰- لازمه ی تقوا، فقر و ناداری نیست و می توان متقی ثروتمند بود. زیرا قرآن می فرماید: در اموال آنان، حقی برای محرومان است. پس آنان باید به قدری

در آمد و ثروت داشته باشند که علاوه بر تأمین نیازهای زندگی خود، به دیگران نیز کمک کنند. الْمُتَّقِينَ ... فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِلْسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ

وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾

و در زمین برای اهل یقین، نشانه هایی است. و در (آفرینش) خودتان (نیز نشانه هایی از قدرت، عظمت و حکمت الهی است). پس چرا (به چشم بصیرت) نمی نگرید؟ و (تقدیر و تدبیر) رزق شما و آنچه وعده داده می شوید، در آسمان و عالم بالاست.

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطُقُونَ ﴿٢٣﴾

پس به پروردگار آسمان و زمین سو گند، این سخن ما حق است همچنان که شما سخن می گوید. (همان طور که در سخن گفتن خود شک نمی کنید، در گفته های ما نیز شک نکنید).

نکته ها:

قرآن، شرط هدایت شدن و به یقین رسیدن از طریق آیات طبیعت و کتاب شریعت را، دل آماده می داند: «آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»، «لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ» (١)، «لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» (٢)، «لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» (٣)، «لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ» (٤)، «لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (٥)، «لِأُولَى النَّهْيِ» (٦)، «لِآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ» (٧)، «لِآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ» (٨) و «هُدًى لِلْمُتَّقِينَ» (٩).

در آفرینش زمین و انسان نکات بسیاری نهفته است از جمله:

حجم زمین، مساحت و عمق آن، کوه ها و دره ها، فاصله آن با خورشید و کرات دیگر، حرکات

ص: ۲۴۹

۱-۱. یونس، ۶۷.

۲-۲. رعد، ۳.

۳-۳. رعد، ۴.

۴-۴. ابراهیم، ۵.

۵-۵. نحل، ۷۹.

۶-۶. طه، ۱۲۸.

۷-۷. حجر، ۷۵.

۸-۸. روم، ۲۲.

۹-۹. بقره، ۲.

گوناگون زمین، معادن پیدا و ناپیدا، روئیدنی ها، آب های ذخیره شده، رنگ ها، سنگ ها، خاک ها، میوه ها، گیاهان، تصفیه کنندگی زمین، تأمین کننده تمام نیازهای ساکنان آن و دارا بودن مواد غذایی برای تغذیه همه حیوانات و انسان ها، که برای طالبان یقین نشانه های قدرت و حکمت خداوند است.

حالات مختلف بدن، از نطفه تا مراحل بعد، نشانه قدرت اوست. غرایز گوناگون انسان نشانه حکمت و علم او به نیازهای انسان است.

هماهنگی میان حواس بدن و عدم اصطکاک آنها با یکدیگر، نظام استخوان بندی و اعصاب، دستگاه تنفس، دستگاه گوارش، دستگاه بینایی و شنوایی، نظام دفاعی، همه و همه نشانه هایی از خداوند قادر متعال است.

حضرت علی علیه السلام می فرماید: خداوند تو را شنوا و بینا آفرید، هم شاد می شوی و هم غضبناک، هم گرسنگی را احساس می کنی و هم سیری را. (۱)

مردم به خاطر ضعف ایمان به مقدر بودن رزق، گرفتار گناه، سرقت، کم فروشی، حرص، بخل و انواع خلافتکاری ها می شوند. نزول رزق، با حساب و کتاب دقیق است، «عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ» (۲) اصل و سرچشمه نزد ماست و ما جز به مقدار معلوم، فرو نمی فرستیم.

آیه «فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ» را چند نوع می توان معنا کرد:

الف. مراد باران باشد که از آسمان نازل می شود و همچنین نور و ابر و باد و...

ب. مراد آن باشد که تقدیر امور زمینیان در آسمان هاست.

ج. رزق ابدی که بهشت است در آسمان هاست.

د. تحقق وعده های الهی (نزول رحمت یا عذاب) از سمت آسمان است. (۳)

«مِثْلَ مَا أَنْكُمْ تَنْطِقُونَ» یعنی همان اندازه که سخن گفتن شما برایتان محسوس است و واقعیت دارد، وعده های الهی نیز همین گونه است، پس در آنها شک نکنید.

ص: ۲۵۰

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. حجر، ۲۱.

۳-۳. تفسیر راهنما.

۱- نشانه های قدرت و حکمت الهی در زمین، همراه با پیشرفت علم و کشف اسرار طبیعت، روز به روز آشکارتر می شود. وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ ...

۲- آیات و نشانه های الهی در زمین، بسیار زیاد و قابل توجه است. «وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ» (کلمه «آیات» جمع و نکره آمده که بیانگر تعدد و عظمت است).

۳- خداشناسی، باید بر اساس یقین و بصیرت باشد. «وَ فِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۴- تا روحیه باور در انسان نباشد، نعمت ها نشانه خداوند شمرده نمی شود.

«آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۵- مطالعه طبیعت، راه تقویت ایمان و باور توحیدی است. «آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ»

۶- وجود انسان به قدری با عظمت است که خداوند آن را هم ردیف کره زمین قرار داده است. فِي الْأَرْضِ ... فِي أَنْفُسِكُمْ

۷- خودشناسی، راه خداشناسی است. آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ... فِي أَنْفُسِكُمْ

۸- مشکل اساسی کفار و بی دینان، سطحی نگری آنان است و خداوند آنان را از این جهت مورد توبیخ قرار می دهد. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ» (بصیرت، به معنای نگاه عمیق و دقیق است)

۹- نگاهی که همراه با بصیرت نباشد، قابل توبیخ و سرزنش است. «أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

۱۰- سرچشمه ی رزق، در آسمان است. (باران، نور، باد، ابر و هوا و...) «وَ فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ»

۱۱- هر گونه خیر و برکت یا قهر و عذاب الهی، به عنوان پاداش یا کیفر از آسمان نازل می گردد. فِي السَّمَاءِ ... مَا تُوعَدُونَ

۱۲- آسمان و زمین، تحت ربوبیت و تدبیر الهی در مسیر کمال است. «فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۱۳- تأمین و تقدیر روزی زمینیان در آسمان ها، نمودی از ربوبیت گسترده خداوند در آسمان و زمین است. «فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ»

۱۴- قدرت نطق و سخن گفتن، از مواهب ویژه پروردگار به انسان است که خداوند برای حقیقی بودن سخن و وعده ی خود، به سخن گفتن بشر مثل می زند. «إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلٍ مَّا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ»

هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٢٥﴾

آیا داستان میهمانان گرامی ابراهیم به تو رسیده است؟ آنگاه که بر او وارد شدند و سلام گفتند. (ابراهیم در پاسخ) گفت: سلام، شما را نمی شناسم.

فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ بِعِجَلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾

پس پنهانی به سراغ خانواده خود رفت و گوساله فربه (و بریان شده ای) را آورد. پس غذا را نزدیک میهمانان گذارد، (ولی با تعجب دید دست به سوی غذا نمی برند)، گفت: چرا نمی خورید!؟

نکته ها:

«راغ» به معنای آن است که انسان به گونه ای از حضور حاضران بیرون برود که نفهمند برای چه کاری می رود.

گروهی از فرشتگان برای بشارت تولد فرزند، به خانه حضرت ابراهیم وارد شدند. اما آن حضرت آنان را نشناخت ولی با این حال به خانه دعوت کرد و اسباب پذیرایی را فراهم نمود.

اما چون دید که غذا نمی خورند، نگران شد و دلیل آن را پرسید و آنان خود را معرفی کردند.

در مواردی، فرشتگان به شکل انسان ظاهر شده اند که نمونه هایی از آن در قرآن آمده است، همچون: نزول جبرئیل بر حضرت مریم (۱)، حضور هاروت و ماروت در حکومت

ص: ۲۵۲

سلیمان (۱) و نزول فرشتگان بر حضرت ابراهیم (۲).

آداب مهمانی

از این آیات و آیات پس از آن، برخی آداب مهمانی به دست می آید که به آن اشاره می کنیم:

۱. مهمان، محترم است. ضَیْفٍ ... الْمُكْرَمِينَ
 ۲. مهمان، وقتی وارد شد، سلام کند. «فَقَالُوا سَلَامًا»
 ۳. جواب سلام او لازم است. «قَالَ سَلَامٌ»
 ۴. صاحب خانه دور از چشم مهمان به سراغ تهیه غذا برود. «فَرَاغَ»
 ۵. غذا را در خانه و به کمک خانواده تهیه کنیم. «إِلَىٰ أَهْلِهِ»
 ۶. پذیرایی سریع باشد. «فَجَاءَ» (حرف «فاء» نشانه سرعت و زمانی کوتاه است)
 ۷. بهترین غذاها فراهم شود. «بِعَجَلٍ سَمِينٍ»
 ۸. مهمان را نزد سفره نبریم، بلکه سفره را نزد مهمان بیاوریم. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ»
 ۹. از مهمان نپرسیم که غذا خورده ای یا نه. «فَرَاغَ إِلَيْهِ أَهْلُهُ فَجَاءَ» (حضرت ابراهیم بدون پرسش به سراغ خانواده و تهیه غذا رفت)
 ۱۰. شخصاً از مهمان پذیرایی کنیم. «فَجَاءَ» (خود حضرت غذا آورد)
 ۱۱. غذا در دسترس مهمان باشد. «فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ»
 ۱۲. مهمان غذا را بپذیرد و میل کند، که صاحب خانه دغدغه نداشته باشد. «أَلَّا تَأْكُلُونَ»
 ۱۳. اول پذیرایی، بعد گفتگو. «فَجَاءَ بِعَجَلٍ سَمِينٍ ... بعد پرسیدند: «فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ»
 ۱۴. اگر مهمان خبر تلخ و شیرینی دارد، اول خبر شیرین و سپس تلخ را عنوان کند. بَشْرُوهُ ...
- أُرْسِلْنَا إِلَيْهِ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ (ابتدا بشارت فرزند سپس نزول عذاب بر مجرمان)

پیام ها:

۱- سرگذشت ابراهیم ومهمانان او شایان شنیدن و آموختن است. «هَلْ أَتَاكَ»

۲- در ارشاد و هدایت، هم از شیوه تمثیل استفاده کنیم و هم از شیوه داستان. «مثل

ص: ۲۵۳

۱-۱. بقره، ۱۰۲.

۲-۲. ذاریات، ۲۵.

أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ هَلْ آتَاكَ حَدِيثٌ...»

۳- مهمانی، یک ارزش و گرامی داشتن مهمان، سیره ی ابراهیمی است. «صَيْفِ اِبْرَاهِيمِ الْمُكْرَمِينَ»

۴- در سلام کردن، همه ی واردان سلام کنند نه بعضی. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۵- سلام کردن، باید سریع و بلافاصله پس از ملاقات باشد. «فَقَالُوا» (حرف «فاء» نشانه سرعت و زمانی کوتاه است)

۶- آغاز سخن با سلام، یک ادب آسمانی حتی میان فرشتگان است. «فَقَالُوا سَلَامًا»

۷- سلام دیگران را پاسخ دهیم گرچه ناشناس باشند. «قَالَ سَلَامٌ قَوْمٍ مُنْكَرُونَ»

۸- مهمان گرامی است، گرچه ناشناس باشد. صَيْفِ ... الْمُكْرَمِينَ ... قَوْمٍ مُنْكَرُونَ

۹- علم حضرت ابراهیم پیامبر، محدود بود. «قَوْمٍ مُنْكَرُونَ» (مهمانان را شناخت)

۱۰- از مهمانان ناشناس نیز پذیرایی کنیم. قَوْمٍ مُنْكَرُونَ فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ ...

۱۱- آشپزخانه نباید در معرض دید مهمان باشد. فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ فَجَاءَ ...

۱۲- زن و مرد در تهیه غذا و پذیرایی از مهمان، مشارکت کنند. «فَرَّغَ اِلَى اَهْلِهِ فَجَاءَ»

۱۳- میزبان باید نسبت به پذیرایی از میهمان و حالات او حساس باشد. «فَقَرَّبَهُ اِلَيْهِمْ قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ»

۱۴- فرشته حتی اگر به صورت انسان درآید، غذا نمی خورد. «قَالَ اَلَا تَأْكُلُونَ»

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ «۲۸»

پس ابراهیم از (غذا نخوردن) مهمانان در درون خود احساس ترس کرد، آنان به او گفتند: نترس (ما فرشتگان الهی هستیم) و آنگاه او را به نوجوانی دانا بشارت دادند.

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرِّهِ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ «۲۹»

پس همسر ابراهیم (با شنیدن مژده فرزند) فریادکنان پیش آمد و به صورت خود زد و گفت: پیرزنی نازا (چگونه صاحب فرزند شود)؟! «۲۹»

قَالُوا كَذَلِكَ قَالَ رَبُّكَ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾

(فرشتگان به ابراهیم) گفتند: پروردگار تو این گونه گفته و البته او حکیم و داناست.

نکته ها:

«أَوْجَسَ» از «ایجاس» به معنای احساس امری در درون است. «خَيْفَةً» از «خوف» به معنای ترس است و تنوین آن، تنويع و برای بیان نوع است، یعنی نوعی ترس ابراهیم را فرا گرفت. «صَيَّرَهُ» در اینجا به معنای داد و فریاد است. «صَكَ» به معنای ضربه محکم و سیلی، «عَجُوزًا» به معنای عاجز و پیر و «عَقِيمًا» به معنای نازا است.

ساره، همسر اول حضرت ابراهیم نازا بود و لذا ابراهیم، هاجر را به همسری گرفت. اما خداوند به هنگام پیری این زن، بشارت فرزند به او می دهد و او که پذیرش چنین امری برایش مشکل است، ناله و فریاد بر می آورد که من در جوانی نازا بودم، اکنون که پیر شده ام و به طور طبیعی هیچ زمینه ای برای فرزنددار شدنم نیست، چگونه فرزنددار شوم؟!

این آیات مربوط به فرزنددار شدن حضرت ابراهیم از طریق ساره و منظور از «غلام علیم» اسحاق است. البته در آیه ۱۰۱ سوره صافات، بشارت تولد اسماعیل از طریق هاجر، با تعبیر «غلام حلیم» آمده است.

آن ترسی مورد انتقاد است که ترس از دشمن و در جبهه گیری مقابل کفر باشد و گرنه ترس و نگرانی طبیعی که برای هر انسانی به طور ناخود آگاه پیدا می شود، برای انبیا عیب نیست.

پیام ها:

۱- روحیات و رفتار خوشایند و ناخوشایند مهمان باید مورد توجه میزبان باشد.

«فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خَيْفَةً»

۲- انبیا از جنس بشر بوده اند و مثل سایر مردم گاهی ترس و نگرانی هایی پیدا می کردند. «فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خَيْفَةً» (نخوردن غذا نشانه به اصطلاح نمک گیر نشدن و نوعی دشمنی است)

۳- هر رفتار و حرکتی هرچند ساده و کم اهمیت (همچون غذا نخوردن)، اگر

موجب نگرانی دیگران شود، باید به نوعی جبران شود تا نگرانی برطرف گردد. «أَلَا تَأْكُلُونَ - فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً - لَا تَخَفْ وَ بَشْرُوهُ»

۴- کمال فرزندان، به علم و دانش است. «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ»

۵- انبیا، گاهی از طریق فرشتگان از آینده با خبر می شدند. «بَشْرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ»

۶- زن، موجودی احساسی و عاطفی است و در مقابل آنچه می شنود معمولاً خیلی زود عکس العمل نشان می دهد. «فِي صَرِّهِ فَصَكَّتْ»

۷- مرد نباید مانع بروز احساسات طبیعی زن شود. «فِي صَرِّهِ فَصَكَّتْ» (حضرت ابراهیم مانع ابراز احساسات همسرش نشد)

۸- قدرت خداوند محدودیت ندارد. از پیرمرد و پیرزنی نازا، فرزندی با استعداد به دنیا می آورد. «بِغُلَامٍ عَلِيمٍ ... عَجُوزٌ عَقِيمٌ»

۹- اراده خداوند، بر عوامل طبیعی حاکم است. «قَالُوا كَذَلِكَ ...»

۱۰- دادن ها و ندادن های الهی، همه عالمانه و حکیمانه است. «إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ» (خداوند در جوانی به ابراهیم و همسرش فرزند نمی دهد و در پیری، پسری می دهد که پیامبر می شود).

قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿۳۱﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿۳۲﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ ﴿۳۳﴾

(ابراهیم) گفت: پس ای فرستادگان، کاری که به دنبال آن آمده اید چیست؟ گفتند: ما به سوی قومی ستم پیشه فرستاده شده ایم. تا (برای هلاکتشان) سنگ هایی از گل بر آنان فرو ریزیم.

مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿۳۴﴾ فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿۳۵﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ﴿۳۶﴾

(سنگ هایی که) نزد پروردگارت برای (نابودی) مسرفان، نشان دار شده اند. پس هر کس از مؤمنان که در آنجا بود بیرون کردیم و از مسلمانان به جز یک خانه در آنجا نیافتیم.

و تَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿۳۷﴾

و در آن (دیوار چیزی باقی نگذاشتیم و تنها) برای کسانی که از عذاب دردناک می ترسند، نشانه ای (برای عبرت) قرار دادیم.

نکته ها:

«خطب»، کار مهمی است که شخص به دنبال انجام آن است و «مُسَوِّمَةً» یعنی نشاندار.

حضرت لوط از بستگان حضرت ابراهیم و در زمان آن حضرت در منطقه سدوم در اردن به تبلیغ مردم مشغول بود. قوم او اهل فحشا و لواط بودند و به هشدارهای حضرت لوط گوش ندادند. خداوند منطقه آنان را زیر و رو کرد. داستان این قوم در سوره های اعراف، هود، حجر و عنکبوت نیز آمده است.

سلسله مراتب باید مراعات شود. حضرت ابراهیم پیامبر اولوالعزم زمان خود بود و لذا در

مسئله ی هلاکت قوم لوط، ابتدا فرشتگان به محضر ابراهیم می آیند و مأموریت خود را می گویند و سپس نزد حضرت لوط می روند.

قهر و عذاب الهی به وسیله سنگباران «حِجَارَةً مِنْ طِينٍ»، علاوه بر قوم لوط بر اصحاب فیل نیز فرود آمده است. «تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ» (۱) اصحاب فیل به حریم خانه ی خدا (کعبه) سوء قصد داشتند و قوم لوط به حریم خانه ی نبوت (حضرت لوط) سوء قصد کردند و می خواستند به مهمانان آن حضرت تجاوز نمایند که هر دو هلاک شدند.

برای یاری حضرت لوط، فرشتگان با سنگ های نشان دار آمدند و برای یاری پیامبر اسلام در جنگ بدر، فرشتگان نشان دار آمدند. «يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ» (۲)

مسلمان، تنها نام امت پیامبر اسلام نیست، بلکه به هر کس که تسلیم خداوند و پیرو ادیان آسمانی باشد، مسلمان گفته می شود. «مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

پیام ها:

۱- پرسیدن عیب نیست، انبیا هم آنچه را نمی دانستند، می پرسیدند. فَمَا خَطْبُكُمْ ...

۲- کیفر مجرمان، تنها در آخرت نیست. «أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ»

۳- گاهی مأمور کیفر مجرمان در دنیا نیز فرشتگان هستند. «لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ طِينٍ»

۴- در قهر یا مهر الهی، همه چیز حساب و نشان دارد. «مُسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ»

۵- ایمان، کلید نجات است. «فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ»

۶- اگر در منطقه ای فقط یک خانواده مسلمان باشد، باید به آنان توجه شود. «غَيْرِ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۷- گرچه جامعه فاسد، بستر فساد را فراهم می کند، اما انسان را مجبور به فساد نمی کند و می توان در منطقه فاسد، خانواده سالم داشت. «غَيْرِ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ»

۸- گاهی فساد به قدری فراگیر می شود که پیامبر عزیزی مثل حضرت لوط، تنها

ص: ۲۵۸

۱- ۱. فیل، ۴.

۲- ۲. آل عمران، ۱۲۵.

یک خانواده طرفدار دارد، «غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» آن هم نه تمام خانواده، بلکه خانواده بدون همسر. «فَأَنْجَيْنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ» (۱)

۹- هم نعمت های الهی آیه و نشانه هستند و هم قهر الهی. «وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً»

۱۰- کسانی از حوادث تلخ عبرت می گیرند، که از عذاب قیامت، خوف داشته باشند. «آيَةً لِلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ»

۱۱- خوف دائمی از عذاب الهی، یک ارزش است. «يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»

وَ فِي مُوسَى إِذِ ارْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ «۳۸» فَتَوَلَّىٰ بُرْكُنَيْهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ «۳۹»

و در (سرگذشت) موسی (نیز نشانه و عبرتی است)، آنگاه که او را همراه با حجّتی روشن و آشکار به سوی فرعون فرستادیم. پس فرعون با تکیه بر قدرت و سپاهی که داشت، روی برگرداند و گفت: او یا جادوگر است یا جن زده.

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَ هُوَ مُلِيمٌ «۴۰»

پس ما او و سپاهیانش را (به قهر) گرفتیم و آنان را در دریا افکندیم، در حالی که او سزاوار سرزنش بود.

نکته ها:

مراد از «سلطان مبین»، دلیل و برهان روشنی است که بتوان با دیگران احتجاج کرد و از راه منطقی، حجّت خود را ارائه داد.

«نبد» به معنای پرتاب چیزهای حقیر و ناچیز است، «مُليِمٌ» از «لوم» و «ملامت» به کسی گفته می شود که در خور سرزنش باشد.

مقصود از «بُرْكُنَيْهِ»، قدرت، لشکر، ثروت، سابقه و تبلیغات فرعون است. یعنی فرعون با اتکا به قدرت خود، به مبارزه با موسی پرداخت و از پذیرش دعوت او سر باز زد.

ص: ۲۵۹

۱- در تاریخ انبیا، عبرت‌های فراوانی است. «وَفِي مُوسَى»

۲- برای اصلاح جامعه، باید به سراغ سرچشمه‌ها رفت. «أَرْسَلْنَا إِلَيْهِ فِرْعَوْنَ»

۳- سلاح انبیا در برابر مخالفان، منطق قوی و معجزه آشکار است. «سلطان مبین»

۴- ارکان نظامی، اقتصادی و تبلیغاتی، سبب استکبار و بی‌اعتنایی جباران و طاغوت‌ها به ندای حق می‌شود. «فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ»

۵- منحرفان سعی می‌کنند با زور و قدرت حق‌طلبان را ساکت کرده و آنان را منحرف، ساحر یا مجنون معرفی کنند. «سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ»

۶- قهر الهی، بعد از اتمام حجت است. «بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ... قَالَ سَاحِرٌ ... فَأَخَذْنَاهُ ...»

۷- ارتش نباید چشم بسته مطیع هر کسی باشد. قهر الهی لشکریان فرعون را نیز فراگرفت. «فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ»

۸- طاغوت‌ها و تمام نیروهایشان، در برابر قهر الهی بسیار ضعیف و ناچیزند.

«فَتَبَدَّلْنَاهُمْ»

۹- منحرفان، هم گرفتار هلاکت ظاهری می‌شوند و هم ملامت درونی. «فَأَخَذْنَاهُ ...»

وَهُوَ مُلِيمٌ

۱۰- قهر خداوند همه‌ی منحرفان را فرامی‌گیرد ولی رهبران فاسد در خور ملامت ویژه‌ای هستند. «وَهُوَ مُلِيمٌ» نفرمود: «وهم ملیمون»

وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ «۴۱»

و در (سرگذشت) قوم عاد نیز آنگاه که بر آنان باد نازا (ویرانگر) فرستادیم (عبرت و نشانه‌هایی است).

مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرِّمِيمِ «۴۲»

(این باد) هیچ چیزی را که بر آن می‌وزید باقی نمی‌گذاشت مگر آنکه آن را خرد و تباہ می‌کرد.

نکته ها:

پیامبر قوم عاد، حضرت هود بود که هرچه قومش را هشدار داد به سخنان او اعتنایی نکردند و زمینه نزول عذاب را فراهم ساختند.

بادها، گاهی زاینده و عامل رویش می باشند «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱)، «يُرْسِلُ الرِّيحَ مُبَشِّرَاتٍ» (۲) و گاهی نازا و وسیله ی ریزش و ویرانگری هستند. «الرِّيحَ الْعَقِيمَ» یعنی باد ویرانگر. بادی که عامل عذاب قوم عاد بود، به قدری سوزنده و مسموم کننده بود که انسان، حیوان، گیاه و هر چه را در مسیرش قرار داشت، نابود می کرد.

«رمیم» به معنای پوسیدگی است و «ترمیم» یعنی اصلاح پوسیدگی.

با اینکه قوم عاد بسیار نیرومند و بلند قامت بودند، ولی بادی که از قهر الهی وزید، آنان را مثل استخوان پوسیده خرد و شکننده کرد.

پیام ها:

۱- پدیده های طبیعی همچون باد و باران و آثار مثبت و منفی آنها به دست خداست. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ»

۲- بلایای طبیعی همچون خشکسالی و قحطی، می تواند عذاب الهی باشد. «مَا تَدْرُ مِنْ شَيْءٍ ... جَعَلْتُهُ كَالرَّمِيمِ»

۳- آب و باد، لشکر خدا در برابر ظالمان است. «فَتَبَدَّنَاهُمْ فِي الْيَمِّ ... الرِّيحَ الْعَقِيمَ»

«وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ» (۴۳) «فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنْظُرُونَ» (۴۴)

و در (سرگذشت) قوم ثمود (نیز نشانه های عبرتی است)، آنگاه که به آنان گفته شد تا زمانی (کوتاه، از زندگی) بهره ببرید. آنان از فرمان پروردگارشان سر باز زدند، پس در حالی که می نگریستند، صاعقه آنان را فراگرفت.

ص: ۲۶۱

۱- ۱. حجر، ۲۲.

۲- ۲. روم، ۴۶.

فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُتْتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾

پس، نه توان برخاستن داشتند و نه توانستند از کسی یاری طلبند.

وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾

و پیش از آنان قوم نوح (را هلاک کردیم، زیرا) مردمانی فاسق بودند.

نکته ها:

پیامبر قوم ثمود، حضرت صالح بود که به درخواست قومش شتری از دل کوه بیرون آورد و فرمان داد به این شتر آسیبی نرسانند، اما آنان شتر را کشتند و صالح را تکذیب کردند.

مراد از «حَتَّى حِينٍ»، مهلت سه روزه ای است که به آنان داده شد تا شاید پشیمان شوند و توبه کنند. اما آنان از گناهان دست برنداشتند و پس از سه روز عذاب الهی نازل شد. چنانکه در آیه ۶۵ سوره هود می فرماید: «تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكُمْ وَعَدُّ غَيْرُ مَكْدُوبٍ»

پیام ها:

۱- سنت خداوند، مهلت دادن به مجرمان است. «تَمَتَّعُوا حَتَّى حِينٍ»

۲- دستورات الهی، برخاسته از ربوبیت او و برای تربیت انسان است. «أَمْرٍ رَبِّهِمْ»

۳- تجاوز از حدود الهی، عامل هلاکت است. فَعَتَوْا ... فَأَخَذْتَهُمْ

۴- آب، باد و صاعقه، می تواند ابزار قهر خداوند قرار گیرد. الیم... الریح... الصاعقه

۵- دیدن نزول عذاب و توان فرار نداشتن، بیانگر اوج ذلت مجرمان است.

يَنْظُرُونَ ... فَمَا اسْتَطَاعُوا ...

۶- کسانی که از گذشتگان عبرت نگیرند، خود مایه عبرت دیگران می شوند. وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ... (قوم عاد از قوم نوح که پیش از آنان بودند، عبرت نگرفتند)

۷- سرگذشت قوم نوح، که با هزار سال تبلیغ حضرت نوح، بازهم ایمان نیاورند، برای پیامبر و مسلمانان، مایه ی عبرت است. وَقَوْمٍ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ ...

۸- بدتر از فسق، مداومت بر فسق است. كَانُوا ... فَاسِقِينَ

۹- گاهی گناه، فراگیر و عمومی می شود و زمینه نزول عذاب را فراهم می سازد.

﴿قَوْمًا فَاسِقِينَ﴾

﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾ (۴۷) ﴿وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ﴾ (۴۸)

و آسمان را با قدرتی وصف ناپذیر بنا کردیم، و ما گسترش دهنده ایم. و زمین را گسترانیدیم، پس چه نیکو گسترش دهنده ایم.

﴿وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾ (۴۹)

و از هر چیز دو زوج آفریدیم، باشد که یاد کنید و پند گیرید.

نکته ها:

کلمه «اید» هم می تواند جمع «ید» به معنای دست باشد، همانند آیه «أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطُشُونَ بِهَا» (۱) و هم می تواند مصدر، به معنای قوت و قدرت باشد. چنانکه در قرآن از این ریشه، واژه های مختلفی به معنای تأیید آمده است، مانند: «هُوَ الَّذِي أَيْدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۲)

کلمات «فرش» و «مهد» به معنای گستردن چیزی برای استراحت است.

پیام ها:

۱- آسمان در حال گسترش است و این گسترش ادامه دارد. ﴿إِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾

۲- قانون زوجیت در همه چیز حاکم است. مِنْ كُلِّ شَيْءٍ ... زَوْجَيْنِ (زاینندگی و استمرار حیات و زندگی، به خاطر زوجیت است.)

۳- طرح پدیده های طبیعی در قرآن، به خاطر پندآموزی و غفلت زدائی است.

﴿لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

ص: ۲۶۳

۱- ۱. اعراف، ۱۹۵.

۲- ۲. انفال، ۶۲.

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥٠﴾

پس به سوی خدا بگریزید، که همانا من از سوی او برای شما هشداردهنده ای آشکار هستم.

وَلَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٥١﴾

و با خداوند، معبود دیگری قرار ندهید که من از سوی او برای شما هشداردهنده ای آشکارم.

نکته ها:

در این دو آیه، دوبار پی در پی «نَذِيرٌ مُّبِينٌ» آمده است و در آیات دیگر نیز تعبیراتی از قبیل: «قُرْآنٍ مُّبِينٍ» (۱)، «بلاغِ مبین» (۲) و «عَرَبِيٌّ مُّبِينٌ» (۳) آمده که همگی بیانگر روشن و روشنگر بودن پیام و سخن خداوند و هشدار پیامبران است.

نتیجه فرار به سوی خدا، فرار از ظلمات به نور، از جهل به علم، از دلهره به اطمینان، از خرافات به حق، از تفرقه به وحدت، از شرک به توحید و از گناه به تقوا و پرهیزگاری است.

امام باقر علیه السلام سفر حج را یکی از مصادیق فرار به سوی خدا دانستند. (۴)

پیام ها:

۱- انسان محدود، در برابر هزاران مسئله مادی و معنوی و در میان تمایلات حق و باطل که از خود یا دیگران بر او عرضه می شود، به پناهگاهی محکم نیازمند است و بهترین پناهگاه خداست. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»

۲- انسان، چاره ای جز حرکت و گریز به سوی خدا ندارد. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»

۳- مطالعه در هستی باید سبب توجه انسان به خداوند و بندگی او گردد. «فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ»، (با توجه به آیات قبل)

ص: ۲۶۴

۱- ۱. حجر، ۱.

۲- ۲. نحل، ۸۲.

۳- ۳. شعراء، ۱۹۵.

۴- ۴. کافی، ج ۴، ص ۲۵۶.

۴- راه انبیا، روشن و شفاف است. «نَذِيرٌ مُّبِينٌ»

۵- پناهندگی به بیگانگان و غیر خداوند، اثری ندارد. وَ لَا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ ...

۶- پیامبران مأمور انداز و هشدار مردم هستند. «إِنِّي لَكُمْ مِنْهُ نَذِيرٌ»

كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ «۵۲» أَ تَوَاصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ «۵۳»

(ای پیامبر!) بدین گونه (که تو را تکذیب کردند) پیشینیان اینان نیز هیچ پیامبری برایشان نیامد مگر آنکه گفتند: جادوگر یا جن زده است. (آیا مخالفان در طول تاریخ) به یکدیگر سفارش کرده اند (که با انبیا این گونه برخورد کنند؟) نه، بلکه آنان مردمی طغیانگرند.

فَقَتَلُوا عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ «۵۴»

پس، از آنان روی بگردان که تو مورد سرزنش نیستی.

وَ ذَكَرْ فَإِنَّ الدُّكْرَى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ «۵۵»

(و به مردم) تذکر بده که قطعاً تذکر برای مؤمنان مفید است.

نکته ها:

آیه ی ۵۲، به مانند نتیجه گیری از آیات گذشته و به عنوان دلداری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است که اگر مشرکان مکه با تو چنین برخوردهایی می کنند، بدان که پیش از اینان نیز با پیامبران پیش از تو چنین برخوردهایی را داشته اند.

از آنجا که پیامبر در دعوت مردم کوتاهی نکرده و حجت خدا را بر آنان تمام کرده است، لذا روی گردانی پیامبر از آنان و ترک مجادله با آنان، سرزنش و ملامتی را به دنبال ندارد.

این آیات در کنار فرمان به اعراض از کافران طغیانگر، به تذکر دادن به مؤمنان سفارش می کند تا گمان نشود که تنها کافران نیاز به هشدار و تذکر دارند. فَتَوَلَّ ... وَ ذَكَرْ

در شنیدن اثری است که در دانستن نیست. سوز و اخلاص و شیوه بیان گوینده می تواند اثری برتر در انسان بگذارد. لذا پیامبر مأمور می شود تا پیوسته مؤمنان را تذکر دهد.

پیام ها:

۱- همه انبیا مخالف داشتند و مورد تهمت قرار می گرفتند. پس، از تهمت مخالفان نگران مباش. **كَذَلِكَ ... قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ**

۲- بر خلاف قرآن که پیامبران را انسان هایی همچون دیگر انسان ها معرفی می کند، **«قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ»** (۱) مخالفان سعی داشتند کارها و سخنان پیامبران را ناشی از ارتباط آنها با جن بدانند. **«سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ»**

۳- هماهنگی رفتار و گفتار مخالفان انبیا در طول تاریخ به گونه ای است که گویا همه به یکدیگر سفارش موضع گیری علیه حق و تهمت سحر و جنون را می دادند. **أَلَمْ يَأْصُرُوا ...**

۴- ریشه ی تهمت به انبیا، طغیان است. **«قَوْمٌ طَاغُونَ»**

۵- انسان در برابر افراد لجوج مسئولیتی ندارد. **«فَتَوَلَّ»**

۶- پس از اتمام حجّت، اعراض از حق ستیزان جایز است. **«فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ»**

۷- همه جا، متارکه و رها کردن دیگران کار بدی نیست. **«فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَا أَنْتَ بِمَلُومٍ»**

۸- مبلغ، باید روحیه مخاطبان را بشناسد، نسبت به گروهی اعراض نماید، **«فَتَوَلَّ»** و نسبت به گروهی تذکر دهنده باشد. **«وَ ذَكَرَ»**

۹- اگر روحیه پندپذیری نداریم، در ایمان خود شک کنیم، زیرا مؤمن پندپذیر است. **«فَإِنَّ الذُّكْرَیَّ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»**

۱۰- اگر ایمان باشد، انسان تذکر را از هر کس می پذیرد. **«فَإِنَّ الذُّكْرَیَّ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»** و نفرمود: «فان تذکرک»

۱۱- مبلغان دینی خسته نشوند که کارشان مفید است. **«فَإِنَّ الذُّكْرَیَّ تَنْفَعُ ...»**

ص: ۲۶۶

۱۲- مؤمنان نیز به تذکر نیازمند هستند. «فَإِنَّ الذِّكْرَ لِيَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

۱۳- تعالیم ادیان آسمانی، در فطرت انسان ها ریشه دارد. وظیفه انبیا، بیدار کردن و یادآوری امور فطری بشر است. «ذَكَرُوا فَإِنَّ الذِّكْرَ لِيَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَمَا أُرِيدُ أَنْ يُطْعَمُوا ﴿٥٧﴾

و جن و انس را نیافریدم مگر برای آنکه مرا عبادت کنند. و من از آنان هیچ رزقی نمی خواهم و نمی خواهم که به من طعام دهند.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ ﴿٥٨﴾

زیرا خداوند است آن روزی رسانِ نیرومند استوار.

نکته ها:

در حدیثی از امام حسین علیه السلام می خوانیم: خداوند مردم را نیافرید مگر برای معرفت و شناختن و چون او را شناختند، او را عبادت می کنند و هر که او را عبادت کند، از بندگی غیر او بی نیاز می شود. (۱)

جن، قبل از انسان آفریده شده و دارای تکلیف است. در این آیه نیز نامش قبل از انسان آمده است. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ» در قرآن، تمام آفرینش بر اساس حق است و هیچ آفریده ای باطل نیست، «وَ مَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ» (۲) و همه ی آفریده ها در مسیر بهره مندی انسان است. «خَلَقَ لَكُمْ» (۳)، «سَخَّرَ لَكُمْ» (۴)، «مَتَاعًا لَكُمْ» (۵)

و انسان نیز برای هدفی متعالی آفریده شده که راه رسیدن به آن، عبادت خدا است. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» البته عبادت معنای عام دارد و به هر کار نیکی که با هدف

ص: ۲۶۷

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. حجر، ۸۵.

۳-۳. بقره، ۲۹.

۴-۴. جائیه، ۱۳.

۵-۵. نازعات، ۳۳.

الهی انجام شود، عبادت گفته می شود.

سؤال: در قرآن اهداف دیگری، همچون آزمایش و امتحان، برای آفرینش انسان مطرح شده، آیا آن اهداف با هدفی که در این آیه (۵۶) آمده، هماهنگ است؟

پاسخ: قرآن در آیه دوم سوره ملک می فرماید: «خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيُبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک عمل بهتری دارید. و در آیه دوازدهم سوره طلاق می فرماید: «لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» هدف از آفرینش، علم انسان به قدرت الهی است.

در جمع بندی این آیات به نتیجه می رسیم که هدف اصلی، بندگی خداوند است، لیکن عبادت نیازمند معرفت است که در جمله «لِتَعْلَمُوا» بیان شده است و در عبادت که همان پذیرفتن راه الهی و رها کردن راه های غیر الهی است، انسان آزمایش می شود که در جمله «لِيُبْلُوَكُمْ» آمده است.

سؤال: اگر هدف آفرینش بشر عبادت است، پس چرا این هدف بطور کامل تحقق نیافته است؟

پاسخ: بارها خداوند در قرآن فرموده که اگر می خواستیم، همه را به اجبار هدایت کرده و به بندگی خود در می آوردیم، اما خداوند بشر را آزاد آفرید، تا آگاهانه و آزادانه، عبادت کند.

سؤال: آیا خداوند به عبادت ما نیازمند است؟

پاسخ: قرآن بارها می فرماید: خداوند از هر جهت غنی است، نه تنها از انسان، بلکه از همه هستی بی نیاز است. اگر به ما دستور دادند که منزل خود را رو به آفتاب بسازیم، نباید کسی گمان کند که خورشید به خانه ما نیاز دارد، این ما هستیم که به نور و انرژی آن محتاجیم. در این آیات نیز بی نیازی خداوند بیان شده است: «مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ»

سؤال: اگر خداوند رزاق است، پس چرا به همه رزق یکسان نمی دهد؟

پاسخ: رزاق بودن یکی از صفات خداوند است، یکی دیگر از صفات او حکیم بودن است.

یکسان بودن رزق، امری حکیمانه نیست، بلکه باید تابع تلاش و کوشش انسان ها باشد.

قرآن می فرماید:

﴿فَامشُوا فِي مَنَاكِبِهَا﴾

(۱)

از دامنه زمین بالا روید و رزق به دست آورید.

﴿وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾

(۲)

به سراغ کسب و کار و فضل الهی بروید و داد و ستد کنید.

چنانکه نباید توقع داشته باشیم معلم به همه شاگردان نمره یکسان بدهد، زیرا علاوه بر معلم بودن و اختیار نمره دادن، حکیم نیز هست و باید میان شاگردان کوشا و بازیگوش، فرق بگذارد.

سؤال: اگر خداوند رزاق است، قحطی ها برای چیست؟

پاسخ: گاهی کمبودها جنبه کیفری دارد، چنانکه قرآن در مورد کیفر بنی اسرائیل می فرماید:

﴿فَبِظُلْمٍ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا﴾

(۳)

به خاطر ظلمی که یهود کردند، بخشی از خوردنی ها را بر آنان حرام کردیم.

گاهی جنبه آزمایشی دارد: «وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَ الْجُوعِ» (۴) ما از طریق گرسنگی و ترس و... شما را آزمایش می کنیم.

گاهی جنبه تربیتی دارد: فَأَخَذْنَاَهُمْ بِالْبَأْسَاءِ... لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (۵) ما برای تضرع و برگشت آنان به سوی خداوند، آنها را از طریق ناگواری ها گوشمالی می دهیم.

و گاهی نتیجه قهری بر خورد نادرست انسان با طبیعت است، همچون تخریب جنگل ها، آلوده ساختن آب رودخانه ها و به هم زدن تعادل محیط زیست که در طول زمان، مشکلات بسیاری از جمله قحطی را بدنبال می آورد. اگر ایمان داشته باشیم که رزق از خداست، ریشه ی بسیاری از حرص ها، بخل ها، حيله ها، حسدها، کلاهبرداری ها و کم فروشی ها، در انسان می خشکد. إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ...

پیام ها:

۱- جنّ و انس در تکلیف مشترکند. الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ ... لِيَعْبُدُونِ

۲- عبادت کردن بشر و الهی شدن مردم مهم است، نه عبادت شدن خداوند.

ص: ۲۶۹

۱-۱. ملک، ۱۵.

۲-۲. جمعه، ۱۰.

۳-۳. نساء، ۱۶۰.

۴-۴. بقره، ۱۵۵.

۵-۵. انعام، ۴۲.

«لِيَعْبُدُونِ» (نفرمود: «لأعبد» تا من عبادت شوم).

۳- لازمه ی عبادت، معرفت معبود است، پس آفرینش جن و انس برای شناخت حق و حرکت در راه خداوند است. «لِيَعْبُدُونِ»

۴- انسان در معرض غفلت و نسیان است و باید پیوسته هدفش را به او تذکر داد.

وَ ذَكَرْ ... مَا خَلَقْتَ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ ...

۵- خداوند بی نیاز است و عبادتی که از جن و انس می خواهد، به خاطر احتیاج او نیست بلکه به خاطر رشد آنهاست. و مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ ...

۶- کسی که خودش رزاق است، چه نیازی به رزق بندگان دارد. مَا أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ ... إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ

۷- تمام امکانات و تخصص ها و ابزارها، وسیله و بستر رسیدن به رزق است ولی روزی رسان تنها خداست. «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ»

۸- خداوند در توان روزی رسانی کمبودی ندارد. «هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ»

۹- با گذشت زمان، قدرت روزی رسانی خداوند کمرنگ نمی شود. «الْمَتِينُ» («متین» به معنای ثابت و استوار است)

فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥٩﴾

پس به تحقیق برای کسانی که ظلم کردند، سهم و نصیبی (از عذاب) همانند سهم هم مسلکانشان است، پس از من درخواست شتاب نکنند (که به آن خواهند رسید).

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾

پس وای بر کسانی که کفر ورزیدند، از روزی که وعده داده می شوند.

نکته ها:

«ذُنُوبٍ» در اینجا به معنای سهم و نصیب است. (۱)

ص: ۲۷۰

۱- ۱). علت مکسور بودن «يستعجلون» این است که در اصل «يستعجلونی» بوده است و کسره دلالت بر حذف «ی» دارد.

آغاز سوره با «تُوَعَّدُونَ» بود و پایان آن با «يُوَعَّدُونَ» و این نشان می دهد که هدف این سوره بیان مسئله معاد بوده است.

این آیات می فرماید: ستمکاران این امت نیز نصیبی از عذاب ندارند، همانند نصیب هم مسلکانشان در امت های دیگر که به هلاکت رسیدند. پس چه عجله ای دارند که می گویند:

زودتر عذاب ما را بیاور! (۱)

در فرهنگ قرآن، شرک و کفر، بزرگ ترین ظلم محسوب می شود، ظلم به خدا که مخلوقش در کنار او یا به جای او قرار گیرد، ظلم به خود که به جای خالق، سراغ مخلوق می رود و ظلم به خانواده که از شناخت حق و پیروی آن محروم می گردند.

علامه طباطبایی می فرماید: مراد از ظلم در «لِلَّذِينَ ظَلَمُوا» در آیه ۵۹، با توجه به «لِلَّذِينَ كَفَرُوا» در آیه ۶۰، ظلم کفر است، نه ظلم به مردم.

گرچه گفته شده که مراد از «يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَّدُونَ» ممکن است روز جنگ بدر باشد (عذاب دنیوی)، ولی به احتمال قوی مراد روز قیامت است (عذاب اخروی). (۲)

پیام ها:

□
۱- کسی که خدا را عبادت نکند و خود را در مسیر هدفی که برای آن آفریده شده قرار ندهد، ظالم، بلکه کافر است. إِلَّا لِيُعْبَدُونَ ... لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ... كَفَرُوا

۲- سنت الهی درباره ستمگران، در طول تاریخ یکسان است. «ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۳- تاریخ گذشتگان، بهترین گواه بر حتمی بودن کیفر ستمگران است. «ذُنُوبًا مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۴- کارهای مشابه، کیفرهای مشابه دارد. «مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

۵- رفتارهای مشابه، افراد را به یکدیگر پیوند می دهد. «مِثْلَ ذُنُوبِ أَصْحَابِهِمْ»

ص: ۲۷۱

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). تفسیر المیزان.

۶- قهر و لطف خداوند زمان بندی حکیمانه دارد، عجله و شتاب ما در آن اثری ندارد. «فَلَا يَسْتَعْجِلُونَ»

۷- سرنوشت انسان در گرو اعمال اوست. (ظلم و کفر، سبب عذاب الهی است.) «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ...»

۸- آینده نگری، انسان را از کفر و ظلم باز می دارد. «فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۲۷۲

این سوره در مکه نازل شده و دارای چهل و نه آیه است.

نام گذاری این سوره به «طور»، به مناسبت نخستین آیه آن است.

کلمه «طور» ده بار در قرآن آمده و مقصود از آن، کوه طور، میقات حضرت موسی علیه السلام و محل نزول تورات می باشد.

همانند دیگر سوره های مکی، بیشتر مطالب این سوره درباره وقوع قیامت، پاداش پاکان و کیفر کافران است، در ضمن به توحید، دفاع از پیامبر و صبر و استقامت نیز اشاراتی دارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ الطُّورِ «۱» وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ «۲» فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ «۳»

به (کوه) طور سوگند. به کتابی نوشته شده در صفحه ای گشوده سوگند.

وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ «۴» وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ «۵» وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ «۶»

به آن خانه ی آباد (خانه خدا) سوگند. به سقف برافراشته (آسمان) سوگند. به دریای شعله ور سوگند.

إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ «۷» مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ «۸»

که عذاب پروردگارت قطعاً واقع شدنی است. و برای آن هیچ مانعی نیست.

نکته ها:

«طور» در لغت به معنای کوه است، ولی ظاهراً مراد از آن در اینجا، کوهی در منطقه سینا می باشد که میقات خدا با حضرت موسی بود. کوه طور مکانی مقدّس است و در قرآن چنین توصیف شده است: «الطُّورِ الْأَيْمَنِ» (۱)، «بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ» (۲) و «فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ» (۳).

مراد از «كِتَابِ مَسْطُورٍ»، کتب آسمانی همچون تورات و قرآن است که در صفحات نازک پوست نگاشته می شده و البته باز و گشوده بوده است، نه پیچیده و بسته. «فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

«رَقٌّ» از «رقت» به معنای پوستی است که برای نوشتن آماده شده و لطیف و نازک است.

ص: ۲۷۶

۱-۱. مریم، ۵۲.

۲-۲. طه، ۱۲.

۳-۳. قصص، ۳۰.

«مَنْشُورٍ» به معنای مبسوط و «مَسْجُورٍ» به معنای برافروخته و شعله ور است و به معنای آکنده و مالا مال نیز آمده است.

مقصود از «بیت المعمور» خانه خداست که همواره به واسطه حضور زائران و حاجیان، معمور و آباد بوده است و در قرآن ده بار از کعبه به عنوان «بیت» یاد شده است، مانند:

«الْبَيْتِ الْعَتِيقِ»

(۱)

البته در روایات آمده است که در آسمان ها نیز محلی در مقابل کعبه قرار دارد که فرشتگان به دور آن طواف می کنند و آن نیز «بیت المعمور» نام دارد. (۲)

مقصود از «الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»، دریای شعله ور و جوشان و خروشان، یا دریاهایی است که در آستانه قیامت برافروخته می شوند، چنانکه در آیه ی ۶ سوره تکویر می خوانیم: «وَ إِذَا الْبِحَارُ سُجِّرَتْ» و یا مراد موادّ مذابّ و جوشان قعر زمین است که همچون دریایی از آتش هرچندگاه یکبار از دهانه آتشفشان ها فوران می کند.

در آیه ی آخر سوره قبل (ذاریات) خواندیم: «يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ» که سخن از وعده ی قیامت بود و این سوره بعد از پنج سوگند می فرماید: آن وعده قطعاً واقع خواهد شد. «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

آن سنگ جمادی که وحی بر روی آن نازل شود (کوه طور)، مقدّس و قابل سوگند است، چگونه انسانی که قلبش مرکز وحی است، با گذشت زمان قداستش تمام می شود و چگونه وهابیون کج فکر می گویند: پیامبر صلی الله علیه و آله که از دنیا رفت با سایر موجودات تفاوتی ندارد!!

سوگند یاد کردن به کتاب و نوشته، آن هم در زمان جاهلیت، نشانه ی پیشرفته بودن مکتب است، «وَ كِتَابٍ مَسْطُورٍ». در سوره قلم نیز، قرآن به قلم و کتاب و سطرهای آن سوگند یاد می کند. «ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ»

پیام ها:

۱- زنده نگه داشتن نام و یاد و حفظ مکان های مقدّس ادیان آسمانی لازم است.

«وَ الطُّورِ»

ص: ۲۷۷

(۱-۱). حج، ۲۹.

(۲-۲). تفسیر نورالثقلین.

۲- با سوگند به کوه طور (محل وحی به موسی)، قلب اهل کتاب را به سوی خود جذب کنید. «وَ الطُّورِ»

۳- خداوند برای به باور رساندن انسان، به نظام تشریح و تکوین (کوه و کتاب و کعبه و آسمان و دریا) سوگند یاد می کند. وَ الطُّورِ وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ ... وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ

۴- وحی آسمان باید بر بهترین و لطیف ترین کاغذ و پوست، نگاشته و عرضه شود. «كِتَابِ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

۵- کتاب مقدس، باید همواره گشوده و مورد استفاده باشد. كِتَابٍ ... مَنُشُورٍ

۶- علم مفید و مبارک، آن است که منتشر شود و گسترش یابد. «مَنُشُورٍ»

۷- قرآن، هم به قداست کتب آسمانی نظر دارد و لذا به آن سوگند یاد می کند، هم به نظم در نگارش و شیوه ارائه و گسترش آنها. «وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَنُشُورٍ»

۸- آبادانی خانه به زرق و برق آن نیست، به آمد و رفت و قداست و برکت آن است. «الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ» (خانه خدا ساده ترین خانه هاست، اما مبارک ترین بنا هاست).

۹- با مطالعه طبیعت، به قدرت خداوند بر ایجاد قیامت پی ببریم. «وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»

۱۰- قرآن کریم، توجه انسان را از دیدنی ها، به نادیدنی ها سوق می دهد. «وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ»

۱۱- قهر و تنبیه، از شئون ربوبیت است. «عَذَابَ رَبِّكَ»

۱۲- هر چه ناباوری منکران بیشتر باشد، باید باور مؤمنان به قیامت قوی تر گردد.

«إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

۱۳- نزول کتب آسمانی «وَ كِتَابِ مَسْطُورٍ» و ظهور جلوه های قدرت الهی در هستی «وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ» باید مایه ی تعقل و ایمان گردد و گرنه بی توجهی به آنها عامل عذاب خواهد شد. «إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ»

۱۴- گرفتاران عذاب الهی از هیچ طریقی نمی توانند عذاب را از خود دور کنند.

﴿مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ﴾

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿٩﴾ وَ تَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا ﴿١٠﴾

روزی که آسمان به شدت درهم پیچیده شود و کوه ها از جا کنده شده و به شتاب روان گردند.

فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ ﴿١١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ ﴿١٢﴾

پس در آن روز، وای بر تکذیب کنندگان! آنان که در باطل فرو رفته و به یاوه سرایی (درباره آیات الهی) سرگرمند.

يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ نَارٍ جَهَنَّمَ دَعًّا ﴿١٣﴾ هَذِهِ النَّارُ الَّتِي كُنتُمْ بِهَا تُكذَّبُونَ ﴿١٤﴾

روزی که به سختی به سوی آتش رانده می شوند. (و به آنان گفته می شود): این همان آتشی است که دائماً آن را تکذیب می کردید.

نکته ها:

«مور» در لغت به معنای حرکت سریع و دورانی، اما نامنظم و گرداب وار است، آن گونه که باد، گرد و غبار را در هوا می پراکند و درهم می پیچد.

«خَوْضٍ» در اصل به معنای ورود در آب و عبور از آن است ولی در اصطلاح، به موردی گفته می شود که انسان در مطالب بیهوده و باطل وارد شود.

کلمه «دع» به معنای راندن همراه با خشونت است. چنانکه قرآن در سوره ماعون یکی از نشانه های تکذیب دین را، طرد یتیمان می داند. «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكذِّبُ بِالْإِيمَانِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ»

همه هستی برای انسان آفریده شده است و همین که پرونده انسان در زمین بسته شد،

بساط هستی نیز جمع می شود. «تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا» در جای دیگر نیز می خوانیم: ما سفره آسمان را همچون طومار، درهم پیچیده و جمع می کنیم. «نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجْلِ» (۱)

ثابت و پابرجا تنها خداست. آسمان های محکم هفتگانه «وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا» (۲) نیز سست می شود و به صورت امواجی متحرک در می آید، «تَمُورُ السَّمَاءِ مَوْرًا» و کوه هایی که سبب استقرار زمین بودند: «وَجَعَلْنَا فِيهَا رِوَاسِيًا شَامِخَاتٍ» (۳) آن روز بی قرار و سست و روان می شوند. «وَتَسِيرُ الْجِبَالُ»

پیام ها:

۱- ترسیم حوادث قیامت بستری است برای دست برداشتن از تکذیب و لجاجت. تَمُورُ السَّمَاءِ ... تَسِيرُ الْجِبَالُ ...

۲- برای وقوع قیامت، نه فقط زمین که آسمان و کرات آسمانی به هم می ریزد.

تَمُورُ السَّمَاءِ ... تَسِيرُ الْجِبَالُ ...

۳- تکذیب کنندگان منطقی ندارند، سرگرم شدن به یاوه ها و پوچی ها سبب تکذیب آنان شده است. «لِلْمُكْذِبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۴- سخن بیهوده بسیار پیدا می شود، لیکن خطر آنجاست که انسان غرق در بیهوده گویی شود و خود را به یاوه ها مشغول کند. «فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۵- تلاش کفار برای خدشه دار کردن قرآن، کاری بازیچه و بی نتیجه است.

«لِلْمُكْذِبِينَ الَّذِينَ هُمْ فِي خَوْضٍ يَلْعَبُونَ»

۶- مخالفان انبیا، هم به دوزخ کشانده می شوند و هم مورد عتاب و توبیخ قرار می گیرند. يُدْعُونَ ... هَذِهِ، (عذاب روحی روانی و جسمی دارند)

۷- با تکذیب قیامت، حقیقت پشت پرده نمی ماند. هَذِهِ النَّارُ ...

۸- تکذیب سرسختانه، قهر سرسختانه دارد. مکذبین ... يُدْعُونَ إِلَى نَارٍ

۹- کیفر تکذیبی که پیوسته و برخاسته از لجاجت است، جز آتش چیزی نیست.

ص: ۲۸۰

٢-٢. نبأ، ١٢.

٣-٣. مرسلات، ٢٧.

لِلْهَذِهِ النَّارِ الَّتِي كُنْتُمْ بِهَا تُكَذِّبُونَ»

أَفَسِحْرٌ هَذَا أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ» (۱۵)

پس آیا این (عذاب هم) جادو است؟ آیا شما آن را نمی بینید؟

إِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» (۱۶)

در آن وارد شوید و بسوزید، پس صبر کنید یا صبر نکنید برای شما یکسان است، جز این نیست که در برابر آنچه عمل می کردید، جزا داده می شوید.

نکته ها:

مشرکان، همواره به پیامبر تهمت می زدند که کار او سحر و جادوست، او عقل ما را می رباید و بر چشمان ما پرده ای می افکند تا اموری را به نام معجزه و وحی به ما معرفی کند، در حالی که اینها همه بی اساس است. لذا روز قیامت از روی سرزنش و توبیخ به آنان گفته می شود:

آیا این هم سحر و جادوست؟ آیا آتش را نمی بینید و حرارت آن را لمس نمی کنید؟

گاهی تکذیب کنندگان با همان تعبیراتی که در دنیا داشتند توبیخ می شوند؛ آنها در دنیا می گفتند کار انبیا سحر است، در آنجا از همان مورد بازخواست می شوند. «أَفَسِحْرٌ هَذَا» کسانی که به انبیا می گفتند: ما را موعظه کنید یا نکنید تفاوتی ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَوْ عَطَّتْ أَمْ لَمْ تَكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ» (۱) در قیامت به آنان گفته می شود: صبر کنید یا نکنید، تفاوتی ندارد. «فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ»

پیام ها:

۱- در قیامت، تکذیب شده ها را در برابر چشم انسان نمایش می دهند. هَذِهِ النَّارُ ... أَفَسِحْرٌ هَذَا

ص: ۲۸۱

۲- ریشه تکذیب، نداشتن دید صحیح و بصیرت است. فَوَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ ... أَمْ أَنْتُمْ لَا تُبْصِرُونَ

۳- تکذیب پی در پی، «كُنتُمْ بِهَا تُكْذِبُونَ» تحقیر پی در پی را در بر دارد. يُدْعُونَ ...

أَفَسِحْرٌ هَذَا ... لَا تُبْصِرُونَ. اِضْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا ...

۴- کیفر ورود در امور بیهوده و یاوه ها، ورود در دوزخ است. فِي خَوْضٍ ... اِضْلَوْهَا

۵- کیفرهای قیامت، عادلانه است و جز نتیجه کار خود انسان نیست. «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ»

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ ﴿١٧﴾

همانا پرهیزگاران در باغ‌های(بهشت) و نعمت فراوان هستند.

فَاكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ﴿١٨﴾

به آنچه پروردگارشان به آنان داده، شاد و مسرورند و پروردگارشان آنان را از عذاب دوزخ حفظ کرده است.

كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ ﴿٢٠﴾

(به آنان خطاب می شود:) به خاطر اعمالی که انجام می دادید، گوارا بخورید و بیاشامید. تکیه کنان بر تخت های ردیف شده و آنان را با حورالعین (زیبا رویان سیاه چشم) به ازدواج در آوریم.

نکته ها:

«هَنِيئًا» یعنی چیزی که رنج و تعبی در پی ندارد و گوارای وجود انسان می گردد. برخلاف نعمت های دنیوی که معمولاً قبل یا بعد آن رنج و سختی همراه دارد.

«بِحُورٍ عِينٍ» از دو کلمه «حور» جمع «حوراء» به معنای سیاه چشم و کلمه «عین» جمع

«عیناء» به معنای زیبا چشم تشکیل شده است. همسران بهشتی دارای چشمانی درشت، سیاه و زیباییند.

انس با پاکان و نیکان و هم صحبتی با آنان، یکی از لذت های بهشت است که قرآن در موارد مختلف به این مجالس انس و سرور که بر تخت های بهشتی تشکیل می شود، اشاره داشته است.

آیات ۱۶ و ۱۹ که مربوط به کیفر و پاداش دوزخیان و بهشتیان است، بسیار شبیه یکدیگرند با یک تفاوت بسیار ظریف و آن اینکه در مورد دوزخیان می خوانیم: «إِنَّمَا تُجْزَوْنَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» ولی در مورد بهشتیان می خوانیم: «هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» اولی «ما کنتم» است و دومی «بما کنتم». آری کیفر دوزخیان به میزان عمل آنهاست نه بیشتر، به خصوص که همراه کلمه «إِنَّمَا» مطرح شده است، یعنی کیفر شما عین عمل شماست. ولی پاداش بهشتیان بسیار بیشتر از عملکرد آنان است و عمل آنان وسیله و بهانه ای برای دریافت آن همه لطف است. «هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»

پیام ها:

۱- کلید بهشت، تقواست. «إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ»

۲- مقایسه پایان کار خوبان و بدان، از بهترین شیوه های شناخت حق و باطل است. «هَذِهِ النَّارُ ... فِي جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ»

۳- برای اهل بهشت، انواع باغ ها و نعمت ها فراهم است. «جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ»

۴- گاهی در دنیا نعمت هست، اما انسان به دلایلی نمی تواند از آن کامیاب شود، اما در بهشت هم نعمت هست و هم کامیابی. «جَنَّاتٍ ... فَآكِهِينَ»

۵- نعمت ها، زمانی لذت بیشتری دارند که از طرف خداوند به عنوان محبت و لطف باشد «آتَاهُمْ رَبُّهُمْ» و در کنارش تلخی و دغدغه نباشد. «وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ»

۶- کسی که در دنیا با تقوا خود را حفظ کرد، در قیامت خداوند او را از عذاب دوزخ حفظ می کند. «الْمُتَّقِينَ ... وَقَاهُمْ»

۷- پرهیزکاران نباید به تقوا و عمل خود مغرور باشند که همه ی نعمت ها و

نجات بخشی ها از خداست. **آتَاهُمْ رَبُّهُمْ ... وَقَاهُمْ رَبُّهُمْ**

۸- آزادی و تکریم، لذت نعمت را بیشتر می کند. «**كُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِيئًا**» بهشتیان در خوردن و آشامیدن محدودیت ندارند و با «**هَنِيئًا**» مورد تکریم قرار می گیرند.

۹- کامیابی، در سایه امتیت، لذت را بیشتر می کند. **وَقَاهُمْ رَبُّهُمْ ... كَلُوا وَ اشْرَبُوا**

۱۰- خوردنی های دنیوی همراه مشکلاتی در تهیه و حفظ و مصرف آن است، در نعمت های آخرت هرگز مشکلی نیست. «**هَنِيئًا**»

۱۱- دلخوشی و رضایت در کنار استفاده از نعمت ها، شرط کمال کامیابی است.

فِي جَنَّاتٍ وَ نَعِيمٍ فَاكِهِينَ ... مُتَّكِئِينَ عَلٰی سُرُرٍ ...

۱۲- آنان که در دنیا از نگاه به نامحرمان چشم پوشیدند، در آخرت همسرانی زیباروی خواهند داشت. **الْمُتَّقِينَ ... زَوْجَاتُهُمْ بِحُورٍ عِينٍ**

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهينَ» (۲۱)

و کسانی که ایمان آوردند و فرزندانشان، در ایمان از آنان پیروی کردند ما ذریه آنان را به ایشان ملحق نموده و از پاداش عملشان هیچ نگاهیم.

(آری) هر کس در گرو کاری است که کسب کرده است.

وَ أَمْدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ» (۲۲)

و پی در پی آنان را میوه و گوشت از هر نوع که بخواهند می دهیم.

نکته ها:

«**الْتَنَاهُمْ**» از ریشه «لوت» به معنای نقص است. «**مَا أَلْتَنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ**» یعنی به خاطر الحاق فرزندان به پدران، چیزی از اجر پدران کم نمی کنیم.

کلمه «**رَهينَ**» به دو معنای گرو و همراه آمده است و اینکه می فرماید: انسان رهین کار خود است، یعنی ملازم و همراه کار خود است.

امام صادق علیه السلام در باره ی آیه وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ... فرمود: مراد فرزندانى هستند که عمل آنها از پدران کمتر است ولى خداوند آنان را به پدران ملحق مى کند تا موجب چشم روشنى آنان گردند. (۱)

خداوند ابتدا ذریه ی مؤمن افراد با ایمان را به آنان ملحق مى سازد، الَّذِينَ آمَنُوا... الْحَقِّ بِهَمْ ذُرِّيَّتَهُمْ سپس نعمت ها و امکانات آنجا را افزایش مى دهد. «أَمَدَدْنَا هُمْ بِفَاكِهَةٍ»

ویژگی های میوه های بهشتی:

۱. فراوانی. «فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ» (۲)

۲. بی ضرر بودن. «فَاكِهَةٌ آمِنِينَ» (۳)

۳. زوجیت. «مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ» (۴)

۴. دائمی بودن. «أَمَدَدْنَا هُمْ بِفَاكِهَةٍ» (۵)

۵. مجاز بودن. «وَ لَا مَمْنُوعَةٍ» (۶)

۶. پذیرایی کریمانه. «فَوَاكِهُ وَ هُمْ مُكْرَمُونَ» (۷)

۷. تنوع. «فَوَاكِهَةٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ» (۸)

۸. همراه با غیر میوه. «بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ» (۹)

۹. انتخابی بودن. «وَ فَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۱۰)

۱۰. دسترسی آسان. «قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ» (۱۱)، «وَ ذُلَّتْ قُطُوفُهَا تَدْلِيلاً» (۱۲)

بگذریم که میوه های بهشتی؛ تفاله، تخلیه، تغییر طعم و زحمت چیدن ندارد.

پیام ها:

۱- در اسلام محور ایمان است، نه خانواده و خویشان. «وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتَهُمْ بِإِيمَانٍ»

۲- نتیجه ملحق شدن به راه حق نیاکان در دنیا، ملحق شدن به آنان در بهشت

ص: ۲۸۵

- ٢-٢. زخرف، ٧٣.
- ٣-٣. دخان، ٥٥.
- ٤-٤. الرحمن، ٥٢.
- ٥-٥. طور، ٢٢.
- ٦-٦. واقعه، ٣٣.
- ٧-٧. صافات، ٤٢.
- ٨-٨. مرسلات، ٤٢.
- ٩-٩. طور، ٤٢.
- ١٠-١٠. واقعه، ٢٠.
- ١١-١١. حاقه، ٢٣.
- ١٢-١٢. انسان، ١٤.

است. وَ اتَّبَعْتَهُمْ ... اَلْحَقْنَا بِهِمْ

۳- همراه بودن با نسل و فرزند، یکی از لذات بهشتی است. «اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»

۴- علاقه به فرزند حتی در آخرت نیز وجود دارد. «اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»

۵- الحاق فرزندان در دنیا، سبب تنگ شدن مسکن و یا از دست دادن رفاه است ولی الحاق در بهشت هیچ کاستی ندارد. وَ مَا اَلْتَنَاهُمْ ... مِنْ شَيْءٍ

۶- ملحق شدن نسل انسان به او، از آثار عمل نیک است. اَلْحَقْنَا ... بِمَا كَسَبَ رَهِيْنُ

۷- مصرف میوه بر گوشت مقدم است. «بِفَاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ»

۸- در بهشت نیز سلیقه ها و تمایلات مختلف وجود دارد و به هر کس مطابق خواسته اش نعمت داده می شود. «مِمَّا يَشْتَهُونَ»

يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوَ فِيهَا وَلَا تَأْتِيْمٌ «۲۳»

آنان در بهشت، جامی پر شراب را (دوستانه از هم می گیرند و) دست به دست دهند که در (نوشیدن) آن نه بیهوده گویی است و نه گنهکاری.

وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَّهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ «۲۴»

و پیوسته (برای خدمت آنان)، نوجوانانی همچون مروارید در صدف، بر گرد آنان می چرخند.

وَ اَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰی بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ «۲۵»

و بعضی بهشتیان رو به دیگری نموده و از یکدیگر سؤال می کنند (که رمز این همه کامیابی در اینجا چیست)؟

قَالُوا اِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِيْ اَهْلِنَا مُشْفِقِيْنَ «۲۶»

گویند: ما پیش از این (در دنیا) نسبت به خانواده خویش خیرخواه بودیم (و آنان را از عذاب الهی هشدار می دادیم).

فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

پس خداوند بر ما منت نهاد و ما را از عذاب سوزان حفظ کرد.

إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ ﴿٢٨﴾

زیرا ما پیش از این همواره او را می خواندیم، همانا اوست نیکوکار مهربان.

نکته ها:

«کأس»، جام پُر و «قدح»، جام خالی است. کلمه «مشفق» اگر با حرف (مِن) بیاید، به معنای ترس و نگرانی و اگر با حرف (فِي) بیاید به معنای توجه و عنایت است.

«يَتَنَازَعُونَ» به معنای گرفتن جام از دست یکدیگر با شوخی و محبت است، نظیر آنچه در شب های عروسی میان دوستان واقع می شود.

شراب دنیوی، عقل انسان را زایل می کند و او را به یاهو گویی و بیهوده گویی می کشاند، علاوه بر آنکه موجب تحریک قوای جنسی گشته و انسان را به گناه سوق می دهد. لذا قرآن می فرماید: بهشتیان، جام هایی بجز شراب را به یکدیگر تعارف می کنند که نه موجب بیهوده گویی می شود و نه گناه، بلکه به تعبیر قرآن «شَرَاباً طَهُوراً» (۱) است.

در قرآن دو بار عبارت «لَوْلُوْهُ مَكْنُوْنٌ» آمده است: یکبار درباره همسران بهشتی (۲) و یکبار درباره خادمان بهشتی (۳).

«سموم» به باد داغ و سوزانی گفته می شود که همچون سمّ در اجزای بدن تأثیر می گذارد. در حدیث می خوانیم: اگر روزنه ای به اندازه سرانگشت از آن باد به روی اهل زمین باز شود، زمین و هر که را روی آن است می سوزاند. (۴)

رسول اکرم صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنان علیه السلام فرمودند: نوجوانان زیبایی که خادم بهشتیان هستند، فرزندان کفار و مشرکانند که نه مجرم هستند تا به دوزخ برده شوند و نه نیکوکارند که از

ص: ۲۸۷

۱-۱. انسان، ۲۱.

۲-۲. واقعه، ۲۳.

۳-۳. طور، ۲۴.

۴-۴. تفسیر درالمنثور.

نعمت های بهشتی متنعم شوند، این افراد به صورت خدمت گزارانی در بهشت در می آیند. (۱)

پیام ها:

۱- تفریحی رواست که به دور از لغو و گناه باشد. **يَتَنَزَّعُونَ ... لَا لَعْوَ ... وَلَا تَأْتِيُمْ**

۲- با این که در بهشت، نهرها از شیر و عسل و شراب و آب جاری است، بهشتیان با ظروف خاصی پذیرایی می شوند، زیرا ظروف مناسب، لذت نوشیدن را زیاد می کند. «كَأْسًا»

۳- در بهشت هیچ امر بیهوده، لهو و گناهی راه ندارد. «**لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيُمْ**»

۴- هر حرکتی که در آن بیهودگی و گناه نباشد، جایز است. «**لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيُمْ**»

۵- خادمان بهشتی، عاشقانه و پروانه وار پذیرایی می کنند. **يُطَوِّفُ ...**

۶- خدمتکاران بهشتی، عاریه و قرضی نیستند، خادمان ویژه اند. «**عِلْمَانُ لَهُمْ**»

۷- زیبایی مسئولان پذیرایی بهشت، خود نعمتی دیگر است. «**كَأَنَّهُمْ لَوْلُو مَكْنُونٌ**»

۸- پوشش برای چیزهای زیبا و قیمتی، یک ارزش است. «**لَوْلُو مَكْنُونٌ**»

۹- از لذت های بهشت، گفتگوی بهشتیان با یکدیگر است. «**وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ**»

۱۰- کلید بهشت را باید در دنیا جست. «**كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا**»

۱۱- دلسوزی و شفقت به خصوص در مورد خانواده، کلید بهشت است. «**فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ**»

۱۲- انسان باید نسبت به خانواده خود، توجه و تعهد و دغدغه و سوز داشته باشد. «**فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ**»

۱۳- بهشتیان، بهشت را امتنان الهی می دانند، نه پاداش عمل خود. «**فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا**»

۱۴- به سراغ کسی باید رفت و کسی را باید خواند که سرچشمه نیکی و رحمت است. «**نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ**»

ص: ۲۸۸

۱۵- جز خداوند سرچشمه ای برای نیکی و رحمت نیست. «إِنَّهُ هُوَ الْعَبْرُ الرَّحِيمُ» (کلمه «هو» نشانه انحصار نیکی و رحمت در اوست)

۱۶- نیکی خداوند برخاسته از رحمت اوست، (نه برای جلب منفعت یا راحتی وجدان یا برآوردن توقع دیگران). «الْبِرُّ الرَّحِيمُ»

۱۷- راه یابی متقین به بهشت و نجات از عذاب دوزخ، جلوه ای از نیکی و رحمت خداوند است. فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ ... إِنَّهُ هُوَ الْعَبْرُ الرَّحِيمُ

فَذَكِّرْهُمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ «۲۹»

پس (به مردم) تذکر بده که به لطف پروردگارت تو نه کاهن و پیشگویی و نه دیوانه و جن زده.

أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ «۳۰»

بلکه می گویند: او شاعری است که ما انتظار فرا رسیدن مرگ ناخوش او را داریم.

قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ «۳۱»

(به آنان) بگو: در انتظار باشید که من نیز با شما از منتظرانم. (شما در انتظار مرگ من و من در انتظار پیروزی بر شما).

نکته ها:

«کاهن» به کسی گویند که از آینده خبر دارد و ادعای اطلاع از اسرار و غیب و ارتباط با جنیان را دارد. «رَيْبَ الْمُنُونِ» اصطلاحی است به معنای حوادث تلخ روزگار که به مرگ کسی بیانجامد.

مراد مشرکان از این که به پیامبران می گفتند: «مجنون»، بی عقل و بی خرد نبود، چنانکه در این آیات، مجنون در کنار کاهن و شاعر آمده است که افرادی باهوش و فهمیده هستند.

بلکه مراد آنها از «مجنون»، جن زده بود، زیرا معتقد بودند افراد کاهن و شاعر به واسطه ارتباط با جن، قدرت پیشگویی و سرودن اشعار دارند، کاری که از عهده افراد عادی

برنمی آید. شاهد این معنا آن است که در یک آیه وصف شاعر و مجنون در کنار هم آمده است. «لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ» (۱)

پیام ها:

- ۱- از تهمت ها و نسبت های ناروای کفار (مانند: کاهن، شاعر و مجنون) نباید ترسید و باید به وظیفه ی خود در مورد هشدار و تذکر ادامه داد. فَذَكِّرْهُمَا أَنْتَ ... بِكَاهِنٍ ...
- ۲- خداوند، اولیای خود را بیمه کرده و از آنان دفاع می کند. «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ»
- ۳- مبلغ دین، در تیررس هر گونه تهمت است. بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ... يَقُولُونَ شَاعِرٌ
- ۴- هر گونه عیب و نقصی که از انسان دور می شود، در سایه لطف و نعمت الهی است. فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ ...
- ۵- افراد کاهن و پیشگو، از رحمت خدا دور هستند. «فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ»
- ۶- دشمن به یک تهمت قانع نیست و همواره در صدد ضربه زدن است. «بِكَاهِنٍ ، مَجْنُونٍ ، شَاعِرٌ»
- ۷- دشمن در انتظار مرگ بزرگان دین است، پس باید کاری کرد که امید آنان برای پس از مرگ شخصیت های مذهبی ناامید شود. «تَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ»
- ۸- رهبر دینی نباید به خاطر تهمت های دشمنان صحنه را خالی کند، بلکه باید بماند و دفاع کند. «تَتَرَبَّصُّ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ»
- ۹- مؤمنان نیز باید همانند دشمنان، برای رسیدن به پیروزی، امید و برنامه داشته باشند. تَتَرَبَّصُّ بِهِ ... فَإِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِينَ

ص: ۲۹۰

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَّاغُوتٌ ﴿٣٢﴾

آیا عقل هایشان آنان را دستور می دهد به این (که به پیامبر تهمت بزنند؟) بلکه آنان خود قومی طغیانگرند؟

أَمْ يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٣﴾

آیا می گویند: پیامبر، (قرآن را خود ساخته و) به خدا نسبت داده است؟ (چنین نیست)، بلکه آنان (به سبب طغیان و حسد) ایمان نمی آورند.

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ ﴿٣٤﴾

پس اگر راستگویند، سخنی مانند قرآن بیاورند.

نکته ها:

در این آیات و آیات پس از آن، خداوند چهارده سؤال توییحی از مخالفان پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می کند و تمام راه هایی را که ممکن است به گونه ای بهانه تسلیم نشدن کفار شود، می بندد.

شاید در هیچ جای قرآن این گونه مخالفان به باد انتقاد گرفته نشده و بهانه های آنان مطرح نشده باشد.

«أحلام» جمع «حلم» به معنای عقل است. از آنجا که بزرگان قریش خود را صاحبان عقل و فکر می دانستند، قرآن در این آیه می فرماید: آیا عقل آنان چنین حکم می کند که قرآن را سحر و جادو بدانند، خیر بلکه آنان در برابر حق سرکشی می کنند؟

«تقول»، سخنی را از پیش خود بافتن و به کسی نسبت دادن است.

«حدیث» به معنای «جدید» است. از آنجا که مضامین قرآن تازگی دارد، از آن به «حدیث» یاد شده است.

خداوند، بارها کفار را دعوت به مبارزه نموده است: گاهی از آنان درخواست آوردن کتابی

مثل قرآن کرده، «فَاتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ» (۱) گاهی تخفیف داده و به آوردن ده سوره اکتفا نموده، «فَاتُوا بِعَشْرِ سُورٍ مِثْلِهِ» (۲) و گاهی به آوردن یک سوره، «فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ» (۳) و در آیه ۳۴ حتی به آوردن مطالبی مثل قرآن اکتفا کرده است. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

پیام ها:

۱- تهمت ساحر، کاهن، شاعر و مجنون به پیامبر، از روی تعقل و تفکر در آیات قرآن نبوده است. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ»

۲- ریشه ی کفر و شرک، طغیان و سرکشی در برابر حق است، نه عقل و اندیشه.

«أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ»

۳- هر کس که سخن او منطقی نباشد و بر آن اصرار ورزد، طغیانگر است. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ»

۴- مشرکان، با تهمت و افترا، کفر خود را توجیه می کردند. «يَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۵- انسان یا باید بر اساس عقل عمل کند یا بر اساس وحی، و کفار خود را از هر دو محروم کرده اند. «أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ ... بَلْ لَا يُؤْمِنُونَ»

۶- در طوفان تهمت ها، دست از منطق و استدلال بردارید و مخالفان را به آوردن سخنی همچون قرآن دعوت کنید. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ ...»

۷- قرآن محکم ترین استدلال را دارد؛ اگر پیامبر به تنهایی قرآن را بافته و به خدانسبت داده است، «تَقَوَّلَهُ» شما دسته جمعی یک سخن مثل آن بیاورید.

«فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

۸- مبارزه طلبی در میدان فرهنگی نیز لازم است. «فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ»

ص: ۲۹۲

۱- ۱. قصص، ۴۹.

۲- ۲. هود، ۱۳.

۳- ۳. بقره، ۲۳.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ ﴿٣٥﴾

آیا از هیچ آفریده شده اند یا خود آفریدگار خویشند؟!

أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ لَا يُوقِنُونَ ﴿٣٦﴾

آیا آسمان ها و زمین را آفریده اند! بلکه (حق این است که) یقین نمی جویند.

نکته ها:

انسان نباید در برابر انواع تهمت ها دست از ارشاد و استدلال خود بردارد. با آنکه در آیات قبل تهمت های گوناگونی به پیامبر عزیز اسلام زدند، ولی خداوند در این آیات با طرح چند سؤال وجدان خفته آنان را بیدار می کند.

قرآن، مهم ترین مباحث فلسفی را در قالب ساده ترین بیان مطرح می کند. در این آیه ی شریفه دو فرض مطرح شده است: یکی آنکه انسان بدون علت آفریده شده باشد، «خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ» دوم آنکه انسان خودش خویشتن را آفریده باشد و هر دو فرض عقلاً محال است. زیرا انسان پدیده است و هر پدیده ای علت می خواهد، علاوه بر آنکه انسانی که نبوده چگونه سبب بودن خود می شود؟!

مشرکان می دانستند که آفریدگار آسمان ها و زمین، خداوند است و قرآن بارها این مطلب را بیان کرده است که اگر از مشرکان پرسیده شود که آفریدگار آسمان ها و زمین کیست خواهند گفت: خدا. بنابراین پرسش اصلی این آیات آن است که چرا شما به آنچه از سوی آفریدگارتان برای هدایت شما فرستاده شده، ایمان نمی آورید و نافرمانی می کنید؟

پیام ها:

۱- شیوه طرح سؤال برای بیداری وجدان ذهن و فکر انسان ها، از شیوه های قرآنی در مباحث خداشناسی است. «أَمْ خُلِقُوا ... أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»

۲- اگر انسان نبوده پس چگونه سبب هستی خود شده و اگر بوده چگونه دوباره خود را بوجود آورده است؟ «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ»

۳- آن گونه سؤال کنید که هر کس جواب منطقی شما را در وجدان خود احساس کند. «أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»

۴- انسان نه آفریدگار خویش است نه آفریدگار غیر خویش. أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ ...

۵- لجاجت، انسان را به جایی می رساند که حتی اگر در بن بست استدلال قرار گیرد، تسلیم نشده و به باور و یقین نمی رسد. «بَلْ لَا يُؤْقِنُونَ»

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُضَيِّطُونَ ﴿٣٧﴾

آیا گنجینه های پروردگارت نزد آنان است یا (بر این عالم) سیطره و حکومتی دارند؟

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾

آیا نردبانی دارند که به واسطه ی آن (اسرار آسمان ها را) می شنوند؟ (اگر چنین است) پس شنونده ی آنان دلیلی روشن بیاورد.

أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ ﴿٣٩﴾

آیا خداوند را دختران و شما را پسران است (که به خیال خودتان احساس برتری کنید)؟

نکته ها:

مشركان، آفریدگاری خداوند را قبول داشتند ولی او را پروردگار خود و هستی نمی دانستند و زیر بار پذیرش پیامبر نمی رفتند. این آیات به شکل طرح سؤال، آنان را مورد توبیخ قرار می دهد که چرا سخن پیامبر را نمی پذیرید؟ آیا ثروت و قدرت خداوند در اختیار شماست و یا خود راهی به آسمان ها پیدا کرده اید و وحی را مستقیماً دریافت می کنید؟!

در عصر جاهلیت مردم فرشتگان را دختران خدا می دانستند، خداوند آنان را مورد توبیخ قرار می دهد که چگونه در تقسیم بندی برای خدا دختر انتخاب کردید و برای خودتان پسر،

چنانچه در آیات دیگر آمده است: «تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ»

پیام ها:

۱- دشمن را باید خلع سلاح منطقی کرد، لذا قرآن با طرح چند سؤال پوچ، دلیل طغیان و ایمان نیاوردن آنان را روشن می سازد؟ أَمْ عِنْدَهُمْ ... أَمْ هُمُ الْمُصِيطِرُونَ أَمْ لَهُمْ سُلْمٌ ...

۲- انسان باید حرف منطقی را از هر کس بپذیرد. اگر مخالفان هم مطالبی را دریافت کرده اند، ما حاضریم سخنان آنان را بشنویم. «فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

۳- ای پیامبر! از تهمت هراسی نداشته باش که آنان به خداوند هم تهمت می زنند.

«أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَكُمْ الْبُنُونَ»

أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ ﴿٤٠﴾

آیا از آنان مزدی (برای رسالت خود) درخواست می کنی، که پرداخت آن بر آنان سنگین است؟

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ ﴿٤١﴾

آیا غیب نزد آنان است و ایشان (هر چه را می خواهند در لوح محفوظ) می نویسند؟

أَمْ يُرِيدُونَ كَيْدًا فَالَّذِينَ كَفَرُوا هُمْ الْمَكِيدُونَ ﴿٤٢﴾

یا مگر می خواهند (برای از بین بردن حق)، نیرنگی بکار برند؟ (پس بدانند که) کافران، خود گرفتار کید خواهند شد.

أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٤٣﴾

یا برای آنان معبودی جز خداوند است، منزه است خداوند از آنچه برای او شریک قرار می دهند.

نکته ها:

«مَغْرَم» به خسارت های مالی گفته می شود که بدون جهت دامن انسان را می گیرد، و «مَثْقَل» به معنای تحمل مشقت و بار سنگین است.

در حوزه ی قدرت الهی هیچ شریکی وجود ندارد، زیرا:

- خزائن از اوست. «وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۱)

- آفریدن از اوست. «اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ» (۲)

- علم غیب از اوست. «وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ» (۳)

- حکومت و سیطره از اوست. «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ ...» (۴)

در مورد برخی سؤالات، منتظر جواب نباشید، گاهی خود سؤال پیام آور است. در این آیات خداوند، سؤالات مختلفی را مطرح کرده است که هیچ کدام پاسخ داده نشده اند، زیرا هدف از سؤال، رسیدن به پاسخ نبوده، بلکه بیدار کردن مخالفان بوده است.

باید توجه داشت که تکالیف مالی در اسلام نظیر خمس و زکات، مزد رسالت نیست بلکه برای اداره جامعه و برقراری عدالت اجتماعی و رفع مشکلات گوناگون است.

پیام ها:

۱- انبیا درخواست مزد و پاداش از مردم نداشتند. «أَمْ تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا»

۲- مردم به درخواست اجرت از سوی مبلغ دین حساس هستند، در برنامه های تبلیغی باید به این خصلت توجه داشت. «فَهُمْ مِنْ مَّعْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

۳- در ارشاد و دعوت مردم به حق، از طرح مسائل مادی که سبب خنثی شدن آثار تبلیغ یا نوعی فشار بر مردم است، باید دوری کرد. «فَهُمْ مِنْ مَّعْرَمٍ مُثْقَلُونَ»

۴- استفاده از کمک های داوطلبانه که برخاسته از عشق و معرفت و نشاط است و مردم خود می پردازند، مانعی ندارد، آنچه منفی است، درخواست مزد از مردم

ص: ۲۹۶

٢-٢. زم، ٦٢.

٣-٣. هود، ١٢٣.

٤-٤. مائده، ١٧.

است. تَسْأَلُهُمْ أَجْرًا ... مُتَقَلُّونَ

۵- مخالفان انبیاء، نه پشتوانه علمی و عقلی دارند و نه پشتوانه ای از عالم غیب.

«أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ»

۶- یکی از شیوه های دعوت و هدایت، شیوه پرسش و پاسخ است که قرآن چگونگی پرسیدن را بیان کرده است. اَمْ ... اَمْ ... اَمْ ...

۷- کید و نیرنگ دشمنان مقطعی نیست، بلکه دائمی است. «يُرِيدُونَ كَيْدًا»

۸- نتیجه ی نیرنگ، به خود افراد باز می گردد. يُرِيدُونَ كَيْدًا ... هُمْ الْمَكِيدُونَ

۹- سؤالات و اهداف خود را جمع بندی کنیم. «أَمْ لَهُمْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ»

وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ ﴿٤٤﴾

(آنان به قدری لجوجند که حتی) اگر ببینند پاره ای از آسمان فرو می افتد، (باز هم ایمان نمی آورند و) می گویند: این ابری متراکم است (نه قهر خدا).

فَذَرَهُمْ حَتَّىٰ يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ﴿٤٥﴾ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾

پس آنان را (به حال خود) واگذارشان تا آن روزشان را که در آن گرفتار صاعقه (و قهر خدا) می شوند، ببینند. روزی که نیرنگ و ترفندشان آنان را هیچ سود نبخشد و (از هیچ سوی) یاری نشوند.

نکته ها:

«کسف» به معنای قطعه است و مقصود از آن در این جا، فرود قطعه سنگ از آسمان به عنوان عذاب الهی است. «مَرْكُومٌ» به معنای متراکم و «يُصْعَقُونَ» به معنای هلاکت و بیهوشی است که در اثر صاعقه ی عذاب پدید آید. این کلمه در قالب مجهول آمده که نشانه اضطراب و ناچاری است.

اشخاص لجوج هر دم بهانه ای می آورند. آنها از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درخواست سقوط قطعه ای

از آسمان را داشتند، فَأَسْقَطْ عَلَيْنَا كِسْفًا ... (۱) ولی اگر درخواست آنان عملی شود، باز می گویند: این ابری است متراکم. وَإِنْ يَرَوْا ... يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ

امر به معروف و نهی از منکر، مراحل و محدودیت هایی دارد، گاهی تذکر لازم است و گاهی اعراض و ترک. در آیه ۲۹ خواندیم: «فَذَرُّهُمْ» یعنی به مردم تذکر بده! ولی در اینجا می خوانیم: «فَذَرُّهُمْ» یعنی آنان را به حال خود رها کن، زیرا دیگر ارشاد تأثیری ندارد.

پیام ها:

۱- لجاجت، انسان را به تحلیل غلط وامی دارد. كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ ... يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ

۲- انسانی که بدیهیات را انکار می کند و حتی آنچه را با چشم می بیند نمی پذیرد، دیگر قابل هدایت نیست. «يَقُولُوا سَحَابٌ مَّرْكُومٌ فَذَرُّهُمْ»

۳- همه ی افراد لایق ارشاد نیستند. «فَذَرُّهُمْ»

۴- از ارشاد مردم نباید زود خسته شد. قرآن بعد از طرح چهارده سؤال و بستن همه ی راه های عذر و بهانه، فرمان رها کردن آنان را می دهد. أَمْ تَأْمُرُهُمْ ... أَمْ ...

أَمْ ... أَمْ ... فَذَرُّهُمْ

۵- لطف خداوند به قدری است که حتی در هنگام رها کردن انسان به حال خود، هشدار لازم را می دهد. فَذَرُّهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي ...

۶- کفر و لجاجت سبب بدفرجامی است. حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ ...

۷- سنت خدا در برابر مخالفان، شتاب و عجله نیست. فَذَرُّهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ ...

۸- به هنگام فرا رسیدن قهر الهی، مجرمان دیگر اختیاری از خود ندارند و باید آن را با ذلت بپذیرند. «يُضَعَّفُونَ»

۹- هنگام قهر الهی، نه نیرنگ درونی کارساز است و نه یاور بیرونی. يَوْمَ لَا يُغْنِي ...

ص: ۲۹۸

وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

و البته برای کسانی که ستم کردند، عذابی است غیر از این (در دنیا یا برزخ) ولی اکثر آنان نمی دانند.

نکته ها:

با توجه به آیات قبل و این آیه، نپذیرفتن دعوت انبیا ظلم است. شاید هم مراد این باشد که کفار دو گروهند: گروهی که تنها کافرنند و گروهی که علاوه بر کفر، ظلم و توطئه هم می کنند که عذاب این گروه بیشتر است.

در تفسیر قمی آمده است که مراد از «عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ»، عذاب در زمان رجعت است، در مورد کسانی که در حق آل محمد علیهم السلام ظلم روا داشتند.

پیام ها:

۱- برای ستمگران، علاوه بر قیامت، در دنیا نیز عذاب است. «عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ»

۲- ظالمان، از عاقبت شوم خود در این دنیا بی خبرند. «أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»

وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ ﴿٤٨﴾

برای (انجام) فرمان پروردگارت پایداری کن، که تو در دید ما (و تحت حمایت ما) هستی و هنگامی که (از خواب) بر می خیزی، با ستایش پروردگارت او را به پاکی یاد کن.

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِبْرَارَ النُّجُومِ ﴿٤٩﴾

پس پاسی از شب و به هنگام ناپدید شدن ستارگان، خدا را تسبیح کن.

نکته ها:

این سوره با سوگند به مکان مناجات شروع شد، «وَ الطُّورِ» و با فرمان مناجات پایان یافت. «وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِبْرَارَ النُّجُومِ»

با این که همه ی اعمال و افکار انسان ها زیر نظر خداست، اما خداوند به اولیای خود توجه مخصوصی دارد، مثلاً به نوح علیه السلام می فرماید: ساخت کشتی تو زیر نظر ماست. «اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» و به پیامبر اسلام می فرماید: تمام وجودت زیر نظر ماست. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

تسبیح از ستایش مهم تر است، فرمان تسبیح دوبار مطرح شد، ولی ستایش خداوند یکبار.

مراد از «إِدْبَارَ النُّجُومِ»، هنگام طلوع فجر است که ستارگان در نور صبح ناپدید می شوند.

مفسران، عبارت «مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ» را به نماز شب در هنگام سحر تفسیر کرده اند و در حدیث می خوانیم: مراد از «إِدْبَارَ النُّجُومِ» دو رکعت نماز نافله قبل از نماز صبح است. (۱)

پیام ها:

۱- در برابر افراد لجوج، باید صبر و مقاومت کرد. آری تبلیغ دین در برابر تکذیب ها و آزارها به صبر و حوصله نیاز دارد. «وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۲- صبر اگر در راه اجرای فرمان الهی باشد، با ارزش است و گرنه یکدندگی و لجاجت و ضد ارزش محسوب می شود. «وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۳- حکم و فرمان خداوند، در جهت تربیت و رشد انسان است. «لِحُكْمِ رَبِّكَ»

۴- پیامبر نیز به حمایت خداوند نیازمند است. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

۵- آنچه انسان را صبور می کند، آن است که بداند زیر نظر خداست. «فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا»

۶- یاد خدا و ستایش و تسبیح او، مایه ی صبر و پایداری است. «وَ اصْبِرْ ... وَ سَبِّحْ»

۷- تسبیح خداوند بر ستایش او مقدم است، اول باید او را منزّه بدانیم، سپس ستایش کنیم.

۸- مناجات شبانه، انسان را برای تلاش روزانه آماده می کند. «وَ اصْبِرْ ... وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ ...»

۹- برای دعا و نیایش، زمان های خاص آثار بیشتری دارد. «حِينَ تَقُومُ وَ مِنَ اللَّيْلِ ...»

إِدْبَارَ النُّجُومِ

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره شصت و دو آیه دارد و در مکه نازل شده و از سوره هایی است که دارای سجده واجب می باشد.

نام سوره برگرفته از آیه اول است که خداوند به ستاره سوگند یاد می کند.

در این سوره به جایگاه وحی و شیوه نزول آن بر دل پیامبر اشاره شده و همچون سوره اسراء، معراج پیامبر به آسمان ها مطرح شده است. بخش دیگری از سوره، به رسوم خرافی مشرکان در مورد بت ها و پرستش فرشتگان پرداخته و آنها را محکوم کرده است.

اما روح حاکم بر سوره، توجه به قیامت و حالات نیکان و بدان است که معیار کیفر و پاداش الهی واقع می شود.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ ﴿١﴾ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ ﴿٢﴾

سوگند به ستاره، چون فرو شود. همانا یار و مصاحب شما (محمد صلی الله علیه و آله)، نه گمراه شده و نه منحرف گشته است.

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ﴿٣﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ﴿٤﴾

و نه از روی هوای نفس سخن می گوید. سخن او جز وحی که به او نازل می شود، نیست.

نکته ها:

«هَوَىٰ» به معنای تمایل به سقوط است و هوای نفس، همان خواسته هایی است که انسان را به سقوط می کشاند. «ضَلَّ» به معنای انحراف از مسیر مستقیم است و «غَوَىٰ» به انحراف اعتقادی گفته می شود که از عقیده باطل برخاسته باشد.

«صاحب» به معنای دوست و یاور است. این واژه در قرآن، چندین بار در باره پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمده است، (۱) زیرا برخورد پیامبر با مردم، صمیمی، دلسوزانه و دوستانه بود.

آخرین کلمه در سوره قبل (طور)، «نجوم» بود و اولین کلمه در این سوره، «نجم» است.

مراد از «وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ»، یا هنگام طلوع خورشید در هر صبح است که نور ستارگان بی فروغ می شود و یا هنگام برپایی قیامت است که ستارگان سقوط کرده و افول می کنند.

ص: ۳۰۴

در مدار توحید، خداوند و پیامبرانش در مقام تأیید یکدیگرند. خداوند، پیامبر را از هر گونه انحراف منزّه می‌داند، «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى» و پیامبر نیز خداوند را تنزیه می‌نماید.

خداوند در معرّفی قرآن فرمود: «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ» (۱) و در معرّفی پیامبر فرمود:

«مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ»، تا حجّت بر مردم تمام شده و جای هیچ گونه تردید باقی نماند.

قرآن، خطاب به منحرفان می‌فرماید: شما مدّت زیادی همنشین و مصاحب پیامبر بودید و خوب می‌دانید که او انحراف ندارد. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَى»

امتیاز رهبران الهی از رهبران بشری در چند چیز است:

۱. سابقه ی انحراف فکری ندارند. «مَا ضَلَّ»

۲. سابقه ی گناه و فسق در عمل ندارند. «مَا غَوَى»

۳. دلسوز و مردمی هستند. «صَاحِبُكُمْ»

۴. مغلوب هوسهای خود و دیگران نیستند. «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ»

مرحوم صدوق در امالی، در مورد این که رضایت همه مردم کسب نمی‌شود و زبان مردم قابل کنترل نیست، می‌فرماید: بعضی از مردم حتّی به رسول اکرم صلی الله علیه و آله نسبت هوی و هوس می‌دادند و خداوند از حضرت دفاع کرد و فرمود: «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ» (۲)

در حدیث می‌خوانیم که حمزه عموی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از آن حضرت پرسید: چرا تمام درهایی که به مسجد باز بود مسدود کردی جز در خانه علی علیه السلام را؟ حضرت آیات اول سوره نجم را تلاوت فرمود: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ»، یعنی من بر اساس فرمان الهی چنین کردم. (۳) همچنین هنگامی که حضرت علی علیه السلام در غدیر خم به امامت و وصایت تعیین شد، رسول خدا صلی الله علیه و آله مورد انتقاد قرار گرفت، ولی حضرت این آیه را تلاوت فرمود: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» (۴)

در پاسخ کفار که می‌گفتند: «إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۵) قرآن جز افسانه‌های پیشینیان نیست، خداوند با قاطعیّت می‌فرماید: «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ» سخنان او جز وحی نیست.

ص: ۳۰۵

٢-٢. تفسير كنزالدقائق.

٣-٣. تفسير درالمنثور.

٤-٤. تفسير نورالثقلين.

٥-٥. انعام، ٢٥.

گرچه قرآن، کتاب شعر نیست و آیات آن، حکم بیت های شعر را ندارد، اما از نظم خاصی در کلمات و عبارات برخوردار و قرائت آن زیبا و موزون است. «هوی - غوی - الهوی - یوحی»

پیام ها:

۱- به مظاهر طبیعت چون نشانه خدا هستند، می توان سوگند یاد کرد. «و النّجم»، «و الشمس»، «و القمر»

۲- حرکت ستاره ها به سوی افول و انهدام است و در آینده متلاشی می شوند.

«و النّجم إذا هوی»

۳- در راه تبلیغ دین، تهمت ها بسیار است، ولی خداوند دفاع می کند. «ما ضلّ صاحبکم و ما غوی»

۴- انبیا، عمری در میان منحرفان بودند، ولی منحرف نشدند و این خود یک نشانه عظمت است. «ما ضلّ صاحبکم»

۵- کرات بزرگ آسمان ها منهدم شدنی است، ولی پیامبر و سخنان او، همچنان استوار است. «و النّجم إذا هوی. ما ضلّ صاحبکم و ما غوی. و ما ینطق عن الهوی»

۶- فرمان و سخن پیامبر، حجت و لازم الاجراست. «و ما ینطق عن الهوی»

۷- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نه در گذشته انحراف داشته، «ما ضلّ» و نه در آینده انحرافی خواهد داشت. «و ما ینطق عن الهوی»

۸- هر چه مقام و مسئولیت بالاتر باشد، تضمین بیشتری برای سلامت مسئول لازم است. «ما ضلّ - ما غوی - ما ینطق»

۹- در مدیریت، باید از افراد پاک، دفاع و دامن آنها از تهمت پاک گردد. «ما ضلّ صاحبکم ...»

۱۰- هم پیامبر بر حق است و هم سخن او. «ما ضلّ صاحبکم ... - إن هو إلا وحي یوحی»

۱۱- سخن پیامبر، نه برخاسته از تمایلات شخصی و نه برخاسته از محیط اجتماعی است. «إن هو إلا وحي یوحی»

۱۲- اختیار نزول وحی در محتوی، زمان، مکان و مقدار، با خداست. «یوحی»

۱۳- هوی و هوس، با وحی سازگار نیست. «وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ»

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ﴿٥﴾ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ﴿٦﴾

(وحی را خداوند قوی قدرت به او آموخت. (خداوند) صاحب صلابت که سلطه یافت.

وَ هُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَىٰ ﴿٧﴾ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ ﴿٨﴾

در حالی که او در افق برتر بود. سپس نزدیک شد پس نزدیک تر.

فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ﴿٩﴾ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ ﴿١٠﴾

تا جایی که فاصله اش به اندازه دو کمان یا کمتر شد. پس به بنده اش وحی کرد، آنچه را وحی کرد.

مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ ﴿١١﴾

قلب، آنچه را دید دروغ نخواند.

نکته ها:

«مِرَّةٍ» به معنای تابیده شده و محکم است و در قدرت و توانایی به کار می رود، چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: صدقه بر «مِرَّة» و «سوی» یعنی افراد توانمند، روا نیست. (۱)

«دَنَا» یعنی نزدیک شد، ولی «تدلی» یعنی خیلی نزدیک شد تا جایی که از شدت نزدیکی وابسته شد. «قَاب» معادل کلمه مقدار و «قوس» به معنای کمان است. تعبیر به «قَابَ قَوْسَيْنِ» کنایه از شدت نزدیکی و تقرب پیامبر به خداوند به هنگام نزول وحی است.

در این که مراد از «شَدِيدُ الْقُوَىٰ» خداوند است یا جبرئیل، بحث و گفتگو است، ولی این

ص: ۳۰۷

عنوان، در موارد دیگر فقط برای خدا آمده است. مثلاً در دعای ندبه می خوانیم: «و أَرِه سَيِّدَهُ يَا شَدِيدَ الْقُوَى» خداوندا! امام زمان را به ما نشان بده، یا در دعای وارده از امام حسن علیه السلام برای دفع شرّ ظالم می خوانیم: «يَا شَدِيدَ الْقُوَى يَا شَدِيدَ الْمَحَالِ» (۱).

به علاوه در آیات دیگر، خداوند، معلّم قرآن معرفی شده است، از جمله:

«الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

(۲)

معلّم قرآن، خداوند رحمان است.

«عَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ»

(۳)

، خداوند چیزهایی را که نمی توانستی بیاموزی، به تو آموخت.

البته در سوره تکویر درباره ی جبرئیل می خوانیم: «ذِي قُوَّةٍ» (۴) ولی بسیار تفاوت است میان «ذِي قُوَّةٍ» و «شَدِيدُ الْقُوَى» بنابراین منظور از «شَدِيدُ الْقُوَى» خداوند است.

در این آیات به مسئله معراج پیامبر صلی الله علیه و آله اشاره شده که ما سیمایی از معراج را در جلد هفتم تفسیر نور به مناسبت آیه اول سوره اسراء بیان نمودیم.

در تفسیر روح المعانی آمده است: در جاهلیت، هنگامی که دو نفر هم قسم می شدند، کمان های خود را در کنار هم قرار می دادند و زه آن را می کشیدند و هر دو یک تیر می انداختند، کنایه از آن که هر دو یکی شده اند.

فرشته، در افق اعلی نیست، بلکه در افق مبین است و پیامبر بسیار بالاتر است و می تواند او را مشاهده کند. «وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ» (۵)

خداوند مکان ندارد و منظور از افق اعلی (ناحیه برتر)، مکان خاصی نیست، بلکه مراد اوج بلند مرتبگی و کنایه از احاطه و تسلط همه جانبه خداوند است.

وحی در زمین، با واسطه است، «نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ» (۶)، جبرئیل، قرآن را بر قلب تو نازل کرد. اما در اینجا که سخن از معراج پیامبر است، فرمود: «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ» یعنی در مقام قرب خبری از واسطه نیست و فرشته مقرب هم راهی به آنجا ندارد.

از امام سجاد علیه السلام پرسیدند: علت معراج پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله چه بود، مگر خدا مکان دارد؟ حضرت فرمود: معراج برای آن بود که خداوند، ملکوت آسمان ها و آنچه را در آنهاست از

ص: ۳۰۸

۱-۱. مستدرک، ج ۵، ص ۲۶۰.

۲-۲. الزّحمن، ۱.

۳-۳. نساء، ۱۱۳.

۴-۴. تکویر، ۲۰.

۵-۵. تکویر، ۲۳.

۶-۶. شعراء، ۱۹۳.

عجایب صنعت و ابتکار، به پیامبرش نشان دهد. (۱)

کلاسی که پیامبر صلی الله علیه و آله در معراج دید، کلاس ویژه ای بود:

محل کلاس: برترین مکان. «وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى»

استاد: (خداوند) قوی ترین استاد. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

محتوای درس: (وحی) محکم ترین سخن. «إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى»

از امام سؤال کردند: «هل رأى رسول الله ربه» آیا پیامبر در معراج پروردگارش را دید؟ حضرت فرمودند: «نعم بقلبه

رآه» آری، خدا را به قلبش مشاهده کرد. سپس این آیه را تلاوت فرمودند: «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» (۲)

امام رضا علیه السلام فرمود: آیه «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى» (۳)، آیه «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى» را تفسیر می کند، یعنی مراد

از رؤیت در آیه، دیدن آیات الهی است، نه ذات خداوند.

پیام ها:

۱- دین به قدری ارزش دارد که باید معلم آن، خداوندی باشد که دارای قدرت بی نهایت است، «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» و شاگرد آن، پیامبری باشد بی لغزش و معصوم. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ»

۲- دریافت علوم الهی، نیازمند ظرفیت خاصی است. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَ مَا غَوَى ...»

عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى

۳- یکی از راه های شناخت افراد، شناخت استاد است. «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ ... عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

۴- وحی، همان تعالیم الهی است. «يُوحَى ... عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

۵- تحلیل ها و تهمت های ناروا را پاسخ دهید. در مقابل کسانی که می گفتند: این قرآن را دیگران به پیامبر آموخته اند، «يُعَلِّمُهُ

بَشَرٌ» (۴)، خداوند می فرماید:

ص: ۳۰۹

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر کنزالدقائق.

۳-۳. نجم، ۱۸.

۶- علم پیامبر از جانب خداوند است. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۷- علم الهی، از قدرت او جدا نیست. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۸- تنها خداوند قدرتمندترین است، قدرت های غیر الهی سست است... «شَدِيدُ الْقُوَى» □

۹- معلم باید در کار خود توانا باشد. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۰- با تعلیم خدا، یک امی می تواند معلم تمام بشریت شود. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۱- همه بشر شاگردان خداوند هستند، «عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَم» (۱) ولی شخص پیامبر شاگرد مخصوص اوست. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □

۱۲- برنامه های الهی برای بشر، بسیار محکم و کامل است. «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى» □ دُو مَرَّةٍ ...

۱۳- تقرب به خدا، مرحله به مرحله و گام به گام است. «دَنَا فَتَدَلَّى» □

۱۴- رابطه معلم و شاگرد باید نزدیک و صمیمی باشد. «دَنَا فَتَدَلَّى» □

۱۵- در سخن، از واژگان و ادبیات مخاطب استفاده کنیم و به لسان قوم سخن بگوییم. «قَابَ قَوْسَيْنِ» □ (در فرهنگ عرب، نزدیکی دو کمان، نشانه نزدیکی صاحبان آنها بود).

۱۶- قرب به خداوند برای بندگان، محدودیت ندارد. «أَوْ أَدْنَى» □ چون فرشتگان نمی توانند.

۱۷- مردان خدا، در زمین باشند یا در آسمان، عبد خدایند. «أَشْرَى بِعَبْدِهِ» □ (۲)،

ص: ۳۱۰

۱- ۱. علق، ۵.

۲- ۲. اسراء، ۱.

۱۸- بندگی، بستر فراگیری وحی و عنایت الهی است. «فَأَوْحَىٰ إِلَيَّ عَبْدِهِ»

۱۹- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله هم در دریافت وحی معصوم است و هم در ابلاغ آن. «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ... مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ»

۲۰- آن شهود باطنی حجت است که مورد تأیید خدا باشد. «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ»

أَفْتَمَارُونَهُ عَلَيَّ مَا يَرَىٰ (۱۲) وَ لَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَهُ أُخْرَىٰ (۱۳)

پس آیا بر سر آنچه می بیند با وی جدال می کنید؟ و همانا در نزولی دیگر او را دید.

عِنْدَ سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ (۱۴) عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْمُونَىٰ (۱۵)

نزد سدره المنتهی. که بهشت امن نزد آن است.

نکته ها:

«فَتَمَارُونَهُ» از «مراء» به معنای جدال همراه با شک و تردید و «نَزْلَهُ» به معنای یکباره نازل شدن است. «سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ» نام مکانی نزدیک بهشت موعود است که ملامت از الطاف الهی است و به گفته روایات جز شخص پیامبر اسلام کسی از آن بالاتر نرفته است. (۱)

در حدیث آمده است: آنجایی که آخرین مرحله پرواز فرشتگان یا آخرین مرحله بالا رفتن اعمال می باشد، به آن «سِدْرِهِ الْمُنتَهَىٰ» می گویند و در روایات می خوانیم: «سدره المنتهی» نام درختی است که همراه هر برگ آن فرشته ای در حال تسبیح است. (۲)

چون در ماجرای معراج، ناباوری و تردید بسیار است، خداوند یک بار در سوره اسراء فرمود:

«سُبْحَانَ الَّذِي» یعنی او از کار لغو منزّه است و معراج یک هدف بس عالی دارد و یک بار در این سوره فرمود: چرا در این باره جدال می کنید؟ أَفَتَمَارُونَهُ ...

گرچه همه مردم زیر نظر خداوند هستند، اما خداوند گاهی بعضی را به طور خاص مورد نظر قرار می دهد. «وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَهُ أُخْرَىٰ» یعنی خداوند در معراج پیامبرش را یکبار دیگر مورد نظر ویژه قرار داد. همان گونه که خداوند با این که با همه مردم است، «وَهُوَ مَعَكُمْ» (۳) ولی بودن او با متقین به گونه ای دیگر است. «إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا» (۴)

١-١. تفسير كترالدقائق.

٢-٢. تفاسير نمونه و مجمع البيان.

٣-٣. حديد، ٤.

٤-٤. نحل، ١٢٨.

آری، همراه بودن و عنایت خداوند گاهی عام است و گاهی خاص. او پیامبرش را در آسمان‌ها مهمان کرد و نزد سدره المنتهی و بهشت موعود، مورد نظر خاص خود قرار داد.

این معنا در تفسیر اطیب البیان ذکر شده، اما در تفاسیر دیگر به گونه ای دیگر معنا شده است:

پیامبر، یک بار دیگر جبرئیل را با قیافه اصلی دید و یا بار دیگر، خدا را با دید باطنی دید.

دلیل ما در انتخاب گفتار اطیب البیان این است که این آیات در مقام تجلیل از پیامبر و معراج اوست و دیدن جبرئیل، برای پیامبر که مقامش بالاتر از جبرئیل است امتیاز و تجلیلی نیست و با سیاق آیات خیلی تناسب ندارد، و نیز دیدن باطنی خداوند، برای پیامبر همیشه بوده و نه یکبار و دو بار، ولی لطف خاص خداوند در معراج قابل توجه بوده است، چون خداوند با هدفی خاص پیامبرش را به آسمان‌ها برد، بنابراین نگاه خاصی به او داشت.

«رَأَاهُ نَزَلَهُ أُخْرَى»

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: من جبرئیل را نزد سدره المنتهی دیدم.

جبرئیل به پیامبر گفت: انتهای حدی که خداوند برای من گذارده همین جاست و اگر بیشتر از آن بیایم، بالهائم خواهد سوخت.

(۱)

پیام‌ها:

۱- افراد بی ایمان، تحمل باور کردن مکاشفات و دریافت های اولیای خدا را ندارند و با بدبینی و تردید با آنها به جدال می پردازند. «أَفْتَمَارُونَهُ»

۲- در مسائل نظری و فکری، بحث و تردید جای دارد، ولی در محسوسات و دیدنی ها جایی ندارد. «أَفْتَمَارُونَهُ عَلَيَّ مَا يَرَى»

۳- شرط تبلیغ، پذیرش همگانی نیست؛ بعضی انکار یا تردید یا جدال می کنند.

«أَفْتَمَارُونَهُ»

۴- پرسش و دلیل خواهی همیشه مورد سفارش است، «فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ» (۲) ولی

ص: ۳۱۲

۱- ۱). تفسیر هدایت.

۲- ۲). نحل، ۴۳.

مجادله و ستیز مورد توییح است. «أَفْتَمَارُونَهُ»

۵- بالاتر از بهشت نیز وجود دارد. «عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى» سدره المنتهی به قدری مهم است که بهشت با آن عظمتش در کنار اوست.

إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى ﴿١٦﴾

آنگاه که سدره المنتهی را پوشاند آن(نوری) که می پوشاند.

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى ﴿١٧﴾ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى ﴿١٨﴾

دیده منحرف نگشت و تجاوز نکرد. همانا او برخی از نشانه های بزرگ پروردگارش را دید.

نکته ها:

در آیه اول سوره اسراء خواندیم که خداوند پیامبرش را شبانه سیر داد تا آیات خود را به او نشان دهد: «لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا»، در این سوره می فرماید: خداوند آیات خویش را به او نشان داد. و «لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى»

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از هر جهت معصوم است:

الف) افکار و کردار: «مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ»

ب) زبان و گفتار: «مَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى»

ج) علم و دانش: «عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى»

د) دل و قلب: «مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَى»

ه) چشم و دیده: «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى»

پیام ها:

۱- حق چشم، آن است که نه انحراف بیند و نه تجاوز کند. «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى»

۲- چشمی توان دیدن آیات بزرگ الهی را دارد که واقع بین و حق بین باشد. «مَا زَاغَ الْبَصِيرُ وَمَا طَغَى لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى»

۳- آیات الهی به قدری گسترده است که حتی اشرف مخلوقات، تنها گوشه ای از آن را می بیند. «مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ»

أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ ﴿١٩﴾ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ ﴿٢٠﴾

آیا (بت های) لات و عزی را دیده اید؟ و منات، آن سومین بت دیگر.

أَلَكُمْ الذَّكَرَ وَ لَهُ الْأُنثَىٰ ﴿٢١﴾ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ ﴿٢٢﴾

آیا (این گونه می پندارید که) پسر برای شما است و دختر برای خداوند؟ این (تقسیم شما) تقسیمی است ناعادلانه.

نکته ها:

خداوند قادری که بشر را به اوج آسمان ها می برد و آیات بزرگ خود را به او نشان می دهد کجا، و بت های سنگی بی خاصیت کجا.

در قرآن نام نه بت آمده است: «لات»، «عزی»، «مناه» در این سوره، «بعل» در صافات و «وَدَّ»، «سواع»، «یعوق»، «یغوث» و «نسر» در سوره نوح.

پیام ها:

۱- نگاه باید هدفدار باشد. أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ ...

۲- مبلّغ باید از عوامل انحراف و وسایل آن آگاه باشد. اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ ...

۳- گاهی باید اشیا و افراد و عوامل انحرافی را معرفی و افشا و محکوم کرد تا دیگران درس بگیرند و هدایت شوند. اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ ...

۴- در اصلاح، ابتدا باید سراغ سرچشمه ها رفت. در بت شکنی نیز باید ابتدا سراغ بت های بزرگ رفت. (نظیر آیه «فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ» (۱) اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ ...

ص: ۳۱۴

۵- هرچه را برای خود نمی پسندید، برای دیگران نپسندید. «أَلَكُمْ الذَّكَرَ وَلَهُ الْأُنثَى» (مشرکان که دختر را ننگ می دانستند، فرشتگان را دختران خدا می خواندند).

۶- در ارشاد، می توان از شیوه طرح سؤال استفاده نمود. «أَلَكُمْ الذَّكَرَ وَلَهُ الْأُنثَى»

۷- تبعیض میان دختر و پسر، نوعی بی عدالتی است. «أَلَكُمْ الذَّكَرَ وَلَهُ الْأُنثَى. تِلْكَ إِذَا قَسَمَهُ ضِيزَى»

إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ﴿٢٣﴾

این بت ها جز نام هایی بیش نیستند که شما و پدرانتان، نام گذاری کرده اید.

خداوند هیچ گونه برهانی (بر حقایق آنها) نفرستاده است. (مشرکان)، جز گمان و آنچه که دلخواهشان است پیروی نمی کنند، در حالی که از سوی پروردگارشان هدایت به سراغشان آمده است.

نکته ها:

منظور از «سُلْطَانٍ» در قرآن، دلیل و برهان است که مایه ی سلطه علمی می گردد.

بت پرستان، هر یک از بت ها را مظهر امری می دانستند؛ یکی را مظهر قدرت، یکی علم، یکی محبت، یکی خشم و... قرآن می فرماید: این عناوین و القاب دهان پرکن، هیچ خاصیتی ندارد و این اسم ها، بی مسمی است.

پیام ها:

۱- به هر شعار و عنوان و لقبی، نباید توجه کرد. «أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا»

۲- نیاکان، فرهنگ سازان نسل بعد از خود هستند. «سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ»

۳- تقلید کورکورانه، گرچه از نیاکان و پدران باشد، ممنوع است. «أَنْتُمْ وَ آبَاؤُكُمْ»

۴- شرک، برخاسته از خیال پردازی و موهوم گرایی است و هیچ گونه پشتوانه منطقی ندارد. سَمَّيْتُمُوهَا ... مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ

۵- عقاید، باید بر اساس برهان باشد و حدس و گمان و تقلید، کافی نیست. «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۶- هدایت از سوی خداوند است، «جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى» و گمراهی از هوای نفس. «تَهْوَى الْأَنْفُسُ»

۷- هوا پرستی، محکوم است. يَتَّبِعُونَ ... مَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ

۸- خداوند، بر همه اتمام حجت کرده است و پس از آمدن وحی، دیگر انسان عذری ندارد. «وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۹- ارشاد و هدایت، از شئون ربوبیت است. «مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۱۰- هرگاه راه هایی را محکوم می کنید، راه حق را ارائه دهید. «جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى»

۱۱- راه علم و راه وحی، حق است. سُلْطَانٍ ... مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى ولی سلیقه های شخصی «أَنْتُمْ» و نیاکان «آبَاؤُكُمْ» و راه ظن و گمان «إِلَّا الظَّنَّ» و راه هوی و هوس «تَهْوَى الْأَنْفُسُ» همه باطل اند.

أَمْ لِلنَّاسِ إِيْمَانٌ أَنَّمَا تَأْتِيهِمُ الْآيَاتُ بِاللَّغْوِ وَ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَذَبُوا

آیا (می پندارید که) انسان، به هر چه آرزو دارد می رسد؟ پس آخرت و دنیا برای خداوند است.

وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يُأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يَرْضَى «۲۶»

و چه بسا فرشتگانی که در آسمان ها هستند، (ولی) شفاعت آنان سودی ندارد، مگر بعد از آن که خداوند برای هر که بخواهد و رضایت دهد، اجازه شفاعت دهد.

□
«تَمَنَّى» به معنای آرزو است، خواه امر ممکن یا محال، منطقی یا بی اساس. (۱) اما «رجا» در مورد آرزوهای شدنی، «طمع» در مورد آرزوهایی که حصول آن نزدیک است و «أمل» در مورد آرزوهایی که بدست آوردنش مشکل باشد بکار می رود. (۲)

اسلام برای اصلاح رفتار، سه چشمه افکار را اصلاح می کند. برای این □ که به امید کسب عزت و قدرت به سراغ این و آن نرویم، می فرماید: «فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۳) تمام عزت از اوست. «أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً» (۴) تمام قدرت از اوست.

در این آیه نیز می فرماید: آخرت و دنیا مخصوص خداست، پس چرا از غیر او توقع داری؟!

هستی به اراده ی خداوند می چرخد، نه به آرزوی ما. امام علی علیه السلام می فرماید: «عرفت الله بفسخ العزائم و نقض العهود» (۵) خدا را از این راه شناختم که برخی تصمیم های مهم بشر فسخ و برخی عهدهای او نقض شده است، یعنی هستی با اراده او می چرخد نه با تصمیم ما.

امام صادق علیه السلام فرمود: نه فرشته و نه پیامبر، در برابر قهر الهی، نمی توانند شما را نجات دهند. هر کس انتظار شفاعت دارد، در جستجوی رضای خدا باشد. (۶)

سؤال: آیا شفاعت یک نوع پارتی بازی نیست؟

پاسخ: هرگز، زیرا:

الف) کسی مورد شفاعت قرار می گیرد که با فکر و عمل، برای خود استحقاق شفاعت را ایجاد کرده باشد. بنابراین بر خلاف پارتی، شفاعت قانون و ضابطه دارد.

ب) در شفاعت، حقی از بین نمی رود ولی در پارتی بازی حقوق دیگران ضایع می شود.

ج) شفاعت کننده، از شفاعت شونده انتظار ندارد، بر خلاف پارتی بازی که شخصی که کار را انجام داده است، انتظاراتی دارد.

د) هدف شفاعت کننده، رستگاری شفاعت شونده است، ولی هدف در پارتی بازی کامیابی

ص: ۳۱۷

۱-۱. مفردات راغب.

۲-۲. فروع اللغات.

۳-۳. نساء، ۱۳۹.

۴-۴. بقره، ۱۶۵.

٥-٥. نهج البلاغه، حكمت ٢٥٠.

٦-٦. بحار، ج ٨، ص ٥٣.

دنیوی است.

ه) شفاعت، وسیله تربیت و رشد است، زیرا شفاعت شونده با اولیای خدا که شفاعت کننده هستند، رابطه‌ی معنوی برقرار می‌کند.

«لِمَنْ يَشَاءُ» را دو گونه می‌توان معنا کرد:

الف) هر کسی را که خدا بخواهد، به او اجازه شفاعت کردن می‌دهد.

ب) هر کسی را که خدا بخواهد، به او اجازه شفاعت شدن می‌دهد.

سؤال: آیا شفاعت موجب تشویق انسان‌ها به گناه نمی‌شود؟

پاسخ: هرگز، زیرا اولاً معلوم نیست چه کسی شفاعت می‌شود و ثانیاً آیا ساختن یک دارو برای رفع مسمومیت، انسان‌ها را به مسموم شدن و زهر خوردن تشویق می‌کند؟!

نگاهی به آرزو در روایات و آیات

ارزش آرزو:

آرزو، عامل و انگیزه حرکت و رشد است. رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: «لولا الامل ما رضعت و الده و لدها و لا غرس غارس شجرها» (۱) اگر آرزو نبود، نه مادری کودک خود را شیر می‌داد و نه کشاورزی درختی را می‌کاشت.

حضرت عیسی علیه السلام، پیرمردی را دید که بیل در دست دارد و زمین را شخم می‌زند، گفت:

خدایا! آرزو را از این مرد بگیر. دید پیرمرد بیل را کنار گذاشت و خوابید. پس از مدتی، حضرت عیسی از خدا خواست که آرزو به او برگردد، مشاهده کرد که پیرمرد بلند شد و شروع به کار کرد. (۲)

مهار کردن آرزو:

آرزوها باید در چارچوب امکانات، استعدادها، شرایط و ظرفیت باشد و گرنه سر از موهومات در می‌آورد. امام علی علیه السلام فرمودند: بیشترین ترس من بر شما، از هوا پرستی و آرزوهای طولانی است. (۳)

ص: ۳۱۸

۱-۱. بحار، ج ۷۷، ص ۱۳۷.

۲-۲. بحار، ج ۱۴، ص ۳۲۹.

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۲۸.

آرزوهای منفی:

در قرآن از بعضی آرزوها انتقاد و نهی شده است. نظیر کسانی که آرزو داشتند ثروت قارون را داشته باشند و می گفتند: «يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» (۱)

یا آرزو دارند مورد ستایش نابجا قرار گیرند: «يُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا» (۲)

یا آرزو دارند بر دیگران برتری داشته باشند. «تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ» (۳)

بارها خداوند با جملات: «فَلَا تُعْجِبْكَ أَمْوَالُهُمْ» (۴) و «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ» (۵) مؤمنان را از نگاه های آرزومندانه به سرمایه داران و مرفهان باز داشته است.

آرزوهایی که به آن نمی رسند:

در قیامت بارها مجرمان «يَا لَيْتَنِي» (ای کاش!) می گویند، ولی چه سود که دیگر دیر شده است، از جمله:

«يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرِيًّا»

(۶)

ای کاش خاک بودم. (خاک، یک دانه می گیرد و یک خوشه می دهد.

خاک، فاضلاب را می گیرد و آب زلال می دهد، ولی بعضی انسان ها جز فساد کاری نمی کنند.)

«يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا»

(۷)

ای کاش! راهی همراه پیامبر انتخاب کرده بودم.

«يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتَابِيَهٗ»

(۸)

ای کاش نامه عملم به دستم نمی رسید!

«يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي»

(۹)

ای کاش برای روز حیاتم، چیزی از پیش فرستاده بودم!

«يَا لَيْتَنَا تَرَدُّوْا لَّا نَكْذِبُ»

[\(۱۰\)](#)

ای کاش ما به دنیا بازگشته و دیگر تکذیب نمی کردیم!

ص: ۳۱۹

۱-۱. قصص، ۷۹.

۲-۲. آل عمران، ۱۸۸.

۳-۳. قصص، ۸۳.

۴-۴. توبه، ۵۵ و ۸۵.

۵-۵. حجر، ۸۸ و طه، ۱۳۱.

۶-۶. نباء، ۴۰.

۷-۷. فرقان، ۲۷.

۸-۸. حاقه، ۲۶.

۹-۹. فجر، ۲۵.

۱۰-۱۰. انعام، ۲۷.

- ۱- به امید شفاعت و کارگشایی دیگران راه خدا را ترک نکنید که به این آرزو نخواهید رسید. «أَمْ لِلنَّاسِ مَا تَمَنَّى»
- ۲- رها کردن هدایت الهی «مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَى» و به سراغ آرزوهای خیالی رفتن محکوم است. «أَمْ لِلنَّاسِ مَا تَمَنَّى»
- ۳- ولایت و حاکمیت مطلقه در آخرت و دنیا مخصوص خداست، به سراغ غیر او نرویم. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۴- غیر خدا هر که و هر چه باشد، زودگذر است و ماندگار نیست. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۵- اصل، اراده حکیمانه خداوند است، خواه آرزوهای ما با آن همساز باشد یا نباشد. «أَمْ لِلنَّاسِ مَا تَمَنَّى فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى»
- ۶- جلوه ی مالکیت خداوند، در قیامت بیشتر است. «الْآخِرَةُ وَالْأُولَى» (نام آخرت قبل از دنیا آمده است).
- ۷- حتی فرشتگان مقرب، بدون اذن خدا قدرت شفاعت ندارند، چه رسد به بت ها. «إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا ... وَ كَمْ مِنْ مَلَكٍ
- ۸- چون آخرت و دنیا مخصوص خداست، پس اذن و رضایت او در شفاعت ضروری است. «فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى ... إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ
- ۹- نه هر موجودی حق شفاعت دارد، نه هر خلاف کاری شفاعت می شود. بلکه شفاعت برای کسی است که خدا بخواهد و شکی نیست که خواست خداوند نیز حکیمانه و طبق اصول و ضوابط است.... لِمَنْ يَشَاءُ
- إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى» (۲۷)
- همانا کسانی که به آخرت ایمان ندارند، فرشتگان را به نام دختران نام گذاری می کنند.
- وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً» (۲۸)

در حالی که برای آنان (به این امر) هیچ علمی نیست، آنان جز گمان، از چیزی پیروی نمی کنند و قطعاً گمان، (انسان را) از حق بی نیاز نمی کند.

نکته ها:

هر امری که واقعاً علمی باشد، حق است و هر حقی، مطابق علم واقعی است و هر دو به جای یکدیگر بکار می روند. قرآن به جای این که بفرماید: گمان، انسان را از علم بی نیاز نمی کند، می فرماید: گمان، انسان را از حق بی نیاز نمی کند، پس حق و علم یکی است. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً»

نام دختر نهادن بر فرشته، براساس باور باطلی بود که فرشتگان را دختران خدا می دانستند.

نقاشانی که فرشتگان را به شکل دختر می کشند، رگه هایی از رسومات جاهلی دارند، گرچه ناخودآگاه باشد.

پیام ها:

۱- هر کس در برابر دادگاه قیامت احساس مسئولیت کند، هر حرفی نمی زند و به هر حدس و گمانی عقیده پیدا نمی کند. «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ»

۲- نامگذاری را ساده نیانگارید. کسانی که نام ناروا بر دیگران می گذارند، مورد توبیخ اند. «لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى»

۳- هر کس علم ندارد، ساکت باشد. لَيْسُمُونَ الْمَلَائِكَةَ ... مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ

۴- هر کجا علم نبود، حدس و گمان جولان دارد. «مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ»

۵- در امور اعتقادی، گمان کافی نیست. «إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً»

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا» (۲۹)

پس، از هر که از یاد ما روی گرداند و جز زندگی دنیا را خواستار نبود، روگردان.

ذَلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى ﴿٣٠﴾

آن، آخرین درجه از علم و شناخت آنان است. همانا پروردگار تو کسانی را که از راه او گمراه شده اند، بهتر می شناسد و کسانی را که هدایت یافته اند، بهتر می داند.

نکته ها:

در قرآن، فرمان اعراض از: کفار (۱)، مشرکان (۲)، منافقان (۳)، جاهلان (۴) فراریان از جبهه (۵) و کسانی که به قصد تمسخر و تخطئه در آیات الهی کندوکاو می کنند (۶) آمده است.

سیمای دنیا در قرآن

قرآن در آیات متعددی سیمای دنیا و زندگی دنیوی را این گونه ترسیم کرده است:

۱. دنیا کم و ناچیز است. «مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۷)

۲. دنیا فانی است، عبورگاه است نه توقفگاه. «مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ» (۸)

۳. دنیاگرایی جز لهو و لعب نیست. «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ» (۹)

۴. دنیا وسیله فریب است. «مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ» (۱۰)

۵. دنیاگرایی مانع آخرت طلبی است. «أَرْضَيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ» (۱۱)

۶. دنیا، دلربا است. «يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ» (۱۲)

۷. در آیه ۲۰ سوره حدید، پنج ویژگی برای دنیا ذکر شده که با مراحل پنجگانه عمر انسان مطابقت دارد: وِإِغْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكَاثُرٌ ...

الف) لعب و بازی. (کودکی)

ص: ۳۲۲

۱- (۱). سجده، ۳۰.

۲- (۲). انعام، ۱۰۶.

۳- (۳). منافقون، ۴.

۴- (۴). اعراف، ۱۹۹.

٥-٥. توبه، ٩٥.

٦-٦. انعام، ٦٨.

٧-٧. نساء، ٧٧.

٨-٨. نحل، ٩٦.

٩-٩. عنكبوت، ٦٤.

١٠-١٠. حديد، ٢٠.

١١-١١. توبه، ٣٨.

١٢-١٢. قصص، ٧٩.

ب) لهو و سرگرمی. (نوجوانی)

ج) زینت و خودآرایی. (جوانی)

د) تفاخر و فخرفروشی. (میانسالی)

ه) تکاثر و ثروت اندوزی. (کهنسالی)

آری، دنیا وسیله است نه هدف، چنانکه در دعای ماه شعبان می خوانیم: «و لا تجعل الدنيا اكبر همنا» خدایا دنیا را هدف برتر ما قرار مده.

پیام ها:

۱- در برخورد با کسانی که دنیا محور و خداگریزند، تسامح نداشته باشید.

﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۲- از کسانی که به دین خدا پشت می کنند و حاضر به شنیدن نام خدا و دستورات او نیستند، اعراض کنید. (در اسلام، بایکوت مخالفان و دشمنان جایز است). ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۳- تبری جستن از دشمنان اسلام، یک اصل است. ﴿فَأَعْرِضْ﴾

۴- در تبلیغ دین، وقت و فرصت را در موارد بی ثمر هدر ندهید. ﴿فَأَعْرِضْ ...﴾

۵- گاهی مقابله به مثل لازم است. باید از کسی که از یاد خدا اعراض می کند، اعراض کرد. ﴿فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا﴾

۶- دنیاگرایی و اعراض از یاد خدا، ملازم یکدیگرند. ﴿تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

۷- آنچه نکوهیده است، انحصار فکر و عمل در راه رسیدن به دنیاست و گرنه تلاش و علاقه طبیعی، امری پسندیده است. وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ ...

۸- دنیاگرایی، نشانه سطح پایین درک و معرفت است. لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... ذَلِكُمْ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ

۹- کسانی که جز به زندگی دنیا فکر نمی کنند، گمراهند. لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ...

ضَلَّ ...

۱۰- ایمان به علم و نظارت خداوند به عملکرد انسان، سبب تسلی و دل‌داری مؤمنان است. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ»

۱۱- خداگریزی و دنیامحوری، بارزترین نشانه انحراف است. تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنَا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ... أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ

۱۲- خداوند اعمال و نیات تک تک بندگان را می‌داند. هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ ... هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَى

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيُجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى «۳۱»

و برای اوست آنچه در آسمان‌ها و آنچه در زمین است تا کسانی را که بد انجام دادند کیفر بدهد و کسانی را که نیکی کرده‌اند، به بهترین وجه پاداش دهد.

نکته‌ها:

در آیه قبل خواندیم که بعضی، از یاد خدا روی گردانند و جز دنیا فکر دیگری ندارند. این آیه می‌فرماید: اعراض از کسی که همه چیز از او و کیفر و پاداش به دست اوست، کمال بی‌خردی است، شما اگر طالب دنیا هم هستید، نباید از او اعراض کنید، زیرا که دنیا هم از اوست.

عظمت آسمان‌ها از زمین بیشتر است، لذا در قرآن همواره «السَّمَاوَاتِ» مقدم بر «الأَرْضِ» آمده است.

پیام‌ها:

۱- کیفر و پاداش عادلانه، به علم و قدرت نیاز دارد. لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لِيُجْزِيَ

۲- هستی، هدفدار است. لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ ... لِيُجْزِيَ ...

۳- پاداش الهی، برتر از عمل نیک انسان است ولی کیفر، بیش از عمل بد نیست.

الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا ... الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

۴- سرنوشت انسان، به دست خود اوست. بِمَا عَمِلُوا ... الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى ﴿٣٢﴾

کسانی که از گناهان بزرگ و زشتی های آشکار اجتناب می کنند جز گناهان ناخواسته، بی شک پروردگارت (نسبت به آنان) آمرزشش گسترده است. او به شما داناتر است، آنگاه که شما را از زمین پدید آورد و آنگاه که شما در شکم مادرانتان جنین بودید، پس خود را بی عیب شمارید که او به تقوایبندگان داناتر است.

نکته ها:

«فواحش» جمع «فاحشه» به هر گناهی گفته می شود، نظیر زنا.

برای کلمه «لمم» در روایات (۱) و کتب لغت و تفسیر، معانی گوناگونی نقل شده است، از جمله:

۱. گناهی که ناخواسته و بدون اصرار باشد.

۲. گناهی که تصمیم بر آن گرفته شده باشد، ولی عملی نشود.

۳. گناهی که بعد از آن عذرخواهی و توبه صورت گرفته باشد.

۴. گناهی که وعده عذاب برای آن داده نشده باشد.

۵. گناهی که برای ارتکاب آن، حدی تعیین نشده باشد.

مسئله بزرگ و کوچکی گناه در قرآن بارها مطرح شده است، (۲) و این که تمام اعمال انسان ضبط شده، «كُلُّ صَیْغِرٍ وَ كَبِیْرٍ مُّسْتَطَرٌّ» (۳) و پرونده عمل انسان در روز قیامت گشوده می شود، «و نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیَامَةِ كِتَابًا یَلْقَاهُ مَنْشُورًا» (۴) و در این هنگام فریادش بلند می شود: «يَا وَيْلَتَنَا مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا یُعَادِرُ صَغِيرَةً وَ لَا كَبِیْرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا» (۵) این چه کتابی

ص: ۳۲۵

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۴۲۲.

۲-۲. نساء، ۳۱؛ کهف، ۴۹؛ شوری، ۳۷؛ قمر، ۵۳.

۳-۳. قمر، ۵۳.

۴-۴. اسراء، ۱۳.

۵-۵. کهف، ۴۹.

است که در ثبت تمام اعمال کوچک و بزرگ فروگذار نکرده است.

امام رضا علیه السلام گناهان کبیره را بدین صورت فهرست کرده اند: قتل نفس، زنا، سرقت، شراب خواری، نارضایتی و عاق والدین، فرار از میدان جنگ، تصرف ظالمانه در مال یتیم، خوردن گوشت مردار، خون، گوشت خوک و آنچه به غیر نام خدا ذبح شده، رباخواری، رشوه خواری، قمار، کم فروشی، تهمت به زنان پاکدامن، لواط، گواهی ناحق، ناامیدی از رحمت خداوند، ایمن دانستن خود از عذاب الهی، یأس از رحمت الهی، کمک و تکیه به ظالمان، سوگند دروغ، حبس و ندادن حق دیگران، دروغ، تکبر، اسراف، تذبذب، خیانت، کوتاهی در انجام حج، دشمنی با اولیای خدا، اشتغال به لهو و لعب و اصرار بر گناه. (۱)

امام باقر علیه السلام به مناسبت جمله «فَلَا تَزُكُّوا أَنْفُسَكُمْ» فرمودند: به نماز و زکات و روزه و عبادات خود افتخار نکنید که خداوند اهل تقوا را بهتر می شناسد. (۲)

از امام صادق علیه السلام پرسیدند: آیا جایز است کسی از خودش تعریف و ستایش کند؟ فرمود: اگر اضطراب پیش آمد، مانعی ندارد، سپس فرمودند: آیا نشنیده ای که یوسف نزد حاکم مصر از خود ستایش کرد و فرمود: «اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْهَا» (۳) مرا مسئول درآمدها و محصولات زمین قرار بده زیرا که من حافظ بیت المال و فردی آگاهم.

امام علی علیه السلام هنگامی که شنید گروهی برای فخر فروشی به یکدیگر می گویند، ما دیشب را تا صبح نماز خواندیم و دیروز روزه بودیم، فرمود: من دیشب خوابیدم و دیروز روزه نبودم.

بنابراین، گاهی باید برای جلوگیری از غرور خود یا دیگران، این گونه سخن گفت.

فردی یهودی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و معجزات حضرت موسی را به رخ پیامبر کشید، آن حضرت فرمود: نارواست که انسان از خود ستایش کند، ولی برای روشن شدن تو می گویم:

حضرت آدم برای توبه خود، حضرت نوح برای نجات از غرق شدن، حضرت ابراهیم برای

ص: ۳۲۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

۳-۳. یوسف، ۵۵.

نجات از آتش و حضرت موسی برای نجات از ترس، خدا را به حقّ محمد و آل محمد علیهم السلام سوگند دادند، ای یهودی! اگر موسی مرا می دید، به من ایمان می آورد. حضرت مهدی از نسل من است که حضرت عیسی برای یاری او از آسمان فرو آید و پشت سر او نماز خواند.

نکاتی در باره گناه و نافرمانی

اهمیت مسأله

مخالفت فرمان خداوند هر چه باشد، بزرگ است، ولی با این حال همه گناهان در یک سطح نیستند، برخی گناهان همچون دروغ و غیبت، زشتی بیشتری دارند و از کیفر سخت تری برخوردارند. علاوه بر آنکه زمان گناه، مکان گناه، قصد گناهکار، علم و جهل او نسبت به گناه، اصرار و عدم اصرار بر گناه نیز در آن اثر می گذارد.

ارزش هر انسانی به مقداری است که در برابر گناه مقاومت می کند. اگر برای یک مثقال طلا گناه کردیم، ارزش ما یک مثقال است و اگر برای صد مثقال، ارزش ما صد مثقال است.

امام علی علیه السلام فرمود: به خدا سوگند اگر کره زمین (اقالیم سبعة) را به من دهند تا برای گرفتن پوست جوی از دهان مورچه ای مرتکب گناه شوم، این کار را نخواهم کرد. (۱)

امام علی علیه السلام فرمودند: بدترین گناه، گناهی است که انسان آن را سبک یا کوچک بشمارد.

«اشد الذنوب ما استخف به صاحبه» (۲)

در روایات می خوانیم: همانا دوست پیامبر کسی است که مطیع خدا باشد، گرچه نسبتی با حضرت نداشته باشد و دشمن پیامبر، کسی است که نافرمانی خدا کند، گرچه از نزدیکان حضرت باشد. «ان و لی محمد من اطاع الله و ان بعدت لحمته و ان عدو محمد من عصی الله و ان قربت قرابته» (۳)

تبدیل گناه صغیره، به کبیره

بعضی عوامل و شرایط، گناهان صغیر را به کبیره تبدیل می کند، از جمله:

اصرار بر صغیره، سبک شمردن گناه، شادی کردن هنگام گناه، انجام دادن گناه از روی طغیان، مغرور شدن به مهلت های الهی، آشکارا گناه کردن، گناه بزرگان و افراد برجسته.

ص: ۳۲۷

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴.

۲- ۲. نهج البلاغه، حکمت ۴۷۷.

قساوت دل، سلب نعمت، ردّ دعا، تغییر رزق، محروم شدن از بعضی عبادات نظیر نماز شب، بلائی ناگهانی، قطع باران، ویرانی خانه، رسوایی و خواری، کوتاهی عمر، زلزله، فقر و ناداری، اندوه و بیماری، تسلط اشرار، که برای هر یک از این آثار، آیات و روایاتی وارد شده است.

راههای جبران گناه

۱. نماز. **أَقِمِ الصَّلَاةَ ... إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ (۱)**

۲. استغفار برای خود و دیگران (شفاعت). **فَاَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَ اسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ (۲)**

۳. انفاق. **«صدقه السر تکفر الخطیئه» (۳)**

۴. حل مشکلات مردم. **«من کفارات الذنوب العظام اغاثه الملهوف» (۴)**

۵. ایمان و کارهای نیک. **«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» (۵)**

۶. پرهیز از گناهان کبیره. **إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ ... نُكَفِّرْ عَنْكُمْ (۶)**

۷. توبه و جبران بدی ها. **«إِلَّا مَنْ تَابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (۷)**

۸. شرکت در جنگ و جهاد و شهادت. **«وَقَاتِلُوا وَ قُتِلُوا لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ» (۸)**

۹. سلام کردن، طعام دادن و نماز شب. **«ثلاث کفارات: افشاء السلام و اطعام الطعام و الصلاه باللیل و الناس نیام» (۹)**

۱۰. ذکر صلوات بر محمد و آل محمد. **«من لم يقدر علی ما یکفر به ذنوبه فلیکثر من الصلوات علی محمد و آل محمد فانها**

تهدم الذنوب ذنبا» (۱۰)

حساب تزکیه نفس و خودستایی، از حساب بیان نعمت های الهی جداست. خداوند در این آیه می فرماید: خودتان را ستایش نکنید، **«فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ»** ولی در جای دیگر می فرماید:

ص: ۳۲۸

۱-۱. هود، ۱۱۴.

۲-۲. نساء، ۶۴.

۳-۳. غرر الحکم.

٤-٤. وسائل، ج ١٦، ص ٣٧٣.

٥-٥. عنكبوت، ٧.

٦-٦. نساء، ٣١.

٧-٧. فرقان، ٧٠.

٨-٨. آل عمران، ١٩٥.

٩-٩. وسائل، ج ١٢، ص ٥٩.

١٠-١٠. بحار، ج ٩١، ص ٤٧.

نعمت ها و الطاف خدا را بیان کن.

پیام ها:

۱- با بیان نشانه ها، خوبان را معرفی کنیم. الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ

۲- انجام کارهای خوب، زمانی ارزشمند است که همراه با تقوا و دوری از گناه باشد. أَحْسَنُوا ... يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ

۳- اجتناب از گناه باید سیره و ملکه انسان باشد. «يَجْتَنِبُونَ» (فعل مضارع نشانه استمرار و دوام است)

۴- روشن ترین نشانه نیکوکاران، دوری از گناهان کبیره و گناهانی است که قبح بیشتری دارند. الَّذِينَ أَحْسَنُوا ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ

۵- نزدیک شدن به گناه، انسان را به گناه می کشاند. (لذا قرآن، واژه اجتناب و دوری از گناه را به کار برده است). «يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ»

۶- در زمین به سراغ فرشته نگردید، انسان، جایز الخطا است و حتی نیکوکاران در معرض لغزش و خطا هستند. الَّذِينَ أَحْسَنُوا ... الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ ... إِلَّا اللَّمَمَ

۷- مرتبی باید خطاپوش باشد و از یک سری لغزش ها، گذشت کند. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۸- از گناهانی که لحظه ای انجام می گیرد و لجاجت و اصراری بر آن نیست، باید گذشت. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۹- انگیزه در عمل، اثر دارد. گناهانی که با انگیزه سرپیچی و نافرمانی صورت نمی گیرد، مورد عفو است. «إِلَّا اللَّمَمَ»

۱۰- مغفرت الهی، دلیل و توجیهی برای گناه کردن نیست، در هر حال باید از گناه اجتناب کنیم. يَجْتَنِبُونَ ... وَأَسِعُ الْمَغْفِرَةَ

۱۱- حتی مرتکبین گناه کبیره، نباید از رحمت الهی مأیوس شوند. «إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ»

۱۲- خداوند، هم علم دارد و هم قدرت ولی در عین حال خطاپوش است. «وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ»

۱۳- خداوند نه تنها امروز ما، بلکه دوران پست جنینی ما را نیز می داند، پس فخر فروشی نکنیم. «إِذْ أَنْشَأْتُمْ أَجِنَّةً فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ»

۱۴- کسانی که از گناه دوری می کنند، گرفتار خودستایی نشوند. يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ ...

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۵- توجه به ناچیزی و ضعف و ذلت سابق، انسان را از خودستایی باز می دارد.

«إِذْ أَنْشَأْتُمْ أَجِنَّةً فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ»

۱۶- اصلاح رفتار مردم باید از طریق اصلاح عقاید باشد. عقیده به علم و نظارت الهی انسان را از خودستایی باز می دارد. هُوَ أَعْلَمُ ... فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۷- اگر کمالی داریم همه از اوست، چرا به خود افتخار می کنیم. أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ... فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ

۱۸- با تظاهر به تقوا، انسان متقی نمی شود. «هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى»

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى ﴿٣٣﴾ وَ أَعْطَى قَلِيلًا وَ أَكَدَى ﴿٣٤﴾

پس آیا دیدی آن که را اعراض کرد. و اندکی (از مال) بخشید و دست کشید؟

أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى ﴿٣٥﴾

آیا علم غیب نزد اوست و او (حقایق را) می بیند!؟

أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى ﴿٣٦﴾ وَ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى ﴿٣٧﴾

آیا از آنچه در تورات موسی (درباره کمک به محرومان) آمده، او را خبر نداده اند؟ و (نیز صُحُفِ) ابراهیم که (حق را) به طور کامل ادا کرد.

نکته ها:

«أَكْدَى» از «كديه» یعنی بخل و دست کشیدن از انفاق که در اصل به معنی زمین سخت است. «وَفِي» یعنی حضرت ابراهیم در همه موارد به وعده و تعهدش وفا کرد.

در شأن نزول آیه اول گفته اند: این آیات در مورد شخصی است که اهل انفاق و کمک به مردم بود، دیگران به او گفتند: در آینده نیازمند خواهی شد. او از انفاق دست کشید و گرفتار بخل شد.

خداوند حضرت ابراهیم را با اوصاف گوناگونی در قرآن ستایش فرموده است، از جمله: اَوَّاه، حلیم، بصیر، مخلص، قانت، شاکر، صدیق، مؤمن، محسن، وفی، خلیل، امام، اسوه، اَمّه، عابد، حنیف و مسلم.

در قرآن، دو بار صحف ابراهیم و موسی در کنار هم ذکر شده است: یکی در این سوره و یکی در سوره اعلی آیه ۱۹. «صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَى»

شاید به خاطر آن باشد که حضرت موسی مورد قبول اهل کتاب و حضرت ابراهیم مورد قبول مشرکان مکه بود، لذا نام این دو بزرگوار در کنار هم بیان شده است.

در برابر بخل، سخن از وفا و ایثار حضرت ابراهیم مطرح شده است او که همه چیز خود را در راه خدا داد: «بذل نفسه للنیان و قلبه للرحمن و ولده للقریان و ماله للاخوان» جان را تسلیم آتش، دل را تسلیم خدا، فرزند را برای قربانی شدن و ثروت را برای برادران ایمانی خود قرار داد.

پیام ها:

۱- در تربیت، از الگو و نمونه های در دسترس استفاده کنید. أَفَرَأَيْتَ ...

۲- هم گرایش و علاقه قلبی لازم است و هم کار زیاد و هم استمرار آن و نبود هر یک نقص است. («تَوَلَّى» نشانه گرایش نداشتن است، «أَعْطَى قَلِيلًا» انتقاد از کم کاری و «أَكْدَى» اشاره به استمرار نداشتن است.)

۳- در تربیت، نام افراد مهم نیست، بیان روحیات و خصلت ها مهم است. الَّذِي تَوَلَّى ... أَعْطَى ... أَكْدَى

۴- هر یک از عروج یا سقوط انسان، مراحلی دارد که مرحله اول اعتقادی است، سپس عملی. تَوَلَّى ... أُعْطِيَ قَلِيلًا

۵- کسی که نادار است و مقدار کم انفاق می کند، قابل ستایش است، «لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ» (۱) ولی اگر فرد دارا و متمکن به مقدار قابل کمی کم نکند، شایسته توبیخ است. «أُعْطِيَ قَلِيلًا»

۶- کمی انفاق گاهی حکیمانه است، نظیر غذای کم به کودک که اگر زیاد شد موجب ضرر و زیان می شود، ولی گاهی ریشه آن بخل است که مورد انتقاد می باشد. «أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى»

۷- راه درمان بخل، یادآوری سخاوتمندان و ایثارگران است. أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى ...

إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

۸- از کجا می دانید که آینده فقیر می شوید و از حالا بخل می ورزید. «أُعْطِيَ قَلِيلًا وَ أَكْدَى أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى»

۹- گرچه در کتب آسمانی تحریفاتی صورت گرفته ولی باز هم جاهایی از آنها قابل استناد است. «أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى»

۱۰- ادیان آسمانی، اصول مشترکی دارند. «أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ»

۱۱- با نام بردن از کمالات و خدمات دیگران، به آنان ارج نهیم. «مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ»

۱۲- در تبلیغ و ارشاد از نمونه های مورد قبول استفاده کنیم. «مُوسَى وَ إِبْرَاهِيمَ» (این دو پیامبر در عصر بعثت، معروف و شناخته شده بودند.)

۱۳- در تربیت، الگوهای مثبت و منفی، هر دو را باید ارائه کرد. أُعْطِيَ قَلِيلًا ...

إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى

۱۴- وفاداری در راه حق، از بزرگ ترین کمالات است. «وَفَّى»

ص: ۳۳۲

أَلَا تَرُرُّ وَازِرَّةً وَزَرَ أُخْرَى ﴿٣٨﴾ وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى ﴿٣٩﴾

(در کتب آسمانی آمده است) هیچ کس بار دیگری را به عهده نخواهد گرفت. و این که برای انسان جز آنچه تلاش کرده، (بهره دیگری) نیست.

وَ أَنْ سَعِيهِ سَوْفَ يُرَى ﴿٤٠﴾ ثُمَّ يُجْزَأُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى ﴿٤١﴾

و این که تلاش و سعی او را به زودی به وی بنمایند. سپس جزای کامل آن را به او بدهند.

نکته ها:

آیات ۳۸ تا ۵۴، تعالیم کتاب های ابراهیم و موسی است که مورد قبول اسلام است.

«وزر» به معنای بار سنگین است و به گناه نیز که در حقیقت بار سنگینی است، گفته می شود. «وزیر» کسی است که بار سنگین اداره مملکت را بر دوش می گیرد.

خداوند توسط کارهای نیک، بدی ها را محو می کند و یا با توبه و استغفار می بخشد و یا بدی ها را به خوبی تبدیل می کند، اما بار گناه کسی را به ناحق به دوش دیگری قرار نمی دهد.

هنگامی که خلیفه دوم دستور داد زن حامله ای را که مرتکب زنا شده بود، سنگسار کنند، حضرت علی علیه السلام فرمود: فرزندی که در شکم دارد چه گناهی کرده است و با تکیه به این آیه «أَلَا تَرُرُّ وَازِرَّةً وَزَرَ أُخْرَى» فرمود: صبر کنید تا پس از زایمان حکم اجرا شود. (۱)

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: گناه والدین زناکار بر عهده فرزندی که از زنا متولد شده نمی باشد و سپس آیه «أَلَا تَرُرُّ وَازِرَّةً...» را تلاوت فرمودند. (۲)

سؤال: آیه «وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» می گوید: برای انسان بهره ای نیست مگر آنچه تلاش کرده باشد، در صورتی که در آیات و روایات دیگر می خوانیم که انسان گاهی از طریق شفاعت، به بهشت وارد می شود.

پاسخ: اولاً این آیه در ردّ تفکر جاهلی است که به یکدیگر می گفتند: اگر فلان مبلغ را به من

ص: ۳۳۳

(۱-۱). بحار، ج ۷۶، ص ۴۹.

(۲-۲). تفاسیر راهنما و درّالمنثور.

بدهی، من بار گناه تو را به عهده می گیرم. قرآن کریم فرمود: هیچ کس بار گناه کسی را به عهده نمی گیرد و برای هر کس کار و تلاش خودش ثبت می شود.

ثانیاً آیه، نظر به عدل الهی دارد نه فضل الهی، یعنی طبق عدل، باید کیفر و پاداش هر کس به مقدار تلاش او باشد، ولی خداوند از فضل خود می تواند لطف کند و پاداش را بیشتر دهد و یا کیفر را کم کند. «وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ» (۱)

ثالثاً: اگر در روایات می خوانیم که هر کس سنت خوب یا بدی را در جامعه پایه گذاری کند، در پاداش و کیفر تمام کسانی که آن راه را رفته اند، شریک است، این معنا با آیه «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» منافاتی ندارد، زیرا ایجاد کننده خط حق و باطل نیز با واسطه ی دلالت و راهنمایی یا ایجاد مقدمات و امکانات یا تبلیغات و تشویقات و یا حمایت های دیگر مادی و معنوی، به طور غیر مستقیم نوعی تلاش کرده است و بهره گرفتن از آن پاداش بی جهت نیست، چنانکه اگر شخصی در خط صحیح نبود، مشمول شفاعت نمی شد.

در روایات می خوانیم که انسان پس از مرگ از کارهای نیک فرزند صالح خود یا کتاب و موقوفاتی که از او به یادگار مانده، کامیاب می شود. (۲) و یا در بهشت، نسل صالح انسان به او ملحق می شود. (۳) یا از کار خیری که سفارش و وصیت کرده، بهره مند می شود. (۴)

در تمام این موارد گرچه انسان مستقیماً سعی و تلاشی نکرده، ولی غیر مستقیم از طریق تربیت فرزند صالح، وقف، وصیت یا کتاب خوبی که به یادگار گذاشته، نقش داشته است.

پیام ها:

۱- کیفر و پاداش الهی عادلانه است. «أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»

۲- به اتکای دیگران، خود را گرفتار خلاف نکنید که آنان بار شما را به دوش نخواهند کشید. «أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى»

۳- در عزل و نصب ها، انحرافات بستگان و نزدیکان را به پای مردم نگذارید.

ص: ۳۳۴

۱-۱. نساء، ۱۷۳.

۲-۲. خصال، ص ۱۵۱.

۳-۳. طور، ۲۱.

۴-۴. کافی، ج ۴، ص ۳۱۵.

«أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ»

۴- هستی، میدان تلاش و کار و نتیجه گیری است. «وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ»

۵- ما مکلف به انجام وظیفه ایم، نه حصول نتیجه. سعی و تلاش وظیفه ماست.

«إِلَّا مَا سَعَىٰ»

۶- ایمان به بقای عمل و نظام عادلانه کیفر و پاداش، انسان را در برابر رفتار خود، هم دلگرم و تشویق و هم محتاط و مسئول می کند. «وَأَنْ سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ»

۷- هیچ عملی در هستی محو نمی شود. «سَعْيُهُ سَوْفَ يُرَىٰ»

۸- نیکوکاران در دریافت پاداش کار خود، عجله نکنند. «سَوْفَ يُرَىٰ»

۹- دنیا، ظرفیت جزای کامل را ندارد و باید قیامتی باشد تا حق مطلب ادا شود.

«ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ»

۱۰- اقدام انسان، با پاداش های بهتری پاسخ داده می شود. «وَفِي ... الْأَوْفَىٰ»

۱۱- گرچه در دنیا نیز مجازات هایی هست، اما مجازات کامل در قیامت است.

«الْجَزَاءَ الْأَوْفَىٰ»

۱۲- قیامت دارای مراحل و مواقف متعددی است. (از کلمه «سَوْفَ» و «ثُمَّ» استفاده می شود که مرحله شهود عمل با مرحله جزای عمل متفاوت است.)

«وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنتَهَىٰ» (۴۲) «وَأَنَّ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ» (۴۳) «وَأَنَّ هُوَ أَمَاتٌ وَأَحْيَا» (۴۴)

و پایان و بازگشت همگان به سوی پروردگار توست. و اوست که به خندانند و بگریانند. و اوست که به میراند و زنده کند.

نکته ها:

گرچه کارهای الهی، با واسطه است ولی در حقیقت، همه کاره خود اوست. تکرار ضمیر «هُوَ»، نشانه آن است که همه کاره فقط خداست.

تضاد میان مرگ و حیات یا گریه و خنده، در نظر بشر است، اما در نزد خداوند اینها همه

خیر است و تضادّی میان آنها نیست.

پیام ها:

۱- نه مؤمنان خسته شوند و نه کافران مغرور، پایان همه کس و همه چیز به دست اوست که به حساب همه خواهد رسید. «إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى»

۲- هستی، در حرکت به سوی اوست. «إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى»

۳- هم کیفر و پاداش به دست اوست، «سَوْفَ يُرَى» و هم حالات و روحيات و غم و شادی. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى»

۴- خنده و گریه، هر دو لازم است و نباید در حالات عاطفی و احساسی، مانع خنده و گریه شد. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى»

۵- قدرت خداوند، نسبت به کار متضادّ یکسان است. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ، أَمَاتَ وَ أَحْيَا»

۶- قیامت، روز خنده گروهی و گریه گروهی دیگر از مردم است. ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى ... أَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكَى

۷- مرگ و حیات، جلوه ای از ربوبیت الهی است. رَبِّكَ الْمُنْتَهَى ... هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا

۸- شیوه تربیت قرآن به گونه ای است که در مسائل متضاد، جهت توحیدی را دنبال می کند. هُوَ أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ... هُوَ أَمَاتَ وَ أَحْيَا

وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى ﴿٤٥﴾ مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ﴿٤٦﴾ وَ أَنَّ عَلَيْهِ السَّهَاءَ الْآخِرَى ﴿٤٧﴾

و همواست که دو زوج نر و ماده را آفرید، از نطفه ای، آنگاه که (در رحم) فروریخته شود. و بر اوست آفرینش دیگر (در قیامت).

وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَ أَقْنَى ﴿٤٨﴾ وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشُّعْرَى ﴿٤٩﴾

و اوست که بی نیاز کند و نیازمند سازد. و اوست پروردگار (ستاره) شعری.

«أَغْنِي» از «غنى» به معنای بی نیازی و «أَقْنِي» از «قنيه» به معنای ذخیره ثروت است. (۱)

البته بعضی آن را به معنی فقیر کردن گرفته اند. (۲)

حضرت علی علیه السلام در تفسیر آیه «أَغْنِي وَ أَقْنِي» فرمود: خداوند هم بی نیاز می کند و هم انسان را به همان درآمد خشنود می کند. (۳)

«شعری» نام ستاره ای است که معبود گروهی بوده که خیال می کردند این ستاره در فقر و غنای آنان تأثیرگذار است. قرآن می فرماید: آن ستاره، مربوب و تحت امر خداست نه مؤثر در زندگی شما.

البته بعضی شعری را نام بتی دانسته اند. (۴)

زوجیت، رمز بقای هستی است، اگر زوجیت را برداریم، زندگی سرد و بی رمق شده و به بن بست خواهد رسید.

پیام ها:

۱- قانون زوجیت را خداوند در نظام آفرینش قرار داده است، نه آنکه امری قراردادی میان افراد بشر باشد. «أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۲- پیاده کردن طرح های متضاد روی یک عنصر مادی، نشانه قدرت و ربوبیت خداست. «أَضْحَكَ وَ أَبْكَى ، أَمَاتَ وَ أَحْيَا ، الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۳- آفرینش نر و ماده، هم از عجایب و شگفتی هاست و هم از ضروریات زندگی.

«الذَّكَرَ وَ الْأُنثَى»

۴- زن و مرد، در عنصر اولیه آفرینش همگونند. «مِنْ نُطْفِهِ»

۵- خدایی که از قطره ای آب، موجودی جاندار می سازد، می تواند از ذرات مرده خاک، آنها را دوباره زنده کند. «مِنْ نُطْفِهِ إِذَا تُمْنِي وَ أَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْأُخْرَى»

۳-۳. تفسیر قمی.

۴-۴. تفسیر نمونه.

۶- زنده کردن مردگان و برپایی قیامت، بر خدا لازم است. «أَنْ عَلَيْهِ النَّشْأَةُ الْآخِرَى»

۷- هم اصل خلقت از اوست، «خَلَقَ» هم تنوع خلقت. «الزَّوْجَيْنِ» هم مایه خلقت را آفرید، «نُطْفَه» هم آفرینش او تکرار و استمرار دارد. «النَّشْأَةُ الْآخِرَى» و هم تدبیر امروز و فردای آفریده ها به دست اوست. «أَغْنِي وَ أَقْنِي»

۸- بی نیازی را از او بخواهیم نه از دیگران. «هُوَ أَغْنِي»

۹- اکنون که نیاز و بی نیازی به دست اوست، بخل و غرور و نیازخواهی از غیر او چرا؟ «هُوَ أَغْنِي وَ أَقْنِي»

۱۰- تدبیر خدا، هم بر نطفه در رحم است، هم بر ستاره در آسمان. نُطْفَه ... رَبُّ الشُّعْرَى

وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى ﴿٥٠﴾ وَ ثَمُودَ قَوْمًا أَبْتَقَى ﴿٥١﴾

و همو است که نسل پیشین عاد را هلاک کرد. و (نیز قوم) ثمود را، پس (احدی از آنان را) باقی نگذاشت.

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِّنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى ﴿٥٢﴾

و پیش از آنان، قوم نوح را که آنان ستمکارتر و سرکش تر بوده اند.

وَ الْمُؤْتَفِكَهٖ أَهْوَى ﴿٥٣﴾ فَعَسَاهَا مَا عَشَى ﴿٥٤﴾

و شهرهای قوم لوط را زیر و رو کرد و فرو ریخت. پس آن شهرها را (با سنگباران و عذاب خود) پوشاند، آنچه پوشاند.

فَبَأَىٰ آلَآءِ رَبِّكَ تَمَارَىٰ ﴿٥٥﴾ هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النَّذْرِ الْأُولَىٰ ﴿٥٦﴾

پس در کدامیک از نعمت های پروردگارت تردید ایجاد می کنی؟ این (پیامبر) هشدار دهنده ای از سنخ هشدار دهندگان پیشین است.

«مؤتفکه» از «اتفکاک»، به معنای زیر و رو شده و دگرگون شده است. از آنجا که شهرهای محل سکونت قوم عاد در اثر عذاب، زیر و رو شد و فرو ریخت، این عنوان درباره آنها به کار رفته است.

«أهوی» ساقط کردن و فرو ریختن و «تتماری» به معنای مجادله همراه با ایجاد شک و تردید است.

جمله «إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى» ممکن است مربوط به قوم نوح باشد که ظالم تر از عاد و ثمود بودند و ممکن است مربوط به قوم عاد و ثمود و نوح باشد، یعنی این سه قوم از سایر اقوام هلاک شده، ظالم تر و طاعی تر بوده اند.

پیام ها:

- ۱- مجازات ها منحصر به قیامت نیست، خداوند برخی اقوام را در دنیا هلاک می کند. «أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى»
- ۲- از بدعاقبتی و هلاکت پیشینیان منحرف عبرت بگیریم. «أَهْلَكَ عَادًا ... وَ ثَمُودَ ... وَ قَوْمَ نُوحٍ»
- ۳- ظلم و طغیان به خصوص استمرار آن، عامل نابودی است. «أَهْلَكَ ... كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى»
- ۴- در مطالعه تاریخ و حوادث و تحولات آن، به علت و فلسفه ی آنها باید توجه کرد. «كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغَى»
- ۵- هلاک شدن ستمگران، یکی از نعمت ها و الطاف الهی است. «فَبَأَى آلاءِ رَبِّكَ»
- ۶- وظیفه اصلی همه ی پیامبران و کتب آسمانی، هشدار و انذار بوده است. «هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولَى»

أَزَفَتِ الْأَزْفَةَ ﴿٥٧﴾ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ ﴿٥٨﴾

رستاخیز نزدیک شد. جز خداوند، کسی برطرف کننده (شداید) آن روز نیست.

أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ ﴿٥٩﴾ وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَبْكُونَ ﴿٦٠﴾

پس آیا از این سخن، تعجب می کنید. و می خندید و گریه نمی کنید؟

وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ ﴿٦١﴾ فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا ﴿٦٢﴾

در حالی که شما غافل و هوس رانید. پس تنها خدا را سجده کنید و پرستش نمایید.

نکته ها:

«آزفه» به معنای نزدیک شونده و «سامد» به معنای سهو و غفلت و تکبر است.

در حدیثی در تفسیر فرقان می خوانیم که بعد از نزول این آیات، پیامبر صلی الله علیه و آله تا پایان عمر خندان نبود و تنها تبسم می کرد. در ضمن آیه آخر سجده واجب دارد.

شاید مراد از «هَذَا الْحَدِيثِ» قرآن باشد، چنانکه در آیه ۲۳ سوره زمر نیز قرآن به «حدیث» تعبیر شده است. «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ»

پیام ها:

۱- قیامت را دور نپنداریم. «أَزَفَتِ الْأَزْفَةَ»

۲- همه اسباب و وسایل، ذره ای از گرفتاری های قیامت را نمی کاهد. «لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ»

۳- از تعجب بعضی نسبت به قیامت، باید تعجب کرد. «تَعْجَبُونَ»

۴- کسی که قیامت را باور کند، از خنده خود می کاهد و به یاد قیامت می گرید. «وَ تَضْحَكُونَ وَ لَا تَبْكُونَ»

۵- گاهی خنده، نشانه تکبر و سرمستی است. تَضْحَكُونَ ... وَ أَنْتُمْ سَامِدُونَ

۶- راه درمان غرور و سرمستی، سجده و عبادت است. فَاسْجُدُوا ... وَ اعْبُدُوا

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره در مکه نازل شده و پنجاوپنج آیه دارد.

به مناسبت طرح مسأله‌ی «شق القمر» در آیه‌ی اول، این سوره، «قمر» نامیده شده است.

تمام آیات این سوره با حرف «راء» ختم می‌شود.

پایان سوره‌ی قبل درباره‌ی معاد بود، آغاز این سوره نیز سخن از معاد است.

محتوای این سوره، بیشتر مربوط به قیامت، نبوت و ماجرای مخالفان انبیا است.

همچنین در این سوره، خداوند به سرنوشت شوم پنج گروه یعنی قوم نوح، عاد، ثمود، لوط و فرعون اشاره می‌کند.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ﴿١﴾ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ ﴿٢﴾

قیامت نزدیک شد و ماه از هم شکافت. و اگر معجزه ای بینند، اعراض کنند و گویند: این سحری است پی در پی.

وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أُمَّةٍ مُّسْتَقِرَّةٌ ﴿٣﴾

و تکذیب کردند و از هوس های خود پیروی نمودند و هر کاری (سرانجام) جایگاه و قرارگاهی دارد.

نکته ها:

در تفاسیر و کتب حدیثی شیعه و سنی ماجرای دونیم شدن شکافته شدن ماه مطرح شده است. بر اساس روایات، پیشنهاد شکافته شدن ماه از سوی کفار به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خاطر آن بود که می گفتند: سحر و جادو در آسمان ها اثر ندارد و اگر ماه شکافته شد، کار محمد صلی الله علیه و آله قطعاً معجزه است.

جالب این که شکافته شدن ماه، در دل شب و بدون تبلیغات قبلی بود. مسافران مکه و شام در مسیر جاده و حتی مردم هندوستان شکافته شدن ماه را دیدند و در بعضی آثار باستانی هند نوشته شده که تاریخ اتمام این بنا زمانی بود که ماه دو نیم شد. (۱)

ص: ۳۴۴

جدا شدن کرات منظومه ی شمسی از خورشید یا سنگ های آسمانی از ستارگان، نشانه ای بر شق القمر و امکان شکافته شدن ماه است. گرچه در اینجا دو معجزه رخ داده است یکی شکافته شدن و دیگری برگشت به حالت اول.

پیام ها:

۱- قیامت نزدیک و حتمی الوقوع است و از عمر دنیا چیزی باقی نمانده است.

پس برای آخرت زاد و توشه برداریم و غافل نباشیم. «أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ»

۲- برپایی قیامت، زمانی بس حساس و مهم است. «أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» (سوره بدون مقدمه، سخن از قیامت می کند، نظیر کسی که بی مقدمه می گوید: زلزله، زلزله).

۳- در گفتگو با سنگدلانِ غافل، نسبت به قیامت هشدار دهید. «أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ» (چنانکه در آغاز سوره ی انبیا می خوانیم: «أَقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَ هُمْ فِي غَفْلَةٍ»)

۴- شق القمر از معجزات ویژه پیامبر صلی الله علیه و آله و نشانه ی نزدیکی امت اسلام با قیامت است. «أَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَ انشَقَّ الْقَمَرُ»

۵- پیامبر معجزات بسیاری داشت و کافران همه را سحر می پنداشتند. «سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ»

۶- شیوه ی افراد لجوج در برخورد با معجزات و آیات الهی، اعراض و تکذیب و تهمت است. «إِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَ يَقُولُوا سِحْرٌ»

۷- ریشه ی اعراض از حق و تکذیب دین، پیروی از هوای نفس است. يُعْرَضُوا ...

كَذَّبُوا ... اتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ

۸- «پایان شب سیه سفید است». بالاخره حق، مستقر حقانیت معاد ثابت خواهد شد. «كُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ»

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ ﴿٤﴾

و همانا از خبرهای مهم، آن چه مایه دست برداشتن (از کفر) است، برای آنان آمد.

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ ﴿٥﴾

(با این که آن اخبار،) حکمتی رسا بود، ولی بیم دهندگان (برای افراد لجوج)، سودی نداشتند.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نُّكْرٍ ﴿٦﴾

پس، از آنان روی بگردان، (و منتظر باش) روزی را که آن دعوت کننده، (آنان را) به سوی چیزی ناخوش (و عذاب دوزخ) فرا خواند.

نکته ها:

«مُزْدَجَرٌ» از «زجر» به معنای طرد و منع است، یعنی خبرهایی از قیامت که می تواند مانع ارتکاب گناه گردد. «نُكْرٍ» به معنای امری ناشناخته و ناخوشایند است.

پیام ها:

۱- مصلحان و مبلغان، باید از تاریخ گذشتگان و حوادث مهم آگاه باشند. «جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ»

۲- آشنایی با تاریخ می تواند وسیله ی هوشیاری و بیداری و بازدارنده ی انسان از گناه باشد. «مِنَ الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ»

۳- اخبار قیامت در قرآن، می تواند وسیله بازداشتن انسان از کفر و گناه باشد.

إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... الْأَنْبَاءِ مَا فِيهِ مُزْدَجَرٌ

۴- حوادث و داستانهای واقعی تاریخ، حکمت آموز است. «جَاءَهُمْ مِنَ الْأَنْبَاءِ ...»

حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ تأثیر نکردن تبلیغات دینی پیامبران در مردم، نشانه ی بد بودن مبلّغ یا ضعیف بودن مطلب نیست.

۵- خداوند اتمام حجت می کند، «حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ» ولی مردم هشدارها را نادیده

می گیرند. «فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ»

۶- اگر هوا و هوس ها بر انسان حاکم باشد، نه تبلیغ مستقیم پیامبر مؤثر است و نه تبلیغ غیرمستقیم او. «اتَّبِعُوا أَهْوَاءَهُمْ ... جَاءَهُمْ مِنَ الْأَلْبَاءِ مَا فِيهِ مُرْدَجَرٌ ... فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ»

۷- مرّی حکیم، هشدارهای خود را در لابلاي داستان های صحیح بیان می کند.

«انباء، حِكْمَهُ ، النُّذُرُ»

۸- پیام های قرآن، معقول و قابل شناخت است، نه دور از حیطه ی درک بشر.

«حِكْمَهُ بِالْعَهَّة»

۹- دلسوزی و مسئولیت، حدّ و حدودی دارد و گاهی اعراض لازم است. (بعد از نقل بیان حکمت و هشدارهای پی در پی در هدایت و تربیت، باید اعراض کرد). «فَتَوَلَّ عَنْهُمْ» سعدی گوید:

زمین شوره سنبل بر نیارد

در آن تخم عمل ضایع مگردان

۱۰- در قیامت، منادیانی هستند که مردم را به دوزخ فرامی خوانند. «يَدْعُ الدَّاعِ»

۱۱- صحنه های قیامت برای منحرفان و افرادی که پیامبر از آنان رویگردان شده، بسیار، ناخوشایند و غیرمنتظره است. «شَيْءٍ نُّكْرٍ»

خُشِعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ» (۷)

آنان در حالی که چشم هایشان (از ترس و وحشت) فرو افتاده، همچون ملخ های پراکنده، از قبرها خارج می شوند.

نکته ها:

«اجداث» جمع «جدث» به معنای قبر است.

فروافتادن چشم یا از شدت ترس است و یا شدت شرمساری که موجب ذلت و خواری می شود.

تشبیه مجرمان در قیامت به ملخ های پراکنده، بیانگر سردرگمی و حیرت زدگی آنان به هنگام خروج از قبرهاست.

پیام ها:

۱- حالات روحی و روانی انسان در جسم و ظاهر او اثر می گذارد. «خُشِعًا أَبْصَارُهُمْ»

۲- معاد، جسمانی است. «يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ»

۳- از شیوه های تربیت، استفاده از مثال و تمثیل است. «كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ» بهترین مثال ها، ملموس ترین آن ها است

مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمَ عَسِيرٍ (۸)

باگردن های کشیده، سراسیمه به سوی دعوت کننده می دونند. کفار می گویند: این روزی بسیار سخت است.

نکته ها:

«مُهْطِعِينَ» از «اهطاع» به معنای کشیدن سر به طرف بالا از روی نگرانی یا خیره نگاه کردن و یا به سرعت دویدن است.

کافران با انواع سختی ها در قیامت مواجه اند، از جمله:

سختی ناتوانی سختی طولانی بودن مدت

سختی تشنگی و گرسنگی سختی هم جواران نااهل

سختی رسوایی سختی حسرت ها

سختی حساب و کتاب سختی تحقیرها

سختی نداشتن شفیع سختی جدا شدن از خوبان

سختی نداشتن زاد و توشه سختی شکایات دیگران

در حالی که بر اهل ایمان، در آن روز نه خوف و ترسی از گذشته است و نه حزن و هراسی بر آینده. «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»

پیام ها:

۱- شتاب مردم در خروج از قبرها، برای اجابت منادی قیامت است. «مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ»

۲- حضور در عرصه ی قیامت، از طریق ندا و دعوت منادیانی خواهد بود. «إِلَى الدَّاعِ»

۳- قیامت، برای کفار سخت است نه مؤمنان. «يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِرٌ»

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمَ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَقَالُوا مَجْنُونٌ وَازْدُجِرَ ﴿٩﴾

پیش از این (کفار که پیامبر را تکذیب می کنند)، قوم نوح، بنده ی ما را تکذیب کردند، و (علاوه بر تکذیب) گفتند: او دیوانه است و از (راه صحیح) باز مانده است.

فَدَعَا رَبَّهُ أَنِّي مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ ﴿١٠﴾

پس نوح پروردگارش را (چنین) خواند که من مغلوب شده ام، پس (به دادم برس و) یاریم کن.

فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَرٍ ﴿١١﴾

پس ما درهای آسمان را با ریزش باران باز نمودیم.

نکته ها:

کلمه ی «فَانْتَصِرْ» به جای «فانصر» آمده است، یعنی خداوندا! برای دین خودت مرا یاری کن، نصرت من نصرت راه تو است. (۱)

«مُنْهَرٍ» از «همر» به معنای فرو ریختن اشک و آب است.

امام باقر علیه السلام فرمود: حضرت نوح نه صد و پنجاه سال آشکارا و پنهانی مردم را به راه راست دعوت کرد، ولی چون آنان را سرکش دید، دست به دعا برداشت و گفت: «رب انی مغلوب» (۲)

در تمام قرآن یک بار کلمه ی مغلوب به کار رفته که درباره ی حضرت نوح است، چنانکه در میان سلام های الهی بر انبیا نیز فقط یک سلام با جمله ی «فِي الْعَالَمِينَ» آمده که آن هم درباره ی حضرت نوح علیه السلام است. «سَلَامٌ عَلَيَّ نُوْحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (۳)

ص: ۳۴۹

۱- ۱. مفردات راغب.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

۳- ۳. صافات، ۷۹.

۱- خداوند از پیامبر اسلام دلجوئی می کند که نگران نباش، سایر انبیا نیز مشکلات تو را داشته اند. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ»

۲- مطالعه تاریخ گذشتگان، مایه دلگرمی صبر و مقاومت است. «كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ»

۳- آغاز شدن سخن الهی درباره ی اقوام نوح و عاد و ثمود و لوط با جمله ی «كَذَّبَتْ» ، نشانه ی خطر تکذیب است. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ... وَ كَذَّبَتْ عَادٌ ...

كَذَّبَتْ ثَمُودُ ... كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ که در آیات بعد خواهد آمد.

۴- مهم ترین ویژگی پیامبران، عبودیت و بندگی خدا بود. «عَبْدَنَا»

۵-خلافکاران، با تهمت و افترای به دیگران کار خود را توجیه می کنند. «فَكَذَّبُوا عَبْدَنَا وَ قَالُوا مَجْنُونٌ وَ اَزْدُجِرَ»

۶- انبیا در اوج گرفتاری به لطف الهی امیدوارند. «فَدَعَا رَبَّهُ»

۷- مغلوب و ضعیف بودن، نشانه ی باطل بودن نیست. اُنِّی مَغْلُوبٌ ...

۸-دعای انبیا مستجاب است. فَدَعَا ... فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ

۹- دعا و قطع امید از مردم، زمینه رهایی و استجاب دعا است. اُنِّی مَغْلُوبٌ ...

فَفَتَحْنَا اَبْوَابَ السَّمَاءِ

۱۰- عوامل طبیعی همچون یاران الهی هستند. «بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ»

۱۱- مظاهر رحمت، گاهی وسیله عذاب می شوند. «بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ»

وَ فَجَّرْنَا الْاَرْضَ عُيُونًا فَالْتَقَى الْمَاءُ عَلٰی اَمْرِ قَدْرِ (۱۲)

و از زمین چشمه هایی جوشانندیم، پس آب (زمین و آسمان) بر اساس امری که مقدر شده بود، به هم پیوستند.

وَ حَمَلْنَاہُ عَلٰی ذَاتِ الْاَواحِ وَ دُسرٍ (۱۳) تَجْرِیْ بِاَعْمِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ کُفِرًا (۱۴)

و نوح را بر (کشتی ای که) دارای تخته ها و میخ ها بود، سوار کردیم. کشتی (حامل نوح و پیروانش) زیر نظر ما به حرکت در آمد. (این امر) پاداش پیامبری بود که مورد تکذیب و کفر قرار گرفت.

وَ لَقَدْ تَرَكْنَاهَا آیَةً فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ (۱۵) فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرٍ (۱۶)

و همانا ما کشتی را به عنوان نشانه باقی گذاشتیم، پس آیا پند گیرنده ای هست؟ پس عذاب و هشدار من چگونه است؟

نکته ها:

«دُسَيْرٍ» جمع «دسار» به معنای میخ است و «نُذْرٍ» جمع «نذیر» است، ولی در این گونه موارد به معنای هشدار است، نه هشدار دهنده.

(۱)

کشتی نوح دارای خصوصیات بود از جمله:

الف) ساخت آن به فرمان الهی بود. «اصْنَعِ الْفُلْكَ»

ب) سازنده ی آن پیامبر خدا بود.

ج) محل ساخت کشتی، در بیابان خشک و دور از دریا و به گفته ی روایات، مسجد کوفه بود که این، تمسخر کافران را به دنبال داشت.

د) از تمام نژادهای حیوان نر و ماده در آن سوار شدند.

ه) حرکت آن زیر نظر خدا بود. «تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا»

و) موج هایی به اندازه ی کوه ها در مسیرش بود. «فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ» (۲)

ز) تمام مؤمنان زمین بر آن سوار شدند.

ح) تنها وسیله ی امن و نجات بود.

با همه این خصوصیات که برای کشتی نوح بیان شده است، خداوند به جای کلمه «سفینه» و کشتی می فرماید: «الْوَاحِ وَ دُسَيْرٍ» یعنی یک مشت تخته و میخ. شاید این

ص: ۳۵۰

۱-۱. لسان العرب.

۲-۲. هود، ۴۲.

کوچک نمایی به خاطر آن است که نجات نوح منسوب به اراده او باشد، نه عظمت کشتی.

در آیه ۱۵، تخته و میخ که وسیله نجات پیامبری بوده است، به عنوان آیه ی الهی معرفی شده است، آیا قبور کسانی که خود سبب نجات بوده اند، آیه الهی نیست؟ ذَاتِ الْوَاحِ وَ دُسْرٍ ... تَرَ كُنَاهَا آيَةً ...

پیام ها:

۱- جوشش چشمه ها و جریان آب ها، با اراده ی الهی است. «وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا»

۲- همین که اراده ی خداوند بر کاری تعلق گرفت، آسمان و زمین همکاری می کنند. «فَالْتَقَى الْمَاءُ»

۳- قهر الهی و هماهنگی عوامل طبیعی در آسمان و زمین برای عذاب، حساب و کتاب دارد. «أَمْرٌ قَدْ قُدِرَ»

۴- اگر ما بنده ی خالص خدا شویم، خداوند همه چیز ما را تأمین می کند. «عَبَدْنَا - فَفَتَحْنَا - فَجَرْنَا - حَمَلْنَا»

۵- مسیر کارهای الهی از طریق ابزارهای مادی و تلاش های انسانی است.

«حَمَلْنَاهُ عَلَيَّ ذَاتِ الْوَاحِ وَ دُسْرٍ» تخته و میخ زیاد است، لیکن اراده خداست که این تخته ها و میخ ها را وسیله نجات پیامبر خود و مؤمنان قرار می دهد.

۶- نه فقط ساخت کشتی نوح، بلکه مسیر حرکت آن زیر نظر خداوند بوده است.

(در جایی دیگر می فرماید: «اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا» (۱) و در اینجا می فرماید:

«تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا»)

۷- انبیا نعمتی هستند که نباید کفران شوند و اگر کفران شدند خداوند، کافران را کیفر می دهد و به انبیا پاداش می دهد.

«جَزَاءٌ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا»

۸- همه ی کیفرها در قیامت واقع نمی شود. «جَزَاءٌ لِمَنْ كَانَ كُفْرًا»

۹- کشتی نوح در طول تاریخ ماندنی است. «تَرَ كُنَاهَا آيَةً» (چنانکه بدن فرعون در

ص: ۳۵۲

طول تاریخ نشانه است. «فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً» (۱)

۱۰- حفظ آثار باستانی که یادآور عوامل پیشرفت یا سقوط ملت هاست، لازم است. «تَرَكَنَّهَا آيَةً»

۱۱- کاری که با اراده ی الهی و به دست اولیای خدا انجام گیرد، مبارک است.

(کشتی نوح در آن زمان مؤمنان را نجات داد، نسل تمام حیوانات را حفظ کرد و برای تاریخ درس و یادگار شد.) «تَرَكَنَّهَا آيَةً»

۱۲- باید به آیات الهی با دقت و بصیرت نگاه کرد. «تَرَكَنَّهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»

۱۳- برای هدایت شدن انسان، تنها عوامل خارجی کافی نیست، ظرفیت و روحیه ی پندپذیری لازم است. «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»

۱۴- عذاب اقوام گذشته، باید مایه ی هشدار برای آیندگان باشد. «عَذَابِي وَ نُذُرٍ»

۱۵- عذاب و قهر خدا، پس از هشدارهای متعدّد است. «عَذَابِي وَ نُذُرٍ»

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۷)

و همانا ما قرآن را برای تذکر (و پندپذیری)، آسان ساختیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

قرآن از ابعاد گوناگونی آسان است، از جهت لفظ که تلاوت آن را آسان و در عین حال زیبا کرده است؛ محتوی که شامل داستان و مثال های بسیاری است و همچنین مطابقت با فطرت بشری که پذیرش مطالب آن را آسان می کند.

این آیه در این سوره، چهار بار تکرار شده است: در آیات ۱۷، ۲۲، ۳۲ و ۴۰.

با این که قرآن آسان است، «يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ» ولی مشابه آن را نمی توان آورد، گرچه همه آفرینش دست به دست هم دهند. «الَّذِينَ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ ...» (۲)

ص: ۳۵۳

۱- ۱. یونس، ۹۲.

۲- ۲. اسراء، ۸۸.

- ۱- وظیفه هدایتگران، آسان گوئی است. «یَسْرُنَا»
 - ۲- قرآن، آسان است ولی سست نیست. (در چند آیه قبل خواندیم که آیات قرآن «حِكْمَةٌ بَالِغَةٌ»، یعنی سخنان محکم و استوار است.) «یَسْرُنَا الْقُرْآنَ»
 - ۳- رسالت قرآن بیدارگری است. «الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ»
 - ۴- هر چه آسان تر بگوییم، مخاطب بیشتری خواهیم داشت. یَسْرُنَا ... فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ
 - ۵- هم نسبت به آیات تکوینی باید متذکر شد «تَرَكَنَّهَا آيَةٌ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ» و هم نسبت به آیات تشریحی. «یَسْرُنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»
 - ۶- هر کسی لیاقت بهره گیری از قرآن را ندارد، بهره گرفتن مخصوص اهل ذکر است نه اهل غفلت. «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»
 - ۷- همیشه وجود زمینه‌ی مناسب، شرط پذیرش نیست. گاهی همه‌ی شرایط فراهم است ولی انسان به خاطر لجاجت و هوی پرستی متذکر نمی‌شود. «فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ»
كَذَّبَتْ عَادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿١٨﴾
- قوم عاد (پیامبر خود را) تکذیب کردند، پس عذاب و هشدار من چگونه بود؟
- إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ ﴿١٩﴾
- ما بر آنان در روز شوم، دنباله دار تند بادی سخت و سرد فرستادیم.
- تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ ﴿٢٠﴾ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿٢١﴾
- (تندبادی که) مردم را همچون تنه‌های درخت خرما ی ریشه کن شده از جا برمی‌کند. پس عذاب و هشدار من چگونه بود؟

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٢٢﴾

و همانا ما قرآن را برای پندپذیری آسان نمودیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

مراد از «يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ» آن است که این تندباد در چند روز پی در پی بوده است، چنانکه در سوره ی فصلت آیه ی ۱۶ می فرماید: باد را در چند روز شوم بر آنان وزانیدیم. پس مراد از «مُسْتَمِرٍّ» در این آیه، یعنی روزهای پیوسته و دنباله دار. در آیه ۷ سوره حاقه، این ایام شوم هفت شب و هشت روز بیان شده است: «سَبْعَ لَيَالٍ وَ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ»

«مُنْفَعِرٍ» از «قعر» به معنای ریشه کن شده است. «أَعْجَازُ» جمع «عجز» به معنای قسمت عقب یا پایین و تنه است.

بدی یا خوبی زمان، یا به خاطر حوادث خوب و بدی است که در آن ها واقع می شود و یا در جوهر زمان نحسی، یا خیری است که ما از آن خبر نداریم.

پیام ها:

۱- قوم عاد از هلاکت قوم نوح عبرت نگرفتند. كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ... كَذَّبَتْ عَادٌ

۲- سیمای قوم عاد، تکذیب و انکار است. «كَذَّبَتْ عَادٌ»

۳- میان انذار و عذاب رابطه است. (ابتدا انذار و اگر اثر نکرد عذاب) «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي»

۴- در تاریخ و سرنوشت ملت ها تفکر کنید. فَكَيْفَ كَانَ ...

۵- نتیجه ی تکذیب، قهر الهی است. كَذَّبَتْ ... عَذَابِي

۶- عوامل طبیعی مثل باد می توانند وسیله ی کیفر مردم باشند. كَذَّبَتْ عَادٌ ... رِيحًا صَرْصَرًا

۷- زمان ها یکسان نیستند. (بعضی زمان ها مبارک اند، همچون شب قدر، «لَيْلَةُ مُبَارَكَةٍ» و برخی شوم و نحس). «يَوْمِ نَحْسٍ»

۸- یا اراده ی خداوند باد هم می تواند عامل رویش باشد، «أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ» (۱) و هم می تواند عامل ریزش باشد. «تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ»

۹- بشر، هر که باشد، در برابر قهر الهی خار و خسی بیش نیست. تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ ...

۱۰- قوم عاد، مردمی تنومند و قوی بودند که از بن ریشه کن شدند. «كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ»

۱۱- در تربیت، تکرار برخی مطالب ضروری است. جمله ی «فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذُرِي» تکرار شده است.

۱۲- در نقل تاریخ، هدف اصلی (عبرت گرفتن) فراموش نشود. (بعد از بیان هر بخش، نقطه اصلی تکرار شده است) «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (۲۳) فَقَالُوا أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذًا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ (۲۴)

قوم ثمود، هشدار دهندگان را تکذیب کردند. پس گفتند: آیا از میان خود، از انسانی تک و تنها پیروی کنیم؟ در این صورت ما در گمراهی و جنونی عمیق خواهیم بود.

أَلْقَى الذُّكْرُ عَلَيْهِ مِنْ بَيْنِنَا بَلٌّ هُوَ كَذَابٌ أَشْرٌ (۲۵) سَيَعْلَمُونَ غَدًا مِنَ الْكَذَابِ الْأَشْرِ (۲۶)

آیا از میان ما تنها بر او وحی نازل شده است؟ بلکه او بسیار دروغگو و خودخواه است. در آینده خواهند دانست که دروغگو و خودخواه کیست.

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةَ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَبِعْهُمْ وَ اصْطَبِرْ (۲۷)

ص: ۳۵۶

همانا ما فرستادگان شتر ماده ایم برای آنان(و به حضرت صالح گفتیم): پس مراقب(پایان) کار آنان باش و شکیبایی پیشه کن.

نکته ها:

«سُعْرٌ» هم جمع «سعیر» به معنای آتش گذاخته است و هم جمع «سُعْرٌ» به معنای جنون.

«أَشْرٌ» به کسی گفته می شود که شیفته ی خود باشد.

در آیه ۲۴، کفار به انبیا می گویند: اگر ما تابع شما باشیم، در گمراهی و دوزخ یا جنون خواهیم بود! ولی در آیه ۴۷ می خوانیم:
«إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ» تبهکاران در گمراهی و دوزخند.

قوم ثمود، از حضرت صالح خواستند که از دل کوه شتری را به عنوان معجزه خارج کند و او این کار را کرد، ولی مردم این شتر الهی را کشتند.

کفار، در برابر پیامبران چند بهانه داشتند و می گفتند:

الف) او بشری مثل ماست.

ب) او یک نفر از میان خود ماست.

ج) تعداد ما زیاد است و پیروی یک جمعیت از فردی که مثل خود و ماست، سزاوار نیست.

«أَبَشَرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ»

اما هیچ یک از این بهانه ها منطقی نیست، زیرا:

اولاً: بشر بودن، نقطه ی قوت پیامبران است تا بتوانند الگوی دیگر افراد بشر باشند.

ثانیاً: تمام انبیا یک نفر بودند و در طول تاریخ افرادی که یک تنه قیام کردند و طرح اصلاحی داشتند کم نبودند.

ثالثاً: اصل، پیروی از حق است، نه تعداد پیروان یا رهبران.

پیام ها:

۱- کار قوم ثمود، تکذیب های پی در پی بود. «كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ»

۲- کفار در برابر پیامبران، منطقی و استدلال ندارند. می گویند: چرا او پیامبر شد و ما نشدیم؟ «أَبَشَرًا مِنَّا...»

۳- زندگی انبیا عادی و در میان مردم بوده است. «أَبَشَرًا مِنَّا»

۴- گاهی انسان چنان سقوط می کند که فردی معصوم را به پیامبری نمی پذیرد،

ص: ۳۵۷

پس آنان رفیقشان را صدا کردند، پس پذیرفت، دست به کار شد و شتر را از پای در آورد. پس (بنگر) که عذاب و هشدار من چگونه بود؟

إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً وَاحِدَةً فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ ﴿٣١﴾

(به کیفر این جنایت) ما صیحه (و صاعقه ای مرگبار) را فرو فرستادیم، پس آنان مثل گیاه خشک و خرد شده ای گشتند که صاحب چهارپایان در آغل می ریزد.

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ ﴿٣٢﴾

و البته ما قرآن را برای پند گرفتن، آسان قرار دادیم، پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

تقسیم آب میان مردم و شتر، یک آزمایش مهم الهی بود که مردم باید این قانون را مراعات کرده و فقط روزی که حق بهره گیری از آب را دارند، سر آب حاضر شوند.

در آیه ی ۱۵۵ سوره شعراء می خوانیم که حضرت صالح فرمود: یک روز آب قریه برای ناچه و یک روز برای شما. «لَهَا شَرِبٌ وَ لَكُمْ شَرِبٌ يَوْمٍ مَعْلُومٍ»

«شَرِبٌ» به معنای قسمت و نصیب است که در مورد سهم آب گفته می شود.

«تعاطی» به معنای برگرفتن چیزی یا انجام دادن کاری است که سزاوار نیست و جرأت می خواهد. چون کلمه «تعاطی» در قالب تفاعل است، گویا میان قوم ثمود و قاتل شتر مبادله و تفاهمی صورت گرفته است. «عقر» به معنای از پای در آوردن ناچه است.

«هشیم» به معنای گیاه خشک و خرد شده است. «محتظر» کسی است که برای چهار پایان خود گیاهان خشک را جمع آوری می کند.

با اینکه کشنده ناچه یک نفر بیشتر نبوده، ولی در آیات دیگر قرآن به همه مردم نسبت داده است، «فَعَقَرُواهَا» (۱) یا «فَعَقَرُوا النَّاقَةَ» (۲) که به فرموده روایات به دلیل هم فکری و رضایت دیگران بر کار قاتل بوده و این گناه به حساب آنان نیز محاسبه می شود.

(۳)

ص: ۳۵۹

۱-۱. شعراء، ۱۵۷؛ شمس، ۱۴.

۲-۲. اعراف، ۷۷.

۳-۳. وسائل، ج ۱۱، ص ۴۰۹.

۱- گاهی امتحان با جیره بندی آب است که به دستور پیامبر جیره بندی می شود.

«أَنَّ الْمَاءَ قِسْمَةٌ»

۲- افراد نااهل اگر خود نتوانند کاری انجام دهند، از کسانی که جرأت فساد دارند دعوت می کنند. «فَنَادُوا صَاحِبَهُمْ»

۳- قداست شکنی، جرأت لازم دارد. «صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطَى»

۴- افراد شرور، آماده ی ایجاد شر هستند و فرصت سوزی نمی کنند. فَنَادُوا ...

فَعَقَرَ

۵- اگر از نعمتی که فرستاده شد قدردانی نکنیم، «مُرْسِلُوا النَّاقَةَ» عذاب، فرستاده می شود. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً»

۶- در نقل مطالب تاریخی قرآن، زمان و مکان و شخص مهم نیست، انگیزه و نتیجه مطرح است. (در این آیات، نه نام کسی که ناقه را کشت برده شده و نه زمان و مکان حادثه مشخص شده است).

۷- گرچه قاتل یکی بود ولی به خاطر رضایت دیگران به کار او، همه نابود شدند.

فَعَقَرَ ... أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ صَيْحَةً

۸- با اراده ی خداوند یک امت با یک صیحه محو می شوند. «صَيْحَةً وَاحِدَةً»

۹- گاهی یک امت به خاطر یک نافرمانی و جسارت نابود می شوند. «فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ»

۱۰- قهر الهی، افراد تنومند و غول پیکر را همچون گیاه خرد شده می کند. «كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ»

۱۱- قرآن، بهترین و صحیح ترین تاریخ ها و عبرت ها را به راحتی در اختیار همگان قرار می دهد. «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا»

كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ ﴿٣٣﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّيْنَاهُمْ بِسِحْرِ ﴿٣٤﴾

قوم لوط نیز هشدار دهندگان را تکذیب کردند. ما نیز بر آنان بادی همراه با سنگ فرو فرستادیم و فقط خانواده لوط را در سحرگاه نجاتشان دادیم.

نِعْمَةٌ مِّنْ عِنْدِنَا كَذَلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ ﴿٣٥﴾ وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتْنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ ﴿٣٦﴾

(این نجات) نعمتی از طرف ما بود، ما این گونه هر که را شکر کند، پاداش می دهیم.

لوط، مردم را از قهر ما هشدار داده بود، اما در هشدارها جدل و ستیزه کردند.

وَ لَقَدْ رَاوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿٣٧﴾

و قوم لوط برای (سوء قصد به) مهمانان او به مراوده و گفتگو پرداختند، پس ما چشم آنان را نابینا کردیم، پس بچشید عذاب من و هشدار مرا.

وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ ﴿٣٨﴾ فَذُوقُوا عَذَابِي وَ نُذُرِ ﴿٣٩﴾

و صبحگاهان عذابی پایدار به سراغشان آمد. پس بچشید عذاب من و هشدارم را.

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُّدَكِّرٍ ﴿٤٠﴾

همانا ما قرآن را برای پند گرفتن، آسان ساختیم پس آیا پندپذیری هست؟

نکته ها:

«نُذُرٍ» جمع «نذیر» هم به معنای انذار دهنده است و هم به معنای انذار، «حاصب» به معنای تندبادی است که سنگریزه ها و شن ها را حرکت می دهد.

«بطش» به معنای گرفتن با قهر و قدرت است. «طمس» یعنی محو کردن و از بین بردن و «تماروا» به معنای به مجادله گرفتن است.

به نظر می رسد کسانی که به مهمانان حضرت لوط سوء قصد داشتند، ابتدا کور شدند و سپس با زیر و رو شدن منطقه نابود گشتند. چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: همین که قوم لوط وارد خانه آن حضرت شدند، جبرئیل با اشاره آنان را کور کرد. (۱)

در ماجرای قوم لوط، چهار مرتبه کلمه ی «نُذِر» و سه بار کلمه ی «عَذَابٌ» مطرح شده که نشانه ی اهمیت هشدار نسبت به عملکرد قوم لوط است.

پیام ها:

۱- گویی خداوند به پیامبر می فرماید: نگران نباش که همواره پیامبران خدا مورد تکذیب ناهلان قرار می گرفتند. «كَذَّبَتْ قَوْمٌ لُوطًا»

۲- گرچه هر یک از قوم عاد و ثمود و لوط و نوح ویژگی هایی داشتند، ولی همه ی آنان در تکذیب پیامبرشان مشترک بودند. كَذَّبَتْ ... كَذَّبَتْ ... كَذَّبَتْ

۳- تکذیب یک پیامبر، به منزله ی تکذیب همه ی انبیا است. كَذَّبَتْ ... بِالنُّذُرِ

۴- دست خداوند برای انواع عذاب ها باز است. «بِمَاءٍ مِنْهُمْ - رِيحًا صَرْصَرًا صَيْحَةً وَاحِدَةً - حَاصِبًا»

۵- در موارد متعدّد، خداوند مؤمنان را نجات می دهد. «نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحْرِ»

۶- به هنگام نزول عذاب، تر و خشک با هم نمی سوزد. «أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ حَاصِبًا إِلَّا آلَ لُوطٍ نَّجَّيْنَاهُمْ بِسَحْرِ»

۷- نعمت، تنها امور مادی نیست، نجات از عذاب، از بزرگترین نعمت ها است.

«نِعْمَةٌ مِنْ عِنْدِنَا»

۸- ایمان به پیامبران، شکر الهی و مایه نجات است. «كَذَلِكَ نَجِّزِي مَنْ شَكَرَ»

۹- خداوند اول تمام حجّت و سپس عذاب می کند. «وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا»

۱۰- گرچه کار انبیا هم بشارت است و هم هشدار، ولی هشدار آنان به دلیل سرمستی و غفلت مردم بیشتر است. «أَنْذَرَهُمْ»

ص: ۳۶۲

۱۱- ایجاد تردید در حق و حقیقت، به منزله تکذیب آن است. كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ ...

فَتَمَارَوْا بِالنُّذْرِ

۱۲- آلودگی و فساد مرز نمی شناسد. (با این که قوم لوط در مجالس علنی کار خلاف انجام می دادند و مانعی برای خود نمی دیدند، ولی باز هم دست از سر مهمانان خانه پیامبر بر نداشتند.) «رَأَوْدُوهُ عَنِ ضَيْفِهِ»

۱۳- همین که جرم سنگین شد، مهلت جایز نیست. «رَأَوْدُوهُ عَنِ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنَا»

۱۴- چشمی که به مهمانان معصوم، آن هم در خانه ی پیامبر نظر سوء دارد، کور باد. «فَطَمَسْنَا أَعْيُنَهُمْ»

۱۵- قهر و عذاب الهی، قابل خنثی شدن نیست. «عَذَابٌ مُسْتَقَرٌّ»

۱۶- یکی از روش های تربیتی قرآن، نقل داستان های پندآموز است. «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ»

۱۷- خواندن قرآن کافی نیست، باید پند گرفت. «فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ»

وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذْرُ «۴۱» كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاَهُمْ أَخَذَ عَزِيزٍ مُّقْتَدِرٍ «۴۲»

و همانا هشدار دهندگان به سراغ فرعونیان آمدند. (اما آنان) همه ی معجزات ما را تکذیب کردند، پس ما آنان را همچون گرفتن مقتدری نفوذناپذیر (به قهر) گرفتیم.

أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أَوْلَائِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ فِي الزُّبُرِ «۴۳» أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنتَصِرُونَ «۴۴»

آیا کافران شما از آنان بهترند (تا ما آنان را به قهر نگیریم) یا برای شما امان نامه ای در کتاب های آسمانی است؟ یا می گویند: ما همگی پشتیبان یکدیگریم (و قدرتی ما را نخواهد شکست)؟

سَيَهْرَمُ الْجَمْعُ وَيُولُونَ الدُّبُرَ ﴿٤٥﴾ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَذْهَبِي وَأَمْرٌ ﴿٤٦﴾

در آینده ی نزدیکی، جمع آنان در هم شکسته خواهد شد و همه (به یکدیگر) پشت خواهند کرد. آری، قیامت و عداگاه آنان است و آن روز، سخت تر و تلخ تر است.

نکته ها:

«سَيَهْرَمُ» از «هزم» به معنای فشار دادن به جسم خشک است به گونه ای که متلاشی شود.

«أَذْهَبِي» به معنای مصیبت بزرگ تر است.

در اقوام نوح و عاد و ثمود و لوط، تنها تکذیب اندازها بود ولی در مورد فرعونیان تکذیب آیات و معجزات نیز مطرح است.

این پنجمین و آخرین گروه کفار است که این سوره از آنان نام برده است.

عوامل غرور چند چیز است:

الف) انسان احساس کند کمال یا ارزشی ویژه دارد و از دیگران بهتر است. «أَكْفَارُكُمْ خَيْرٌ»

ب) خیال کند از خدا امان نامه دارد و از عذاب مصون است. «أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ»

ج) به یاران و هم فکران خود توکل داشته باشد. «أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرُونَ»

پیام ها:

۱- کسی که هم فکر یا مطیع کسی باشد، از او محسوب می شود. «آل فِرْعَوْنَ»

۲- نظام اجتماعی در زمان فرعون، فرد محوری و استبدادی بود و همه به یک شخص منسوب بودند، «آل فِرْعَوْنَ» ولی در دیگر اقوام، نظام قبیله ای و قومی حاکم بود. قَوْمٌ نُوحٍ ... قَوْمٌ لُوطٍ

۳- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. جَاءَ ... النَّذِيرُ

۴- در نظام فرعون، انبیا، معجزات آنها و هشدارهای الهی هم مورد تکذیب قرار گرفتند. «كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا»

۵- سرنوشت بشر به دست خود اوست. كَذَّبُوا ... فَأَخَذْنَاهُمْ

۶- اگر انسان تمام راه های حق را به روی خود مسدود کند، قهر الهی فرامی رسد.

«كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كُلِّهَا فَأَخَذْنَاهُمْ»

۷- با کسانی چون فرعون که اظهار اقتدار می کنند، باید مقتدرانه برخورد کرد.

«أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۸- همه ی قدرت ها رو به زوال و شکست است، تنها قدرت نفوذناپذیر، قدرت اوست. «عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۹- قهر الهی همراه با قدرت و صلابت است. «أَخَذَ عَزِيزٌ مُّقْتَدِرٌ»

۱۰- قهر الهی بر اساس کفر و لجاجت و تکذیب است و کفار هر عصر هیچ امتیازی نسبت به پیشینیان خود ندارند. أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ ...

۱۱- در شیوه ی تبلیغ، به نحوی استدلال کنید که تمام راه ها و فرضیه های دشمن را از دست او بگیرید. أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ ... أَمْ لَكُمْ بَرَاءَةٌ ... أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُّنتَصِرُونَ

۱۲- در شیوه ی ارشاد قرآن، تاریخ، تهدید، استدلال و اعتقاد به هم پیچیده است.

تاریخ: جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ ...، تهدید: أَخَذَ عَزِيزٌ ... سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ ...، استدلال:

أَكُفَّارُكُمْ ... أَمْ ... أَمْ ...، اعتقاد: «السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرٌ»

۱۳- ابهت دشمن را بشکنید، کفار تنها ملاک های مادی را به حساب می آورند و از قدرت های غیبی و الهی غافلند. نَحْنُ جَمِيعٌ مُّنتَصِرُونَ ... سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ

۱۴- با دشمن مغرور، قاطعانه برخورد کنید. «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ»

۱۵- عنصر کفر و تکذیب، در هر جمعیتی وسیله ی پراکندگی است. سَيُهْزَمُ ...

يُوَلُّونَ الدُّبُرَ

۱۶- اگر کفار به جمعیت خود می نازند، بدانند که پراکنده می شوند، «سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ» و اگر به حمایت از یکدیگر دل خوش دارند، بدانند که همه فرار خواهند کرد. «يُوَلُّونَ الدُّبُرَ»

۱۷- برای کافران، علاوه بر قلع و قمع دنیوی، قهر اخروی نیز در پیش است. «بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ»

۱۸- سخت ترین مصیبت های دنیوی، نسبت به مصیبت ها و تلخی های آخرت چیزی نیست. «وَالسَّاعَةُ أَذْهَبٌ وَأَمْرٌ»

۱۹- شکست دنیوی کفار، مقدمه عذاب سخت تر آخرت است. سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ ...

السَّاعَةُ أَذْهَبٌ وَأَمْرٌ

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ (۴۷) يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَىٰ وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (۴۸) إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ (۴۹)

همانا مجرمان در گمراهی و (آتش و) جنونند. روزی که به رو در آتش کشیده شوند (و به آنان گفته شود): تماس جهنم (و آتش دوزخ) را بچشید.

همانا ما هر چیز را به اندازه ی معینی آفریده ایم.

وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَفَحَ بِالْبَصْرِ (۵۰)

و فرمان ما جز یک فرمان نیست (آن هم بسیار سریع) مانند یک چشم برهم زدن.

نکته ها:

«سُعْرٍ» هم می تواند جمع «سعیر» (آتش برافروخته) و هم جمع «سُعْرٍ» (جنون) باشد.

«يُسْحَبُونَ» به معنای کشیده شدن و «سحاب» ابری است که باد آن را می کشاند. «سَقَرَ» یعنی دوزخ و در اصل سوختن پوست بر اثر حرارت است و «لمح» درخشیدن برق است.

در حدیثی ذیل آیه «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» می خوانیم که حضرت علی علیه السلام فرمود:

خداوند می فرماید: ما هر چیزی را برای اهل دوزخ به اندازه اعمالشان خلق نمودیم. (۱)

پیام ها:

۱- مجرمان در قیامت، سردرگم و متحیر و گرفتار آتش هستند. «فِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ» (بنابراین که «سُعْرٍ» معنای آتش برافروخته باشد).

ص: ۳۶۶

۲- انسانی که با انتخاب بد، خود را دوزخی می کند، بی عقل است. «فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ» (بنابراین این که معنای «سُعُرٍ» جنون باشد).

۳- انکار و تکذیب دین الهی بارزترین جرم است. إِنَّ الْمُجْرِمِينَ ...

۴- مغروران دنیا، خوارشدگان قیامت هستند. نَحْنُ جَمِيعٌ مُتْتَصِرٌ ... يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلَى وُجُوهِهِمْ

۵- هستی دارای هدف و حساب و کتاب دقیق است. «كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»

۶- هر یک از پیدایش اقوام و فرستادن انبیا و کیفر و پاداش انسان ها، در چارچوب مقررات و نظامی خاص صورت می گیرد. «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ»

۷- کارهای الهی هم حساب شده و حکیمانه است و هم با سرعت انجام می گیرد.

بِقَدَرٍ ... كَلَّمَحٍ بِالْبَصْرِ

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ «۵۱»

و همانا ما کسانی را که مانند شما بودند هلاک کردیم، پس آیا پندپذیری هست؟

وَ كُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ «۵۲» وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ «۵۳»

و هر چیزی که انجام داده اند، در نامه های اعمالشان ثبت است. و هر کوچک و بزرگی نوشته شده است.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ «۵۴» فِي مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ «۵۵»

همانا پرهیزکاران در باغ ها و (کنار) جوی ها هستند. در جایگاهی راستین، نزد فرمانروایی مقتدر.

نکته ها:

«اشیاء» به معنای امثال و هم فکران، پیروان و هم مسلکان است. «زبر» جمع «زبور» به

معنای کتاب است و «مُسْتَطَرٌّ» یعنی مکتوب، ردیف شده و به صف درآمده.

این سوره با انذار و هشدار آغاز شد و با بشارت به پایان می رسد.

پیام ها:

۱- سنّت خداوند در عذاب کافران هم فکر، یکسان است. «أَهْلَكْنَا أَشْيَاءَكُمْ»

۲- تهدید الهی را جدی بگیریم.

۳- از تاریخ عبرت بگیرید. «فَهَلْ مِنْ مُدْكِرٍ»

۴- هیچ عملی محو نمی شود. «فِي الزُّبُرِ»

۵- ثبت اعمال، مایه ی دلگرمی متّین، دلهره ی مجرمان و بازدارنده انسان از کفر و گناه است. «فِي الزُّبُرِ وَ كُلِّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ»

۷- اعمال ثبت شده در کتاب، منظم است. «مُسْتَطَرٌّ»

۸- محاکمه ی مردم در قیامت، براساس مدارک مکتوب است. «كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌّ»

۹- متّین، هم از نظر مادی کامیاب خواهند شد، «فِي جَنّاتٍ وَ نَهْرٍ» و هم از نظر معنوی. «فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ»

۱۰- خداوند، هم در قهر مقتدر است، «أَخَذَ عَزِيْزٍ مُّقْتَدِرٍ» هم در مهر.

«فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِيكٍ مُّقْتَدِرٍ»

۱۱- بهشت، سراسر صداقت است و ذره ای دغل بازی در آن راه ندارد.

«مَقْعَدٍ صِدْقٍ»

«وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ»

این سوره هفتاد و هشت آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

نام سوره برگرفته از آیه اول است و «الرّحمن» همچون «اللّه» از نام‌ها و صفات مخصوص خداوند می‌باشد.

امام کاظم علیه السلام فرمود: هر چیزی عروسی دارد و عروس قرآن، سوره الرّحمن است. (۱)

در این سوره، آیه ی «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» سی و سه مرتبه تکرار شده که بیشترین تکرار در کل قرآن است. جالب آنکه این آیه تکراری، هم انسان‌ها را مورد خطاب قرار داده و هم جنیان را، که کدام یک از نعمت‌های بی‌شمار الهی را تکذیب می‌کنید؟

در سوره قبل، هشدار تکرار شده بود: «عَذَابِي وَ نُذُرِي»، در این سوره نعمت‌ها تکرار می‌شود. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا ...

سوره قبل با قیامت شروع و با قدرت الهی تمام شد: اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ ... مَلِيكَ مُقْتَدِرٍ ولى این سوره با رحمت شروع و با اکرام الهی پایان می‌پذیرد. اَلرَّحْمٰنُ ...

ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

ص: ۳۷۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

الرَّحْمَنُ ﴿١﴾ عَلَّمَ الْقُرْآنَ ﴿٢﴾

خداوند رحمان، قرآن را آموخت.

نکته ها:

خداوند، رحمان است. «الرَّحْمَنُ»

پیامبرش، مایه ی رحمت است. «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ» (١)

قرآنش نیز رحمت است. «وَرَحْمَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ» (٢)

«رحمن» نام مخصوص خداوند است که ۱۶۹ بار در قرآن آمده و ۱۱۴ مرتبه در هر «بِسْمِ اللَّهِ» تکرار شده است.

در مواردی از قرآن، کلمه «الرَّحْمَنُ» به جای «الله» بکار رفته است:

«قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا»

(٣)

؛ «قَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا» (٤)

«أَنَا كُمْ عَذَابُ اللَّهِ»

(٥)

؛ «يَمَسُّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ» (٦)

«قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ»

(٧)

در آیین سخنوری و نگارش، سر فصل سخن، نشانه و نمودار تمام سخن است. در اینجا نیز چون سوره نگاهمی به نعمت های الهی دارد، در آغاز آن «الرَّحْمَنُ» آمده است.

١-١. انبياء، ١٠٧.

٢-٢. اسراء، ٨٢.

٣-٣. بقره، ١١٦.

٤-٤. مريم، ٨٨.

٥-٥. انعام، ٤٧.

٦-٦. مريم، ٤٥.

٧-٧. اسراء، ١١٠.

قرآن، باید محور امور باشد. در سوره قبل (قمر)، بارها آسان بودن قرآن مطرح شد: «لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ» در این سوره خدا، اولین معلم آن معرفی می شود. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

علمی جلوه ی رحمت است که آموزش خدا باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ»

علمی جلوه ی رحمت است که جامع باشد. «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۱)

علمی جلوه ی رحمت است که پاداشی از ما نخواهد و بر اساس رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ»

علمی جلوه ی رحمت است که در هر زمان کاربرد داشته باشد.

علمی جلوه ی رحمت است که بصیرت آفرین و تقوا آفرین باشد.

علمی جلوه ی رحمت است که سعادت فرد و جامعه و این جهان و آن جهان را تأمین کند.

تعلیم قرآن توسط خداوند «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»، یعنی:

تعلیم حق. «نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ» (۲)

تعلیم داوری. «أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ» (۳)

تعلیم آنچه فراگیری آن از راه های عادی ممکن نیست. «وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ» (۴)

تعلیم برهان. «قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ» (۵)

تعلیم عمل صالح. «وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ ... إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُضْلِحِينَ» (۶)

تعلیم موعظه، شفای دل، هدایت و رحمت. «قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ» (۷)

تعلیم غیب. «ذَلِكَ مِنَ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ» (۸)

تعلیم بهترین داستان ها. «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» (۹)

تعلیم شناخت حقایق. «تَبَيَّنَا لِكُلِّ شَيْءٍ» (۱۰)

تعلیم برترین ها. «وَ لَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَ أَحْسَنَ تَفْسِيرًا» (۱۱)

- ١-١. نحل، ٨٩.
- ٢-٢. آل عمران، ٣.
- ٣-٣. نساء، ١٠٥.
- ٤-٤. نساء، ١١٣.
- ٥-٥. نساء، ١٧٤.
- ٦-٦. اعراف، ١٧٠.
- ٧-٧. يونس، ٥٧.
- ٨-٨. يوسف، ١٠٢.
- ٩-٩. يوسف، ٣.
- ١٠-١٠. نحل، ٨٩.
- ١١-١١. فرقان، ٣٣.

تعلیم میزان شناخت حق از باطل. «أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ» (۱)

تعلیم سالم ترین سخن. «لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ» (۲)

تعلیم موعظه. «فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ» (۳)

تعلیم رشد. «يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ» (۴)

تعلیم کتابی که بقای آن بیمه شده است. «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» (۵)

سرچشمه قرآن:

قدرت و عظمت: «تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَى» (۶)

عزت و حکمت: «تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ» (۷)

لطف و رحمت: «تَنْزِيلٌ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» (۸)

ربوبیت و رشد: «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» (۹)

پیام ها:

۱- خداوند، اولین معلم قرآن است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۲- شریعت، بر اساس رحمت است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۳- شبهات را باید پاسخ داد. در برابر کسانی که می گویند: قرآن را بشری به پیامبر آموخته است: «يُعَلِّمُهُ بَشَرًا» (۱۰)، باید گفت: خدا آموخت. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۴- تعلیم قرآن به انسان، جلوه ای از رحمت الهی است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۵- معلمی، شأن خداوند است. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

۶- کار تعلیم و تعلم، باید بر اساس محبت و رحمت باشد. «الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ» ۷- قرآن، قابل درک و شناخت برای بشر است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ»

ص: ۳۷۴

- ٢-٢. فضلت، ٤٢.
٣-٣. ق، ٤٥.
٤-٤. جن، ٢.
٥-٥. حجر، ٩.
٦-٦. طه، ٤.
٧-٧. زمر، ١.
٨-٨. فضلت، ٢.
٩-٩. واقعه، ٨٠.
١٠-١٠. نحل، ١٠٣.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ ﴿٣﴾

او انسان را آفرید.

نکته ها:

آفرینش انسان از جهات مختلف قابل توجه است:

از جهت سیر تکاملی که چگونه از خاک بی جان، موجودی جاندار و باشعور بر می آید.

از جهت تأمین نیازهای مادی که چگونه جهان طبیعت در تسخیر او قرار گرفته است.

از جهت گرایش های مثبت و منفی که قرآن به برخی از آنها اشاره نموده است، از جمله:

زود نا امید می شود. «قَتُّورًا» (۱)

حریص است. «هَلُوعًا» (۲)

بی تاب است. «جَزُوعًا» (۳)

زیانکار است. «لَفِي خُسْرٍ» (۴)

زیاده خواه است. «لَيَطْغَى» (۵)

ستمگر است. «ظَلُمًا» (۶)

نادان است. «جَهُولًا» (۷)

شتابزده است. «عَجُولًا» (۸)

ناسپاس است. «كُفُورًا» (۹)

قدرشناس است. «كَنُودًا» (۱۰)

آیات دیگر قرآن، خصوصیات مثبت انسان را این گونه ارائه می دهد:

مسئولیت پذیری، داشتن آزادی و قدرت انتخاب؛

امکان تغییر روش، توبه و انقلاب و جهش درونی؛

- ١-١. اسراء، ١٠٠.
- ٢-٢. معارج، ١٩.
- ٣-٣. معارج، ٢٠.
- ٤-٤. عصر، ٢.
- ٥-٥. علق، ٦.
- ٦-٦. احزاب، ٧٢.
- ٧-٧. احزاب، ٧٢.
- ٨-٨. اسراء، ١١.
- ٩-٩. اسراء، ٦٧.
- ١٠-١٠. عاديات، ٦.

دارا بودن استعدادها و ظرفیت های بزرگ درونی؛

ویژگی بی نهایت طلبی؛

جانشین خداوند روی زمین؛

مسجود فرشتگان؛

دارا بودن قدرت تقلید و اثرپذیری یا قابلیت الگو شدن و تأثیر گذاری؛

ترکیبی از تضادها، عقل و فطرت در برابر غریزه و شهوت؛

دارای قدرت تفکر و خلاقیت و ابتکار.

آنجا که بحث آموزش قرآن است، بر آفرینش انسان مقدم شده است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ» امّا آنجا که آموزش علوم دیگر مطرح است، آفرینش انسان مقدم شده است.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ ... الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ (۱)

پیام ها:

۱- خداوند، خالق انسان است، نه طبیعت بی جان. الرَّحْمَنُ ... خَلَقَ الْإِنْسَانَ

۲- خلقت انسان، جلوه ای از رحمت الهی است. الرَّحْمَنُ ... خَلَقَ الْإِنْسَانَ

۳- مؤلف کتاب تشریح، همان مؤلف کتاب تکوین است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

۴- قرآن، بر انسان، شرافت و تقدم دارد. (فکر و معرفت، بر جسم و طبیعت مادی مقدم است.) «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

۵- قرآن، سرآمد تمام کتاب ها و انسان، سرآمد تمام مخلوقات است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

۶- انسان، در سایه فراگیری قرآن، به کمال خلقتش دست می یابد. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

ص: ۳۷۶

به او بیان آموخت.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: «لا- تجعلن ذرب لسانک علی من انطقک و بلاغه قولک علی من سددک» (۱) تندی و تیزی زبانت را برای کسی که تو را سخن گفتن تعلیم داده قرار مده و بلاغت و زیبایی کلامت را به رخ کسی که گفتار تو را قاعده مند و زیبا کرده، مکش.

قدرت بیان و سخن گفتن، هدیه الهی به انسان است و قرآن برای شیوه بیان دستوراتی داده است، از جمله:

مستدل و محکم باشد. «قَوْلًا سَدِيدًا» (۲)

پسنیدیده و به اندازه باشد. «قَوْلًا مَعْرُوفًا» (۳)

نرم و مهربانانه باشد. «قَوْلًا لَيِّنًا» (۴)

شیوا و رسا و واضح باشد. «قَوْلًا بَلِيغًا» (۵)

کریمانه و بزرگوارانه باشد. «قَوْلًا كَرِيمًا» (۶)

زیبا، نیکو و مطلوب باشد. «قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا» (۷)

بهترین ها گفته شود. «يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۸)

حتی مجادلات و گفتگوهای انتقادی، به بهترین وجه باشد. «جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ» (۹)

پیام ها:

۱- علم، برترین کمالی است که خداوند به انسان عطا کرده است. عَلَّمَ ... عَلَّمَهُ (علم و تعلیم قبل و پس از خلقت انسان تکرار شده است)

ص: ۳۷۷

۱- ۱. نهج البلاغه، حکمت ۴۱۱.

۲- ۲. نساء، آیه ۹.

۳- ۳. بقره، آیه ۲۳۵.

٤-٤. طه، آيه ٤٤.

٥-٥. نساء، ٦٣.

٦-٦. اسراء، ٢٣.

٧-٧. بقره، ٨٣.

٨-٨. اسراء، ٥٣.

٩-٩. نحل، ١٢٥.

۲- زبان و لغت خاص مهم نیست، اصل قدرت بیان مهم است. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۳- زبان، وسیله بیان است، اصل بیان هدیه الهی است. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۴- پدر و مادر، قوه ی سخن گفتن را که خداوند در نهاد هر نوزادی نهفته است، آشکار می کنند و به فعلیت می رسانند. «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۵- آفرینش انسان در میان دو تعلیم الهی قرار گرفته است. «عَلَّمَ الْقُرْآنَ ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ ، عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۶- قدرت بیان، جلوه ای از رحمت الهی است. الرَّحْمَنُ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

۷- کسانی که توانایی سخن گفتن به چند زبان را دارند، هنر خود را از خدا بدانند.

«عَلَّمَهُ الْبَيَانَ»

۸- علمی مورد ستایش است که بیان شود. عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ بِحُسْبَانٍ (۵) وَالنَّجْمُ وَالشَّجَرُ يَسْجُدَانِ (۶)

خورشید و ماه، حساب معینی دارند. و گیاه و درخت (برای او) سجده می کنند.

نکته ها:

«حسبان» بر وزن «غفران»، مصدر به معنای «حساب» است. خورشید و ماه حساب دارند.

حجم آنها، وزن و جرم آنها، حرکات گوناگون، مدار حرکت، فاصله آنها نسبت به یکدیگر و نسبت به دیگر کرات، مقدار حرکت و مقدار تأثیر آنها بر روی یکدیگر، همه و همه حساب دارد و حساب آنها به قدری دقیق است که دانشمندان، زمان دقیق ماه گرفتگی، خورشید گرفتگی و تحویل سال نو را از مدت ها پیش اندازه گیری و پیش بینی می کنند.

«نجم» هر روئیدنی است که ساقه ندارد و «شجر» روئیدنی است که ساقه دارد. مراد از «نجم» در این آیه به قرینه «شجر»، گیاه است، نه ستاره آسمان. (۱)

بر اساس آیات قرآن، خورشید و ماه و ستارگان، مدار دارند و همه به سویی در تکاپو و

ص: ۳۷۸

شناورند، «كُلَّ فِي فَلَكٍ يَسْبُحُونَ» (۱) و عمر تعیین شده دارند. «كُلَّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى» (۲)

گردش شب و روز و پیدایش فصل ها، یک زمان بندی ساده و در عین حال دقیق، برای همه ی مردم در همه ی مکان ها و زمان هاست. برنامه های عبادی اسلام همچون نماز و روزه، بر اساس طلوع و غروب خورشید و گردش ماه در ایام سال تنظیم شده است. چنانکه در قرآن می خوانیم:

«أَقِمِ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ»

(۳)

از هنگام زوال آفتاب تا اول تاریکی شب و به هنگام صبح، نماز را به پا دار.

«وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا»

(۴)

پیش از طلوع خورشید و پس از غروب آن، خداوند را تسبیح و ستایش کن.

«ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ»

(۵)

و روزه را تا شب هنگام تمام کنید.

و در روایات آمده است: «صم للرؤية و افطر للرؤية» (۶) روزه را با دیدن ماه رمضان آغاز و با دیدن ماه شوال تمام کن.

شاید منظور از سجده گیاه و درخت در آیه، خضوع تکوینی آنها در برابر فرامین الهی است که مسیری را که خدا برای آنها تعیین کرده، بی کم و کاست پیموده و تسلیم قوانین آفرینش اند.

پیام ها:

۱- زمین و آسمان، تحت یک نظام اداره می شوند. الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ... النَّجْمُ وَالشَّجَرُ

۲- گیاهان زمینی، حیات و رویش خود را مرهون خورشید و ماه آسمانی اند.

الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ ... النَّجْمُ وَالشَّجَرُ

۳- هستی، تسلیم نظامی است که از پیش از سوی خداوند تعیین شده است.

-
- ١-١. انبياء، ٣٣ و يس، ٤٠.
 - ٢-٢. رعد، ٢؛ فاطر، ١٣؛ زمر، ٥.
 - ٣-٣. اسراء، ٧٨.
 - ٤-٤. طه، ١٣٠.
 - ٥-٥. بقره، ١٨٧.
 - ٦-٦. و سائل، ج ١٠، ص ٢٥٧.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ ﴿٧﴾ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ﴿٨﴾

و آسمان را بالا برد و قانون و میزان را مقرر کرد تا در سنجش و میزان تجاوز نکنید.

وَ أَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴿٩﴾

و وزن را بر اساس عدل بر پا دارید و در ترازو کم نگذارید.

نکته ها:

بعد از بیان رحمت الهی و نعمت تعلیم و بیان و حساب خورشید و ماه و سجده موجودات که نوعی توجه به رابطه خدا با انسان و طبیعت است، این آیات نحوه ی رابطه انسان با جامعه را مطرح می کند.

قسط در میزان، آن است که نه زیاده خواهی شود نه خسارت و زیان.

کتاب و میزان متلازم اند. خداوند در سوره حدید می فرماید: «وَ أَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (۱) در این آیات نیز، هم به قرآن اشاره شده، هم به میزان:

عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

تکرار، نشانه ی اهمیت است. در آیات پی در پی، سه بار کلمه میزان تکرار شده است که نشان دهنده ضرورت توجه به معیار و وسیله سنجش درست و مطمئن در امور مختلف است. وَضَعَ الْمِيزَانَ ...، أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ ... و «لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»

بی توجهی به میزان و عدم رعایت انصاف و عدالت در حقوق مردم، انسان را به فسق و فجور می کشاند و فسق و فجور انسان را به تکذیب وامی دارد. در سوره مطففین می خوانیم:

«وَيَلِلُ الْمُطَفِّفِينَ» وای بر کم فروشان! سپس می فرماید: إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ ... و آنگاه: «وَيَلِلُ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ» گویا لقمه ی حرام، مقدمه فجور، و فجور مقدمه کفر و تکذیب می شود.

برای برقراری عدل و میزان، اسلام دستورات دقیق و مهمی دارد تا آنجا که در روایات آمده

ص: ۳۸۰

است: اگر کفش قاضی تنگ است، نباید در آن هنگام قضاوت کند تا مبادا فشاری که به پای او وارد می شود در قضاوتش اثر بگذارد و او را به عجله و بدخلقی وادارد و از قضاوت بر حق منحرف کند!

آداب تجارت

در حدیث می خوانیم: تجارتی ارزشمند است که بر پایه حق و راستی باشد. «التاجر فاجر و الفاجر فی النار الا من أخذ الحق و اعطى الحق» (۱)

حضرت علی علیه السلام دستور داد دینارهای غیر خالص را در چاه بریزند تا به وسیله آن معامله ای صورت نگیرد. «القه فی البالوعه حتی لا یباع شیء فیہ غش» (۲)

آن حضرت همه روزه در بازار کوفه قدم می زد و گاهی در وسط بازار می ایستاد و می فرمود:
ای گروه تجار!

«قدموا الاستخاره»، از خدا خیر بخواهید.

«تبرکوا بالسهوله»، برکت را در سایه آسان گرفتن بر مردم بخواهید.

«جانبوا الکذب»، از دروغ در معامله دوری کنید.

«و جانبوا عن الظلم»، از ظلم و بی عدالتی پرهیز کنید.

«و لا تقربوا الربا» (۳) و به ربا نزدیک نشوید.

پیام ها:

۱- جایگاه آسمان و زمین تصادفی نیست. برافراشتگی آسمان و حجم و اندازه و فاصله ستارگان، حکیمانه و جلوه ای از رحمت الهی است الرَّحْمَنُ ... وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ

۲- عدالت مثل نماز است و باید آن را در جامعه به پاداشت. «وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ»

۳- میزان و وسیله سنجش باید عادلانه باشد، مورد وزن هر چه می خواهد باشد.

ص: ۳۸۱

۱- ۱). کافی، ج ۵، آداب تجارت.

۲- ۲). کافی، ج ۵، ص ۱۶۰.

«وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ»

۴- نظام هستی برپایه میزان است. زندگی ما نیز باید بر مدار میزان باشد. «وَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ»

۵- عدل و میزان، هم در آسمان عامل ثبات و پایداری است، هم در زمین و هم در جامعه. «وَضَعَ الْمِيزَانَ أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ»

۶- جامعه برای رسیدن به رستگاری دو بال می خواهد: علم و عدالت. (در دنیای امروز علم هست ولی عدالت نیست). عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

۷- راه رسیدن به عدالت، عمل به قرآن است. عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ

۸- در کارها، نه افراط «أَلَّا تَطْغَوْا» و نه تفریط. «لَا تُخْسِرُوا»

۹- کم کاری در خدمات از جانب کارمندان و کارگران و فرهنگیان و مسئولان و مبلغان دینی نیز کم فروشی است. «لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»

وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ ﴿۱۰﴾ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَ النَّخْلُ ذَاتُ الْأَكْمَامِ ﴿۱۱﴾ وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرِّيحَانُ ﴿۱۲﴾

و زمین را برای زمینیان قرار داد که در آن هر گونه میوه و خرمای غلافدار و دانه پوست دار و گیاه خوش بو است.

فَبَأَى آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿۱۳﴾

پس (ای جن و انس)، کدام نعمت پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«أَنَام» به معنای آفریده ها، اعم از جن و انس و همه موجودات روی زمین است. «فَاكِهَةٌ» به هر نوع میوه و «رِيحَان» به هر گیاه خوش بو گفته می شود.

«اکمام» جمع «کم» به معنای پوششی است که میوه را در برمی گیرد، همان گونه که «کم» به معنای آستین است که دست را می پوشاند و «کمه» بر وزن قُبّه به کلاهی گفته می شود

که سر را می پوشاند. شاید مراد از «اکمام» در آیه، الیافی باشد که همچون الیاف روی نارگیل، دور درخت خرما را فرامی گیرد. «حب» به معنای دانه و «عصف» به معنای برگ ها و اجزایی است که از گیاه جدا می شود و لذا به گاه نیز «عصف» گفته می شود. «آلاء» جمع «الی» به معنای نعمت است.

تکرار سؤال های پی در پی همراه با انتقاد، دلیل آن است که هر نعمتی برای خود تصدیق و تکذیبی دارد.

در حدیث می خوانیم: کسی که سوره مبارکه الرّحمن را می خواند، هر بار که به آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» می رسد، بگوید: «لا بشيء من آلائك رب اكذب» (۱) یعنی ای پروردگار من! هیچ یک از نعمت های تو را تکذیب نمی کنم.

بحث تکرار

در اینجا به مناسبت اولین مورد از موارد تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» در این سوره، بحثی پیرامون تکرار ارائه می گردد.

تکرار مثبت:

برای ایجاد یک فرهنگ، تکرار مسایل، مهم و ضروری است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله بارها فرمود: «انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی» تا رابطه قرآن و عترت را در میان مردم محکم سازد.

پس از نزول آیه «وَ أُمِّرْ أَهْلَکَ بِالصَّلَاةِ» (۲) تا چند ماه رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگام صبح در خانه فاطمه زهرا علیها السلام می آمد و می فرمود: «الصلاه الصلاه» (۳) تا به مردم اعلام کند اهل بیت من همان کسانی هستند که در خانه علی و فاطمه هستند.

در حدیث می خوانیم: دلیل چهار مرتبه تکرار «الله اکبر» در آغاز اذان، آن است که مردم از

ص: ۳۸۳

۱-۱. بحار، ج ۹۲، ص ۳۰۶.

۲-۲. طه، ۱۳۲.

۳-۳. بحار، ج ۳۵، ص ۲۰۷.

غفلت در آیند ولی هنگامی که متوجه شدند، باقی جملات به دو بار تقلیل می یابد. (۱)

گاهی حضرت علی علیه السلام به خاطر ایجاد حساسیت در مردم، الفاظی را تکرار می کردند. چنانکه به فرزندانش وصیت می کند: «اللّٰه الله فی الایتام...» «اللّٰه الله فی جیرانکم»، «اللّٰه الله فی الصلاه»، «اللّٰه الله فی القرآن...» (۲) که لفظ جلاله «الله» تکرار شده است.

تکرار نماز در هر شبانه روز، برای آن است که هر روز گامی به خداوند نزدیک شویم. کسی که از پله های نردبان بالا می رود، در ظاهر، پای او کاری تکراری انجام می دهد ولی در واقع در هر حرکت گامی به جلو و رو به بالا می گذارد. کسی که برای حفر چاه کلنگ می زند، در ظاهر کاری تکراری می کند، ولی در واقع با هر حرکت، عمق چاه بیشتر می شود. انسان با هر بار نماز و ذکر و تلاوت آیه ای گامی به خدا نزدیک می شود تا آنجا که در باره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می خوانیم: «دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ» (۳) چنان به خدا نزدیک شد که به قدر دو کمان یا نزدیک تر شد.

تکرار سفارش به تقوا در هر یک از خطبه های نماز جمعه در هر هفته، بیانگر نقش تکرار در تربیت دینی مردم است.

اصولاً- بقای زندگی با تنفس مکرر است و کمالات، در صورت تکرار حاصل می شود. با یک بار انفاق و رشادت، ملکه سخاوت و شجاعت در انسان پیدا نمی شود، همان گونه که رذائل و خبائث در صورت تکرار، در روح انسان ماندگار می شوند.

دلایل تکرار در قرآن

تکرار، گاهی برای تذکر و یادآوری نعمت های گوناگون است. نظیر تکرار آیه «فَبِأَيِّ آلَاءِ

ص: ۳۸۴

۱- ۱. علل الشرایع، ج ۱، ص ۲۵۹.

۲- ۲. نهج البلاغه، نامه ۴۷.

۳- ۳. نجم، ۹.

گاهی برای هشدار و تهدید خلافکاران است. نظیر تکرار آیه «فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ» (۱)

گاهی برای فرهنگ سازی است. نظیر تکرار «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» در آغاز هر سوره.

گاهی برای اتمام حجت است. نظیر تکرار آیه «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ» (۲)

گاهی برای انس بیشتر و نهادینه شدن است. نظیر تکرار آیه «اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» (۳)

گاهی برای بیان دستورات جدید است. نظیر تکرار «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا..»

گاهی به منزله قطعنامه برای هر فراز از مطلب یا سخنی است. چنانکه در سوره شعراء پس از پایان گزارش کار هر پیامبری، می فرماید: «إِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ»

گاهی تکرار، نشان دهنده وحدت هدف و شیوه است. در سوره شعراء بارها جمله «فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُوا» از زبان پیامبران متعدد تکرار شده که بیانگر آن است که شعار و هدف همه آنان یکی بوده است.

پیام ها:

۱- تمام هستی یک مدبر دارد، نه آن گونه که بعضی مشرکان برای هر یک از آسمان و زمین یک مدبر خاص می پنداشتند.
السَّمَاءُ رَفَعَهَا ... وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا

۲- زمین برای کامیابی و بهره برداری همه موجودات زمینی و از جمله انسان است. «وَضَعَهَا لِلْإِنْسَانِ»

۳- قرآن، ابتدا نعمت های معنوی و سپس نعمت های مادی را شمارش می کند.

عَلَّمَ الْقُرْآنَ ... عَلَّمَهُ الْبَيَانَ ... فِيهَا فَكَيْهَةٌ وَ النَّخْلُ

۴- میوه، نقش مهمی در تغذیه انسان دارد. بعد از آفرینش زمین، نام میوه آمده است. «وَ الْأَرْضَ ... فِيهَا فَكَيْهَةٌ»

۵- در میان میوه ها، ارزش خرما از بقیه جداست. «فِيهَا فَكَيْهَةٌ ... وَ النَّخْلُ»

۶- پوسته و حتی غلاف دور نباتات، نعمت است. «وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ»

۷- بوی خوش گیاهان، یکی از نعمت های الهی است. «وَ الرَّيْحَانُ»

۸- تکذیب آیات الهی، سرزنش را به دنبال دارد. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

۹- جن نیز مثل انسان، مسؤل، مکلف و بهره مند از نعمت های زمین است. «فَبِأَيِّ

ص: ۳۸۵

۱-۱. مرسلات، ۱۵.

۲-۲. قمر، ۱۷.

۳-۳. احزاب، ۴۱.

۱۰- خداوند نعمت ها را برای رشد و تربیت همه جانبه انسان و جن آفریده است. «آلَاءِ رَبِّكُمَا»

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ (۱۴) وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ (۱۵) فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۱۶)

انسان را از گل خشکیده ای همچون سفال آفرید و جن را از شعله ی آتشی بی دود آفرید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«صَلْصَالٍ» به معنای گل خشکیده، «فَخَّارٍ» به معنای سفال (گل پخته شده) و «مَّارِجٍ» به معنای شعله است.

قرآن در مورد منشأ آفرینش انسان تعبیرات گوناگونی دارد که ممکن است این تعبیرات به مراحل مختلف آن اشاره داشته باشد:

۱. خاک. «فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ» (۱)

۲. خاک آمیخته با آب. «خَلَقْنَاكُمْ مِنْ طِينٍ» (۲)

۳. گل بدبو. «مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ» (۳)

۴. گل خشکیده. «مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ» (۴)

جن، موجودی ناپیدا است و در قرآن، برخی ویژگی های آن بیان شده است، از جمله این که

مبدأ آفرینش او، باد و آتش است، «خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَارٍ» در حالی که مبدأ آفرینش انسان آب و خاک است. «خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ»

خلقت او پیش از خلقت انسان بوده است، «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ» (۵) و همچون انسان؛

ص: ۳۸۶

۱-۱. حج، ۵.

۲-۲. انعام، ۲.

۳-۳. حجر، ۲۸.

۴-۴. الرحمن، ۱۴.

مؤمن و کافر، مذکر و مؤنث، توالد و تناسل، علم و شعور و قدرت تشخیص حق از باطل را دارند و قادر به انجام کارهایی هستند که از عهده بشر خارج است و همچنین مرگ و رستاخیز و کیفر و پاداش دارند.

پیام ها:

۱- نگاه به گذشته، سبب شکوفایی ایمان و تواضع بشر می گردد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ...

۲- خداوند از ماده سرد بی روح «صَلْصَالٍ» و ماده گرم بی روح «مَارِجٍ»، موجودات زنده می سازد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ ... خَلَقَ الْجَانَّ ...

۳- سرچشمه ی به وجود آمدن انسان، ماده ای ناچیز و بی ارزش است. «صَلْصَالٍ» (نکره آمدن می تواند نشانه ناچیز بودن باشد).

۴- جنّ، موجودی واقعی است، نه خرافی، گرچه ما به آن دسترسی نداشته باشیم.

«خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ»

۵- جنّ و انس، هر دو موجودی زمینی اند و از عناصر مادی آفریده شده اند. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ... خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ

۶- تکذیب نعمت، سبب سرزنش است، از هر که باشد. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ «۱۷»

پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۱۸»

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

گرچه خورشید در هر روز از سال، طلوع و غروبی دارد، ولی با توجه به قوس صعودی و قوس نزولی حرکت آن، در حقیقت دو مشرق و دو مغرب دارد و بقیه در میان این دو است و

این نظام، باعث پیدایش فصول مختلف و تغییر ساعات شبانه روز در طول سال می شود. اما بعضی مفسران، مشرقین و مغربین را طلوع و غروب هریک از ماه و خورشید دانسته اند. (۱)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ای بعد از تلاوت آیه رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ ... فرمود: مشرق زمستان در محدوده خود و مشرق تابستان در محدوده خود است. (۲)

پیام ها:

۱- احاطه خداوند به شرق و غرب عالم یکسان است. رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ ... رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ

۲- قرآن، انسان را به کیهان شناسی دعوت می کند. الْمَشْرِقَيْنِ ... الْمَغْرِبَيْنِ

۳- قرآن، بشر را به شناخت آفاق و انفس، هر دو توجه می دهد. خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ ... رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ ... الْمَغْرِبَيْنِ

۴- پدیده های طبیعی، هم برای انسان نعمت است و هم برای جن. «رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا»

۵- حرکت زمین به گونه ای است که مشرق و مغرب پدید می آید و این از نعمت های الهی است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ»

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ ﴿٢١﴾

دو دریا (ی شور و شیرین) را روان ساخت که به هم می رسند. (اما) میان آن دو فاصله ای قرار داد که به هم تجاوز نکنند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكذَّبَانِ ﴿٢٣﴾

ص: ۳۸۸

۱- ۱). تفسیر نمونه.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

از هر دو (دریا)، مروارید و مرجان بیرون می آید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ ﴿٢٤﴾ فَإِنَّ آلَاءَ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٥﴾

و در دریا، کشتی های ساخته شده همانند کوه، برای اوست. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«مَرَج» به معنای رها ساختن است و «بَزَزَخ» به حد فاصل میان دو چیز گفته می شود.

«لؤلؤ» به معنای مرواریدی است که درون صدف پرورش یابد و «مرجان»، هم به مرواریدهای کوچک گفته می شود و هم نوعی حیوان دریایی که شبیه شاخه درخت است و صیادان آن را صید می کنند.

«بحر» به آب زیاد گفته می شود، خواه دریا باشد یا رودخانه و مقصود از «بحرین»، آب های شور و شیرین است. معمولاً آب رودخانه ها شیرین و آب دریاها شور است. چنانکه در آیات دیگر می فرماید: «مَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ» (۱) دو دریا یکسان نیستند، یکی آبش گوارا، شیرین و نوشیدنش خوشگوار است و یکی شور و تلخ است. آب شور برای حفظ حیات جانداران دریایی است و آب شیرین برای حفظ حیات نباتات، گیاهان، انسان ها و حیوانات که در خشکی زندگی می کنند.

عبارت «مَرَجِ الْبَحْرَيْنِ» دو بار در قرآن آمده است: یک بار در سوره فرقان آیه ۵۳ و یک بار در این سوره. در آنجا ابتدا از جهاد بزرگ با کفار سخن می گوید. «فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَ جَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَاداً كَبِيراً» و به دنبال آن می فرماید: «مَرَجِ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَ جَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخاً وَ حِجْراً مَحْجُوراً» ولی در این سوره، ابتدا سخن از میزان و حساب و عدل

ص: ۳۸۹

است، «وَضَعَ الْمِيزَانَ - أَقِيمُوا الْوَزْنَ - لَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ»، و پس از آن می فرماید: «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ. بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ» یعنی آب شور و شیرین به هم تجاوز نمی کنند، زیرا عدم تجاوز با عدل تناسب بیشتری دارد. به دنبال آن می فرماید: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ» آری اگر عدالت بود و تجاوزگری نبود، زیبایی ها پیدا می شوند.

دین اسلام، دین فطری است و خداوند گرایش ها و نیازهای فطری بشر را تأمین کرده است، که یکی از آنها گرایش به زیبایی و زینت است. آن هم گوهری گرانبها همچون مروارید که از دریا استخراج می شود.

قرآن، در بیان سایر نعمت ها کلمه «له» را بکار نبرد، ولی در مورد کشتی فرمود: «وَلَهُ الْجَوَارِ» شاید به خاطر آن باشد تا بگوید ساخته دست شما نیز از اوست. زیرا فکر و طرح و قدرت جسمی شما برای ساخت و مواد و آثار آنها همگی از اوست.

هنگامی که امام علی علیه السلام این آیات را تلاوت فرمود: «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ» از آن حضرت پرسیدند: پس چرا شما از این نعمت ها استفاده نمی کنید؟ آن حضرت فرمود: خداوند بر رهبران عادل واجب کرده که زندگی خود را چنان ساده و تنگ بگیرند که فقر بر فقرا سخت نباشد. (۱)

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» فرمود: «علی و فاطمه علیهما السلام بحران عمیقان، لا یبغی احدهما علی صاحبه، یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ، الحسن و الحسین علیهما السلام» (۲) علی و فاطمه علیهما السلام دو دریای عمیق اند که هیچ یک بر دیگر تجاوز نمی کند و از این دو دریا، لؤلؤ و مرجانی چون حسن و حسین علیهما السلام خارج می شود.

پیام ها:

۱- هستی کلاس توحید است؛ آسمان و زمین و دریایش. وَ السَّمَاءُ رَفَعَهَا ... وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا ... مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ...

۲- دریا، برای همه انسان ها و جئیان نعمت است، گرچه همه در کنار دریا زندگی

ص: ۳۹۰

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر قمی.

نمی کنند. مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا

۳- آثار قدرت خدا و برتری اراده او بر همه چیز هویدا است. آب دریای شور با آب دریای شیرین تلاقی و برخورد می کند، از کنار هم می گذرند و در یکدیگر داخل نمی شوند. «بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ»

۴- بهره برداری از نعمت ها، نیاز به تلاش و کوشش دارد. يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ ...

۵- آب و خاک، بستر و منبع تأمین نیازهای بشر است. فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ... وَالْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ ... يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ

۶- نقش دریا در حمل و نقل مسافر و بار، به عنوان معبری رایگان و آماده و وسیع و گسترده، از دیرباز مورد توجه بشر بوده است و خداوند در این آیات، انسان را به آن توجه می دهد. «الْجَوَارِ الْمُنشآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ»

۷- نعمت دریا و آفریده های آن، از نعمت های بزرگی است که خداوند، تکذیب کننده آن را سرزنش می کند. جمله «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» سه بار در این آیات تکرار شده است.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ﴿٢٦﴾ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٢٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢٨﴾

هر که روی زمین است، فنا پذیرد و (تنها) ذات پروردگارت که دارای شکوه و اکرام است، باقی می ماند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

در آیه ۱۸۵ سوره آل عمران خواندیم: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ» هر انسانی طعم مرگ را می چشد. در آخرین آیه سوره قصص نیز خواندیم: «كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ» هر موجودی هلاک می شود، جز ذات پروردگار. در این سوره نیز می خوانیم: «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ»

در آیات قبل، نعمت ها معرفی شد، در این آیه می فرماید: زمان بهره گیری از نعمت ها کم

است، فرصت را غنیمت شمارید که همه رفتنی هستید.

گرچه همه موجودات فانی هستند ولی هر کس در مسیر الهی باشد و کار او رنگ الهی بگیرد، آن نیت خالص که «وجه رب» است، کار فانی او را باقی می کند.

پیام ها:

۱- مرگ، یک قانون عام و فراگیر است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ»

۲- به کسی جز خدا تکیه نکنیم که همه فناپذیرند. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۳- ارزش انسان با تقرب به خداوند است، نه داشتن امکانات. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۴- مرگ، گامی در مسیر تربیت انسان است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ»

۵- پیامبر، تحت تربیت و ربوبیت خاص خداوند است. «رَبِّكَ»

۶- مرگ موجودات، نشانه نقص و تمام شدن قدرت و کرم الهی نیست که او صاحب جلال و کرامت است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَ يَبْقَى ... ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ»

۷- جلال الهی همراه با رحمت و رأفت است. «ذُو الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ»

۸- مرگ، نعمت است. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا (با آنکه در آیات ۲۶ و ۲۷ نام هیچ نعمت مادی نیامده، اما در آیه ۲۸، باز هم جمله ی فَبِأَيِّ آلَاءِ ...»

تکرار شده است پس مرگ نیز نعمت است.)

۹- جن نیز همچون انسان، مرگ دارد. زیرا خطاب «رَبِّكُمَا» به جن و انس بازمی گردد. «كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ ... فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا»

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلِّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (۲۹)

هر که در آسمان ها و زمین است، (نیاز خود را) از او درخواست می کند. او هر روز (هر زمان) در شأن و کاری است.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ (۳۰)

پس کدام نعمت پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

نکته ها:

سؤال و درخواست، گاهی به زبان حال است و گاهی به زبان قال. انسان، چه نیازمندی خود به خداوند را به زبان آورد و چه نیاورد، در هر صورت، همواره محتاج خداست.

مراد از «یوم» در آیه، روز نیست، بلکه مطلق زمان است، زیرا خداوند در زمان نمی گنجد، بلکه فراتر از زمان است.

در تفسیر آیه «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»، در حدیث می خوانیم: خداوند هر روز امر جدیدی ایجاد می کند که قبلاً نبوده است. «من احداث بدیع لم یکن» (۱)

حضرت علی علیه السلام به مناسبت آیه «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ» فرمود: هر روز گناهی را می بخشد، غمی را بر طرف می کند، گروهی را بالا و عده ای را فرو می آورد. (۲)

پیام ها:

۱- فرشتگان و موجودات آسمانی نیز همچون زمینیان، دست نیاز به سوی خدا دارند. «يَسْتَلُّهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- کارهای الهی تقلیدی نیست، بلکه ابتکاری و نوآورانه است. «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

۳- نیاز دائمی موجودات، لطف و فیض دائمی خدا را طلب می کند. (او هر لحظه دارای فیضی جدید و مستمر برای آفریده ها است). «يَسْتَلُّهُ ... كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

۴- چنین نیست که خداوند، عالم را آفریده و آن را به حال خود رها کرده باشد، بلکه همواره امور هستی را تدبیر و اداره می کند. «كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ»

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّةَ الثَّقَلَانِ ﴿٣١﴾ فَإِنَّ آيَاتِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٢﴾

ای جن و انس! به زودی (حساب و کتاب) شما را بررسی می کنیم. پس کدام نعمت پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

ص: ۳۹۳

۱-۱. تفسیر کنز الدقائق.

۲-۲. تفسیر برهان.

منظور از «سَنَفْرُغُ»، فراغ بعد از شغل نیست، بلکه به معنای توجه خاص و پرداختن تمام به امری مهم است.

اگر در حسابرسی خداوند، کلمه فراغت به کار رفته است، پس قاضی نیز باید به هنگام قضاوت، از هر امر دیگر خود را فارغ نماید. آری دادرسی عادلانه، توجه و دقت و فراغت فکر و خیال می خواهد.

به گفته صاحب تفسیر مجمع البیان، چون جن و انس نسبت به سایر موجودات برتری دارند و دارای عقل و قدرت انتخاب و تشخیص هستند، به اینها «ثقل» گفته شده است.

«آيَةُ الثَّقَلَانِ»

حساب در قیامت

حسابگر، خداوند است. «كَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ» (۱)

حسابرسی سریع است. «وَهُوَ أَشْرَعُ الْحَاسِبِينَ» (۲) از حضرت امیر پرسیدند: چگونه خداوند به حساب همه خلق می رسد؟ فرمود: همان طور که همه را رزق می دهد. (۳)

از همه می پرسند حتی از پیامبران. «فَلَنَسْئَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْئَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ» (۴)

حسابرسی بعضی آسان است. «حِسَابًا يَسِيرًا» (۵)

حسابرسی بعضی سخت است. «يَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ» (۶)، «حِسَابًا شَدِيدًا» (۷)

در حدیث می خوانیم: نوع و چگونگی حساب بندگان، به میزان داده ها و الطاف الهی بستگی دارد: «انما يداق الله العباد في الحساب يوم القيامة على قدر ما آتاهم من العقول في الدنيا» (۸) همانا میزان دقت در حسابرسی بندگان در روز قیامت، به مقدار فهم و عقل داده شده به آنان در دنیا می باشد.

در روایت آمده است: کسانی که در داد و ستد با مردم، سخت گیر و تنگ نظرند، حساب

ص: ۳۹۴

۱-۱. انبیاء، ۴۷.

۲-۲. انعام، ۶۲.

۳-۳. نهج البلاغه، حکمت ۳۰۰.

۴-۴. اعراف، ۶.

٥-٥. انشقاق، ٨.

٦-٦. رعد، ٢١.

٧-٧. طلاق، ٨.

٨-٨. كافي، ج ١، ص ١١.

در روایات می خوانیم: اگر در دنیا خود را محاسبه کنید و از خودتان حساب بکشید، خداوند در قیامت بر شما آسان می گیرد و امام کاظم علیه السلام فرمود: از ما نیست کسی که در دنیا از خودش غافل باشد و به حساب کار خود رسیدگی نکند. (۲)

پیام ها:

۱- حسابرسی، از شئون مدیریت و تربیت است. وَجْهَ رَبِّكَ ... سَنَفْرُغُ لَكُمْ ...

۲- از همه نعمت های مادی و معنوی حسابرسی می شود، از آغاز سوره تا اینجا نعمت های مختلف مادی و معنوی مطرح شد و در این آیه می فرماید: به زودی به حساب شما رسیدگی می کنیم: «سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّهَ الثَّقَلَانِ»

۳- همه باید آماده حسابرسی باشند. «سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّهَ الثَّقَلَانِ»

۴- خداوند، هر لحظه در شأن و کاری است، امروز عطا و فردا حسابرسی می کند.

«كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ...»

سَنَفْرُغُ لَكُمْ»

۵- خداوند برای حسابرسی تمام امکانات را بسیج می کند. (بکار بردن «نفرغ» به جای «افرغ» می تواند اشاره به این امر باشد.)

۶- با این که هیچ چیز او را از چیزی دیگر باز نمی دارد، «لا- یشغله شأن عن شأن»، ولی برای نشان دادن اهمیت حساب، او «فَارِغًا» به حسابرسی می آید. «سَنَفْرُغُ لَكُمْ»

۷- جن و انس هر دو مکلف و مورد حسابرسی هستند. «أَيَّهَ الثَّقَلَانِ»

۸- ایمان به حسابرسی خداوند، در چگونگی بهره گیری ما از نعمت های دنیوی اثر دارد. «سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيَّهَ الثَّقَلَانِ. فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

ص: ۳۹۵

۱- ۱. بحار، ج ۷، ص ۲۶۶.

۲- ۲. وسائل، ج ۱۱، باب محاسبه النفس.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ ﴿٣٣﴾

ای گروه جنّ و انس! اگر می توانید از مرزهای آسمان ها و زمین نفوذ کنید، نفوذ کنید. هرگز نمی توانید مگر به واسطه قدرتی فوق العاده.

فَبَأَى آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٤﴾

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

نکته ها:

«مَعْشَرَ» به معنای گروه، از ریشه ی «عشر» به معنای عدد ده است. کلمه ی «عشیره» به معنای بستگان نیز از این ریشه است. در قرآن، کلمه «مَعْشَرَ» سه بار به کار رفته است.

«سلطان» هم به قدرت قهریّه و مادی گفته می شود که سبب سلطه بر دیگران است و هم به قدرت علمی و دلیل و برهان و استدلال محکم که سبب تسلط فکری و علمی می شود.

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا وَ سُلْطَانٍ مُّبِينٍ»

(۱)

«يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ» (۲)

آیه ۳۳، می تواند مربوط به دنیا و مباحث فضاوردی و گذر از جوّ زمین و نفوذ در آسمان ها باشد و یا به قرینه آیات قبل و بعد، مربوط به قیامت و عدم امکان فرار از دادگاه الهی باشد.

عمق زمین و اوج فضا و کرات آسمانی، برای انسان و جنّ قابل تسخیر است. تعبیر «إِنِ اسْتَطَعْتُمْ» به جای «لو استطعتم»، نشانه امکان و جمله «إِلَّا بِسُلْطَانٍ» رمز آن است که می توان در آسمان ها و زمین نفوذ پیدا کرد. به ویژه آنکه در قرآن معمولاً کلمه سلطان برای سلطه علمی به کار رفته است.

پیام ها:

۱- جنّ و انس، در قیامت در کنار یکدیگر مورد خطاب الهی قرار می گیرند. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ...

ص: ۳۹۶

۲- توجّه به قدرت الهی و عجز انسان، بازدارنده از انحراف است. لَا تَنْفُذُونَ ...

۳- موجودات لطیف همچون جنّ نیز توان فرار از دادگاه الهی را ندارند. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ ... لَا تَنْفُذُونَ

۴- رهایی از کیفر در قیامت، جز با داشتن دلیل و حجّت عقلی یا شرعی برای هیچ یک از جنّ و انس میسر نیست. يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ ... لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ

يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ ﴿٣٥﴾

آن روز شعله ای از آتش و مس گداخته بر شما فرومی ریزد، پس نمی توانید تقاضای یاری کنید.

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٦﴾

پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«شُوَاظٌ» به معنای شعله های عظیم و سهمگین آتش است و «نُحَاسٌ» به معنای مس مذاب و گداخته.

قیامت در این آیات، بدین گونه تصویر شده است:

از یک سو خداوند با عنایت ویژه حسابرسی می کند. «سَنَفُوعُ لَكُمْ»

از سوی دیگر انسان هیچ راه فراری ندارد. إِنْ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا ... فَانْفُذُوا

از سوی دیگر انواع عذاب از هر سوی فرو می ریزد. يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ ... وَنُحَاسٌ

از سوی دیگر هیچ کس نمی تواند کمک بگیرد. «فَلَا تَنْتَصِرَانِ»

آن کس که از ارسال پیامبران سودی نبرده است، «يُرْسَلُ رَسُولًا» (۱) و آن کس که از ارسال نعمت های مادی بهره درستی نگرفته است، «يُرْسَلُ السَّمَاءُ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا» (۲)، «يُرْسَلُ الرِّيحُ بَشْرًا» (۳) چنین انسانی باید منتظر ارسال عذاب با مس گداخته باشد.

ص: ۳۹۷

۱-۱. شوری، ۵۱.

۲-۲. هود، ۵۲.

۳-۳. نمل، ۶۳.

«يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ»

پیام ها:

۱- در قیامت، آتش و مس گداخته مانع فرار تکذیب کنندگان خواهد بود. «يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ»

۲- جن نیز با آنکه نژادش از آتش است، اما مثل انسان از آتش آسیب پذیر است.

«يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ»

۳- آگاهی از عذاب های آینده، نعمتی است، زیرا باعث دوری از گناه می گردد.

«فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ ﴿٣٧﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٣٨﴾

پس آنگاه که آسمان شکافته شده، گلگون و مثل روغن گداخته در آید، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ ﴿٣٩﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٠﴾

پس در آن روز (و آن موقف خاص) هیچ یک از انس و جن، از گناهِش پرسیده نشود. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را تکذیب می کنید؟

نکته ها:

در معنای «لَا يُسْئَلُ» چند احتمال است:

۱. لايسئل عن ذنب المجرم: کس دیگری را به جای دیگری را به جای مجرم از میان انس و جن مؤاخذه نمی کنند، بلکه خود مجرم را مؤاخذه می کنند. (۱)

ص: ۳۹۸

۲. در روایات می خوانیم: قیامت پنجاه موقف دارد، (۱) در یک موقف، فرمان بازداشت و حسابرسی و سؤال است، «وَقِفُّهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ» (۲) در موقف دیگر مهر بر لب ها زده می شود، «نَخْتُمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ» (۳) در موقف دیگر از یکدیگر استمداد می کنند و در موقفی همه گریانند. بنابراین اگر در این آیات می خوانیم که از هیچ کس سؤال نمی شود، مربوط به موقف خاصی است.

۳. ممکن است مراد آیه، «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ» این باشد که تنها از گناه سؤال نمی شود، زیرا گناه خلافکار در آن روز حاضر است، «وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا» (۴) و اسرار درونی او آشکار.

«تُبْلَى السَّرَائِرُ»

(۵)

پس از چیزهای دیگر از قبیل: عمر و درآمد و چگونگی مصرف سؤال می شود، نه فقط از گناهان انسان.

در آینده آسمان ها از هم شکافته و ذوب خواهند شد. آسمان هایی که «سَبِغًا شِدَادًا» (۶) هستند، مثل روغن مذاب، روان می شوند. «فَكَانَتْ وَرْدَةً كَالدِّهَانِ»

پیام ها:

۱- ظهور قیامت، با دگرگونی در نظام طبیعت صورت می گیرد. فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ ...

۲- پایان این جهان، فروپاشیدن و درهم پیچیدن است، اما آغازی است برای جهان دیگر. فَإِذَا انشَقَّتِ السَّمَاءُ ... فَيَوْمَئِذٍ ...

۳- جنّ نیز همچون انسان، اختیار داشته و مرتکب گناه می گردد. «لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ»

ص: ۳۹۹

۱-۱. بحار، ج ۷، ص ۱۲۶.

۲-۲. صافات، ۲۴.

۳-۳. یس، ۶۵.

۴-۴. کهف، ۴۹.

۵-۵. طارق، ۹.

۶-۶. نبأ، ۱۲.

يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالْأَوْصِي وَالْأَقْدَامِ ﴿٤١﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٢﴾

تبهکاران، به سیمایشان شناخته شوند، پس به موهای سر و قدم‌ها گرفته (و به دوزخ پرتاب) شوند. پس کدام یک از نعمت‌های پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

نکته‌ها:

«سیما» از «سوم» به معنای نشان و علامت ظاهر است. «نواصی» جمع «ناصیه» به معنای موی جلوی سر است.

گویا این آیه پاسخ سؤالی است که به دنبال آیه قبل قابل طرح است که اگر از گناه سؤال نمی‌شود، پس چگونه مجرمان شناخته می‌شوند، این آیه در پاسخ می‌فرماید: «يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ» (۱) مجرمان از چهره و سیمایشان شناخته می‌شوند؛ البته همان‌گونه که تبهکاران از سیمایشان شناخته می‌شوند، نیکوکاران را نیز از سیمایشان می‌شناسند.

«تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ»

(۲)

سیمایا در قیامت:

رو سفیدان. «تَبْيِضُ وُجُوهُ» (۳)

رو سیاهان. «وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ» (۴)

چهره‌هایی شادان. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ» (۵)، «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ» (۶)

صورت‌هایی گرفته و غمگین. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ بَاسِرَةٌ» (۷)

چهره‌هایی خندان. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ. ضَاحِكَةٌ مُسْتَبْشِرَةٌ» (۸)

صورت‌هایی غبار گرفته و گرد زده. «وُجُوهُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا غَبَرَةٌ» (۹)

ص: ۴۰۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. مطفّفین، ۲۴.

۳-۳. آل عمران، ۱۰۶.

۴-۴. زمر، ۶۰.

۵-۵. قیامت، ۲۲.

۶-۶. غاشیه، ۸.

۷-۷. قیامت، ۲۴.

۸-۸. عبس، ۳۸ و ۳۹.

۹-۹. عبس، ۴۰.

پیام ها:

- ۱- افکار و اعمال انسان در چهره او جلوه دارند. «يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ»
- ۲- مجرم در نهایت ذلت، گرفتار قهر الهی می شود. «فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ»
- ۳- آنان که در دنیا از هیچ گناهی فروگذار نکردند و از موی سر تا نوک پا، مخالف فرمان الهی عمل کردند، در قیامت نیز با موی سر گرفته شده و در عذاب افکنده شوند. «فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأُقْدَامِ»
- ۴- تفکیک خوبان از بدان و شناخته شدن آنان، یکی از نعمت های الهی است.

«فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ ﴿٤٣﴾ يَطُوفُونَ فِيهَا وَبَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ ﴿٤٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٤٥﴾

این است جهنمی که تبهکاران آن را انکار می کردند. میان آتش و آب داغ و سوزان در حرکتند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«حَمِيمٍ» به معنای آب داغ است و کلمه «حَمَام» هم خانواده آن است. «آتٍ» به معنای مایعی است که در نهایت سوزندگی باشد.

تکذیب بهشت و جهنم و باور نداشتن قیامت، از جمله عوامل دوزخی شدن انسان است.

چنانکه در سوره مدثر نیز یکی از دلایل ورود به دوزخ، تکذیب قیامت بیان شده است. «مَا سَأَلَ كُفُورًا فِي سَعْتَرٍ، قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ... وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ»

بهشتیان محور طوافند و خادمان بهشتی با ظرف های بهشتی دور آنان می گردند؛

ص: ۴۰۱

«يُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ وَلِدَانُ مُخَلَّدُونَ»

(۱)

نوجوانانی جاودان (در شکوه و طراوت) پیوسته گرداگرد آنان می چرخند.

«يُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ»

(۲)

ظرف های غذا و جام های طلائی (نوشیدنی های پاکیزه) گرداگرد آنان گردانده می شود.

«يُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

(۳)

قدح های لبریز گرداگردشان چرخانده می شود.

«يُطَوَّفُ عَلَيْهِمْ بِأَنْبِيَةٍ مِنْ فَضَّةٍ وَ أَكْوَابٍ كَانَتْ قَوَارِيرًا»

(۴)

ظرف های سیمین و قدح های بلورین دور آنان چرخانده می شود.

ولی دوزخیان باید ذلیلانه دور دوزخ و آب سوزان بگردند. «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ»

پیام ها:

۱- مجرمان جزای آنچه را پیوسته انکار می کنند، خواهند دید. «هَذِهِ جَهَنَّمُ»

۲- جرم و گناه، زمینه تکذیب قیامت است. «يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ»

۳- دوزخیان از (شدت ترس و وحشت و عطش و پیدا کردن راه گریز) به دور عذاب می گردند. «يَطُوفُونَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آتٍ»

۴- عدل الهی و کیفر دادن مجرم از نعمت های الهی است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

وَ لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ «۴۶» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۴۷»

و برای کسی که از مقام پروردگارش بترسد، دو باغ (بهشتی) است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می

کنید؟

ذَوَاتَا أَفْتَانٍ «۴۸» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۴۹»

ص: ۴۰۲

۱-۱. واقعه، ۱۷.

۲-۲. زخرف، ۷۱.

۳-۳. صافات، ۴۵.

۴-۴. انسان، ۱۵.

باغ هایی دارای درختان پر شاخه و با طراوت (یا نعمت های متنوع و گوناگون). پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ ﴿٥٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥١﴾

در آن دو باغ دو چشمه همیشه جاری است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ ﴿٥٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٣﴾

در آن دو باغ از هر میوه ای دو نوع موجود است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«أَفْنَانٍ» یا جمع «فنن» به معنای شاخه تازه است و یا جمع «فان» به معنای انواع.

در بند چهلیم دعای جوشن کبیر می خوانیم: «یا خیر المحبوبین» خداوند، بهترین محبوب است، پس ترس ما از مقام اوست، نه ذات او، مقام آگاهی و حضور و عدل و احاطه او.

خوف از مقام الهی، عامل پیشگیری از گناه و رسیدن به بهشت است، چنانکه در آیه ۴۰ سوره نازعات می خوانیم: «وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَ نَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ» آنکه از مقام پروردگارش خوف داشته و نفس خود را از هوس ها باز دارد، پس قطعاً بهشت موعود جایگاه اوست.

سرچشمه خوف باید معرفت و شناخت مقام پروردگار باشد، «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ» چنان که اشکی ارزشمند است که بر اساس شناخت باشد. «تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ» (۱) یعنی به خاطر شناخت و معرفتی که پیدا کردند، اشک می ریختند.

در سوره انسان، درباره اهل بیت علیهم السلام می خوانیم که غذای خود را سه روز پی در پی به یتیم و مسکین و اسیر دادند و گفتند؛ ما از پروردگار و روز قیامت می ترسیم، «إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبَّنَا يَوْمًا عَبَّوسًا قَمَطِرًا» (۲) و در این آیه می خوانیم: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ» پس اهل بیت علیهم السلام قطعاً بهشتی هستند.

در روایات آمده است که هر کس در دنیا از خداوند خوف داشت، در آخرت در امان است و

ص: ۴۰۳

۱-۱. مائده، ۸۳.

۲-۲. انسان، ۱۰.

هر کس در دنیا احساس امتیّت کرد، در آخرت در خوف است. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: «من علم ان الله يراه و يسمع ما يقول من خير و شر فيحجزه ذلك عن القبيح من الاعمال فذلك الذي خاف مقام ربه و نهى النفس عن الهوى» (۲) هر کس باور کند که خداوند او را می بیند و هر چه بگوید می شنوند و این ایمان، او را از کارهای زشت بازدارد، پس او همان کسی است که از مقام خداوند خائف بوده و نفس خود را از هوس باز داشته است.

در حدیث می خوانیم که رسول خدا صلی الله علیه و آله به امام علی علیه السلام فرمود: چند چیز سبب نجات است که یکی از آنها خوف از خداوند در نهان و آشکار است. (۳)

رابطه تنگاتنگ با عالم ربّانی، سبب تقویت خوف از مقام خداوند است. در حدیث می خوانیم: «من مشى فى طلب العلم خطوتين و جلس عند العالم ساعتين و سمع من المعلم كلمتين اوجب الله له جنتين كما قال: «وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٌ» (۴) هر کس برای تحصیل علم دو قدم بردارد و نزد عالم دو ساعتی بنشیند و از استاد دو کلمه ای فرا گیرد، خداوند برای او دو باغ بهشتی واجب می نماید و آنگاه به این آیه قرآن استناد کرد.

خوف از مقام خداوند در دنیا، وسیله در امان ماندن از همه خوف ها در آخرت است. چنانکه در آیات دیگر قرآن، این عبارت تکرار شده است: «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۵)

میوه های بهشتی، نه زحمت چیدن دارد، «جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ» نه دسترسی به آنها زمان می برد، «فَطُوفُهَا دَائِمَةٌ» (۶) نه محدودیت دارد، «فَاكِهِهٖ كَثِيرَةٌ» (۷) و نه موسم خاص.

«لَا مَقْطُوعَةٍ وَ لَا مَمْنُوعَةٍ»

(۸)

لقمان به فرزندش سفارش کرد، آن گونه خوف الهی داشته باش که عبادت جنّ و انس تو را آرام نکند و آن گونه به فضل خداوند امیدوار باش که گناه ثقلین تو را مایوس نکند. مشابه

ص: ۴۰۴

۱-۱. تفسیر کنزالدقائق.

۲-۲. تفسیر نورالثقلین.

۳-۳. تفسیر کنزالدقائق.

۴-۴. ارشادالقلوب، ج ۱، ص ۱۹۵.

۵-۵. یونس، ۶۲.

٦-٦. حاقه، ٢٣.

٧-٧. واقعه، ٣٢.

٨-٨. واقعه، ٣٣.

این کلام از حضرت علی علیه السلام نیز نقل شده است. (۱)

امام باقر علیه السلام از رسول اکرم صلی الله علیه و آله نقل می کند که هیچ کس به اعمال خود تکیه نکند، بلکه تنها به فضل و رحمت خداوند تکیه کنید. (۲)

پیام ها:

۱- در دادگاه عدل الهی، نژاد، رنگ، شغل، سن و جنسیت ملاک سنجش نیست.

وَلِمَنْ خَافَ ... جَنَّاتٍ

۲- خدا ترسی، سرچشمه ی حق پذیری و عمل صالح است و لذا برای ورود به بهشت، شرط دیگری در کنار خوف نیامده است. وَلِمَنْ خَافَ ... جَنَّاتٍ

۳- ذات خداوند، منشأ رحمت است. توجه انسان به مقام و جایگاه خداوند در نظام هستی و دادگاه قیامت، موجب دقت در رفتار و گفتار و پیشگیری از وقوع جرم و گناه می شود. «خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ»

۴- در تربیت، باید تهدید و تشویق در کنار هم باشد. هَذِهِ جَهَنَّمُ ... جَنَّاتٍ

۵- در بهشت هم فراوانی هست، «مَنْ كُلُّ فَاكِهَةٍ» هم تنوع، «زَوْجَانِ» و هم در دسترس بودن. «جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ»

مُتَّكِنِينَ عَلَى فُرْشٍ بَطَائِنُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَ جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ «۵۴» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۵۵»

بهشتیان بر بسترهایی که پوشش داخلی آنها از دیبا و ابریشم ضخیم است، تکیه زده اند و میوه های آن دو باغ برای چیدن در دسترس است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِئِنَّ أَنْسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانُّ «۵۶» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۵۷»

ص: ۴۰۵

۱-۱. اربعین امام خمینی، ۲۲۱.

۲-۲. اربعین امام خمینی، ۲۲۶.

در آنجا، همسرانی هستند که نگاهشان از بیگانه کوتاه و پیش از اینان، هیچ جن و انسی آنان را لمس نکرده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٥٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٥٩﴾

گویا آنان یاقوت و مرجان هستند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«بطائن» جمع «بطانه» به معنای آستر و پوشش داخلی و «إِسْتَبْرَقٍ» ابریشم ضخیم است.

«جَنَى» به معنای چیدن میوه است و «دَانٍ» به معنای نزدیک و در دسترس بودن.

«قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» یا به معنای چشم ندوختن به دیگران است یا این که به خاطر جذابیت و زیبایی که دارند، همسرانشان حاضر نیستند چشم از آنان بردارند و نگاه به دیگران کنند.

در این آیات، به کامیابی های مادی و طبیعی بهشت اشاره شده است:

۱. سکونت در باغ و بستان و کنار چشمه ها. «جَنَّاتٍ ، أَفْنَانٍ ، عَيْنَانٍ»

۲. بهره مندی از انواع خوراکی ها و میوه ها. «كُلُّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ»

۳. آسایش و آرامش کامل. «مُتَّكِنِينَ»

۴. همسرانی پاک و زیبا. (۱) «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

زنان بهستی، هم عقیف و پاکدامن هستند، «قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ» هم باکره و دست نخورده، لَمْ يَطْمِئِنَّ... و هم لطیف و زیبا. «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ»

پیام ها:

۱- خوف امروز، آرامش فرداست. وَ لِمَنْ خَافَ ... مُتَّكِنِينَ عَلَيَّ فُؤُوسٍ ...

۲- بهشتیان دارای تمایلات جنسی هستند. «فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ»

ص: ۴۰۶

۳- جنّ نیز دارای غریزه جنسی است. «لَمْ يَطْمِئْتُهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ»

۴- تمایل انسان به پاکی، بکارت و زیبایی همسر، خواسته ای اصیل است، نه تمایلی تلقینی و زائیده فرهنگ و محیط. لَمْ يَطْمِئْتُهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ ...

۵- زنان بهشتی غیر از همسران بهشتیان در دنیا هستند. زیرا احدی با آنها تماس نگرفته است. «لَمْ يَطْمِئْتُهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ»

۶- اول عفت زن بعد زیبایی او. ابتدا «لَمْ يَطْمِئْتُهُنَّ» و سپس «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ»

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ «۶۰» فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ «۶۱»

آیا پاداش نیکی (شما) جز نیکی (ما) است، پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«احسان» دو معنا دارد: یکی کار نیک و دیگری نیکی به دیگران. مراد از احسان اول در آیه، کار نیک و مراد از احسان دوم، نیکی به غیر است. (۱) «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

امام صادق علیه السلام فرمود: جمله هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ ... در باره کافر و مؤمن جاری است و هر کس برای دیگری کار نیکی انجام دهد، بر او لازم است جبران کند. (۲)

در قرآن، اصلِ مقابله به مثل بارها تکرار شده است:

«فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»

(۳)

یاد کنید مرا تا یاد کنم شما را.

«إِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا»

(۴)

اگر برگردید ما نیز برمی گردیم.

«فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ»

(۵)

به همان مقدار که لطمه زدند، به آنان لطمه بزنید.

«وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيَّهِنَّ»

(۶)

به همان مقدار مسئولیت که بر عهده زن هست، برای او حق و حقوق است.

ص: ۴۰۷

۱-۱. تفسیر راهنما.

۲-۲. تفاسیر مجمع البیان و المیزان.

۳-۳. بقره، ۱۵۲.

۴-۴. اسراء، ۸.

۵-۵. بقره، ۱۹۴.

۶-۶. بقره، ۲۲۸.

«إِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ»

(۱)

اگر قصد انتقام از دشمن دارید، به همان مقدار که ضرر دیدید، ضربه وارد کنید.

«إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ»

(۲)

اگر خدا را یاری کنید، شما را یاری می کند.

«فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ»

(۳)

اگر به اراده خود کج روند، خدا آنان را در کجی رها می کند.

حضرت علی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که خداوند فرمود: آیا پاداش کسی که به او نعمت توحید داده ام غیر از بهشت است. (۴) «هل جزاء من أنعمت علیه بالتوحید الا الجنة»

پیام ها:

۱- در برابر احسان و نیکی دیگران، ما نیز نیکی کنیم. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ» (آیا در برابر این همه احسان خداوند به انسان، جز نیکوکاری بنده سزاوار است؟)

۲- فقط به ارزشها بیاندیشیم نه افراد، جنسیت، نژاد، سن، منطقه و قبیله. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۳- پاداش احسان به هر نوع، به هر مقدار، در هر زمان و مکان و نسبت به هر شخصی باید احسان باشد. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۴- یکی از فلسفه های قیامت، اجرای عدل و جزای احسان هاست. «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ»

۵- پاداش نیک خداوند به نیکی های ما، نعمت است. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ ﴿٦٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٣﴾

و پایین تر از آن دو باغ، دو باغ دیگر هست. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

١-١. نحل، ١٢٦.

٢-٢. محمد، ٧.

٣-٣. صف، ٥.

٤-٤. امالي طوسي، ج ٢، ص ١٨٢.

مُدَّهَا مَتَانِ ﴿٦٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٥﴾

(آن دو باغ) از شدت سرسبزی به سیاهی می ماند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ ﴿٦٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٧﴾

در آن دو باغ، دو چشمه جوشان است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

نکته ها:

«دون»، گاهی به معنی غیر است و گاهی به معنای پائین. لذا برای آیه «وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ» دو معنا مطرح شده است:

الف) غیر از آن دو بهشت، دو بهشت دیگر نیز هست.

ب) برای اولیای خدا، آن دو بهشت است که گفته شد: «وَلِمَنْ خَافَ ... جَنَّتَانِ اِمَّا لِلرَّحْمَنِ اِمَّا لِلرَّحْمِ a

«مدهامه» از ریشه «دهم» و باب «ادهیما» به معنای سیاهی شدید است و در اینجا منظور باغ و بستانی است که از شدت سبزی به سیاهی می زند. «نضاخ» به معنای فوران کننده و جوشان است.

در حدیث آمده است که آب و سبزه و روی نیکو، نشاط و شادابی می آورد. (۲) شاعر این حدیث را به شعر در آورده است:

ثَلَاثَةٌ يَذْهَبْنَ عَنِ قَلْبِ الْخَزْنِ

الْمَاءُ وَالْخَضْرَاءُ وَالْوَجْهَ الْحَسَنُ

سه چیز است که حزن و اندوه را از قلب می زداید: آب، سبزی و سیمای نیکو.

در این آیات هر سه مورد در میان نعمت های بهشتی مطرح شده است: آب، «عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ» سبزی، «مُدَّهَا مَتَانِ» و صورت زیبا. «كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ»

ص: ۴۰۹

۱-۱. تفسیر برهان.

۲-۲. بحار، ج ۵۹، ص ۱۴۴.

۱- درختان بهشتی همواره سرسبز و شاداب هستند. «مُدْهَامْتَانِ»، (رنگ سبز برای شاداب سازی محیط مفید است)

۲- قرآن به رنگ سبز، توجه دارد. «مُدْهَامْتَانِ»

۳- بهترین لذت ها، لذت مشاهده مناظر طبیعی است. «عَيْنَانِ نَضَاحَتَانِ»

۴- آب، یک نعمت است و جوشش آن نعمتی دیگر. «عَيْنَانِ نَضَاحَتَانِ»

۵- جوشش چشمه ها، «نَضَاحَتَانِ» همراه با جریان نهرها، «نَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ» و وجود آبشارها، «وَمَا مِنْ مَسِيكُوبٍ» و تنوع نهرهایی از شیر و عسل و شراب و آب، نعمت هایی غیر قابل وصف هستند. «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ»

فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ ﴿٦٨﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٦٩﴾

در آن دو باغ، میوه و خرما و انار است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

فِيهِنَّ خَيْرَاتٌ حِسَانٌ ﴿٧٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧١﴾

در آن باغ ها، زنانی نیکو سیرت و زیبا صورت است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْحَيْمَاتِ ﴿٧٢﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٣﴾

حوریه هایی که در خیمه ها پرده نشین هستند. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

لَمْ يَطْمِئِنُّنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ ﴿٧٤﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٥﴾

قبل از بهشتیان، هیچ انسان یا جنی آنان را لمس نکرده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

مُتَكَبِّرِينَ عَلَيَّ رَفَرَفٍ خُضِرٍ وَ عَبَقَرِيٍّ حَسَانٍ ﴿٧٦﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٧٧﴾

آنان بر بالش هایی تکیه زده اند که با پارچه های سبزرنگ و فرشهای کمیاب آراسته شده است. پس کدام یک از نعمت های پروردگارتان را انکار می کنید؟

بَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ﴿٧٨﴾

خجسته باد نام پروردگارت که صاحب جلال و اکرام است.

نکته ها:

«رَفَرَفٍ» نوعی پارچه سبزرنگ است که ظاهری شبیه بوستان سرسبز دارد. «عَبَقَرِيٍّ» در اصل به معنای مکان مخصوص جن است که برای عموم ناشناخته است، سپس به هر چیز کمیاب و نادر گفته می شود و در اینجا مقصود فرش های نادر و کمیاب است.

در میان میوه های بهشتی، خرما و انار جایگاه ویژه ای دارند و لذا در کنار عنوانِ کَلَى «فَاكِهَةٌ» که شامل همه گونه میوه می شود، این دو میوه جداگانه ذکر شده است.

کامیابی های دنیا معمولاً همراه با غفلت و گناه است، ولی در بهشت، هرگز چنین نواقصی راه ندارد و ویژگی همسران بهشتی زیبایی درون و برون در مکان های اختصاصی، «خَيْرَاتٌ حَسَانٌ» و پوشش مناسب «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ» است.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: زنان بهشتی دارای اخلاق نیک و صورت زیبا هستند. «خیرات الاخلاق حسان الوجوه»

(۱)

«حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ» غیر از «خَيْرَاتٌ حَسَانٌ» هستند. جمله «لَمْ يَطْمِئِنَّ» برای «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ» است نه برای «خَيْرَاتٌ حَسَانٌ». زیرا با حوریه ها هیچ انسان و جنی آمیزش نکرده است، ولی خیرات حسان، زنان دنیوی هستند. در روایات می خوانیم: «خَيْرَاتٌ حَسَانٌ» زنان صالحه دنیا هستند که در قیامت زیباتر از حورالعین می باشند. (۲)

ص: ۴۱۱

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. کافی، ج ۸، ص ۱۵۶.

میان دو دسته باغ‌هایی که در این سوره مطرح شده است، تفاوت‌هایی است، از جمله:

الف) در دو باغ اول، حتی پوشش داخلی بسترها ابریشم است، «بَطَانَتُهَا مِنْ إِسْتَبْرَقٍ» ولی در باغ دوم، تنها ظاهر پارچه‌ها، زیبا و رنگارنگ است. «رَفْرَفٍ»

ب) در دو باغ متقین، از هر میوه دو نوع وجود داشت، «فِيهِمَا مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ زَوْجَانِ» ولی در دو باغ مؤمنان عادی تنها به وجود میوه اشاره شده است. «فِيهِمَا فَاكِهَةٌ»

ج) در مورد همسرانی که در دو باغ اول هستند، تعبیر «قاصراتُ الطَّرْفِ» آمده و در دو باغ دوم «مَقْصُورَاتٌ فِي الْحِيَامِ».

د) آنچه که در چهار باغ یکسان است، باکره بودن همسران است. در هر دو مورد آمده است:

«لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانٌّ»

در تمام قرآن، عبارت «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» دو بار آمده، آنهم در همین سوره است.

آغاز سوره با «رحمن» و پایان آن با «اکرام» است، یعنی سرچشمه‌ی آن همه نعمت، رحمت و کرامت خداوند است.

پیام‌ها:

۱- گاهی تشویق باید به وسیله چیزهایی باشد که برای انسان مانوس، معروف و مورد علاقه است. «فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَانٌ»

۲- از افراد و اشیای ویژه باید جداگانه نام برد. در کنار عنوان میوه، نام خرما و انار جداگانه آمده است. «وَ نَخْلٌ وَ رُمَانٌ»

۳- زنان بهشتی هم نیکو سیرتند، «خَيْرَاتٌ» هم نیکو صورت. «حِسَانٌ»

۴- پرده و پوشش حتی در بهشت یک ارزش است. «حُورٌ مَّقْصُورَاتٌ فِي الْحِيَامِ»

۵- خداوند، سرچشمه همه خیرها و برکت‌هاست و تبرک جستن به نام مبارک او شایسته است. «بَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ»

۶- تمام نعمت‌ها و زیبایی‌ها و کیفرها و پاداش‌ها، نمودی از ربوبیت خداوند

است. «بَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ»

۷- جلال و شکوه خداوند همراه با اکرام و محبت است. «ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۱۳

این سوره نود و شش آیه دارد و در مکه نازل شده است.

یکی از نام های قیامت، واقعه است که در آیه اول این سوره از وقوع حتمی آن خبر داده شده و لذا این سوره «واقعه» نام گرفته است.

اکثر آیات این سوره درباره ی قیامت و شرایط و حوادث آن و تقسیم مردم به دوزخی و بهشتی در آن روز بحث می کند. لذا تلاوت این سوره انسان را از غفلت بیرون می آورد.

در آستانه مرگ عبدالله بن مسعود، عثمان به عیادتش رفت و از او پرسید: از چه ناراحتی و چه آرزویی داری؟ گفت: از گناهانم ناراحتم و امید به رحمت پروردگار دارم. پرسید: آیا چیزی می خواهی به تو عطا کنم؟ گفت: نه، آن روز که نیاز داشتم محرومم کردی، الآن که از دنیا می روم چه نیازی دارم. عثمان گفت:

پس اجازه بده چیزی به تو عطا کنم تا برای دخترانت به ارث بماند.

او گفت: آنها هم نیازی ندارند. زیرا به دخترانم چیزی آموخته ام که هرگز نیازمند نمی شوند. به آنان سفارش کرده ام سوره واقعه بخوانند که از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیدم هر کس هر شب آن سوره را تلاوت کند، فقر و بدبختی به او نمی رسد.

(۱)

ص: ۴۱۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ ﴿١﴾ لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ ﴿٢﴾

آن گاه که آن واقعه (عظیم قیامت) روی دهد. که در واقع شدن آن دروغی نیست (و سزا نیست کسی آن را دروغ شمارد).

خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ ﴿٣﴾ إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا ﴿٤﴾

(آن واقعه) پایین آورنده و بالا برنده است (نظام خلقت را زیر و رو می کند و ناهلان را پایین و خوبان را بالا می برد). آن گاه که زمین به سختی لرزانده شود.

و بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا ﴿٥﴾ فَكَانَتْ هَبَاءً مُنْبَثًّا ﴿٦﴾

و کوه ها به شدت متلاشی شوند. پس به حالت غبار پراکنده در آیند.

نکته ها:

«خفض» به معنای فرو آوردن و به زیر کشیدن و «رفع» به معنای بالا بردن و برافراشتن و «رج» به معنای لرزش شدید و تند و از جا کنده شدن است.

«بس» به معنای خرد شدن در اثر فشار شدید است و «هباء» به خاک نرم مانند غبار و ذرات معلق در هوا می گویند و «منبث» به معنای پراکنده است.

هر کجا وقوع امر و حادثه ای قطعی باشد، برای بیان آن می توان از فعل ماضی استفاده کرد. لذا بسیاری از آیات درباره قیامت، با فعل گذشته بیان شده است. «إِذَا وَقَعَتِ الْوَاقِعَةُ»

چنانکه با دیدن سیل بزرگی که به سوی شهر حرکت می کند، می توان گفت: سیل شهر را برد، با این که هنوز سیل به شهر نرسیده است.

جمله «لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَأَذِبَهُ» یعنی هنگامی که مردم وقایع پیش از قیامت را ببینند، با تمام وجود آن را باور خواهند کرد. در قرآن، آیات دیگری نظیر این آیه آمده است، از جمله:

«فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ»

(۱)

زمانی که عذاب را دیدند، گفتند به خدا ایمان آوردیم.

«لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ حَتَّىٰ يَرَوْا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ»

(۲)

تا لحظه دیدن عذاب دردناک، ایمان نمی آورند.

«لَا يُزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً»

(۳)

کفار همواره در شک و تردید هستند تا آنکه ناگهان قیامت به سراغشان آید.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: به خدا سوگند! واقعه قیامت، دشمنان خدا را به دوزخ فرومی آورد، «خَافِضَةً» و اولیای خدا را به بهشت بالا- می برد. «رَافِعَةً» (۴) آری، عزّت و ذلّت، بلند مرتبگی و پستی واقعی در آن روز معلوم می شود که بزرگان گفته اند: «الفقر والغنى بعد العرض على الله» (۵)، فقر و غنای واقعی پس از آنکه اعمال بر خدا عرضه شود، معلوم گردد.

وضع زمین و کوه ها در آستانه قیامت

زمینی که آرامگاه و استراحتگاه بود، «الْمَأْرَضَ مِهَادًا» (۶) و برای امرار معاش بر پشت آن راه می رفتیم و تلاش می کردیم، «فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا» (۷) در آن روز ناآرام و بی قرار می شود؛ زلزله ای بی سابقه و بی نظیر رخ می دهد که زمین به شدت می لرزد، به گونه ای که خداوند بزرگ، به آن عظیم می گوید. «إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ» (۸) کوه ها با آن همه سنگینی و ریشه ای که در عمق زمین دارند، از جای کنده و روان شده، «سَيَّرَتِ الْجِبَالُ» (۹) به شدت به هم برخورد می کنند، «فَدَكَّتْ دَكَّةً وَاحِدَةً» (۱۰) تا خرد و متلاشی شده، «بُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا» و تبدیل به سنگریزه و ذرات پراکنده می شوند، «هَبَاءٌ مُّبْتَأًا» و آن ذرات در اثر فشار، مانند پشم حلاجی شده ریزش می شوند، «كَالْعِهْنِ الْمُنْفُوشِ» (۱۱) و مانند غباری در هوا پراکنده شوند.

«فَكَانَتْ هَبَاءً مُتَّبَثًا» و این همان ماجرای آغازین آفرینش است: «و هِيَ دُخَانٌ» (۱۲)

ص: ۴۱۷

- ۱-۱. غافر، ۸۴.
- ۲-۲. شعراء، ۲۰۱.
- ۳-۳. حج، ۵۵.
- ۴-۴. تفسیر نورالثقلین.
- ۵-۵. غررالحکم.
- ۶-۶. نبأ، ۶.
- ۷-۷. ملک، ۱۵.
- ۸-۸. حج، ۱.
- ۹-۹. نبأ، ۲۰.
- ۱۰-۱۰. حاقه، ۱۴.
- ۱۱-۱۱. قارعه، ۵.
- ۱۲-۱۲. فصلت، ۱۱.

۱- در وقوع قیامت و زلزله های سخت آن تردیدی نیست. «إِذَا وَقَعَتِ» (اذا) و فعل ماضی در مواردی بکار می رود که قطعی الوقوع باشد.

۲- قیامت، تنها واقعه ای است که نظیر و مانند ندارد. «الْوَأَقَعَةُ»

۳- در تبلیغ، آنگاه که در مقام هشدار به امری مهم هستیم، با حذف همه مقدمات، به اصل مطلب پردازیم. «إِذَا وَقَعَتِ الْوَأَقَعَةُ» (نظیر آیات «الْحَاقَّةُ» (۱)، «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ» (۲))

۴- انکار قیامت، فقط در دنیا و در شرایط رفاه و غفلت است، همین که نشانه های قیامت آشکار شود، دیگر کسی آن را انکار نمی کند. «لَيْسَ لَوْقَعَتِهَا كَاذِبَةٌ»

۵- تا فرصت هست، قیامت را باور کنیم که پس از وقوع، نتیجه ای جز شرمساری ندارد. «لَيْسَ لَوْقَعَتِهَا كَاذِبَةٌ»

۶- قیامت، هنگامه ی فروپاشی پندارها و تجلی حقایق است. (شکست و سقوط عدّه ای و پیروزی و صعود عدّه ای دیگر) «خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ»

۷- زلزله قیامت بسیار سخت و بزرگ است. «إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا»

۸- در آستانه قیامت، وقوع زلزله ها و رانش های زمین و کوهها حتمی است. «إِذَا وَقَعَتِ ... رُجَّتِ الْأَرْضُ ... بُسَّتِ الْجِبَالُ ...»

«وَكُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً» (۷) فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ (۸) وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمِ» (۹)

و(در آن روز) شما سه گروه باشید. پس (گروه اول) اصحاب یمین (گروه

ص: ۴۱۸

۱-۱. حاقه، ۱.

۲-۲. تکویر، ۱.

دست راستی) هستند، اصحاب یمین چه گروهی هستند! (گویی تجسم سعادتند.) و (دسته دوم دسته سمت چپ) اصحاب شقاوتند، آن اصحاب شقاوت چه هستند؟ (گویی تبلور بدی هاینند.)

وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ ﴿١٠﴾ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ﴿١١﴾ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿١٢﴾ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾ وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿١٤﴾

(گروه سوم) پیشگامانی (در خیرات هستند که در گرفتن پاداش نیز)، پیشگامند.

آنان مقربان در گاه خداوند هستند. در باغ های پر نعمت خواهند بود. (آنان) گروه زیادی از پیشینیان (و امت های قبل) خواهند بود و گروه کمی از متاخرین.

عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ ﴿١٥﴾ مُتَّكِنِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ ﴿١٦﴾

بر تخت هایی چیده شده و مرصع، در حالی که روبروی یکدیگرند، تکیه داده اند.

نکته ها:

«میمنه» از «یمن» به معنای برکت و سعادت و «مشئمه» از «شؤم» به معنای شقاوت است، بعضی گفته اند: مراد از این دو کلمه، سمت راست و چپ است. زیرا در قیامت، نامه خوبان به دست راست و نامه تبه کاران به دست چپشان داده می شود. چنانکه دلیل نام گذاری یمن و شام، آن است که یمن، در سمت راست کعبه و شام، در سمت چپ کعبه واقع شده است.

«ثَلَاثَةٌ» به معنای گروه و جماعت است که به قرینه آیه «وَقَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ» مراد از آن، جماعتی بزرگ است. «سُرُرٍ» جمع «سریر» به تختی که سرور آور باشد گفته می شود.

«مَوْضُونَةٍ» به معنای چیده شده و جواهر نشان است. امام باقر علیه السلام فرمود: تخت های بهشتیان، بافته هایی از درّ و یاقوت در میان دارد. (۱)

فرشتگان همه یک دست مؤمن و تسلیم فرمانند، «يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ» (۲) جنیان به دو دسته مؤمن و کافر تقسیم می شوند، «وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِنَ الْقَاسِطِينَ» (۳) ولی انسان ها سرانجام به سه گروه تقسیم می شوند. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً» چنانکه در سوره فاطر نیز مردم سه دسته تقسیم شده اند. «فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَ مِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ» (۴) یک

ص: ۴۱۹

۱-۱. بحار، ج ۸، ص ۲۱۸.

۲-۲. تحریم، ۶.

۳-۳. جن، ۱۴.

۴-۴. فاطر، ۳۲.

گروه، افراد ظالم و گنهکار، یک گروه، افراد متوسط و میانه، یک گروه، افراد عالی و ممتاز.

در قرآن کریم، برای سبقت و پیشی گرفتن از دیگران مصادیقی بیان شده است، از جمله:

سبقت در ایمان. «سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ» (۱)

سبقت در انفاق و جهاد. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَقَاتَلُوا» (۲)، «وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ» (۳)

سبقت در کارهای نیک. «فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ» (۴)

سبقت در نعمات موعود الهی در بهشت.

امام باقر علیه السلام، مصداق بارز «السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ» را، انبیا (۵) و حضرت علی علیه السلام، یکی از مصادیق آن را، سبقت گیرندگان به سوی نمازهای پنج گانه دانسته اند. (۶)

منظور از قرب در آیه «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»، قرب منزلت است نه منزل و مکان.

قرب به خداوند با ادعا حاصل نمی شود، راه و روش و دلیل دارد، یهودیان می گفتند: ما مقربان در گاه خدا هستیم. «نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبُّواؤُهُ» (۷) ولی قرآن می فرماید: مقربان کسانی هستند که در کمالات پیشقدم باشند. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»

در تقسیم بندی سه گروه، نام سابقون متأخر آمده، شاید به دلیل آن که تعدادشان کمتر است، ولی در تجلیل، ابتدا از آنان تجلیل شده است، سپس از اصحاب یمین و دیگران، چون مقامشان والاتر از دیگران است.

پیام ها:

ص: ۴۲۰

۱-۱. حشر، ۱۰.

۲-۲. حدید، ۱۰.

۳-۳. مطفین، ۲۶.

۴-۴. بقره، ۱۴۸.

۵-۵. بصائر الدرجات، ص ۴۴۸؛ تفسیر راهنما.

۶-۶. تفسیر نورالثقلین.

۷-۷. مائده، ۱۸.

- ۱- حضور در قیامت و کیفیت محشور شدن، به قدری حتمی است که گویا در گذشته محقق شده است. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً»
 - ۲- در شیوه تبلیغ و آداب گفتگو، ابتدا بیان خلاصه‌ی مطلب و سپس تفصیل آن، مطلوب است. «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً - فَأَصْحَابُ - فَأَصْحَابُ - وَالسَّابِقُونَ»
 - ۳- نیک بختی یا بدبختی، سعادت یا شقاوت، در قیامت دائمی است. فَأَصْحَابُ الِّمِیْمَنَةِ ... وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ (کلمه «اصحاب» جمع «صاحب» به معنای مصاحب و ملازم و جدا نشدنی است)
 - ۴- سبقت در ایمان و عمل و خیرات و نیکی‌ها ارزش است. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ»
 - ۵- کسانی که در دنیا به سوی خیرات سبقت می‌گیرند، در آخرت برای دریافت پاداش مقدم‌ترند. السَّابِقُونَ ... أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ
 - ۶- پیشگامان در نیکی‌ها، باید در جامعه مقرب باشند. «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»
 - ۷- بهشت، محل کامیابی‌های مؤمن است. «جَنَّاتِ النَّعِيمِ»
 - ۸- مقام معنوی، بالاتر از کامیابی مادی است. ابتدا فرمود: آنان مقرب درگاه ما هستند، «أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ» سپس فرمود: در باغ‌های بهشتی قرار می‌گیرند. «فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ»
 - ۹- پیش‌کسوتان و پیشینیان صالح فراموش نشوند. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ»
 - ۱۰- برای برانگیختن شوق و علاقه، بیان خصوصیات بهشت لازم است. (کیفیت تخت‌ها «مَوْضُوعَةٌ» چگونگی نشستن «مُتَقَابِلِينَ»)
 - ۱۱- شیوه نشستن بهشتیان، نشستن گرداگرد است تا افراد روبروی یکدیگر قرار گیرند و چهره به چهره شوند. «مُتَقَابِلِينَ»
 - ۱۲- از آداب پذیرایی، فراهم نمودن جایی است که مهمان در آن احساس راحتی کند. عَلَى سُرُرٍ ... مُتَّكِنِينَ عَلَيْهَا يُطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُّخَلَّدُونَ «۱۷» بِأَكْوَابٍ وَّ آبَارٍ وَّ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ «۱۸» لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنَزَّفُونَ «۱۹»
- بر گردشان پسرانی همیشه نوجوان به خدمت می‌گردند. با جام‌ها و آبریزها و ظرف‌هایی از (شراب و نوشیدنی‌های گورا و) روان (پذیرایی می‌نمایند). از آن نوشیدنی‌ها نه سردرد می‌گیرند و نه مست می‌شوند.

وَفَاكِهَةٍ مِّمَّا يَتَخَيَّرُونَ» (۲۰) وَ لَحْمِ طَيْرٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ» (۲۱) وَ حُورٍ عِينٍ» (۲۲) كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ» (۲۳)

و (برای آنان) میوه‌هایی از هر چه انتخاب کنند و گوشت پرنده از هر نوع که اشتها دارند و زنانی سفید روی، درشت چشم و زیبا، همچون مروارید در صدف.

جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (۲۴)

پاداشی در برابر آنچه انجام می دادند.

نکته ها:

«اکواب» جمع «کوب» به جام بدون دسته و لوله گفته می شود، نظیر جام های نوشیدنی امروزی. «أَبَارِيقَ» جمع «ابریق» ظرفی است که لوله و دسته دارد نظیر قوری. «كَأْسٍ» به لیوان لبریز از شراب و نوشیدنی گویند و «مَعِينٍ» به معنای نوشیدنی روان است.

«يُصَيِّرُ دَعْوَانَ» از «صداع» به معنای سردرد است. (این که می گویند: مصدع شما نمی شوم، یعنی برای شما دردسر به وجود نمی آورم). «يُنزِفُونَ» از «نزف» به معنای از دست دادن عقل است و در اصل به معنای خالی کردن تدریجی آب چاه است.

بهترین تعبیر در مورد زنان بهشتی، مروارید در صدف است، که در عین زیبایی و درخشندگی، از دسترس ناهلان در امان و از نگاه نامحرمان به دور است. «حُورٍ عِينٍ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ»

پیام ها:

۱- مسئولین پذیرایی و شیوه پذیرایی بهشتیان، خصوصیات دارد:

الف: هر لحظه در دسترس می باشند. «يَطُوفُ»

ب: نوجوانانی با قیافه ای زیبا و دلپذیرند. «وَلِدَانٌ»

ج: دلپذیری آنان موسمی و لحظه ای نیست. «مُحَلِّدُونَ»

د: انواع وسایل پذیرایی را در دست دارند. «أَكْوَابُ، أَبَارِيقَ، كَأْسٍ»

ه: پذیرایی ابتدا با مایعات و نوشیدنی هاست. «كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ»

و: آنچه عرضه می شود، آفاتی ندارد. لَا يُصَدِّعُونَ ... لَا يُنْزِفُونَ

ز: مواد پذیرایی، متعدد و متنوع و به انتخاب مهمان است. «فَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ»

ح: اولویت با نوشیدنی، سپس میوه و آنگاه غذای گرم و مطبوع است. «مَعِينٍ ، فَاكِهَةٍ ، لَحْمٍ»

۲- گوشت پرنده (گوشت سفید)، بر گوشت چرنده (گوشت قرمز) برتری دارد.

«لَحْمٍ طَيْرٍ»

۳- در نوع غذا، اشتها نقش اساسی دارد. «مِمَّا يَشْتَهُونَ»

۴- زنانی بهشتی اند که در عین زیبایی، عقیف و پاکدامن باشند. «حُورٌ عِينٌ كَأَمْثَالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ»

۵- تمام اسباب کامیابی، در بهشت فراهم است. فَاكِهَةٍ ... لَحْمٍ ... حُورٌ عِينٌ

۶- کامیابی های بهشت، دائمی است. يَتَخَيَّرُونَ ، يَشْتَهُونَ ... (فعل مضارع بر دوام و استمرار دلالت می کند)

۷- در شیوه تبلیغ و دعوت به نیکی ها، از نقش عمل در رسیدن به پاداش های اخروی، غفلت نکنیم. «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»

لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا تَأْتِيهَا «۲۵» إِلَّا قِيْلًا سَلَامًا سَلَامًا «۲۶»

در آنجا سخن بیهوده و نسبت گناه به دیگری را نمی شنوند. سخنی جز سلام و درود نیست.

نکته ها:

«لغو» یعنی سخن بی فایده و بیهوده و «تأثیم» به معنای نسبت دادن گناه به دیگران است.

در روایات، عقل چنین توصیف شده است: «ما عبد به الرحمن و اكتسب به الجنان» (۱) آن

ص: ۴۲۳

که انسان با آن بندگی خدا کند و در راه کسب بهشت و سعادت جاودان قدم گذارد.

اگر انسان کمی فکر کند که چند روز بندگی خدا در دنیا، این همه رفاه و آسایش و کامیابی در قیامت را به دنبال دارد و با این حال حاضر شود همه این لذت‌های ابدی را به خاطر دنیای فانی از دست بدهد، کمال بی عقلی است و این است معنای خسارت واقعی که خداوند می‌فرماید: «قُلْ إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۱) ای پیامبر! به مردم بگو: زیانکاران واقعی کسانی هستند که خودشان را باختند.

در دعای ماه رجب نیز می‌خوانیم: «خاب الوافدون علی غیرک» (۲) خدایا! کسانی که به غیر تو رو کردند، باختند و سودی نبردند.

بهشتیان از چند سوی، درود و سلام دریافت می‌کنند:

الف) از جانب اصحاب یمین (دوستان بهشتی). «وَ أَمَّا إِنْ كَانَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ. فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» (۳) اگر از اصحاب یمین باشد (به او می‌گویند) از طرف دوستان، بر تو سلام.

ب) از جانب اعرافیان. «وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَ نَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (۴) بر اعراف مردانی هستند که همه را به چهره می‌شناسند و بهشتیان را ندا می‌دهند که سلام بر شما.

ج) از جانب فرشتگان. «وَ الْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ» (۵) فرشتگان از هر سو بر آنان وارد می‌شوند و به خاطر صبر و مقاومتشان بر آنان سلام می‌کنند.

د) از طرف خداوند. «سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» (۶) از جانب خداوند رحیم، سلام بر آنان باد.

مراد از «سَلَامًا سَلَامًا»؛ یا سخنان پیراسته از لغو و نارواست و یا گفتگوهای همراه با سلام و صلح و صفا.

پیام‌ها:

۱- در بهشت، اسباب آزار روحی و روانی نیست. لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا ...

ص: ۴۲۴

۱-۱. زمر، ۱۵.

۲-۲. مفاتیح الجنان.

۳-۳. واقعه، ۹۰ و ۹۱.

۴-۴. اعراف، ۴۶.

۵-۵. رعد، ۲۳ و ۲۴.

۲- معمولاً کامیابی های دنیوی آمیخته با لغو و گناه است، ولی در قیامت، چنین نیست. لَا يَسْمَعُونَ ...

۳- بهشت، سرای سلام و سلامت است. «إِلَّا قِيْلًا سَيِّئًا سَيِّئًا لَمَّا» (جامعه ای که در آن سلام و سلامتی رواج دارد و لغو و بیهودگی در آن وجود ندارد، جامعه ای بهشتی است.)

وَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٢٧﴾ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ﴿٢٨﴾ وَ طَلْحٍ مَّنْضُودٍ ﴿٢٩﴾ وَ ظِلِّ مَمْدُودٍ ﴿٣٠﴾

و یاران راست، چه هستند یاران راست. در کنار درختان سدر بی خار. و درختان موز که میوه هایش به صورت فشرده رویهم چیده. و سایه ای پایدار.

وَ مَاءٍ مَّسْكُوبٍ ﴿٣١﴾ وَ فَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ ﴿٣٢﴾ لَا مَقْطُوعَةٍ وَ لَا مَمْنُوعَةٍ ﴿٣٣﴾

و آبی ریزان (از آبشارها). و میوه ای فراوان. که نه تمام می شود و نه از مصرف آن جلوگیری می گردد.

وَ فُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ ﴿٣٤﴾ إِنَّا أَنشَأْنَاهُنَّ إِنِشَاءً ﴿٣٥﴾ فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا ﴿٣٦﴾ عُرُبًا أَتْرَابًا ﴿٣٧﴾

و هم خوابگانی والا قدر. که ما آنان را به نوع خاصی آفریدیم. پس آنان را دوشیزه و باکره قرار دادیم. زنانی هم سن و سال و شوهر دوست.

لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٣٨﴾ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأُولَىٰ ﴿٣٩﴾ وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ﴿٤٠﴾

(این نعمت ها) برای اصحاب یمین است. که گروهی از امت های قبل. و گروهی از امت های بعدی هستند.

«سِدْر» درختی است که سایه گسترده ای دارد. «مَخْضُودٍ» گیاهی که تیغ آن شکسته و بی خار باشد. «مَنْضُودٍ» به معنای مترکم است، «مَسْكُوبٍ» یعنی ریزان همچون آبشار و «أَثْرَابٌ» یعنی همانند و هم سن و سال، مانند «ترائب» به معنی دنده های سینه که مشابه یکدیگرند.

«طَلْح» جمع «طلحه»، به معنای درخت موز است. چنانکه در روایتی از حضرت علی علیه السلام نیز به این معنا آمده است. (۱) البته بعضی مفسران، مراد از «طلح» را درخت امّ غیلان می دانند که همان درخت اقا قیا می باشد که دارای گل‌های بسیار خوشبو است. (۲)

گرچه «فُرْشٍ» جمع «فراش» به زمین و مرکب و تشک و فرش و تخت گفته شده و «مَرْفُوعَةٍ» به معنای نفیس و گرانبها می باشد، چنانکه پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: در بهشت فرش‌هایی از ابریشم با رنگ‌های گوناگون روی یکدیگر قرار داده شده است. (۳) ولی ظاهراً مراد از «فُرْشٍ» در اینجا، همسران و هم خوابگان و مراد از «مَرْفُوعَةٍ»، ارزشمند بودن آنان به خاطر عقل و کمال و جمال است، چنانکه به دنبال آن می خوانیم: «إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً»

«عرب» جمع «عروب» به زنی گفته می شود که خندان و طناز و عاشق همسر و نسبت به او فروتن باشد.

«اصحاب الیمین» همان کسانی هستند که در آیه ۸ به «أَصْحَابُ الْمِیْمَنَةِ» نامیده شدند. از آنجا که در قیامت نامه عمل خوبان را به دست راستشان می دهند و اهل یمین و سعادت شده اند، آنان را اصحاب یمین نامیده اند.

در روایتی می خوانیم که پیامبر صلی الله علیه و آله به امّ سلمه فرمود: خداوند پیر زنان سفید موی مؤمن را در قیامت به صورت دخترکانی جوان و زیبا قرار می دهد. (۴)

در پایان پاداش مقربان فرمود: «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» تمام پاداشها و نعمت‌ها جزای عملکرد آنان بود، ولی در این آیات، پس از نعمت‌هایی که برای اصحاب یمین بیان شد، جمله ی «جَزَاءٌ بِمَا كَانُوا» نیامده است، گویا همه اینها لطف الهی است.

ص: ۴۲۶

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. تفسیر راهنما.

۳-۳. تفسیر نورالثقلین؛ کافی، ج ۲، ص ۹۷.

۴-۴. تفسیر نورالثقلین.

نعمت های دنیوی آفاتی دارد؛ ولی در بهشت و نعمت های بهشتی هیچ نقص و آفتی نیست؛ مثلاً:

گیاهش تیغ دارد، ولی گیاه بهشت تیغ ندارد. «مَخْضُودٍ»

سایه اش موقت است، ولی در بهشت سایه درخت ها دائمی است. «ظِلٌّ مَّمدُودٍ»

میوه های دنیا یا نایاب است یا موسمی، ولی در قیامت میوه ها زیاد و دائمی و در دسترس همه و بدون ضرر و زیان است. «كَثِيرَةٌ، لَا مَقْطُوعَهُ وَلَا مَمْنُوعَهُ»

همسران در دنیا، گاهی متناسب نیستند، ولی در بهشت از هر جهت متناسبند، «أَثْرَابًا» گاهی عاشق همسرشان نیستند، ولی در بهشت همه عاشقند، «عُرْبًا» گاهی بیوه هستند، ولی در بهشت همه باکره اند، «أَبْكَارًا» در یک کلام، همسران در قیامت، آفرینش جدیدی دارند. «أَنْشَانَاهُنَّ إِنْشَاءً»

چون انبیای گذشته زیاد بودند، اوصیای آن ها نیز زیاد بوده اند، لذا درباره ی تعداد مقربان فرمود: «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ» مقربان از میان امت های گذشته بیش از مقربان این امت است.

پیام ها:

۱- اصحاب یمین در قیامت، جایگاه بس والا و اعجاب برانگیزی دارند. «وَ أَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ»

۲- گرچه دانشمندان به برخی خواص برگ سدر پی برده اند، اما در این که چه تأثیری در هوا و محیط پیرامون خود دارد، نیاز به تلاش جدید دارد. «فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ»

۳- آب جاری و ریزان، سالم تر از آب ساکن و راکد است. «مَاءٍ مَسْكُوبٍ»

۴- بهشت و نعمت های بهشتی، از قبل آفریده و آماده شده است. «أَنْشَانَاهُنَّ»

۵- بکارت و دوشیزه بودن همسران بهشتی، مستمرّ و دائمی است و گرنه تفاوتی با دنیا ندارد. «فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا»

۶- هیچ گاه جهان از افراد خوب خالی نبوده است. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ»

۷- راههای دستیابی به سعادت و رسیدن به قرب الهی، برای همه انسان ها در تمام دوران ها وجود داشته است. «ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ»

وَ أَصْحَابُ الشَّمَالِ مَا أَصْحَابُ الشَّمَالِ ﴿٤١﴾ فِي سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ ﴿٤٢﴾

و(اما) یاران دست چپ، چه هستند یاران دست چپ(شقاوتمندان و نامه به دست چپ داده شدگان). در میان باد سوزان و آب داغ.

وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ ﴿٤٣﴾ لَا بَارِدٍ وَ لَا كَرِيمٍ ﴿٤٤﴾

و سایه ای از دود غلیظ و سیاهند. که نه خنک است و نه سودبخش.

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ ﴿٤٥﴾ وَ كَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنثِ الْعَظِيمِ ﴿٤٦﴾

البته آنان پیش از این(در دنیا) نازپرورده و خوشگذران بودند. و همواره بر گناه بزرگ پافشاری می کردند.

وَ كَانُوا يَقُولُونَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا وَ عِظَامًا أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ ﴿٤٧﴾

و پیوسته می گفتند: آیا هنگامی که ما مردیم و به صورت خاک و استخوان شدیم. آیا حتماً ما برانگیخته می شویم؟

أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ ﴿٤٨﴾

و آیا نیاکان ما(نیز برانگیخته می شوند)؟

نکته ها:

«سَمُومٍ» باد سوزانی است که مثل سم در بدن نفوذ کند و «مسام» به سوراخ های ریز بدن گفته می شود. «حَمِيمٍ» به معنای آب جوشان و بسیار داغ و «يَحْمُومٍ» دود غلیظ سیاه است.

«مترف» به معنای فرد برخوردار از نعمت های زیاد که گرفتار غفلت و طغیان شود.

«حث» به معنای گناه بزرگ است و بیشتر در مورد پیمان شکنی و تخلف از سوگند بکار می رود. «يُصِرُّونَ» از «اصرار» است. این لغت چهار مرتبه در قرآن آمده و در مورد اصرار بر انجام گناه است.

در قیامت، «اصحاب شمال» در عذاب و شکنجه بسیار قرار دارند: باد سوزان، آب جوشان و دود سیاه، غلیظ و سوزان. (۱) «سَمُومٌ وَ حَمِيمٌ وَ ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ»

هنر قرآن به گونه ای است که آینده و حوادث قطعی آن را همچون گذشته ترسیم می کند.

آن گونه قیامت را مطرح می کند که گویی مجرمان حاضر و در دادگاه محاکمه و پرونده آنان بسته و فرمان صادر شده است.

مقایسه بهشتیان و دوزخیان

در اینجا با توجه به آیات متعدّد، میان جایگاه اصحاب یمین در بهشت و اصحاب شمال در جهنّم مقایسه ای می کنیم:

برای اصحاب یمین: برای اصحاب شمال:

سایه ای ممتد و دائم. «وَ ظِلٌّ مَمْدُودٍ» سایه ای از دود سیاه. «ظِلٌّ مِنْ يَحْمُومٍ»

میوه هایی مجاز و مدام. «لَا مَقْطُوعَهُ نَهْ خَنْكَ وَ نَهْ سَوْدَمَنْدٍ. «لَا بَارِدٍ

وَ لَا مَمْنُوعَهُ»

لَا كَرِيمٍ»

نوشیدنی هایی پاکیزه. «شَرَابًا طَهُورًا» (۲) آبی همچون فلز گداخته. «بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ» (۳)

رودهایی از آب. «أَنْهَارٌ مِنْ مَّاءٍ» (۴) در آرزوی آب. «أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ ...» (۵)

رودهایی از شیر. «أَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ» (۶) آبی سوزان و زهر آلود. «حَمِيمٌ وَ غَسَّاقٌ» (۷)

رودهایی از شراب. «أَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ» (۸) آبی چرک و خون آلود. «مِنْ غَسَلِينَ» (۹)

رودهایی از عسل. «أَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى» (۱۰) آبی پست. «مَاءٍ صَدِيدٍ» (۱۱)

ص: ۴۲۹

۱-۱. تفسیر مراغی.

۲-۲. انسان، ۲۱.

- ٣-٣. كهف، ٢٩.
٤-٤. محمد، ١٥.
٥-٥. اعراف، ٥٠.
٦-٦. محمد، ١٥.
٧-٧. ص، ٥٧.
٨-٨. محمد، ١٥.
٩-٩. حاقه، ٣٦.
١٠-١٠. محمد، ١٥.
١١-١١. ابراهيم، ١٦.

دو بهشت و باغ بزرگ. «جَنَّتَانِ» (۱) مکانی تنگ. «مَكَانًا ضَيِّقًا» (۲)

برخوردهایی با سلام و سلامتی. «إِلَّا قِيْلًا لَعْنَتٍ وَ نَفْرِينَ بِه يَكْدِيْغِر». «كَلِمَا دَخَلَتْ

سَلَامًا سَلَامًا» (۳) امه لعنت اختها» (۴)

ورودی با احترام. «طَبْتُمْ فَادْخُلُوْهَا» (۵) ورودی با قهر و نفرت. «خُدُوْهُ فَعُغُوْهُ» (۶)

برخورداری از رحمت و درود الهی. «سلام» توهین و بایکوت. «قَالَ اِحْسُوْا فِيْهَا

قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيْمٍ»

(۷)

وَلَا تُكَلِّمُوْنَ»

(۸)

پذیرایی کنندگانی بی نظیر. «يَطُوْفُ عَلَيْهِمْ» گردش در میان آتش و آب سوزان. «يَطُوْفُ عَلَيْهِمْ

وَلِدَانٌ مُّخَلَّدُونَ»

(۹)

بَيْنَهَا وَ بَيْنَ حَمِيْمٍ اَنْ»

(۱۰)

پیام ها:

۱- در قیامت دسته ای از مردم اهل شقاوتند و نامه عملشان را در دست چپ دارند. «وَ اَصْحَابُ الشَّمَالِ»

۲- وضع دوزخیان به قدری هولناک است که مایه ی شگفتی و تعجب می شوند.

«مَا اَصْحَابُ الشَّمَالِ»

۳- عذاب های قیامت، بسیار سخت است. («سَمُومٌ» و «حَمِيْمٌ» نکره آمده که نشانه سختی و عظمت است.)

۴- خوشگذرانان سرمست بدانند که کامیابی های غافلانه، آنان را به چه ذلت و نکبت و زجری خواهد کشید. «مُتْرَفِيْنَ - فِي

سَمُومٍ وَحَمِيمٍ وَظِلٍّ مِنْ يَحْتُمُونَ»

۵- آنچه گناه را سنگین و خطرناک تر می کند، اصرار بر آن است. «يُصِرُّونَ عَلَيَّ

ص: ۴۳۰

۱-۱. الرَّحْمَن، ۴۶.

۲-۲. فِرْقَان، ۱۳.

۳-۳. وَقَعَهُ، ۲۶.

۴-۴. اَعْرَاف، ۳۸.

۵-۵. زَمْر، ۷۳.

۶-۶. حَاقَّة، ۳۰.

۷-۷. يَس، ۵۸.

۸-۸. مُؤْمِنُونَ، ۱۰۸.

۹-۹. وَقَعَهُ، ۱۷.

۱۰-۱۰. الرَّحْمَن، ۴۴.

۶- خداوند عادل است و عذاب بر پایه عملکرد خود انسان است. اگر خلافکاران سه نوع شکنجه دارند: بادی سوزان، آب داغ و سایه داغ، به خاطر آن است که سه خلاف پیوسته دارند. **كَاثُوا ... مُتْرَفِينَ ... كَاثُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْتِ ... كَاثُوا يَقُولُونَ**

۷- رفاه و عیاشی، بستر ارتکاب گناه و تردید در معاد است. **مُتْرَفِينَ ... يُصِرُّونَ ...**

أَ إِذَا مِتْنَا ...

۸- منکران معاد، دلیل بر انکار ندارند و تنها بعید می شمردند. **أَ إِذَا مِتْنَا ...**

۹- خطر آنجاست که انسان، تردید نابجای خود را در جامعه گسترش دهد و عامل انحراف دیگران شود. **كَاثُوا يَقُولُونَ أَ إِذَا مِتْنَا وَ كُنَّا تُرَابًا**

۱۰- افراد شبهه افکن، دامنه تردید را توسعه می دهند. **«أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوْلُونَ»**

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ «۴۹»

بگو: همانا پیشینیان و آیندگان.

لَمَجْمُوعُونَ إِلَىٰ مِيقَاتِ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ «۵۰»

هر آینه به سوی وعدگاه روز معینی گردآوری خواهند شد.

پیام ها:

۱- باید به شبهات، حتی اگر از سر عناد هم باشد، پاسخ قاطع داد. **قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ**

۲- قدرت خداوند در محشور کردن گذشتگان و آیندگان یکسان است. **«إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لَمَجْمُوعُونَ»**

۳- همه مردم در یک روز مشخص جمع می شوند. **«يَوْمٍ مَّعْلُومٍ»**

۴- گرچه زمان قیامت در نزد ما نامعلوم است، اما نزد خداوند مشخص است.

«يَوْمٍ مَّعْلُومٍ»

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَتَيْتُمُ الضَّالِّينَ الْمُكَذِّبِينَ ﴿٥١﴾ لَّا يَكْلُونَ مِن شَجَرٍ مِّن زَقُّومٍ ﴿٥٢﴾ فَمَالُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ ﴿٥٣﴾

همانا، ای گمراهان انکار کننده! حتماً از درختی (بد منظر و بد طعم و بد بو) که زقوم است خواهید خورد. آنگاه شکم ها را از آن پر خواهید کرد.

فَشَارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ ﴿٥٤﴾ فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ﴿٥٥﴾ هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ ﴿٥٦﴾

و روی آن از آب جوشان می نوشید. پس مانند شتران عطش زده می نوشید. این است پذیرایی (ابتدایی) آنان روز قیامت.

نکته ها:

«زقوم»، نام گیاه تلخ و بدبو و بدطعم است که شیره آن اگر به بدن برسد، بدن متورم می شود. این گیاه، غذای دوزخیان است. «نزل» به آن چیزی گفته می شود که برای پذیرایی مقدماتی مهمان آماده می شود و «هیم» نام مرضی است که شتر به آن گرفتار می شود و هر چه آب می نوشد سیراب نمی شود تا بمیرد، همچنین به زمین ریگزار گفته می شود که هر چه آب در آن بریزند فرو می رود.

غذاهای تلخ دنیوی را انسان یا نمی خورد که در آخرت گنهکار باید بخورد. «لَا يَكْلُونَ» یا کم می خورد، که در آخرت باید سیر بخورد، «فَمَالُونَ مِنْهَا الْبُطُونَ»، یا با غذای دیگر جبران می کند، که در آخرت غذای دیگرش آب جوش است، «مِنَ الْحَمِيمِ» و یا با بی میلی می خورد، که در آن روز مثل شتر تشنه به آب رسیده می خورد. «شُرْبَ الْهِيمِ»

پیام ها:

۱- دوزخیان، از سخت ترین خطاب های تحقیرآمیز برخوردارند. «أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ»

۲- اصحاب شمال، گمراهان هستند، «أَيُّهَا الضَّالُّونَ» که ما در هر نماز از خدا

می خواهیم از آنان نباشیم. «وَلَا الضَّالِّينَ»

۳- بدتر از گمراهی، تکذیب کردن است و گرنه بسیاری از گمراهان، توفیق هدایت می یابند. «الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ»

۴- تمام تحقیرهای روانی و عذاب جسمانی، پذیرایی مقدماتی اصحاب شمال است! پس پذیرایی اصلی چیست؟ «هَذَا نُزُلُهُمْ»

۵- خداوند عادل است و کیفرهای او عادلانه. همه سختی ها نتیجه عملکرد خود انسان است و آن روز، روز کیفر و پاداش است. «يَوْمَ الدِّينِ»

نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ﴿۵۷﴾ أَمْ أَفْرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ﴿۵۸﴾ أَمْ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ ﴿۵۹﴾

ما شما را آفریدیم، پس چرا تصدیق نمی کنید؟ آیا آنچه را (در رحم) می ریزید دیده اید؟ آیا شما آن را (به صورت انسان) می آفرینید یا ما آفریننده ایم؟

نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ وَ مَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ ﴿۶۰﴾

مایم که مرگ را در میان شما مقدر کردیم و هرگز (مغلوب نمی شویم) و کسی بر ما پیشی نمی گیرد.

نکته ها:

در آیات قبل بیان شد که اصحاب شمال در معاد تردید داشته و می گفتند: آیا اگر مردیم و خاک شدیم، باز زنده می شویم؟ از این آیه به بعد خداوند نمونه های قدرت خود را در دنیا بیان می کند تا استبعاد قیامت را برطرف نماید.

استدلال های قرآن، فراتر از زمان و مکان است و تاریخ مصرف ندارد و به مقطعی از زمان و مکانی خاص تعلق ندارد. نطفه در رحم و بذر در زمین، در هر زمان و مکان و برای همه واضح و روشن است.

مخفی بودن زمان مرگ حکیمانه است و فوایدی را به دنبال دارد، از یک سوی آماده باش

انسان که هر لحظه ممکن است مرگ فرا رسد و از سوی دیگر جریان عادی زندگی، زیرا منتظر زمان معینی برای مرگ نیست و گرنه زندگی برای او تلخ می شد.

گرچه برخی مقدمات تولید نسل، همچون آمیزش و ریزش نطفه در رحم، به وسیله انسان است، اما تلقیح نطفه و تخمک و رشد آن در چند مرحله و حفظ و تبدیل آن به یک انسان کامل با ویژگی های منحصر به فرد، تنها کار خداوند است. «أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ»

حتی اگر بشر، در خارج از رحم همانند سازی کند، باز هم از قدرت الهی نمی کاهد و خالقیت او را زیر سؤال نمی برد، زیرا این تأثیر و تأثر به دست توانای خداوند است و بشر در طراحی مراحل آفرینش نقشی ندارد.

پیام ها:

۱- چرا شک در معاد می کنید؟ کسی که شما را آفرید بار دیگر نیز می آفریند. «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ»

۲- با منکران و ناباوران، مستدل گفتگو کنیم. «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ»

۳- تویخ بعد از استدلال است. اول می فرماید: «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ» سپس تویخ می کند.

«فَلَوْ لَا تُصَدِّقُونَ»

۴- در استدلال، به یک دلیل و نمونه بسنده نکنیم. «أَفَرَأَيْتُمْ ... أَأَنْتُمْ ...»

۵- در تبلیغ و مجادله، با استفاده از شیوه سؤال و پرسش، وجدان مخاطبان را بیدار و به یاری فراخوانیم. «أَفَرَأَيْتُمْ ... أَأَنْتُمْ ...»

۶- قدرت الهی، هم در آفریدن نمودار است، «نَحْنُ خَلَقْنَاكُمْ» و هم در میراندن.

«نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۷- مرگ، یک حادثه و اتفاق نیست، بر اساس حکمت و حساب و کتاب است.

«قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۸- پایان عمر و زمان مرگ، تنها به دست خداست. «نَحْنُ قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۹- مرگ انسان نشانه ی عجز خداوند از زنده نگه داشتن نیست، بلکه تقدیری حکیمانه است. «قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ»

۱۰- قدرت الهی مطلقه است و هیچ شخص یا قدرتی نمی تواند از مرگ فرار کرده و بر این تقدیر الهی غالب شده و بر آن پیشی بگیرد. «مَا نَحْنُ بِمَسْبُوقِينَ»

عَلَىٰ أَنْ يُبَدَّلَ أَمْثَالِكُمْ وَ نُشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦١﴾

تا مانند شما را جانشین شما کنیم و شما را در جهانی که نمی دانید پدیدار گردانیم.

وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَدْكُرُونَ ﴿٦٢﴾

شما آفرینش نخستین را دانستید، پس چرا (به آفرینش دوباره) متذکر نمی شوید؟

پیام ها:

۱- فلسفه مرگ، جایگزین شدن دیگران و پیدایش تحولات جدید است. قَدْ رَزْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ ... نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ ... نُشِئَكُمْ ...

۲- قدرت خداوند بر جابجایی مرگ و زندگی، دلیل قدرت خداوند بر ایجاد معاد است. فَلَوْلَا تُصَدِّقُونَ ... نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ

۳- دنیا عبورگاه است نه توقف گاه. «نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ»

۴- انسان از وضع قیامت آگاه نیست که چه زمانی خواهد بود و در چه شرایطی حاضر می شود. «نُشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ»

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ ﴿٦٥﴾

آیا آنچه را کشت می کنید، دیده اید؟ آیا شما آن را می رویانید یا ما رویاننده ایم؟ اگر بخواهیم آن را خار و خاشاک می گردانیم، پس شما از روی تعجب می گوید:

إِنَّا لَمُعْرِضُونَ ﴿٦٦﴾ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ ﴿٦٧﴾

ما زیان دیده ایم. بلکه محروم و بدبختیم.

«حطام» به معنی شکستن و خرد شدن و «تَفَكَّهُوْنَ» به معنای میوه خوردن، فکاهی گفتن و تعجب و پشیمانی آمده است. «مغرمون» از «گرامت» به معنای پرداخت خسارت و زیان دیدن است.

اگر کمی دقت کنیم، زمین، بدن انسان را به خاک تبدیل می کند ولی بذر را به خاک تبدیل نمی کند. دانه درون زمین دو حرکت متضاد دارد، ساقه به سوی بالا و ریشه به سوی پایین می رود. ریشه، مواد غذایی را جذب و ساقه، موانع خود را حتی اگر سفت باشد دفع می کند.

یک دانه به چند خوشه تبدیل می شود و تولید مثل می کند.

هر نوع تغییر و تحوّل در طبیعت، برای خداوند یکسان است. حیات یا مرگ موجودات، شیرینی یا تلخی آب، همه در نزد قدرت خداوند یکسان است. خَلَقْنَاكُمْ ... قَدَرْنَا بَيْنَكُمْ الْمَوْتَ ، نَحْنُ الزَّارِعُونَ ... لَجَعَلْنَا حُطاماً ، تَشْرَبُونَ ... جَعَلْنَا أُجَاجاً

یکی از راه های خداشناسی، فرض خلاف وضع موجود است، چنانکه گفته اند: «تعرف الاشياء باضدادها» یعنی با تصور ضدّ هر چیزی، جایگاه و اهمیّت آن چیز مشخص می شود، مثلاً: اگر هر یک از شب یا روز طولانی شود، اگر آب ها به زمین فرو رود، اگر کشت ها همه خار شود، اگر آب ها تلخ شود و... چه کسی می تواند آن را به وضع موجود تبدیل کند؟

آری اگر انسان به این نکته توجه داشته باشد که هر چه دارد، هر لحظه در معرض تغییر و نابودی است و به پیامدهای از دست دادن آنها بیاندیشد، ارزش نعمت های موجود را بهتر درک خواهد کرد و به لطف و قدرت الهی بیشتر پی می برد.

پیام ها:

۱- همان قدرتی که از یک دانه بذر، خوشه ها پدید می آورد، می تواند از تک سلول انسان مرده ای دوباره او را زنده کند. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ»

۲- فعل و انفعالات طبیعی با اراده خداوند است. «لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا حُطاماً»

۳- برخی انسان ها، تا محصولشان خار و خاشاک نشود و سرشان به سنگ نخورد، وجدانشان بیدار نمی شود. حُطاماً ... بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ

أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ أَأَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾

آیا آبی را که می نوشید دیده اید؟ آیا شما آن را از ابر باران زافرو آوردید یا ما فرو فرستنده ایم؟ اگر بخواهیم آن را شور و تلخ می گردانیم، پس چرا سپاسگزاری نمی کنید؟

کته ها:

«مزن» به ابر سفید باران زاکفته می شود، «اجاج» آب شور همراه با تلخی است.

در حدیث می خوانیم: هرگاه رسول خدا صلی الله علیه و آله آب می نوشید، می فرمود: «الحمد لله الذي سقاني عذبا فراتا برحمته و لم يجعله ملحا اجاجا بذنوبي» (۱)، خدا را شکر که به واسطه رحمتش به ما آب گوارا نوشاند و به خاطر گناهان ما، آن را شور قرار نداد.

توجه به نقش آب در رفع تشنگی «تَشْرَبُونَ»، چگونگی پیدایش آب «مِنَ الْمُزْنِ»، فرو آمدن باران «نَحْنُ الْمُنزِلُونَ»، و مزه و طعم آن «لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا»، انسان را به شکر گذاری وامی دارد. «فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ»

الطاف دائمی خداوند، نشانه عجز او از تغییر و تحوّل نیست. جمله «لَوْ نَشَاءُ» به معنای آن است که ما آب را شور نمی کنیم ولی می توانیم این کار را انجام دهیم.

توجه به نعمت ها، هم اعتقاد توحیدی انسان را بالا می برد، نَحْنُ الزَّارِعُونَ ... نَحْنُ الْمُنزِلُونَ هم روحیه تشکر را در انسان زنده می کند و هم استبعاد زنده شدن دوباره و معاد را برطرف می کند.

پیام ها:

۱- استدلال های قرآن، فراگیر، ساده و در عین حال عمیق است. نگاهی به آب، برای توجه انسان به مبدأ و معاد کافی است. «أَفَرَأَيْتُمُ الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ»

۲- نزول آب قابل نوشیدن، نشانه حکمت و قدرت الهی است. «الْمَاءَ الَّذِي تَشْرَبُونَ»

ص: ۴۳۷

۳- نزول باران از آسمان، از قدرت انسان خارج است و این برای خداشناسی کافی است. «أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمَازِنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنزِلُونَ» (هیچ عملی بدون اراده الهی تحقق پیدا نمی کند).

۴- آفرینش، کلاس تدبیر، أَفْرَأَيْتُمْ... تَذَكَّرْ، «أَفَلَا تَذَكَّرُونَ» و زمینه ساز تشکر است. «فَلَوْ لَا تَشْكُرُونَ»

أَفْرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ ﴿٧١﴾ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنشِئُونَ ﴿٧٢﴾ نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذَكُّرًا وَ مَتَاعًا لِلْمُقِيمِينَ ﴿٧٣﴾

آیا آتشی را که می افروزید، دیده اید؟ آیا شما درخت آن را ایجاد کرده اید یا ما ایجاد کننده ایم؟ ما آتش را وسیله تذکر (آتش قیامت) و نعمتی برای مسافران قرار داده ایم.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

پس به نام پروردگار بزرگت تسبیح گوی.

نکته ها:

«تُورُونَ» از «وری» به معنای خارج کردن چیزی پنهان است، «وراء» یعنی باطن و پشت چیز. به آتشی که در وسائل آتش افروزی نهفته و با جرقه زدن بیرون می آورند، «ایراء» می گویند. در حجاز دو نوع درختی بود که به عنوان دو چوب آتش زنه از آن استفاده می کردند، همچون جرقه ای که از زدن دو سنگ چخماق به دست می آید.

«مقوین» از «قواایها» به معنای بیابان است. به بیابان گرد و مسافر، «مقوین» گفته می شود.

از آیه ۴۷ که تردید در معاد مطرح شد، تا این آیات، خداوند بیش از بیست مرتبه مردم را خطاب کرده و آنان را به فکر و تدبیر در چگونگی به وجود آمدن کشت و آب و آتش و آفرینش انسان دعوت کرده است تا تردید نابجای کافران را برطرف کند.

در این آیات، عناصر چهارگانه آب، خاک، باد و آتش، مطرح شده است که همه تحت فرمان

الهی و وسیله ای برای شناخت خداوند و پی بردن به قدرت او هستند.

خداوند در این سوره، چهار مرتبه از مردم اقرار گرفته که آیا شما در آفرینش خود، نزول باران، خروج گیاهان و تولید آتش نقشی دارید؟

نیاز به آتش در بیابان، بارزتر از نیاز به آن در محل مسکونی است. مسافر در بیابان، برای حفظ خود از سرما، پیدا کردن راه در شب و مقابله با خطر حیوانات وحشی، نیاز به نور و حرارت و آتش دارد.

پیام ها:

۱- همان خدایی که آتش را از دل چوب و درخت بیرون می آورد، مرده ها را از دل زمین بیرون می آورد. «أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ»

۲- خروج آتش از درخت، از دو جهت می تواند یادآور قیامت باشد: یکی از جهت خروج انرژی ذخیره شده در آن که در قالب جرقه و آتش بروز می کند، دیگر آن که آتش دنیا، انسان را به یاد آتش دوزخ می اندازد. «جَعَلْنَاهَا تَذْكَرَةً»

۳- خداوند آنچه را برای رفع استبعاد معاد بود ذکر کرد، خواه اثر کند یا نکند. ای پیامبر! وظیفه تو تسبیح خداوند است. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ (۷۵) وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (۷۶)

پس سوگند به جایگاه ستارگان. و البته اگر بدانید این سوگندی است بزرگ.

نکته ها:

هیچ چیز و هیچ کس بدون اراده خداوند نمی تواند در جهان تأثیر گذارد. بنابراین، اعتقاد به تأثیر ستارگان در زندگی انسان خرافه ای بیش نیست و هیچ کس ستاره ی بختی در آسمان ندارد که موجب خوش بختی یا بد بختی او شود. امام کاظم علیه السلام فرمود: خداوند، ستارگان را ستایش کرده و به جایگاه آنها سوگند یاد نموده است. (۱)

ص: ۴۳۹

«بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ» به محل استقرار و حرکت ستارگان گفته می شود. سوگند به مسیر گردش کرات آسمانی مهم تر از سوگند به خود آنهاست، چون عظمت و وسعت مواقع نجوم، هزاران برابر کرات است.

پیام ها:

۱- خداوند در این سوره، فکر انسان را از نطفه و بذر و آب و آتش تا مسیر حرکت کرات آسمانی جولان می دهد. أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ ... فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ

۲- خداوند، گاهی به چیزهای کوچکی مانند انجیر سوگند یاد می کند، «وَالتِّينِ وَ الزَّيْتُونِ» و گاهی به کهکشان و مسیر ستارگان. آری برای خداوند کوچک و بزرگ، کاه و کوه یکی است. «فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ»

۳- هر ستاره ای، مدار و مسیر حرکت منظم و مخصوص به خود دارد. «بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ»

۴- بشر به تمام مسیرهای کرات آگاه نیست و علم نجوم و کیهان شناسی انسان علی رغم تلاش او ناقص است. «لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمًا»

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ﴿٧٧﴾ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ ﴿٧٨﴾

همانا آن قرآن کریم است. که در کتاب محفوظی جای دارد.

لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ﴿٧٩﴾ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٨٠﴾

جز پاکیزگان به آن دست نزنند. فرو آمده از سوی پروردگار جهانیان است.

نکته ها:

ظاهراً مراد از «كِتَابٍ مَّكْنُونٍ»، همان لوح محفوظ است، زیرا در سوره بروج آمده: «بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ» (۱) و در این سوره می خوانیم: «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ»

ص: ۴۴۰

در قرآن، خداوند و آنچه مربوط به اوست، به صفت «کریم» متّصف شده اند:

خداوند، کریم است. «مَا عَزَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ» (۱)

قرآن، کریم است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ» (۲)

رسول خدا، کریم است. «وَ جَاءَهُمْ رَسُولٌ كَرِيمٌ» (۳)

واسطه نزول وحی (جبرئیل)، کریم است. «إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ» (۴)

حضرت علی علیه السلام در خطبه ۱۵۲ نهج البلاغه، اهل بیت را «کرائم القرآن» می نامد.

انسان نیز به عنوان برترین مخلوق الهی، مورد کرامت است. «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» (۵)

تلاوت الفاظ و فهم لغات قرآن، برای همه ممکن است، اما تماس با روح قرآن، طهارتی مخصوص می خواهد. «لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً» (۶) لذا فرمود:

«لا- یقرئه و لا- یفهمه الا- المطهرون» بلکه فرمود: «لا- یمسُّه الا- المطهرون» و تماس، معنای خاص دارد. چنانکه در روایت آمده است: تنها مقربان درگاه الهی با قرآن تماس پیدا می کنند. (۷)

قرآن، کریم است، زیرا:

سرچشمه آن از لوح محفوظ و کتاب مکنون است. «فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ»

واسطه آن، فرشتگان و پیامبر و اهل بیت علیهم السلام، همه مطهرونند. «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

و هدف آن تربیت جهانیان است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قرآن، مطهر است، «صُحُفًا مُطَهَّرَةً» (۸) و تنها پاکان می توانند آن را مس کنند. «لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

قرآن، چنان نیست که دشمنان آنان را توصیف می کردند. نه خیالپردازی ذهن پیامبر است، «تُمَلِّئُ عَلَيْهِ» (۹) نه افسانه و غیر واقعی، «إِنْ هَذَا إِلَّا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱۰) نه آموخته هایی از

ص: ۴۴۱

۱-۱. انفطار، ۶.

۲-۲. واقعه، ۷۷.

۳-۳. دخان، ۱۷.

٤-٤. تكوير، ١٩.

٥-٥. اسراء، ٧٠.

٦-٦. احزاب، ٣٣.

٧-٧. تفسير درالمنثور.

٨-٨. بينه، ٢.

٩-٩. فرقان، ٥.

١٠-١٠. انعام، ٢٥.

دیگران، «يُعَلِّمُهُ بَشْرًا» (۱) و نه کار گروهی هم فکر، «أَعْلَمَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخِرُونَ» (۲)، بلکه از جانب پروردگار جهانیان برای رشد انسان نازل شده است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

قرآن، کلید کرامت و عزت فرد و جامعه است. نگاه به آن، تلاوت آن، تدبّر در آن، حفظ آن، استدلال به آن و پندگیری از آن مایه ی رشد و کرامت انسان است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

قرآن، در مسائل فردی، خانوادگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، عبادی، نظامی، اخلاقی، اعتقادی، تربیتی و فرهنگی، به انسان نور و روشنایی می دهد. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

در قرآن، حرف سست، زشت، ناموزون و دور از منطق نیامده است. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

پیام ها:

۱- خداوند، برای بزرگ ترین سند تشریع یعنی قرآن، به بزرگ ترین بخش تکوین یعنی کهکشان ها، سوگند یاد کرده است.
فَلَا أُفْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ... إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ

۲- قرآن، با نهایت کرامت، معارف خود را در اختیار قرار داده و هر کس می تواند به گونه ای از آن بهره گیرد. «إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ»

۳- قرآن، تنها الفاظ و عبارات نیست، محتوایی والا دارد که در نزد خداوند محفوظ و مکنون است. «فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ»

۴- بهره بردن از قرآن آدابی دارد. افراد بی وضو حق دست زدن به آن را ندارند. (۳)

«لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ»

۵- حقایق بلند قرآن را افراد آلوده به شرک و کفر و نفاق و عناد درک نمی کنند.

«لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ» ۶- قرآن، جلوه ای از ربوبیت خداوند و برنامه ای جامع برای رشد و تربیت انسان است. «تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ»

ص: ۴۴۲

۱- ۱. نحل، ۱۰۳.

۲- ۲. فرقان، ۴.

۳- ۳. تفسیر نورالثقلین.

أَفَلَيْذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ ﴿٨١﴾

آیا شما با این سخن (الهی)، با سبکی و سستی برخورد می کنید؟

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكذِّبُونَ ﴿٨٢﴾

و(سهم و) رزق خود را تکذیب آن قرار می دهید؟

نکته ها:

«مُدْهِنُونَ» از «دهن» به معنای روغن است. مداهنه، گاهی به معنای مدارا و ملایمت و گاهی سستی و ضعف می آید.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله همراه با عده ای در حال مسافرت بودند که با کمبود آب مواجه شدند و عطش بر مردم غلبه کرد. پیامبر صلی الله علیه و آله دست به دعا برداشتند و باران بارید و همه را سیراب کرد. در این میان یکی گفت: این باران به خاطر طلوع فلان ستاره است (نه دعای پیامبر)! که این آیه نازل شد. «وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكذِّبُونَ» و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: به جای شکر روزی هایتان، تکذیب می کنید. (۱)

آری همواره در جامعه افرادی وجود دارند که موجودیت و شخصیت خود را در مخالفت با دیگران می بینند و تمام هنر خود را در کوک کردن ساز مخالفت بکار می گیرند. اگر همه موافق باشند او مخالفت می کند و اگر همه مخالف باشند، او موافق است. او کار به دلیل ندارد و دوست دارد همیشه بر خلاف دیگران حرکت کند و این نگرش در حرکات و گفتار و برخوردهای شخصی او نمایان است. او سعی می کند در چگونگی اصلاح سر و صورت یا رنگ و نوع لباس، یا لحن و صوت و استفاده از الفاظ و اصطلاحات و یا نوشتار، حتی در نام گذاری فرزند، رفتاری غیر متعارف و انگشت نما داشته باشد و به این طریق خود را جدا و بهتر از دیگران مطرح کند.

ص: ۴۴۳

۱- هر چه قداست و عظمت بیشتر باشد، سهل انگاری خطرناک تر و تویخ بیشتر است. «أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ»

۲- مداهنه و سازشکاری در برابر اصول مسلم دین، پذیرفته نیست. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ ... أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ

۳- سهل انگاری، سستی و سازش در دین، به تدریج انسان را به انکار و ادا می کند. «أَفَبِهَذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْكُمْ تُكذِّبُونَ»

فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنْتُمْ حِينِيذٍ تَنْظُرُونَ ﴿٨٤﴾

پس چرا آنگاه که جان به گلوگاه رسد. و شما در آن هنگام نظاره می کنید.

و نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾

و ما از شما به آن (محتضر) نزدیک تریم، ولی نمی بینید.

فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾

پس اگر شما (در برابر اعمالتان) مجازات شدنی نیستید، چرا آن جان را (در حال احتضار به بدن خود) بر نمی گردانید اگر راست می گوید؟

نکته ها:

اگر منکران معاد در قدرت خداوند برای مبعوث کردن مردگان شک دارند، آیا قدرت او را در گرفتن جان انسان ها، انکار می کنند؟ صحنه جان دادن محتضر را می بینند که احدی هیچ کاری نمی تواند بکند، عجز خود و قدرت نمایی او را در حال احتضار دیده اند، همان قدرت که می تواند جان را بگیرد، می تواند جان را باز گرداند. اگر مرگ به اراده و تقدیر الهی نبود و اتّفاقی بود، چاره جویی و جلوگیری از آن امکان داشت.

برای منکران باید استدلال آورد، چنانکه در آیات متعدّد این سوره خداوند بارها استدلال آورده است. «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ»، «أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ»، «أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ»، «الْبَتَّة»

گاهی هم باید با نشان دادن صحنه عجزشان آنان را تحقیر کرد، چنانکه در این آیات خداوند خطاب به آنان می فرماید: همه شما قدرت دور کردن مرگ و زنده نگه داشتن عزیزتان را در لحظه احتضار ندارید.

خداوند، به همه بندگان، خوب یا بد، نزدیک است. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ» آنچه مهم و ارزشمند است این که ما با ایمان و عمل صالح به خدا نزدیک شویم.

«مدین» از «دین» به معنای جزاست و لذا «يَوْمِ الدِّينِ» یکی از نام های قیامت است:

﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

نگاه، غیر از دیدن است، چه بسا انسان به چیزی نگاه می کند، اما آن را نمی بیند و در فکر چیز دیگری است. تَنْظُرُونَ ... لَكِنَّ لَا تُبْصِرُونَ

پیام ها:

۱- لحظه ی احتضار و مرگ، برای همه حتمی است. ﴿إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾ (کلمه «إِذَا» در موارد حتمی الوقوع بکار می رود)

۲- خروج روح از بدن، از مجرای تنفسی و حلقوم است. «بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ»

۳- خداوند برای برطرف کردن تردید معاد، هم قدرت خود را در حیات مطرح می کند و هم در حال مرگ و به این طریق اتمام حجت می کند. «بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ»

۴- خداوند، از نزدیک ترین افراد به انسان، نزدیک تر است. نزدیکی دیگران جسمی است و نزدیکی او ناشی از احاطه کامل به مخلوق است. «نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ»

۵- معاد و کیفر و پاداش اخروی قطعی است. «إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ» (بکارگیری فعل ماضی برای بیان آینده، نشانه حتمی و قطعی بودن آن است)

فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٨٨﴾ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ ﴿٨٩﴾

پس اگر او (محتضر) از مقربان باشد، راحت و رحمت و بهشت پر نعمت، روزی او خواهد بود.

وَ أَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩٠﴾ فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ﴿٩١﴾

و اما اگر از اصحاب یمین باشد، (به او گفته می شود): از طرف اصحاب یمین (که هم فکرا ن تو هستند) به تو سلام باد.

وَ أَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكْذِبِينَ الضَّالِّينَ ﴿٩٢﴾ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ ﴿٩٣﴾ وَ تَصْلِيَةٌ جَهِيمٍ ﴿٩٤﴾ إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ﴿٩٥﴾

و اما اگر از تکذیب کنندگان گمراه باشد، با آبی جوشان پذیرایی می شود.

و ورود به دوزخ (جزای اوست). همانا این مطلب، حق و یقینی است.

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴿٩٦﴾

پس به نام پروردگار بزرگوارت تسبیح کن.

نکته ها:

«روح» به معنای راحت و آسایش و رحمت است. «رَيْحَانٌ» به گیاهان خوشبو و معطر گفته می شود، همچنین به معنای رزق و روزی نیز آمده است. «تَصْلِيَةٌ» از «صلی» به معنای چشیدن، بریان شدن و افتادن است.

آغاز این سوره، مردم را به سه دسته تقسیم کرد: «كُنْتُمْ أَزْوَاجًا ثَلَاثَةً»: مقربان درگاه الهی، اصحاب یمین و اصحاب شمال، پایان سوره نیز سرنوشت این سه گروه را تکرار می کند.

هر کس به میزان قرب خود، پاداش دریافت می دارد؛ چنانکه امام صادق علیه السلام فرمود: اگر محتضر از مقربان باشد، روح و ریحان در قبر و بهشت پر نعمت برای آخرت او مقرر

می شود. البته «مقربون» با توجه به آیات ۱۰ و ۱۱، همان پیشتازان در ایمان و عمل صالح می باشند. «وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ»

از اصحاب یمین در لحظه مرگ تنها رفع نگرانی می شود تا قیامت پاداش دریافت کنند.

ظاهراً مراد از اصحاب یمین کسانی هستند که نامه عملشان به دست راستشان داده می شود که در آیات ۷۱ سوره اسراء و ۱۹ سوره حاقه و ۷ سوره انشقاق از آنان با جمله «فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ يَمِينًا» نام برده است. مراد از اصحاب شمال نیز کسانی هستند که نامه عملشان به دست چپشان داده می شود. از امام باقر علیه السلام روایت شده که منظور از «الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ» مشرکان می باشند. (۱)

برای جمله «فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ» چند معنا بیان شده است:

الف) به اهل بهشت (بدون آنکه شخص معینی در کار باشد) گفته می شود: سلام بر تو.

ب) بهشتیان به پیامبر درود می فرستند، بخاطر زحمات او که آنان را به این مقام رسانده است.

ج) پیامبر به خاطر رستگاری این گروه در خیر و سلامتی است. (۲)

در آیه ۵۱ خواندیم: «ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيْهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ ، لَأَكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زُقُومٍ» ولی در آیه ۹۲ می فرماید: «وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنَزَلَ مِنْ حَمِيمٍ» چرا در آیه اول، ضالین بر مکذبین مقدم شده و در پایان برعکس شده است؟

پاسخ: به نظر می رسد که خطاب آیه اول در دنیا است که انسان از انحراف و گمراهی به تکذیب کشیده می شود، ولی در آخر سوره مسئله جان دادن مطرح است که آغاز کیفر است و کیفر، از خلاف سنگین آغاز می شود، تکذیب مهم تر از انحراف است.

در این آیات، لحظات جان دادن سه گروه در کنار هم مطرح شده است تا انسان در این نمایشگاه معنوی، کدام یک را انتخاب کند: فَرُوحٌ وَ رِيحَانٌ وَ جَنَّةٌ نَعِيمٌ ... فَنَزَلَ مِنَ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةٌ جَحِيمٍ

برای پاداش مقربان و اصحاب یمین دلیلی نیامده است، ولی برای کیفر کافران دلیل آمده

ص: ۴۴۷

۱-۱). تفسیر نورالثقلین.

۲-۲). تفسیر راهنما.

که چون مکذّب و ضالّ هستند. پس تنبیه، دلیل می خواهد ولی در لطف و محبت، کسی سراغ علّت نمی رود. (۱)

امام صادق علیه السلام فرمود: پذیرایی با آب جوشان، در برزخ و قبر است و ورود به دوزخ، در قیامت است. (۲)

این سوره با یاد معاد آغاز و با نام معاد ختم گردیده است.

پیام ها:

۱- مقربان، پس از جان دادن، بلافاصله به راحت و رفاه می رسند. «فَرُوْحٌ وَ رَيْحَانٌ» (حرف «ف» دلالت بر گذشت زمانی اندک می کند).

۲- مرگ برای مقربان، زمینه ساز سه رحمت است: رهایی از غصّه ها و سختی های دنیا «فَرُوْحٌ»، رسیدن به الطاف الهی «رَيْحَانٌ» و رسیدن به کامیابی ابدی. «جَنَّةٌ نَعِيمٌ»

۳- لحظات احتضار و مرگ و اخبار چگونگی جان دادن مقربان، اصحاب یمین و اصحاب شمال را باور کرده و جدّی بگیریم. «إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ»

۴- سختی جان دادن کفار و کيفر آنان با حمیم و جحیم، حق و عادلانه است.

فَنَزَّلْنَا مِنْ حَمِيمٍ وَ تَضَلِّيَهُ جَحِيمٍ ... إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ

۵- کيفر يك عمر انحراف و تكذيب، «الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ» پذیرایی با نوشیدنی سوزان در جایگاهی آتشین است، «فَنَزَّلْنَا مِنْ حَمِيمٍ وَ تَضَلِّيَهُ جَحِيمٍ» و خداوند از کيفر نابجا منزّه است. فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ ...

۶- وجود قیامت و نظام کيفر و پاداش، نشانه ربوبیت خداوند در جهت تربیت انسان است که ستایش پروردگار را می طلبد. «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۴۴۸

۱-۱) تفسیر کبیر فخررازی

۲-۲) تفسیر نورالثقلین

این سوره بیست و نه آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

آیات این سوره، علاوه بر تحکیم پایه های عقیدتی، به دستوراتی در زمینه های اجتماعی و حکومتی می پردازد و در آیات اول، حدود بیست صفت از صفات الهی را مطرح نموده است.

عظمت قرآن، اوضاع مؤمنان و منافقان در قیامت، سرنوشت اقوام پیشین، انفاق در راه خدا و برای رسیدن به عدالت اجتماعی، انتقاد از رهبانیت و انزوای اجتماعی، موضوعاتی است که این سوره به آنها پرداخته است.

امام سجاد علیه السلام فرمودند: خداوند می دانست که در آخرالزمان گروهی ژرف اندیش خواهند آمد، لذا سوره توحید و آیاتی از سوره حدید را نازل کرد (تا مردم، خدا را بهتر بشناسند) و هر کس غیر از این صفات را بر خدا بپذیرد، هلاک می شود.

(۱)

ص: ۴۵۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و زمین است برای خداوند تسبیح گویند و اوست عزیز حکیم.

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢﴾

حکومت آسمان ها و زمین برای اوست، زنده می کند و می میراند و او بر هر چیزی تواناست.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٣﴾

اوست اول و آخر و ظاهر و باطن و او به هر چیزی آگاه است.

نکته ها:

آخرین آیه سوره قبل (واقعه) درباره تسبیح خداوند بود: «فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ» و اولین آیه این سوره نیز تسبیح خداوند است. «سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

آغاز هشت سوره قرآن، با تسبیح خداوند می باشد: اسراء، نحل، حدید، حشر، صف، جمعه، تغابن و اعلی. و بیش از نود بار این واژه در قرآن آمده است، در حالی که تنها چهار سوره با حمد الهی آغاز می گردد: حمد، انعام، سبأ و فاطر. و حدود هفتاد بار این واژه با مشتقاتش در قرآن آمده است. شاید رمز غلبه تسبیح بر حمد خداوند، اهمیت مبارزه با شرک و خرافات و فراوانی آن در عقاید بشری و تقدّم پیرایش بر آرایش باشد. همان گونه که در اذکار نماز، «سبحان الله» مقدّم بر «الحمد لله» است.

ص: ۴۵۲

در جهان بینی الهی، تمام هستی در حال تسبیح خداوند است، گرچه ما آن را نفهمیم «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱) و این تسبیح، آگاهانه است. «كُلُّ قَدِّعَلَمٍ صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» (۲)

قرآن، نام برخی از تسبیح کنندگان را به خصوص ذکر کرده است:

الف) فرشتگان. «نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» (۳)

ب) رعد آسمانی. «يُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ» (۴)

ج) پرندگان. «أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ» (۵)

د) کوهها. «سَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ» (۶)

تسبیح خداوند، وسیله نجات از گرفتاری است. «فَلَوْ لَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ. لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» (۷) اگر یونس اهل تسبیح نبود تا روز قیامت در شکم ماهی باقی می ماند.

مراد از اول و آخر بودن خداوند، ازلی و ابدی بودن اوست، یعنی او قبل از هر چیز بوده و بعد از هر چیز خواهد بود و وجود او ظاهر و آشکارتر از هر وجودی است و در عین حال، نهان تر از هر نهانی است. او ظاهر است، چون دلایل بسیاری بر وجودش دلالت می کند و باطن است، چون به تمامی امور عالم است.

پیام ها:

۱- خداوند از هر گونه عیب و نقص و عجز منزّه است و همه هستی بر این امر گواهی می دهند. «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۲- تسبیح گویان آسمان، مقدم بر زمینیان هستند. «سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۳- قدرتی ارزش دارد که اعمال آن حکیمانه باشد. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۴- فرمانروای حقیقی آسمان و زمین، خداوند است. حکومت بشر بر زمین، امری

ص: ۴۵۳

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. نور، ۴۱.

۳- ۳. بقره، ۳۰.

۴- ۴. رعد، ۱۳.

٥-٥. نور، ٤١.

٦-٦. انبياء، ٧٩.

٧-٧. صافات، ١٤٣ و ١٤٤.

اعتباری و مجازی است، به آن مغرور نشویم. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۵- خدایی که صاحب عزت، حکمت، حاکمیت و قدرت و مرگ و زندگی موجودات به دست اوست، سزاوار تسبیح و تقدیس است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، لَهُ مُلْكُ ، قَدِيرٌ يُحْيِي وَ يُمِيتُ»

۶- آغاز و انجام و غیب و شهود هستی، به دست خداست. «هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ...»

۷- مهم تر از خلقت حکیمانه و مالکیت مقتدرانه، علم و نظارت دائمی خداوند است. «وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ»، (با توجه به دو آیه قبل)

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ «۴»

او کسی است که آسمان ها و زمین را در شش روز (و دوران) آفرید، سپس بر تخت قدرت استیلا یافت. آنچه در زمین وارد می شود و آنچه از آن خارج می شود و آنچه از آسمان فرو می آید و آنچه در آن بالا می رود، (همه را) می داند و هر کجا باشید، او با شماست و خدا به آنچه انجام می دهید، بیناست.

نکته ها:

آنچه در زمین فرو می رود، همچون بذر گیاهان، قطرات باران، ریشه ی درختان، اجساد مردگان، گنج ها و امثال آن؛ و آنچه از زمین خارج می شود، همچون ساقه ی گیاهان و درختان، آب چاهها و چشمه ها، انواع مواد نفتی و معدنی و امثال آن، همه در نزد خداوند آشکار و معلوم است.

ایمان به علم و حضور خداوند، بهترین و قوی ترین وسیله تربیت است. اگر انسان بداند هر

لحظه خداوند با اوست و تمام کارهایش زیر نظر اوست، هرگز اجازه این همه تجاوز و قانون شکنی به خود نمی دهد.

پیام ها:

۱- با اینکه قدرت او بی نهایت است و می تواند در یک لحظه همه چیز را بیافریند، ولی حکمت او اقتضا دارد که آفرینش تدریجی باشد. خَلَقَ ... فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ

۲- خداوند بر تمام هستی و آفریده های خود سلطه کامل دارد. خَلَقَ ... ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ

۳- خداوند به تمام جزئیات هستی، علم دارد. يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ ... وَمَا يَعْرُجُ ...

۴- همه در محضر خداییم. «هُوَ مَعَكُمْ»

۵- علم خداوند حضوری است. «هُوَ مَعَكُمْ»

۶- خداوند به تمام جزئیات کار ما آگاه است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

فرمانروایی آسمان ها و زمین برای اوست و تمام برنامه ها و کارها به خداوند بازمی گردد.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

شب را در روز و روز را در شب داخل می کند و او به راز دل ها، (نیت ها و انگیزه ها) داناست.

نکته ها:

هدف قرآن، معرفی صفات خداوند و دعوت به توحید و یکتا پرستی است و در آیات آغازین سوره مبارکه حدید، این هدف برجستگی دارد. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قَدِيرٌ، هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ ... هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ، وَهُوَ مَعَكُمْ، هُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

اصول حکومت و مدیریت را می توان در چند چیز خلاصه کرد:

(الف) علم و آگاهی به ظاهر و پنهان: يَغْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ ...، وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

(ب) قدرت و توانایی: «وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»

(ج) عزت و حکمت: «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

(د) نظارت و حضور فراگیر: «وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ»

(ه) بررسی و حسابرسی عملکرد: «وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

پیام ها:

۱- خداوند، هم آفریننده هستی است، هم مدیر و مدبر امور هستی. خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ ... لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

۲- خداوند، نه در آفریدن شریک دارد، هُوَ الَّذِي خَلَقَ ...، نه در اداره کردن نیازمند شریک است. «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ»

۳- خداوند، سرچشمه هستی است، «هُوَ الْأَوَّلُ» و پایان هستی به او باز می گردد.

«وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۴- هستی دارای هدف و در حرکت به سوی خداوند است. «إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ»

۵- گردش شب و روز و کوتاه و بلند شدن ایام، نمونه ای از تدبیر الهی است. لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ ... يُوَلِّجُ اللَّيْلَ ...

۶- خداوند هم به کردار ما آگاه است، «بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» و هم به افکار و نیات ما.

«عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ»

آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَأَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۷)

به خدا و پیامبرش ایمان آورید و از آنچه شما را در (استفاده از) آن جانشین قرار داد، انفاق کنید. پس کسانی از شما که ایمان آورند و انفاق کنند، برایشان پاداشی بزرگ است.

نکته ها:

□
خطاب این آیه به مؤمنان است و مراد از فرمان به ایمان، «آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» عمل به لوازم ایمان است، چنانکه به دنبال آن می فرماید: شما که ادعای ایمان دارید، برای اثبات ادعای خود، باید در راه خدا انفاق کنید. (۱)

مراد از خلیفه بودن انسان در جمله «جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ» یا آن است که خداوند، انسان را جانشین خود در زمین قرار داده است، چنانکه آیه «إِنِّي لَجَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (۲) به آن اشاره دارد که در این صورت معنای آیه چنین می شود: ای مؤمنان! شما جانشین خداوند در زمین هستید و آنچه در اختیار دارید، ملک خداست در نزد شما، پس از آنچه خدا به شما عطا کرده، به دیگران نیز انفاق کنید.

معنای دیگر آن است که شما مردمان امروز، جانشین پیشینیان خود هستید و اموالی که در دست شماست، قبلاً در دست آنها بوده است، پس از این اموال انفاق کنید که روزی شما نیز نخواهید بود و این اموال در دست وارثان شما خواهد بود. (۳)

پیام ها:

۱- ایمانی ارزشمند است که همراه با کمک به فقرا باشد. آمِنُوا ... أَنْفَقُوا

۲- انفاقی ارزشمند است که برخاسته از ایمان و انگیزه الهی باشد. آمِنُوا ... أَنْفَقُوا

۳- هر چه انسان دارد، عاریه و امانت است، مالک اصلی فقط خداست. «جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ»

۴- گرچه ایمان و انفاق، تکلیف و وظیفه است، ولی خداوند برای آن پاداش قرار داده است. فَالَّذِينَ آمَنُوا ... وَانْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ آری پاداش، کلید تشویق به

ص: ۴۵۷

۱- ۱). تفسیر المیزان.

۲- ۲). بقره، ۳۰.

۳- ۳). تفسیر المیزان.

عمل است.

وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولِ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَقَدْ أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾

و شما را چه شده که به خدا ایمان ندارید؟ در حالی که پیامبر، شما را برای این که به پروردگارتان ایمان آورید، فرا می خواند و به راستی خداوند از شما (از طریق عقل و فطرت و انبیا) پیمان گرفته است، اگر باور دارید.

نکته ها:

عبارت «إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» در پایان آیه، بیانگر آن است که خطاب آیه به مؤمنان است. لذا مراد از «مَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ»، عمل به لوازم ایمان است. یعنی شما که ایمان دارید، چرا کاری می کنید که گویا به خدا ایمان ندارید؟

اگر چه بعضی مفسران، مقصود از میثاق را عالم ذر گفته اند، ولی پیمان عالم ذر از همه مردم بوده و میثاق در این آیه، پیمان خاصی است که از مؤمنان گرفته شده است. «أَخَذَ مِيثَاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»

پیام ها:

۱- در تبلیغ، گاهی توییح لازم است. «وَمَا لَكُمْ لَا تُؤْمِنُونَ»

۲- خداوند با مردم اتمام حجت می کند. «وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ»

۳- انبیا، مردم را به سوی خدا دعوت می کنند، بر خلاف دیگران که مردم را به سوی خود دعوت می کنند. «لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ»

۴- خداوند، مردم را دعوت می کند که به رسول ایمان آورند، «آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ» رسول هم از مردم می خواهد که به خدا ایمان آورند. «يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ»

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَيْنَا مِنْ سَمَوَاتِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَإِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٩﴾

ص: ۴۵۸

او کسی است که بر بنده خود آیات روشن و روشنگر فرو می فرستد تا شما را از تاریکی ها به روشنی در آورد و همانا خداوند نسبت به شما رأفت و رحمت بسیار دارد.

نکته ها:

تمام برنامه های الهی بر اساس حکمت و دلیل است، گرچه تنها گوشه ای از آنها برای ما بیان شده است، از جمله:

۱. دلیل نبوت، نجات مردم است. «لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

۲. دلیل نماز، یاد او و تشکر از اوست. «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» (۱)

۳. دلیل روزه، تقواست. «كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ ... لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (۲)

۴. دلیل حج، حضور و شرکت در منافع و مناسک حج است. «لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ» (۳)

۵. دلیل جهاد، رفع فتنه و حفظ مکتب است. «حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً» (۴)

۶. دلیل قصاص، زندگی شرافتمندانه است. «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ» (۵)

۷. دلیل حجاب، تزکیه و تطهیر قلوب است. «ذَلِكَ لِيُطَهِّرَ قُلُوبَكُمْ وَ قُلُوبَهُنَّ» (۶)

۸. دلیل زکات، پاکی است. «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ» (۷)

۹. دلیل تحریم شراب و قمار، بازماندن از راه خداست. «يَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ» (۸)

نجات بشر از تاریکی های جهل و ظلم و شرک و خرافه و تفرقه، تنها در گرو روی آوردن به نور وحی است. «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ» (۹)

کلمه «إِنَّ»، حرف لام، جمله اسمیه و صیغه مبالغه در جمله «إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرُؤُفٌ رَحِيمٌ» بیانگر آن است که رأفت و رحمت الهی، دائمی، عمیق، گسترده و حتمی است.

ص: ۴۵۹

۱-۱. طه، ۱۴.

۲-۲. بقره، ۱۸۳.

۳-۳. حج، ۲۸.

۴-۴. بقره، ۱۹۳.

۵-۵. بقره، ۱۷۹.

۶-۶. احزاب، ۵۳.

۷-۷. توبه، ۱۰۳.

۸-۸. مائده، ۹۱.

۹-۹. ابراهیم، ۱.

۱- بندگی خالصانه، زمینه ساز نزول الطاف الهی است. «يُنزِّلُ عَلَيَّ غَيْدِهِ»

۲- مُبَلِّغٌ باید به استدلال روشن مجهز باشد. وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ ... آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ

۳- هدف اصلی انبیا، نجات مردم از تاریکی های جهل و شرک و تفرقه است.

«لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ»

۴- راه روشن، تنها راه خداست و غیر آن هر چه باشد، تاریکی است. الظُّلُمَاتِ ...

النُّورِ (کلمه «الظُّلُمَاتِ» به صورت جمع آمده، ولی کلمه «النُّورِ» در سراسر قرآن به صورت مفرد آمده است.)

۵- نزول وحی بر اساس قاعده لطف است. هُوَ الَّذِي يُنزِّلُ ... إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ

۶- بهترین نشانه رأفت و رحمت الهی، هدایت بندگان است. «لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرؤُفٌ رَحِيمٌ»

وَ مَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَاتَلَ أُولَئِكَ أَكْبَرَ
دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قَاتَلُوا وَ كُفُلًا وَ عَدَّ اللَّهُ الْحُسْنَى وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۰)

و شما را چه شده که در راه خدا انفاق نمی کنید؟ در حالی که (هر چه دارید می گذارید و می روید و) میراث آسمان ها و زمین برای اوست. کسانی از شما که قبل از فتح (مکه) انفاق و جهاد کردند، (با دیگران) یکسان نیستند. آنان از جهت درجه از کسانی که پس از آن (فتح مکه) انفاق و جهاد کردند، برترند و خداوند به هر یک وعده نیکو داده و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

در قرآن کریم، صدها آیه درباره کمک به محرومان، در قالب زکات، خمس، صدقه، انفاق،

قرض الحسنه، اطعام، ایثار و... مطرح شده است. هم چنین برای نوع و مقدار انفاق، شرایط انفاق کننده و انفاق شونده دستوراتی دارد. در آیات گذشته این سوره، این آیه و آیات بعد نیز به مسئله کمک به محرومان توجه خاص شده است.

در آیه هفتم، فرمان انفاق داد و فرمود: «أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ» شما میراث بر گذشتگان هستید، از آنچه به ارث برده اید انفاق کنید. در این آیه تارکان انفاق را توبیخ می کند، «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا» و هشدار می دهد که آنچه را به دست آورده اید، به ارث خواهید گذاشت و خواهید رفت، چرا به دست خود انفاق نمی کنید؟ «وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

سبقت و سابقه در کارهای نیک، یکی از ملاک های ارزشیابی است. انفاق در شرایط سخت قبل از فتح مکه، با انفاق در شرایط عادی بعد از آن یکسان نیست.

پیام ها:

۱- همان گونه که بی ایمانی توبیخ دارد، «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُؤْمِنُوا» ترک انفاق نیز توبیخ دارد. «وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا»

۲- اخلاص، شرط قبولی اعمال است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۳- مقایسه، یکی از روش های مفید آموزشی و پرورشی است. «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ»

۴- گذشت از مال و جان در راه خدا، هر دو لازم است. «أَنْفَقَ ... وَ قَاتَلَ»

۵- انفاق، پشتوانه رزمندگان در جبهه جهاد است. «أَنْفَقَ ... وَ قَاتَلَ»

۶- مجاهدان از جان و مال گذشته، باید برترین جایگاه را در جامعه اسلامی دارا باشند. «أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً»

۷- آنان که بعداً ملحق می شوند، نباید به خاطر سابقه ی قبلی ها، مورد غفلت و بی اعتنایی قرار گیرند. «كُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى»

۸- گاهی ممکن است شکل عمل یکسان باشد، ولی خداوند به انگیزه ها و حالات افراد آگاه است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ ﴿١١﴾

کیست آن که به خدا وام دهد، وامی نیکو، تا خداوند آن را برای او دوچندان کند و برای او پاداشی گرانمایه است.

نکته ها:

«قرض»، به معنای بریدن و جدا کردن بخشی از مال است. «مقراض» وسیله بریدن است و «قراضه» به مالی گفته می شود که از بدنه جدا شده است.

قرض به خدا، انفاقی است که با چند برابر در قیامت پس داده می شود. قرض در قرآن همراه با کلمه «حسن» آمده است، یعنی فوری پرداخت شود، بی منت باشد، قبل از سؤال سائل باشد، در حدّ وفور باشد، برای کارهای مفید و لازم باشد.

قرض الحسنه برکاتی دارد: کاهش کدورت و افزایش محبت، حفظ آبروی مردم و جلوگیری از ورشکستگی آنان، اصلاح ساختار اقتصادی جامعه، جلوگیری از رواج ربا، کنترل حرص و بخل، تعدیل ثروت، رشد فرهنگ تعاون.

خداوندی که میراث آسمان ها و زمین برای اوست و در آیات قبل دو بار فرمود: «لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» در این آیه برای تشویق مردم و اهمیت قرض الحسنه از مردم قرض می خواهد. مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ ...

اسلام با هر نوع رکود و سستی مخالف است.

۱. رکود طبیعت. «من وجد ماء و ترابا ثم افتقر فابعده الله» (۱) هرکس آب و زمین داشته باشد ولی تلاش نکند و فقیر باشد، از رحمت الهی دور شده است.

۲. رکود نیروی انسانی. «اللهم انی اعوذ بک من الکسل» (۲) بارالها! به تو پناه می برم از تنبلی.

۳. رکود مال. الَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا ... (۳)

۴. رکود علمی، اخلاقی و معنوی. «زِدْنِي عِلْمًا» (۴)، «زَادَهُمْ هُدًى» (۵)، «من استوی یوماه فهو مغبون» (۶) هرکس دو روزش مساوی باشد، زیانکار است.

ص: ۴۶۲

۱-۱. وسائل، ج ۱۷، ص ۴۰.

۲-۲. کافی، ج ۲، ص ۵۸۵.

۳-۳. توبه، ۳۴.

۴-۴. طه، ۱۱۴.

۵-۵. محمد، ۱۷.

۵. رکود فکر. «من استبد بر آنها هلك» (۱) نظرخواهی نکردن، استبداد به رأی خود و تک روی، مایه ی هلاکت است.

پیام ها:

۱- خداوند، خود را در جانب محرومان قرار داده و از مردم طلب وام می کند.

گویا خداوند، ضامن آنان شده و پاداش وام را تضمین نموده است. «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ» □

۲- کار خیر اگر به صورت خلق و خو درآید، ارزش بیشتری دارد. يُقْرِضُ اللَّهَ ... □

۳- نفس عمل مهم نیست، حسن بودن آن مهم است. «قَرْضًا حَسَنًا»

۴- قرض دادن کاهش مال نیست، افزایش آن است. «فِيضَاعِفُهُ» □

۵- آنجا که کار سخت است، اهرم قوی لازم دارد. (چون دل کندن از مال سخت است، خداوند پاداش چند برابر را مطرح می کند.) «فِيضَاعِفُهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» □

۶- قرض دادن، نشانه کرامت است و خداوند برای انسان کریم، اجر کریم قرار داده است. «وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ»

۷- برای تربیت و رشد دیگران، باید آنان را تکریم نمود. «وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ»

يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَايِمَانِهِمْ بُشْرًا لَكُمْ الْيَوْمَ جَنَّتْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا □
ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۲» □

روزی که مردان و زنان با ایمان را می بینی که نورشان از پیش روی و جانب راستشان به سرعت پیش می رود. (به آنان گفته می شود:) مژده باد

ص: ۴۶۳

شما را در امروز، به باغ هایی که از زیر (درختان) آن نهرها جاری است، در آنجا جاودانه اید. این است آن رستگاری و کامیابی بزرگ.

نکته ها:

در آیه نهم خواندیم که انبیا مردم را از ظلمات به نور دعوت می کنند. این آیه می فرماید:

کسانی که در دنیا از ظلمات جهل به نور علم، از شرک به توحید و از تفرقه به وحدت راه یافتند، در آخرت آن نور پیشاپیش آنان در حرکت و راهنمای آنهاست، در آیه ۱۵۷ سوره اعراف نیز می خوانیم: «وَ اتَّبِعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ» از دستورات نورانی قرآن که همراه پیامبر است پیروی نمایید.

در قیامت، مؤمنان دارای نوری هستند که در این آیه، آیه بعد و آیه هشتم سوره تحریم به آن اشاره شده است.... النَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا... نور پیامبر و مؤمنان، پیشاپیش آنان در حرکت است و از خداوند می خواهند که نورشان کامل شود.

پیام ها:

۱- در قیامت، مردم یکدیگر را می بینند و از وضعیّت دیگران آگاه می شوند.

يَوْمَ تَرَىٰ ...

۲- زن و مرد در دریافت پاداش الهی و تکامل معنوی یکسانند. «الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ»

۳- نور ایمان، در قیامت مجسم گشته و راهنمای مؤمنان به سوی بهشت می شود.

«يَسْعَىٰ نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بَأْيَمَانِهِمْ»

۴- بشارت به نعمت، خود نعمتی معنوی و روانی است. «بُشْرَاكُمْ الْيَوْمَ»

۵- رستگاری واقعی در قیامت جلوه می کند. «خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»

يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَ ظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ (۱۳)

روزی که مردان و زنان منافق به کسانی که ایمان آورده اند، می گویند:

درنگی کنید تا از نور شما پرتوی بگیریم. به آنان گفته می شود: به عقب برگردید و (از دنیا) نوری بجوید. پس میان آنان دیواری زده می شود، با دری که درونش، (بهشت) رحمت و از جانب بیرونش (جهنم) عذاب است.

نکته ها:

«انظُرُوا» از ریشه «نظر» است. این واژه اگر بدون «الی» بیاید به معنای انتظار و مهلت دادن است، همانند این آیه و آیه «لَا يُخَفِّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ» (۱) و اگر با «الی» بیاید به معنای نظر کردن است، مانند آیه «يُنظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغِيبَةِ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ» (۲)

«اقتباس» به معنای برگرفتن قطعه ای از آتش است. «سور» به معنای دیوار و برج و باروی بلندی است که در قدیم دور شهرها می کشیدند تا مانع ورود بیگانه شود.

در قیامت، مجرمان از چهار گروه استمداد می کنند:

الف) از رهبران خود. فَقَالَ الضُّعْفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ ... (۳) آیا می شود شما ما را نجات دهید، ولی پاسخ منفی می شنوند.

ب) از مؤمنان، که در آیه مورد بحث می خوانیم. «انظُرُوا نَفْتِسَ مِنْ نُورِكُمْ»

ج) از فرشتگان مأمور دوزخ. «قَالَ الَّذِينَ فِي النَّارِ لِخَزَنَةِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّكُمْ يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْمًا مِنَ الْعَذَابِ» (۴) از خدا بخواهید که یک روز از عذاب ما کاسته شود، ولی باز پاسخ منفی است.

د) شیطان را ملامت می کنند که تو ما را گمراه کردی و گناه ما به دوش توست، شیطان می گوید: «فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ» (۵) مرا سرزنش نکنید، بلکه خود را سرزنش کنید.

پیام ها:

۱- بیماری نفاق، مرد و زن نمی شناسد. «الْمُنَافِقُونَ وَ الْمُنَافِقَاتُ»

۲- کسانی که در دنیا حاضر نشدند از ظلمات جهل و شرک و تفرقه خارج شوند،

ص: ۴۶۵

۱- ۱. بقره، ۱۶۲.

۲- ۲. محمد، ۲۰.

۳-۳. ابراهیم، ۲۱.

۴-۴. غافر، ۴۹.

۵-۵. ابراهیم، ۲۲.

در قیامت در ظلماتند و برای کسب نور به دیگران التماس می کنند. «انظُرُونَا نَقْتَسِبْ مِنْ نُورِكُمْ»

۳- تحقیر و ذلت منافقان در قیامت، هم با لفظ است، «قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ»، هم با عمل. «فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ»

۴- منافق در دنیا، در ظاهر با مؤمنان است و در باطن با کافران. در قیامت نیز، تا پای بهشت با مؤمنان می آید، اما همراه کافران به دوزخ وارد می شود. فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ... بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ وَ لَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتُكُمُ الْآمَانِيُّ حَتَّىٰ جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ ﴿١٤﴾

منافقان، مؤمنان را ندا می دهند که مگر ما (در دنیا) با شما نبودیم، گویند: آری ولی شما خود را به فتنه افکندید و در انتظار (حوادث سوء برای مؤمنان) بودید و (در دین حق) شک کردید و آرزوها (ی باطل) شما را فریفت تا آن که فرمان خداوند (نسبت به هلاکت شما) فرارسید و (شیطان) فریبنده، شما را درباره خدا فریب داد.

نکته ها:

«فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ» یعنی خود را گرفتار فتنه نفاق ساختید. «تربص» به معنای انتظار کشیدن است. «امانی» جمع «امنیه» به معنای آرز و «غرور» به معنای فریبنده، یکی از لقب های شیطان است.

مؤمن، بدخواه کسی نیست. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۱) ولی منافق منتظر حادثه بد برای دیگران است. «تَرَبَّصْتُمْ»

مؤمن، اهل یقین است، ولی منافق غرق در تردید. «ارْتَبْتُمْ»

ص: ۴۶۶

مؤمن، واقع بین است و منافق خیال پرداز. «عَرَّثَكُمْ الْأَمَانِيَّ»

مؤمن، همین که با شیطان و وسوسه او روبرو شود، متذکر می شود. «إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۱) ولی منافق فریب می خورد. «عَرَّثَكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ»

بر اساس آیات دیگر، منافقان، دین را عامل فریب مؤمنان می پنداشتند و می گفتند: «عَرَّ هَؤُلَاءِ دِينَهُمْ» (۲) یا می گفتند: وعده های خدا و رسول وسیله فریب است، «مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا» (۳) ولی این آیه پاسخ می دهد که شیطان و آرزوهای طولانی، وسیله فریبند. «عَرَّثَكُمْ الْأَمَانِيَّ - عَرَّثَكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ»

پیام ها:

۱- در قیامت، میان منافقان و مؤمنان گفتگوهاست. «يَتَادُونَهُمْ»، (فعل مضارع نشان استمرار است)

۲- گفتگوی منافقان از پشت دیوار و همراه با ناله و استمداد است. «يَتَادُونَهُمْ»

۳- در قیامت، خاطرات دنیوی فراموش نمی شود. «أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ»

۴- همراهی فیزیکی و ظاهری مهم نیست، همراهی فکری و عملی لازم است.

«أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ»

۵- خطر آنجاست که انسان خود را فریب دهد و زشت ها را با آنکه می فهمد زشت است، زیبا ببیند. «فَتَنَّتُمْ أَنْفُسَكُمْ»

۶- آرزوهای دور و دراز برای زندگی در دنیا، زمینه ساز شک و تردید در مورد قیامت است. «وَأَزْتَبْتُمْ وَغَرَّثَكُمْ الْأَمَانِيَّ»

۷- چه بسا شیطان با وعده آموزش و بخشش الهی، انسان را فریب داده و او را به رحمت خدا مغرور می سازد. «عَرَّثَكُمْ بِاللَّهِ الْغُرُورُ»

ص: ۴۶۷

۱- ۱. اعراف، ۲۰۱.

۲- ۲. انفال، ۴۹.

۳- ۳. احزاب، ۱۲.

فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٥﴾

پس امروز، نه از شما (منافقان) و نه از کسانی که کفر ورزیدند، بَدَل و بلا-گردانی پذیرفته نمی شود. جایگاه شما آتش است. آتش، یاور و سزاوار شماست و بد سرانجامی است.

نکته ها:

مراد از «مَوْلَاكُمْ»[□]، ناصر و یاور است و این جمله نوعی طعنه به منافقان است. یعنی تنها راه نجات و یاور شما، آتش است که درد شما را درمان می کند. (۱)

یکی از تفاوت های دنیا با آخرت، پذیرفته شدن فدیة در دنیا و نپذیرفتن آن در آخرت است.

در قیامت، مجرم دوست دارد تمام نزدیکانش از فرزند و دوست و برادر گرفته تا تمام مردم اهل زمین را به جای خود فدیة دهد، ولی پذیرفته نمی شود. «يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيهِ كَلَّا إِنَّهَا لَلظَىٰ» (۲)

پیام ها:

۱- در قیامت، اسباب دنیوی کارساز نیست. «فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ»

۲- منافق و کافر در دوزخ، هم نشین یکدیگرند. لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ ... وَ لَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا

۳- قیامت، برای مؤمن بشارت است. «بَشِّرَاكُمُ الْيَوْمَ» ولی برای منافق و کافر، یأس و ناامیدی. لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ ... مَأْوَاكُمُ النَّارُ

۴- مولای مؤمنان خداوند است، «نِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ» (۳) ولی منافقان و کافران مولایی جز آتش ندارند. «هِيَ مَوْلَاكُمْ»

ص: ۴۶۸

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. معارج، ۱۵-۱۱.

۳-۳. انفال، ۴۰.

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿١٦﴾

آیا برای کسانی که ایمان آورده اند، زمان آن نرسیده که دل هایشان برای یاد خدا و آنچه از حق نازل شده، نرم و فروتن گردد و مانند کسانی نباشند که پیش از این، کتاب آسمانی به آنان داده شد، پس زمان طولانی بر آنان گذشت و دل هایشان سخت گردید و بسیارشان فاسق گشتند؟

نکته ها:

«يَأْنِ» از «آن»، به معنای مطلق زمان است.

در این آیه، هم سبب خشوع مطرح شده که یاد خداست، «تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ» و هم سبب سنگدلی که دور شدن از کتاب خدا در دوره طولانی است. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ». در روایات نیز می خوانیم: دوران غیبت حضرت مهدی علیه السلام به قدری طولانی می شود که گروه گروه مردم دین خود را از دست می دهند. (۱)

در برخی از آیات قرآن، همانند آیه مورد بحث، خداوند از مؤمنان می خواهد که مانند برخی افراد و گروهها نباشند و در برخی آیات، سفارش نموده که مانند این الگوها باشید. اکنون نظری اجمالی به این دو دسته آیات می افکنیم:

الف) با راستگویان باشید. «كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ» (۲)

با صالحان همراه شوید. «الْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ» (۳)، «وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ» (۴)

با نیکوکاران باشید. «تَوَفَّقْنَا مَعَ الْبَارِئِينَ» (۵)

با صابران باشید. «وَكَأَيُّنْ مِنْ نَبِيِّ قَاتَلَ مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا» (۶) چه بسا پیامبری که همراه او پیروان بسیاری جنگیدند و کشته

ص: ۴۶۹

۱-۱. تفسیر نورالثقلین.

۲-۲. توبه، ۱۱۹.

۳-۳. یوسف، ۱۰۱.

۴-۴. منافقون، ۱۰.

۵-۵. آل عمران، ۱۹۳.

۶-۶. آل عمران، ۱۴۶.

شدند، در حالی که در برابر سختی‌هایی که در راه خدا به آنان می‌رسید، مقاومت کردند و هیچ سست نشده و تسلیم نشدند.

با پیامبر و پیروان واقعی او باشد. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ (۱)، «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» (۲)

از سپاسگزاران نعمت‌ها باشید. «كُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ» (۳)

از اهل عبادت و بندگی باشید. «كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ» (۴)

عامل به دستورات پروردگار و خدایی باشید. «كُونُوا رَبَّائِيِّنَ» (۵)

از تسلیم‌شدگان در برابر خدا باشید. «وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (۶)

با اهل ایمان باشید. «وَأْمُرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ» (۷)

برپادارنده قسط و عدل باشید. «كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ» (۸)

برپادارنده دستورات خدا باشید. «كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ» (۹)

یاری‌گر دین خدا باشید. «كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ» (۱۰)

ب) منافق صفت نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ» (۱۱) و مانند آنان (منافقان) نباشید که گفتند شنیدیم و در حقیقت نشنیدند.

ریاکار نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ» (۱۲) و مانند آنان

ص: ۴۷۰

۱-۱. احزاب، ۲۱.

۲-۲. ممتحنه، ۴.

۳-۳. اعراف، ۱۴۴.

۴-۴. حجر، ۹۸.

۵-۵. آل عمران، ۷۹.

۶-۶. نمل، ۹۱.

۷-۷. یونس، ۱۰۴.

۸-۸. نساء، ۱۳۵.

۹-۹. مائده، ۸.

١٠-١٠. صفّ، ١٤.

١١-١١. انفال، ٢١.

١٢-١٢. انفال، ٤٧.

(منافقان) نباشید که به قصد ریا و تظاهر، خانه و کاشانه خود را رها کردند.

پیمان شکن نباشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَصَتْ غَزْلَهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةِ أَنْكَاثًا» (۱) و همانند زنی نباشید که پنبه هایی که رشته و تابیده، و اتاباند و از هم باز نمود.

پیامبر را اذیت و ناراحت نکنید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى» (۲) و مانند یهودیانی نباشید که پیامبرشان حضرت موسی را آزار و اذیت می کردند.

خدا را فراموش نکنید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ» (۳) همانند کسانی که خدا را به فراموشی سپردند، نباشید که عذاب خود فراموشی به دنبال دارد.

نا امید نباشید. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْقَانِطِينَ» (۴)، «لَا تَقْنُطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ» (۵)

ناسپاس و کافر نباشید. «لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا» (۶)

یار و مددکار مجرمان نباشید. «فَلَنْ أَكُونَ ظَهيراً لِلْمُجْرِمِينَ» (۷)

شکاک و دو دل نباشید. «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» (۸)

باحق و حقیقت دشمنی نکنید. «وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيماً» (۹) به نفع خیانت کاران، با دیگران خصومت و دشمنی نکنید.

از غافلان و نادانان نباشید. «وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ» (۱۰)، «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ» (۱۱)

آیات و نشانه های الهی را دروغ نپندارید. «وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونُوا مِنَ الْخَاسِرِينَ» (۱۲) و از کسانی که آیات خدا را تکذیب کردند، نباشید که از زیانکاران خواهید بود.

پشتیبان کافران و بی دینان نباشید. «فَلَا تَكُونَنَّ ظَهيراً لِلْكَافِرِينَ» (۱۳)

در معامله، کم فروش و گران فروش نباشید. «وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ» (۱۴)

تفرقه و اختلاف نداشته باشید. «وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَ اِخْتَلَفُوا» (۱۵)

پیام ها:

ص: ۴۷۱

۱- ۱. نحل، ۹۲.

۲- ۲. احزاب، ۶۹.

- ٣-٣. حشر، ١٩.
- ٤-٤. حجر، ٥٥.
- ٥-٥. زمر، ٥٣.
- ٦-٦. آل عمران، ١٥٦.
- ٧-٧. قصص، ١٧.
- ٨-٨. آل عمران، ٦٠.
- ٩-٩. نساء، ١٠٥.
- ١٠-١٠. اعراف، ٢٠٥.
- ١١-١١. انعام، ٣٥.
- ١٢-١٢. يونس، ٩٥.
- ١٣-١٣. قصص، ٨٦.
- ١٤-١٤. شعراء، ١٨١.
- ١٥-١٥. آل عمران، ١٠٥.

۱- ایمان بدون خشوع قلب قابل تویخ است. «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ»

۲- برای دعوت به خشوع، از اهرم ایمان استفاده کنید. (شما که ایمان دارید چرا خشوع ندارید؟) «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ»

۳- هدف از نزول آیات الهی، خشوع دلهاست. تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ ... وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ

۴- ذکر خدا و تلاوت آیات قرآنی، زمینه ساز خشوع قلب است. «تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ»

۵- یاد الطاف الهی و یاد عفو و قهر و سنت های او، وسیله ی خشوع است. «أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ»

۶- از تاریخ پیشینیان عبرت بگیریم. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ ...

۷- تداوم غفلت، سبب سنگدلی می شود. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۸- سنت های الهی برای همه امت ها یکسان است. وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ ... مِنْ قَبْلُ

۹- از مهلت دادن الهی سوء استفاده نکنیم. «فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ»

۱۰- سنگدلی، زمینه فسق و گناه است. «فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»

۱۱- ابزار هدایت به تنهایی کافی نیست، آمادگی روحی لازم است. أَوْتُوا الْكِتَابَ ... فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ..

«إِعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» (۱۷)

بدانید که خداوند، زمین را پس از مرگش زنده می کند. همانا ما نشانه های (توحید و عظمت) را برای شما روشن کردیم، باشد که تعقل کنید.

نکته ها:

در آیه قبل خشوع دل با یاد خدا مطرح شد، در این آیه، زنده شدن زمین بعد از مرگ آن.

در حدیث می خوانیم: مراد از حیات زمین بعد از مرگ آن، حیات زمین است با قیام حضرت مهدی علیه السلام به عدالت، بعد از مرگ آن به واسطه ی جور و ظلم. (۱)

امروزه بشر به دنبال نشانه های حیات در دیگر کرات و سیارات است، ولی تاکنون چیزی

نیافته است. اما حیات در سراسر کره زمین جاری است؛ در اعماق اقیانوس ها، در سطح زمین و در اوج آسمان ها. در موجودات ذره بینی، در انواع گیاهان و حیوانات و از جمله انسان.

این آیه، یکی از نشانه های قدرت و عظمت الهی را، وجود حیات در این کره خاکی بر شمرده و به آن اشاره کرده است. نعمتی که عوامل بسیاری همچون گردش زمین به دور خورشید، فاصله زمین تا خورشید، وجود دریاها و اقیانوس ها و نزول باران در آن مؤثر است.

پیام ها:

۱- حیات معنوی، خشوع دل است و حیات مادی، بهار بعد از پائیز است. تَخْشَعُ قُلُوبُهُمْ ... يُحْيِي الْأَرْضَ

۲- مربی باید در تربیت، از مسائل طبیعی استفاده کند. «بَيْنَا لَكُمْ الْآيَاتِ»

۳- در مسائل طبیعی، باید با دید عمیق نگریست. اِعْلَمُوا ... تَعْقِلُونَ

۴- قلب رقیق و عقل دقیق لازم است. خشوع قلب در کنار تعقل و تفکر مطرح شده است. تَخْشَعُ قُلُوبُهُمْ ... تَعْقِلُونَ

۵- پدیده های طبیعی، کلاس رشد انسان است. يُحْيِي الْأَرْضَ ... لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ «۱۸»

همانا مردان و زنان صدقه دهنده و (آنان که) به خداوند وامی نیکو داده اند، برایشان پاداشی چند برابر است و برای آنان اجری نیکو خواهد بود.

نکته ها:

در آیه ۱۶ قلب و دل، در آیه ۱۷ فکر و اندیشه و در این آیه رفتار و کردار انسان مطرح شد، بنابر این در تعلیم و تربیت، شیوه گام به گام لازم است، در آیه ۱۶، کلام با سؤال مطرح می شود، «أَلَمْ يَأْنِ» در گام بعد سخن از آمادگی روحی و خشوع دل هاست، در گام بعد سخن از علم و تعقل و در این آیه، طرح مسأله با قاطعیت است. إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ ... آری، کمک به

محرومان، نیاز به دو شرط اساسی دارد: دلی که با یاد خدا و آیات او نرم شده باشد و علم و عقلی که آینده نگر باشد و بداند که بعد از ریزش ها، رویش هاست، «يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا» و کاهش مال امروز، سبب افزایش آن است. يُضَاعَفُ ... أَجْرُ كَرِيمٍ

پیام ها:

۱- برای دریافت الطاف الهی، هم صدقه و کمک های بلاعوض لازم است و هم قرض الحسنه و کمک هایی که برگشت دارد. الْمُصَدِّقِينَ ... أَقْرَضُوا اللَّهَ

۲- وام به بندگان خدا، به منزله وام دادن به خداوند است. «أَقْرَضُوا اللَّهَ» به جای «اقرضوا الناس»

۳- زن و مرد در حق مالکیت و حل مشکلات اقتصادی و رشد معنوی و رسیدن به کمالات اخروی هم پای یکدیگرند. «إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ»

۴- مهم نجات فقرا، از فقر است، خواه از طریق انفاق باشد از طریق قرض.

الْمُصَدِّقِينَ ... أَقْرَضُوا ...

۵- قرض و انفاق، در ظاهر کم شدن و کندن مال است، و در واقع رشد است. «يُضَاعَفُ»

۶- قرار دادن پاداش، راه تشویق مردم به کار خیر است. يُضَاعَفُ ... أَجْرُ كَرِيمٍ

۷- انفاق و وام، نشانه کرم است، و پاداش کریم، اجر کریم است. الْمُصَدِّقِينَ ...

أَقْرَضُوا ... لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ

وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشُّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ «۱۹»

و کسانی که به خدا و پیامبران ایمان آورده اند، آنان همان کسانی هستند که سر تا پا صداقتند و نزد پروردگارشان گواهانند، پاداش و نورشان را دارند و کسانی که کفر ورزیدند و آیات ما را تکذیب کردند، آنان اصحاب دوزخند.

نکته ها:

«صدیق» به کسی گفته می شود که سر تا پا راستی و درستی است و دل و زبان و عمل او یکی است و صداقت جزء خلق و خوی او شده است. در قرآن، این لقب به کسانی همچون ابراهیم، ادريس، يوسف و مریم عليهم السلام داده شده است، ولی این آیه راه صدیق شدن را به روی همه کسانی که اهل ایمان باشند، باز کرده است.

«شهداء» به معنای گواهان است که شامل شهیدان در جبهه ی نبرد نیز می شود.

پیام ها:

۱- ایمان به خدا و تمام انبیا، نشانه ی صداقت انسان است. آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ... هُمُ الصَّادِقُونَ □

۲- برای کسانی که در دنیا، از نور هدایت انبیا بهره مند شده اند، در قیامت، نور خواهد بود. «لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ»

۳- تشویق خوبان و تهدید بدان در کنار هم لازم است. أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ... □

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ □

۴- مؤمنان، هم اجر دارند و هم نور. «أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ» ولی کافران، تنها کیفر دارند.

«أَصْحَابُ الْجَنَّةِ» □

إِعْلَمُوا أَنَّهَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ لَبَآئُهُ ثُمَّ يَهِيْجُ فَنَرَاهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ «۲۰» □

بدانید که زندگانی پست دنیا، چیزی جز بازی و سرگرمی و زینت طلبی و فخر فروشی در میان خود و افزون طلبی بر همدیگر در اموال و فرزندان نیست، همانند بارانی که گیاه آن، کشاورزان را به شگفتی وا دارد، سپس

خشک شود و آن را زرد بینی، سپس کاه شود و در آخرت، عذابی شدید (برای گنهکاران) و مغفرت و رضوانی (برای اطاعت کنندگان) از جانب خداوند است و زندگانی دنیا جز کالای فریبنده نیست.

نکته ها:

«غَيْثٌ» از «غیاث» به معنای باران مفید است، ولی «مطر» شامل باران مضر نیز می شود.

شاید به این جهت که باران، پاسخ ناله و نیاز مردم است، «غیث» نامیده می شود.

«کفار» در اینجا به معنای کشاورزان است نه افراد بی ایمان، زیرا در اصل از «کفر» به معنای پوشاندن است و به کشاورز چون بذر افشانی کرده و آن را زیر خاک می پوشاند، کافر و کفار نام گرفته است.

«يَهْبِجُ» از هیجان به دو معنا آمده است: خشکیدن گیاه، جوش و خروش. «حطام» به معنای گیاهی است که از شدت خشکیدگی می شکند، مثل کاه.

لهو و لعب بودن دنیا، چهار مرتبه در قرآن، آن هم در قالب حصر و انحصار آمده است:

۱. «وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۱)

۲. «وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَ لَعِبٌ» (۲)

۳. «إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۳)

۴. «اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ» (۴)

شاید از جمع بندی آیات قرآن در مورد دنیا بتوان این گونه استفاده کرد که هرگاه دنیا را به عنوان هدف و مقصد بنگریم، دنیا وسیله اغفال و غرور خواهد بود ولی اگر دنیا را مزرعه آخرت، مقدمه و وسیله رسیدن به کمال بنگریم، دنیا و نعمت های آن ارزشمند و سازنده خواهند بود؛ بنابراین این از همین زندگانی دنیا، گروهی آن گونه بهره می گیرند که مغفرت و رضوان الهی را دریافت می نمایند و گروهی آن گونه که گرفتار عذاب شدید می شوند.

این آیه به دوران مختلف زندگی انسان (کودکی و نوجوانی، جوانی و بزرگسالی) اشاره داشته

ص: ۴۷۶

۱- ۱. انعام، ۳۲.

۲- ۲. عنکبوت، ۶۴.

۳- ۳. محمد، ۳۶.

و بیان می کند که در هر دوره ای از عمر، یکی از جلوه های دنیا، انسان را مشغول می کند؛ دوران کودکی و نوجوانی، مشغول لهو و لعب است، دوره جوانی، در فکر زینت و زیبایی و دوره میانسالی و پیری، گرفتار تفاخر و تکاثر است. در آیات قبل سخن از صدقه و قرض الحسنه بود، این آیه موانع و عوامل بازدارنده از انفاق را بیان می کند.

پیام ها:

۱- شناخت حقیقت دنیا، به دقت و ژرف نگری نیاز دارد. «اعلموا»

۲- قرآن، دیدگاه انسان را نسبت به دنیا تصحیح می کند. و «اعلموا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»

۳- زیبایی های دنیا زود گذر است. وَ زِينَةٌ ... فَتَرَاهُ مُضْفَرًا

۴- دنیا، همواره بهار و پاییز دارد و هرچه رنگ دنیا داشته باشد، گرفتار برگ ریزان است. «أَعْجَبَ الْكُفَّارَ لِبَآئِهِ ثُمَّ يَهِيحُ فَتَرَاهُ مُضْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا»

۵- بازی و سرگرمی، ویژگی زندگی دنیاست ولی اگر در مسیر درست قرار نگیرد، به عذاب آخرت می رسد. لَعِبٌ وَ لَهْوٌ ... أَعْجَبَ الْكُفَّارَ ... وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۶- زینت های دنیا مثل زیورهای شخصی و خانه و ماشین، اگر موجب فخر فروشی و تفاخر گردد، انسان را به دوزخ می کشاند. زِينَةٌ وَ تَفَاخُرٌ ... فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۷- کثرت فرزند و افزایش جمعیت، در صورتی ارزش است که به کثرت دوزخیان منجر نشود و فرزندان، با تربیت درست بزرگ شوند. تَكَاثُرٌ فِي ... الْأَوْلَادِ ... وَ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ

۸- دنیا برای عده ای موجب فریب و کیفر است، «فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ» برای مؤمن، اسباب رشد و تکامل و کسب مغفرت و رضوان الهی است. أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ... وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ

۹- تا لغزش ها برطرف نشود، دست یابی به رضوان الهی سخت خواهد بود.

«مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوَانٌ»

۱۰- عذاب شدید، عکس العمل کار خود انسان است، ولی آمرزش و لطف از

جانب خداست. «مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ»، (مغفرت و رضوان را به خدا نسبت داد)

۱۱- باید انسان بین بیم و امید باشد. «عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ»

در تعلیم و تربیت، سه اصل لازم است: تبیین، تمثیل و نتیجه گیری. «اعْلَمُوا» برای تبیین است، «كَمَثَلِ غَيْثٍ» برای تمثیل و «عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ» نتیجه گیری است.

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «۲۱»

از هم سبقت بگیرید و برای رسیدن به مغفرتی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش همچون پهنای آسمان و زمین است و برای کسانی آماده شده که به خدا و پیامبرانش ایمان دارند، این فضل خداست، به هر که بخواهد می دهد و خداوند صاحب فضل و فزون بخشی بزرگ است.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن این بود که نتیجه کارهای دنیوی یا عذاب شدید است و یا مغفرت و رضوان، در این آیه بر سبقت و پیشی گرفتن از یکدیگر جهت رسیدن به فضل و رحمت الهی، تأکید شده است.

مسابقه معنوی در قرآن

با کمی تأمل در آیه به شرایط و ویژگی های مسابقه معنوی پی می بریم، از جمله:

شرکت برای همگان آزاد است. «سَابِقُوا»

مورد مسابقه معنویات است. «مَغْفِرَةٌ»

برگزار کننده آن، خداوند است. «سَابِقُوا»

جوایز آن از قبل تعیین شده است. «أُعِدَّتْ»

زمان و مکان خاص ندارد. «سَابِقُوا» مطلق است.

نوع جایزه و ویژگی های آن روشن است. «جَنَّهُ عَرَضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ»

جایزه بر اساس فضل الهی است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

در جوایز هیچ گونه محدودیتی نیست. «ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

پیام ها:

۱- هنگام طرد یک امر ناپسند، باید جایگزین مناسبی ارائه داد. مَتَاعُ الْغُرُورِ ...

سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ ... به جای این که به سوی تفاخر و تکاثر (که در آیه قبل بود) سبقت بگیرید به سوی مغفرت و بهشت سبقت بگیرید.

۲- آنچه به کارهای خیر ارزش می دهد، سرعت و سبقت است. سَابِقُوا ...

۳- بخشش و آموزش از شئون ربوبیت است. «مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

۴- اول بخشیده شدن و سپس به بهشت وارد شدن. مَغْفِرَةٍ ... وَ جَنَّةٍ ...

۵- با بالا بردن شناخت و معرفت نسبت به دنیا و آخرت، انتخاب را بر مردم آسان کنید. فَتَرَاهُ مُصَفَّرًا ... ثُمَّ يُكُونُ حُطَامًا ... جَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ ...

۶- گذشت از دنیایی که متاعش اندک و فریبنده است، شما را به بهشتی می رساند که وسعتش، وسعت آسمان و زمین است. كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ...

۷- ایمان به همه ی پیامبران، لازمه ایمان به خداست. «آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ»

۸- بهشت، فضل خداوند به مؤمنان است. «ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ»

۹- نسبت به بهشتی یا جهنمی بودن افراد داوری نکنیم که خداوند در قیامت، با فضلش رفتار می کند و چه بسا دوزخیان نزد ما، بهشتیان نزد خداوند باشند.

«يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَ لَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكُمْ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٢٢﴾

هیچ مصیبتی در زمین و نه در جسم و جانتان به شما نرسد، مگر آن که پیش از آنکه آن را پدید آوریم در لوحی ثبت است، همانا این امر بر خداوند آسان است.

«نَبْرَأَهُا» از «برء» به معنی پدید آوردن است. خداوندی که زمین را پدید آورده و انسان را آفریده است، برای آنها مشکلات و مصائبی نیز قرار داده است، همچون زلزله و قحطی و سیل برای زمین و بیماری و جراحت و مردن برای انسان.

در متون تاریخی آمده است که یزید به اهل بیت امام حسین علیه السلام که در دست او اسیر بودند، گفت: مصیبتی که بر شما وارد شد بخاطر عملکرد خود شما بود و آیه ۳۰ سوره شوری را خواند که «مَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ...» امام سجاد علیه السلام در پاسخ فرمود:

این آیه درباره ما نازل نشده و سپس آیه مورد بحث را قرائت فرمود. یعنی خداوند از پیش مقرر کرده بود که ما چنین سختی ها و مشکلاتی را برای حفظ دین او تحمل کنیم.

در حدیث می خوانیم: بلاها برای ظالم وسیله ادب و هشدار است، ولی برای مؤمنان وسیله آزمایش و رشد و برای انبیا وسیله دریافت درجات و برای اولیای خدا وسیله دریافت کرامت است. «البلاء للظالم أدب و للمؤمن امتحان و للانبیاء درجه و للاولیاء کرامه» (۱)

پیام ها:

۱- حوادث طبیعی همچون سیل و زلزله که موجب تخریب منازل و مزارع «مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ» و یا جراحات و مرگ و میر «فِي أَنْفُسِكُمْ» می شود، بر اساس نظام از پیش پایه گذاری شده الهی است، نه اموری تصادفی که از تحت قدرت خداوند خارج باشد. «إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهُا»

۲- هستی، حساب و کتاب دارد و تمام پدیده ها، پیش از وقوع، ثبت است. «مَا أَصَابَ ... إِلَّا فِي كِتَابٍ»

۳- هیچ حادثه ای برای خداوند تازگی ندارد. «فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهُا»

۴- از احاطه خداوند بر تمام حوادث طبیعی تعجب نکنید. «إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ»

ص: ۴۸۰

لِكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ ﴿٢٣﴾

تا بر آنچه از دست دادید، تأسف نخورید و به آنچه به شما داده شد، (سرمستانه) شادمانی نکنید و خداوند هیچ متکبر فخرفروشی را دوست ندارد.

نکته ها:

«مُخْتَالٍ» به معنای تکبری است که بر اساس توهم و تخیل بزرگی باشد.

این آیه دلیل آیه قبل است. یعنی این که به شما خبر دادیم که حوادث را پیش از آنکه حادث شوند مقرر کرده و نوشته ایم، برای آن است که دیگر به خاطر نعمتی که از دست می دهید اندوه نخورید و به خاطر نعمتی که خدا به شما می دهد، خوشحالی نکنید و بدانید که نعمت ها امانت الهی است که به شما سپرده شده است، نه اینکه به مواهب الهی پشت پا بزنیم و از آنها بهره نگیریم، بلکه اسیر آن نشده و آن را هدف و مقصد خود ندانیم. (۱)

تمام حوادث تلخ و شیرین، همچون پله هایی از سنگ های سیاه و سفید، برای بالا رفتن و به کمال رسیدن است و باید بدون توجه به رنگ پله ها، به سرعت از آن گذشت.

کارمند بانک، یک روز مسئول گرفتن پول از مردم و روز دیگر مسئول پرداخت است. نه روز اول خود را می بازد و نه روز دوم خوشحالی می کند، زیرا می داند او کارمندی امین بیش نیست. خداوند با مقرر کردن حوادث و فراز و نشیب ها می خواهد روح انسان را به قدری بالا ببرد که تلخی ها و شیرینی ها در آن اثر نکند، چنانکه حضرت زینب علیها السلام بعد از حوادث کربلا فرمود: من به جز زیبایی چیزی ندیدم، «و ما رأیت الا جمیلاً» (۲) و امام حسین علیه السلام در گودال قتلگاه و در آخرین لحظات زندگی اش فرمود: خداوند! راضی هستم به حکم تو و بردبارم بر بلا و امتحان تو، «رضا بقضائك، صبرا علی بلائک و امام علی علیه السلام اشتیاق و انس خود را به شهادت از انس کودک به سینه مادر بیشتر می داند. «و الله لا بن ابی طالب آنس بالموت من الطفل بندی امه» (۳)

ص: ۴۸۱

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. لُهوَف، ص ۱۶۰

۳-۳. نهج البلاغه، خطبه ۵.

اگر حوادث را براساس علم و حکمت خدا بدانیم نه اتفاقی و بی دلیل و اگر حکمت بروز حوادث را بدانیم، حسد نمی ورزیم، حرص نمی زنیم، دشمنی نمی کنیم و عصبانی نمی شویم زیرا می دانیم که صحنه ها از قبل طراحی حکیمانه شده است. اگر بدانیم عطای نعمت، مسئولیت و وظیفه به دنبال می آورد، از داشتن آن شاد نمی شویم و اگر بدانیم گرفتن نعمت، جبران در قیامت است، از فوت شده ها غمناک نمی شویم.

حضرت علی علیه السلام فرمودند: تمام زهد در دو کلمه قرآن است، سپس این آیه را تلاوت کرده و فرمودند: آنچه از دست دادید تأسف نخورید و بر آنچه به شما داده می شود، دلخوش نباشید و کسی که چنین باشد، زاهدی جامع الاطراف است. (۱)

پیام ها:

۱- حوادث، هدفدار است. مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ ... لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ ...

۲- نعمت ها از خداوند است، «آتاكم» ولی سلب نعمت به خداوند نسبت داده نشده است. «مَا فَاتَكُمْ»

۳- علم به آثار و اهداف حوادث، سبب آرامش است. فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا ...

لِكَيْلَا تَأْسَوْا

۴- خداوند از ثبت حوادث در لوح محفوظ خبر داده تا بندگان غصه نخورند و مغرور نشوند. لِكَيْلَا تَأْسَوْا ... وَلَا تَفْرَحُوا

۵- غم و شادی طبیعی بد نیست، اندوه خوردن بر گذشته ها و یا سرمست شدن به داشته ها مذموم است. لِكَيْلَا تَأْسَوْا ... وَلَا تَفْرَحُوا

۶- کسی که از مقدرات الهی غافل است، گمان می کند فضیلتی دارد که خداوند به خاطر آن به او نعمت داده و لذا بر دیگران فخر می فروشد. «مُخْتَالٍ فَخُورٍ»

ص: ۴۸۲

۷- خیال های درونی، مقدمه فخر فروشی های بیرونی است. «مُحْتَالٍ فَخُورٍ»

الَّذِينَ يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ﴿٢٤﴾

آنان که بخل می ورزند و مردم را به بخل ورزیدن فرمان می دهند و هر کس (از انفاق و قرض) روی گرداند، پس بی شک خداوند خود بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

ریشه بخل، حفظ برتری و فخر فروشی است، زیرا اگر نعمت ها در دست دیگران نیز باشد، وسیله فخر فروشی از دست می رود.

امام علی علیه السلام در خطبه ۱۸۳ نهج البلاغه می فرماید: «فإن الله معشر العباد و انتم سالمون في الصلحة قبل السقم و في الفسحة قبل الضيق فاسعوا في فكاك رقابكم من قبل ان تغلق رهانها أسهروا عيونكم و أضمروا بطونكم و استعملوا اقدامكم و انفقوا اموالكم و خذوا من اجسادكم فجدوا بها على انفسكم و لا تبخلوا بها عنها فقد قال الله سبحانه: «إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُبَيِّتْ أَقْدَامَكُمْ» و قال تعالى: «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ» فلم يستنصركم من ذل و لم يستنصركم من قل استنصركم و له جنود السماوات و الارض و هو العزيز الحكيم و استنصركم و له خزائن السماوات و الارض و هو الغني الحميد و انما اراد ان يبلوكم ايكم احسن عملا فبادروا باعما لكم تكونوا مع جيران الله في داره»

خدا را خدا را در نظر بگیرید، ای گروه بندگان! در این حال که در نعمت تندرستی غوطه ورید، پیش از آنکه بیماری به سراغتان آید، و در این حال که در گشایش و آسایش به سر می برید پیش از آنکه تنگناهای زندگی شما را در خود فرو برد. پس بکوشید در آزادسازی گردن هایتان پیش از آنکه با زنجیرهای گرو بسته شوید.

شب زنده داری کنید و شکم هایتان را خالی نگهدارید. در راه خیرات گام هایی بردارید و اموالتان را به مستمندان انفاق کنید. از بدن مادی بگیرید و برای پیشبرد نفوستان بهره ها بردارید و به خاطر علاقه به بدن، از رشد نفوس خود بخل نورزید. خداوند سبحان فرموده است: اگر خدا را یاری کنید، خدا هم شما را یاری می کند و شما را ثابت قدم می دارد و فرمود:

کیست که خداوند را قرض نیکو دهد تا خداوند چندین برابر برای او بیافزاید و برای اوست پاداشی بزرگ. خداوند، از روی ذلت و خواری، از شما یاری نخواسته و یا برای جبران کمبود خود، از شما قرض نخواسته است. از شما یاری خواسته در حالی که سپاهیان آسمان ها و زمین به فرمان او هستند و او عزیز و حکیم است. از شما وام خواسته در حالی که خزائن آسمان ها و زمین از آن اوست و او تنها بی نیاز و شایسته حمد و ستایش است.

و جز این نیست که خداوند اراده کرده است شما را بیازماید تا آن کس که عملش نیکوتر است، بروز نماید. پس با اعمال نیکوی خود بر دیگران پیشدستی کنید، باشد که در بارگاه خداوندی با همسایگان ویژه خداوند دمساز باشید.

سیمای بخل در روایات

حضرت علی علیه السلام از فرزندش امام حسن علیه السلام پرسید: شُخ چیست؟ پاسخ فرمود: «ان تری ما فی یدک شرفا و ما انفقت تلفا» (۱) آنچه را در دست داری مایه شرافت خود بدانی و آنچه را انفاق می کنی، تلف شده بینداری.

«البخل بالموجود سوء الظن بالمعبود» (۲) بخل، نشانه بدگمانی به خداست.

امام صادق علیه السلام، یک شب در حال طواف، چنین دعا می کرد: «اللهم قنی شح نفسی» (۳) خدایا! مرا از بخل حفظ فرما.

بخل فقط در مال نیست، بلکه در احترام به مردم نیز برخی بخل می ورزند. «البخیل من بخل بالسلام» (۴)، آنکه در سلام بخل ورزد، بخیل است.

«البخل باخراج ما افترض الله من الاموال اقبح البخل» (۵) بدترین بخل، بخل در پرداخت واجبات مالی چون خمس و زکات است.

«البخیل حقا من ذکرت عنده فلم یصل علی» (۶) پیامبر فرمود: بخیل حقیقی، کسی است که نام من نزد او برده شود، ولی او بر من درود و صلوات نفرستد.

ص: ۴۸۴

۱-۱. بحار، ج ۷۳، ص ۳۰۵.

۲-۲. غررالحکم.

۳-۳. بحار، ج ۷۰، ص ۳۰۱.

۴-۴. بحار، ج ۷۰، ص ۳۰۵.

۵-۵. غررالحکم.

۶-۶. بحار، ج ۷۳، ص ۳۰۶.

«لا تدخلن فی مشورتک بخيلا» (۱) افراد بخيل را طرف مشورت خود قرار ندهيد.

«النظر الى البخيل يقسى القلب» (۲) نگاه به بخيل، انسان را سنگدل می کند.

پیام ها:

۱- بخل کردن و سفارش نمودن به بخل، از نشانه های افراد متکبر و فخر فروش است. «مختال فخور الذين يبخلون و يأمرون الناس بالبخل»

۲- بخيل، محبوب خدا نیست. «وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ»

۳- گناه آنجا خطرناک می شود که سیره انسان شود. يَبْخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ ... بِالْبُخْلِ

۴- چون بخيل می داند که اگر ديگران بخشش کنند، بخل او هويدا و سبب رسوايي او می شود، به ديگران دستور بخل می دهد. «يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ»

۵- بخل، اعراض و رويگردانی از فرمان خداست. «وَمَنْ يَتَوَلَّ»

۶- غنی بودن کافی نیست، حمید و محبوب بودن نزد مردم نیز لازم است که این امر با انفاق و وام حاصل می شود. (معمولاً افراد بخيل، غنی هستند ولی به خاطر بخل، مورد ستایش مردم نیستند. لذا این آیه درباره خداوند می فرماید: «فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» (۲۵)

همانا ما پیامبرانمان را با معجزات و دلایل آشکار فرستادیم و همراه آنان کتاب (آسمانی) و وسیله سنجش فرو فرستادیم تا مردم به دادگری برخیزند و آهن را که در آن نیرویی شدید است و منافی برای مردم دارد فرو آوردیم (تا از آن بهره گیرند) و تا خداوند معلوم دارد چه کسی او و پیامبرانش را به نادیده و در نمان یاری می کند. همانا خداوند، قوی و شکست ناپذیر است.

ص: ۴۸۵

۱- ۱. نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۲- ۲. بحار، ج ۷۸، ص ۵۳.

نکته ها:

مراد از «الیینات»، معجزاتِ روشنگر است که حجت را بر مردم تمام می کند و مراد از «الکتاب»، وحی آسمانی است که باید مکتوب شود و کتاب گردد.

مراد از «میزان»، یا همین ترازوی مورد استفاده در داد و ستدهاست که نماد قسط و عدالت است و یا قوانین شریعت که معیار سنجش حق از باطل است و یا عقل بشر، که میزان شناخت نیک از بد است. (۱)

مراد از انزال آهن در «أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ»، شبیه انزال چهارپایان در «أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ الْأَنْعَامِ ثَمَانِيَةَ أَزْوَاجٍ» (۲) می باشد. زیرا بر اساس آیه ی «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ» (۳) منشأ وجودی هر چیز نزد خداوند است و او هر موجودی را پس از تعیین حدود وجودیش، به این عالم می آورد، که این خود نوعی نزول است. (۴)

مراد از يَنْصُرُهُ... بِالْغَيْبِ آن است که خدای نادیده و رسولان او را بی آنکه دیده باشند یاری کنند و روشن است که مراد از یاری خدا، یاری دین اوست که توسط رسولان به مردم ابلاغ شده است.

بهره گیری از آهن، بارها در قرآن مطرح شده است. ذوالقرنین برای ساختن سد معروف خود، از مردم، آهن تقاضا کرد. نرم شدن آهن در دست حضرت داود، یکی از نعمت های ویژه خداوند به اوست، «أَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ» (۵) در این آیه نیز برای آهن کلمه منافع به کار رفته است، در قیامت نیز برخی ابزار عذاب مجرمان از آهن است. «وَلَهُمْ مَقَامِعٌ مِنْ حَدِيدٍ» (۶)

پیام ها:

۱- در مدیریت به هر کس مسئولیت می دهیم باید ابزار کار او را در اختیارش قرار دهیم. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَ... الْكِتَابِ وَ الْمِيزَانَ

۲- در مدیریت صحیح، راهنمایی از مدیر، و عمل از مردم است. أَرْسَلْنَا... الْكِتَابِ

ص: ۴۸۶

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. زمر، ۶.

۳-۳. حجر، ۲۱.

۴-۴. تفسیر المیزان.

۵-۵. سبأ، ۱۰.

۶-۶. حج، ۲۲.

وَ الْمِيزَانَ ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۳- عدالت واقعی در سایه قانون و رهبر الهی است. رُسُلْنَا ... الْكِتَابَ ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۴- فلسفه نبوت، ایجاد عدالت است. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۵- بعد از اتمام حجّت از طرف خداوند، مسئولیت با مردم است که برای عمل و اجرا بپاییزند. أَرْسَلْنَا ... أَنْزَلْنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۶- عدالت در تمام ابعاد مطلوب است. «بِالْقِسْطِ» مطلق آمده که شامل همه چیز می شود. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۷- تمام انبیا، یک هدف دارند. أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا ... لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

۸- مردم باید حکومت و تشکیلات داشته باشند تا بتوانند برای قسط بپاییزند و جلو طغیانگران را بگیرند. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»

۹- اول کار فرهنگی و تربیتی، بعد اعمال قدرت و تنبیه. أَنْزَلْنَا ... الْكِتَابَ وَ الْمِيزَانَ ...

وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ

۱۰- جامعه به سه قوه نیاز دارد: مقننه، «الْكِتَابَ»، قضائیه «الْمِيزَانَ لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» و مجریه. «أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ»

۱۱- با موانع گسترش عدالت، باید برخورد شدید کرد. «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ»

۱۲- پذیرش دعوت انبیا در حقیقت نصرت خداست. «وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ»

۱۳- حمایت از دین و اولیای خدا، زمانی ارزش دارد که از باطن دل و طیب نفس باشد. «مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ»

۱۴- گمان نکنیم خداوند به نصرت ما محتاج است. لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ ... إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا وَإِبْرَاهِيمَ وَجَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النَّبُوَّةَ وَالْكِتَابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٦﴾

و همانا نوح و ابراهیم را فرستادیم و در نسل و خاندان آنان نبوت و کتاب را قرار دادیم، پس بعضی از آنان هدایت یافتند، ولی بسیاری از آنان فاسق اند.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از فرستادن انبیا به طور کلی بود. در این آیه دو نمونه از الگوها را که سر سلسله پیامبران بعد از خود هستند، بیان می کند.

خداوند، امامت را نیز در نسل و ذریه پیامبر اسلام قرار داد و این به معنای آن نیست که نظام نبوت یا امامت، همانند نظام پادشاهی موروثی است، بلکه به معنای آن است که طهارت باطن و توان و استعداد لازم، به فرزندان و نسل منتقل می شود و در صورتی که دیگر شرایط فراهم باشد، او به مقام نبوت یا امامت می رسد. لذا هنگامی که حضرت ابراهیم مقام امامت را برای فرزندان طلب کرد و فرمود: «وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» خداوند پاسخ داد:

«لَا يَتْلُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ»

(۱)

عهد امامت من به ناهلان از نسل تو نمی رسد. پس معیار اصلی برای انتصاب پیامبر یا امام، اهلیت و صلاحیت است، نه وراثت.

پیام ها:

- ۱- در یاد کردن بزرگان، پیشتازان را مقدم بدارید. «نُوحًا وَ إِبْرَاهِيمَ»
- ۲- مقام نبوت، به انتصاب الهی است نه انتخاب مردم. «جَعَلْنَا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النَّبُوَّةَ»
- ۳- پذیرش یا عدم پذیرش دعوت انبیا، همواره بوده است. «فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ ...»
- ۴- در امور اعتقادی و اخلاقی، اکثریت، نشانه حقیقت نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»
- ۵- از نسل و ذریه پاکان بودن، دلیل پاکی نیست. «كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ»

ص: ۴۸۸

ثُمَّ قَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِرُسُلِنَا وَقَفَّيْنَا بِعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٢٧﴾

سپس به دنبال آنان، پیامبران خود را پی در پی آوردیم و عیسی پسر مریم را در پی آنان آوردیم و به او (کتاب آسمانی) انجیل دادیم و در دل کسانی که او را پیروی کردند، رأفت و رحمت قرار دادیم و (اما) ترک دنیایی که از پیش خود در آوردند، ما آن را بر آنان مقرر نکرده بودیم، مگر (آن که) به قصد جلب خشنودی خداوند (انجام دهند) ولی آن گونه که باید حق آن را مراعات نکردند. پس به کسانی از آنان که ایمان آورده بودند، پاداش دادیم، ولی بسیاری از آنان فاسق و نافرمان بودند.

نکته ها:

«رهبانیت»، از «رهبت» به معنای خوف و خشیت است. به کسانی که به انگیزه خشیت از خداوند، از مردم کناره می گیرند و به عبادت خدا می پردازند، رُهبان گفته می شود.

گرچه رهبانیت را خدا بر پیروان حضرت عیسی واجب نکرده بود و خودشان برای رضای خدا آن را بر خود لازم کرده بودند، ولی حق آن را به جای نیاموردند و حدود آن را مراعات نکردند، نظیر نماز و روزه مستحبی که اگر انسان با نذر بر خود لازم کرد باید آن را تمام کند.

ممکن است معنای آیه این باشد که یاران مسیح از پیش خود به سراغ رهبانیت رفتند و ما آن را بر آنان واجب نکردیم، ولی اگر حدود آن را مراعات می کردند، مورد رضایت ما بود.

چنانکه اصحاب کهف، برای حفظ دین خود، از مردم دوری گزیدند و غارنشین شدند.

«بدعت» به معنای نوآوری است. در امور علمی و صنعتی، ابداع و اختراع، امری پسندیده است ولی در امور دینی که پایه ی آن قوانین الهی است، وارد کردن هرگونه عقیده و سلیقه شخصی، بدعت محسوب شده و قابل پذیرش نیست.

خداوند خواهان کار کامل است، لذا از کسانی که حق کاری را ادا نمی کنند، مذمت می کند و

می فرماید: «فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَائِهَا» و در موارد دیگر مؤمنان را به رعایت حق تقوا و جهاد سفارش کرده است. «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ» (۱) و... حَقَّ جِهَادِهِ (۲)

رهبانیت در اسلام

قرآن کریم، رهبانیت و ترک دنیا را در آیات متعدّد رد کرده است، نظیر:

«يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ»

(۳)

ای پیامبر! چرا آنچه را خداوند برای تو حلال کرده، بر خود حرام می کنی؟

«قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»

(۴)

بگو: چه کسی زینت هایی را که خداوند برای بندگانش قرار داده و طیبیات را حرام کرده است؟

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ»

(۵)

ای مؤمنان، طیبیاتی را که خداوند برای شما حلال نموده، حرام نکنید.

در تاریخ آمده است که جمعی از مسلمانان سوگند خوردند با همسران خود آمیزش نکنند، روزه دائمی بگیرند و شب ها بیدار باشند، پیامبر همه را در مسجد احضار کرد و فرمود: من نکاح می کنم و شب ها می خوابم، هر کس از سنت من پیروی نکند از من نیست. (۶)

فرزند عثمان بن مظعون از دنیا رفت، پدرش در خانه منزوی شد. پیامبر او را احضار کرد و فرمود: «لم یکتب علينا الرهبانیه انما رهبانیه اُمتی الجهاد فی سبیل الله» (۷) خداوند بر ما رهبانیت ننوشته است. رهبانیت امت من، جهاد در راه خداست.

امام علی علیه السلام برای عیادت علاء بن زیاد وارد منزل او شد. او منزلی وسیع داشت. حضرت به او فرمود: تو در آخرت به این منزل محتاج تری، باید در این منزل بزرگ صله رحم، مهمانداری و... انجام دهی تا با آن آخرت را کسب کنی، علاء گفت: اما برادرم عاصم دنیا را ترک کرده است، حضرت او را احضار کرد و فرمود: «یا عدی نفسه لقد استهام بک الخیث اما رحمت اهلک و ولدک اتری الله احل لک الطیبات و هو یکره ان تأخذها» ای دشمن نفس،

-
- ١-١. آل عمران، ١٠٢.
 - ٢-٢. حج، ٧٨.
 - ٣-٣. تحریم، ١.
 - ٤-٤. اعراف، ٣٢.
 - ٥-٥. مائده، ٨٧.
 - ٦-٦. بحار، ج ٦٧، ص ١١٧.
 - ٧-٧. بحار، ج ٦٧، ص ١١٥.

شیطان تو را فریب داده است. چرا به خانواده و فرزندان رحم نمی کنی. آیا نمی بینی که خداوند طیبیات را برای تو حلال کرده و کراهت دارد که آن را رها کنی؟ عاصم گفت: پس چرا غذا و لباس شما، این چنین است، حضرت علیه السلام فرمود: «انی لست کأنت ان الله تعالی فرض علی ائمه الحق أن یقدروا انفسهم بضعفه الناس» (۱) حساب من از شما جداست. خداوند از حاکمان خواسته است که در سطح ضعفای جامعه زندگی کنند، البته شرایط هر زمانی نیز متفاوت است، گاهی فضای زندگی و فرهنگ مردم به گونه ای است که باید مراعات کرد، همانگونه که سفارش شده، در تشییع جنازه خنده نکنید یا امام دستور داد، اگر وضع گندم کم یاب است خوراک ما نباید از گندم باشد یا سفارش شده اگر در جامعه فساد رواج دارد حسن ظن کار صحیحی نیست، به هر حال شرایط مخاطب و زمان متفاوت است و لذا در تاریخ نسبت به حضرت رضا چنین می خوانیم: گروهی از صوفیه به امام رضا علیه السلام گفتند: وضع لباس شما خوب است و امام باید لباس و غذا و مرکبش ساده باشد. حضرت فرمود: یوسف، پیامبر خدا بود، در حالی که دیباچ می پوشید و بر تخت تکیه می زد. همانا آنچه از امام انتظار است، قسط و عدالت است. آنگاه این آیه را تلاوت فرمود: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ ... (۲)

گاهی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر بعضی زنان خود که ژولیده بودند نهیب می زد و می فرمود: «مالی اراک شعناء مرهء سلتاء» (۳) چرا (در خانه) مویی ژولیده و نامرتب و بدون آرایش دارید.

از این که کلمه انجیل مفرد آمده می فهمیم که فقط یک انجیل بر حضرت مسیح نازل شده است، پس اناجیل متعدّد امروز از کجا پیدا شده است؟

نشانه پیروان حضرت عیسی رأفت و رحمت است «اتَّبِعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً» ولی نشانه یاران پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله رحمت نسبت به خودی ها و شدت نسبت به معاندین است. «وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشْدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (۴)

کلمات «رُؤْفٌ» و «رَحِيمٌ» ده بار در قرآن در کنار هم آمده است. «رُؤْفٌ» به معنای دلسوزی برای رفع سختی و تلخی است و «رَحِيمٌ» به معنای محبت و رحمت بعد از رفع

ص: ۴۹۱

۱-۱. بحار، ج ۶۷، ص ۱۱۸.

۲-۲. بحار، ج ۶۷، ص ۱۲۱.

۳-۳. بحار، ج ۶۷، ص ۱۲۲.

۴-۴. فتح، ۲۹.

تلخی و سختی. رأفت در مورد دفع شرّ است و رحمت و مورد جلب خیر.

پیام ها:

۱- در طول تاریخ انبیا پی در پی آمده اند و جریان نبوت یک امر مستمر بوده است. قَفَيْنَا عَلَيَّ اَثَارِهِمْ ... قَفَيْنَا

۲- از افراد ویژه باید تجلیل ویژه کرد، نام بردن از نوح و ابراهیم و عیسی علیهم السلام در کنار عنوان کلی «رسلنا، رسله» نشانه ی تجلیل ویژه است. قَفَيْنَا ... بِرُسُلِنَا وَ قَفَيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ

۳- از صفات و ویژگی های خوب پیروان هر یک از ادیان و مکاتب، باید یاد کرد.

«جَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً»

۴- پیروی از پیامبران، زمینه دریافت صفای دل و رأفت و رحمت است. «اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً»

۵- هم باید موانع صمیمیت را برطرف کرد، «رَأْفَةً» و هم باید عوامل محبت را بوجود آورد. «رَحْمَةً»

۶- نوآوری های سلیقه ای و بدعت در دین، مورد پذیرش خداوند نیست.

«رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ»

۷- بدعت، از آفات و آسیب های ادیان آسمانی است. «رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا»

۸- چه بسا انگیزه های پاک و خالص که چون در مسیر شریعت الهی نبوده است، به خرافات و بدعت انجامیده است. رَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا ... اِتِّغَاءَ رِضْوَانِ اللّهِ

۹- کفر و فسق، قرین یکدیگرند. (در مقابل ایمان، فسق قرار گرفته است، در حالی که باید، کفر مطرح می شد.) الَّذِينَ آمَنُوا ... كَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرِسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «۲۸»

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید و به پیامبرش ایمان آورید تا از رحمت خود، دو بهره به شما عطا کند و برای شما نوری قرار دهد که به وسیله آن (در دنیا و آخرت) راه را طی کنید، و گناهان شما را ببخشد و خداوند بسیار آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

مخاطب این آیه می تواند مسیحیان آیه قبل باشد تا حق ترک دنیا و رهبانیت را ادا کنند و بعد از حضرت عیسی علیه السلام به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ایمان آورند تا هم اجر ایمان به مسیح علیه السلام را داشته باشند و هم پاداش ایمان به محمد صلی الله علیه و آله را. در حدیثی از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله می خوانیم:

آن مسیحیانی که به من ایمان آوردند، حق رهبانیت را ادا کردند. (۱)

البته می توان آیه را مستقل از آیه قبل معنا کرد که مقصود آن باشد که مسلمانان، ایمان خود به خدا و رسول را تعمیق بخشند. ممکن است مقصود از «كَفَلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ» ، یکی نور باطنی و یکی دیگر مغفرت الهی باشد که در ادامه آیه آمده است.

پیام ها:

۱- لازمه ایمان به خدا، تقوا و پرهیزکاری است. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ﴾

۲- همواره باید ایمان خود را عمیق تر کنیم. آمَنُوا ... آمَنُوا

۳- هر یک از ایمان و تقوا سهمی از رحمت است. آمَنُوا اتَّقُوا ... كَفَلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ

۴- مؤمن متقی، هرگز در بن بست قرار نمی گیرد. آمَنُوا اتَّقُوا ... يَجْعَلْ لَكُمْ نُورًا ...

۵- مؤمن، معصوم از گناه نیست، ولی متقی است و با سپر تقوا به میدان می آید.

لذا خداوند خطاهای او را می ببخشد. اتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

۶- در دریافت الطاف الهی، سنّ و نژاد و قبیله و ادعا ملاک نیست، ایمان و تقوا ملاک است. اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمَنُوا ... يُؤْتِكُمْ كَفَلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ

ص: ۴۹۳

لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَيَّ شَيْءٌ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «۲۹»

تا اهل کتاب گمان نکنند که مسلمانان، راهی به فضل خدا ندارند (و همه امتیازات و الطاف دو چندانى مخصوص آنان است) و بدانند که فضل (و عنایت، تنها) به دست خداست، او به هر کس بخواهد آن را می دهد و خداوند دارای بخشش بزرگ است.

نکته ها:

این سوره با تسیح خداوند آغاز و با فضل الهی پایان یافت.

در آیه ۵۴ سوره قصص، خداوند درباره اهل کتابی که به اسلام ایمان آورند، وعده پاداش دو برابر می دهد: «أَجْرُهُمْ مَرَّتَيْنِ» ، در این آیات به مسلمانان نیز می فرماید: اگر اهل تقوا و ایمان به پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله باشید، پاداش شما نیز دو برابر است، تا اهل کتاب گمان نکنند که مسلمانان قادر بر دریافت الطاف الهی نیستند و این الطاف ویژه آنان است.

با توجه به آیاتی که در آن «فَضْلٍ عَظِيمٍ» به کار رفته است، معلوم می شود که فضل بزرگ الهی، هدایت، بهشت، مغفرت، نبوت، پیروی از رضای خداوند، داشتن دید و تشخیص صحیح است و درباره نعمت های مادی، این تعبیر نیامده است.

پیام ها:

۱- با صراحت، جلوی توهمات و توقعات و انحرافات را بگیرد. «لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلُ الْكِتَابِ»

۲- تفضل الهی وابسته به اراده حکیمانه است، نه تصورات ما. «أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ»

۳- خدای حکیم، افراد ویژه را برای دریافت فضل خود انتخاب می کند.

«يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»

«والحمد لله رب العالمين»

این سوره بیست و دو آیه دارد و در مدینه نازل شده و تنها سوره ای از قرآن است که در تمام آیات آن لفظ جلاله «اللَّهُ» آمده است.

به مناسبت مسأله جدال که در آیه اول آمده، این سوره مجادله نام گرفته است.

مباحثی که این سوره درباره ی آنها سخن می گوید، عبارتند از:

۱. قانون ظهار که نوعی طلاق در دوران جاهلیت بود.

۲. موارد مثبت و منفی نجوا.

۳. احترام به کسانی که وارد مجلس می شوند.

۴. تفکیک حزب الله از حزب شیطان.

ص: ۴۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَ كُفْرًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴿۱﴾

همانا خداوند سخن آن زنی که درباره همسرش با تو مجادله کرده و به سوی خدا شکوه و گلایه می کرد، شنید و خداوند گفتگوی شما دو نفر را می شنود، همانا خداوند شنوای بیناست.

نکته ها:

در زمان جاهلیت، نوعی طلاق بود که بر اساس آن، مرد دیگر حق بازگشت به همسرش را نداشت و زن نیز حق انتخاب شوهر دیگری نداشت، به این نوع طلاق،ظهار می گفتند.

در زمان پیامبر اسلام، مردی همسرش را این گونه طلاق داد و خطاب به او گفت: «انت علی کظهر امی» تو نسبت به من، مثل مادرم هستی. آن زن نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله آمد و ماجرا را بیان کرد، حضرت فرمود: قانونی از طرف خداوند برای این مورد نیامده است، زن هراسان شد و گفت: «أشکو الی الله فاقتی و حاجتی و شده حالی» به خدا شکوه می کنم از بدبختی خود، جوانی و سلامتی ام رفت، کودکانی دارم که اگر به شوهرم بسپارم ضایع می شوند و اگر نزد خودم باشند گرسنه می مانند.

طولی نکشید که آیات این سوره نازل شد و دستور رسید هر کس چنین کند، باید کفاره پردازد و طلاق هم صورت نگرفته است. از آنجا که شوهر، قدرت خرید برده و آزاد کردن

آن را نداشت و نیز اطعام شصت مسکین در توان او نبود و دو ماه روزه گرفتن نیز برای او ضرر داشت، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مقدار مناسبی به او کمک کرد و آن مرد به واسطه کمک حضرت، شصت فقیر را غذا داد و با این کفاره به زندگی خود برگشت. (۱)

خداوند در این یک آیه، سه بار از سمیع بودن خود سخن گفته است تا مردم با او گفتگو کنند. «سَمِعَ ، يَسْمَعُ ، سَمِيعٌ»

پیام ها:

۱- در سخنان خود دقت کنیم که خداوند آنها را می شنود. «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي»

۲- خداوند به دعاها و ناله های ما گوش فرا می دهد. «قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي»

۳- پیامبر گرامی، با موقعیت رهبری جامعه، به راحتی در دسترس عموم بود و مردم در مورد مشکلاتشان با او گفتگو می کردند. «تُجَادِلُكَ»

۴- آزادی اظهار نظر و عقیده در حکومت اسلامی به قدری است که یک زن می تواند با رهبر جامعه مجادله کند. «الَّتِي تُجَادِلُكَ»

۵- در بن بست ها به خدا و اولیای او پناه ببرید. «تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ»

۶- حوادث، نیازها، ناله ها و بن بست ها، زمینه ساز وضع قوانین هستند. وَ اللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمْ ... سَمِيعٌ بَصِيرٌ

۷- شنوا و بینا بودن و آگاهی از مشکلات مردم، شرط صلاحیت قانون گذاران جامعه است. وَ اللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمْ ... إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

ص: ۴۹۹

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُؤٌ غَفُورٌ ﴿٢﴾

کسانی از شما (مردان) که نسبت به همسرانشان ظهار می کنند، (بدانند که) آنها مادرانشان (نمی شوند و) نیستند. مادرانشان کسانی هستند که آنها را متولد کرده اند و آنان (بر اساس عادت جاهلی) سخن ناپسند و باطل می گویند و البته خداوند بسیار با گذشت و آمرزنده است.

نکته ها:

در توضیح آیه قبل بیان شد که در زمان جاهلیت، ظهار، نوعی جدایی و طلاق بود که با گفتن جمله ای بدین مضمون: «هم خوابی با تو مثل هم خوابی با مادرم است» صورت می پذیرفت. اسلام این نوع طلاق را تحریم و مرد را در صورت انجام دادن آن، موظف به پرداخت کفاره کرد.

کلمه «زور» به معنای سخن باطل و دروغ است.

کسانی که قبل از نزول این آیه، ظهار کرده بودند مورد عفو الهی قرار گرفتند. «إِنَّ اللَّهَ لَعَفُؤٌ غَفُورٌ»

پیام ها:

۱- یکی از رسالت های انبیا، برداشتن خرافات و سنت های غلط میان مردم است.

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ ...

۲- یکی از ظلم هایی که دوران جاهلی در حق زن روا می داشت، قانون ظهار بود که اسلام آن را لغو و برای ارتکاب آن جریمه سنگین تعیین کرد. يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ ... لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ

۳- مبارزه با خرافات و عادات و سنت های غلط، باید منطقی و مستدل باشد. «مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ»

ص: ۵۰۰

۴- گاهی یک ناله ی به حق، به یک جریان نجات بخش منجر می شود. تَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ ... إِنَّ أُمَّهَاتَهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ

۵- زشت گویی و زور گویی، سیره مستمر جاهلیت بوده است. لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا ...

۶- برای هر کاری راهی شرعی و قانونی است، راه جدا شدن زن و مرد از یکدیگر طلاق است، آن هم با مراعات قوانین و حقوق هر دو، ولی جدا شدن از طریق ظهار و هر راه نامشروع دیگر، منکر و باطل است. «لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا»

۷- خداوند، هم گناهان را می بخشد و هم چشم پوشی می کند. «لَعَفُوْهُ غَفُوْرٌ»

۸- گناه هر چند بزرگ باشد، عفو الهی قابل تردید نیست. لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا ... لَعَفُوْهُ غَفُوْرٌ

وَ الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا ذَلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿۳﴾

و کسانی که نسبت به همسران خود ظهار می کنند، سپس از آنچه گفته اند (پشیمان شده) و برمی گردند، کفار آن قبل از آنکه با هم تماس گیرند، آزاد کردن برده است. این (دستوری) است که به آن پند داده می شوید و خداوند به آنچه عمل می کنید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

در قرآن، آزاد کردن برده، به عنوان کفاره برای قتل خطایی، (۱) سوگند نابجا (۲) و ظهار در نظر گرفته شده است.

ص: ۵۰۱

۱- ۱. نساء، ۹۲.

۲- ۲. مائده، ۸۹.

نگاهی به موعظه

موعظه به معنای هشدار و تذکر و نعمتی است که برای نرم شدن دل مخاطب و پذیرش او باشد و در اسلام جایگاه ویژه ای دارد زیرا:

خداوند موعظه می کند: «إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ» (۱)

پیامبر مأمور به موعظه است: «وَ عِظْهُمْ ... قَوْلًا بَلِيغًا» (۲)

قرآن موعظه است: «هُدًى وَ مَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ» (۳)

موعظه انواعی دارد:

الف) موعظه با گفتار، نظیر موعظه های لقمان به فرزندش. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ» (۴)

ب) موعظه از طریق رفتار که در روایات سفارش شده نه تنها با گفتار که با عمل خود مردم را به کار خیر دعوت کنید. «کونوا دعاه الناس بغير الستتکم» (۵)

ج) موعظه از طریق تنبیه و کیفر. چنانکه این آیه، آزاد کردن برده را وسیله پند گرفتن قرار داده است. «ذَلِكُمْ تُوَعِّظُونَ بِهِ»

در مسائل خانوادگی، قرآن به موعظه توجه خاصی دارد:

الف) به مردان می گوید؛ موعظه کنید: «فَعِظُوهُنَّ» (۶)

ب) در مورد طلاق می فرماید: بعد از تمام شدن مدت عدّه، نگهداری یا جدایی باید همراه با عدل و نیکی باشد. «ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ» (۷)

ج) در مسئله ظهار نیز مردان را موعظه می کند. «ذَلِكُمْ تُوَعِّظُونَ بِهِ»

د) برخورد والدین با فرزندان باید همراه موعظه باشد. «قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَ هُوَ يَعِظُهُ»

پیام ها:

۱- در دوران جاهلی، مردان به زنان ظلم می کردند. «يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ»

۲- اسلام بن بست ندارد و هر کس می تواند به مسیر درست باز گردد. «يَعُودُونَ»

١-١. نساء، ٥٨.

٢-٢. نساء، ٦٣.

٣-٣. آل عمران، ١٣٨.

٤-٤. لقمان، ١٣.

٥-٥. بشار، ج ٦٧، ص ٣٠٩.

٦-٦. نساء، ٣٤.

٧-٧. طلاق، ٣.

۳- جریمه، نقش پیشگیری داشته و راهی برای کنترل جرم است. يُظَاهِرُونَ ...

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ

۴- هر سخن و کلامی را نمی توان به همسر گفت. بعضی کلمات کفاره سنگین دارد. «لَمَّا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ» در مقابل گفتار خود نیز مسئولیت داریم.

۵- ظلم به همسر تاوان دارد. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۶- اسلام از هر فرصتی برای آزادی بردگان استفاده می کند. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۷- اسلام برای حفظ نظام خانواده، جریمه هایی را وضع کرده است. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

۸- بازداشتن انسان ها از کار بد همیشه با سخنرانی نیست، گاهی از طریق جریمه باید موعظه صورت گیرد. فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ...
تُوَعِّظُونَ

۹- جرایم اسلام انتقامی نیست، تربیتی است. «تُوَعِّظُونَ بِهِ»

۱۰- در پرداخت جرایم، حيله و فرار نباید باشد که خداوند ناظر است. «وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيحًا شَهْرَيْنِ مُتَابِعِينَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا فَمَنْ لَمْ يَشِطَّطِعْ فَأَطْعَامُ سِتِّينَ مَسْكِينًا ذَلِكَ لِيُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَاللِّكَاظِرِينَ عَذَابَ أَلِيمٍ ﴿٤﴾

پس کسی که (برده ای برای آزاد کردن) نیافت، باید قبل از آمیزش با همسر، دو ماه پی در پی روزه بگیرد و کسی که نمی تواند باید شصت مسکین را طعام دهد. این برای آن است که به خدا و رسولش ایمان آورید و این قوانین الهی است و برای کافران (که اهل عمل به احکام الهی نیستند)، عذابی دردناک است.

نکته ها:

در قرآن بیش از ده مرتبه کلمه ی «حدود» بکار رفته است که اکثر آنها مربوط به حقوق خانواده می باشد.

ص: ۵۰۳

کسی که برده ای برای آزاد کردن نیافت، باید دو ماه پی در پی روزه بگیرد. بر اساس روایات، اگر کسی ۳۱ روز آن را پشت سر هم روزه گرفت، می تواند باقی روزه ها را به صورت متفرقه بگیرد. و این خود تسهیلی است که از طریق اهل بیت وارد شده است. (۱)

تکرار جمله «قَبْلِ أَنْ يَتَمَّاسَا» در این دو آیه، نشان آن است که قبل از پرداخت جریمه، تماس با همسر ممنوع است. (۲)

پیام ها:

۱- دین جهانی باید قوانینش قابل تطبیق با هر زمانی باشد، تا مردم در بن بست قرار نگیرند. گاهی برده نیست، «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ» و گاهی امکان روزه گرفتن نیست.

«فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۲- جرائم اسلامی، انواع برکات را برای جامعه در بر دارد:

بردگان را آزاد می سازد. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ»

با روزه گرفتن، افراد را صبور و مقاوم می کند. «فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ»

با اطعام، گرسنگان را سیر می کند. «فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا»

۳- جریمه باید متنوع و درجه بندی داشته باشد و شرایط زمانی و مکانی و توان افراد در نظر گرفته شود. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ... فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ»

۴- احکام الهی تخفیف بردار هست، ولی تعطیل بردار نیست. «فَمَنْ لَمْ يَجِدْ ... فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ ...»

۵- در مجازات و جرایم الهی، از اموال یا توان بدنی شما کاسته می شود ولی در عوض به ایمانتان افزوده می شود. «فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ ... فَإِطْعَامُ سِتِّينَ ...»

ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا

۶- فلسفه جرایم و کیفرها را روشن کنید تا مردم با دلگرمی آنها را بپذیرند.

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ ... ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا

ص: ۵۰۴

۷- عمل نکردن به حدود الهی و بی اعتنایی به آن، کفر است. «تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ لِلْكَافِرِينَ»

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ كُتِبُوا كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ قَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَ لِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٥﴾

همانا کسانی که با خدا و رسولش دشمنی می کنند، سرکوب شده اند همان گونه که پیشینیان شان سرنگون شدند و همانا ما نشانه های روشنی نازل کردیم و برای کافران عذابی خوار کننده است.

نکته ها:

«يُحَادُّونَ اللَّهَ» به معنای ایجاد مانع و مخالفت در حدود الهی است، خواه با حدید (آهن) و قدرت باشد یا از طریق لجاجت و عناد و کارشکنی و توطئه.

«كُتِبُوا» از «کبت» به معنای سرکوب کردن و از پا در آوردن است.

در این سوره دوبار جمله ی «إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» تکرار شده است و در هر دو آیه، خواری و ذلت به عنوان کیفر مانع تراشی در راه اجرای حدود الهی بیان شده است.

چنانکه در آیه ۲۰ می فرماید: «أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ»

پیام ها:

۱- اصرار بر رسوم جاهلی و بی اعتنایی به حدود الهی، جنگ با خدا و رسول است. الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ ... فَتَخْرِيرُ رَقَبَةٍ ... تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ... الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ ...

۲- در درگیری حق و باطل، شکست و رسوایی برای باطل است. يُحَادُّونَ اللَّهَ ...

كُتِبُوا

۳- خداوند، اعتبار یا هشدار می دهد که برای ایمان یا جنگ با خودش مقرر کرده، همان را برای ایمان یا جنگ با رسولش نیز مقرر کرده است. لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ...

يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ

۴- در راه اجرای احکام الهی، مانع تراشی نکنید که عاقبت تلخی در پی دارد.

يُحَادُّونَ اللَّهَ ... كُتِبُوا

۵- به مخالفان هشدار دهیم. يُحَادُّونَ اللَّهَ ... كُتِبُوا

۶- اگر در رسوایی اهل باطل شک دارید، به تاریخ مراجعه کنید. «كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۷- تاریخ و حوادث تاریخی دارای قانون و سنت است. کما کتبتوا کتب...

۸- حق، همیشه دشمن داشته است. «كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

۹- قهر الهی بعد از اتمام حجت است. كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَقَدْ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ ...

۱۰- نشانه های خدا هم روشن است و هم متعدد. «آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ»

۱۱- ستیز در برابر انبیا، توهین به آنان است و لذا کیفر این گونه افراد، خواری و ذلت است. «وَاللَّكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ»

۱۲- مانع تراشی و ستیز در برابر حق، یا کفر است یا به کفر می انجامد. «وَاللَّكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ»

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا أَحْصَاهُ اللَّهُ وَنَسُوهُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿٦﴾

روزی که خداوند همه آنان را برانگیزد تا به آنچه انجام داده اند، آگاه سازد. (اعمالی که) خداوند تماماً شمارش کرده و آنها فراموش نموده اند و خدا بر هر چیز شاهد و گواه است.

نکته ها:

این آیه به بعثت همه مردم در قیامت، به صورت دسته جمعی اشاره می کند که نمونه آن را در جای دیگر چنین می خوانیم: «حَشْرُونَاهُمْ فَلَمْ نَغَادِرْ مِنْهُمْ أَحَدًا» (۱) همه را در صف محشر

ص: ۵۰۶

برانگیزیم و یکی را فرو نگذاریم.

و نمونه احصای خداوند را در آیه ای دیگر چنین می خوانیم:

... مَا لِهَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا ... (۱) این چه کتابی است که اعمال کوچک و بزرگ ما را فرو نگذاشته، همه را به شمارش در آورده است.

کلمه «شَهِيدٌ» در قرآن گاهی به معنای مشهود است و گاهی به معنای شاهد و در اینجا به قرینه ی أَحْصَاهُ اللَّهُ ... به معنای شاهد می باشد؛ البته در کنار گواهی و شهادت خداوند، شاهدان دیگری نیز هستند. «يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ» (۲)

پیام ها:

۱- قهر الهی هم در دنیاست، «كُتِبُوا» و هم در آخرت. «يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»

۲- معاد، صحنه ظهور قدرت و علم الهی است. «يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا» نشانه قدرت و «فَيَبْتَلِيهِمْ» نشانه علم اوست.

۳- دادگاه قیامت علنی و عمومی است. «جَمِيعًا فَيَبْتَلِيهِمْ»

۴- به مجرم، خلاف کاری هایش را تفهیم کنید. «فَيَبْتَلِيهِمْ بِمَا عَمِلُوا»

۵- ستیزه جویان بدانند که توطئه ها و کارشکنی هایشان ثبت و ضبط می شود، گرچه خودشان فراموش کنند و از یاد ببرند. أَحْصَاهُ اللَّهُ ... نَسُوهُ

۶- خلاف های کوچک خود را نادیده نگیرید که خداوند حساب دقیق همه را دارد. «أَحْصَاهُ اللَّهُ»

۷- فراموش کردن خلاف ها، سبب محو آنها نمی شود. «أَحْصَاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ»

۸- عالم محضر خداست، در محضر خدا معصیت نکنیم. «وَ اللَّهُ عَلِيٌّ كُلُّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

ص: ۵۰۷

۱- ۱). کهف، ۴۹.

۲- ۲). غافر، ۵۱.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَىٰ ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ وَلَا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سَادِسُهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٧﴾

آیا ندیدی که خداوند آنچه را در آسمان ها و زمین است، می داند. هیچ راز گویی و نجوای سه نفره نیست مگر آنکه او چهارمین آنهاست و هیچ پنج نفره ای نیست، مگر آنکه او ششمین آنان است و نه (راز گویانی) کمتر از آن و نه بیشتر، مگر این که او با آنهاست، هر جا که باشند، سپس در روز قیامت آنان را به آنچه که انجام دادند، خبر خواهد داد. همانا خداوند به هر چیزی بسیار داناست.

نکته ها:

«تَرَ» از «رؤیت» به معنای دیدن است که گاهی به معنای فهمیدن نیز بکار می رود و در اینجا این معنا مراد است.

«نَجْوَىٰ» از «نجوه» به معنای مکان بلندی است که از سایر قسمت های زمین جداست. از آنجا که سخن در گوشه، در واقع جدا کردن طرف از دیگران است و یا چنان آهسته بیان می شود که سایرین از آن آگاه نمی شوند و یا به خاطر این که محتوای سخنانی که گفته می شود، وسیله دور شدن شنونده از خطر می باشد، به آن «نجوا» گفته می شود.

همچنین نجوا شامل جلسات مخفیانه ای می شود که افراد مجرم و خلاف کار، به دور از چشم دیگران تشکیل می دهند و آهسته و بدون کوچک ترین سر و صدایی سخن می گویند به گمان این که کسی آنها را نمی بیند و سخنشان را نمی شنود.

قرآن، درباره علم خداوند به اسرار و نجوای مردم، چندین بار سخن به میان آورده است، از جمله: آیه ۷۸ سوره توبه «أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَأَنَّ اللَّهَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ» و آیه ۸۰ سوره زخرف «أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ»

در این آیه و آیه قبل، ده بار به علم خداوند اشاره شده و آغاز و پایان این آیه، با علم الهی است. يَعْلَمُ ... عَلِيمٌ

با نگاهی به آیات قبل، به خصوصیات علم الهی پی می بریم.

علم او به تمام جزئیات است. «هُوَ رَابِعُهُمْ ، هُوَ سَادِسُهُمْ»

علم او دقیق است. «أَخْصَاهُ اللَّهُ»

علم او حضوری است. «عَلِي كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ»

به علم او غبار نسیان نمی نشیند. «أَخْصَاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ»

به واسطه علم او دیگران از اعمال فراموش شده خود با خبر می شوند. نَسُوهُ ... يُبَيِّنُهُمْ

احاطه علمی خدا به همه هستی همیشگی و ازلی است. «هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

علم دارد، ولی معمولاً در دنیا کسی را رسوا نمی کند. «يُبَيِّنُهُمْ بِمَا عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»

علم او دائمی است نه موسمی. «يَعْلَمُ ، عَلِيمٌ»

عمل او به آسمان ها و زمین، یکسان است. «يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»

پیام ها:

۱- نگاهی که به دانستن و فهمیدن حق نیانجامد، قابل توبیخ است. أَلَمْ تَرَ ...

۲- آسمان و زمین، بزرگ و کوچک، آشکار و پنهان، همه در برابر علم خداوند یکسان است. يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ... هُوَ رَابِعُهُمْ ... هُوَ مَعَهُمْ

۳- تعدد افراد و تنوع سخنان آنان، در علم خداوند تأثیری نداشته و خداوند به همه آنها و سخنانشان آگاه است. «لَا أَدْنَىٰ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْثَرُ»

۴- چون وجود خداوند نامحدود است، پس هر جا که باشیم او همراه ما است.

«هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

۵- مکان و زمان در علم خداوند اثری نداشته و او به همه چیز آگاه است. «هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ مَا كَانُوا»

۶- در قیامت، خبر دهنده، خود شاهد بوده است. «شَهِيدٌ ، عَلِيمٌ ، يُبَيِّنُهُمْ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَىٰ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَادَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَإِذَا جِئُوكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ وَيَقُولُونَ فِي أَنفُسِهِمْ لَوْلَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ يَصَلُّونَهَا فِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٨﴾

آیا نظر نکردی به کسانی که از نجوا نهی شدند سپس به آنچه نهی شده، بازگشته و برای گناه و ستم و نافرمانی پیامبر با یکدیگر نجوا می کنند و (با این حال) هنگامی که سوی تو می آیند، کلماتی برای تحیت و سلام (و خوش آمد) بکار می برند که (حتی) خدا با آن تو را تحیت و سلام نگفته است و در بین خودشان می گویند: (اگر این مرد پیامبر است) پس چرا خداوند ما را به سبب آنچه می گوئیم عذاب نمی کند؟ جهنم برای آنان کافی است که وارد آن می شوند، پس چه بد سرانجام و جایگاهی است.

نکته ها:

در آیه قبل خواندیم که هر چند نفر با هم نجوا کنند، خدا نزد آنان حاضر است و سخن آنها را می شنود. این آیه نمونه ای از نجوا را بیان می کند که نجوای مخالفان درباره مخالفت با پیامبر است.

«يَصَلُّونَهَا» از «صلی» به معنای وارد کردن به جایی برای سوزاندن و گداختن است. (۱)

انسان به تدریج مرتکب گناهان بزرگتر می شود:

«اثم»، گناه فردی است مثل شرب خمر.

«عدوان»، تجاوز به حقوق دیگران است.

«معصیت الرسول»، مخالفت با فرمان های اجتماعی و حکومتی رهبر الهی است که برای مصالح مسلمانان صادر می فرماید. (۲)

ص: ۵۱۰

۱-۱. تفسیر المیزان.

۲-۲. تفاسیر المیزان و نمونه.

۱- نجوا در جمع مؤمنان، منکری است که از آن نهی شده است. «نُهِوا عَنِ النَّجْوَى» (در آیه ی ۱۰ نیز می خوانیم: «إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ»)

۲- ناهیان از منکر توقع نداشته باشند که مردم با گفتن آنها منکر را کنار بگذارند.

«يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا»

۳- تکرار گناه و بی اعتنایی به تذکرات، جرم را سنگین می کند. «يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا»

۴- اطاعت از پیامبر معصوم واجب است. (لذا از نافرمانی او به هر شکل انتقاد شده است.) «مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ»

۵- به هر تجلیل و تکریم و تمجیدی اعتماد نکنیم. (منافقان، آشکارا تجلیل بیش از حد دارند، ولی مخفیانه از نافرمانی پیامبر سخن می گویند.) «حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۶- چاپلوسی و تملق و تعریف بیش از اندازه، از نشانه های نفاق است. «حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۷- حتی در تجلیل از اشرف مخلوقات، حدود را مراعات کنیم. «لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ»

۸- نه تنها گفتار مخفی منافقان را خدا آشکار می کند، بلکه آنچه را در دل دارند و به اصطلاح حدیث نفس می کنند، برملا می سازد. «يَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ»

۹- مهلت های الهی را نشانه رضایت او ندانید. «لَوْ لَا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِمَا نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ»

۱۰- سرانجام نفاق، جهنم است. «حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ»

۱۱- گفتار بد، سرانجام بدی را برای انسان آماده می کند. «بِمَا نَقُولُ ... فَيَنْسُ الْمَصِيرُ»

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَلَّجْتُم فَلَا تَتَلَّجُوا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبُرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ﴾ (۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه نجوا می کنید، به گناه و ستم و نافرمانی پیامبر نجوا نکنید و نسبت به کار نیک و تقوا نجوا کنید و از خدا پروا کنید که به سویش محشور می شوید.

نکته ها:

«بر» شامل هر کار نیکی می شود و نمونه هایی از آن در آیه ۱۷۷ سوره بقره آمده است:

﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ ...﴾

نجوا و در گوشی سخن گفتن می تواند احکام متفاوتی داشته باشد از جمله:

آنجا که فاش شدن اسرار، به ضرر اسلام و مسلمانان باشد، نجوا واجب است.

آنجا که سبب ترس و دلهره ی دیگران شود، نجوا حرام است.

و آنجا که برای کمک به دیگران و سفارش به تقوا باشد، مستحب است.

موضوع و محتوای گفتار، ارزش آن را مشخص می کند. اگر موضوع نجوا، نیکی و تقوا باشد یک ارزش است ولی اگر گناه و ستم و توطئه باشد حرام است. البته گاهی محتوی نیز خوب است، امّا موقعیت خوبی نیست. مثلاً در جمع مؤمنان دو نفر در گوشی سخن بگویند.

پیام ها:

۱- مؤمن محترم است، حتی هنگام نهی از منکر احترام او را حفظ کنید. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»

۲- در امر به معروف و نهی از منکر و ارشاد و تبلیغ، راه های حق و باطل و مصادیق آن را باید روشن کرد. «فَلَا تَتَلَّجُوا ... تَنَاجُوا»

۳- همه ی سخنان را نباید آشکار و نهان گفت. گاهی باید نهی از منکر یا امر به معروف، در خفا و پنهان باشد. «تَنَاجُوا بِالْبُرِّ وَ التَّقْوَىٰ»

۴- مبدا نجوای بد را به جای نجوای خوب قلمداد کنیم. **تَلْجُوا... وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ**

۵- تقوا و پرهیزکاری و توجه به معاد، زمینه دوری از سخنان نارواست. **«وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»**

إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۰)

همانا نجوا از سوی شیطان است تا کسانی را که ایمان آورده اند اندوهگین کند، در حالی که جز به اذن خداوند، هیچ (نجوایی) ضرر رسان نیست، پس باید مؤمنان تنها بر خداوند توکل کنند.

پیام ها:

۱- چنانکه ریخت و پاش و مصرف بیش از اندازه، انسان را برادر شیطان قرار می دهد، **«إِنَّ الْمُبْذِرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ»** (۱) نجوا نیز انسان را شیطان صفت می کند. **«إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ»**

۲- هر گونه سخن آشکار و نهانی که موجب ترس و دلهره در میان مسلمانان گردد، کاری شیطانی است. **«النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا»**

۳- باید دغدغه ها را چنین تسلی داد که تا خدا نخواهد کسی نمی تواند آسیبی برساند. **لِيَحْزُنَ... لَيْسَ بِضَارِّهِمْ**

۴- مؤمنان در حفظ و حراست خداوند هستند. **«وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً»**

۵- تلاشهای منافقان، از مدار قدرت الهی خارج نیست. **«وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ»**

۶- جنگ روانی دشمن را خنثی کنیم. **لِيَحْزُنَ... وَ لَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئاً**

ص: ۵۱۳

۷- داروی شفابخش هر گونه ناآرامی و دلهره، توکل بر خداوند است. «وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ»

۸- توکل بر خدا کار هر کس نیست، ایمان می خواهد. «فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ» گرچه خداوند از مؤمنان حمایت می کند، ولی آنان نیز باید بر خداوند توکل کنند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر گاه به شما گفته شود در مجالس (برای دیگران) جا باز کنید، پس جا باز کنید تا خدا نیز برای شما گشایش دهد و هر گاه گفته شود برخیزید، برخیزید. (بزرگی، به نشستن در جای خاص نیست، بلکه) خدا از میان شما کسانی را که ایمان آورده و کسانی را که صاحب علم و دانش اند، به درجاتی رفعت و بزرگی می دهد و خداوند به آنچه انجام می دهید به خوبی آگاه است.

نکته ها:

«تفسح» به معنای وسعت دادن، گشایش و جا دادن است و «انشُرُوا» به معنای بلند شدن از جای برای احترام به دیگران است.

در آیه قبل، عامل حزن و ناراحتی را نجوا بیان کرد، در این آیه، عامل شادمانی و محبت را، جا دادن برای نشستن در مجالس بیان می کند. (۱)

خداوند در قرآن برای چند گروه، جایگاه و درجات مخصوصی قرار داده است: انبیا، مجاهدان، نماز گزاران، اهل انفاق، مؤمنانی که عمل صالح انجام می دهند و دانشمندان.

شاید جمله «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» نشانه ی آن باشد که فرمان برپا، به خاطر ورود مؤمنان و دانشمندان است، یعنی به احترام آنان قیام کنید. (۲)

ص: ۵۱۴

۱-۱. تفسیر مراعی.

۲-۲. تفسیر نمونه.

مرحوم طبرسی در کتاب احتجاج نقل می کند که در زمان امام هادی علیه السلام یکی از فقهای شیعه که در بحث با یک ناصبی منحرف، او را روشن کرده و حقانیت خود را ثابت کرده بود، وارد مجلسی شد که در آن مجلس، علویون و بنی هاشم نیز حضور داشتند. امام هادی علیه السلام آن فقیه را در بهترین جای مجلس نشانده. این همه احترام، برای علویون و بنی هاشم گران آمد، بزرگ آنان زبان به اعتراض گشود که چرا چنین فردی را بر ما برتری دادی؟

امام فرمود: آیا به داوری قرآن راضی هستید؟ گفتند: بله، حضرت این آیه را تلاوت فرمود:

تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ ... وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانْشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ارزش این شخص به خاطر بحث علمی و شکستی که به آن ناصبی داد از هر شرف و نسبی بیشتر است. (۱)

آری، عالم مؤمن بر مؤمن عادی برتری دارد، چنانکه مؤمن بر غیر مؤمن برتری دارد. قرآن در جای دیگر می فرماید: «هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ» (۲)

پیام ها:

۱- ایمان شرایط و لوازمی دارد که باید رعایت گردد. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ...

۲- جا دادن و احترام به تازه واردان، یک ارزش است. فَافْسَحُوا ... فَانْشُرُوا

۳- جا دادن به دیگران در هر مجلسی که باشد لازم است. «فِي الْمَجَالِسِ»

۴- عمل به دستورات خداوند، زمینه برای دریافت پاداش های بیشتر است.

«فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ»

۵- گشایش در کار دیگران، سبب گشایش خداوند در امور شماست. «فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ» پاداش الهی با عمل متناسب است. گشایش، گشایش می آورد.

ص: ۵۱۵

۱- ۱). تفسیر فرقان.

۲- ۲). زمر، ۹.

۶- رعایت آداب اجتماعی، حتی در نشست و برخاست، مورد سفارش اسلام است. فَافْسَحُوا ... فَانْشُرُوا

۷- گاهی لازم است به احترام ورود بزرگان و دانشمندان به اهل مجلس گفته شود که برخیزید. «انْشُرُوا فَانْشُرُوا»

۸- علم، هدیه و تفضّل الهی است. أُوتُوا الْعِلْمَ ...

۹- صاحبان علم و دانش، باید در جامعه اسلامی از جایگاه بالا و والایی برخوردار باشند. «وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ»

۱۰- عمل دانشمند، پاداش بیشتری دارد. (۱) يَرْفَعِ اللَّهُ ... الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ

۱۱- جا دادن ها و بلند شدن ها، خالصانه و برای خدا باشد نه به انگیزه های دیگر.

«وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

۱۲- در نشست و برخاست ها، خدا را فراموش نکنیم. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ»

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صِدْقَهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِن لَّمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ» (۱۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه خواستید با رسول خدا، گفتگوی خصوصی داشته باشید، پس قبل از نجوای خود صدقه ای بدهید. این برای شما بهتر و پاکیزه تر است و اگر (برای صدقه دادن مالی) نیافتید پس همانا خداوند آمرزنده و مهربان است (و می توانید بدون پرداخت صدقه گفتگوی خصوصی داشته باشید).

نکته ها:

گروهی از مردم به خصوص ثروتمندان مرتباً مزاحم پیامبر می شدند و خصوصی با پیامبر سخن می گفتند و کاری که مایه اندوه دیگران و یا کسب امتیاز و تقرب بی دلیل برای آنان بود. آیه نازل شد تا آزمونی برای علاقه واقعی آنان باشد. البته این حکم جنبه موقتی و آزمایشی داشت و پس از مدتی حکم برداشته شد. (۲)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: آیه ای که نه قبل از من و نه بعد از من کسی به آن عمل نکرد،

ص: ۵۱۶

۱-۱. تفسیر تبیان.

۲-۲. تفسیر نمونه.

آیه صدقه است. دیناری داشتیم، آن را به ده درهم تبدیل کردم، هر بار که می خواستم با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نجوا و گفتگو کنم، درهمی صدقه می دادم. (۱)

طهارت و پاکی دو نوع است: ۱. جسمی و ظاهری، «وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا» (۲) ۲.

روحي و باطنی. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرٌ»

پیام ها:

۱- ایمان، مسئولیت آور است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ...»

۲- صدقه را باید پیش از انجام کار پرداخت کرد. «فَقَدَّمُوا ... صَدَقَهُ»

۳- معلم می تواند برای آموزش، هزینه ای را مشخص کند. چه خود دریافت کند و چه به دیگران حواله دهد. «فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۴- میزان صدقه تعیین نشد تا هر کس تصمیم بگیرد. «صَدَقَهُ»

۵- از هر راهی باید برای فقرزدایی استفاده کرد. شرط ملاقات خصوصی با پیامبر، پرداخت صدقه به فقرا بود. «فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۶- در انتخاب میان پول و پیامبر، میزان ایمان و علاقه مردم شناخته می شود.

«فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَهُ»

۷- صدقه، قوانین و محدودیت های اجتماعی، خیرات بسیاری را برای فرد و جامعه به دنبال دارد. «ذَلِكَ خَيْرٌ»

۸- وابستگی به دنیا، پلیدی و دل کندن از آن پاکی است. «ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرٌ»

۹- صدقه، نوعی تطهیر است. «أَطْهَرٌ» چنانکه در جای دیگر می خوانیم: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ» (۳)

۱۰- در احکام اسلام بن بست نداریم. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا ...

۱۱- قانون گذار باید مراعات همه مردم را در وضع قانون بکند. فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا ...

ص: ۵۱۷

٢-٢. مائده، ٦.

٣-٣. تويه، ١٠٣.

۱۲- فقرا به خاطر ناتوانی بر صدقه، احساس حقارت نکنند، زیرا مشمول رحمت الهی هستند. «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

۱۳- هیچ گاه اسلام کسی را به خاطر فقر طرد نکرده و محروم نساخته است. «فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۱۳)

آیا نگران شدید از این که قبل از نجوایتان صدقه دهید؟ پس اکنون که صدقه ندادید و خدا هم لطف خود را بر شما بازگرداند، نماز به پا دارید و زکات پردازید و خدا و رسولش را اطاعت نمایید و خداوند به آنچه انجام می دهید، آگاه است.

نکته ها:

«اشفاق» به معنی دلهره و دل نگرانی به خاطر از دست دادن چیزی است. (۱)

این آیه نشان می دهد که پرداخت صدقه، پیش از گفتگوی خصوصی با پیامبر، از ابتدا فرمانی آزمایشی بود تا مؤمنان صادق و عاشق، از دیگران باز شناخته شوند. نه آنکه چون خداوند دید مردم عمل نمی کنند، عقب نشینی کرد.

در این آیه، برخی اصحاب پیامبر که به خاطر ترس از بذل مال، به هر اندازه که باشد گفتگو با رسول الله صلی الله علیه و آله را ترک کردند، مورد عتاب الهی قرار گرفته اند.

پیام ها:

۱- با آنکه نجوا با پیامبر، امری واجب یا مستحب نبود، ولی چون بخل ورزیدند، مورد توبیخ قرار گرفتند. «أَشْفَقْتُمْ»

۲- همه اصحاب پیامبر اکرم مطیع او نبودند. «فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا» (آنان به فرمان صریح

ص: ۵۱۸

«فَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً» عمل نکردند).

۳- اگر مستحبات را انجام نمی دهید، حداقل در انجام واجبات کوتاهی نکنید.

خداوند به کسانی که حاضر به پرداخت صدقه نشدند، می فرماید: زکات بدهید. أَ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا ... صَدَقَاتٍ ... آتُوا الزَّكَاةَ

۴- توبیخ باید همراه با راه جبران باشد. أَ أَشْفَقْتُمْ ... تَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ ...

۵- از کسانی که نافرمانی می کنند مایوس نشوید و با آنان برخورد عادلانه داشته باشید. خداوند از کسانی اطاعت می خواهد که در مورد فرمانی دیگر اطاعت نکردند. لَمْ تَفْعَلُوا ... أَطِيعُوا اللَّهَ

۶- اهتمام به نماز و زکات، مصالح فوت شده را جبران کنید. لَمْ تَفْعَلُوا ... فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ

۷- دین، یک رابطه فردی و شخصی با خدا نیست، رسیدگی به فقرا و اطاعت از فرمان های حکومتی پیامبر نیز از احکام دینی است. «فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ»

۸- در چگونگی عمل خود دقت کنیم که خداوند به همه اعمال آگاه است. «وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ «۱۴»

آیا ندیدی کسانی را که با گروهی که مورد غضب خداوند بودند، طرح دوستی ریختند؟ آنها نه از شما هستند و نه از آنان و با این که خود می دانند به دروغ سوگند می خورند (که از شما هستند).

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «۱۵»

خدا برای آنان عذاب سختی آماده ساخته، زیرا کاری انجام می دهند که بسیار بد است.

گرچه در قرآن، گروه های مختلفی مورد غضب الهی قرار گرفته اند، ولی شاید مراد از قوم غضب شده در این آیه و آیات دیگر، یهودیان باشند، زیرا سه بار در قرآن با جمله «بَاؤُ بِغَضَبٍ» (۱) از آنان یاد شده است.

مراد از کسانی که با گروه مورد غضب واقع شده، طرح دوستی ریختند، منافقان هستند.

پیام ها:

- ۱- پذیرفتن ولایت و سرپرستی کسانی که مورد غضب خداوند قرار گرفته اند، امری قابل توبیخ است. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ ...
 - ۲- کسی که دست خود را از دست پیامبر رحمت جدا کند، در دست غضب شدگان تاریخ می گذارد. تَوَلَّوْا ... غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ
 - ۳- جدا کردن خودی از غیر خودی و شناخت دشمن و منافق، لازم است. «مَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَا مِنْهُمْ»
 - ۴- عادت و روش منافقان، توسل به سوگند دروغ است. «يَخْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ»
 - ۵- منافقان، پیوسته از مقدسات سوء استفاده می کنند. «يَخْلِفُونَ»
 - ۶- منافقان، آگاهانه دست به خلاف می زنند. «وَهُمْ يَعْلَمُونَ»
 - ۷- عذاب و کیفر الهی، به خاطر عملکرد بد انسان ها است. «سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ»
 - إِتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ «۱۶»
- سوگندهایشان را سپر ساختند و مردم را از راه خدا بازداشتند، پس برایشان عذابی خوار کننده است.
- لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ «۱۷»

هرگز اموال و فرزندانشان، چیزی از خشم و غضب خدا را از آنان دفع نمی کند. آنان اهل آتش هستند و در آنجا ماندگار.

نکته ها:

برای به انحراف کشاندن و بازداشتن مردم از راه حق، شیاطین جن و انس راه های مختلفی دارند که در قرآن مطرح شده است، از جمله:

سوگند دروغ که در همین آیه مطرح است.

سرمایه گذاری های مادی. «يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱)

سرمایه گذاری فرهنگی و گسترش و اشاعه فساد. «مِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۲)

بدعت و دین سازی. «وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ» (۳)

زیبا جلوه دادن بدی ها و تزئین اعمال. «زَيْنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ» (۴)

پیام ها:

۱- منافقان، از مذهب پیوسته و همیشگی علیه مذهب استفاده می کنند. «اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً»

۲- عذاب منافقان شدید است. فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ ... فِيهَا خَالِدُونَ

۳- هشدارهای قرآن بسیار جدی است. مال و فرزند در آخرت، کارساز نخواهد بود. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

۴- دنیا با آخرت تفاوت های فراوانی دارد، که از جمله ی آن، بی اثر بودن مال و فرزند در آخرت است. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

۵- در هشدارها به سراغ علت ها بروید. علت توطئه ها، مغرور شدن به مال و فرزند است. لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ ...

ص: ۵۲۱

۱- ۱. انفال، ۳۶.

۲- ۲. لقمان، ۶.

۳- ۳. زمر، ۸.

۴- ۴. نمل، ۲۴.

۶- نفاق در دنیا، سبب جاودانگی در دوزخ است. «أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ» (۱۸)

روزی که خداوند همگی آنان را برمی انگیزد و برای خداوند سوگند یاد می کنند، همانطور که برای شما سوگند یاد می کنند و می پندارند که آنان بر چیزی (استوار) هستند. بدانید که آنان همان دروغگویانند.

نکته ها:

مسئله سوگند دروغ در قیامت، بارها در قرآن آمده است. چنانکه در سوره انعام آیه ی ۲۳ می خوانیم: «وَاللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» با سوگند می گویند که ما مشرک نبودیم.

چون سوگند به تدریج انسان را به باور می کشاند، لذا باید در برابر سوگند دروغ ایستاد و اجازه نداد که مردم آن را باور کنند. در جمله «أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ»، کلمات «أَلَّا، ان، هُمْ» همه برای پیشگیری از باور مردم است.

از نشانه های منافق در دنیا و آخرت دروغگویی است. در سوره منافقون می خوانیم که خداوند گواهی منافقین را درباره حقیقت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله دروغ می داند. «وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ» و در این آیه، خداوند آنان را در قیامت هم دروغگو می داند.

پیام ها:

۱- اگر دروغگویی برای انسان ملکه و خلق ثابت و همیشگی شود، حتی در قیامت هم به دروغ سوگند می خورد. «فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ»

۲- منافقان در دنیای خیالی غوطه ور هستند. «يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ»

۳- زندگی منافقان، سراسر دروغ و نادرستی است. «أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ»

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَّا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (۱۹)

شیطان بر آنان چیره و مسلط شده است، پس یاد خدا را از خاطرشان برده است. آنان حزب شیطانند. آگاه باشید که حزب شیطان همان زیانکارانند.

نکته ها:

حضرت علی علیه السلام می فرماید: اگر حق و باطل به طور روشن مطرح باشند، مشکلی پیش نمی آید ولی مخلوط کردن حق و باطل سبب بروز فتنه و تسلط شیطان می شود. «و لکن یؤخذ من هذا ضغاث و من هذا ضغاث فیمزجان فهناکک یتولی الشیطان علی أولیائه» (۱)

امام حسین علیه السلام نیز در کربلا به لشکر یزید فرمود: «استحوذ الشیطان علی أولیائه». (۲)

روش شیطان این گونه است که:

گام به گام انسان را به سوی خود می کشاند. «خُطُواتِ الشَّیْطَانِ» (۳)

گاهی مطلبی را القا می کند، نظیر کسی که از دور سنگی پرتاب می کند. «أَلْقَى الشَّیْطَانُ ...» (۴)

گاهی تماس می گیرد ولی نفوذی ندارد. «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّیْطَانِ» (۵)

گاهی در دل نفوذ می کند. «یُوشِوْسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ» (۶)

گاهی در دل نفوذ می کند و همانجا می ماند. «فَهُوَ لَهُ قَرِینٌ» (۷)

گاهی انسان برادر شیطان می شود. «إِخْوَانَ الشَّیْطَانِ» (۸)

و گاهی مرید شیطان می شود و شیطان بر او تسلط کامل می یابد. «اسْتَحْوَذَ عَلَیْهِمُ الشَّیْطَانُ»

پیام ها:

۱- مؤمن در صورت تماس با شیطان، متذکر یاد خدا می شود، «مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّیْطَانِ تَذَكَّرُوا» (۹) امّا منافق که از مرحله تماس به مرحله سلطه پذیری شیطان رسیده، دیگر متذکر هم نمی شود. «فَأَنسَاهُمْ ذِکْرَ اللَّهِ»

۲- سوگند دروغ، مقدمه سلطه شیطان است. یَحْلِفُونَ ... اسْتَحْوَذَ ...

ص: ۵۲۳

۱- ۱. نهج البلاغه، خطبه ۵۰.

۲- ۲. تفسیر نورالثقلین.

٣-٣. نور، ٢١.

٤-٤. حج، ٥٢.

٥-٥. اعراف، ٢٠١.

٦-٦. الناس، ٥.

٧-٧. زخرف، ٣٦.

٨-٨. اسراء، ٢٧.

٩-٩. اعراف، ٢٠١.

۳- هر چه از یاد خدا غافل شویم، به مدار حزب شیطان نزدیک می شویم.

فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ ... حِزْبُ الشَّيْطَانِ

۴- خود را در اختیار هر حزب و گروهی قرار ندهیم که بعضی گروه ها، حزب شیطان اند. «أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ»

۵- خسران واقعی، پیروی از شیطان است، نه زیان های مالی. «إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ»

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ «۲۰»

همانا کسانی که در برابر خدا و رسولش دشمنی می کنند، آنان در زمره خوارترین مردم اند.

نکته ها:

ظاهراً این آیه در ادامه آیات قبل و ادامه حرکات منافقان است، خصوصاً با توجه به این که در آیه پنجم همین سوره، سرنگونی و هلاکت موضع گیری خصمانه در برابر خدا و رسول را خواندیم. «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كَمَا كُتِبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ»

مشکلاتی که گاهی مؤمنان می کشند، زود گذر، لحظه ای و برطرف شدنی است. «وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ» (۱) ولی ذلت مخالفان، ابدی و عزتشان مقطعی است. «أُولَئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ»

پیام ها:

۱- نفاق و دورویی، انسان را به جایی می رساند که خود را در برابر خدا و رسول قرار می دهد. «يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

۲- همان گونه که دستورات پیامبر دستورات خداست، جنگ با رسول خدا جنگ با خداست. «الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ»

ص: ۵۲۴

۳- هر کس در مقابل حق بایستد، به بدترین ذلت‌ها دچار خواهد شد. يُحَادُّونَ اللَّهَ ... فِي الْأَذْلَيْنِ

۴- کسانی که مسلمانان را ذلیل می‌دانستند، «لَنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لِيُخْرِجَنَا الْأَعْرَابُ مِنْهَا الْأَذَلَّ» (۱) خودشان بدترین نوع ذلت را تحمّل خواهند کرد. «فِي الْأَذْلَيْنِ»

۵- چون عزّت تنها از آن خدا و رسول او است، پس کسانی که در برابر آنان جبهه می‌گیرند، ذلیل‌ترین و خوارترین افراد می‌شوند. «فِي الْأَذْلَيْنِ»

۶- سرانجام مخالفت با دستورات خدا و پیامبر، خواری و ذلت در دنیا و آخرت است. «أُولَئِكَ فِي الْأَذْلَيْنِ»

كَتَبَ اللَّهُ لَأَعْلَيْنَ أَنَا وَرُسُلِي إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٢١﴾

خداوند حکم کرده است که همانا من و پیامبرانم (بر کافران و منافقان) چیره خواهیم شد. همانا خداوند قدرتمند شکست‌ناپذیر است.

نکته‌ها:

سنت خداوند پیروزی حق بر باطل است. با آن همه تهمت‌هایی که به پیامبر زدند و با آن همه کارشکنی‌ها و مانع‌تراشی‌ها و ایجاد فتنه‌ها و جنگ‌ها، آیا تا کنون نام پیامبر اسلام و سایر انبیا بیشتر مطرح است یا مخالفان‌شان؟ نام حضرت ابراهیم باقی است یا نمرود؟ امام حسین علیه السلام عزیز است یا یزید؟ امام حسین علیه السلام به هدفش که رسوا کردن بنی امیه و دادن درس آزادگی به بشریت بود رسید، اما یزید چطور؟

سؤال: اگر حق پیروز است، پس چرا در مواردی طرفداران آن شکست می‌خورند؟

پاسخ: اگر گفته شود فرزند نعمت است، به این معنا نیست که مشکلات دوران بارداری و زایمان، در کار نیست، بلکه مراد آن است که با تمام این مشکلات نعمت است. پیروزی حق بر باطل نیز در سایه ایمان، استقامت و اتحاد است، چنانکه قرآن می‌فرماید: «الَّذِينَ قَالُوا

ص: ۵۲۵

«لَا تَهْنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (۲) اما اگر سستی و تفرقه و نافرمانی پدیدار شد، شکست حتمی خواهد بود، «حَتَّىٰ إِذَا فُشِلْتُمْ وَ تَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ» (۳)

بر اساس روایات، وعده خداوند در مورد غلبه کامل حق بر باطل، در زمان ظهور امام علیه السلام محقق خواهد شد.

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَيُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۲۲)

هیچ قومی را نمی یابی که به خدا و قیامت مؤمن باشند و (در همان حال) با کسی که در برابر خدا و رسولش موضع گرفته است، مهرورزی کنند، حتی اگر پدران یا پسران یا برادران یا خویشانان باشند. آنها کسانی هستند که خداوند، ایمان را در دلهاشان ثابت فرموده و با روحی از جانب خویش آنان را تأیید نموده است و آنان را در باغهایی که نهرها از پای (درختان) آنها جاری است، وارد می کند در حالی که در آنجا جاودانه هستند، خداوند از آنان راضی است و آنان نیز از او راضی هستند. آنان حزب خدا هستند، آگاه باشید که تنها حزب خدا پیروز و رستگارند.

نکته ها:

مقام رضا، بالاتر از مقام تسلیم است، یعنی بنده نه فقط تسلیم مقدرات الهی و امر و نهی اوست، بلکه در دل نیز به آن راضی است و از سر رضایت آن را می پذیرد.

ص: ۵۲۶

۱-۱. فصلت، ۳۰.

۲-۲. آل عمران، ۱۳۹.

۳-۳. آل عمران، ۱۵۲.

ایمان با کفر سازگار نیست. به نوح درباره ی فرزندش گفته می شود: «إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ» (۱) هنگامی که برای ابراهیم ثابت شد عمومی او منحرف است، از او پرائت جست.

﴿فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ﴾

(۲)

حتی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از استغفار برای مشرکان منع می شود. «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ» (۳)

تولی و تبری

در سوره مجادله بارها سخن از تولی و تبری مطرح شده است که بیانگر اهمیت دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان خداست:

﴿تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ﴾ ، لَا تَجِدُ ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ

امام رضا علیه السلام فرمود: «کمال الدین ولایتنا و البرائه من عدونا» کمال دین، در پذیرش ولایت ما و دوری از دشمنان ماست.

به امام صادق علیه السلام گفتند: فلاحی به شما محبت می ورزد ولی نسبت به برائت از دشمنان شما ضعیف عمل می کند. حضرت فرمودند: دروغ می گوید کسی که ادعای محبت ما را دارد و از دشمن ما دوری نجسته است. (۴)

امام صادق علیه السلام فرمود: «اوحی الله الی نبی من انبیائه قل للمؤمنین لا تلبسوا لباس اعدایی و لا تطعموا مطاعم اعدایی و لا تسلكوا مسالك اعدایی فتكونوا اعدایی كما هم اعدایی» (۵) خداوند متعال به پیامبری از پیامبران وحی فرمود که به مؤمنان بگو: مانند دشمنان من لباس نپوشند و مانند دشمنان من غذا نخورند و در چگونگی زندگی و رفتار، مانند دشمنان من نباشند، چرا که در این صورت دشمنان من محسوب می شوند. هم چنانکه آنان دشمنان من هستند.

در حدیث آمده است: «هل الدین الا الحب و البغض» (۶) آیا دین، جز حب و بغض است؟

ص: ۵۲۷

۱-۱. هود، ۴۶.

۲-۲. توبه، ۱۱۴.

۳-۳. توبه، ۱۱۳.

۴-۴. بحار، ج ۲۷، ص ۵۸.

۵-۵. وسائل، ج ۳، ص ۲۷۹.

انواع تأییدهای الهی در قرآن:

تأیید با فرشته خود جبرئیل. «أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱)

تأیید ویژه الهی. «وَ أَيْدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ»

تأیید با یاری مؤمنان. «أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِينَ» (۲)

تأیید با لشکریان ناپیدای الهی. «أَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا» (۳)

قرآن در چند مورد عبارت «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ» را به کار برده است:

۱. در مورد راستگویان راست کردار: يَوْمَ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ ... رَضِيَ اللَّهُ ... (۴)

۲. در مورد پیشگامان و پیشتازان: وَ السَّابِقُونَ الْأُولُونَ ... رَضِيَ اللَّهُ ... (۵)

۳. در مورد مؤمنان واقعی: كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ... رَضِيَ اللَّهُ ...

موضع گیری در برابر خدا و رسول آن قدر زشت و ناپسند است که چهار بار در قرآن مطرح شده و هر بار با تهدید و غضب الهی همراه بوده است. از جمله در همین سوره آیات ۵، ۲۰ و ۲۲ که به صورت های مختلفی تهدید در پی داشته است مانند:

سرنگون شدن. «كُتِبُوا»

خوار شدن. «فِي الْأَذْلِينَ»

مورد بی مهری قرار گرفتن. لَا تَجِدُ قَوْمًا ... يُؤَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ ...

و دخول در آتش و جاودانگی در جهنم. مَنْ يُحَادِدِ اللَّهَ ... لَهُ نَارٌ ... خَالِدًا ... (۶)

پیام ها:

۱- یک دل، دو دوستی بر نمی دارد. دوستی خداوند با دوستی دشمنان دین خدا قابل جمع نیست. لا- تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ ... يُؤَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ (در آیه ای دیگر داریم: «مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ» (۷) خداوند در سینه انسان دو دل

ص: ۵۲۸

۱-۱. مانده، ۱۱۰.

۲-۲. انفال، ۶۲.

٣-٣. توبه، ٤٠.

٤-٤. مائده، ١١٩.

٥-٥. توبه، ١٠٠.

٦-٦. توبه، ٦٣.

٧-٧. احزاب، ٤.

۲- عیب ها را از ریشه برطرف کنید. مودت دشمنان خدا انسان را به گرایش های فکری، عملی و اخلاقی به سوی آنان وادار می کند، لذا باید ریشه ی آن را خشکاند. لَا تَجِدُ ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ

۳- در اسلام، روابط و علاقه ها باید در شعاع رضای خداوند باشد. «لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ»

۴- روابط خانوادگی و خویشاوندی نیز خط قرمز و مرز دارند. وَ لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ ...

۵- خداوند به خاطر قطع رابطه با چهار گروه از خویشان اگر معاند باشند، (پدر، پسر، برادر و فامیل)، چهار نمونه از لطف خود را بیان کرده است: ایمان، امداد، بهشت و رضوان. «الْإِيمَانُ، أَيْدَهُمْ، جَنَاتٍ، رَضِيَ اللَّهُ»

۶- ارزش ایمان به ثبات آن است و گرنه ایمان های مقطعی، موسمی و عاریه ای (۱) بسیار است. «كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ»

۷- اول ایمان پایدار، بعد امداد و دریافت. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ ... أَيْدَهُمْ ...

۸- دین تنها یک رابطه قلبی و فردی میان انسان و خدا نیست، بلکه تعیین کننده روابط اجتماعی است. لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ ...

۹- پاداش ها منحصر به آخرت نیست، بلکه تثبیت ایمان و امداد الهی، از پاداش های الهی در همین دنیا است. كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمْ ... أَيْدَهُمْ

۱۰- حزب الله، با دشمن خدا دوست نمی شود. لَا تَجِدُ قَوْمًا ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ ...

أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ

۱۱- حزب الله، نژاد و زبان و منطقه خاص ندارد، بلکه هر مؤمن مقاوم و استوار، جزو حزب الله است. لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ ... يُؤَادُونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ ... أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ

۱۲- پیروزی و غلبه ای ارزش دارد که همراه با رستگاری و رسیدن به هدف باشد.

در جای دیگر می فرماید: «أَلَا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْعَالِيُونَ» (۱) و در اینجا می فرماید:

«أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۱۳- تداوم نعمت، خود یکی از نعمت های بهشتی است. «خَالِدِينَ فِيهَا»

۱۴- این که ما از خدا راضی باشیم یک طرف قضیه است، مهم رضایت خدا از ماست. «رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ»

۱۵- در قیامت نعمت ها دو گونه است: مَادِي جَنَاتٍ... و معنوی. رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ... (چنانکه در جای دیگر می فرماید: «وَرَضُوا مِنْ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۲))

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۳۰

۱- ۱) مائده ۵۶

۲- ۲) توبه ۷۲.

این سوره بیست و چهار آیه دارد و در مدینه نازل شده است.

به مناسبت کلمه ی «حشر» که در آیه دوم آمده، آن را «حشر» نام گذاری کرده اند. البته مراد از آن، حشر در قیامت نیست، بلکه اجتماع مردم برای کوچ کردن است.

آغاز و انجام این سوره درباره تسبیح همه موجودات هستی برای خداوند است و محتوای آن بیشتر درباره همکاری منافقان با یهودیان مدینه برای توطئه علیه مسلمانان است که قرآن می فرماید: نقشه های آنان به جایی نمی رسد و جز خواری و شکست، چیزی برای آنها به دنبال ندارد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح کنند (و خدا را به پاکی می ستایند) و اوست قدرتمند شکست ناپذیر حکیم.

نکته ها:

در قرآن، حدود ۸۵ بار واژه «تسبیح» بکار رفته است. در نماز نیز در حالات مختلف رکوع، سجود و قیام، موضوع تسبیح خدا به طور برجسته به چشم می خورد.

تسبیح در لغت، به معنای شنا و حرکت تند در آب و هوا است و در اصطلاح، منزّه دانستن خداوند از عیب ها و سرعت در عبادت اوست.

خداوند دارای دو نوع صفات است: ثبوتیه و سلبیه؛ ثبوتیه، کمالات خدا را بیان می کند، مثل علم و قدرت، اما سلبیه، خداوند را از هر گونه عجز و جهل و نیاز منزّه می داند. تسبیح، نسبت به صفات سلبیه است و حمد، نسبت به صفات ثبوتیه.

در مواردی از قرآن و نماز، تسبیح و حمد الهی در کنار هم آمده اند. «يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (۱)، «سبحان ربی الاعلی و بحمده» و این جمع میان صفات ثبوتیه و سلبیه است، به این معنا که گوینده، هم خداوند را از هر عیبی دور می داند و هم به خاطر دریافت الطاف الهی، او را ستایش می کند.

ص: ۵۳۴

بعضی گفته اند مراد از تسبیح موجودات، تسبیح تکوینی است نه تشریحی، یعنی همه ی موجودات به زبان حال، نه زبانِ قال، خدا را تسبیح و تنزیه می کنند، زیرا آفرینش هر موجودی، دلیل بر علم و حکمت و قدرت خداوند و منزّه بودن او از هر گونه جهل و لغو و عجز است. پس نیازی نیست که موجودات، به زبان تسبیح بگویند، بلکه وجودشان، تسبیح خداوند است.

اما به نظر می رسد مراد قرآن از تسبیح موجودات، تسبیح با زبان باشد، زیرا:

اگر آفرینش حکیمانه موجودات نشانه تسبیح باشد، ما این نشانه را می فهمیم در حالی که در آیه ای دیگر می فرماید: شما تسبیح موجودات را نمی فهمید. «لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (۱)

اگر آفرینش، نشانه تسبیح بود، مثل ساختمان زیبا که مهندس و معمار خود را ستایش می کند، پس چرا می فرماید: «كُلُّ قَدِّ عِلْمٍ صَلَاتُهُ وَ تَسْبِيحُهُ» (۲) موجودات به نماز و تسبیح خود علم دارند و این امر از روی درک و شعور است نه تکوینی و ناآگاهانه.

تسبیح موجودات نسبت به خداوند دائمی است. در بعضی سوره ها به صورت فعل ماضی آمده است: «سَبَّحَ» و در بعضی فعل مضارع. «یسبح»

پیام ها:

۱- موجودات آسمان ها و زمین، نوعی شعور و درک دارند. «سَبَّحَ لِلَّهِ»

۲- اگر بعضی انسان ها اهل تسبیح نیستند، ولی تمام هستی تسبیح گوی خدا هستند. «سَبَّحَ لِلَّهِ ...»

۳- عزّت و حکمت الهی است که همه را به تسبیح جذب می کند. «سَبَّحَ لِلَّهِ ... وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

۴- گرچه قدرت، در افراد عادی عامل از دست رفتن تعادل است، ولی خداوند هم قدرت دارد و تمام کارهایش نیز حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

ص: ۵۳۵

۱- ۱. اسراء، ۴۴.

۲- ۲. نور، ۴۱.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ﴿٢﴾

اوست آن که کسانی از اهل کتاب را که کفر ورزیدند برای اولین بار از خانه هایشان بیرون راند، با آنکه شما گمان نداشتید که آنان (با داشتن آن همه قدرت، به آسانی) بیرون روند و خودشان گمان می کردند که قلعه ها و حصارهایشان آنان را از قهر خدا مانع خواهد شد، اما قهر خدا از جایی که گمان نمی کردند بر آنان وارد شد و در دل هایشان ترس و وحشت افکند (به گونه ای که) خانه های خود را با دست خویش و با دست مؤمنان خراب می کردند، پس ای صاحبان بصیرت عبرت بگیرید.

نکته ها:

کلمه «حشر» به معنای جمع کردن و بیرون راندن از محل سکونت است.

«فَاعْتَبِرُوا» از واژه «عبر» به معنای عبور کردن از ظاهر و رسیدن به باطن است. کلمه «عبارت» به معنای عبور از لفظ و رسیدن به معناست و «تعبیر خواب»، عبور از ظاهر رؤیا به باطن آن است.

سه قبیله از یهودیان به نام های بنی نضیر، بنی قریظه و بنی قینقاع به مدینه هجرت کرده و در آن جا ساکن شدند و با پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله پیمان عدم تعرض بستند، اما بعد از جنگ اُحُد گروهی از آنان با مشرکان مکه همراه شد و علیه مسلمانان توطئه کردند، پیامبر آگاه گردید و با آنان برخورد کرد. یکی از بزرگان آنان به نام کعب بن اشرف کشته و میان یهودیان تزلزل ایجاد شد و به قلعه ای پناهنده شدند. مسلمانان با دستور پیامبر قلعه را محاصره کردند. بعد از چند روز محاصره و جنگ، یهودیان پذیرفتند که از مدینه خارج شوند. آنها هنگام رفتن آن

مقدار از اموالشان را که توانستند را با خود بردند و آن مقدار که نتوانستند مانند خانه های خود را تخریب نمودند تا سالم به دست مسلمانان نیفتد. (۱)

در قرآن، بارها ترس در دل دشمن، به عنوان یکی از امدادهای الهی شمرده شده است، از جمله: «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»، «سَيَأْتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۲) «سَيَنْلِقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ» (۳) آری، ترس سبب فرار دشمن و پیروزی مسلمانان بدون خونریزی می شود.

در حدیث می خوانیم: سه لشکر برای یاری حضرت مهدی علیه السلام می آیند، لشکری از فرشتگان، لشکری از مؤمنان و ایجاد رعب و وحشت در دل دشمنان. (۴)

اندیشه کردن و عبرت گرفتن یک عبادت است، چنانکه در روایات می خوانیم: «کان اکثر عباده ابی ذر التفکر و الاعتبار» (۵)، بیشترین عبادت ابوذر، اندیشیدن و عبرت آموختن بود.

نه مهر الهی در انحصار محاسبات ما است، «يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ» (۶) و نه قهر او.

﴿فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا﴾

خداوند در دل ها تصرف می کند. گاهی آرامش نازل می کند: «أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ» (۷) و گاهی ترس می افکند. «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

پیام ها:

۱- قهر خداوند نسبت به یهودیان پیمان شکن کافر، حکیمانه است. «الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ»

۲- نشانه عزت خداوند، تار و مار شدن یهودیان پیمان شکن و توطئه گر است.

«الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ»

۳- تمام پیروزی ها را از او بدانیم. هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

ص: ۵۳۷

(۱-۱). تفسیر نمونه.

(۲-۲). انفال، ۱۲.

(۳-۳). آل عمران، ۱۵۱.

(۴-۴). تفسیر نمونه از اثبات الهدی، ج ۷، ص ۱۲۴.

(۵-۵). خصال صدوق.

٦-٦. طلاق، ٣.

٧-٧. فتح، ٤.

۴- حساب توطئه گران اهل کتاب از حساب بقیه آنان جداست. «الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۵- تبعید از وطن، یکی از مجازات الهی است. هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ ... مِنْ دِيَارِهِمْ

۶- قدرت هیچ کس و گروهی را پایدار ندانید. «مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا»

۷- کیفر کسی که از تعهدات و پیمان های اجتماعی خارج می شود، آن است که از وطن خارج شود. أَنْ يَخْرُجُوا ...

۸- محاسبات و تجهیزات کفار در برابر اراده الهی، ناکارآمد و بی فایده است.

«ظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانَعَتْهُمْ حُصُونُهُمْ»

۹- در جنگ و جهاد با کفار، تمام محاسبات نباید بر اساس تجهیزات و امکانات مادی باشد. «فَاتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا»

۱۰- تخریب ساختمان های دشمن، در مواردی جایز است. «يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۱- آنجا که اراده خدا باشد، دوست و دشمن دست به یک کار می زنند. «يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ»

۱۲- خداوند هم سبب ساز است و هم سبب سوز، ترس را سبب قرار می دهد و دژها را از سببیت می اندازد. «قَدَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ»

۱۳- مطالعه تاریخ، سرگرمی نیست، وسیله عبرت است. فَاعْتَبِرُوا ... تاریخ، گذرگاه است نه توقف گاه.

۱۴- استفاده از تاریخ، بصیرت می خواهد. «فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ»

وَلَوْلَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابُ النَّارِ ﴿۳﴾

و اگر این نبود که خداوند، بیرون شدن از خانمان را بر آنان نوشته بود، همانا آنان را در دنیا عذاب می کرد و البته در آخرت عذاب آتش دارند.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَمَنْ يُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٤﴾

این کیفر به خاطر آن است که آنان با خدا و رسولش دشمنی کردند و هر کس با خدا دشمنی کند، پس (بداند که) همانا خداوند سخت کیفر است.

نکته ها:

«جلاء» به معنای ترک دیار و وطن به خاطر گرفتاری و بلاست.

«شاقوا» از «شق» به معنای ایجاد شکاف و جدایی و جبهه گیری و دشمنی است.

در سوره مجادله آیه ۲۱ فرمود: «كَتَبَ اللَّهُ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَرُسُلِهِمْ أَنْ يَكُونَ لَهُمْ جُلَاءٌ وَلَا يَكُونُوا جُلَاءً لِأَعْدَائِهِمْ» و در این آیه می فرماید:

«كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجُلَاءَ» یعنی هم پیروزی و هم جلائی وطن با اراده الهی است.

مشابه آیه ۴، در سوره انفال آیه ۱۳ درباره جنگ بدر آمده است.

«شَدِيدُ الْعِقَابِ» بودن منافاتی با «أرحم الراحمين» بودن خداوند ندارد، زیرا هر کدام در جای خود است، در دعای افتتاح می خوانیم: «و ايقنت انك أرحم الراحمين في موضع العفو و الرحمة و أشد المعاقبين في موضع النكال و النقمه»

پیام ها:

۱- حداقل کیفر پیمان شکنی، تبعید و بیرون راندن از وطن است. (بنی نضیر به خاطر توطئه و خیانت مستحق کیفر سخت بودند، ولی آن حکم به تبعید شدنشان تبدیل شد.) «لَوْ لَا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجُلَاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا»

۲- ستیزه جوئی، سبب قهر الهی و تبعید بنی نضیر شد، نه یهودی بودن آنان.

ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ

۳- کیفرهای الهی بر اساس عملکرد انسان و عادلانه است. «ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ»

۴- جبهه گیری در برابر رهبر آسمانی، در واقع جبهه گیری در برابر خداست. (در ابتدای آیه، جبهه گیری در برابر خدا و رسول است ولی پایان آن، جبهه گیری در برابر خداوند مطرح شده است.) «شَاقُّوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... يُشَاقُّ اللَّهَ»

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنِهِ أَوْ تَرَكَتُمْوهَا قَائِمَةً عَلَيَّ أَصُولَهَا فَيَاذَنْ لِلَّهِ وَ لِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

آنچه از درخت خرما قطع کردید یا آن را ایستاده بر پای خود وا گذاشتید، همه به خواست و فرمان خداوند بود و (خداوند می خواست) فاسقان را خوار گرداند.

نکته ها:

«لَيْنِهِ» به معنای نرمی است و به درخت خرما نیز که میوه ای نرم دارد، گفته می شود. (۱)

اسلام، رزمندگان را از مسموم کردن آب و قطع درختان سرزمین دشمن منع می کند؛ ولی گاهی به دلیل مزاحمت درخت برای حرکت رزمندگان و یا برای ضربه زدن به روحیه کافران پیمان شکن، فرمان قطع درخت صادر می شود. شاید آیه پاسخی به تردید مسلمانان در صحت عمل خویش یا اشکال یهود نسبت به قطع درختان باشد که قرآن می فرماید: این فرمان، از طرف خدا بود.

پیام ها:

۱- در جبهه جنگ، تمام حرکات باید زیر نظر فرمانده باشد. مَا قَطَعْتُمْ ... فَيَاذَنْ لِلَّهِ

۲- در شرایطی، تخریب منازل و قطع اشجار لازم است. يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ ... قَطَعْتُمْ ...

۳- قطع کردن یا نکردن درختان، حدودی دارد که باید با جواز الهی انجام گیرد.

مَا قَطَعْتُمْ ... أَوْ تَرَكَتُمْوهَا ... فَيَاذَنْ لِلَّهِ

۴- فسق و اعتقادات فاسد انسان، در هدر رفتن اموال او اثر دارد. مَا قَطَعْتُمْ ...

الْفَاسِقِينَ

۵- کارهای ایدایی در جبهه مانعی ندارد. «لِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ»

ص: ۵۴۰

وَ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَيِّطُ رُسُلَهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾

و آنچه را خداوند از (اموال) آنان به رسولش باز گرداند (شما برای آن زحمتی نکشیده)، نه اسبی بر آن تاختید و نه شتری راندید، بلکه خداوند، پیامبران را بر هر که بخواهد، مسلط می سازد و خداوند بر هر چیزی قادر است.

نکته ها:

﴿أَفَاءَ﴾ از «فِئ» به معنای بازگشت است و مقصود، اموال و غنایمی است که بدون جنگ و خونریزی، در اختیار رهبر مسلمانان قرار می گیرد. شاید دلیل آنکه به آن «فِئ» گویند، این باشد که اموال به صاحب اصلی خود که اولیای الهی هستند برمی گردد، زیرا خداوند تمام مواهب جهان را برای مؤمنان و پیش از آنان، برای پیامبران آفریده است و دیگران گرچه به صورت شرعی یا عرفی مالکند، ولی مالک اصلی، آن بزرگواران هستند.

﴿أَوْجَفْتُمْ﴾ به معنای تاختن با اسب و شتر است. «خَيْلٍ» یعنی اسب و «رِكَابٍ» یعنی شتر.

اموالی که در اختیار مسلمانان قرار می گیرد، چند نوع است:

الف) اموالی که در جبهه از طریق جنگ به دست می آید که غنیمت نام دارد و مجاهدان مالک آن می شوند ولی باید خمس آن را بدهند.

ب) اموالی که بدون درگیری و حمله بدست می آید که نام آن «فِئ» است و در این آیه حکم آن بیان شده است.

ج) اموالی مثل زمین های موات، کوه ها، رودخانه ها و نزارها که نامش انفال است و در اول سوره انفال حکم آن آمده است.

بر اساس این آیه، اموالی که بدون تاخت و تاز نصیب مسلمانان می شود، در اختیار پیامبر است، نه مجاهدان و پیامبر طبق صلاحدید خود که در آیه بعد می گوید، میان گروه هایی تقسیم می فرماید.

دستورات اسلام حکیمانه است، در آنجا که با شرکت در جبهه چیزی به دست آید، مالک می شوند ولی در مواردی که زحمت نکشیده مالی حاصل شود، مربوط به رهبر آسمانی است.

پیام ها:

۱- در مسائل مالی، حتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بدون اذن خدا دست به تصرف نمی زند.

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ﴾

۲- تمام پیروزی ها، از راه جنگ و جهاد نیست. ﴿فَمَا أُوجِفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ﴾

۳- سلطه اولیای خدا، چون به اراده و فرمان اوست، ارزشمند است. ﴿يَسْلُطُ رَسُولُهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾

۴- آنجا که اراده الهی باشد، دژها و حصارها اثری ندارند. ﴿مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ... وَ لَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَاللِّرَسُولِ وَ لِأَهْلِ الْقُرَى وَ لِأَهْلِ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ وَ مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾ (۷)

آنچه را خداوند از اهل آبادی ها به رسولش بازگرداند، پس برای خدا و برای رسول و برای خویشاوندان و یتیمان و مستمندان و در راه ماندگان است تا (این اموال) تنها میان ثروتمندان شما در گردش نباشد و آنچه پیامبر برای شما آورده، بپذیرید و آنچه شما را از آن بازداشته، ترک کنید و از خدا پروا کنید که خداوند، سخت کیفر است.

نکته ها:

«دُولَةً» به معنای گردش و دست به دست کردن اموال است.

در قرآن، چهار مرتبه به لزوم پشتیبانی اقتصادی از اهل بیت پیامبر علیهم السلام اشاره و به

پرداخت بخشی از خمس، فیء و دیگر درآمدها به آنان تأکید شده است: «وَ لِيذِي الْقُرْبَىٰ» (۱)، «وَ لِيذِي الْقُرْبَىٰ» (۲)، «وَ آتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (۳) و «فَاتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ» (۴)

در آیه چهارم این سوره برای کسانی که با پیامبر مخالفت می کنند، عبارت «شَدِيدُ الْعِقَابِ» آمده بود و در این آیه نیز برای افرادی که ممکن است به تقسیم فیء توسط پیامبر ایراد بگیرند، عبارت «شَدِيدُ الْعِقَابِ» آمده است.

در این آیه، ابتدا حکم آمده، فَلِلَّهِ وَاللِّرْشُولِ وَ لِإِيْدِي ... سپس دلیل حکم، كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً ... و در پایان، توجه به احکام حکومتی پیامبر مطرح شده است.

خداوند برای «ذی القربی» هم مقام معنوی را سفارش کرده «قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ» (۵) و هم پشوانه اقتصادی را. مَا أَفَاءَ اللَّهُ ... لِذِي الْقُرْبَىٰ

گرچه برای تقسیم فیء در این آیه شش مورد بیان شده، ولی لازم نیست در تمام موارد به طور یکسان تقسیم شود. (۶)

فیء، به شخص رسول خدا صلی الله علیه و آله اختصاص ندارد، بلکه برای موقعیت و مقام و جایگاه اوست و لذا بعد از پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله در اختیار جانشینان بر حق او یعنی اهل بیت علیهم السلام است و در زمان غیبت، در اختیار فقهای عادل بی هوی و هوس.

هر کجا با تلاش رزمندگان به غنایم رسیدیم، تنها خمس آن میان شش گروه تقسیم می شود، چنانکه در آیه ۴۱ سوره انفال آمده است، ولی هر کجا بدون زحمت چیزی بدست آید، تمامش میان آن شش گروه تقسیم می شود.

پیام ها:

۱- قوانین قرآن، کلی است، نه مخصوص به شأن و زمان نزول. (قانون فیء مربوط به تمام مواردی است که کفار آن را رها کرده و رفته اند و مخصوص یهود بنی نضیر نیست. کلمه «مَا» و «قُرَى» نشان عمومیت است.) «مَا أَفَاءَ اللَّهُ

ص: ۵۴۳

۱- ۱. انفال، ۴۱.

۲- ۲. حشر، ۷.

۳- ۳. اسراء، ۲۶.

۴- ۴. روم، ۳۸.

۵- ۵. شوری، ۲۳.

۶- ۶. تفسیر احسن الحدیث.

عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى»

۲- اموال کفار فراری، در اختیار رهبر دینی است. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ»

۳- نظام اسلامی به پشتوانه اقتصادی نیاز دارد که یکی از آنان فیء و اموالی است که بدون جنگ، به خاطر فرار یا متارکه کفار نصیب مسلمانان می شود. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ ...»

۴- رعایت ادب و شئون، در سخن لازم است. (ابتدا نام خدا، سپس رسول خدا و سپس دیگران). «فَلِلَّهِ وَاللِّرَسُولِ ...»

۵- سهم خداوند، زیر نظر پیامبر در راه رضای خدا مصرف می شود. «فَلِلَّهِ ...»

۶- فقرزدایی، جزء برنامه های اصلی اسلام است. «وَالْمَسَاكِينِ»

۷- اگر گردش ثروت در دست اغنیای مسلمانان ممنوع است، پس در دست کفار قطعاً مورد نهی است. «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ ...»

۸- برنامه ریزان اقتصادی در نظام اسلامی باید به تعدیل ثروت و عدم تمرکز آن در دست یک گروه خاص توجه داشته باشند. «كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ ...»

۹- اطاعت از فرامین پیامبر واجب است، زیرا پیامبر معصوم است، و گرنه به طور مطلق و بی چون و چرا دستوراتش واجب الاطاعه نبود. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ ...»

۱۰- سنت پیامبر، لازم الاجرا است. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ»

۱۱- لازم نیست تمام دستورات در قرآن آمده باشد، بلکه هر امر و نهی که در سخنان پیامبر آمده باشد باید اطاعت شود. «مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ مَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا»

۱۲- در انجام فرمان پیامبر، سرعت به خرج دهیم. «فَخُذُوهُ ... فَانْتَهُوا» (حرف فاء برای سرعت است).

۱۳- در مسائل مالی و تقسیم آن لغزشگاهی است که باید با تقوا از آن گذشت. «مَا أَفَاءَ اللَّهُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۱۴- اطاعت بی چون و چرا از پیامبر، نمودی از تقوا است. مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ ... وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۱۵- بی تقوایی، کیفری شدید دارد. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ»

۱۶- یاد کیفر سخت، سبب تقوا است. وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... شَدِيدُ الْعِقَابِ

لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيُنْصِرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۸)

(بخشی از فیء) برای مهاجران فقیری است که از خانه ها و اموال خود بیرون رانده شدند و در پی فضل و رضوان الهی هستند و خدا و رسولش را یاری می کنند، آنان همان راستگویانند.

نکته ها:

این آیه به منزله شرح و تفسیری است برای مصارف شش گانه فیء که از میان «مساکین» و «ابن السبیل» به سراغ آن گروه از فقرایی روید که امتیازاتی همچون هجرت در راه خدا و یاری رسول خدا را داشته باشند.

از میان فقرا، مهاجران تبعید شده ای که خالصانه حامی دین هستند، اولویت دارند.

پیام ها:

۱- گرچه افراد نیازمند، نظری به اموال ما ندارند، «يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ» ولی ما باید آنان را بهره مند سازیم. «لِلْفُقَرَاءِ»

۲- علاقه به وطن، یک حق طبیعی و الهی است که قابل پیگیری است. «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ»

۳- کسانی در ادعای دین داری صادقند که در عین فقر و آوارگی، حامی خدا و رسول باشند. «لِلْفُقَرَاءِ ... أُخْرِجُوا ... يُنْصِرُونَ اللَّهَ ... هُمُ الصَّادِقُونَ»

۴- کمالاتی قابل ستایش است که دائمی باشد. یَتَّغُونَ ... یَنْصُرُونَ (فعل مضارع نشان استمرار است).

۵- دنیا همراه با آخرت ارزش دارد. فَضْلاً ... وَ رِضْوَاناً

۶- افراد مخلص، الطاف الهی را فضل او می دانند، نه حق خود. «فَضْلاً مِنَ اللَّهِ» □

۷- صداقت با عملکرد روشن می شود نه با شعار. یَنْصُرُونَ ... الصَّادِقُونَ □

وَ الَّذِينَ تَبَوَّأُوا الدَّارَ وَ الْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُجِبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُوَثِّرُونَ عَلَيَّ أَنْفُسَهُمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (۹) □

و کسانی که در دارالهجره (مدینه) و ایمان، قبل از مهاجران جای گرفتند و کسانی را که (از مکه) به سویشان هجرت نمودند دوست می دارند و در دل، نیازی به آنچه (از فیئ) به مهاجران داده شده احساس نمی کنند و اگرچه خود شدیداً در فقر هستند ولی مهاجران را بر خود مقدم می دارند و کسانی که از بخل نفس محافظت شوند، آنان همان رستگارانند.

نکته ها:

«تَبَوَّأُوا» از «بواء» به معنای نزول و جای گرفتن در مکان است. (۱) «خَصَاصَةٌ»، به فقری که سبب شکاف زندگی شود گفته می شود و «یوق» از «وقایه» به معنی حفاظت و کنترل است، «شُحَّ» به معنای بخل همراه با حرص است. (۲)

در کنار بهره مند کردن مهاجران از فیئ، خداوند به ستایش انصار و مردم مدینه می پردازد که آنان، هم خانه هایشان را برای مهاجران آماده کردند و هم ایمانشان را کامل نمودند که تمام دستورات را بدون دغدغه عمل کردند.

ص: ۵۴۶

۱- ۱). تفسیر مراغی.

۲- ۲). مفردات راغب.

در حدیث می خوانیم: امام جواد علیه السلام از اول شب تا صبح فقط یک دعا می کرد: «اللهم قنی شح نفسی» خدایا! مرا از بخل نفسانی ام حفظ کن. راوی می گوید: به امام گفتم: جانم فدایت! من جز این یک دعا از شما نشنیدم! امام فرمود: «فای شیء اشد من الشح» چه چیزی خطرناک تر از بخل است.

در حدیث دیگری می خوانیم: «لا یجتمع الشح و الایمان فی قلب رجل مسلم» (۱)، بخل و ایمان در دل یک مسلمان جا نمی گیرد.

ایثار، یک کمال است اما نباید موجب خروج از حد اعتدال شود، چنانکه قرآن در آیه ۶۷ سوره فرقان، در وصف عباد الرحمن می فرماید: «وَ الَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ یُسْرِفُوا وَ لَمْ یَقْتَرُوا وَ كَانْ بَیْنَ ذَٰلِكَ قَوَامًا»، آنان در انفاق، نه زیاده روی می کنند و نه کوتاهی، بلکه راهی میانه را در پیش می گیرند.

این موضوع، در روایتی از امام صادق علیه السلام نیز مورد تأکید قرار گرفته است. (۲)

پیام ها:

۱- بستر سازی برای ارائه خدمات به دیگران یک ارزش است. «تَبَوَّؤُا الدَّارَ»

۲- هم ظاهر آراسته لازم است و هم باطن. «تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِیْمَانَ»

۳- محبت به اهل ایمان مرز و بوم ندارد. «یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَیْهِمْ»

۴- از ایثار و روحیات خوب دیگران نام ببرید. «یُحِبُّونَ ... یُؤَثِّرُونَ»

۵- دوستی پایدار آن است که به خاطر کمالات، افراد را دوست بداریم، نه به خاطر نام و قبیله و چشم داشت. «یُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ»

۶- تظاهر به کمال ارزش ندارد، کمال آن است که در عمق جان باشد. «لَا یَجِدُونَ فِی صُدُورِهِمْ حَاجَةً»

۷- در ستایش از گروهی، نباید از گروه دیگر غافل شد تا ایجاد حساسیت شود.

در آیه قبل از مهاجرین ستایش شد و این آیه از انصار ستایش می کند. «یُحِبُّونَ»

ص: ۵۴۷

۱- ۱). تفسیر مجمع البیان.

۲- ۲). تفسیر نورالثقلین.

۸- مهم تر از مهمان دوستی، مهاجر دوستی است، زیرا مهمان چند روزی بیشتر نیست، ولی مهاجر مدّت هانزد انسان می ماند. «يُجِبُونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ»

۹- در تجلیل، سلسله مراتب و سوابق حفظ شود. اول مهاجران (آیه قبل) بعد انصار (این آیه) و در آیه بعد از تابعین ستایش شده است.

۱۰- خداوند از افرادی که حسد ندارند ستایش می کند. (معمولاً حسادت ها به هنگام تقسیم مال جلوه می کند. با این که پیامبر، فیء را تنها به مهاجران داد ولی انصار چشم داشتی نداشتند). لَا يَجِدُونَ ... حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا

۱۱- طبع بلند و دید وسیع، مورد ستایش قرآن است. «لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً»

۱۲- اظهار دوستی کافی نیست، دوستی عملی لازم است. يُجِبُونَ ... يُؤْتِرُونَ

۱۳- بخشش با وجود نیاز مهمتر است. يُؤْتِرُونَ ... وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

۱۴- رستن از بخل، مایه رستگاری است. مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ ... هُمُ الْمُفْلِحُونَ

۱۵- بخل با نفس عجین است. اگر کسی از بخل دور شود نه تنها از مال بلکه از جان نیز می تواند بگذرد. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۱۶- بخیل، رستگار نمی شود. «مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»

۱۷- نجات از بخل، با کمک و امداد الهی ممکن است. کلمه «يُوقَ» مجهول آمده، زیرا بازدارنده خداوند است.

۱۸- بسیاری از کمالات، مربوط به نجات از بخل است. جمله «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ» به عنوان کلید، در آخر آیه آمده است.

وَ الَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَ لِأَخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَ لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ (۱۰)

و کسانی که بعد از مهاجرین و انصار آمدند، می گویند: پروردگارا! ما و برادرانمان را که در ایمان بر ما سبقت گرفته اند، پیامرز و در دل های ما کینه مؤمنان را قرار نده. پروردگارا! همانا تو رؤف و مهربانی.

نکته ها:

در آیات قبل، از مهاجرین و انصار ستایش شد و در این آیه سخن از تابعین است که تمام مسلمانان پس از پیامبر را می تواند شامل شود.

در آیات ۸ تا ۱۰ به عوامل وحدت اشاره شده است:

۱. محبت. «يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ»

۲. ایثار. «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ»

۳. دعا. رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ... رَبَّنَا

۴. خدمت. «تَبَوَّؤُوا الدَّارَ»

۵. دوری از حرص و حسد. لَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا ...

۶. دوری از بخل. «يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ»

۷. اخوت. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»

۸. سعه صدر و نداشتن کینه. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

مغفرت و استغفار

بیش از دویست بار موضوع مغفرت و واژه های آن در قرآن مطرح شده است. هم خودمان باید استغفار کنیم و هم از اولیای خدا بخواهیم که برای ما استغفار کنند. «يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا» (۱) حتی فرشتگان برای مؤمنان استغفار می کنند. «وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا» (۲)

البته استغفار برای مشرکان و منافقان اثری ندارد. «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ» (۳)، «مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ» (۴)

ص: ۵۴۹

- ٢-٢. غافر، ٧.
- ٣-٣. منافقون، ٦.
- ٤-٤. توبه، ١١٣.

اما عوامل مغفرت الهی عبارتند از:

۱. اطاعت از رهبر آسمانی. «فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ» (۱)

۲. تقوا. «إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۲)

۳. عفو و گذشت از مردم. «وَلْيَغْفُوا وَ لِيُصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ» (۳)

۴. کلام مستدل و محکم. «قُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۴)

۵. قرض الحسنه. «إِنْ تُقْرِضُوا اللَّهَ ... يَغْفِرْ لَكُمْ» (۵)

۶. توبه و استغفار. «وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا» (۶)

پیام ها:

- ۱- مکتب کامل مکتبی است که برای پیروان آینده خود نیز طرح کمال و رشد داشته باشد. «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ»
- ۲- برای جلوگیری از سوء تفاهم، ابتدا از لغزش های خود استغفار کنیم و سپس لغزشهای دیگران. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»
- ۳- مؤمن، مصونیت از گناه ندارد، ولی هر گاه گناهی مرتکب شد، بلافاصله استغفار می کند. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا»
- ۴- دعای خیر برای گذشتگان، وظیفه آیندگان است. «وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ ... الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»
- ۵- تمام مسلمانان با هم برادرند و برای یکدیگر دعا می کنند. «اغْفِرْ لَنَا وَ لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

ص: ۵۵۰

۱- ۱. آل عمران، ۳۱.

۲- ۲. انفال، ۲۹.

۳- ۳. نور، ۲۲.

۴- ۴. احزاب، ۷۰-۷۱.

۵- ۵. تغابن، ۱۷.

۶- ۶. نساء، ۱۱۰.

۶- سابقه در ایمان، یک ارزش است. «سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۷- برادری واقعی، در پرتو ایمان است. «لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۸- در اخوت و برادری دینی، زمان و مکان و نژاد مطرح نیست. «لِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»

۹- با دعای خیر، کینه ها را از دل دور کنیم. رَبَّنَا اغْفِرْ ... لِإِخْوَانِنَا ... لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا

۱۰- مؤمن، بدخواه دیگران نیست. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا»

۱۱- خودسازی بدون استمداد از خداوند نمی شود. رَبَّنَا ... لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا

۱۲- در اصلاحات باید به سراغ ریشه ها رفت. ریشه بسیاری از گناهان، کینه و حسادت و دشمنی است که باید ریشه کن شود. «لَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا»

۱۳- توجه به ربوبیت و رأفت و رحمت خداوند، از آداب و پشتوانه اجابت دعاهاست. رَبَّنَا اغْفِرْ ... إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ

أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِن أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِن قُوتِلْتُمْ لَنَنصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ» (۱۱)

آیا به منافقان نظر نکردی که به برادران خود، کسانی از اهل کتاب که کفر ورزیدند، می گویند: اگر شما رانده شدید، ما نیز با شما خارج خواهیم شد و درباره شما از هیچ کس پیروی نخواهیم کرد و اگر مورد هجوم و جنگ قرار گرفتید، قطعاً ما شما را یاری خواهیم کرد و خداوند شاهد است که این منافقان هر آینه دروغ گویند.

نکته ها:

بعد از ستایش از مهاجران و انصار و تابعین، این آیات، چهره منافقان و کفار را که در کنار هم و در برابر آنان ایستاده اند، ترسیم می کند. آری یکی به مغفرت و آموزش دعوت می کند و یکی به لجajt و مقاومت بر کفر و بی دینی.

در تفاسیر می خوانیم: منافقان برای یهودیان پیمان شکنی که مورد قهر پیامبر اسلام قرار

گرفته بودند، پیام فرستادند که شما سنگر خود را رها نکنید که ما با شما هستیم.

با توجه به آیه «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ» (۱) که برادری را تنها مخصوص اهل ایمان می داند، باید گفت: برادری منافق با کافر، برادری صوری و ظاهری است. لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا ...

در برادری حقیقی، ایشار و از خود گذشتگی نمایان است، چنانکه انصار نسبت به مهاجران چنین کردند، «وَيُؤْتِرُونَ عَلٰی أَنْفُسِهِمْ» ولی در برادری ظاهری، حتی یاری ظاهری هم نیست. «لَنْ نَصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

پیام ها:

۱- رهبر جامعه اسلامی، باید از روابط منافقان داخلی با دشمنان خارجی آگاه باشد. «أَلَمْ تَرَ»

۲- در صدر اسلام، منافقانی بودند که با کفار روابط مخفیانه و خائنه داشتند و با وعده های خود مایه امید آنان بودند. أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا ...

۳- منافق، برادر کافر است. نَافِقُوا ... لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا

۴- همه ی اهل کتاب در برابر مسلمانان نایستاده اند، تنها گروهی در صدد توطئه و دشمنی هستند. «الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ»

۵- منافق دروغگو برای اینکه دیگران را به باور بکشاند، سخن خود را قاطعانه مطرح می کند. لَنْ نُخْرِجَنَّ مَعَكُمْ ... لَنْ نَصُرَنَّكُمْ

۶- منافق، در مسائل سیاسی و اجتماعی، تابع و مطیع رهبری اسلامی نیست. «لَا نَطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا»

۷- منافقان، حتی به دوستان خود نیز دروغ می گویند. «وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»

لَنْ أُخْرِجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَنْ قُوتُوا لَا يَنْصُرُونَهُمْ وَ لَنْ نَصْرُوهُمْ لِيُوَلَّنَ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنصُرُونَ» (۱۲)

ص: ۵۵۲

همانا اگر (کفار) اخراج شوند، (منافقان) با آنان خارج نخواهند شد و اگر مورد تهاجم و جنگ قرار گیرند، منافقان آنان را یاری نخواهند کرد و اگر به یاری آنان برخیزند، (هنگام خطر) به آنان پشت خواهند کرد. سپس (هیچ یک از کفار و منافقان) یاری نمی شوند.

پیام ها:

۱- و آگاهی از شکست کفار و پای بند نبودن منافقان به تعهدات خود، سبب تقویت روحیه مسلمانان است. \square لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ \square ... لَا يُنْصِرُونَ لَهُمْ \square

۲- از تبلیغات پر طمطراق منافقان نهراسید که آنان، مرد عمل نیستند و خیلی زود میدان را خالی می کنند. \square لَا يَخْرُجُونَ ... لَا يُنْصِرُونَ ... لِيُؤَلَّنَ الْأَذْبَارَ \square

۳- پیمان شکنی منافقان به حدی است که نسبت به کافران هم پیمان خود نیز وفادار نیستند. \square لَا يَخْرُجُونَ ... لَا يُنْصِرُونَ \square

۴- عاقبت نفاق، خواری و تنهایی است. \square «لَا يُنْصِرُونَ»

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ (۱۳)

قطعاً ترس و وحشتی که از شما در دل منافقان است، سخت تر از خوفی است که آنان از خدا دارند و این به خاطر آن است که آنان فهم و معرفتی ندارند.

نکته ها:

«رَهْبَةً» به معنای ترس و وحشت درونی و عمیق است که آثار آن در عمل ظاهر می شود.

این آیه به منزله دلیل آیه قبل است که منافقان، حاضر به جنگ نیستند و اگر به جبهه آیند، فرار می کنند، زیرا آنان ایمان ندارند و قدرت الهی را نمی شناسند ولی برق شمشیر را می بینند و از شما بیش از خدا می ترسند.

پیام ها:

۱- مؤمن دارای ابهت و هیبت است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ»

۲- ترس از مردم به جای ترس از خدا، نشانه روشن نفاق است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ»

۳- منافقان نمی دانند و نمی فهمند که رمز عزت و قدرت مسلمانان، اراده و لطف خداوند است. «لَا يَفْقَهُونَ»

۴- هراس از مردم و نترسیدن از خداوند، به خاطر سطحی نگری و سبک سری است. «لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً ... لَا يَفْقَهُونَ»

«لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا فِي قَرْيٍ مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ بَأْسِهِمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» (۱۴)

منافقان (به قدری ترسو هستند که) به طور جمعی با شما نمی جنگند، جز در مناطق حفاظت شده یا از پشت دیوارها، درگیری آنان میان خودشان سخت است، تو آنان را متحد می پنداری در حالی که دل هایشان پراکنده است. این به خاطر آن است که آنان گروهی هستند که نمی اندیشند.

نکته ها:

«قَرْيٍ» جمع «قریه» به محل اجتماع مردم گفته می شود، شهر باشد یا روستا. «مُحَصَّنَةٍ» از «حصن» به معنای قلعه است. «قَرْيٍ مُحَصَّنَةٍ» یعنی مناطقی که از طریق دیوار یا خندق و یا برج حفاظت می شود.

ارزش و نقش و برکات وحدت و اتحاد، با کمی اندیشه و تعقل بر همه روشن می شود، لذا پایان آیه فرمود: «قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ» ولی پی بردن به اینکه تمام قدرت از آن خداست و ما نباید از انسان ها بیش از خدا بترسیم، به یک معرفت و توحید ناب و عمیق نیاز دارد و لذا آیه قبل با «قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ» پایان یافت.

۱- ارزیابی روحیات دشمن و هم پیمانان آنان و شیوه جنگی دشمن لازم است.

لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا إِلَّا ... تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَ ...

۲- مراقب باشید که منافقان، مناطقی محفوظ و مصون از دسترس شما برای خود درست نکنند که در این صورت، خطر آنان جدی می شود. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ ... إِلَّا فِي قَرْيٍ مَّحْصَنَةٍ

۳- اتحادهای صوری که بدون ایمان و گرایش باطنی باشد، ارزشی ندارد.

تَحْسِبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّى

۴- امکانات و تجهیزات مادی و فیزیکی، عامل امتیاز نیست. در میان کفار با آن همه تجهیزات درگیری و ناامنی وجود دارد.

قَرْيٍ مَّحْصَنَةٍ ... بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ

۵- تحقیر و تضعیف منافقان و دشمن لازم است. قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ... قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ

۶- اختلافات در جنگ، نشانه بی عقلی است. لَا يُقَاتِلُونَكُمْ جَمِيعًا ... قُلُوبُهُمْ شَتَّى ...

لَا يَعْقِلُونَ

كَمَثَلِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِيبًا ذَاتُوا وِبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۱۵)

(مثل یهود بنی نضیر) مثل کسانی است که چندی قبل از آنان بودند (و با وعده های منافقان اغفال شدند) و تلخی و ناکامی انحراف خود را چشیدند و برایشان عذاب دردناکی است.

نکته ها:

«وِبَالَ» به معنی عواقب سوء یک امر است.

مؤمن از یک سوراخ دو بار گزیده نمی شود ولی یهودیان بنی نضیر، فریب وعده های منافقان را خوردند و فکر نکردند که این منافقان، چندی قبل همین وعده ها را به یهودیان بنی قینقاع دادند و وفا نکردند.

۱- در شناخت افراد و گروهها، به سابقه آنها مراجعه کنید. «كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۲- رهبر جامعه، باید از تاریخ اقوام و گروهها آگاه باشد. «كَمَثَلِ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ»

۳- در تبلیغ و تربیت، از نمونه هایی استفاده کنید که آشنایی مردم با آن آسان تر باشد. «قَرِيبًا»

۴- تلخی های مادی، پرتوی از کیفر کفار است. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۵- تاریخ دارای قانون و سنت های ثابت است. کفار اگر راهی را رفتند، مزه تلخ آن را چشیدند، شما هم اگر آن را بروید، خواهید چشید. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۶- تلخی ها و شیرینی ها، نتیجه عملکرد خود ماست. «وَبَالَ أَمْرِهِمْ»

۷- همکاری با منافقان، هم در دنیا عذاب دارد و هم در آخرت. «ذاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ «۱۶»

(فریب اهل کتاب از منافقان، مثل (اغفال) شیطان است آن گاه که به انسان گفت: کافر شو، پس چون کفر ورزید، گفت: من از تو تبری می جویم، من از خداوندی که پروردگار جهانیان است می ترسم.

فَكَانَ عَاقِبَتُهُمَا أَنَّهُمَا فِي النَّارِ خَالِدِينَ فِيهَا وَ ذَلِكِ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ «۱۷»

پس سرانجام آن دو، (شیطان و منافقان کافر) آن است که آن دو جاودانه در آتشند و این کیفر ستمگران است.

این آیه در ادامه آیه قبل، منافقان را به شیطان تشبیه کرده است که همواره به مردم وعده

می دهد، ولی وعده هایش جز فریب نیست. چه بسیارند افراد و حکومت های شیطان صفت که وعده هایی به وابستگان خود می دهند، ولی روز خطر آنان را به حال خود رها می کنند.

ابن عباس در ذیل این آیات، این ماجرا را نقل می کند:

در بنی اسرائیل، عابدی بود به نام برصیصا که سال ها عبادت می کرد و مشهور شد و مردم بیماران خود را برای شفا و درمان نزد او می آوردند. تا این که روزی زنی از اشراف را نزد او آوردند، شیطان او را وسوسه کرد و او به آن زن تجاوز کرد. سپس او را کشت و در بیابان دفن کرد. برادران زن فهمیدند و مسئله شایع شد و عابد از موقعیت خود سرنگون گشت. حاکم وقت او را احضار و او به گناه خود اقرار کرد و حکم صادر شد که به دار آویخته شود. در این هنگام شیطان نزد او مجسم شد که وسوسه من تو را به این روز انداخت، اگر به من سجده کنی تو را آزاد می سازم. عابد گفت: توان سجده ندارم، شیطان گفت: با اشاره ابرو به من سجده کن، او چنین کرد و به کلی دین خود را از دست داد و سرانجام نیز کشته شد. (۱)

شیطان، هر کس را به گونه ای گمراه و از راه به دور می کند:

عابد بنی اسرائیل از راه عبادتش به گناه گرفتار می شود.

قارون به علم و مدیریتش مغرور می شود. «عَلِيٍّ عِلْمٍ عِنْدِي» (۲)

بلعم باعورا با داشتن اسم اعظم به سراغ هوس های خود می رود. «آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا» (۳)

سامری به علم و هنر خود مغرور می شود. «بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا» (۴)

یکی به مال و ثروتش مغرور می شود. «فَلَمَّا آتَاهُم مِّنْ فَضْلِهِ بَخُلُوا بِهِ» (۵)

دیگری به فرزندان پسر. «وَبَيْنَ شُهُودًا» (۶)

دیگری به حکومت. «أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ» (۷)

و دیگری به تجهیزات و برج و بارو. «جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ» (۸)، «تَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا» (۹)

ص: ۵۵۷

۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، قرطبی و روح البیان.

۲-۲. قصص، ۷۸.

۳-۳. اعراف، ۱۷۵.

۴-۴. طه، ۹۶.

- ٥-٥. توبه، ٧٦.
- ٦-٦. مدثر، ١٣.
- ٧-٧. زخرف، ٥١.
- ٨-٨. فجر، ٩.
- ٩-٩. شعراء، ١٤٩.

۱. هر دو دشمن انسان هستند: «إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ» (۱)، «هُمُ الْعَدُوُّ» (۲)

۲. هر دو مردم را به فحشا و منکر می خوانند: «يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ» (۳)، «يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ» (۴)

۳. از هر دو باید دور شد: «وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ» (۵)، «فَاحْذَرُوهُمْ» (۶)

۴. هر دو چند چهره و ظاهر فریبند: كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلنَّاسِ اكْفُرُوا... قَالَ إِنِّي بِرِئِئِمْ مِّنْكُمْ ، «وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شِيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ» (۷)

۵. هر دو با شعار خیرخواهی، اغفال می کنند: «هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ الْخُلْدِ» (۸)، «قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصَلِحُونَ» (۹)

۶. جایگاه هر دو دوزخ است: «أَنَّهُمَا فِي النَّارِ» (۱۰)، «إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ» (۱۱)

پیام ها:

۱- برای اثبات مطلب یا نفوذ بیشتر در مخاطب، می توان از چند نمونه و تجربه استفاده کرد. كَمَثَلِ الَّذِينَ آمَنُوا مِن قَبْلِهِمْ ... كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ

۲- وسوسه ها و تحریکات منافقان، نمونه ای از وسوسه های شیطان است. كَمَثَلِ الَّذِينَ آمَنُوا ... كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ

۳- شیطان، فقط دعوت به انحراف می کند، این انسان است که با اختیار خود، انحراف را می پذیرد. أَكْفُرُوا... فَلَمَّا كَفَرَ

ص: ۵۵۸

۱-۱. یس، ۶۰.

۲-۲. منافقون، ۴.

۳-۳. بقره، ۲۶۸.

۴-۴. توبه، ۶۷.

۵-۵. بقره، ۲۰۸.

۶-۶. منافقون، ۴.

۷-۷. بقره، ۱۴.

۸-۸. طه، ۱۲۰.

۹-۹. بقره، ۱۱.

۱۰-۱۰. حشر، ۱۷.

۴- شیطان، رفیق نیمه راه است. «اَكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ»

۵- کار انسان بی دین به جایی می رسد که شیطان هم از او برائت می جوید. «إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ»

۶- شیطان و منافقان، خوف از خدا را توجیهی برای خلف وعده و یاری نکردن خود قرار می دهند. «إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ» سرانجام نفاق و کفر، آتش جاودان است

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خداوند پروا کنید و هر کس به آن چه برای فردای (قیامت) خود فرستاده است، بنگرد. باز هم از خدا پروا کنید که خداوند به آنچه انجام می دهید، به خوبی آگاه است.

نکته ها:

فرمان تقوا در این آیه تکرار و تأکید شده است که علاوه بر تأکید، می تواند معانی متعددی داشته باشد، از جمله:

۱. تقوای اول مربوط به اصل کار و تقوای دوم مربوط به کیفیت آن باشد.

۲. تقوای اول مربوط به انجام کار خیر و تقوای دوم مربوط به ترک محرمات باشد. ۳. و شاید تقوای اول مربوط به توبه از گذشته و تقوای دوم مربوط به ذخیره آینده باشد.

در روایات می خوانیم: با نیمی از یک دانه خرما، یا اگر ندارید با سخنان خوب، دل هایی را شاد کنید تا در قیامت که خداوند می پرسد: من به تو چشم و گوش و... دادم چه ذخیره ای فرستادی، شرمنده نباشید. زیرا در آن روز بعضی به هر سو می نگرند، ولی ذخیره ای که وسیله نجاتشان باشد از پیش نفرستاده اند. (۱)

پیام ها:

۱- ایمان، زمینه تقوا و شرط ثمر بخشی ایمان، داشتن تقوا است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا»

۲- به امید کار خیر وارثان نباشیم، هر کس به فکر قیامت خود باشد. «وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ»

ص: ۵۵۹

۳- در آنچه به عنوان عمل صالح ذخیره می کنیم، دقت کنیم. «وَلْتُنظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ»

۴- محاسبه نفس لازم است. «وَلْتُنظُرْ نَفْسٌ» (اگر امروز دقت نکنیم، دقت فردا سبب شرمندگی خواهد بود. «يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَّا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا» (۱))

۵- قیامت، نزدیک است. «لِغَدٍ» (چنانکه در جای دیگر نیز می فرماید: «إِنَّهُمْ يَرَوْنَهُ بَعِيدًا وَرَأَاهُ قَرِيبًا» (۲))

۶- آینده نگری و عاقبت اندیشی، لازمه ی ایمان است. «مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ»

۷- تقوا، زمینه محاسبه نفس و محاسبه نفس، سبب رشد و تقویت تقوا است.

(«وَلْتُنظُرْ نَفْسٌ» میان دو «اتَّقُوا اللَّهَ» قرار گرفته است).

۸- هیچ کس در هیچ مرحله ای خود را ایمن نداند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ... وَاتَّقُوا اللَّهَ

۹- ایمان به خبیر بودن خداوند، عامل تقوا است. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ ... إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ

«وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (۱۹)

همچون کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا نیز آنان را به خود فراموشی گرفتار کرد. آنان همان فاسقانند.

«لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ» (۲۰)

اهل آتش و اهل بهشت یکسان نیستند، اهل بهشت همان رستگارانند.

ص: ۵۶۰

۱- ۱. نبأ، ۴۰.

۲- ۲. معارج، ۶.

مصدق روشن کسانی که خداوند را فراموش کردند، منافقانند. در آیه ۶۷ سوره توبه درباره منافقان می خوانیم: «نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ» البته خداوند فراموشکار نیست، بلکه لطف خود را از آنان باز می دارد. «وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا» (۱)

غفلت، خطرناک ترین آفت انسان است. قرآن می فرماید: گروهی از مردم، از چهارپایان بدترند، زیرا غافلند، «أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ» (۲). بنابراین غفلت از خدا «نَسُوا اللَّهَ» (۳)، غفلت از قیامت «نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ» (۴) و غفلت از آیات الهی، «أَتَتَّكَ آيَاتُنَا فَنَسِيْتَهَا» (۵) باعث سقوط انسان به مرحله ای پست تر از حیوانیت می شود.

کسی که خدا را فراموش می کند، قهراً فردی بی راهه، بی رهبر، بی هدف و بی قانون، غرق در شهوات می شود و تمام هدف ها و عملکردش سلیقه ای و مطابق تمایلات و هوس های خودش می شود و این بزرگ ترین خطر برای انسان است.

کسی که لطف او را فراموش کند، مأیوس شده و به بن بست می رسد.

کسی که عفو او را فراموش کند، خود را قابل اصلاح نمی بیند و دست به هر کاری می زند.

کسی که رهبران الهی را فراموش کند، دنبال هر طاغوتی می رود و فاسد می شود.

کسی که قانون او را فراموش کند، هر روز به سراغ صدایی می رود و سر در گم می شود.

کسی که راه او را فراموش کند، در میان صدها راه دیگر گم شده و به بی راهه می رود.

کسی که اولیای او را فراموش کند، دوستان ناباب او را به بازی می گیرند.

کسی که نعمت های خدا را فراموش کند، متملق دیگران می شود.

کسی که خدا را فراموش کند، قهراً اهداف حکیمانه ی او در مورد آفرینش انسان را فراموش خواهد کرد و هر که هدف خلقتش را فراموش کند، عمر، سرمایه و استعدادش را هدر می دهد.

انسان فطرتاً خداشناس است و فراموشی، عارض بر او می شود. کلمه «نسیان» در موردی است که قبلاً علم و توجه باشد.

ص: ۵۶۱

۱-۱. مریم، ۶۴.

۲-۲. اعراف، ۱۷۹.

۳-۳. توبه، ۶۷.

۴-۴. ص، ۲۶.

۱- مؤمنان، در معرض غفلت از یاد خدا هستند و نیاز به هشدار دارند. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ ... وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ

۲- گام اول سقوط، از خود انسان است، خود فراموشی کيفر الهی است. «نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ»

۳- کيفر الهی متناسب با عمل است. «نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ»

۴- گناه و انحراف، ثمره غفلت از یاد خداست. «نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»

لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَصْرِبِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١﴾

اگر این قرآن را بر کوهی نازل کرده بودیم، بی شک آن کوه را از خشیت خداوند، خاشع و فرو پاشیده می دیدی. ما این مثال ها را برای مردم می زنیم، شاید بیاندیشند.

۱- یکی از شیوه های تربیت، توبیخ غیر مستقیم است. لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ ... تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَصْرِبِهَا ...

۲- قرآن، کتاب الهی، کمبودی ندارد، مردم قابلیت لازم را ندارند. لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا ...

۳- استفاده از تمثیل در بیان حقایق معنوی، شیوه ای قرآنی است. لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ ...

۴- چگونه است که کوه با آن صلابت، در برابر عظمت قرآن خاشع است، اما قلب برخی انسان ها، از سنگ سخت تر؟ لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَىٰ جَبَلٍ لَّرَأَيْتَهُ خَاشِعًا ...

۵- هستی، شعور دارد. اگر قرآن بر کوه نازل می شد، خشوع و خشیت از آن ظاهر می گشت. «لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُّتَصَدِّعًا مِّنْ خَشْيَةِ اللَّهِ»

۶- امثال و تمثیلات قرآنی، نیاز به تدبّر و تفکر دارد و گرنه به درستی درک نمی شود. «تِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَضْرِبَ بِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ «۲۲»

او خدایی است که معبودی جز او نیست، به غیب و شهود آگاه است. او مهربان و بخشنده است.

نکته ها:

در روایات، برای تلاوت آیات آخر سوره حشر، سفارش بسیار شده و برکات گوناگونی برای آن بیان گردیده که از جمله آن، بخشیده شدن گناهان و رسیدن به مرز مقام شهید است.

احتمال می رود که انسان در میان اسمایی که در این آیات (۲۲-۲۴) آمده است، به اسم اعظم دست پیدا کند، زیرا در این آیات، حدود پانزده و یا با عنایتی، هجده صفت از صفات الهی آمده است که هر کدام نشانگر کمالات بی انتهای اوست.

معبود واقعی، وجودی است که علم و رحمت و قداست و عزّت و قدرت و عظمت و احاطه کامل را داشته باشد و چون این صفات مخصوص خداوند است، پس معبودی جز او نیست.

در قرآن هر کجا غیب و شهود کنار هم آمده، ابتدا غیب آمده و سپس شهود و این اشاره است یا به اهمیت آن یا به کثرت موارد آن.

امام صادق علیه السلام فرمود: «الغيب ما لم يكن والشهادة ما قد كان» (۱) غیب آن است که واقع نشده و شهود آن است که وجود یافته است.

پیام ها:

۱- یکتایی و یگانگی، اولین و مهم ترین اصل در صفات الهی است. «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»

ص: ۵۶۳

۲- او که همه به دنبال اویند، خداست. «هُوَ اللَّهُ»

۳- علم خداوند به غیب و شهود یکسان است. «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ»

۴- با اینکه خداوند همه چیز را می داند، «عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ» ولی با رحمت با بندگان برخورد می کند. اگر علم او بیم آور است، رحمت او امیدبخش است و در تربیت، انسان باید بین بیم و امید باشد. «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ»

۵- هر موجودی جز خدای یکتا، فاقد علم و رحمت گسترده است. هُوَ ... عَالِمُ الْغَيْبِ ... هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ «۲۳»

اوست خدای یکتا که معبودی جز او نیست، فرمانروا، منزّه از هر عیب، سلامت بخش، ایمنی بخش، مسلط بر همه چیز، قدرتمند شکست ناپذیر، صاحب جبروت و کبریایی. منزّه است از هر چه برای او شریک قرار می دهند.

نکته ها:

«ملک» به معنای مالک امور مردم و اختیاردار حکومت آنان است. «قدوس» به معنای پاک و منزّه از هر عیب و نقص، «مهیمن» به معنای صاحب سلطه و سیطره و مراقبت است.

«جبار» به دو معنای قادر بر جبر و جبران کننده آمده است.

«سلام» یعنی کسی که با سلام و عافیت برخورد می کند، نه با جنگ و ستیز و یا شرّ و ضرر.

«مؤمن» نیز یعنی کسی که به تو امّیت می دهد و تو را در امان خود حفظ می کند. (۱)

حاکمان بشری سر تا پا عجز و نیاز و محدودیت و نقص هستند و مردم از آنان در امان نیستند. اما خداوند متعال، فرمانروایی است که هم قداست دارد و از هر عیب و نقصی به دور است، هم ایمنی بخش است، هم بر همه چیز سیطره و نفوذ دارد، دارای قدرتی نفوذناپذیر

ص: ۵۶۴

است، جبران کننده است و عظمت و کبریایی دارد.

پیام ها:

۱- یکتا معبود هستی، کسی است که فرمانروایی مطلق دارد. «هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ»

۲- فرمانروایی خداوند، از هر گونه ظلم و کاستی به دور است و مملو از قداست می باشد. «الْقُدُّوسُ السَّلَامُ»

۳- خداوند هیچ گونه ضرری به خلق خود نمی زند. «السَّلَامُ»

۴- خداوند، احاطه کامل بر هستی دارد. «الْمُهَيِّمُنُ»

۵- پندارهای مشرکان درباره ی خداوند، نادرست است. «سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ»

هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ «۲۴»

اوست خداوند آفریننده، پدید آورنده و صورت بخش، بهترین نام ها و صفات برای اوست. آنچه در آسمان ها و زمین است، تسبیح گوی اویند و اوست توانای بی همتا و با حکمت.

نکته ها:

«بارئ» به معنای پدید آورنده ای است که پدیده هایش از یکدیگر متمایز و متفاوت باشند.

این تنها سوره ای است که آغاز و پایانش با تسبیح الهی است. سَبِّحْ لِلَّهِ ... يُسَبِّحُ لَهُ ... آیه اول آن سخن از عزت و حکمت است و آیه آخر آن با عزیز حکیم پایان یافت.

پیام ها:

۱- خداوند، آفریننده ای است که در آفرینش مخلوقاتش، از کسی یا جایی الگوبرداری نکرده است، بلکه خود، صورت بخش پدیده هاست. «الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ»

۲- کسی که تمام کمالات را داراست، سزاوار تسییح همه هستی است. لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ ...

۳- تسییح موجودات، نشانه نوعی علم و شعور در هستی است. «يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۴- تسییح موجودات، تذکری به انسان هایی است که اهل تسییح نیستند. «يُسَبِّحُ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»

۵- قدرت خداوند همراه با حکمت است نه ستم و تجاوز. «هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

«و الحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۶۶

این سوره در مدینه نازل شده و دارای سیزده آیه است. به خاطر آیه دهم که درباره امتحان زنان مهاجر است، آن را «ممتحنه» نام گذارده اند.

محتوای این سوره درباره ی محبت به خداوند متعال و نهی از دوستی با دشمنان اوست و به مسلمانان سفارش می کند که حضرت ابراهیم علیه السلام را به عنوان الگوی خود قرار دهند و از او سرمشق بگیرند.

از میان یکصد و چهارده سوره ی قرآن کریم، در آغاز نه سوره به مسئله دشمن شناسی توجه شده است؛ سوره های براءت، احزاب، محمد، ممتحنه، منافقون، معارج، بینه، کافرون و مسد.

در قرآن، آیات دشمن شناسی بیش از آیات الاحکام است. یکصد و نود و یک مرتبه واژه ی «ضَلَّ»، پانصد و بیست و یک مرتبه واژه ی «کفر»، سی و هفت مرتبه واژه ی «نفاق» و چهل و پنج مرتبه واژه ی «صد» آمده است.

به نام خداوند بخشنده ی مهربان.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! دشمن من و دشمن خود را دوست نگیرید.

شما با آنان طرح دوستی می افکنید، در حالی که آنان نسبت به حقی که برای شما آمده است، کفر ورزیده اند. (علاوه بر آن که) آنان شما و پیامبر را به خاطر ایمان به خدا که پروردگار شما است، (از مکه) اخراج و آواره نموده اند. اگر شما برای جهاد در راه من و طلب رضای من (از وطن) بیرون آمده اید (با آنان دوستی نکنید). شما مخفیانه دوستی خود را به آنان می رسانید در حالی که من به آنچه مخفیانه و آنچه آشکارا انجام دهید آگاه ترم و هر کس از شما چنین کند، قطعاً از راه راست گم گشته است.

نکته ها:

کلمه ی «عدو» هم به یک نفر و هم به گروهی از افراد اطلاق می شود، ولی در اینجا مراد، گروه است؛ زیرا در مقابل آن، کلمه ی «أَوْلِيَاءَ» که جمع است، به کار رفته است. (۱)

ص: ۵۷۰

مراد از اخراج پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان، بدرفتاری با آنان بود تا جایی که پیامبر و مسلمانان برای رهایی از بدرفتاری کفار، خودشان از مکه خارج شدند. (۱)

در تفاسیر می خوانیم: یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله، نامه ای را به زنی داد تا برای مشرکان مکه ببرد و آنان را از تصمیم پیامبر صلی الله علیه و آله مبنی بر فتح مکه آگاه کند.

جبرئیل، موضوع را به رسول اکرم خبر داد و پیامبر صلی الله علیه و آله، حضرت علی علیه السلام، و جمع دیگری را برای پس گرفتن نامه از آن زن، به سوی مکه فرستاد و فرمود: «در فلان منطقه آن زن را خواهید یافت». گروه اعزامی حرکت کردند و در همان نقطه ای که پیامبر فرموده بود، آن زن را یافتند و سراغ نامه را از او گرفتند. زن از وجود چنین نامه ای اظهار بی اطلاعی کرد. بعضی از اصحاب، سخنان زن را باور کردند و خواستند به مدینه برگردند، اما حضرت علی علیه السلام فرمود: «نه جبرئیل به پیامبر دروغ گفته و نه آن حضرت به ما، بنابراین قطعاً نامه ی مورد نظر در نزد این زن است». سپس شمشیر کشید که نامه را بگیرد. زن که مسئله را جدی دید، نامه را از میان موهای سرش بیرون آورد و آن را تحویل داد.

نامه را نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آوردند. حضرت، نویسنده ی نامه -حاطب بن ابی بلتعنه- را احضار و او را توبیخ کرد. حاطب گفت: من خائن نیستم ولی از آنجا که بستگانم در مکه و در میان مشرکان به سر می برند، خواستم دل مشرکان را به دست بیاورم تا بستگانم در آسایش به سر برند. پیامبر صلی الله علیه و آله او را بخشیدند و این آیات نازل شد.

جالب این که این زن از مکه به مدینه آمد و از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تقاضای کمک کرد. حضرت از او پرسید: آیا به اسلام ایمان آورده ای؟ گفت: نه. فرمود: آیا از مکه هجرت کرده ای تا به مهاجران ملحق شوی؟ گفت: نه. پرسید: پس چرا به مدینه آمده ای؟ گفت: برای دریافت کمک از شما. حضرت فرمود: پس جوانانی که در مکه دور تو بودند، چه شدند؟ (اشاره به این که تو در مکه خواننده بودی و مشتریان جوان داشتی)! گفت: بعد از شکست مردم مکه در

ص: ۵۷۱

جنگ بدر، دیگر کسی به سراغم نیامد (کنایه از عمق تأثیر شکست در روحیه ی مردم).

حضرت دستور داد تا به او کمک کنند. (آری، دستور کمک به غریبه گرچه کافر باشد). (۱)

از این ماجرا معلوم می شود که حفظ اسرار نظامی به قدری لازم است که حضرت علی علیه السلام حامل نامه را به کشتن تهدید کرد و فرمود: «لاردن رأسک الی رسول الله صلی الله علیه و آله» (۲) سرت را برای رسول خدا می فرستم!

دشمن شناسی

قرآن در آیات متعددی از برنامه ها و توطئه های دشمن خبر می دهد و وظیفه ی مسلمانان را به آنان گوشزد می نماید:

الف) افکار و آرزوهای دشمن:

«لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا»

(۳)

قطعاً سخت ترین دشمنان اهل ایمان را یهودیان و مشرکان خواهی یافت.

«مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ»

(۴)

نه کفار از اهل کتاب و نه مشرکان، هیچ کدام دوست ندارند که از طرف پروردگارتان به شما هیچ خیری برسد.

«وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ»

(۵)

آرزو دارند که شما نرمش نشان دهید تا با شما سازش کنند.

«وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ»

(۶)

آرزو دارند که شما در رنج قرار گیرید.

وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ ... (۷) آرزو دارند که شما از اسلحه و سرمایه خود غافل شوید.

ب) توطئه های دشمن:

«إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا»

(۸)

مخالفان، هرگونه توطئه ای را بر ضد شما به کار می برند.

«يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضِلُّوا السَّبِيلَ»

(۹)

آنان گمراهی را می خردند و می خواهند

ص: ۵۷۲

-
- ۱-۱. تفاسیر مجمع البیان، روح البیان، صافی، مراغی، المیزان و نمونه با اندکی تفاوت در نقل.
 - ۲-۲. تفسیر المیزان.
 - ۳-۳. مائده، ۸۲.
 - ۴-۴. بقره، ۱۰۵.
 - ۵-۵. قلم، ۹.
 - ۶-۶. آل عمران، ۱۱۸.
 - ۷-۷. نساء، ۱۰۲.
 - ۸-۸. طارق، ۱۵.
 - ۹-۹. نساء، ۴۴.

شما نیز گمراه شوید.

ج) رفتار دشمن:

«إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا»

(۱)

کافران دشمنان آشکار شمایند.

«يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا»

(۲)

با خدا و مؤمنان خدعه می کنند.

«إِنْ يَتَفَقَّحُوا كُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً»

(۳)

اگر بر شما مسلط شوند، دشمن شما می گردند.

«آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»

(۴)

به آنچه که بر مؤمنان نازل شده صبحگاهان ایمان بیاورید و شامگاهان از ایمان برگردید (تا شاید مؤمنان نیز در حقیقت دین مردّد شده و) برگردند.

د) وظیفه ی مسلمانان در برابر دشمن:

«هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرُوهُمْ»

(۵)

آنان دشمنند پس از آنان حذر کن.

وَ أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ... (۶) آنچه توان دارید برای مقابله با دشمن آماده کنید.

«لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَهُ مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خِلَالًا»

(۷)

غیر خودی ها را محرم اسرار نگیرید که رعایت نمی کنند.

پیام ها:

۱- جامعه ایمانی حق ندارد با دشمنان خدا، رابطه دوستانه و صمیمانه داشته باشد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۲- ایمان به خداوند با برقراری پیوند دوستی با دشمن خدا سازگار نیست.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي ... أَوْلِيَاءَ»

ص: ۵۷۳

۱-۱. نساء، ۱۰۱.

۲-۲. بقره، ۹.

۳-۳. ممتحنه، ۲.

۴-۴. آل عمران، ۷۲.

۵-۵. منافقون، ۴.

۶-۶. انفال، ۶۰.

۷-۷. آل عمران، ۱۱۸.

۳- دشمن خدا در حقیقت دشمن مؤمنان نیز هست. «عَدُوِّي وَعَدُوِّكُمْ»

۴- گرچه کفار دشمن ما هستند، ولی دلیل اصلی متارکه ی ما با آنان، دشمنی آنها با خداست. کلمه ی «عَدُوِّي» قبل از «عَدُوِّكُمْ» آمده است.

۵- القای مودت و ابراز دوستی با دشمنان، جرأت آنان را در برابر مؤمنان بیشتر می کند. «تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

۶- اوامر و نواهی خود را به طور مستدل بیان کنید. لا تَتَّخِذُوا ... قَدْ كَفَرُوا ... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ

۷- در سیاست خارجی، برقراری رابطه و قطع روابط باید بر اساس ملاک های دینی باشد. «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوِّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۸- دین از سیاست جدا نیست. (فرمان قطع رابطه با دشمنان یک دستور سیاسی است که در متن قرآن آمده است). «لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوِّكُمْ أَوْلِيَاءَ»

۹- کفار تنها در عقیده مخالف شما نیستند، بلکه کمر به حذف شما بسته اند.

كَفَرُوا ... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ

۱۰- دشمنی کفار با شما به خاطر ایمان شما به خداست. «أَنْ تُوْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ»

۱۱- برقراری رابطه با کفار در صورتی جایز است که آنها به ارزشهای شما احترام بگذارند و در صدد توطئه نباشند. لا تَتَّخِذُوا ... قَدْ كَفَرُوا ... يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ

۱۲- اسلام خواهان عزت مسلمانان است. (اظهار مودت به گروهی که به مکتب شما کافرند و بر ضد شما توطئه می کنند، ذلت است). «تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

۱۳- یک دل، دو دوستی بر نمی دارد. «إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ»

۱۴- جهاد باید خالصانه و برای خدا باشد. «جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي»

۱۵- خداوند از ارتباطات مخفیانه با کفار آگاه است. «أَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۶- توجه به علم خداوند، سبب کاهش گناهان است. «أَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۷- در تربیت، هم امر و هم نهی، «لَا تَتَّخِذُوا» هم استدلال، «عَدُوِّي وَعَدُوِّكُمْ» هم انگیزه. «يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ» و هم تهدید. «وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ»

۱۸- چه بسیارند مؤمنانی که بد عاقبت می شوند. الَّذِينَ آمَنُوا ... ضَلُّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

ص: ۵۷۴

۱۹- چه بسیاریند افرادی که در آغاز رزمنده بودند، ولی در اثر رابطه با دشمنان، بد عاقبت شدند. خَرَجْتُمْ جِهَاداً فِي سَبِيلِي وَ
اِيْتِغَاءَ مَرْضَاتِي ... ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ

۲۰- فکر تأمین منافع از طریق روابط سرری با دشمنان دین، بیراهه رفتن و حرکتی بی فرجام است. «وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ
سَوَاءَ السَّبِيلِ»

إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَسْطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتُهُمْ بِالْأَسْوَأِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ» (۲)

اگر بر شما مسلط شوند، دشمنان (سرسخت) شما خواهند بود و دست و زبانشان را به بدی، به سوی شما خواهند گشود و دوست
دارند که شما (از دین خود دست برداشته و) کفر ورزید.

نکته ها:

«ثقف» به معنای پیدا کردن و روبرو شدن است.

حضرت علی علیه السلام در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر می نویسد: «و لكن احذر كل الحذر من عدوك بعد
صلحه فان العدو ربما قارب ليتغفل» حتی بعد از صلح، از خدعه دشمن برحذر باش؛ زیرا دشمن گاهی به شما نزدیک می شود تا
شما را غافلگیر کند.

و در غررالحکم از آن حضرت می خوانیم: «لا- تأمن عدوا و ان شکر» از دشمن، حتی اگر زبان به ستایش گشود، مطمئن و در
امان مباش. دشمن مانند آب است که گرچه با حرارت گرم می شود، ولی سرانجام سرد می شود.... فانه كالماء و ان اطليل سخانه
بالنار لم يمتنع من اطفائه (۱)

دلیل قطع رابطه با کفار پنج چیز است:

الف) مکتب شما را قبول ندارند. «كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ»

ب) رهبر و امت را تحمل نمی کنند. «يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ»

ص: ۵۷۵

ج) اگر سلطه یابند، دشمنی خود را اعمال می کنند. **إِنْ يَتَّقُواكُمْ ...**

د) با دست و زبان، آزارتان می دهند. **«يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ»**

ه) می خواهند که شما از دین برگشته و مرتد شوید. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»**

پیام ها:

۱- دشمنان به دنبال سلطه همه جانبه بر شما هستند. **«يَتَّقُواكُمْ»**

۲- خاموشی دشمن، نشانه ی دوستی او نیست بلکه فرصت ضربه زدن نیافته است. **«إِنْ يَتَّقُواكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً»**

۳- دشمن هم تهاجم نظامی دارد، **«يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ»** هم تهاجم فرهنگی. **«وَ أَلْسِنَتَهُمْ»**

۴- ریشه ی دست و زبان درازی های دشمن، خواسته های قلبی و درونی اوست.

يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ ... وَ دُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ

۵- دشمنان، در دشمنی با شما وحدت دارند. **يَكُونُوا ... يَبْسُطُوا ... وَ دُّوا**

۶- هدف دشمن از ضربه های نظامی و فرهنگی، دست برداشتن شما از مکتب است. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»**

۷- تا کفر نورزید، دشمن از شما راضی نمی شود. **«وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»** (در آیه ۲۱۷ سوره بقره نیز می خوانیم: **«لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِذَا اسْتَطَاعُوا»**)

لَنْ نَنْفَعَكُمْ أَرْحَامَكُمْ وَ لَا أَوْلَادَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصَلُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ» ۳

در روز قیامت، خویشان کافر و فرزندان کافر شما، هیچ کدام سودی برایتان نخواهند داشت. (در آن روز خداوند) میان شما و آنان جدایی خواهد افکند و خداوند به آنچه انجام می دهید، بیناست.

نکته ها:

از آنجا که یکی از عوامل برقراری رابطه با دشمنان، حفظ روابط خانوادگی و خویشاوندی است، قرآن می فرماید: خانواده و خویشاوند کافر، در قیامت به کار شما نمی آید، پس به خاطر آنها خود را به گناه نیندازید.

ناکارآمدی بستگان و بریده شدن اسباب در قیامت، بارها در قرآن مطرح شده است:

﴿فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ﴾

(۱)

در آن روز نسبتی میان مردم در کار نیست.

﴿تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾

(۲)

در آن روز سبب ها قطع می شود.

پیام ها:

۱- عواطف خویشاوندی، گاهی زمینه تمایل به دشمنان است. تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ ... لَنْ تَنْفَعَكُمُ أَرْحَامُكُمْ

۲- چه انگیزه ای برای ایجاد رابطه دوستانه با کفار دارید؟

قلباً که مایلند شما هم کافر شوید. «وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ»

دست و زبانشان که بر ضد شماست. «يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُمْ»

در قیامت هم که سودی برای شما ندارند. «لَنْ تَنْفَعَكُمُ»

۳- از ناکارآمدی تکیه گاه ها و تنهایی خود در قیامت یاد کنید تا از کفار قطع امید کنید، گرچه از بستگان شما باشند. لَنْ

تَنْفَعَكُمُ ... يَوْمَ الْقِيَامَةِ

۴- در روز قیامت، خدا بستگان منحرف را از مؤمنان جدا می کند، پس برای چند روز دنیا، خود را به آنان وابسته نکنیم اَوْلِيَاءَ

... يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ

۵- ایمان به علم و نظارت خداوند، عامل بازدارنده از گناه است. «وَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ»

١-١. مؤمنون، ١٠١.

٢-٢. بقره، ١٦٦.

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنْتَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٤﴾

همانا برای شما در (روش) ابراهیم و کسانی که با او بودند، سرمشق و الگوی خوبی است، زیرا به قوم (مشرك) خود گفتند: همانا ما از شما و از آنچه جز خدا می پرستید، بیزاریم. ما به (آیین) شما کفر ورزیدیم و میان ما و شما کینه و دشمنی ابدی است، مگر آنکه به خدای یگانه ایمان بیاورید. جز سخن ابراهیم به پدرش که قطعاً برای تو استغفار خواهم کرد و من برای تو (جز دعا و درخواست) مالک چیزی نیستم. پروردگارا بر تو توکل کردیم و به سوی تو انا به نمودیم و بازگشت ما به سوی تو است.

نکته ها:

«أُسْوَةٌ» از «تأسی» به معنای پیروی کردن الگو و سرمشق قرار دادن است.

با توجه به آیات قبل که بعضی از مسلمانان به خاطر دریافت حفظ بستگان خود، مخفیانه یا آشکارا با کفار دوستی و موذت داشتند، این آیه می فرماید: برائت از کفار و مشرکان را از حضرت ابراهیم و یارانش بیاموزید.

هنگامی که حضرت ابراهیم، پایداری پدر را به کفر و شرک دید و از هدایت او مأیوس شد، از او برائت جست و استغفار برای او، وعده ای بود که به پدر داد تا زمینه بازگشت او را فراهم سازد. چنانکه در سوره توبه آیه ۱۱۴ می فرماید: «وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدِهِ وَعَدِّهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ»

در قرآن دو مرد و دو زن، به عنوان الگوی مؤمنان معرفی شده اند:

از مردان، یکی حضرت ابراهیم علیه السلام، «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ» و دیگری

پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است. «لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ» (۱)

و از زنان، یکی همسر فرعون و دیگری حضرت مریم است (گرچه پیروان حضرت ابراهیم نیز الگو معرفی شده اند «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ» که قرآن در آیات ۱۱ و ۱۲ سوره تحریم، آنان را در برابر همسران حضرت نوح و لوط، به عنوان زنان الگو معرفی می کند و می فرماید: ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ ... وَ مَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ

البته در روایات افراد دیگری همچون امام حسین علیه السلام «فلکم فی اسوه» (۲) و حضرت زهرا علیها السلام نیز به عنوان الگو معرفی شده اند. چنانکه حضرت مهدی علیه السلام می فرماید: «و فی ابنه رسول الله لی اسوه حسنه» (۳) دختر رسول خدا، الگوی نیکوی من است.

ویژگی های حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن:

۱. موفقیت کامل در امتحان های سخت الهی. «فَاتَمَّهِنَّ» (۴)

۲. خدمت به مسجد. «طَهَّرَ بَيْتِي» (۵)

۳. تسلیم خدا بودن. «حَنِيفًا مُسْلِمًا» (۶)

۴. انابه به درگاه خدا و صبور و حلیم بودن. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ» (۷)

۵. به منزله یک امت بود. «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً» (۸)

۶. وفادار بود. «إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَى» (۹)

۷. دلیر و قهرمان بود. «تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ» (۱۰) به خدا سوگند! برای بت های شما نقشه می کشم.

۸. هجرت و مهاجرت. «إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي» (۱۱)

۹. گذشت و ایثار داشتن. «فَلَمَّا أَسْلَمَا وَ تَلَّه لِّلْجَبِينِ» (۱۲)

ص: ۵۷۹

۱-۱. احزاب، ۲۱.

۲-۲. مقتل ابی مخنف، ص ۸۶.

۳-۳. بحار، ج ۵۳، ص ۱۸۰.

۴-۴. بقره، ۱۲۴.

۵-۵. بقره، ۱۲۵.

٦-٦. آل عمران، ٦٧.

٧-٧. توبه، ١١٤.

٨-٨. نحل، ١٢٠.

٩-٩. نجم، ٣٧.

١٠-١٠. انبياء، ٥٧.

١١-١١. عنكبوت، ٢٦.

١٢-١٢. صافات، ١٠٣.

۱- در تربیت و تبلیغ، ارائه نمونه‌ی عینی و عملی و الگو لازم است. «قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۲- هم انبیا الگو هستند و هم پیروان و تربیت شدگان آن بزرگواران. «أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۳- گذشت زمان، نقش الگوهای دینی و معنوی را کم رنگ نمی‌کند. حضرت ابراهیم می‌تواند برای امروز ما الگو باشد. «كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ»

۴- بستگان منحرف الگوها، دلیلی بر ترک آنها نیست. (در قرآن، کلمه «أُسْوَةٌ» برای پیامبر اسلام و حضرت ابراهیم به کار رفته است در حالی که عمومی هر دو نفر، ناخلف بوده اند).

۵- بعضی الگوها نیکو و بعضی زشت هستند. «أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۶- همگامی، همراهی و هماهنگی فکری و عملی با رهبران الهی لازم است.

«وَالَّذِينَ مَعَهُ»

۷- صلابت و صراحت در اظهار برائت از مشرکان، یک ارزش است. «إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ»

۸- پرونده‌های قومی و روابط اجتماعی نباید مانع اظهار حق شود. «قَالُوا لِقَوْمِهِمْ ...»

۹- محور برائت، شرک و اسباب شرک و دوری از خداست. «بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»

۱۰- برائت باید مکتبی و هدفدار باشد نه انتقامی. «بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا»

۱۱- برائت تنها با لفظ نیست، «إِنَّا بُرَآءُ» بلکه دارای مرحله لفظی، «كَفَرْنَا»

مرحله قلبی و مرحله عملی است، «بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبُغْضَاءُ»

۱۲- ایمان، باید از هر گونه شرک، خالص باشد. «تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ»

۱۳- جبهه گیری و قاطعیت در برابر کفر و شرک، به توکل، نیایش و توجه به معاد نیاز دارد. «إِنَّا بُرَأُوْنَا ... عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا»

۱۴- معنای توکل گوشه گیری و انفعال نیست، بلکه در کنار اعلام براءت صریح و موضع گیری شدید نسبت به مشرکان، توکل معنا دارد. «إِنَّا بُرَأُوْنَا ... كَفَرْنَا ...»

تَوَكَّلْنَا

۱۵- توکل داروی رفع نگرانی هاست. چون اعلام براءت آن هم با قاطعیت و صراحت ممکن است آثار سویی را در پی داشته باشد، توکل لازم است. «إِنَّا بُرَأُوْنَا مِنْكُمْ ... عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا»

۱۶- هر کجا سخنی می گوئید و تصمیمی از خود نشان می دهید، نفس خود را با یاد خدا مهار کنید. «إِنَّا بُرَأُوْنَا ... كَفَرْنَا بِكُمْ ، بَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ ... رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا ، وَإِلَيْكَ أَنبْنَا ، وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ»

۱۷- توکل و انابه باید تنها به درگاه خدا باشد. «عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنبْنَا» (کلمه «عَلَيْكَ» و «إِلَيْكَ» مقدم بر «تَوَكَّلْنَا» و «أَنبْنَا» نشانه انحصار است).

۱۸- اولیای خدا، خود را مالک چیزی نمی دانند و به خود اجازه نمی دهند قانون الهی را عوض کنند. «لَأَسْأَلَنَّكَ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ»

۱۹- مسیر تمام هستی و مسیر ما به سوی اوست. «إِلَيْكَ أَنبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ»

«رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَاعْفُ رُبَّنَا إِنَّا رَبَّنَا إِنَّا أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» ۵»

پروردگارا! ما را محنت کش کافران قرار مده و ما را بیامرز، پروردگارا! تو خود عزیز و حکیمی.

نکته ها:

«فِتْنَةً» در لغت به معنای آشوب، امتحان، عذاب، بلا و آزار آمده است.

آزار مسلمانان، آزمایشی برای کفار است تا خباثت و عناد خود را اظهار کنند، به سلطه خود

مغرور شوند و قدرت خود را نشانه حقایق خود بدانند.

در آیات قبل سخن از برائت و قاطعیت و پرهیز از دوستی با کفار بود، این آیه در قالب دعا مطالب آیات قبل را تأکید می کند که پروردگارا ما ابزار دست مخالفان نشویم.

پیام ها:

۱- از آداب دعا، خطاب «یا رَبِّ» است. معمولاً دعاهای قرآن با کلمه «رَبَّنَا» آغاز می شود.

۲- مسلمانان در تمام موارد حتی در قراردادهای اقتصادی، نظامی و فرهنگی نباید به شیوه ای عمل کنند که مورد سوء استفاده کفار قرار گیرند و راه فشار و سلطه کفار را به روی خود بکشایند. «لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا»

۳- دین و سیاست در کنار هم هستند، برائت از کفار، در کنار طلب مغفرت از خدا. یک دعا رنگ سیاسی دارد و دعای دیگر رنگ معنوی. رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا ... وَ اغْفِرْ لَنَا

۴- به درگاه کسی رو کنیم که هم توانمند است و هم حکیم. رَبَّنَا ... إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

۵- ابزار دست کفار قرار نگرفتن، رمز عزت است. لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً ... أَنْتَ الْعَزِيزُ

۶- رفتار بسیاری از قدرتمندان حکیمانه نیست، ولی خداوند هم قدرتمند شکست ناپذیر است و هم حکیم. «أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ «۶»

همانا برای شما در (روش) آنان، (ابراهیم و یارانش) سرمشق خوبی است برای کسی که به خدا و روز واپسین امید دارد و هر کس روی برتابد، خداوند بی نیاز و ستوده است.

نکته ها:

در این آیه و در آیه ۲۱ سوره احزاب که سخن از الگو بودن حضرت ابراهیم و حضرت محمد صلی الله علیه و آله است، داشتن امید به خدا و روز قیامت، شرط الگو پذیری معرفی شده است.

لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا ...

بعد از سه بار تکرار کلمه ی «رَبَّنَا» در آیات ۴ و ۵، باز هم می فرماید: آنان اسوه هستند، یعنی نه تنها در براءت، بلکه در دعا و مناجات هم اسوه هستند.

پیام ها:

۱- الگوهای الهی تاریخ مصرف ندارند. «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ»

۲- نه فقط پیامبران، بلکه یاران صادق آنها نیز برای ما الگو هستند. «فِيهِمْ»

۳- عقاید صحیح، زیر بنای الگوپذیری در رفتار و اخلاق است. «أسوه لمن كان يرجوا الله واليوم الآخر» (آری کسانی از الگوهای صحیح بهره مند می شوند که نور امید در دلشان روشن باشد. «يَرْجُوا» و کسانی پشت می کنند که افراد مایوس و به اصطلاح بریده هستند. «يَتَوَلَّ»)

۴- ایمانی ارزش دارد که ثابت باشد. «كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ...» (ترکیب «كَانَ» با فعل مضارع، نشان استمرار و ثبات است).

۵- اعراض مردم از الگوهای الهی، به خداوند و اولیایش ضربه ای نمی زند.

«وَمَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ»

عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَاللَّهُ قَدِيرٌ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٧﴾

امید است که خدا میان شما و کسانی که با آنان دشمنی داشتید، (به واسطه ی اسلام آوردن آنان در فتح مکه) دوستی برقرار کند و خداوند توانا است و خداوند بخشنده مهربان است.

کافران دو دسته اند، گروهی در صدد دشمنی و توطئه علیه مسلمانانند که در آیات قبل فرمود: چرا شما با آنان اظهار دوستی می کنید، از آنان برائت بجوئید که خدا برای شما کافی است. اما یک دسته از کفار، علیه شما اقدامی نکرده و در صدد توطئه علیه شما نیستند، این آیه می فرماید: با آنان به نیکی رفتار کنید و برقراری رابطه با آنان منعی ندارد.

سیاست خارجی اسلام بر اساس جذب و جلب دیگران است و این امر از طرق زیر قابل دستیابی است:

۱. نیکی. «تَبَرُّوهُمْ» با آنان نیکی کنید.

۲. عدالت. «تُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ» نسبت به آنان قسط و عدالت داشته باشند.

۳. مهلت تحقیق. «وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ» (۱) اگر یکی از آنان مهلت خواست، به او مهلت بدهید تا کلام خدا را بشنود.

۴. قبول پیشنهاد صلح. «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا» (۲) اگر برای زندگی مسالمت آمیز آغوش باز کردند، پیشنهاد صلح آنان را بپذیر.

۵. کمک مالی. «وَالْمُؤَلَّفَهُ قُلُوبُهُمْ» (۳) سهمی از زکات برای ایجاد الفت با آنان مصرف شود.

۶. ردّ امانات آنان، وفا به عهد با آنان، محترم شمردن پیمان های آنان و نیکی به والدین آنان.

بر اساس این آیه، کفار غیر حربی که بنای جنگ با مسلمانان را ندارند و در حکومت اسلامی زندگی می کنند، از حقوق و عدالت اجتماعی برخوردارند.

پیام ها:

۱- حساب کفار بی آزار از کفار آزار رسان جداست. لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ ... لَمْ يُخْرِجُوكُمْ

۲- اسلام دین نیکی و عدالت است، حتی نسبت به کفار. «أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ»

۳- با اعلام محبت الهی، انگیزه ها را بالا ببرید. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ»

ص: ۵۸۵

۱- ۱. توبه، ۶.

۲- ۲. انفال، ۶۱.

إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُم مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩﴾

جز این نیست که خداوند شما را از دوستی و رزیدن با کسانی نهی می کند که به خاطر دین با شما جنگیده و شما را از سرزمین خود بیرون رانده اند و یا در اخراج شما همدستی کرده اند و هر کس با آنان دوستی ورزد، پس اینان همان ستمکارانند.

نکته ها:

امروز که تفسیر این آیه را می نویسم، اسرائیل به مناطق مسلمان نشین از زمین و آسمان هجوم کرده، آنان را از وطن خود اخراج می کند و جمعی را به شهادت می رساند. طبق فرمان این آیه بر تمام مسلمانان واجب است که با رژیم صهیونیستی قطع رابطه کنند و آنان را دوست نگیرند. این آیه نیز از آیات سیاسی قرآن است.

با این که مفهوم این آیه در محتوای آیه قبل بود لیکن برای شفاف بودن روابط، خداوند جداگانه مسئله را طرح کرد.

پیام ها:

۱- ظلم، حرام است خواه مستقلاً باشد و خواه با حمایت و مشارکت. (آری حامیان کفار حربی، شریک جرم آنها هستند).
أَخْرَجُوكُمْ ... ظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ

۲- حتی اگر مظلوم شدید، دوستی با کفار را قطع کنید نه آن که دست از نیکی بردارید. (نهی از دوستی است نه چیز دیگر).
يَنْهَاكُمُ ... أَن تَوَلَّوهُمْ

۳- تجاوز به سرزمین دیگران و بیرون راندن افراد از وطن خود، ممنوع است و می توان با این زورگویان، به عنوان جهاد اسلامی مبارزه کرد. إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ ... أَخْرَجُوكُمْ مِّن دِيَارِكُمْ

۴- به اسم نوع دوستی و انسان دوستی، مسالمت با کفار حربی ممنوع است.

«وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مَهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَأَهُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَآتُوهُنَّ مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَا خَدَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكُوفَرِ وَ سَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَ لَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ «۱۰»

ای کسانی که ایمان آورده اید! هرگاه زنان مؤمن (از شوهر کافر جدا شده) هجرت کنان نزد شما آمدند، آنان را (از نظر ایمان) آزمایش کنید و خداوند به ایمان آنان آگاه تر است. پس اگر آنان را مؤمن تشخیص دادید، به سوی کفار باز نگردانید، نه اینان برای آنان حلالند و نه آنان برای اینان حلال و آنچه را که شوهران کافر (برای این زنان) پرداخت کرده اند (از قبیل مهریه) به آنان بپردازید و بر شما گناهی نیست که با اینان ازدواج کنید، به شرط آن که مهریه آنان را بپردازید و همسران کافر را به همسری نگاه ندارید و آنچه از برای آنان پرداخت کرده اید از کفار بگیرید همان گونه (اگر زن، مسلمان شده و به شما ملحق می شد)، هزینه هایی را که شوهران کافر پرداخت کرده بودند باید از شما درخواست نمایند. این حکم الهی است که خداوند میان شما مقرر داشته و خداوند آگاه حکیم است.

نکته ها:

یکی از بندهای قرارداد صلح حدیبیه این بود که اگر مشرکی از مکه به مسلمانان مدینه پیوست، مسلمانان او را به مشرکان باز گردانند. این آیه می فرماید: مسئله باز گرداندن شامل زنان مهاجری که به مسلمانان پناهنده شده اند نمی شود.

این آیه از آیات حقوقی و اجتماعی قرآن است.

مهریه زن کافری که مسلمان شده، به جامعه اسلامی ببیند، به شوهر کافرش داده می شود، «آتوهم ما أنفقوا» و این مهریه را باید از بیت المال پرداخت. (۱)

کلمه «عصم» جمع «عصمت» به معنای وسیله نگاهداری است.

در این آیه، سیمای عدالت پرور مکتب اسلام جلوه می کند:

اولاً زن هجرت کرده را تنها به حال خود رها نمی کند،

ثانیاً حق شوهر کافری که زن خود را از دست داده است، نادیده نمی گیرد و مهریه ای را که پرداخت کرده به او باز می گرداند،

ثالثاً نیاز غریزی و عاطفی زن را با فرمان «تنحکوهن» و نیاز مالی او را با فرمان «أجورهن» تأمین می کند.

هجرت ممکن است به خاطر فرار از شوهر یا علاقه به زندگی جدید یا جاسوسی یا رسیدن به مال و فامیل باشد، لذا باید با آزمایش انگیزه ها روشن شود.

کفار چند دسته هستند: (۲)

یا همگی بر کفر اصرار دارند که آیه اول مبنی بر براءت و متارکه مسلمانان، به آنان نظر داشت. لا تتخذوا عِدْوِيَّ وَ عِدْوَكُمْ أَوْلِيَاءَ ... قَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ

یا به طور دسته جمعی دشمنی با شما را ترک می کنند. «عَسَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَ الَّذِينَ عَادَيْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً» (آیه ۷ همین سوره)

یا تفکیک صورت می گیرد، مثلاً زن مسلمان می شود، ولی مرد، کافر باقی می ماند و یا بالعکس که در این صورت، مسلمان به شما ملحق می شود. «جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مِنْكُمْ جَرَاتٍ»

در بیان مهریه اول کلمه «نفقه» به کار رفته، آنفقوا ... آنفقتم ولی در مورد مهریه ازدواج دوم، کلمه «أجورهن» به کار رفته است. با توجه به پنج موردی که کلمه «أجورهن» در قرآن آمده است، به نظر می رسد کلمه «اجر» برای زنان بیوه و ازدواج دوم آنها است.

وقتی ایمان آوردن یکی از دو همسر، عقد قبلی را بهم می زند، پس به طریق اولی، اگر قبل

ص: ۵۸۸

از عقد، زن کافر باشد عقدی محقق نمی شود.

امام باقر علیه السلام فرمود: «لا ینبغی نکاح اهل الکتاب» ازدواج با زنان اهل کتاب (یهود و نصارا) سزاوار نیست. آنگاه امام علیه السلام این قسمت از آیه را تلاوت فرمود: (۱) «وَلَا تُمَسِّكُوا بِعَصَمِ الْکُوفِرِ»

پیام ها:

۱- زنان در انتخاب دین و انجام وظایف دینی تابع شوهر نیستند و حتی می توانند برای حفظ دین خود هجرت نمایند. «جَاءَ كُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ»

۲- مدعیان بازگشت از کفر به ایمان، باید مورد آزمایش و امتحان قرار بگیرند.

«جَاءَ كُمْ الْمُؤْمِنَاتُ ... فَأَمْتَحِنُوهُنَّ»

۳- هر کجا که خطر جاسوسی و امثال آن هست، گزینش و آزمایش لازم است.

«فَأَمْتَحِنُوهُنَّ»

۴- با دید مثبت به مردم نگاه کنید. «جَاءَ كُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَأَمْتَحِنُوهُنَّ» (با این که هنوز امتحان نشده اند، اما آیه لقب مؤمن به آنان داده است).

۵- علم خداوند به امور، از ما سلب مسئولیت نمی کند. «فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ»

۶- در برخورد با افراد، ما مأمور به ملاک های ظاهری هستیم، نه وسواس و سوءظن. «فَأَمْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ»

۷- نقش ایمان در مسایل خانوادگی و زناشویی بسیار مهم است. اگر زن کافری مؤمن شد، او را به شوهر کافرش برنگردانید زیرا همسر کافر محیط خانواده را ناسالم می کند. «فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ»

۸- سلطه و حکومت کافر بر مسلمان از هر جهت ممنوع است، خواه سیاسی و اجتماعی باشد که قرآن می فرماید: «لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۵۸۹

و خواه خانوادگی باشد که این آیه می فرماید: زن مسلمان نباید تحت امر شوهر کافر باشد. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۹- جامعه و محیط در فرد مؤثر است. ممکن است محیط کفر، زن مسلمان را در خود هضم کند، پس او را به کفار برنگردانید. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۱۰- کفر یکی از طرفین ازدواج، منجر به طلاق قهری می شود. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ»

۱۱- به علاقه شخصی مرد به همسر قانع نشوید، ممکن است شوهر، زن را دوست داشته باشد ولی جامعه فاسد بر روح زن فشار وارد کند. «فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ» (و نفرمود: «الی زوجه»)

۱۲- ایمان، زیر بنای ازدواج است و کافر، کفو و همتای مؤمن نیست. «لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ»

۱۳- جدایی زناشویی دلیل نادیده گرفتن حقوق مالی نیست، حتی اگر کافر هزینه ای را پرداخته باید از طرف مسلمانان به او پرداخت شود. «لَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا»

۱۴- هر ازدواجی، مهریه جداگانه دارد. (مهریه قبلی که شوهر کافر داده است بپردازید و برای ازدواج دوم که خودتان اقدام می کنید باید مهریه جداگانه بدهید.) «آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا ... آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ»

۱۵- حق مالکیت و حقوق مالی کفار غیر حربی محفوظ است. «آتُوهُنَّ مَا أَنْفَقُوا»

۱۶- اولین نیاز زن همسر شایسته است. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ»

۱۷- سابقه کفر، مانع ازدواج با تازه مسلمان نیست. «لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ»

۱۸- مهریه، حق زن است. «أُجُورَهُنَّ»

۱۹- هم نیاز غریزی باید تأمین شود، «تَنْكِحُوهُنَّ» و هم نیاز مالی. «أُجُورَهُنَّ»

۲۰- از زن بودن و تنهایی و غربت و تازه مسلمان بودن دیگران سوء استفاده نکنید. «آتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ»

۲۱- کفر، کلید جدایی است و مسائلی از قبیل ازدواج و عشق به همسر و فرزند و سابقه زندگی مانع جدایی نیست. «وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ»

۲۲- حفظ حقوق، طرفینی است، حق شما و حق کفار نباید نادیده گرفته شود. (اگر زن مسلمانی کافر شد و به کفار پیوست، مهریه ای که هزینه کرده اید از کفار بگیرید و اگر زن کافری به مسلمانان پیوست، مهریه ای که کافر پرداخت کرده به او بدهید). «وَسَأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا»

۲۳- پذیرفتن پناهنده، در اسلام پذیرفته شده است، به شرط آنکه اولاً افراد آزمایش شوند، ثانیاً مسئله مالی یا زیبایی و زشتی در پناه دادن مطرح نباشد، ثالثاً هزینه ای را که کفار پرداخت کرده اند به آنان پردازند و کفار حق مطالبه دارند. إِذَا جَاءَكُمْ ... مُهَاجِرَاتٍ فَاِمْتَحِنُوهُنَّ ... أَتَوْهُنَّ مَا أَنْفَقُوا ... وَلَيْسَ لَكُمْ أَنْفَقُوا

۲۴- دستورات الهی، عالمانه و حکیمانه است. «ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»

وَإِنْ فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَلَّاقِبْتُمْ فَاتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَرْوَاجُهُمْ مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱)

و اگر از همسرانی که به سوی کفار رفته اند، چیزی از شما فوت شد (و شما نتوانستید مال و مهریه ای که پرداخت کرده اید، از کفار دریافت کنید)، پس آنان را تعقیب کرده (و به چیزی رسیدید)، به آنان که همسرانشان رفته اند معادل آنچه خرج کرده اند، پردازید و از خدایی که به او ایمان دارید پروا کنید.

نکته ها:

در آیه قبل، سخن از پرداخت حق شوهران کافر بود، در این آیه، سخن از گرفتن حق خود از آنان است.

۱- حق باید به حق دار برسد، گرچه با تأخیر باشد. فَاتُّوْا شَيْءٌ ... فَاتُّوْا ... مِثْلَ

۲- آنچه به خاطر ایمان، از فرد مسلمان فوت می شود، باید توسط نظام اسلامی جبران شود. فَاتُّوْا شَيْءٌ ... فَاتُّوْا

۳- تعقیب کفار برای حفظ اموال مسلمانان و جبران خسارت آنان جایز است.

فَاتُّوْا ... فَعَاقِبْتُمْ

۴- برای گرفتن حق خود قیام کنید. فَاتُّوْا ... فَعَاقِبْتُمْ

۵- افراد آسیب پذیر باید مورد حمایت قرار گیرند و از بیت المال یا غنائم، خسارت آنها جبران شود. فَاتُّوْا شَيْءٌ ... فَاتُّوْا ... مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا

۶- در گرفتن حق، پرهیزکاری و کنترل خود لازم است. «مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ»

۷- مسایل مالی، لغزشگاه است تقوا و خداترسی لازم است. فَاتُّوْا ... مِثْلَ مَا أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ

۸- هم خسارت دیده در ادعای خسارت تقوا داشته باشد و بیش از آنچه خسارت کرده، مطالبه نکند و هم جامعه در پرداخت آن طفره نرود. «اتَّقُوا اللَّهَ»

۹- نشانه ی ایمان واقعی، تقواست. «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ»

إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِيَنَّكَ فِي مَعْرُوفٍ يُبَايِعُهُنَّ وَاسْتَغْفِرَ لَهُنَّ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۲)

ای پیامبر! هنگامی که زنان با ایمان نزد تو آمدند تا با تو بیعت کنند که چیزی را شریک خدا نگیرند و دزدی نکنند و مرتکب زنا نشوند و فرزندان خود را نکشند و در میان دست و پای خود، مرتکب هیچ گونه نسبت

ناروایی نشوند(و فرزندی را به دیگری به ناحق نسبت ندهند)و در هیچ کار خیری تو را نافرمانی نکنند،پس با آنان بیعت کن و برای آنان از خداوند آمرزش بخواه که خداوند آمرزنده و مهربان است.

نکته ها:

در روز فتح مکه، هنگامی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روی کوه صفا از مردان بیعت گرفت، زنان نیز نزد حضرت آمدند تا بیعت کنند، این آیه نازل شد و چگونگی بیعت را شرح داد.

بیعت پیامبر با زنان، این گونه بود که حضرت دست مبارکشان را در ظرف آبی قرار دادند و سپس به زنان فرمود: برای بیعت کردن دست خود را در آب فرو بردند. «ادخلن ایدیکن فی هذه الماء فیهی البیعه» (۱)

شروطی که در این آیه نام برده شده، از اصول اعتقادی و اخلاقی است که زن و مرد، هر دو باید مراعات نمایند.

پیام ها:

۱- زن، موجودی مستقل، با اراده، انتخابگر و دارای شخصیت حقیقی و حقوقی مستقل است، تا آنجا که در صدر اسلام، زنان مستقیماً با پیامبر اسلام گفتگو و اظهار نظر می کردند. «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ ...

۲- برخورد رهبر اسلامی نسبت به زن و مرد تفاوتی ندارد و در دسترس همه است. «جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ»

۳- دین از سیاست جدا نیست. «الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ» (بیعت، امری سیاسی است).

۴- گرایش به کثرت آمار مسلمانان، شما را از ارزش ها غافل نکند و هر کس را نپذیرید. «يُبَايِعْنَكَ عَلَيَّ أَنْ لَا يُشْرِكْنَ ...

۵- امتیت از موضوعات مورد توجه نظام اسلامی است؛

هم امتیت مالی و اقتصادی، «لَا يُشْرِكْنَ»

ص: ۵۹۳

هم امتیت خانوادگی، «لَا یَزْنِیْنَ»

هم امتیت جانی، «لَا یَقْتُلْنَ»

هم امتیت حیثیتی و عرضی، «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

و هم امتیت سیاسی، اجتماعی. «لَا یَعْصِیَنَّکَ فِی مَعْرُوفٍ»

۶- اصلاح عقاید، بر اصلاح رفتار مقدم است. (ابتدا «لَا یُشْرِکَنَّ»، سپس موضوعات دیگر)

۷- ایمان به تنهایی کافی نیست، تعهد و بیعت بر عمل و اطاعت از رهبر جامعه اسلامی لازم است. «لَا یُؤْمِنَاتُ بِلَا یَعْنِکَ عَلَی ...»

۸- سلامت زن از مفاسد، زمینه سلامت جامعه است. «لَا یُشْرِکَنَّ ...»

۹- شرک به هیچ وجه قابل قبول نیست. (کلمه «شَئِئاً» در کنار «لَا یُشْرِکَنَّ» نشان آن است که حتی ذره ای از آن قابل اغماض نیست)

۱۰- در نهی از منکر، با تمام مظاهر منکر مبارزه کنید، اعتقادی «لَا یُشْرِکَنَّ»، اقتصادی «لَا یَسْرِقَنَّ»، جنسی «لَا یَزْنِیْنَ»، خانوادگی «لَا یَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ»، اجتماعی. «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

۱۱- حفظ آبروی مردم مهم است و ذره ای نباید خدشه دار شود. «لَا یَأْتِیْنَ بِبُهْتَانٍ»

۱۲- در نظام اسلامی، رهبری محور است و تمام مردم باید مطیع او باشند.

«لَا یَعْصِیَنَّکَ» (به جای «لَا یَعْصِیْنَ اللّٰهَ»)

۱۳- اگر منکرات نباشد پیمودن راه معروف آسان است. (منکرات به صورت جدا جدا آمده، ولی معروف در یک جمله آمده است.) «لَا یَعْصِیَنَّکَ فِی مَعْرُوفٍ»

۱۴- زنان در مسایل عقیدتی، اجتماعی، اخلاقی و سیاسی در کنار مردان هستند و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در پرتو وحی با آنان رفتار عادلانه داشت. «فَلَا یَعْهَدَنَّ»

۱۵- شرایط بیعت، باید شفاف و متناسب با آسیب پذیری بیعت کنندگان باشد.

(مسئله سرقت، زنا، فرزند کشی، تهمت در خانواده های جاهلیت رواج بیشتری داشت). «بِلَا یَعْنِکَ عَلَی أَنْ ... فَبَا یَعْهَدَنَّ»

۱۶- پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله مأمور به دعا و استغفار برای کسانی است که با او بیعت نمایند. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۷- توسل به اولیای خدا جایز و دعای آنان مستجاب است و گرنه خداوند فرمان دعا صادر نمی کرد. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۸- گرچه اسلام آوردن، کارهای دوران کفر را می پوشاند و محو می کند ولی باز هم به دعای پیامبر نیاز است. «وَ اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۱۹- سوابق بد مردم، مانع دعا به آنان نشود. «اسْتَغْفِرْ لَهُمْ»

۲۰- رحمت و مغفرت خداوند پشتوانه استجابت دعاهاست. وَ اسْتَغْفِرْ ... إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَسُّوْا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَسُّ الْكُفَّارُ مِنَ أَصْحَابِ الْقُبُورِ ﴿١٣﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! گروهی را که خداوند بر آنان غضب کرده به سرپرستی (یا دوستی و یاری) نگیرید، آنان از آخرت مأیوسند همان گونه که کفار از (بازگشت) اهل قبور مأیوسند.

نکته ها:

«تولی» گاهی به معنای دوستی و گاهی به معنای قبول ولایت و سرپرستی است و هر دو معنی در این آیه نهی شده است.

مراد از غضب شدگان در این آیه، یهود هستند و مراد از کفار، مشرکان مکه، یهودیان از ثواب آخرت مأیوسند و مشرکان منکر قیامت، از مردگان خود. (۱)

اولین آیه این سوره در باره ی برائت از دشمنان خدا و مسلمانان بود و آخرین آیه نیز در همین باره است. این تنها سوره ای است که آیه اول و آخر آن با «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا» آغاز

ص: ۵۹۵

شده است.

غضب شدگان در قرآن

در قرآن افراد و گروه هایی مورد غضب الهی قرار گرفته اند، از جمله:

درباره یهود می فرماید: «وَبَاؤُا بِغَضَبِ» (۱) آنان به قهر و غضب الهی گرفتار شدند.

درباره قاتلان و منافقان می فرماید: «غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ» (۲) خداوند بر آنان غضب کرد.

درباره عالمان بی عمل می فرماید: «كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ» (۳) نزد خداوند غضب بزرگی برای کسانی است که به گفته ها و وعده های خود عمل نمی کنند.

افرادی نظیر قارون، فرعون، ابولهب و بلعم باعورا نیز در قرآن مورد غضب قرار گرفته اند.

یأس از آخرت، یعنی یأس از قدرت، حکمت و عدالت خدا. کسی که آخرت را قبول ندارد، به بن بست می رسد. او دلیلی برای بودن و ماندن ندارد. زیرا پیش خود می گوید: اگر بعد از مدّت ها رنج و تلاش باید با مُردن نابود شویم، از همین امروز خود را نابود کنیم، بهتر است.

اگر همه به سوی نابودی می رویم، تعلیم و تربیت و خدمت معنا ندارد. اگر این ساختمان قرار است منفجر شود، ساخت و حفاظت و تعمیر و تزئین آن معنا ندارد.

اگر فدا و فنا می شویم، چرا از کامیابی ها و هوس ها صرف نظر کنیم؟

ما که مورد سؤال قرار نمی گیریم، پس تا زنده ایم مردم را فدای هوس های خودمان کنیم.

پیام ها:

۱- دوست خدا، با کسانی که مورد غضب او هستند، رابطه دوستی ندارد. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا»

۲- گرچه اهل کتاب به قیامت اعتقاد دارند، اما چون به ثواب آخرت امیدی ندارند، مغضوب خدا هستند، وضعیتی آنها در قیامت، با کافران منکر معاد تفاوتی ندارد. «يَتَّخِذُوا مِنَ الْآخِرَةِ كَمَا يَتَّخِذُ الْكُفَّارُ»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۵۹۶

٢-٢) فتح ٦
٣-٣) غافر ٣٥.

این سوره چهارده آیه دارد و از سوره های مدنی است.

به مناسبت کلمه «صفّ» که در چهارمین آیه آمده، این سوره «صفّ» نام گذاری شده است.

بیشترین توجه این سوره به برتری دین اسلام بر سایر ادیان آسمانی و لزوم جهاد در راه خداوند و حمایت از پیامبران الهی است.

علاوه بر این سوره، سوره های حدید و حشر نیز با کلمه «سَبَّحَ» و سوره های جمعه و تغابن با کلمه «يُسَبِّحُ» و سوره اسراء با کلمه «سُبْحَانَ» و سوره اعلیٰ با فرمان «سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ» آغاز شده است.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خداوند بخشنده مهربان.

سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١﴾

آنچه در آسمان ها و آنچه در زمین است، برای خدا تسبیح گویند و اوست شکست ناپذیر حکیم.

پیام ها:

۱- در بینش اسلامی، تمام هستی دارای شعور است و همه به تسبیح خداوند مشغولند. سَبَّحَ لِلَّهِ مَا ...

۲- کسی سزاوار تسبیح و تقدیس است که دارای قدرت بی نهایت و حکمت بی نظیر باشد. «وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! چرا چیزی می گوئید که عمل نمی کنید؟

كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٣﴾

نزد خدا بسیار مورد غضب است که چیزی را بگوئید که عمل نمی کنید.

نکته ها:

«مقت» به معنای خشم و غضب شدید است.

ص: ۶۰۰

مشابه این توییح را در آیه «أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَ تَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ» (۱) می خوانیم.

عمل نکردن به گفتار، گاهی به خاطر ناتوانی است و گاهی از روی بی اعتنایی که این مورد توییح است.

عالم بی عمل، به درخت بی ثمر، ابر بی باران، نهر بی آب، زنبور بدون عسل، سوزن بدون نخ و الاغی که کتاب حمل می کند، تشبیه شده است.

در احادیث می خوانیم: «علم بلا عمل حجه الله على العبد» (۲) علم بدون عمل، حجتی بر علیه انسان است.

«العلم الذی لا یعمل به کالکنز الذی لا ینفق منه» (۳) علمی که به آن عمل نشود، مانند گنجی است که از آن انفاق و استفاده نشود.

«ان اشد الناس حسره یوم القیامه الذی و صفوا العدل ثم خالفوه» (۴) کسی که از عدالت سخن بگوید ولی عادل نباشد، سخت ترین حسرت را در قیامت خواهد داشت.

حضرت عیسی علیه السلام فرمود: «أشقی الناس من هو معروف عند الناس بعلمه مجهول بعمله» (۵) کسی که نزد مردم به علم معروف است، ولی به عمل معروف نیست، شقی ترین مردم است.

امام صادق علیه السلام فرمود: «من لم یصدق فعله قوله فلیس بعالم» (۶) کسی که کارهایش تأکید

ص: ۶۰۱

۱- ۱. بقره، ۴۴.

۲- ۲. غرر الحکم.

۳- ۳. امالی صدوق، ص ۳۴۳.

۴- ۴. بحار، ج ۲، ص ۳۰.

۵- ۵. مصباح الشریعه، ص ۳۶۸.

۶- ۶. کافی، ج ۱، ص ۳۶.

کننده ی گفتارش نباشد، عالم نیست.

امام صادق علیه السلام یکی از مصادیق این آیه را خلف وعده دانستند و فرمودند: وعده مؤمن به منزله ی نذر است، لیکن (مخالفت با آن) کفاره ندارد. «عده المؤمن اياه نذر لا كفاره له» (۱)

به گفته مفسران، شأن نزول آیه درباره کسانی است که خواهان جهاد بوده ولی همین که فرمان جهاد صادر شد، بهانه تراشی و عذرخواهی کردند. البته محتوای آیه مربوط به تمام کسانی است که شعار می دهند ولی عمل نمی کنند.

پیام ها:

۱- ایمان باید با عمل و صداقت همراه باشد و گرنه مستحق سرزنش و توبیخ است. (تمام آیه)

۲- قبل از این که انتقاد کنید، به بیان نقاط مثبت پردازید. شما که ایمان دارید، چرا عمل نمی کنید؟ یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... لِمَ ... لَا تَفْعَلُونَ

۳- یکی از روش های تربیت، توبیخ بجا و به موقع است. «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ»

۴- وفای به عهد، واجب و خلف وعده، از گناهان کبیره است. «كَبْرَ مَقْتًا»

۵- چه زشت است که تمام هستی در حال تسییح خداوند باشند، «سَبَّحَ لِلَّهِ» ولی انسان با سخنان بدون عمل، خداوند را به غضب آورد. «كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ»

۶- گفتار بدون عمل، خطرناک است. «كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ» (کلمات «كَبْرَ»، «مَقْتًا» و «عِنْدَ اللَّهِ»، نشان از خطرناک بودن موضوع است)

۷- اگر امروز کار شما با وعده ها و شعارهای دروغین حل شود، اما نزد خداوند وضع خطرناکی خواهید داشت. كَبْرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ ...

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَرْصُوصٌ (۴)

همانا خداوند کسانی را دوست دارد که صف بسته در راه او پیکار کنند، چنانکه گویی بنای بسیار مستحکم سربی هستند.

نکته ها:

«بُيُوتٌ» به معنای ساختمان است. «مَرْصُوصٌ»، از «رصاص» به معنای سیرب است و «بُيُوتٌ مَرْصُوصٌ» یعنی ساختمانی که از فرط استحکام، گویی از سرب ساخته شده است.

شاید آیه قبل، انتقاد از کسانی باشد که شعار جهاد و پیکار دادند، ولی به آن شعارها عمل نکردند، لذا خداوند فرمود: کسانی که

عمل نکردند مورد غضب هستند، «كَبِرَ مَقْتًا» اما در این آیه از کسانی که به شعار و وعده خود عمل کردند، تمجید کرده و محبوب خدا دانسته

ص: ۶۰۲

۱-۱. کافی، ج ۲، ص ۳۶۳.

است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

در تاریخ آمده است که در جنگ صفین حضرت امیر علیه السلام برای بالا بردن انگیزه یاران خود، این آیه را تلاوت فرمودند. (۱)

پیام ها:

۱- در تربیت، قهر و مهر هر دو لازم است. (در آیه قبل سخن از قهر الهی بود و در اینجا سخن از مهر الهی است). إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
...

۲- برای بازداشتن از کار ناپسند انذار لازم است، لِمَ تَقُولُونَ ... كَبْرَ مَقْتًا وَلِي واداشتن به کار نیک، تشویق لازم دارد. «يُحِبُّ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۳- جلب رضایت و محبت خداوند، بالاترین تشویق برای مؤمنان است، حتی برتر از بهشت و امثال آن. إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ ...

۴- کارهای سخت، انگیزه قوی لازم دارد و بالاترین انگیزه ها، محبوب خدا شدن است. «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۵- مؤمنان مجاهد، دوستداران خداوند هستند و در راه او می کنند، «يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ» خداوند هم آنها را دوست دارد. «يُحِبُّ
الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ»

۶- در شرایط عادی، وحدت و اتحاد و دوری از تفرقه لازم است ولی در برابر دشمن، صفوف مؤمنان باید متحدتر و نفوذناپذیر
و مستحکم تر باشد. «صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُيُوتٌ مَّرْصُومٌ»

ص: ۶۰۳

وَ إِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تُوذُونَنِي وَقَدْ تَعَلَّمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿٥﴾

و آنگاه که موسیٰ به قوم خود گفت: ای قوم من! با این که می دانید من فرستاده خدا به سوی شما هستم، چرا اذیت می کنید؟ پس چون منحرف شدند، خداوند دل های آنان را منحرف ساخت و خداوند قوم فاسق را هدایت نمی کند.

نکته ها:

«زاغ» از «زیغ» به معنای انحراف از مسیر حق است. روح انسان به راه مستقیم تمایل دارد و این انسان است که آن را منحرف می کند.

در آیات قبل، انتقاد از گفتار بدون عمل بود، در این آیه انتقاد از عمل بر خلاف علم است که چرا با این که می دانند او پیامبر خداست، او را اذیت و آزار می دهند.

خداوند، کیفر و پاداش را بر اساس عدل و حکمت خود و عملکرد انسان قرار می دهد. او از طریق عقل و فطرت و فرستادن پیامبران مردم را هدایت می کند، هر کس هدایت را پذیرفت، بر هدایتش می افزاید: «وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى» (۱) و هر کس با علم و اراده، راه انحراف را انتخاب کند، خداوند او را رها می کند. «زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ»

آزار و اذیت حضرت موسیٰ و پیامبر اکرم

اذیت هایی که قوم موسیٰ علیه السلام در مورد او روا داشتند، بسیار بود، از جمله می گفتند:

«لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً»

(۲)

هرگز به تو ایمان نمی آوریم تا این که خداوند را به طور آشکار ببینیم.

«لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ»

(۳)

ما بر یک نوع طعام صبر نمی کنیم.

«لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا»

(۴)

تا آنها از آنجا بیرون نشوند، ما داخل نخواهیم شد.

ص: ۶۰۴

۱-۱. محمد، ۱۷.

۲-۲. بقره، ۵۵.

۳-۳. بقره، ۶۱.

۴-۴. مائده، ۲۲.

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ»

(۱)

تو و پروردگارت بروید و با آنها جنگ کنید، ما نشسته ایم.

«اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ»

(۲)

برای ما نیز خدایی مثل خدایان این بت پرستان، قرار بده.

«قَالُوا أَوْذِينَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَ مِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا»

(۳)

ای موسی! ما هم پیش از آمدن تو و هم پس از آن در رنج و شکنجه بوده ایم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز مورد آزار و اذیت مشرکان و منافقان قرار داشت، چنانکه قرآن می فرماید:

«وَ مِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ»

(۴)

بعضی (از منافقان) کسانی هستند که دائم پیامبر را آزار می دهند و می گویند او زود باور است.

«وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ»

(۵)

برای آنها که پیامبر خدا را اذیت می کنند، عذاب دردناک آماده و مهیا است.

«إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذَى النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ»

(۶)

این کار شما پیامبر را آزار می دهد و او از شما شرم می کند (که ناراحتی خود را اظهار کند).

یکی دیگر از آزارهایی که پیامبر اسلام می دید، سستی بعضی از مسلمانان برای جهاد بود که می گفتند: «إِنَّ بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ»

(۷) خانه های ما حفاظ ندارد، «لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ» (۸) هوا گرم است، «بُعِدَتْ عَلَيْهِمُ الشَّقَّةُ» (۹) راه دور است، «وَلَا تَفْتِنِّي أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا» (۱۰) با شرکت در جنگ تبوک ممکن است نگاه ما به دختران و زنان رومی بیفتد و گرفتار شویم، اسلحه و امکانات کم است و...

با توجه به آیات قبل که فرمود: چرا به گرفتار خود عمل نمی کنید و خدا رزمندگان را دوست دارد، معلوم می شود که مراد از آزار در این آیه، سستی در جهاد و رفتن به جبهه است.

ص: ۶۰۵

۱-۱) مائده ۲۴

۲-۲) اعراف ۱۳۸

۳-۳) اعراف ۱۲۹

۴-۴) توبه ۶۱

۵-۵) توبه ۶۱

۶-۶) احزاب ۵۳

۷-۷) احزاب ۱۳

۸-۸) توبه ۸۱

۹-۹) توبه ۴۲

۱۰-۱۰) توبه ۴۹

۱- تاریخ زندگی حضرت موسی علیه السلام بخاطر درس ها و عبرت هایی که دارد نباید فراموش شود. و اِذْ ...

۲- آشنایی با تاریخ بزرگان، سبب تسلی و دلداری است. اِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ ... لِمَ تُؤْذُونَنِي

۳- گاهی خودی ها بیش از بیگانگان مشکل آفرینی می کنند. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۴- در نهی از منکر، از اهرم عاطفه استفاده کنید. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۵- اذیت یاران، نباید سبب قهر و طرد آنها شود. «يَا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِي»

۶- علم و آگاهی، مسئولیت آور است. از آگاهان انتظار می رود که به علم خود عمل کنند. لِمَ تُؤْذُونَنِي وَ قَدْ تَعَلَّمُونَ ...

۷- گفتار و رفتاری که موجب آزار رهبران دینی شود، به انحراف انسان می انجامد. لِمَ تُؤْذُونَنِي ... زَاغُوا

۸- انحراف در گفتار و رفتار، مقدمه انحراف دل و روح و شخصیت و هویت و فرهنگ و فکر انسان است. «فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ»

۹- گناه، محرومیت از هدایت الهی را به دنبال دارد. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ»

وَ اِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ «۶»

و آنگاه که عیسی پسر مریم به بنی اسرائیل گفت: همانا من فرستاده خدا به سوی شما هستم و توراتی را که پیش از من بوده است، تصدیق می کنم و نسبت به پیامبری که بعد از من خواهد آمد و نامش احمد است، مژده می دهم. پس چون معجزات روشنی برای آنان آورد، گفتند: این جادویی آشکار است.

بدون شك آنچه امروز در دست يهوديان و مسيحيان به نام تورات و انجيل قرار دارد، كتاب هاي نازل شده بر پيامبران بزرگ خدا، حضرت موسی و حضرت مسیح علیهما السلام نیست، بلکه مجموعه ای از کتاب هایی است که به وسیله یاران آنها یا افرادی که بعد از آنها متولد شده اند، تألیف شده است. یک مطالعه اجمالی در این کتاب ها گواه زنده این مدعاست و خود یهودیان و مسیحیان نیز ادعایی بیش از این ندارند.

البته شك نیست که قسمتی از تعلیمات موسی و عیسی و محتوای کتاب های آنها در ضمن گفته های پیروانشان به این کتاب ها انتقال یافته است، به همین دلیل نمی توان همه آنچه را که در عهد قدیم (تورات و کتاب های وابسته به آن) و عهد جدید (انجيل و کتاب های وابسته به آن) آمده است، انکار کرد، بلکه محتوای کتاب های فوق، مخلوطی از تعلیمات این دو پیامبر بزرگ خدا و افکار و اندیشه های دیگران است.

در کتاب های موجود، تعبیرات گوناگونی که بشارت ظهور پیامبر بزرگی در آینده که نشانه های او جز بر پیامبر اسلام تطبیق نمی کند، دیده می شود.

جالب آنکه غیر از پیشگویی هایی که در این کتاب ها دیده می شود و بر شخص پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله تطبیق می کند، در سه مورد از انجيل «یوحنا»، روی کلمه «فارقلیط» تکیه شده که در ترجمه های فارسی، به «تسلّی دهنده» ترجمه شده است. اکنون به متن انجيل یوحنا به نقل از تفسیر نمونه توجه کنید:

«و من از پدر خواهم خواست و او «تسلّی دهنده ی» دیگر به شما خواهد داد که تا ابد با شما خواهد ماند.» (۱)

و در باب ۱۵ آمده است: «و چون آن «تسلّی دهنده» بیاید... در باره ی من شهادت خواهد داد.» (۲)

و در باب ۱۶ نیز می خوانیم: «لیکن به شما راست می گویم که شما را مفید است که من بروم

ص: ۶۰۷

۱-۱. انجيل یوحنا، باب ۱۴، جمله ۱۶.

۲-۲. انجيل یوحنا، باب ۱۵، جمله ۲۶.

که اگر من نرم، آن «تسلی دهنده» به نزد شما نخواهد آمد، اما اگر بروم او را به نزد شما خواهم فرستاد.» (۱)

مهم این است که در متن سریانی اناجیل که از اصل یونانی گرفته شده است، به جای تسلی دهنده، «پارقلیطا» آمده و در متن یونانی «پیر کلتوس» که از نظر فرهنگ یونانی به معنی «شخص مورد ستایش» و معادل واژه های «محمّد و احمد» در زبان عربی است.

ولی هنگامی که ارباب کلیسا متوجه شدند انتشار چنین ترجمه ای ضربه ی شدیدی به تشکیلات آنها وارد می کند، به جای «پیر کلتوس»، کلمه ی «پارا کلتوس» را نوشتند که به معنای «تسلی دهنده» است و با این تحریف آشکار، این سند زنده را دگرگون ساختند، هر چند با وجود این تحریف، بشارت روشنی از ظهور یک پیامبر بزرگ در آینده مشهود است. (۲)

در دایره المعارف بزرگ فرانسه، در این باره آمده است:

«محمّد، مؤسس دین اسلام و فرستاده ی خدا و خاتم پیامبران است. کلمه «محمّد» به معنی بسیار حمد شده است و از ریشه ی «حمد» به معنی تجلیل و تمجید، گرفته شده و نام دیگری که آن هم از ریشه ی «حمد» است و هم معنی لفظ «محمّد» می باشد، «احمد» است که احتمال قوی می رود، مسیحیان عربستان، آن لفظ را به جای «فارقلیط» به کار می بردند. احمد یعنی بسیار ستوده شده و بسیار مجلل، که ترجمه ی لفظ «پیر کلتوس» است و اشتباهاً لفظ «پارا کلتوس» را به جای آن گذاشته اند و به این ترتیب نویسندگان مذهبی مسلمان مکرر گوشزد کرده اند که مراد از این لفظ، بشارت ظهور پیامبر اسلام است. قرآن مجید نیز آشکارا در آیه ششم سوره صف به این موضوع اشاره می کند.» (۳)

آیا نام پیامبر اسلام، «احمد» بوده است؟

الف) در کتاب های تاریخی آمده است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از کودکی دارای دو نام بوده و مردم او را با هر دو نام خطاب می کردند که یکی «محمّد» و دیگری «احمد» بوده است. نام اوّل را

ص: ۶۰۸

۱- ۱. انجیل یوحنا، باب ۱۶، جمله ۸.

۲- ۲. تفسیر فرقان.

۳- ۳. دایره المعارف بزرگ فرانسه، ج ۲۳، ص ۴۱۷۶، به نقل از تفسیر نمونه.

جدّ پیامبر عبدالمطلب، و نام احمد را مادرش آمنه برای او انتخاب کردند. این مطلب در سیره حلبی مشروحاً ذکر شده است.

ب) یکی از کسانی که به دفعات، پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله را با نام «احمد» یاد کرده، عموی آن حضرت، «ابوطالب» است و امروزه در کتابی که به نام «دیوان ابوطالب» در دست ما قرار دارد، اشعار زیادی دیده می شود که در آن از پیامبر گرامی اسلام با عنوان «احمد» یاد شده است (۱) مانند:

ارادوا قتل احمد ظالموهم

و لیس بقتلهم فیهم زعیم

ستمگران تصمیم به قتل او گرفتند ولی برای این کار رهبری نیافتند.

ج) در اشعار «حسان بن ثابت» شاعر معروف عصر پیامبر نیز این تعبیر دیده می شود:

مفجعه قد شفها فقد احمد

فظلت لآلاء الرسول تعدد

مصیبت زده ای که فقدان احمد او را بی تاب کرده بود، پیوسته عطایا و مواهب رسول را بر می شمرد. (۲)

در حدیث می خوانیم که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: «نام من در زمین، «محمد» و در آسمان ها، «احمد» است». (۳)

پیام ها:

۱- تاریخ زندگانی حضرت عیسی علیه السلام قابل توجه و به یاد ماندنی است «وَ إِذْ قَالَ عِيسَى»

۲- عیسی، رسول خدا است، او را خدا ندانید. «أَنْتَى رَسُولُ اللَّهِ»

۳- در تربیت الهی، کلاس های متعددی وجود دارد که هر کلاس، مقدمه ی کلاس بعدی و هر استاد تصدیق کننده استاد قبلی است. «و مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَ مُبَشِّرًا بِرَسُولٍ ...»

ص: ۶۰۹

۱- ۱). دیوان ابوطالب، ص ۲۵ تا ۲۹، و تاریخ ابن عساکر، ج ۱، ص ۲۷۵، به نقل از تفسیر نمونه.

۲- ۲). دیوان حسان بن ثابت، ص ۵۹، به نقل از تفسیر نمونه.

۳- ۳). تفسیر برهان.

۴- اسلام، کامل ترین ادیان است، زیرا بشارت، در مورد چیز بهتر و کامل تر است.

«و مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ»

۵- در نزد اولیای خدا، به جای حسادت، بشارت است. «مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي»

۶- عیسی هم مَبَشِّر است، هم مَبَشِّر. او به آمدن پیامبر اسلام بشارت می دهد مَبَشِّرًا بِرَسُولٍ ... و خداوند از وجود او بشارت می دهد. «يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ» (۱)

۷- در دعوت ها، هم به گذشته توجه کنید مُصَدِّقًا ... هم زمان خود را در نظر بگیرید، «إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ» و هم آینده را در نظر داشته باشید مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

۸- در معرفی افراد آن گونه عمل کنید که هیچ ابهامی باقی نماند.... اسْمُهُ أَحْمَدُ

۹- لجاجت، عنصری است که باعث می شود، نه بشارت های قبلی کارساز باشد و نه نشانه های موجود. «فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ»

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۷)

و کیست ستمکارتر از آن که بر خدا دروغ بست (و قرآن را سحر خواند)، در حالی که به اسلام دعوت می شود و خداوند قوم ستمکار را هدایت نمی کند.

نکته ها:

در قرآن، شانزده مرتبه کلمه «أَظْلَمُ» به کار رفته که پانزده مورد آن مربوط به مسایل اعتقادی و فرهنگی است نظیر:

«افْتَرَى عَلَى اللَّهِ» ۹ مرتبه

«كُتِبَ شَهَادَةٌ» ۱ مرتبه

ص: ۶۱۰

«كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ» ۲ مرتبه

«مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ» ۱ مرتبه

«ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا» ۲ مرتبه

ظلم بر سه نوع است: ظلم به خود، ظلم به مردم و ظلم به مکتب و از این میان، ظلم به دین و مکتب، مهم ترین و بزرگ ترین نوع ظلم است. (۱)

پیام ها:

۱- کسی که نه بشارت عیسی و نه معجزات پیامبر اسلام را می پذیرد و همه را یکسره سحر می داند، مرتکب بزرگ ترین افترا گردیده و ظالم ترین فرد است.

«سِحْرٌ مُّبِينٌ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى»

۲- افترا به انبیای الهی، افترا بر خداست. آنان به پیامبر صلی الله علیه و آله گفتند: «سِحْرٌ مُّبِينٌ»، خداوند عمل آنان را افترا بر خدا معرفی می کند.

۳- افترا بر خدا و دین خدا، بدترین نوع افتراست. «وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۴- بزرگ ترین ظلم، جلوگیری از رشد و معرفت و حق گرای و عبادت مردم است. «مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ»

۵- بدترین نوع ظلم آن است که بر ظالم، اتمام حجت شده باشد و او ظلم کند.

«وَمَنْ أَظْلَمُ... وَهُوَ يُدْعَى إِلَى الْإِسْلَامِ»

۶- نتیجه افترا بر خداوند، محرومیت از هدایت الهی است. «وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

۷- هدایت و ضلالت به دست خداوند است، لیکن انسان زمینه های آن را با اختیار و اراده خود فراهم یا نابود می کند. «لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ»

ص: ۶۱۱

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ ﴿٨﴾

آنان تصمیم دارند که نور خدا را با دهان ها (و سخنان و افتراها)ی خود خاموش کنند، در حالی که خداوند کامل کننده نور خویش است، هرچند کافران ناخشنود باشند.

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾

او کسی است که پیامبرش را همراه با هدایت و دین حق (به سوی مردم) فرستاد تا آن را بر همه ادیان غالب سازد، گرچه مشرکان آن را خوش نداشته باشند.

نکته ها:

مشابه آیات هشتم و نهم این سوره، در آیات ۳۲ و ۳۳ سوره توبه آمده است.

دشمن برای خاموش کردن نور خداوند از راه های مختلفی استفاده می کند، از جمله:

- تهمت ارتجاع و کهنه گرایی می زنند. «أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ» (۱)
- می گویند این سخنان خیال و پندار است. «أَضْغَاثٌ أَحْلَامٍ» (۲)
- سخنان پیامبر را دروغ و افترا می نامند. «أَمْ يَقُولُونَ افْتِرَاءً» (۳)
- آیات وحی را سطحی و بی ارزش قلمداد می کنند. «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلَ هَذَا» (۴)
- برای خداوند رقیب تراشی می کنند. «وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا» (۵)
- مردم را از شنیدن آیات الهی باز می دارند. «لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ» (۶)
- به راه و مکتب مؤمنان طعنه می زنند و آنان را تحقیر می کنند. «وَوَطَعْنَاهُ فِي دِينِكُمْ» (۷)

ص: ۶۱۲

۱- ۱. انعام، ۲۵.

۲- ۲. انبیاء، ۵.

۳- ۳. احقاف، ۸.

۴- ۴. انفال، ۳۱.

۵- ۵. ابراهیم، ۳۰.

٦-٦. فصلت، ٢٦.

٧-٧. توبه، ١٢.

- دین خدا را مسخره می کنند. «اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَ لَعِبًا» (۱)

- سعی در تخریب مساجد و پایگاه های مکتب دارند. «سَعَى فِي خَرَابِهَا» (۲)

- سعی در تحریف دین می نمایند. «يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ» (۳)

- گاهی در دین بدعت گذاری دارند. «وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا» (۴)

- گاهی حقایق دین را کتمان می کنند. «يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ» (۵)

- دین خداوند را تجزیه می کنند. «أَفْتَوُمُونَ بَعْضَ الْكِتَابِ وَ تَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ» (۶)

- حق و باطل را در هم می آمیزند. «وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ» (۷)

- در دین خدا، غلو می کنند. «لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ» (۸)

- با مسلمانان به جنگ و ستیز برمی خیزند. «لَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ» (۹)

خداوند سه بار وعده پیروزی اسلام بر تمام ادیان را داده است:

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

(۱۰)

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا»

(۱۱)

«هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ»

(۱۲)

و بدون شك خداوند وعده خود را عملی می کند. «وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ» (۱۳)

در روایات بدون شك متواتر می خوانیم که پیروزی اسلام بر دیگر ادیان آسمانی، در زمان ظهور حضرت مهدی علیه السلام تحقق خواهد یافت.

حضرت علی علیه السلام فرمود: «فوالذی نفسی بیده حتی لا تبقى قریه الا و ینادی فیها بشهادة ان لا اله الا الله بکره و عشا»

(۱۴) به خداوندی که جانم در دست اوست، هیچ شهر و روستایی

-
- ١-١. مائده، ٥٧.
 - ٢-٢. بقره، ١١٤.
 - ٣-٣. نساء، ٤٦.
 - ٤-٤. حديد، ٢٧.
 - ٥-٥. بقره، ١٥٩.
 - ٦-٦. بقره، ٨٥.
 - ٧-٧. بقره، ٤٢.
 - ٨-٨. مائده، ٧٧.
 - ٩-٩. بقره، ٢١٧.
 - ١٠-١٠. توبه، ٣٣.
 - ١١-١١. فتح، ٢٨.
 - ١٢-١٢. صف، ٩.
 - ١٣-١٣. روم، ٦؛ حج، ٤٧.
 - ١٤-١٤. تفاسير مجمع البيان، كنزالدقائق و برهان.

باقی نمی ماند مگر آن که هر صبح و شام صدای اذان و شهادتین در آن شنیده خواهد شد.

تاریخ اسلام، تحقق آیه هشتم را به اثبات رسانده است، زیرا با این که دشمن از طریق استهزا و اذیت و شکنجه، محاصره اقتصادی و اجتماعی، تحمیل جنگ ها، توطئه های داخلی منافقان، ایجاد تفرقه میان مسلمانان، به راه انداختن جنگ های صلیبی، ترویج فحشا و منکرات، استعمار نظامی و سیاسی لحظه ای کوتاهی نکرده، ولی اسلام روز به روز توسعه پیدا کرده است.

پیام ها:

۱- دشمن دائماً در فکر خاموش کردن چراغ هدایت و نور خداست. «يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ» □

۲- قرآن نور الهی است. «لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ» □

۳- دین نور است، یعنی مایه ی شناخت، رشد، حرکت و گرمی است. «نُورَ اللَّهِ» □

۴- برنامه ها و تصمیمات دشمنان برای مقابله با حق، تلاشی مذبوحانه و بی ثمر است. «نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ» □ کی شود خورشید از یف منظمس کی شود دریا ز پوز سگ نجس مه فشانند نور و سگ عوعو کند هر کسی بر طینت خود می طند

۵- مهم ترین وسیله دشمن برای مقابله با اسلام، تبلیغات است. «بِأَفْوَاهِهِمْ» البته به سرانجام نمی رسد.

چراغی را که ایزد بر فروزد

هر آن کس یف کند ریشش بسوزد

۶- اسلام، دین کامل و جاودان است. «وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ» □

۷- هیچ نوع مخالفتی مانع اراده الهی نیست، نه شرک «وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» (۱)، و نه کفر. «وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» □

۸- کفر و شرک، به طور یکسان از گسترش اسلام ناراضی هستند. «وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ» ، «وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ» □

ص: ۶۱۴

۹- رسولان با اراده الهی انتخاب می شوند، نه انتخاب و اراده مردم. «هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ»

۱۰- پیروزی اسلام به خاطر حقایق آن است. «بِالْهُدَىٰ وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ»

۱۱- آینده از آن اسلام است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۲- مکتب اسلام، امید آفرین است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۳- حاکمیت و غلبه ای ارزش دارد که کامل و دائم باشد. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۴- به جز اسلام، تمام ادیان تاریخ مصرف دارند و تنها اسلام مکتب جاودانی است. «لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ»

۱۵- عوامل پیروزی اسلام چند چیز است:

(الف) اراده و امداد الهی، «هُوَ الَّذِي»

(ب) رهبری معصوم و لایق، «رَسُولَهُ»

(ج) نیاز طبیعی جامعه، «بِالْهُدَىٰ»

(د) داشتن حقایق، «دِينِ الْحَقِّ»

(ه) جامع و کامل بودن مکتب، «مِثْمُ نُورِهِ»

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿١٠﴾

ای کسانی که ایمان آورده اید! آیا شما را بر تجارتی که از عذاب دردناک (قیامت) نجاتتان دهد، راهنمایی کنم؟

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١١﴾

به خدا و رسولش ایمان آورید و با اموال و جان هایتان در راه خدا جهاد کنید که این برای شما بهتر است، اگر بدانید.

يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ «۱۲»

(در این صورت)، خداوند گناهان شما را می آمرزد و به باغ هایی که نهرها از زیر آنها جاری است و خانه های دل پسند در بهشت های جاودان واردتان می کند. این رستگاری بزرگی است.

نکته ها:

در آیه قبل، غلبه دین اسلام بر سایر ادیان وعده داده شد، ولی تحقق این وعده سه شرط لازم دارد:

الف) قانون کامل و جهانی که همان قرآن است، نوری که خداوند آن را کامل کرده و هیچ کس قدرت خاموش کردنش را ندارد.

ب) وجود رهبر معصوم که حضرت مهدی، بقیه الله و ذخیره الهی است.

ج) آمادگی مردم که در این آیه مطرح شده است.

این آیات، هم وزن آیه ۱۱۱ سوره توبه است که می فرماید: **إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَىٰ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ ...**

در تجارت چند فرض وجود دارد:

۱. تجارت بد: «بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ» (۱)

۲. تجارت بدون سود: «فَمَا رِبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ» (۲)

۳. تجارت کم سود: «مَتَاعٌ الدُّنْيَا قَلِيلٌ» (۳)

۴. تجارت زیان بار: «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ» (۴)

۵. تجارت بسیار زیان بار: «إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ» (۵)

۶. تجارت رسوا: «الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ» (۶)

ص: ۶۱۶

۱-۱. بقره، ۹۰.

۲-۲. بقره، ۱۶.

۳-۳. نساء، ۱۷۷.

۴-۴. زمر، ۱۵.

٥-٥. عصر، ٢.

٦-٦. حج، ١١.

۷. تجارت راکد: «تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا» (۱)

۸. تجارت مستمر و بادوام: «تِجَارَةٌ لَنْ تَبُورَ» (۲)

۹. تجارت نجات بخش: «تِجَارَةٌ تُنْجِيكُمْ» (۳)

۱۰. تجارت سودآور: «تِجَارَةٌ مَرْبِحَةٌ» (۴)

حضرت علی علیه السلام می فرماید: قیمت شما بهشت است، پس خودتان را ارزان نفروشید:

«لَيْسَ لِنَفْسِكُمْ ثَمَنٌ إِلَّا الْجَنَّةُ فَلَا تَبِعُوهَا إِلَّا بِهَا» (۵)

دنیا، تجارت خانه اولیای الهی است: «الدنیا متجر اولیاء الله» (۶) جالب آن که حضرت علی علیه السلام این سخن را به کسی فرمود که از دنیا بدگویی می کرد.

در تجارت با خداوند، ما سرمایه را از خود او می گیریم و با قیمت گزاف به خودش می فروشیم.

در فرهنگ اسلام برای بسیاری از امور مادی، مشابه معنوی نیز وجود دارد. برای مثال:

الف) خوراک مادی: «كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ» (۷)

خوراک معنوی: «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (۸) که امام علیه السلام می فرماید: «الی علمه» (۹) یعنی، ببیند چه می آموزد.

ب) لباس مادی: «سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ» (۱۰)

لباس معنوی: «وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ» (۱۱)

ج) زینت مادی: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» (۱۲)

زینت معنوی: «حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَّهُ فِي قُلُوبِكُمْ» (۱۳)

ص: ۶۱۷

۱-۱) توبه ۲۴

۲-۲) فاطر ۲۹

۳-۳) صف ۱۰

۴-۴) نهج البلاغه خطبه ۱۹۳

۵-۵) بحار ج ۷۰ ص ۱۳۲

٦-٦) نهج البلاغه حكمت ١٣١

٧-٧) مومنون ٥١

٨-٨) عبس ٢٤

٩-٩) رجال كشي ج ٤ ص ٣

١٠-١٠) نمل ٨١

١١-١١) اعراف ٢٦

١٢-١٢) اعراف ٣١

١٣-١٣) حجرات ٧

د) سفر مادی: «وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ» (۱)

سفر معنوی: «إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا» (۲)

ه) رزق مادی: «مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ» (۳)

رزق معنوی: «وَارْزُقْنِي حِجَّ بَيْتِكَ الْحَرَامِ» (۴)

و) شیرینی مادی: «حَلَاوَهُ الدُّنْيَا» (۵)

شیرینی معنوی: «حَلَاوَهُ الْإِيمَانِ» (۶)، «حَلَاوَهُ وَدَعِ» (۷)

ز) پاداش مادی: «جَنَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ...» (۸)

پاداش معنوی: «وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ» (۹)

ح) پدر مادی: «وَالِدٍ وَمَا وَلَدَ» (۱۰)

پدر معنوی: «أَنَا وَ عَلِيٌّ ابْوَا هَذِهِ الْأُمَّةِ» (۱۱)

ط) هجرت مادی: «وَهَاجِرُوا» (۱۲)

هجرت معنوی: «وَالرُّجْزَ فَاهْجِرُوا» (۱۳)

در حدیث می خوانیم که علی علیه السلام فرمود: «أنا التجاره المربحه المنجيه من العذاب الاليم التي دل الله عليها في كتابه فقال هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ يَبْسُودُ بِهَا عَذَابُ الْيَوْمِ؟» (۱۴) من همان تجارت پرسودی هستم که باعث نجات از عذاب الیم است همان که خداوند در قرآن به آن اشاره کرده است.

ص: ۶۱۸

۱-۱. بقره، ۲۸۳.

۲-۲. انشقاق، ۶.

۳-۳. بقره، ۲۲.

۴-۴. دعای ماه رمضان.

۵-۵. نهج البلاغه، حکمت ۲۵۱.

۶-۶. بحار، ج ۸۷، ص ۲۰۱.

۷-۷. بحار، ج ۹۰، ص ۱۴۷.

۸-۸. بقره، ۲۵. (۲۷ بار در قرآن آمده است).

۹-۹. توبه، ۷۲.

۱۰-۱۰. بلد، ۳.

۱۱-۱۱. بحار، ج ۳۶، ص ۱۱.

۱۲-۱۲. انفال، ۷۲.

۱۳-۱۳. مدثر، ۵.

۱۴-۱۴. تفسیر کنز الدقائق.

۱- مردم را با عنوان و لقب ایمانی آنها مخاطب قرار دهیم. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾

۲- باید ابتدا در مردم آمادگی ایجاد کنیم و یکی از راه های آن، طرح سؤال است.

﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ﴾

۳- تجارت، نیاز به راهنما دارد. ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ﴾

۴- تجارت معنوی برای همه قابل درک نیست، فقط مؤمنان به خدا این معنا را درک می کنند. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ ...﴾

۵- انسان فطرتاً به دنبال سود است، آن هم سودی ثابت و پایدار. ﴿هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ﴾

۶- سود واقعی، نجات از قهر الهی است. ﴿تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

۷- دفع خطر، مهم تر از جلب منفعت است. ﴿تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

۸- تجارت، تنها در امور دنیوی نیست. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾

۹- پیروی از پیامبران، تجارت پر سود است. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

۱۰- ایمان، درجات مختلفی دارد. ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... تُوْمِنُونَ﴾

۱۱- در تبلیغ دین، از عناوین و موضوعات مورد توجه مردم باید استفاده کرد.

موضوع تجارت و کسب درآمد مورد نظر همه است، لذا ایمان به خدا، به عنوان یک تجارت پر سود مطرح می شود. ﴿تِجَارَةٍ ... تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾

۱۲- ایمان، تنها باور قلبی نیست، تلاش و جهاد لازم دارد. ﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ﴾

۱۳- ایمان به خدا همراه با ایمان به رسول است و جهاد با مال همراه با جهاد با جان. ﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ﴾

۱۴- ایمان و جهاد موسمی و فصلی و مقطعی کارساز نیست، تداوم لازم دارد.

﴿تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ ...﴾ (فعل مضارع نشانه دوام و استمرار است.)

۱۵- ایمان سطحی سرچشمه ی کارهای مهم نمی شود، ایمان کامل لازم است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ... تَوَمَّنُونَ ... تَجَاهِدُونَ

ص: ٦١٩

۱۶- ایمان بر عمل مقدم است. تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ

۱۷- حفظ دین، برتر از حفظ مال و جان است و باید برای حفظ دین، از مال و جان گذشت. «تُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ»

۱۸- جهاد از هیچ فردی برداشته نمی شود، گاهی با مال، گاهی با جان و گاهی با مال و جان باید جهاد کرد. «تُجَاهِدُونَ ... بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ»

۱۹- در دستورات، از کار سبک تر شروع کنیم تا به کارهای سنگین تر برسیم.

(جهاد با مال قبل از جهاد با جان آمده است). «بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ»

۲۰- ارزش کارها به اخلاص است. «فِي سَبِيلِ اللَّهِ»

۲۱- چه بسا تلخی ها که به نفع ما باشد ولی ما ندانیم. «تُجَاهِدُونَ ... خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲۲- انسان فطرتاً به دنبال خیر و سعادت است و خداوند وعده رسیدن به آن را داده است. «ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ»

۲۳- بهشت را به بها دهند نه بهانه. تُوْمِنُونَ ... تُجَاهِدُونَ ... يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ

۲۴- عمل کامل، پاداش کامل را در پی دارد. (در این آیات، مسئله ایمان به خدا و رسول و جهاد با مال و جان از یک سو و مغفرت همه گناهان و ورود در بهشت و فوز بزرگ از سوی دیگر مطرح شده است). «يَغْفِرُ لَكُمْ ... جَنَاتٍ ...»

مَسَاكِينَ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۲۵- دریافت الطاف الهی، به پاک بودن و پاک شدن نیاز دارد. (اول مغفرت، بعد بهشت و رستگاری بزرگ). «يَغْفِرُ لَكُمْ ...»

يُدْخِلُكُمْ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

۲۶- انسان در میان عذاب الیم و فوز عظیم قرار دارد که با معامله ای با خدا، از عذاب رها می شود و به فوز می رسد. «تُنَجِّيْكُمْ

مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ... ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

وَ آخِرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ وَ بَشْرُ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٣﴾

و نعمت دیگری که آن را دوست دارید، یاری و نصرت از جانب خداوند و پیروزی نزدیک است و (ای پیامبر!) مؤمنان را بشارت ده.

نکته ها:

ورود به بهشت و مغفرت الهی، مصداق نجات از عذاب الهی است ولی چون نصرت و فتح الهی لطف دیگری است، خداوند آن را جداگانه بیان فرموده است.

پیام ها:

۱- تمام پاداش ها در آخرت نیست، بخشی از آنها در دنیا است. وَ آخِرَى تُحِبُّونَهَا ...

۲- پاداش باید مورد علاقه ی تشویق شونده باشد. «تُحِبُّونَهَا»

۳- رزمندگان مخلص به یکی از دو نیکی می رسند، اگر شهید شوند: يُدْخِلُكُمْ جَنَّاتٍ ... (که در آیه قبل بود) و اگر پیروز شوند: «نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِيبٌ»

۴- پیروزی را از خدا بدانید، نه از تجهیزات و تجربه و تخصص. «نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ»

۵- امید به آینده روشن، وسیله ی دلگرمی رزمندگان است. «نَصْرٌ، فَتْحٌ»

۶- خداوند به وعده های خود عمل می کند:

در اینجا: «نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ» و در جای دیگر: «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ» (۱)

در اینجا: «فَتْحٌ قَرِيبٌ» و در جای دیگر: «إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا» (۲)

۷- برای تشویق رزمندگان به گذشتن از مال و جان، از اهرم بشارت استفاده کنید.

«وَ بَشْرُ الْمُؤْمِنِينَ»

ص: ۶۲۱

۱-۱. نصر، ۱.

۲-۲. فتح، ۱.

﴿أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ فَأَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَرَتْ طَائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَىٰ عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ﴾ (١٤)

ای کسانی که ایمان آورده اید! یاوران (دین) خدا باشید، همان گونه که عیسی بن مریم به حواریون گفت: یاوران من در راه خدا چه کسانی هستید؟ حواریون گفتند: ما یاوران (دین) خدا هستیم، پس گروهی از بنی اسرائیل ایمان آوردند و گروهی کافر شدند، پس کسانی را که ایمان آوردند، بر دشمنشان یاری دادیم تا (بر آنان غلبه کرده و) پیروز شدند.

نکته ها:

«حواریون» به یاران خاص حضرت عیسی گفته می شود که دوازده نفر بودند و نامشان در انجیل های کنونی ذکر شده است. (۱) ریشه ی این کلمه از «حور» به معنای شستن و سفید کردن است و به خاطر پوشیدن لباس های سفید و داشتن قلب های پاک و یا این که هم خود باطنی پاک داشتند و هم دیگران را دعوت به پاکی می کردند، این واژه درباره ی آنان بکار رفته است.

امام صادق علیه السلام فرمود: شیعیان ما حواریون ما هستند، حواریون عیسی علیه السلام او را در برابر دشمنان و یهود یاری نکردند، ولی شیعیان، ما را یاری می کنند و در راه ما شهید یا شکنجه و تبعید می شوند. خداوند در برابر این همه سختی که به خاطر ما می کشند، پاداش نیکو به آنان عطا کند. «ينصروننا و يقاتلون دوننا و يحرقون و يعذبون و يشردون في البلاد جزاءهم الله عنا خيرا» (۲)

نقل موارد مشابه در پذیرفتن دعوت و انجام عمل اثر دارد. همان گونه که عیسی یاورانی

ص: ۶۲۲

۱-۱. تفسیر نمونه.

۲-۲. تفسیر کنز الدقائق.

داشت، كَمَا قَالَ عِيسَى ... و همان گونه که بر دیگران روزه واجب شد. «كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ» (۱)

پیام ها:

۱- مؤمن باید گام به گام رشد کند، در آیات قبل دعوت به تجارت با خدا بود، در این آیه رسماً به انصار الله بودن دعوت می کند، «كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ» (یعنی برای همیشه بر نصرت قانون و اولیای الهی پایدار باشید).

۲- خداوند نیازی به نصرت ما ندارد، زیرا همه ی نصرت ها و پیروزی ها از اوست. «نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ» ولی انصار خدا بودن، برای ما افتخار است.

«كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ»

۳- انبیای الهی مردم را برای خدا می خواهند، نه برای خود و یا گروه و حزب خود. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»

۴- پیامبران برای غلبه بر دشمن، مسیرهای عادی و طبیعی را طی می کردند و از اسباب ظاهری و نیروهای مردمی استفاده می کردند. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»

۵- رهبر باید ارزیابی دقیقی از یاران خود داشته باشد. «مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ»

۶- اقرار گرفتن از یاران، نوعی تجدید بیعت و اعلام وفاداری است.

مَنْ أَنْصَارِي ... قَالَ الْخَوَارِجُونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ

۷- دعوت رهبران دینی را پاسخ دهیم. مَنْ أَنْصَارِي ... نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ

۸- انسان مختار است که دعوت انبیا را بپذیرد و سعادت مند شود و یا آن را رد کند و بدبخت شود. فَأَمَنْتَ طَائِفَهُ ... وَ كَفَرْتِ طَائِفَهُ

۹- معمولاً همه مردم به یک پیامبر ایمان نیاورده اند، بلکه بعضی کفر می ورزیدند و بعضی ایمان می آوردند، ما نیز نباید انتظار ایمان آوردن همه مردم را داشته باشیم. فَأَمَنْتَ طَائِفَهُ ... وَ كَفَرْتِ طَائِفَهُ

ص: ۶۲۳

۱۰- داشتن ایمان، رمز دریافت تأییدات الهی است. فَأَمَّنْتُ ... فَأَيَّدُنَا ...

۱۱- حضرت عیسیٰ علیه السلام، هم خودش مورد تأیید خداوند بود، «وَأَيَّدُنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» (۱) و هم یاران خاص آن حضرت. «فَأَيَّدُنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيَّ عَدُوَّهُمْ فَأَصْبَحُوا ظَاهِرِينَ»

۱۲- خداوند همان گونه که پیامبرش را تأیید و یاری می کند، «وَأَيَّدُنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ» پیروانش را نیز یاری می کند. «فَأَيَّدُنَا الَّذِينَ آمَنُوا»

«والحمد لله رب العالمين»

ص: ۶۲۴

۱- (۱). بقره، ۷۸.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقاتی و ترجمانی

اصفهان

گام‌های

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹